

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΟ ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΒΡΑΑΜ ΣΑΒΒΑ

2019



Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΟ ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

ΑΒΡΑΑΜ ΣΑΒΒΑ

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού τίτλου σπουδών στο
Πανεπιστήμιο Κύπρου

Δεκέμβριος 2019

ΑΒΡΑΑΜ ΣΑΒΒΑ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας: Αβραάμ Σάββα

Τίτλος Διατριβής: Θεσμοί και μορφές εμπορικού ελέγχου στην Ελληνιστική περίοδο, με έμφαση στο Πτολεμαϊκό βασίλειο.

Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση

Διδακτορικού διπλώματος στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας και εγκρίθηκε στις 28

Ιουνίου 2019 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Ερευνητικός Σύμβουλος:

Θεόδωρος Μαυρογιάννης, Καθηγητής

Πρόεδρος Επιτροπής:

Μαρία Καντηρέα, Αν. Καθηγήτρια

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Διδακτορικού Τίτλου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που ρητώς αναφέρονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

Αβραάμ Σάββα

.....

ΑΒΡΑΑΜ ΣΑΒΒΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ομοιότητα της Ελληνιστικής οικονομίας με την καπιταλιστική έγκειται στη θεωρία που διατυπώνεται τη σημερινή εποχή ότι η οικονομία μιας κοινωνίας, για να γνωρίσει ρυθμούς προοδευτικής ανάπτυξης χρειάζεται δυο επίπεδα, το μικροοικονομικό και το μακροοικονομικό. Στο μικροοικονομικό επίπεδο, η οικονομία πρέπει να έχει συνοχή με την τεχνολογική καινοτομία, με την αναδιοργάνωση των παραγωγικών συστημάτων και την υιοθέτηση θεσμών, που συμβάλλουν στην καλύτερη απόδοση της παραγωγής. Αναμφίβολα, την Ελληνιστική περίοδο η γεωργική παραγωγή αυξήθηκε εξαιτίας της τεχνολογικής καινοτομίας με τη δημιουργία αρδευτικών και υδρευτικών έργων και την κατασκευή βοηθητικών γεωργικών εργαλείων που συνέβαλλαν στην αύξηση της παραγωγής. Η αύξηση αγαθών είχε ως αντίκτυπο την ανάπτυξη βιοτεχνικών εργαστηρίων, που βοήθησαν στην εξέλιξη του εμπορίου. Οι αγορές της Πέλλας, της Θάσου, της Δήλου, της Περγάμου και της Εφέσου μαρτυρούν την εξέλιξη της εμπορικής αγοράς. Η εμπορική αγορά δεν θα γνώριζε άνθιση αν δεν υιοθετούνταν εμπορικοί θεσμοί, που ήδη προϋπήρχαν από την Κλασική περίοδο, όπως ήταν ο Αγορανόμος, ο Αστυνόμος, ο Μετρονόμος, ο Σιτοφύλακας, ο Πεντηκοστολόγος, παρόλο που οι λειτουργίες του θεσμού του Αγορανόμου στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο είχαν διαφοροποιηθεί σε σχέση με του Αγορανόμου των άλλων περιοχών της περιόδου.

Στο μακροοικονομικό επίπεδο, κύριο ρόλο διαδραματίζει ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης στην ανάπτυξη των εμπορικών αγορών. Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης τίθεται σε ισχύ από τους εμπορικούς θεσμούς που υφίστανται στην εμπορική αγορά. Η παρουσία των θεσμών, Αγορανόμου, Αστυνόμου, Μετρονόμου, Σιτοφύλακα, Πεντηκοστολόγου, έκανε τη συναλλαγή ασφαλή και οι αγοραστές με τον τρόπο αυτό αντλούσαν πληροφορίες για την ποιότητα του αγαθού, για το οποίο πωλούσε ο έμπορος δημιουργώντας έτσι ιδανικό κλίμα εντός αγοράς. Το κατάλληλο κλίμα είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης μειώνοντας έτσι την αξία του αγαθού. Το μειωμένο κόστος βοήθησε την ανθρώπινη αλληλεπίδραση και δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες ανάπτυξης των σχέσεων μεταξύ του πωλητή και του αγοραστή, όπως όριζε η νέο-θεσμική θεωρία.

Η Αιγυπτιακή οικονομία αποτελεί δείγμα οικονομίας καπιταλιστικών προτύπων, αφού συνδύαζε στοιχεία του μικροοικονομικού και μακροοικονομικού επιπέδου. Ο βασιλιάς με τη μονοπωλιακή πολιτική που επέβαλλε έλεγχε τη γεωργική παραγωγή και την

αύξησε, με την υιοθέτηση κρατικών θεσμών και τεχνολογικών καινοτομιών. Οι Πτολεμαίοι κατάφεραν να γίνουν αυτάρκεις σε προϊόντα, όπως ήταν το σιτάρι, το λάδι και το κρασί και είχαν τη δυνατότητα όχι μόνο να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των κατοίκων της, αλλά μπορούσαν να εξάγουν τα προϊόντα. Η αυτάρκεια εξυπηρετούσε την προσφορά και τη ζήτηση της εμπορικής αγοράς και παράλληλα βοηθούσε στην ταχεία ανάπτυξη της οικονομίας της Αιγύπτου. Συνάμα, ο νομισματικός έλεγχος που καθιέρωσαν οι κρατικές τράπεζες εκμίσθωναν το μονοπώλιο των Λαγιδών αυξάνοντας έτσι την ίδια στιγμή το κεφάλαιο. Η Πτολεμαϊκή οικονομία γνώρισε εντυπωσιακούς ρυθμούς καπιταλιστικής ανάπτυξης και σε αυτή την άνθιση βοήθησαν η Ρόδος και οι κτήσεις της Κύπρου, Κυρήνη και Κοίλη Συρία.

Εν κατακλείδι, στην Ελληνιστική οικονομία παρατηρούνται στοιχεία και του μικροοικονομικού και του μακροοικονομικού επιπέδου και αυτά αποτελούν ισχυρά τεκμήρια ότι στην οικονομία των Ελληνιστικών χρόνων υπήρχαν καπιταλιστικά στοιχεία και το κεφάλαιο των σημερινών κεφαλαιοκρατικών κρατών δεν είναι φαινόμενο της εποχής μας αλλά αφθονούσε στα Ελληνιστικά βασίλεια και αυτό φαίνεται στη συντήρηση των στρατευμάτων τους.

ABSTRACT

Nowadays, the similarity of the Hellenistic economy with that of the capitalist one is based on the theory that the economy of a society requires two levels, the micro-economic and the macro-economic, in order to experience rates of progressive growth. At the micro-economic level, the economy must be coherent with technological innovation, with the reorganization of production systems and the adoption of institutions that contribute to better production efficiency. Undoubtedly, during the Hellenistic period agricultural production increased due to technological innovation with the creation of irrigation and water supply projects and the construction of auxiliary agricultural tools which contributed to the increase of production. The increase in goods had as an impact the development of craft workshops, which helped to develop trade. The markets of Pella, Thasos, Delos, Pergamon and Ephesus bear witness to the evolution of the commercial market. The commercial market would not have flourished unless commercial institutions had already been adopted from the classical period, such as Agoranomos, Astynomos, Metronomos, Sitophylakas, Pentekostologos, although the functions of the purchaser's institution in Ptolemy had been differentiated in relation to those of the purchaser of other regions of the period.

At the macro-economic level, the law of supply and demand plays a key role in the development of commercial markets. The law of supply and demand takes effect from the commercial institutions existing in the commercial market. The presence of institutions such as Agoranomos, Astynomos, Metronomos, Sitophylakas, and Pentekostologos, made the transaction secure and the buyers thereby extracted information about the quality of the good that the merchant was selling for, thus creating an ideal in-market climate. The proper climate had as a result the application of the law of supply and demand, thereby, reducing the value of the good. The reduced costs helped human interaction and created the appropriate conditions for developing the relationship between the seller and the buyer, as defined by neo-institutional theory.

The Egyptian economy is an example of a capitalist paradigm economy since it combined elements of the micro-economic and macro-economic level. With its monopoly policy, the king controlled and increased agricultural production by adopting state institutions and technological innovations. The Ptolemais managed to become self-sufficient in products such as wheat, oil and wine and not only were they able to

satisfy the needs of its inhabitants but also to export the products. Self-sufficiency served the supply and demand of the commercial market and at the same time helped the rapid growth of the Egyptian economy. At the same time, the monetary control established by state-owned banks lent the monopoly of the Pitfalls thus increasing capital at the same time. The Ptolemaic economy experienced impressive rates of capitalist growth which in this helped Rhodes and the conquering of Cyprus, Cyrene and Coele Syria.

In conclusion, in the Hellenistic economy there are elements of both the macroeconomic and macroeconomic levels, and these are strong evidence that in the economy of the Hellenistic times there were capitalist elements and the capital of today's capitalist states is not a phenomenon of our time since it was abundant in Hellenistic kingdoms and this is evident in the conservation of their troops.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή αποτελεί το επιστέγασμα μιας μεγάλης προσωπικής προσπάθειας, όπου στο τέλος συγγραφής συνειδητοποίησα τον καρπό προσωπικού αγώνα, αλλά συγχρόνως και τη συνδρομή και υποστήριξη πολλών ανθρώπων, στους οποίους αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω την ειλικρινή μου ευγνωμοσύνη για τη βοήθειά τους.

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω τους σεβαστούς καθηγητές, την κ. Μαρία Καντηρέα, Αναπληρωτή Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας, του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, της οποίας η συνεισφορά και οι επιστημονικές συμβουλές της υπήρξαν πολύτιμες σε όλη τη διάρκεια της διατριβής μου. Αισθάνομαι την ανάγκη να απευθύνω ένα μεγάλο ευχαριστώ, προς τον κ. Ιωάννη Ξυδόπουλο, Αναπληρωτή Καθηγητή Αρχαίας Ιστορίας, του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, για την υποστήριξη και τις πολύτιμες επισημάνσεις και υποδείξεις του. Τις θερμές μου ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στον Αναπληρωτή Καθηγητή Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας, του Τμήματος Κλασικών Σπουδών και Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Κύπρου για τις καίριες υποδείξεις του συμβουλές και παρατηρήσεις στη δομή της διατριβής. Επίσης, οφείλω να ευχαριστήσω την κ. Κατερίνα Παναγοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας, του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, επειδή οι παρατηρήσεις της σε θέματα αρχαίας οικονομίας υπήρξαν καθοριστικές για την ποιοτική αναβάθμιση και ολοκλήρωση της διατριβής.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα Καθηγητή Αρχαίας Ιστορίας κ. Θεόδωρο Μαυρογιάννη του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, για την ακατάβλητη βοήθεια και συμπαράστασή, καθώς και για την καθοδήγησή του κατά τη σύνθεση της εργασίας μου. Η ευρεία γνώση του και ο λογικός τρόπος σκέψης του αποτέλεσαν αξιοσημείωτη αξία για μένα και οι συμβουλές του άλλαξαν και διαφώτισαν τον τρόπο σκέψης μου. Τον ευχαριστώ θερμά για τη συνεργασία που είχαμε τόσο σε επίπεδο επιστημονικό όσο και σε επίπεδο ανθρωπίνων σχέσεων. Ευχαριστώ ιδιαίτερα τους φίλους του Μεταπτυχιακού προγράμματος Αρχαίας Ιστορίας του Πανεπιστημίου Κύπρου κ. Αντώνη Γενναδίου και κ. Τηλέμαχο Παπαϊωάννου, οι οποίοι με βοήθησαν στη φιλολογική επιμέλεια της διατριβής.

Επιπλέον πολλές ευχαριστίες οφείλω και στους γονείς μου Σοφοκλή και Ελένη και στα αδέρφια μου Κωνσταντίνο, Σάββα και Παναγιώτη για την ηθική συμπαράστασή τους σε όλη την προσπάθεια μου.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τη σύζυγό μου Αντιγόνη και τη θυγατέρα μου Ελίνα, για την αμέριστη κατανόηση που υπέδειξαν κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας μου.

ΑΒΡΑΑΜ ΣΑΒΒΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ.....	i
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ.....	ii
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	iii
ABSTRACT.....	v
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	vii
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	ix
ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	xi
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ.....	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	21
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	22
ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΙ ΤΟΜΕΙΣ.....	46
ΓΕΩΡΓΙΑ.....	46
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ.....	48
ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ.....	53
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ.....	55
ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ.....	62
ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΠΕΛΛΑΣ.....	69
ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΘΑΣΟΥ.....	75
ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΔΗΛΟΥ.....	79
ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΠΕΡΓΑΜΟΥ.....	84
ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΕΦΕΣΟΥ.....	89
ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΠΕΙΡΑΙΑ.....	91
ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΙΔΙΟΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ.....	95
ΤΡΑΠΕΖΕΣ.....	97
ΠΟΛΕΜΟΙ.....	102
ΔΟΥΛΟΙ.....	109
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ.....	112
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΕΛΕΓΧΟΥ.....	114
ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΝΕΟ-ΘΕΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ.....	114
ΑΓΟΡΑΝΟΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ.....	118
ΑΣΤΥΝΟΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ.....	151

ΜΕΤΡΟΝΟΜΟΣ ΑΘΗΝΑΣ	163
ΣΙΤΟΦΥΛΑΚΑΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ.....	168
ΣΙΤΩΝΗΣ ΚΑΙ ΣΙΤΩΝΙΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ	171
ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΛΟΓΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ	177
ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΣΤΑΘΜΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ.....	179
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	183
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : ΕΜΠΟΡΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΝΟΜΟΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ - ΖΗΤΗΣΗΣ	185
ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΗ ΤΙΜΩΝ	186
ΝΟΜΟΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ - ΖΗΤΗΣΗΣ	189
ΕΜΠΟΡΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΝΟΜΟΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ - ΖΗΤΗΣΗΣ.....	191
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	195
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	197
Η ΓΗ ΣΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΗ ΑΙΓΥΠΤΟ	199
ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ ΠΤΟΛΕΜΑΙΩΝ	202
ΜΟΝΟΠΩΛΙΟ – ΕΛΕΓΧΟΣ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ	208
ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΩΝ	238
ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΩΝ.....	254
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ	261
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	265
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΡΟΔΟΣ ΚΑΙ ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΕΣ ΚΤΗΣΕΙΣ	268
ΡΟΔΟΣ.....	269
ΚΥΠΡΟΣ.....	276
ΚΥΡΗΝΗ	287
ΚΟΙΛΗ ΣΥΡΙΑ	292
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	294
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	296
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	315
ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ	331
ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΠΑΠΥΡΩΝ.....	333
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.....	339
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ.....	350

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Κάτοψη αγοράς Πέλλας με τους χώρους επέμβασης το 2006 (Ακαμάτης, 2006: 616).....	74
Εικόνα 2: Κάτοψη αγοράς Πέλλας (Ακαμάτης, 2002: 52).....	75
Εικόνα 3: Κάτοψη της αγοράς της αρχαίας πόλης της Θάσου (Τουρατσόγλου, 2004: 386).....	78
Εικόνα 4: Τοπογραφικό Δήλου (Moretti, Fincker και Chankowki, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 227).....	83
Εικόνα 5: Ο κύκλος του Σωκράτη στην Αγορά του Θεόφραστου (Moretti, Fincker και Chankowski στο Chankowski και Karvonis, 2012: 229).....	84
Εικόνα 6: Τοπογραφικό Περγάμου, Άνω μέρος Εμπορική Αγορά Περγάμου, 3ο αι. π.Χ. και στο κάτω μέρος Εμπορική Αγορά τον 2ο αι. π.Χ. (Sielhorst, 2015:140).....	88
Εικόνα 7: Εμπορική Αγορά Εφέσου (Sielhorst, 2015: 122).....	91
Εικόνα 8: Τοπογραφικό Πειραιά (Πανάγος, 1995: 219).....	94

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ελληνιστική οικονομία χρήζει συστηματικής μελέτης, ώστε να μπορέσουμε να κατανοήσουμε πώς λειτουργούσε η οικονομία εκείνης της περιόδου του αρχαίου κόσμου έχοντας ως μέτρο σύγκρισης την οικονομία που επικρατεί στις μέρες μας. Οι έρευνες για την Ελληνιστική οικονομία γνώρισαν ευρεία ανταπόκριση και η επιστημονική τεκμηρίωση τα τελευταία χρόνια καθίσταται ολοένα και πιο εμπειριστατωμένη.¹ Πριν από τρεις δεκαετίες, κανείς δεν θα σκεφτόταν να διεξαγάγει μια έρευνα για την οικονομία του Αρχαίου κόσμου γενικότερα και της Ελληνιστικής εποχής ειδικότερα. Στον 21^ο αι., ωστόσο, ο όγκος των γνώσεων είναι σαφώς μεγαλύτερος, χάρις στις γραπτές πηγές και τα αρχαιολογικά ευρήματα: νομίσματα, μέτρα και σταθμά, επιγραφές, παπύρους και όστρακα. Είναι τα αρχαιολογικά ευρήματα που οδήγησαν στην αύξηση των μελετών του τομέα της Αρχαίας Οικονομίας. Μπορούμε να αναφερόμαστε σε οικονομική ανάπτυξη και τεχνολογική πρόοδο και είμαστε σε θέση να μελετήσουμε την οικονομία ως σύστημα.

Η διδακτορική διατριβή έχει ως στόχο να διερευνήσει γιατί η οικονομία του Ελληνιστικού κόσμου δεν ήταν απλά ένα οικονομικό σύστημα, αλλά ένα σύστημα με πρώιμα καπιταλιστικά χαρακτηριστικά, έχοντας ως χρονολογικό ορίζοντα των φαινομένων που εξετάζονται την περίοδο από τον 3^ο αι. π.Χ. μέχρι περίπου το 168 π.Χ., που αποτέλεσε και την κύρια περίοδο ανάπτυξης της Ρώμης. Παράλληλα όμως, κάποιο από το υλικό για την απάντηση των ερωτημάτων προέρχεται από τον 1^ο αι. π.Χ., κυρίως η εμπορική αγορά της Δήλου, τα μέτρα και τα σταθμά, όπως επίσης και οι πάπυροι που αφορούν τον Αγορανόμο και τις τράπεζες των Πτολεμαίων. Με τον όρο «ανάπτυξη του οικονομικού συστήματος» εννοούμε την εξέλιξη των παραγωγικών τομέων, γεωργίας, τεχνολογίας και βιοτεχνίας, με σκοπό την παραγωγή σημαντικού αριθμού προϊόντων, που μπορούν να εξαχθούν συμβάλλοντας στην πρόοδο του εμπορίου. Έτσι, όπως ο Μαρξ επισημαίνει ότι το προϊόν γίνεται εμπόρευμα μέσω του εμπορίου, και το εμπόριο είναι εδώ που διαμορφώνει τα προϊόντα σε εμπορεύματα.² Το εμποροκρατικό σύστημα του Μαρξ θέτει ως προϋπόθεση τον όρο της «κεφαλαιοκρατικής παραγωγής», την

¹ Archibald, Davies, Gabrielsen και Oliver. Aperghis, 2004. Archibald, Davies και Gabrielsen, 2005. Archibald, Davies και Gabrielsen, 2011. Archibald, Davies, και Gabrielsen 2013. Von Reden, 2010.

² Μαρξ III, 1978: 415.

παραγωγή για την παγκόσμια αγορά και τη μετατροπή του προϊόντος σε εμπόρευμα, επομένως και σε χρήμα. Στο νομισματικό σύστημα, που προέρχεται από εμποροκρατικό σύστημα, αποφασιστικός παράγοντας δεν είναι η μετατροπή της εμπορευματικής αξίας σε χρήμα, αλλά η παραγωγή υπεραξίας, όπου η υπεραξία παριστάνεται με τη μορφή περισσευόμενου χρήματος στο πλεόνασμα του εμπορικού ισοζυγίου.³ Επομένως, η άνθιση του εμπορίου οφείλεται πάντα στην αύξηση της παραγωγής. Αν και στον Ελληνιστικό κόσμο η μετατροπή της εμπορευματικής αξίας σε χρήμα δεν είναι όπως την αντιλαμβανόμαστε στη σύγχρονη εποχή, παρά ταύτα τα καπιταλιστικά στοιχεία είναι εμφανή. Εξάλλου, η τάση για καινοτομίες στον Ελληνιστικό κόσμο ήταν μικρότερη απ' ό,τι σε μια κεφαλαιοκρατική αγορά, εφόσον συνδέονταν μόνο με μείωση του κόστους των υπαρχόντων αγαθών ή με μια βελτίωση της ποιότητας. Αυτή είναι και η διαφορά με τον καπιταλιστικό κύκλο παραγωγής, όπου οι επιχειρήσεις εξαρτώνται αφενός από την πιστωτική αγορά και αφετέρου από την τιμή πώλησης του προϊόντος τους· οι επιχειρήσεις στον καπιταλισμό οφείλουν να καινοτομούν ασταμάτητα. Στην Ελληνιστική περίοδο η καινοτομία, αν και ήταν εμφανής, εφαρμοζόταν βραχυπρόθεσμα, με αποτέλεσμα τα κέρδη της τεχνολογικής προόδου να μην μπορούν να επενδυθούν άμεσα στην καινοτομία, ώστε να φέρουν νέα κέρδη. Για τον λόγο αυτό, η οικονομία του Ελληνιστικού κόσμου παρουσιάζει σημάδια πρώιμης καπιταλιστικής οικονομίας, αφού η τεχνολογική καινοτομία υπάρχει, έστω και αν τα κέρδη δεν επενδύονται στην καινοτομία για αύξηση της παραγωγής.

Μία άλλη ένδειξη καπιταλιστικής οικονομίας είναι η εξέλιξη των εμπορικών θεσμών όπως αυτοί λειτουργούν στις εμπορικές αγορές των Ελληνιστικών πόλεων. Ο ρόλος του οικονομικού θεσμού στόχευε στον περιορισμό της αβεβαιότητας των συναλλαγών μέσα σε ένα ανεκτό επίπεδο, ώστε να μην αποτελεί στο μέλλον πεδίο απρόβλεπτου χάους, αλλά χώρο ορθολογικής πρόβλεψης, δημιουργώντας κάποιες υποτυπώδεις δομές στις εμπορικές σχέσεις.⁴ Η παρουσία θεσμών αποτελεί ένδειξη οικονομικής ευρωστίας, αφού οι θεσμοί καθορίζονται από μια εσωτερική λογική αναπαραγωγής, αποτελώντας δείγμα καπιταλιστικής κοινωνίας, η οποία είτε ανανεώνεται διαρκώς μεταλλασσόμενη είτε αναπαράγεται χωρίς κανένα μετασχηματισμό. Όσον αφορά τον υλικό βίο, η εσωτερική ορθολογικότητα του συστήματος αναπαραγωγής υπόκειται στην αρχή της πραγματικότητας, Η αποδοτικότητά της σε σχέση με τη χρήση των

³ Μαρξ III, 1978: 964.

⁴ Bresson, 2008: 41.

φυσικών πόρων, που έχει στη διάθεσή της, ορίζεται ως εξωτερική ορθολογικότητα και καμία κοινωνία δεν μπορεί να καταναλώνει περισσότερο απ' όσα παράγει, γιατί τότε κινδυνεύει με χρεωκοπία. Το νέο-θεσμικό πλαίσιο, όπως το περιέγραψα, επιτρέπει να υπερβεί κανείς παλιές διαμάχες μεταξύ Πρωτογονισμού και Μοντερνισμού.⁵ Επιπρόσθετα, οι θεσμοί με την παρουσία τους, όπως θα εξεταστούν παρακάτω, εφαρμόζουν τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, αφού η εξέλιξη του εμπορίου διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην εισαγωγή μεγάλου αριθμού προϊόντων, τα οποία κατέκλυζαν τις Ελληνιστικές εμπορικές αγορές. Ο Smith όρισε το νόμο της προσφοράς και ζήτησης ως ακολούθως: *«Όταν η ποσότητα ενός εμπορεύματος που προσκομίζεται στην αγορά υπολείπεται της λειτουργούσας ζήτησης ... η αγοραία τιμή θα αυξηθεί λίγο ως πολύ, πάνω από τη φυσική τιμή ... Όταν η ποσότητα που προσκομίζεται στην αγορά υπερβαίνει τη λειτουργούσα ζήτηση ... [η] αγοραία τιμή θα υποχωρήσει λιγότερο ή περισσότερο. .. Όταν η ποσότητα που προσκομίζεται στην αγορά επαρκεί ακριβώς ώστε να καλύψει τη λειτουργούσα ζήτηση. .. η αγοραία τιμή καταλήγει φυσικά να είναι είτε απολύτως ταυτόσημη, είτε να προσεγγίζει, όσο αυτό είναι δυνατόν, τη φυσική τιμή»*.⁶ Άρα, ο μεγάλος όγκος αγαθών, με τον μεγάλο αριθμό καταναλωτών είναι το μέγεθος εκείνο που καθόριζε τη τιμή του προϊόντος και την καθιστούσε συμφέρουσα για τον καταναλωτή.

Είναι αναμενόμενο να δοθεί απάντηση σε καιρία ερωτήματα, που σχετίζονται με την οικονομία της Ελληνιστικής περιόδου και με το εάν η οικονομία αυτή μπορεί να συγκριθεί με τη σημερινή καπιταλιστική οικονομία. Αρκετές απαντήσεις για το φιλόδοξο αυτό ερώτημα, παρέχει η ανάλυση των εμπορικών θεσμών που δρουν εντός της εμπορικής αγοράς και η συμβολή τους στο πώς αυτοί περιόρισαν το κόστος συναλλαγών, δημιουργώντας ευνοϊκές συνθήκες τόσο για τον πωλητή όσο και τον αγοραστή. Οι θεσμοί της αγοράς, εξάλλου, και η μείωση του κόστους συναλλαγών de facto προσαρμόζονται στη σύγχρονη οικονομική θεωρία, τη νέο-θεσμική, η οποία αναλύει ολόκληρο το οικοδόμημα της οικονομίας του Αρχαίου κόσμου βάσει των θεσμών. Πιο συγκεκριμένα, η διατριβή θα διερευνήσει αν οι θεσμοί συνδέονται όντως με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Η ζήτηση και η προσφορά είναι οι δύο πλευρές της αγοράς των οποίων η αλληλεπίδραση προσδιορίζει την τιμή ισορροπίας των αγαθών. Το μόνο στοιχείο που μπορεί να θέσει τον νόμο σε ισχύ είναι πράγματι η

⁵ Bresson, 2008: 53.

⁶ Smith I, 2000: vii. 9-11.

τιμή. Σε μια ορισμένη χρονική περίοδο, η τιμή ενός προϊόντος είναι A , έστω ότι στην τιμή αυτή, η προσφερόμενη ποσότητα είναι μεγαλύτερη από τη ζητούμενη, τότε η αγορά θα παρουσιάσει υπερπροσφορά. Η αντίδραση των εμπόρων στην εμφάνιση του πλεονάσματος θα είναι α) μείωση της τιμής του αγαθού, για να πωλήσουν τη μεγάλη ποσότητα και β) οι καταναλωτές εξαιτίας της μειωμένης τιμής θα αυξήσουν τη ζήτηση. Σε περίπτωση όμως, που η ζητούμενη ποσότητα είναι μεγαλύτερη από την προσφερόμενη, τότε η αγορά θα παρουσιάσει έλλειμα. Οι έμποροι θα αυξήσουν την τιμή του αγαθού και οι καταναλωτές θα μειώσουν το ενδιαφέρον τους, λόγω της αύξησης.⁷ Εν κατακλείδι, μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι η ανάπτυξη του χώρου των εμπορικών αγορών και η δημιουργία αρκετών καταστημάτων, αφενός, και η πρόοδος του εμπορίου, αφετέρου, συνέβαλαν στην ενδυνάμωση της Ελληνιστικής οικονομίας.

Το μεγαλύτερο μέρος της παρούσας εργασίας είναι εστιασμένο στο Πτολεμαϊκό βασίλειο και συγκεκριμένα στην Πτολεμαϊκή οικονομία. Το οικονομικό σύστημα των Πτολεμαίων μπορεί να το περιγράψει κανείς ως ένα μεγαλεπήβολο πείραμα γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού και «μερκαντισμού,» στον βαθμό που αποσκοπούσε στον έλεγχο του εμπορίου και στην υπαγωγή της οικονομίας κάτω από την κρατική εξουσία. Οι Πτολεμαίοι επέβαλλαν μονοπωλιακές καταστάσεις σε σημαντικά βιοποριστικά αγαθά, αλλά ταυτόχρονα το κράτος ασκούσε μεγάλο έλεγχο και σε άλλα αγαθά, τα οποία δεν θεωρούνταν ως μονοπωλιακά. Η προαναφερθείσα πολιτική που ακολουθούσαν, βοήθησε στην εξέλιξη ενός κεφαλαιοκρατικού συστήματος με αρκετά καπιταλιστικά στοιχεία. Στην εξέλιξη της Πτολεμαϊκής οικονομίας κατά τη διάρκεια της δυναστείας των Λαγιδών καταλυτικό ρόλο κατείχαν οι εξωτερικές κτήσεις: Κύπρος, Κυρήνη, Κοίλη Συρία.⁸

Όσον αφορά τις πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για τη συγγραφή της διατριβής, οι επιγραφές αποτελούν τον κυριότερο δείκτη ανάγνωσης του «οικονομικού μοντέλου» και συμβάλλουν στη μελέτη των εμπορικών θεσμών που υιοθετούνται σε κάθε Αγορά. Οι θεσμοί αυτοί εμφανίζονται στα ακόλουθα αξιώματα, του Αγορανόμου, του Αστυνόμου, του Μετρονόμου, του Σιτοφύλακα, του Σιτώνη και του Πεντηκοστολόγου. Οι περισσότερες επιγραφές χρονολογούνται με βάση την παλαιογραφία και δεν είναι πάντοτε ακριβείς ως προς την χρονολόγηση. Αντίθετα, η χρονολόγηση των πατύρων

⁷ Λιανός και Ψειρίδου, 2015: 55-56.

⁸ Για τον γεωπολιτικό ρόλο των Πτολεμαϊκών κτήσεων, βλ. Lampela 1998: 20.

είναι ακριβέστερη, αφού γίνεται με βάση το Πτολεμαϊκό ημερολόγιο. Τα ψηφίσματα των Ελληνικών πόλεων-κρατών θεωρούνται η σημαντικότερη κατηγορία επιγραφών, εφόσον εξ αυτών προκύπτουν σημαντικά στοιχεία. Από τα ψηφίσματα μαθαίνουμε τον τρόπο λειτουργίας της Ελληνιστικής πόλης, σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, τον ρόλο των εμπορικών θεσμών και τα προβλήματα που υπήρχαν την περίοδο που εξετάζεται. Το σημαντικότερο πρόβλημα της Ελληνιστικής περιόδου είναι η αύξηση των τιμών σημαντικών βιοποριστικών προϊόντων και πώς οι θεσμοί βοήθησαν στην επίλυση του προβλήματος αυτού. Η παρουσία των θεσμών διασφάλισε τη δημιουργία ενός ικανού κλίματος συναλλαγών μεταξύ πωλητή και αγοραστή, ευνοώντας τις κατάλληλες συνθήκες για την εφαρμογή του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης. Ο Ξενοφών περιγράφει με πρωτοτυπία και σαφήνεια τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, στο χωρίο IV, 6 «Περί Προσόδων», συμπεραίνοντας, ότι η μεγάλη προσφορά μειώνει και την τιμή του προϊόντος.⁹ Η ανάλυση των εμπορικών θεσμών κατά την Ελληνιστική περίοδο δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την κατανόηση των έργων του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα. Η «Αθηναίων Πολιτεία» του Αριστοτέλη περιέχει, επίσης, πληθώρα πληροφοριών για τους εμπορικούς θεσμούς που λειτουργούν στην εμπορική αγορά κατά την Κλασική περίοδο. Ο Αριστοτέλης παρουσιάζει τις λειτουργίες που εκτελούσαν οι εμπορικοί θεσμοί των οποίων προϊΐταντο ο Αγορανόμος, ο Αστυνόμος, ο Μετρονόμος και ο Σιτοφύλακα, καθώς και τον ακριβή αριθμό τους. Οι εμπορικοί θεσμοί είχαν κατ' εξοχήν ρόλο και στην ιδανική πολιτεία του Πλάτωνα, στους «Νόμους». Ο Πλάτωνας τονίζει ότι η παρουσία των Αγορανόμων και των Αστυνόμων ήταν καταλυτική για την οικονομική άνθιση της ευνομούμενης πολιτείας. Μια άλλη κατηγορία επιγραφών είναι η απόδοση θεϊκών τιμών. Η κατηγορία αυτή είναι σημαντική, καθώς δίνει τον αριθμό των Αγορανόμων, το όνομα του άρχοντα και τα ονόματα των θεών που τιμώνται.

Σημαντική πηγή για τη μελέτη της περιόδου αυτής αποτελούν οι πάπυροι, κυρίως της μέσης Αιγύπτου και ειδικά του Φαγιούμ (Αρσινοΐτης Νομός). Όμως οι πάπυροι αφορούν σχεδόν αποκλειστικά την Αιγυπτιακή ιστορία και όχι τον Ελληνικό κόσμο. Από τους παπύρους αντλούμε πληροφορίες για την οργάνωση του βασιλείου των

⁹ Ξενοφών Περί Προσόδων IV.6 και γὰρ οὐδ' ὥσπερ ὅταν πολλοὶ χαλκότυποι γένωνται, ἀξίων γενομένων τῶν χαλκευτικῶν ἔργων, καταλύονται οἱ χαλκότυποι, καὶ οἱ σιδηρεῖς γε ὡσαύτως· καὶ ὅταν γε πολὺς σῖτος καὶ οἶνος γένηται, ἀξίων ὄντων τῶν καρπῶν, ἀλυσιτελεῖς αἱ γεωργίαι γίνονται, ὥστε πολλοὶ ἀφέμενοι τοῦ τὴν γῆν ἐργάζεσθαι ἐπ' ἐμπορίας καὶ καπηλείας καὶ τοκισμοὺς τρέπονται· ἀργυρίτις δέδωσφ ἂν πλείων φαίνεται καὶ ἀργύριον πλέον γίγνηται, τοσοῦτφ πλείονες ἐπὶ τὸ ἔργον τοῦτο ἔρχονται.

Πτολεμαίων. Οι πάπυροι που ανακαλύφθηκαν σε ανασκαφές συμβάλλουν στην αποκατάσταση της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου με τρόπο μοναδικό. Η δυναστεία των Πτολεμαίων κατάφερε να οργανώσει το βασίλειό της με μεικτό τρόπο, σύμφωνα με στοιχεία που προϋπήρχαν στις πόλεις – κράτα και άλλα που προέρχονταν από το Φαραωνικό σύστημα. Οι πάπυροι παρέχουν πληροφορίες σχετικά με την ουσία της οικονομικής πολιτικής που ακολούθησαν οι Πτολεμαίοι. Οι ίδιοι επιθυμούσαν να γίνουν το κέντρο του Ελληνιστικού κόσμου και γι' αυτό προσπάθησαν να γίνουν αυτόνομοι σε σημαντικά βιοποριστικά αγαθά, δημιουργώντας μια κατάσταση πρώιμης καπιταλιστικής οικονομίας.

Από τη μελέτη των παπύρων κατανοεί κανείς καλύτερα τον πολυδιάστατο ρόλο που ανέπτυξε ο Αγορανόμος των Πτολεμαίων σε σχέση με τον Αγορανόμο που δρούσε στις Ελληνιστικές πόλεις. Συγκεκριμένα, ο Αγορανόμος των Πτολεμαίων δεν ήταν ο κύριος υπεύθυνος στην αγορά, αλλά είχε κυρίως να εκπληρώσει γραφειοκρατικά καθήκοντα. Η σημαντικότερη του αρμοδιότητα ήταν αυτή του συμβολαιογράφου, ωστόσο φρόντιζε και για την καταγραφή γης, δούλων και διαθηκών.

Τα νομίσματα αποτελούν σημαντικές μαρτυρίες για την Ελληνιστική εποχή. Τα Ελληνιστικά βασίλεια εξέδωσαν τα νομίσματά τους σύμφωνα με τα αττικά μέτρα και σταθμά, ωστόσο με κάποιες διαφοροποιήσεις. Ο Πτολεμαίος Α΄ Σωτήρ δεν ακολουθεί τον αττικό κανόνα αλλά μειώνει σταδιακά το βάρος της δραχμής το 294 π.Χ. σε 14.26 γραμμάρια. Οι πλούσιες κοπές των νομισμάτων προσφέρουν πληροφορίες για δύο πτυχές της νομισματικής πολιτικής: την ιδεολογική και την οικονομική. Τα πορτρέτα των Πτολεμαίων απεικονίζονται στα νομίσματά τους, επιβεβαιώνοντας με τον τρόπο αυτό τη νομιμότητα και το κληρονομημένο δικαίωμα στην εξουσία. Η χρήση του Πτολεμαϊκού νομίσματος στην Αίγυπτο ήταν παντού κυρίαρχη. Οι Πτολεμαίοι έκοψαν ασυνήθιστα μεγάλο αριθμό χρυσών, αργυρών και χάλκινων νομισμάτων. Το τριμεταλλικό σύστημα των Πτολεμαίων βοήθησε στον περαιτέρω εκχρηματισμό της Αιγύπτου¹⁰ αφού το νόμισμα κόπηκε για εκτενή κρατικό έλεγχο και για τη διευκόλυνση των κατοίκων στις κρατικές πληρωμές και στις άλλες καθημερινές συναλλαγές. Οι υποδιαίρεσεις των νομισμάτων των Πτολεμαίων μαρτυρούν την ευρύτατη χρήση του νομίσματος στην καθημερινή οικονομική δραστηριότητα. Η δυναστεία των Λαγιδών είχε τελικά ως κύριο στόχο το νόμισμά τους να εξαπλωθεί σε όλο τον Ελληνιστικό

¹⁰ Von Reden, 2007: 75-76.

κόσμο. Το γεγονός αυτό μαρτυρείται κυρίως από την οργάνωση των τραπεζών από τους Πτολεμαίους.

Ο κλάδος της Ιστοριογραφίας αποτελεί τον έτερο πυλώνα των πηγών για την ελληνιστική οικονομία. Από το 229 π.Χ. και μετά διαθέτουμε την πρώτη σύγχρονη με τα γεγονότα αφήγηση. Ο Πολύβιος είναι ο μοναδικός ιστορικός της Ελληνιστικής εποχής του οποίου το έργο διασώζεται σχεδόν σε πλήρη μορφή. Ωστόσο, το κείμενό του είναι κατακερματισμένο. Τα πρώτα πέντε βιβλία είναι ακέραια, ενώ τα υπόλοιπα τριάντα-πέντε αποτελούν συρραφή από σύντομα ή μεγάλα αποσπάσματα. Ο ίδιος υπήρξε μάρτυρας σημαντικών ιστορικών γεγονότων και χάρη σε αυτό γνωρίζουμε κοινωνικά και πολιτικά στοιχεία της περιόδου. Η ιστοριογραφία του Πολυβίου καλύπτει γεγονότα από την Ελλάδα, τη Μακεδονία, την Ασία και την Αίγυπτο. Σημαντικός συγγραφέας για την Ελληνιστική περίοδο είναι ο Διόδωρος Σικελιώτης με το έργο του «Ιστορική Βιβλιοθήκη», το οποίο αποτελείται από σαράντα βιβλία, πολλά εκ των οποίων σώζονται αποσπασματικά. Ο Διόδωρος συγκέντρωσε χρήσιμες πληροφορίες για την κοινωνική, πολιτική και οικονομική κατάσταση των περιοχών του Ελληνιστικού κόσμου και αποτελεί έγκυρη πηγή για την εξαγωγή οικονομικών συμπερασμάτων, παρά το γεγονός ότι έζησε τον 1^ο αι. π.Χ.

Τα «Γεωγραφικά» του Στράβωνα παρουσιάζουν σημαντικές πληροφορίες για την οικονομική γεωγραφία διαφορετικών περιοχών της Μεσογείου. Το έργο αποτελείται από δεκαεφτά βιβλία και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ο πιο ακριβής και ποιοτικός «Παγκόσμιος Γεωγραφικός Άτλαντας» της εποχής του. Παρόλο που ο Στράβων γεννήθηκε το 63 ή 64 π.Χ., περιγράφει με σαφήνεια και μεθοδικότητα το υλικό των Ελληνιστικών χρόνων μέσα από το πρίσμα της εποχής του Αυγούστου. Χάρη στον Στράβωνα, γνωρίζουμε τα σύνορα των χωρών και των επαρχιών, τις αποστάσεις μεταξύ πόλεων, τους πολιτικούς θεσμούς, τις βασικές αγροτικές και βιοτεχνικές ασχολίες, τις θρησκευτικές ιδιαιτερότητες και τις θρησκευτικές λατρείες. Τον απασχόλησε και η ιστορία των πόλεων και των κρατών, οι συνθήκες ίδρυσής τους, οι μύθοι που συνέδεαν τις πόλεις και τις περιοχές καθώς και οι προσωπικότητες που γεννήθηκαν σε αυτές. Σημαντική πηγή για την παρούσα διατριβή αποτελεί το βιβλίο ΙΖ' (XVII) του Στράβωνα, εκεί όπου πραγματεύεται την Αίγυπτο και απ' όπου άντλησα πολλές ιστορικές και γεωγραφικές πληροφορίες.

Η διατριβή έχει σκοπό να τεκμηριώσει ότι η οικονομία του Ελληνιστικού κόσμου δεν ήταν απλά ένα οικονομικό σύστημα, αλλά ένα οικονομικό σύστημα με πρώιμα καπιταλιστικά στοιχεία. Γι' αυτό και δίνεται έμφαση στην ανάλυση των θεσμών βάσει των οποίων λειτουργούσαν οι εμπορικές αγορές, ενώ εξηγείται και πώς οι θεσμοί βοήθησαν με την παρουσία τους στη αύξηση των εσόδων των κρατών, μέσα από τον κλάδο του εμπορίου. Το συμπέρασμα που μπορεί κανείς να συναγάγει κατά την έρευνα είναι η σύνδεση των θεσμών της Ελληνιστικής οικονομίας με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Η προσφορά και η ζήτηση είναι έννοιες που αφορούν, από τη μία πλευρά τους καταναλωτές, οι οποίοι έχουν τη δύναμη να διαμορφώνουν με τις αγορές τους τη ζήτηση, και από την άλλη πλευρά τους πωλητές που καθορίζουν την προσφορά. Η ζήτηση ενός αγαθού είναι η επιθυμία του καταναλωτή να αγοράσει την ποσότητα του αγαθού σε συγκεκριμένη τιμή και ορισμένη χρονική περίοδο, ενώ η προσφορά εκφράζει την επιθυμία του πωλητή να πωλήσει το αγαθό σε μια συμφέρουσα τιμή για τον ίδιο. Σύμφωνα με τον νόμο της ζήτησης, όταν μειώνεται η ζήτηση ενός προϊόντος αυξάνεται και η τιμή του, σε αντίθεση με τον νόμο της προσφοράς, όταν αυξάνεται η ποσότητα του προϊόντος μειώνεται και η τιμή του. Οι θεσμοί εφάρμοζαν, λοιπόν, τον νόμο της προσφοράς και ζήτησης και η παρουσία των εμπορικών θεσμών οφειλόταν στην αναβάθμιση κυρίως του εμπορίου αλλά και των παραγωγικών τομέων, όπως είναι η γεωργία, η βιοτεχνία και η τεχνολογία.

Αναλυτικά, στο πρώτο κεφάλαιο «Ελληνιστική Οικονομία» επιχειρείται μια ανάλυση της Ελληνιστικής οικονομίας για τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στον Ελληνιστικό κόσμο, τόσο στην Ελληνική επικράτεια όσο και στις περιοχές της Ανατολής. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν οι τομείς της γεωργίας, της τεχνολογίας και της βιοτεχνίας επηρέασαν την άνοδο ή όχι της Ελληνιστικής οικονομίας. Η ευδοκίμηση του εμπορίου συνιστά ούτως ή άλλως στοιχείο ακμής της οικονομίας και η δημιουργία νέων εμπορικών αγορών με διακριτές λειτουργίες το επιβεβαιώνει. Τα βασίλεια και οι πόλεις δημιούργησαν λιμενικές εγκαταστάσεις για να υποδεχθούν μεγάλο αριθμό πλοίων καθώς και καταλύματα και πανδοχεία, προκειμένου να φιλοξενούν εμπόρους και επισκέπτες. Οι εμπορικές συναλλαγές λάμβαναν χώρα στην εμπορική αγορά, με ευδιάκριτες πλέον τις λειτουργίες της. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές των εμπορικών αγορών, της Πέλλας, της Θάσου, της Δήλου, της Περγάμου, της Εφέσου και του Πειραιά συνιστούν μαρτυρίες ως προς την πρόοδο που επετεύχθη με το εμπόριο και συμβάλλουν σημαντικά στο να διαμορφώσουμε μία ακριβέστερη

εικόνα για το πώς ήταν το εμπόριο της Ελληνιστικής περιόδου. Η μετεξέλιξη της κτηριακής δομής της αγοράς, π.χ. με την κατασκευή στοών και τη διαμόρφωση της αγοράς σε περιστύλιο είχε ως αποτέλεσμα να «απομονωθούν» οι αγορές του 4ου αι. από τις κεντρικές αρτηρίες. Το πολεοδομικό σύστημα του Ιππόδαμου εφαρμόστηκε και στις πόλεις που ιδρύθηκαν κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Αλεξάνδρου, αλλά και στα βασίλεια των διαδόχων.¹¹ Ο Burns υποστηρίζει ότι ο Ιππόδαμος δημιούργησε το Ιπποδάμειο σύστημα έπειτα από λάθος και από τη μη κατανόηση της διαίρεσης της πόλης που είχε προτείνει ο Αριστοτέλης.¹²

Η εμπορική αγορά ήταν ο τόπος όπου διεξάγονταν οι εμπορικές συναλλαγές. Η αύξηση των εμπορικών συναλλαγών σηματοδοτούσε και την πρόοδο της οικονομίας. Στην οικονομική άνθιση της εμπορικής αγοράς, αναπόσπαστο τμήμα θεωρούνταν οι εμπορικοί θεσμοί, που προσπαθούσαν να επιβάλλουν την ευκοσμία και την τάξη εντός της αγοράς. Οι τράπεζες συνέβαλαν στην πρόοδο του τομέα του εμπορίου και γενικότερα της οικονομικής ανόδου του Ελληνιστικού κόσμου. Διερωτάται κανείς τον βαθμό συμβολής των δούλων και των πολέμων στην οικονομία των Ελληνιστικών χρόνων και αν αυτές οι δύο παράμετροι είναι σε θέση να αιτιολογήσουν τον δυναμισμό της οικονομίας αυτής της περιόδου.

Το δεύτερο κεφάλαιο «Εμπορικοί Θεσμοί και Μορφές Εμπορικού Ελέγχου» πραγματεύεται την εισαγωγή των εμπορικών θεσμών και τον ρόλο που επιτέλεσαν τα βασίλεια και οι πόλεις κατά την Ελληνιστική περίοδο. Αρχικά γίνεται μια διευκρίνιση των όρων «μικροοικονομία» και «μακροοικονομία» και καταδεικνύεται η σχέση τους με τη θέσπιση θεσμών. Η οικονομική επιστήμη χωρίζεται κατά παράδοση σε δύο υποπεδία, την «μικροοικονομική» και την «μακροοικονομική». Στο μικροοικονομικό επίπεδο, η οικονομία πρέπει να έχει συνοχή με την τεχνολογική καινοτομία, με την αναδιοργάνωση των παραγωγικών συστημάτων και τη θέσπιση θεσμών, που βοηθούν στην καλύτερη απόδοση της παραγωγής. Στο μακροοικονομικό επίπεδο σημαντικό

¹¹ Αριστοτέλης, Πολιτικά 1267b 22-30: Ἰππόδαμος δὲ Εὐρυφῶντος Μιλήσιος, ὃς καὶ τὴν τῶν πόλεων διαίρεσιν εὗρε καὶ τὸν Πειραιᾶ κατέτεμεν, γενόμενος καὶ περὶ τὸν ἄλλον βίον περιττότερος διὰ φιλοτιμίαν οὕτως ὥστε δοκεῖν ἐνίοις ζῆν περιεργότερον τριῶν τε πλήθει καὶ κόσμῳ πολυτελεῖ, ἔτι δὲ ἐσθῆτος εὐτελοῦς μὲν ἀλεεινῆς δέ, οὐκ ἐν τῷ χειμῶνι μόνον ἀλλὰ καὶ περὶ τοὺς θερινοὺς χρόνους, λόγιος δὲ καὶ περὶ τὴν ὅλην φύσιν εἶναι βουλόμενος. πρῶτος τῶν μὴ πολιτευομένων ἐνεχείρησέ τι περὶ πολιτείας εἰπεῖν τῆς ἀρίστης. Για το Ιπποδάμειο σύστημα και τη λειτουργικότητα του, βλ. David, 2006: 1-15. Wycherley, 1964: 135-139.

¹² Burns, 1976: 417.

ρόλο διαδραματίζει ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης για τη βελτίωση των αγορών με τους ίδιους ρυθμούς, αλλά μελετώνται και φαινόμενα που το εύρος τους καλύπτει ολόκληρη την οικονομία, μεταξύ των οποίων ο πληθωρισμός και η ανεργία.¹³

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η νέο-θεσμική θεωρία, η οποία θέτει ειδικά ως στόχο την ανάλυση της αρχαίας οικονομίας μέσα από τους θεσμούς. Η νέο-θεσμική θεωρία έχει ως αρχικό αντικείμενο την αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων, την οποία ορίζει ως συναλλαγή. Η συναλλαγή δεν είναι τίποτα άλλο απ' αυτό που αποκαλούμε συνήθως κοινωνική ζωή και προϋποθέτει την ανταλλαγή πληροφοριών.¹⁴ Ποτέ οι πληροφορίες σε μια συναλλαγή δεν είναι έγκυρες και πλήρεις, επομένως η κοινωνική ζωή αποτελεί ένα πεδίο αβεβαιότητας.¹⁵ Ο ακριβής στόχος του θεσμού είναι να περιορίσει την αβεβαιότητα των συναλλαγών σε ανεκτό επίπεδο, έτσι ώστε το μέλλον να μην αποτελεί ένα πεδίο απρόβλεπτου χάους. Οι θεσμοί μέσω της νέο-θεσμικής θεωρίας ενδιαφέρονται στο να μειώσουν το κόστος συναλλαγών, την αβεβαιότητα και κυρίως τη ψυχολογική ανασφάλεια που επικρατούσε τους προηγούμενους αιώνες, δημιουργώντας ένα σύμπαν που κυριαρχούν οι κανόνες δικαίου. Πλέον, οι θεσμοί δεν είναι ανεξήγητοι, αλλά αντιστοιχούν σε καταστάσεις ισορροπίας, με δεδομένους τους περιορισμούς ενός συστήματος σε μια δεδομένη στιγμή.

Ας πάρουμε για παράδειγμα τον θεσμό της Αγορανομίας που γνώρισε μεγάλη απήχηση κατά την Ελληνιστική περίοδο. Το αξίωμα του Αγορανόμου εκτελούσε ποικιλία καθηκόντων την ίδια στιγμή. Ο ρόλος του ήταν εξισορροπητικός στον μηχανισμό των εμπορικών αγορών. Φρόντιζε να πωλούνται τα αγαθά σε δίκαιες τιμές και να τροφοδοτεί τους κατοίκους με τρόφιμα, ενώ την ίδια στιγμή είχε τη δυνατότητα να συλλέγει τους φόρους. Εκ των πραγμάτων, και καθώς ο θεσμός είναι πολύ σημαντικός, η έρευνα επικεντρώθηκε ιδιαίτερα στον πολυδιάστατο ρόλο που ανέπτυξε ο Αγορανόμος της Πτολεμαϊκής περιόδου. Κατ'αρχήν ασκούσε καθήκοντα συμβολαιογράφου και ήταν ένα μέσο ελέγχου βασιλικής και ιδιωτικής περιουσίας. Το αξίωμα του Αγορανόμου, όμως, είχε αρμοδιότητα και στην εγγραφή και την πώληση δούλων, όπως επίσης και για την καταγραφή δανείων και διαθηκών κληρονομιάς. Ο Αγορανόμος που θεσπίστηκε σε περιοχές του βασιλείου των Σελευκιδών εικάζεται ότι

¹³ Mankiw II, 2002: 91-92.

¹⁴ Για τον Bresson, η αγορά, το εμπόριο και οι πανηγύρεις μείωναν το κόστος συναλλαγής των προϊόντων, Bresson, 2016: 238.

¹⁵ North, 2006: 61.

φρόντιζε τη συλλογή των βασιλικών φόρων, ενώ σε πόλεις-κράτη του βασιλείου της Μακεδονίας όπου είχε εφαρμοστεί ο θεσμός, πιθανόν οι Αγορανόμοι να είχαν πολιτικό ρόλο.

Ένας άλλος οικονομικός εμπορικός θεσμός ήταν αυτός της Αστυνομίας. Οι Αστυνόμοι ήταν συνεργάτες των Αγορανόμων, ασχολούνταν με τη συντήρηση και την καθαριότητα των οδών και τη συλλογή των σκουβάλων, την ευταξία και ευκοσμία της αγοράς και την πολιτική οικοδόμησης κτηρίων στην πόλη. Ο θεσμός της Μετρονομίας ήταν εξίσου σημαντικός στην εξέλιξη της Ελληνιστικής οικονομίας, αφού έλεγχαν αν οι έμποροι έκαναν χρήση των θεμιτών μέτρων και σταθμών, ανάλογα με το είδος του εμπορεύματος. Δημιουργούσαν κλίμα ασφάλειας και εμπιστοσύνης στον καταναλωτή, όπως και οι Σιτοφύλακες, και επέβλεπαν τελικά αν οι έμποροι πωλούσαν σε δίκαιες τιμές τα σιτηρά. Επιπλέον, το αξίωμα των Σιτώνων εξασφάλιζε σιτηρά σε χαμηλές τιμές και οι πόλεις-κράτη είχαν κονδύλι σιτωνίας, που το χρησιμοποιούσαν σε δύσκολες περιόδους. Τέλος, οι Πεντηκοστολόγοι επέβαλλαν φορολογία στα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα και, από κοινού με τους Αγορανόμους, φρόντιζαν στη Δήλο, να πωλείται το ξύλο και το κάρβουνο σε συμφέρουσες τιμές, ενώ στην Ολυμπία επέβλεπαν τις πανήγυρες. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι θεσμοί που υπάρχουν στην εμπορική αγορά στους Ελληνιστικούς χρόνους διατηρούν αρκετές από τις αρμοδιότητες της Κλασικής περιόδου και ότι μόνο ο θεσμός της Αγορανομίας αποτελεί εξαίρεση και εξελίσσεται σε διαφορετικό θεσμό στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο, αν και οι λειτουργίες του στις πόλεις-κράτη παραμένουν οι ίδιες με εκείνες των κλασικών χρόνων, έστω με κάποιες διαφοροποιήσεις, στις πόλεις του βασιλείου των Σελευκιδών και Αντιγονιδών. Η εμπορική αγορά δεν θα γνώριζε άνθιση χωρίς την ύπαρξη κρατικών μέτρων και σταθμών. Κύρια μονάδα μέτρησης για τα υγρά και τα στερεά είναι τα «σηκώματα» που έχουν ανακαλυφθεί σε αρκετές περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου.

Στο τρίτο κεφάλαιο «Εμπορικοί Θεσμοί και Νόμος – Προσφοράς Ζήτησης» γίνεται μία απόπειρα να συσχετιστούν οι Θεσμοί με τον νόμο της Προσφοράς – Ζήτησης. Η παρουσία των εμπορικών θεσμών βοήθησε να γίνει καλύτερα αντιληπτός ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης και η σχέση των θεσμών με αυτόν, όσον αφορά τουλάχιστον την αυξομείωση των τιμών των προϊόντων. Η τιμή είναι αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης κόστους και χρησιμότητας, γι' αυτό και η έλλειψη αγαθών μπορούσε

να αυξήσει την τιμή ενός προϊόντος. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης είναι αυτός που καθορίζει την τιμή ενός αγαθού. Αναμφίβολα, μια εμπορική αγορά γίνεται ανταγωνιστική, όταν έχει πολλούς πωλητές και πολλούς καταναλωτές. Ο τέλειος ανταγωνισμός διαδραματίζει καταλυτική προϋπόθεση στην ευημερία ενός βασιλείου ή μιας πόλης. Ο νόμος καθορίζει την αξία και τις τιμές των εμπορευμάτων και οι αγοραστές καθορίζουν τη ζήτηση και οι πωλητές την προσφορά. Με άλλα λόγια, ο νόμος είναι αλληλένδετος με την ανάπτυξη καπιταλιστικής οικονομίας. Οι εμπορικοί θεσμοί έρχονται να θέσουν τον νόμο σε εφαρμογή. Εξυπηρετούσαν τόσο τα συμφέροντα του αγοραστή, όσο και του πωλητή. Αν η τιμή είναι χαμηλή τότε είναι και δίκαιη τιμή. Το γεγονός αυτό προκαλούσε ενδιαφέρον στον καταναλωτή, την ανάγκη να μεταβαίνει στην εμπορική αγορά. Ο μεγάλος αριθμός πληθυσμού έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγής, που σημαίνει και ισχυρή οικονομική πρόοδο. Ωστόσο, οι θεσμοί που δρουν στην αγορά είναι αυτοί που ικανοποιούν τη μεγάλη ζήτηση των ανθρώπων, αλλά και τη μεγάλη προσφορά από τους εμπόρους.

Το κεντρικό θέμα του τετάρτου κεφαλαίου που ακολουθεί «Πτολεμαϊκή Οικονομία» είναι εξέλιξη της Πτολεμαϊκής οικονομίας, με επίκεντρο τον βασιλέα. Η Πτολεμαϊκή οικονομία θεωρείται η οικονομία που χαρακτηριστικό της γνώρισμα ήταν η αυτάρκεια, στον βαθμό που αυτή μπορούσε να επικρατήσει. Η καλλιεργήσιμη γη αποτελούσε την κύρια πηγή πλούτου για την Αίγυπτο του οίκου των Πτολεμαίων. Οι αξιωματούχοι του Πτολεμαϊκού κράτους που διορίζε ο βασιλιάς ασκούσαν μονοπωλιακή πολιτική στην παραγωγή και την πώληση σημαντικών αγαθών. Το κράτος μέσα από την παραγωγή των μονοπωλιακών αγαθών και ελεγχόμενων προϊόντων αντλούσε φορολογικά έσοδα και συγκέντρωνε στις βασιλικές αποθήκες σημαντικά βιοποριστικά αγαθά, που μπορούσε να τα εξάγει σε περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου, κυρίως στην περίπτωση των σιτηρών, όπου και παρατηρείτο μεγάλη έλλειψη. Οι «μονοπωλιακές πολιτικές» που εφάρμοσαν οι Πτολεμαίοι συνετέλεσαν ώστε οι αγορές της Αιγύπτου να καλύπτουν τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης εξαιτίας των μεγάλων αποθεμάτων που φυλάσσονταν στις βασιλικές αποθήκες. Η νομισματική πολιτική που ακολούθησαν οι Πτολεμαίοι συνέβαλε σημαντικά στην άντληση αργυρών νομισμάτων, που την είχαν τόσο μεγάλη ανάγκη, ενώ το κλειστό οικονομικό συναλλαγματικό σύστημα βοήθησε στην ισχυροποίηση του νομίσματος. Το συγκεκριμένο κλειστό συναλλαγματικό σύστημα που καθιέρωσαν οι Πτολεμαίοι είχε ως αποτέλεσμα την

αποθησαύριση σπανίων μετάλλων, όπως χρυσό και άργυρο. Εν τούτοις, η Πτολεμαϊκή Αίγυπτος μεταβλήθηκε ριζικά και με τη δημιουργία τραπεζών. Οι ποικίλες εργασίες που παρείχαν δάνεια, καταθέσεις, πληρωμές φορολογιών ενίσχυσαν την οικονομία του οίκου των Λαγιδών, προσφέροντας σταθερότητα στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Όλα αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η οικονομία της Αιγύπτου διέθετε πράγματι πρώιμα καπιταλιστικά στοιχεία.

Το τελευταίο κεφάλαιο «Ρόδος και Πτολεμαϊκές Κτήσεις» πραγματεύεται τον σπουδαίο ρόλο που διαδραμάτισε η Ρόδος στην εξέλιξη της Ελληνιστικής οικονομίας, μέσα από τις εμπορικές σχέσεις, που δημιούργησε με τα περισσότερα βασίλεια και πόλεις του Ελληνιστικού κόσμου, αποδεικνύοντας ότι η οικονομία κατά την Ελληνιστική περίοδο ήταν τελικά μια ενιαία οικονομία, παρόλο που δεν υπήρχε ενιαίο νόμισμα. Το γεγονός αυτό διαφαίνεται και στον σεισμό του 227 π.Χ., που έλαβε χώρα στη Ρόδο, όταν τα πλείστα βασίλεια και πόλεις βοήθησαν το νησί, φοβούμενοι την έκρηξη μιας γενικευμένης οικονομικής κρίσης, αφού είχαν ανεπτυγμένες οικονομικές δραστηριότητες από κοινού. Η Ρόδος, μέσα από την εμπορική δραστηριότητα κατόρθωσε να παραμερίσει τις οποιεσδήποτε πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ βασιλείων και πόλεων και δευτερευόντως να συλλέξει τεράστια φορολογικά έσοδα. Ιδιαίτερα στενή υπήρξε η σχέση του νησιού με την Πτολεμαϊκή Αίγυπτο. Ο οίκος των Λαγιδών ανέπτυξε ηγεμονικό ρόλο στο Αιγαίο, έχοντας ως σύμμαχο τη Ρόδο.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι σημαντικότερες Πτολεμαϊκές κτήσεις, με επίκεντρο την Κύπρο. Η Κύπρος παρείχε τον ορυκτό της πλούτο και τα αγαθά της στην επεκτατική οικονομική πολιτική των Πτολεμαίων, λόγω της σπουδαίας γεωγραφικής της θέσης και του παραγωγικού της πλούτου. Αναμφίβολα, η Κυρήνη όπως και η Κοίλη Συρία διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο στην ανάπτυξη της Πτολεμαϊκής οικονομίας, με την παροχή σημαντικών βιοποριστικών προϊόντων. Οι Πτολεμαίοι με τις κτήσεις τους στην Κύπρο, Κυρήνη και Κοίλη Συρία και σε συνδυασμό με τη Ροδιακή συμμαχία, εξασφάλισαν μια ομπρέλα προστασίας. Διατήρησαν τη ναυτική ισχύ σε Ανατολική Μεσόγειο και Αιγαίο και διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο σε περιοχές της Ελλάδας, που τελούσαν υπό Μακεδονική επιρροή και εξασφάλιζαν συνεχή ροή σημαντικών αγαθών που δεν αφθονούσαν στην Αίγυπτο. Το γεγονός αυτό αποτελούσε μια από τις βασικές παραμέτρους στη διαχείριση της εγχώριας οικονομίας, από την οποία

προέρχονταν και οι πόροι για την αγορά των αγαθών αυτών και τη διατήρηση των στρατιωτικών δομών που διασφάλιζαν την πρόσβαση στα εν λόγω αγαθά.

Καταλήγοντας, η παρούσα διατριβή έχει ως με σκοπό να τεκμηριώσει ότι η οικονομία του Ελληνιστικού κόσμου δεν ήταν απλά ένα οικονομικό σύστημα, αλλά ένα οικονομικό σύστημα με πρώιμα τα καπιταλιστικά σημάδια., όπου οι παραγωγικοί τομείς, οι πόλεμοι, οι δούλοι, σε συνδυασμό με τους εμπορικούς θεσμούς συνετέλεσαν στην βελτίωση της Ελληνιστικής οικονομίας. Οι παραγωγικοί τομείς της γεωργίας, της βιοτεχνίας, με τον τομέα της τεχνολογίας έδωσαν μια ώθηση στην αύξηση της εμπορικών συναλλαγών και συνέβαλαν στην εξέλιξη του Ελληνιστικού εμπορίου. Από την ανάλυση των πολέμων και των δούλων διαφαίνεται το γεγονός, ότι υπήρχε μεγάλος πλούτος στην Ελληνιστική οικονομία. Η παρουσία των θεσμών της Ελληνιστικής περιόδου και η εξέλιξη τους σε σχέση με τους ίδιους θεσμούς των κλασικών χρόνων προσέδωσε ασφάλεια και σταθερότητα, καθώς οι σχέσεις μεταξύ εμπόρου και καταναλωτή απέκτησαν εμπιστοσύνη και με τον τρόπο αυτό οι θεσμοί αυτοί υποβοηθήσαν στην πρόοδο της Ελληνιστικής οικονομίας. Η σύνδεσή τους με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης είναι πασιφανής, αφού ο ρόλος τους ήταν η εξασφάλιση βιοποριστικών αγαθών σε χαμηλές τιμές και η παρουσία τους ήταν επιτακτική στην αγορά, επειδή επιθυμούσαν να εξασφαλίσουν ικανοποιητικές ποσότητες για τους καταναλωτές. Με αυτό τον τρόπο δημιούργησαν ένα θετικό κλίμα και πολλοί έμποροι προτιμούσαν να πωλήσουν τα αγαθά τους σε αγορές που υφίστανται οι εμπορικοί θεσμοί, αφού οι συναλλαγές που πραγματοποιούνταν ήταν ανόθευτες και ακίβδηλες. Η παρουσία μεγάλου αριθμού εμπόρων μαρτυρεί ότι πολλά προϊόντα διατίθενται στην αγορά, συνεπώς και πολλοί καταναλωτές υπάρχουν στην περίπτωση που τα προϊόντα ποικίλλουν. Άρα, πολλά προϊόντα και πολλοί καταναλωτές εξυπηρετούν τον νόμο της προσφοράς και ζήτησης, αφού οι τιμές των αγαθών είναι χαμηλές εξαιτίας της αφθονίας των προϊόντων που κυκλοφορούν.

Η Πτολεμαϊκή δυναστεία με την επιβολή μονοπωλιακών καταστάσεων μέσω των κρατικών αξιωματούχων σε σημαντικά βιοποριστικά αγαθά, κυρίως το σιτάρι, το οποίο μπορούσαν και το έκαναν εξαγωγή σε άλλες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου και με αυτό τον τρόπο αντλούσαν άργυρο που είχαν τόση ανάγκη. Ο νομισματικός έλεγχος που πέτυχαν καθιερώνοντας ένα κλειστό συναλλαγματικό σύστημα, όπως επίσης η ίδρυση κρατικών τραπεζών διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην άνθιση της

Πτολεμαϊκής οικονομίας, σε μια οικονομία με εμπορο-κρατικό χαρακτήρα, που απέβλεπε μονάχα στον πλούτο και στο κέρδος. Η Αίγυπτος, παρ'όλα αυτά, δεν θα πετύχαινε αυτή την οικονομική πρόοδο αν δεν υπήρχαν οι εξωτερικές κτήσεις της, οι οποίες την εφοδίαζαν με αγαθά που δεν υπήρχαν στην Αίγυπτο.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

Οι συζητήσεις γύρω από την αρχαία οικονομία, οδήγησαν στη δημιουργία δυο ομάδων σκέψης, σχετικά με το τί ήταν η οικονομία στην αρχαιότητα και πώς οριζόταν. Οι ρίζες της βρίσκονται στην αντιπαράθεση που γεννήθηκε ανάμεσα σε δύο λαμπρούς Γερμανούς στοχαστές του τέλους του 19^{ου} αι. και των αρχών του 20^{ου} αι., τον Karl Bücher και τον Eduard Meyer.

Το 1893 ο Karl Bücher δημοσίευσε το έργο «Γένεση της πολιτικής οικονομίας».¹⁶ Στο έργο ο Bücher εξέθετε την οπτική του για την αρχαία οικονομία, οπτική που από τότε ορίστηκε ως «Πρωτογονισμός». Οι «Πρωτογονιστές», με πρωτοστάτη τον Bücher, θεωρούσαν ότι οι οικονομικές αποφάσεις επηρεάζονταν ή περιορίζονταν από τις κοινωνικοπολιτικές θεωρίες και τους θεσμούς. Ο Bücher υποστήριξε, ότι η αρχαία οικονομία παρέμεινε κατά βάση στάσιμη σε ένα πολύ πρώιμο στάδιο εξέλιξης. Κύριο χαρακτηριστικό της ήταν η ικανοποίηση των αμέσων οικογενειακών αναγκών και δεν απέβλεπε στη βιομηχανική παραγωγή. Όσον αφορά τις εμπορικές συναλλαγές ήταν περιορισμένες, ενώ η μεταβίβαση των αγαθών πραγματοποιούνταν κυρίως στο πλαίσιο της δωρεάς, της αρπαγής ή του πολέμου. Ιδιαιτερότητα του προτύπου των «Πρωτογονιστών» είναι ότι η γεωργία είχε τον κυρίαρχο ρόλο παραγωγής στην οικονομία και γι' αυτό τον λόγο δεν υπήρχε ενδιαφέρον για την παραγωγής βιομηχανικού τύπου, με επακόλουθο, ο ρόλος στο διεθνές εμπόριο να είναι ελάχιστος, λόγω της έλλειψης εμπορικών αγορών και περιορισμένης βιομηχανικής παραγωγής προϊόντων.¹⁷ Επιπλέον, το κεφάλαιο ήταν ανύπαρκτο και τα χρήματα λειτουργούσαν ως μέσο ασφαλείας. Ο καταμερισμός εργασίας μπορούσε να ήταν πολύ έντονος,

¹⁶ Bücher, 1893.

¹⁷ Για την «Πρωτογονιστική» θεωρία και την εισαγωγή νέων προοπτικών της αρχαίας οικονομίας, βλ. Parkins και Smith, 1998: 4-6.

ωστόσο παρέμεινε τεχνικός και δεν είχε καμία σχέση με τη δομή του κεφαλαίου, εφόσον κεφάλαιο δεν υπήρχε.

Το 1895 ο Eduard Meyer, ανέτρεψε με σφοδρότητα τη θεωρία του Bücher, στο συνέδριο των Γερμανών ιστορικών στη Φρανκφούρτη. Η διάλεξη του δημοσιεύθηκε με τίτλο «Η οικονομική πρόοδος στην αρχαιότητα».¹⁸ Η ομάδα των «Μοντερνιστών» με πρωτοστάτη τον Meyer αναγνώρισε την πρόοδο που είχε γνωρίσει ο Ελληνικός κόσμος από την Ομηρική ως την Ελληνιστική εποχή, σε σημείο που σύγκρινε την εποχή του Ομήρου με τον πρώιμο Μεσαίωνα, την Αρχαϊκή περίοδο με το τέλος του Μεσαίωνα και την Κλασική εποχή με την αυγή της Νεότερης εποχής. Δεν είχε την παραμικρή αμφιβολία, ότι η οικονομία της αρχαίας Ελλάδας είχε όλα τα χαρακτηριστικά μίας αναπτυγμένης οικονομίας. Αναγνώρισε την ύπαρξη εμπορικών συναλλαγών, νομίσματος, καταμερισμού εργασίας και κάποιου είδους παραγωγής βιομηχανικού τύπου ακόμη και την επιθυμία κατάκτησης ξένων αγορών από πόλεις-κράτη που βρίσκονταν σε διαρκή ανταγωνισμό.¹⁹ Επιπρόσθετα, ο Meyer υποστήριξε ότι η Αθηναϊκή οικονομία ήταν μια ήδη ανεπτυγμένη οικονομία, που στηριζόταν στην οικονομία της αγοράς και διέφερε ελάχιστα από τη σύγχρονη οικονομία, διακρίνοντας και τον καπιταλιστικό χαρακτήρα της. Για τους «Μοντερνιστές», η αγορά βρίσκεται στο κέντρο, επειδή είναι ο κινητήριο μοχλός για την εξέλιξη της οικονομίας και οι οικονομικές ποσότητες εξαρτώνταν από τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης των καταναλωτών και των παραγωγών.

Οι δύο επιστήμονες συνέλεξαν τα στοιχεία που επαλήθευαν το μοντέλο τους, αφήνοντας κατά μέρος τα υπόλοιπα. Από τη μεταξύ τους διαμάχη αντλεί κανείς το δίδαγμα ότι δεν γίνεται να επιχειρούμε να ταξινομήσουμε τις κοινωνίες ή να εκφέρουμε αξιολογικές κρίσεις για τον λιγότερο ή περισσότερο «πρωτόγονο» ή «εξελιγμένο» χαρακτήρα της αρχαίας οικονομίας σε σύγκριση με τη δική μας. Ο Bresson επισημαίνει, ότι πρέπει να συνδυαστούν οι δύο οπτικές «Πρωτογονιστική» και «Μοντερνιστική», με σκοπό την ανάλυση της αρχαίας οικονομίας και αναθεώρηση των δύο μοντέλων.²⁰

¹⁸ Meyer, 1895.

¹⁹ Bresson, 2010: 17.

²⁰ Bresson, 2010: 18.

Ένας σημαντικός αναλυτής της αρχαίας οικονομίας ήταν ο Max Weber. Ο Weber, είχε άριστη γνώση των θεωριών του Bücher και τόνισε ότι το κεφάλαιο στον αρχαίο κόσμο είχε δευτερεύοντα ρόλο και πολύ «πρωτόγονο» σε σχέση με εκείνο του σύγχρονου κόσμου. Ο Weber υποστηρίζει ότι ο πολίτης του αρχαίου κράτους δεν ενδιαφερόταν να γίνει επιχειρηματίας. Ο ίδιος δεν ήταν ένας homo oeconomicus αλλά ένας homo politicus και στόχος του ήταν να απολαμβάνει τα εισοδήματα από τη γη. Γι' αυτό το λόγο δεν διακρίνουμε σχεδόν καμία τεχνολογική πρόοδο, εφόσον ο δουλοκτητής της αρχαιότητας, όπως ο γαιοκτήμονας κεφαλαιούχος, ήταν εισοδηματίας και όχι επιχειρηματίας.²¹ Επισημαίνει, ότι η διαδεδομένη χρήση δουλών στη γεωργία και τη βιοτεχνία περιόριζε το πεδίο δράσης της ελεύθερης εργασίας και παρεμπόδιζε την επέκταση της αγοράς, ειδικά της αγοράς για βιοτεχνίες ειδών μαζικής κατανάλωσης.²² Ο Weber στην οικονομική του τυπολογία, δεν εντάσσει την αγορά στον σημαντικό ρόλο που έπαιξε για την οικονομική άνθιση του αρχαίου κόσμου και είχε επισημάνει, ότι οι κάτοικοι για να καλύψουν τις καθημερινές τους ανάγκες μαζεύονται στην αγορά, για να ανταλλάξουν προϊόντα, τα οποία δεν παράγουν.²³ Άποψη που συμμερίστηκε επίσης ο Weber είναι ότι ο καπιταλισμός επιδιώκει πάντα ανανεωμένο κέρδος στο πλαίσιο μιας ορθολογικά οργανωμένης επιχείρησης, με κριτήριο την αποδοτικότητα. Άρα, για τον ίδιο υπάρχει ένα σημαντικό κριτήριο διάκρισης ανάμεσα στην ανεπτυγμένη καπιταλιστική κοινωνία και τις κοινωνίες του παρελθόντος. Έτσι, η οικονομία της Ελληνιστικής περιόδου δεν είχε βαθύτερη συνάφεια με τις σημερινές, εφόσον διέπονταν από αρχές διαφορετικές από εκείνες μιας ορθολογικής διαχείρισης.²⁴

Ο Finley επικαιροποίησε τις θέσεις του Weber, αν και διαφοροποιείται σαφώς από τον «Πρωτογονισμό» του Bücher. Μέσα από τη μεθοδολογία του, προσπάθησε να πείσει για την πολυπλοκότητα που είχε η αρχαία οικονομία σε συνάρτηση με τη σύγχρονη, όπως είχε υποστηρίξει και ο Weber. Όμως η μεθοδολογία του οδηγεί αναπόφευκτα στις θέσεις των «Πρωτογονιστών». Αναγνωρίζει τη σύνθετη κοινωνική δομή της Ελληνιστικής οικονομίας και εν μέρει ένα είδος εξέλιξης. Αυτή η πρόοδος όμως δεν έφτασε τα καπιταλιστικά πρότυπα εξαιτίας του γεγονότος ότι, το εμπόριο ήταν ελεύθερο και μη ανεπτυγμένο, εφόσον εμπορικές αγορές δεν υπήρχαν. Ο Finley

²¹ Weber, 1924: 143-144.

²² Finley, 1996: 61.

²³ Weber, 1956: 736-739.

²⁴ Για την οικονομική ορθολογικότητα του Weber και την προσπάθεια ανάλυσης της αρχαίας οικονομίας, βλ. Bresson, 2010: 27-30. Swedberg, 1998: 38-39.

πιστεύει ότι οι εμπορικές συναλλαγές πραγματοποιούνταν σε ένα είδος αγροτικής και όχι εμπορικής αγοράς. Σε αυτή την αγορά πήγαιναν οι χωρικοί να ανταλλάξουν τα προϊόντα τους, που είχαν ως πλεόνασμα, χωρίς τη χρήση νομίσματος.²⁵ Το νόμισμα δεν είχε αγοραστική δύναμη, οι πόλεμοι γίνονταν για λόγους φιλοδοξίας και δόξας και όχι για οικονομικούς λόγους.²⁶ Για τον Finley δεν παρατηρήθηκε καμία αλλαγή στο οικονομικό σύστημα της Κλασικής και της Ελληνιστικής περιόδου, γιατί διέκρινε ότι δεν συνέβησαν πολιτικές και πολιτιστικές αλλαγές, που θα επέτρεπαν τις ριζοσπαστικές οικονομικές αλλαγές του Ελληνιστικού κόσμου. Και οι διάφοροι τύποι ριζοσπαστικών οικονομικών αλλαγών δεν πραγματοποιήθηκαν επειδή η καπιταλιστική οργάνωση δεν αναπτύχθηκε. Ο κλάδος του εμπορίου δεν γνώρισε μεγάλη πρόοδο, αφού το εμπόριο βρισκόταν στα χέρια του κράτους, το οποίο δεν στηριζόταν σε ένα σύστημα που θα συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη.²⁷ Οι δασμοί που έβαλλαν τα κράτη δεν αποσκοπούσαν στην άνθιση του εμπορίου, αλλά είχαν πολιτικό και φιλανθρωπικό χαρακτήρα, χωρίς να στοχεύουν στην εμπορική βελτίωση.²⁸ Οι δούλοι έπαιζαν καταλυτικό ρόλο για τον ίδιο στη μη εξέλιξη της Ελληνιστικής καπιταλιστικής οικονομίας, αφού δεν υπήρχε ελεύθερη αγορά εργασίας.²⁹

Σύμφωνα με τον Rostovtzeff, η καπιταλιστική οργάνωση της Ελληνιστικής περιόδου εισχώρησε γρήγορα σε νέες περιοχές, κατακτώντας σταθερά νέα μεμονωμένα νοικοκυριά. Η ιδέα ότι η αστική νοοτροπία συνεχώς εξαπλωνόταν στις πιο προοδευτικές και μορφωμένες κοινωνικές τάξεις κατά την Ελληνιστική περίοδο βρίσκει μεγάλη απήχηση. Η άνθιση της Ελληνιστικής οικονομίας οφειλόταν στις μοναρχίες που ιδρύθηκαν μετά τον Μέγα Αλέξανδρο. Οι μοναρχίες κατόρθωσαν να αναπτύξουν πολιτική ανεξαρτησία και πολιτική αυτάρκεια και παρόμοια πολιτική ακολούθησαν και στο οικονομικό επίπεδο. Θεωρεί ότι, η οικονομική αυτάρκεια ήταν το θεμέλιο της πολιτικής ανεξαρτησίας της κάθε μοναρχίας. Για τον λόγο αυτό, κάθε μοναρχία πρέπει να μελετηθεί ξεχωριστά, για να κατανοήσουμε το μέγεθος της οικονομικής εξέλιξης που σημείωσε η Ελληνιστική περίοδος.³⁰ Ο Rostovtzeff δεν συμφώνησε με την άποψη της οικιακής οικονομίας και τόνισε, ότι το εμπόριο και η

²⁵ Για την ιδιοκατανάλωση, βλ. Finley, 1999: 106-107

²⁶ Finley, 1999: 158-160.

²⁷ Finley, 1999: 157.

²⁸ Finley, 1999: 164.

²⁹ Finley, 1999: 156.

³⁰ Rostovtzeff, 1936: 250-252.

βιοτεχνία ήταν κλάδοι υποανάπτυκτοι. Η γεωργία του 5^{ου} και 4^{ου} αι. δεν έδειξε σημάδια «Πρωτογονιστικού» μοντέλου, αλλά έδειξε μια ραγδαία βελτίωση και βελτίωση στους τρόπους καλλιέργειας, γεγονός που μαρτυρεί και την αύξηση της αγροτικής παραγωγής. Αναμφίβολα, η παραγωγή αναπτύχθηκε βάσει πρώιμων καπιταλιστικών γραμμών, με αποτέλεσμα οι παραγωγές των προϊόντων των μεγάλων εργαστηρίων από τους δούλους, απορροφούνταν, από τις ντόπιες και τις ξένες αγορές.³¹

Η νεότερη θεωρία που απασχόλησε την κριτική είναι η λεγόμενη νέο-θεσμική. Η νέο-θεσμική θεωρία αποδίδει την οικονομική βελτίωση της αρχαιότητας στους θεσμούς.³² Η θέσπιση θεσμών από τα κράτη ρύθμιζε και διευκόλυνε τις εμπορικές συναλλαγές. Οι θεσμοί απέβλεπαν περισσότερο στην αύξηση του κρατικού εισοδήματος και λιγότερο στην απλούστευση των εμπορικών συναλλαγών.³³ Οι νέο-θεσμικοί θεωρητικοί αναλύουν τους θεσμούς ενός οικονομικού συστήματος, διατυπώνοντας τη σημασία που έχουν αυτοί τόσο για την οικονομική, όσο και για την κοινωνική ανάπτυξη της πόλης. Η σημαντικότερη έννοια για τη νέο-θεσμική θεωρία είναι η έννοια της συναλλαγής, μέσα σε νομικά πλαίσια. Μέσα από τη συναλλαγή, ο αγοραστής μπορεί να αντλήσει χρήσιμες πληροφορίες, που μπορεί να είναι και πλήρεις και έγκυρες.³⁴ Η μείωση του κόστους της συναλλαγής αποτελεί προϋπόθεση για την επαρκή αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας και ως εκ τούτου της οικονομικής απόδοσης.³⁵ Ο North επισημαίνει ότι σε όλες τις εμπορικές συναλλαγές εμπλέκεται το κόστος συναλλαγών. Η δαπανηρότητα της πληροφορίας αποτελεί το σημαντικότερο στοιχείο για το συναλλακτικό κόστος. Το συναλλακτικό κόστος αποτελείται από το κόστος μέτρησης των πολύτιμων χαρακτηριστικών αυτού που ανταλλάσσεται και το κόστος προστασίας των δικαιωμάτων, αστυνόμευσης και επιβολής των συμφωνιών. Το κόστος μέτρησης και επιβολής είναι ο πυρήνας κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών θεσμών.³⁶

³¹ Rostovtzeff, 1941: 90-93.

³² Για τη νέο-θεσμική θεωρία και την ανάλυση της οικονομίας μέσω των θεσμών, βλ. Bang, 2009: 198-199.

³³ Για τους θεσμούς της εμπορικής αγοράς στην Κλασική Αθήνα, βλ. Austin και Vidal Naquet 1977: 123-124.

³⁴ Για τη νέο-θεσμική θεωρία και τη θεωρία του κόστους συναλλαγών, βλ. Bresson, 2010: 40-45.

³⁵ Για το κόστος συναλλαγής, βλ. Frier και Kehoe, στο Scheidel, Morris. Saller, 2007: 117-119.

³⁶ Για τη θεωρία του συναλλακτικού κόστους ανταλλαγής, βλ. North 1990: 27.

Οι θεσμοί μείωναν την αβεβαιότητα της ανασφάλειας και το κόστος της εμπορικής συναλλαγής· παρείχαν εργαλεία μέτρησης της ποσότητας και της ποιότητας, για το τί συναλλάσσεται. Όταν είναι ανεπαρκής η μέτρηση της ποιότητας και της ποσότητας των προϊόντων, μπορεί ο αγοραστής να εξαπατηθεί και η συναλλαγή που θα πράξει να είναι επικίνδυνη και βεβαίως ακριβή. Η εξέλιξη των εμπορικών θεσμών είχε ως στόχο τη γενικότερη οικονομική βελτίωση της πόλης. Η πόλη μέσα από την οικονομική και κοινωνική θεσμική εξέλιξη είχε τεράστια πλεονεκτήματα, όπως η επίλυση προβλημάτων διά μέσου της συλλογής των φόρων.³⁷

Εν κατακλείδι, ο Davies προσβέβει ότι η ανάλυση της Ελληνιστικής οικονομίας πρέπει να συνδυάζει και παλαιά και νέα οικονομικά πρότυπα. Η κατανόησή της θα προέλθει από την αναδιάρθρωση των οικονομικών ιδεών του Rostovtzeff, μέσα από τα νέα οικονομικά πρότυπα και τις νέες οικονομικές σκέψεις. Τέλος, οφείλουμε να μην υπερεκτιμούμε τις γραπτές πηγές, αλλά να αξιολογούμε το υλικό από όλες τις γλώσσες ανεξαιρέτως. Ο ίδιος ο Davis θεωρεί, ότι οι μελέτες της Ελληνιστικής οικονομίας πρέπει να βασιστούν σε τρεις άξονες: την υιοθέτηση οικονομικών μοντέλων, την αναγνώριση και κατανόηση των οικονομιών και την πολιτιστική ιστορία.³⁸ Σύμφωνα με τα παραπάνω, τα οικονομικά πρότυπα αποτελούν νησίδες για τη διατύπωση ενός σύγχρονου προτύπου για την οικονομία των Ελληνικών πόλεων-κρατών.³⁹ Όλα αυτά δεν παύουν να είναι θεωρητικά σχήματα που αποτελούν πρόδρομους των σύγχρονων οικονομικών προτύπων για τους μελετητές της αρχαίας οικονομίας.

³⁷ Για το κόστος συναλλαγής και την οικονομική ανάπτυξη που μπορεί να επέλθει, βλ. Morley, 2007: 58-60.

³⁸ Davies, στο Archibald, Davies, Gabrielsen και Oliver, 2001: 16.

³⁹ Ο Bresson θεωρεί ότι ο «Πρωτογονισμός» και ο «Μοντερνισμός», αντιπαραθέτουν δυο τύπους οικονομίας, οι οποίοι δεν έχουν σχέση μεταξύ τους και συνιστά αναθεώρηση των αρχαίων οικονομικών θεωριών, βλ. Bresson, 2010: 18.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Αρχικά, στο παρόν κεφάλαιο, θα εξετάσω την οικονομία των Ελληνιστικών βασιλείων και τη νομισματική πολιτική που ακολούθησαν, ποιές είναι οι διαφορές, ποιές ομοιότητες παρουσιάζουν και πώς μπορούν να συσχετιστούν με την Κλασική περίοδο. Στη συνέχεια πώς οι τομείς, της γεωργίας, της τεχνολογίας και της βιοτεχνίας συνέβαλαν στην οικονομική ανάπτυξη του Ελληνιστικού κόσμου. Τα βήματα προόδου που σημειώθηκαν στον γεωργικό κλάδο, στην εισαγωγή νέων ειδών, τον τρόπο καλλιέργειας της γης, τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν και τα τεχνολογικά έργα που πραγματοποιήθηκαν, ώστε να αυξηθεί η γεωργική παραγωγή. Είναι γεγονός ότι, η αύξηση της παραγωγής αποτελεί δείκτη οικονομικής άνθισης, επειδή πλέον τα Ελληνιστικά βασίλεια και οι πόλεις-κράτη δεν πρέπει να ήταν μόνο παραγωγοί για την ικανοποίηση των δικών τους αναγκών, αλλά έπρεπε να παράγουν περισσότερα αγαθά, ώστε να τα εξάγουν και να αγοράζουν προϊόντα, τα οποία δεν βρίσκονταν σε συνεχή ροή στα βασίλεια τους και στις πόλεις-κράτη. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε εάν η αύξηση της παραγωγής βοήθησε και την πρόοδο του εμπορίου της Ελληνιστικής περιόδου και τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι αγορές, της Πέλλας, της Θάσου, της Δήλου, της Περγάμου, της Εφέσου και του Πειραιά, καθώς επίσης με ποιο τρόπο οι αγορές βοήθησαν στην αύξηση των εμπορικών συναλλαγών μέσω της λειτουργίας τους αναθεωρώντας τη θεωρία του Weber περί ιδιοκατανάλωσης και μη ύπαρξης εμπορικής αγοράς στον αρχαίο κόσμο. Το ζητούμενο, είναι αν η πολεοδομία των εμπορικών αγορών του Ελληνιστικού κόσμου έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην αύξηση των εμπορικών συναλλαγών. Επίσης, στην περίπτωση, που το εμπόριο είχε αναπτυχθεί πρέπει να ερευνήσουμε διεξοδικά τον ρόλο των τραπεζών και τη βοήθεια που παρείχαν στα βασίλεια και τις πόλεις-κράτη στην οικονομική τους εξέλιξη. Οι τράπεζες ως κάτοχοι κεφαλαίου έπρεπε να το διαθέσουν στην αγορά, για να την τονώσουν.

Εκτός βέβαια από τους παραγωγικούς τομείς, το εμπόριο και οι τράπεζες καθοριστικό ρόλο ίσως να έπαιξαν και οι πόλεμοι και οι δούλοι. Για τον λόγο αυτό, αντικείμενο μελέτης είναι και οι πόλεμοι και πώς αυτοί μπορούν να δώσουν δείκτες οικονομικής ανάπτυξης στα Ελληνιστικά χρόνια. Τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη για να έχουν αξιόλογα στρατεύματα χρειάζονταν μεγάλο αριθμό κεφαλαίου, για να κάνουν τις πληρωμές στους στρατιώτες και τους μισθοφόρους και να συντηρούν τις πολεμικές

τους μηχανές, με έμφαση τα πολεμικά πλοία και την απόκτηση ελεφάντων από περιοχές της Αφρικής και της Ινδίας. Από την άλλη οι δούλοι, αποτελούν ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο για την οικονομία όχι μόνο του Ελληνιστικού κόσμου, αλλά και του αρχαίου. Αναφορικά με την περίπτωση των δούλων θα μελετήσουμε τη βοήθεια που πρόσφεραν στην ευδοκίμηση της Ελληνιστικής οικονομίας. Αναμφίβολα, οι παραγωγικοί τομείς, το εμπόριο, οι τράπεζες, αλλά και οι πόλεμοι και οι δούλοι μπορούν να μας δώσουν απαντήσεις στο κυρίως ερώτημα, εάν παρατηρείται οικονομική ανάπτυξη στον Ελληνιστικό κόσμο και αν ναι, με ποιους τρόπους, Αν όλα αυτά είναι συναφή μεταξύ τους και το ένα αλληλοσυμπληρώνει το άλλο και χωρίς την παρουσία του ενός δεν θα μπορούσαμε να συγκεντρώσουμε πληροφορίες για τον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας του Ελληνιστικού κόσμου.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Σε συνέχεια της εσωτερικής του πολιτικής ο Αλέξανδρος δημιούργησε τις κατάλληλες προϋποθέσεις μιας νέας οικονομικής τάξης πραγμάτων. Οι Έλληνες και οι Μακεδόνες, είχαν την ευκαιρία να αυξήσουν τις οικονομικές τους δραστηριότητες, εφόσον νέες αγορές προϊόντων ανοίχθηκαν στην Ανατολή. Η απαλλοτρίωση του Περσικού θησαυρού⁴⁰ και η μετατροπή του σε νόμισμα, με την εισροή περίπου 180.000 ταλάντων, ενδυνάμωσε τις οικονομίες των πόλεων-κρατών, δημιουργώντας ιδανικές συνθήκες οικονομικής ανάκαμψης. Μεγάλος αριθμός νομισματοκοπειών είχε ιδρυθεί και έχουν ταυτιστεί είκοσι έξι που λειτουργούσαν όσο ζούσε ο Αλέξανδρος και εκτείνονταν από τη Μακεδονία, ως την Αίγυπτο και τα Σούσα.

Οι αποικίες που ίδρυσε ο Αλέξανδρος ήταν σύμφωνα με τον Ελληνικό τύπο και για τον λόγο αυτό διόρισε στη διοίκηση, Έλληνες και Μακεδόνες στρατιωτικούς. Τα κέντρα αυτά θα χρησιμοποιούνταν για εμπορικούς και στρατιωτικούς σκοπούς. Αποσκοπούσαν στην εξυπηρέτηση και άλλων ποικίλων στόχων, όπως διαβάσεων, οχυρών που επέτρεψαν ευρύτερες περιοχές. Σκοπός του Αλεξάνδρου ήταν να

⁴⁰ Διόδωρος Σικελιώτης XVII.1.1 ως Αλέξανδρος παρέλαβε Σούσαν και τούς εν αυτή θησαυρούς. Αρριανός Ανάβασις III.16.7. ἀφίκετο δὲ ἐς Σοῦσα Ἀλέξανδρος ἐκ Βαβυλῶνος ἐν ἡμέραις εἴκοσι· καὶ παρελθὼν ἐς τὴν πόλιν τὰ τε χρήματα παρέλαβεν ὄντα ἀργυρίου τάλαντα ἐς πεντακισμύρια καὶ τὴν ἄλλην κατασκευὴν τὴν βασιλικὴν. πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα κατελήφθη αὐτοῦ, ὅσα Ξέρξης ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἄγων ἦλθε, τὰ τε ἄλλα καὶ Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος χαλκαῖ εἰκόνες.

ενθαρρύνει την ενότητα και να αναπτύξει τους τρόπους συγκοινωνίας διά μέσου της θάλασσας. Η ίδρυση αποικιών συνεχίστηκε και από τους διαδόχους του, με βάση την ίδια πολιτική.

Το νόμισμα που κόπηκε από τον Αλέξανδρο, ενίσχυσε την ανάπτυξη των διαφόρων οικονομικών δραστηριοτήτων. Η άνθιση ήταν εκτενής τόσο από γεωγραφική όσο και από ποσοτική άποψη. Στηρίχθηκε στα αττικά μέτρα και σταθμά και σκόπευε στο τέλος της νομισματικής αναρχίας, που υπήρχε στις περιοχές της Ελλάδας, την συγκεκριμένη περίοδο. Το Αθηναϊκό νόμισμα έχανε την αγοραστική του αξία, εξαιτίας της διάδοσης του Αλεξανδρινού νομίσματος και οι έμποροι πλέον δεν το εμπιστεύονταν να κάνουν τις συναλλαγές τους με αυτό.

Στην αρχή της βασιλείας του ακολούθησε το νομισματικό σύστημα του πατέρα του, εξέδωσε τα νομίσματα με την κεφαλή του Δία στην εμπρόσθια όψη, τύπος που απαντά και στα αργυρά τετράδραχμα του Φιλίππου Β΄ και τον αετό πάνω σε κεραυνό, μαζί με το όνομα ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (**Παρ. II, Εικ. 1**).⁴¹ Ο Αλέξανδρος το 336/5 π.Χ. έκοψε νέο νόμισμα εισάγοντας μια νέα εποχή για το Μακεδονικό βασιλικό νόμισμα. Ο χρυσός διπλός στατήρας είχε βάρος 17.28 γραμμάρια και ο χρυσός στατήρας 8.67 γραμμάρια. Τόσο στο διπλό στατήρα όσο και στον χρυσό στατήρα από τη μία απεικονίζεται η κεφαλή της Αθηνάς με Κορινθιακό κράνος και από την άλλη η Νίκη ιστάμενη να φέρει στο δεξί χέρι στεφάνι και στο αριστερό στυλίδα με την επιγραφή ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (**Παρ. II, Εικ. 2**). Το αργυρό τετράδραχμο έχει βάρος 17.28 γραμμάρια και η αργυρή δραχμή 4.33 γραμμάρια και τα δύο έφεραν στον εμπροσθότυπο το κεφάλι του Ηρακλή προς τα δεξιά, με δορά λιονταριού. Στον οπισθότυπο εικονίζεται ο Δίας ένθρονος να φέρει στο δεξί χέρι αετό και στο αριστερό σκήπτρο, ενώ υπήρχε η επιγραφή ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (**Παρ. II, Εικ. 3**). Στο χάλκινο νόμισμα από τη μία αποτυπώνεται η κεφαλή του Ηρακλή με δορά λιονταριού και από την άλλη τα όπλα του, φαρέτρα, ρόπαλο και τόξο με την επιγραφή ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (**Παρ. II, Εικ. 4**).⁴² Ο συνδυασμός του νομίσματος του Αλεξάνδρου και των αττικών μέτρων και σταθμών διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στον εκχρηματισμό του Ελληνιστικού κόσμου.⁴³

⁴¹ Mørkholm, 1991: 42.

⁴² Mørkholm, 1991: 42.

⁴³ Von Reden, 2010: 84.

Το 333 π.Χ. όταν ο Αλέξανδρος ήταν στο Γόρδιο και τον Αύγουστο προχώρησε στην Κιλικία ίδρυσε βασιλικό νομισματοκοπείο στην Ταρσό. Τα προηγούμενα χρόνια αρκετοί σατράπες χρησιμοποίησαν την Ταρσό ως σημαντικό νομισματοκοπείο για την διεκπεραίωση σημαντικών στρατιωτικών οικονομικών δραστηριοτήτων. Στην Ταρσό εξέδωσε αργυρό τετράδραχμο⁴⁴ ίδιο με το αργυρό νόμισμα που εισήγαγε το 336/5 π.Χ., αλλά και χρυσό και χάλκινο νόμισμα, όμως σύμφωνα με τους αττικούς σταθμητικούς κανόνες. Εκτός από το νόμισμα του Αλεξάνδρου κόπηκαν δύο τοπικές σειρές χρυσών νομισμάτων, στατήρες ή διπλοί σίγλοι σύμφωνα με τα Περσικά μέτρα και είχαν βάρος 11.20 γραμμάρια. Στον εμπροσθότυπο και των δύο νομισμάτων απεικονιζόταν ο Βαάλ έθρονος φέροντας σκήπτρο και αετό, με αραμαϊκή επιγραφή, ενώ στον οπισθότυπο, το ένα απεικόνιζε ένα λιοντάρι που σπαράσσει ταύρο, σε αραμαϊκή επιγραφή, κάτω από τα τείχη της πόλης, και στο άλλο ήταν η Αθηνά με τριπλό κυματιστό κράνος (**Παρ. II, Εικ. 5-6**). Μετά τη νίκη του στην Ισσό τα νομισματοκοπεία του Αλεξάνδρου πολλαπλασιάστηκαν, στη Μυριάνδρο, στη Σιδώνα, στην Άκη, στη Φοινίκη, στη Συρία και στη Σαλαμίνα της Κύπρου.⁴⁵

Ο Αιγυπτιακός λαός υποδέχθηκε τον Αλέξανδρο ως απελευθερωτή, αφού οι Πέρσες κατείχαν την Αίγυπτο από το 343 π.Χ. – 332 π.Χ. Οι Πέρσες έκοβαν το Αθηναϊκό τετράδραχμο στο βασίλειό τους για στρατιωτικούς λόγους. Με τον τρόπο αυτό μπορούσαν να κάνουν τις πληρωμές των μισθοφόρων και για εμπορικούς σκοπούς, εφόσον το νόμισμα αυτό ήταν διαδεδομένο στον εμπορικό κόσμο του Αιγαίου. Το αργυρό τετράδραχμο έφερε το κεφάλι της Αθηνάς, σε διαφορετική γωνία από εκείνη του πρωτοτύπου, και το γράμμα Α που δεν ήταν το ελληνικό (**Παρ. II, Εικ. 7**).⁴⁶ Οι απομιμήσεις του Αθηναϊκού τετράδραχμου στην Αίγυπτο λίγο πριν την έλευση του Αλεξάνδρου είχαν μειωθεί σημαντικά.⁴⁷ Ο τελευταίος Πέρσης σατράπης έκοψε καλές απομιμήσεις αργυρού Αθηναϊκού τετραδράχμου με επιγραφές στη Δημοτική ή την Αραμαϊκή και τα νομίσματα πιθανόν να κόπηκαν στη Μέμφιδα, την έδρα των σατραπών.⁴⁸ Το Αθηναϊκό τετράδραχμο του 343 π.Χ. που εξέδωσε ο Αρταξέρξης Γ' στην Αίγυπτο είχε στον εμπροσθότυπο τη Γλαύκα και στον οπισθότυπο το κεφάλι του

⁴⁴ Price, 1991: 369.

⁴⁵ Mørkholm, 1991: 46.

⁴⁶ Van Alfen, 2011: 71.

⁴⁷ Van Alfen, 2002: 15.

⁴⁸ Price, 1991: 452. Mørkholm, 1991: 47.

Πέρση βασιλιά.⁴⁹ Το βάρος του αργυρού τετράδραχμου που έκοψε ο Αρταξέρξης Γ΄ ήταν 16.76 γραμμάρια, του Σαβάκη 16.7 γραμμάρια, ενώ του Μαζάκη 16.65 γραμμάρια.⁵⁰ Ο Πέρσης Σατράπης της Αιγύπτου Σαβάκης έκοψε μεγάλο αριθμό Αθηναϊκού τετραδράχμου, μεταξύ των ετών 340 π.Χ. – 333 π.Χ. Δεν γνωρίζουμε αν οι μεγάλες κοπές του Αθηναϊκού τετράδραχμου από το Σαβάκη προορίζονταν για τις πληρωμές των μισθοφόρων ή εξυπηρετούσαν άλλους σκοπούς.⁵¹ Το 333 π.Χ. ο νέος Σατράπης της Αιγύπτου Μαζάκης έκοψε μικρό αριθμό Αθηναϊκού τετράδραχμου και όταν το 332 π.Χ. πέθανε ανέλαβε πάλι τη σατραπεία της Αιγύπτου ο Σαβάκης (**Παρ. II, Εικ. 8**).⁵²

Την Άνοιξη του 331 π.Χ. ο Αλέξανδρος καταλαμβάνει τη Βαβυλώνα. Η πόλη παραδόθηκε στα χέρια του αμαχητί. Το νομισματοκοπείο της Βαβυλώνας μέχρι το 319 π.Χ. είχε κόψει ένα μεγάλο αριθμό αργυρό τετράδραχμων και ήταν το δεύτερο μεγαλύτερο νομισματοκοπείο μετά την Αμφίπολη. Στους στατήρες της Βαβυλώνας εμφανίζεται ο Μαζαίος με παράσταση λιονταριού, ενώ στους διπλούς δαρεικούς εμφανίζεται ο Σταμένης (**Παρ. II, Εικ. 9-10**).⁵³ Το νόμισμα με ονομαστική αξία διπλού δαρεικού υπήρξε καινοτομία του Αλεξάνδρου στη Βαβυλώνα, συνεχίζει δε την παράδοση στην νομισματοκοπία των Αχαιμενιδών.⁵⁴

Το 329 π.Χ. – 328 π.Χ. αρκετά Αλεξανδρινά νομισματοκοπεία ιδρύθηκαν και στο νησί της Κύπρου και συγκεκριμένα το Κίτιον εξέδωσε ένα μεγάλο αριθμό Αλεξανδρινών νομισμάτων. Επίσης η Πάφος και η Αμαθούντα έκοψαν μικρότερες ποσότητες, το ίδιο και το Μάριο και οι Σόλοι. Σημαντική καινοτομία αποτελούν τα αργυρά τετράδραχμα του Κιτίου, στα οποία υπάρχει η επιγραφή ΑΛΕΞΑΝΔΡ αντί ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (**Παρ. II, Εικ. 11**). Το 326/5 π.Χ. δύο νέα νομισματοκοπεία ιδρύθηκαν στην Ανατολή. Το ένα βρισκόταν στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και παράγαγε μια όμορφη σειρά αργυρού τετράδραχμου, που εικάζεται ότι ο καλλιτέχνης απεικόνισε το πορτραίτο του αποθεωμένου Αλεξάνδρου. Στον εμπροσθότυπο του νομίσματος εμφανίζεται ο Δίας,

⁴⁹ Huth και Van Alfen, 2010: 228-229.

⁵⁰ Van Alfen, 2011: 71.

⁵¹ Van Alfen, 2002: 50. Ο Van Alfen επεισημαίνει ότι το νόμισμα που είχε κόψει ο Σαβάκης έφερε το κεφάλι του και γραμμένο το όνομα του στα Αραμαϊκά και από την άλλη ήταν η γλάυκα: Van Alfen, 2004-2005: 55.

⁵² Van Alfen, 2002: 27-32.

⁵³ Price, 1991: 453-454. Mørholm, 1991: 48.

⁵⁴ Howgego, 2009:118.

σε άκαμπτη στάση με σταυρωμένα τα πόδια και στην άλλη όψη η κεφαλή του Ηρακλή (Παρ. II, Εικ. 12). Ο Mørkholm απορρίπτει αυτή την απόδοση αφού δεν πιστεύει ότι ο Αλέξανδρος θα μπορούσε να απεικονιστεί ως Ηρακλής στο τετράδραχμο. Όσον αφορά το δεύτερο νομισματοκοπείο, που άρχισε τις κοπές νομισμάτων το 326/5 π.Χ., βρισκόταν στις Νότιες ακτές της Μικράς Ασίας. Στο Ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας και συγκεκριμένα στα Σούσα άρχισαν να κόβονται Αλεξανδρινά νομίσματα το 323 π.Χ., αν και το μόνο επιβεβαιωμένο νομισματοκοπείο στην περιοχή αυτή ήταν της Βαβυλώνας.⁵⁵

Η επικράτηση της νομισματοκοπίας του Αλεξάνδρου επήλθε σταδιακά και τα νομίσματα του Αλεξάνδρου ήταν άφθονα, καλής ποιότητας και αξιόπιστα, και η ευρεία αποδοχή τους σήμαινε και τη σταθεροποίηση των τιμών των προϊόντων. Το νόμισμα του Αλεξάνδρου λειτούργησε ως «ελληνικό» νόμισμα ακόμα περισσότερο και από το νόμισμα του Φιλίππου, ενώ το Αθηναϊκό νόμισμα με τις απομιμήσεις που κυκλοφορούσαν βρέθηκε να είναι το χαμένο της περιόδου. Η οικονομική πολιτική που ακολούθησε ο Αλέξανδρος προσδιορίζεται από δύο βασικά χαρακτηριστικά που σφραγίζουν την οικονομία της περιόδου: α) τη μετατόπιση του κέντρου βάρους και των εμπορικών κεφαλαίων, από την Ελλάδα στα Ελληνιστικά βασίλεια. Η προσπάθεια που έκανε ο Αλέξανδρος για την ενοποίηση του Δυτικού με τον Ανατολικό κόσμο δεν ήταν μόνο de jure αλλά και de facto. Αν και το πολιτικό σύστημα του Αλεξάνδρου ήταν μικρής διάρκειας, έθεσε τις βάσεις για την άνθιση της οικονομίας για πολλές επερχόμενες γενιές. Οι αποικίες του Αλεξάνδρου άνοιξαν διάπλατα τις θύρες σε μια νέα οικονομική εποχή. β) Τη δημιουργία της άρχουσας οικονομικής τάξης στην Ανατολή.⁵⁶

Μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου, οι διάδοχοί του μετά από συνεχείς διαμάχες και πολέμους δημιούργησαν νέα δεδομένα, σε πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Οι Πτολεμαίοι από τη μία πλευρά είχαν υπό την κατοχή τους την Αίγυπτο, την Κύπρο, την Κοίλη Συρία, την Παλαιστίνη, τη Νότια Ακτή της Μικράς Ασίας αλλά και μέλη του Κοινού των Νησιωτών. Από την άλλη, οι Σελευκίδες κατείχαν τη Βόρεια

⁵⁵ Mørkholm, 1991: 50-53.

⁵⁶ Για τις υψηλές θέσεις των Ελλήνων και των Μακεδόνων που λαμβάνουν στα νέα βασίλεια, βλ. Μα, στο Erskine 2005: 187.

Συρία, το Ιράν, τη Μικρά Ασία και τη Νότια Μεσοποταμία. Οι Αντιγονίδες έλεγχαν την Μακεδονία και την κεντρική Ελλάδα, οι Ατταλίδες την Πέργαμο.

Η Ελληνιστική Αίγυπτος αφομοίωσε Ελληνικά στοιχεία σε πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο, τα οποία αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της μοναρχίας. Η εισαγωγή νέων οικονομικών θεσμών από την πλευρά των Πτολεμαίων επέτρεψε την κατακόρυφη αύξηση του εισοδήματος του κρατικού θησαυροφυλακίου. Το γραφειοκρατικό σύστημα που αναπτύχθηκε τον 3^ο αι. και τα προνόμια που δόθηκαν σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες διαδραμάτισαν τον καθοριστικό ρόλο στον περιορισμό της αύξησης του κατά κεφαλήν εισοδήματος, εν αντιθέσει με τον πλούτο του κράτους. Οι Πτολεμαίοι επιδίωκαν την ισορροπία μέσω ενός νέου συστήματος, το οποίο θα διέθετε στοιχεία του παραδοσιακού Φαραωνικού συστήματος και θα είχε ως κύριο σκοπό οι συναλλαγές να γίνονται με δίκαιο τρόπο. Ο ολοκληρωτικός ανασχεδιασμός της Πτολεμαϊκής οικονομίας συνδεόταν, όντως, σε μεγάλο βαθμό με τα πρότυπα των Ελληνικών κρατών, κυρίως με την εισαγωγή της νομισματικής οικονομίας.

Οι Πτολεμαίοι απέβλεπαν στην ικανοποίηση των συμφερόντων τους. Διακριτικό γνώρισμα της διοίκησης των Πτολεμαίων ήταν η πλήρως διαρθρωμένη δομή του οικονομικού τομέα. Ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι το άτομο που θα αναλάβει τα δημόσια οικονομικά, πρέπει να γνωρίζει ποιά και πόσα είναι τα δημόσια έσοδα και σε περίπτωση που παραμεληθεί κάτι από αυτά, αυτό να προστεθεί και αν κάτι άλλο είναι ανεπαρκές να το αυξήσει. Πρέπει δηλαδή να γνωρίζει όλες τις δημόσιες δαπάνες, ώστε να προτείνει την κατάργηση όσων είναι περιττές. Κανένας δεν γίνεται πλουσιότερος, μόνο με το να αυξάνει τα υπάρχοντά του και να περιορίζει τις δαπάνες του.⁵⁷

Ο μεγαλύτερος πλούτος της Αιγύπτου προερχόταν από τη γη, εξαιτίας του ποταμού Νείλου που πρόσφερε τα γόνιμα εδάφη. Η κοιλάδα του Νείλου ήταν και παραμένει μια εξαιρετικά πλούσια γεωργική περιοχή, σε αντίθεση με την έρημο που απλωνόταν πέραν της στενής καλλιεργήσιμης λωρίδας γης, η οποία ήταν άγρια και σαφώς αφιλόξενη.⁵⁸ Οι Πτολεμαίοι ήταν αναγκασμένοι να οργανώσουν την αγροτική παραγωγή, ώστε να

⁵⁷ Αριστοτέλης Ρητορική Τέχνη 1359b 23-30: "Ὡστε περὶ μὲν πόρων τὸν μέλλοντα συμβουλεύειν δέοι ἂν τὰς προσόδους τῆς πόλεως εἰδέναι τίνες καὶ πόσαι, ὅπως εἴτε τις παρακείπεται προστεθῆ καὶ εἴ τις ἐλάττων ἀυξήθῃ, ἔτι δὲ τὰς δαπάνας τῆς πόλεως ἀπάσας, ὅπως εἴ τις περιεργὸς ἀφαιρεθῆ καὶ εἴ τις μείζων ἐλάττων γένηται· οὐ γὰρ μόνον πρὸς τὰ ὑπάρχοντα προστίθεντες πλουσιότεροι γίνονται, ἀλλὰ καὶ ἀφαιροῦντες τῶν δαπανημάτων.

⁵⁸ Thompson, στο McKechnie και Guillaume, 2008: 35.

αρθεί σε μέγιστες αποδόσεις, καθώς ήταν προφανώς ο τομέας της γεωργίας που συνεισέφερε πολύ σημαντικά έσοδα στο θησαυροφυλάκιό τους. Η γεωργική παραγωγή στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο κατάφερε να φτάσει σε υψηλά επίπεδα χάρη στην επιβολή μονοπωλιακών πολιτικών σε σημαντικά βιοποριστικά προϊόντα. Το οικονομικό σύστημα που υιοθέτησαν οι Πτολεμαίοι, είχε ως αποτέλεσμα την εδραίωση του μονοπωλίου στην παραγωγή και το εμπόριο. Ο κρατικός παρεμβατισμός που ανέπτυξαν έλεγχε τις εισαγωγές, τείνοντας στην ελαχιστοποίηση, και προωθούσε σε μέγιστο βαθμό τις εξαγωγές. Οι εξαγωγές βιοποριστικών αγαθών σε περιοχές, που είχαν ανάγκη απέφεραν τεράστια έσοδα, στον οίκο των Λαγιδών.

Δίχως άλλο, ο νομισματικός έλεγχος που ακολούθησε η δυναστεία των Λαγιδών διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του Πτολεμαϊκού κράτους. Ο Πτολεμαίος Α΄ Σωτήρ, ήδη άρχισε να κάνει νομισματικές μεταρρυθμίσεις το 310 π.Χ. και μετέβαλε το βάρος των αργυρών νομισμάτων καθώς τα κατέστησε ελαφρύτερα, με βάρος 15.6 γραμμάρια. Το βάρος του νέου νομίσματος δεν συνέπιπτε με κανένα άλλο νόμισμα της εποχής. Ο βασιλιάς συνέχισε τη νομισματική μεταρρύθμιση και το 300 π.Χ., αφού μείωσε εκ νέου το βάρος των αργυρών τετράδραχμων. Το 294 π.Χ. μείωσε και πάλι το βάρος του αργυρού νομίσματος σε 14.26 γραμμάρια, ώστε να γίνει ιδανικό μέσο και να εξυπηρετεί τις εμπορικές συναλλαγές με τις Φοινικικές πόλεις. Η κίνηση αυτή θεωρείται πρωτοποριακή και εξεχόντως σπουδαία, επειδή εφοδίασε την αγορά με χρήμα και το γεγονός αυτό συνέβαλε στην άνθιση του εμπορίου των караβανιών, το οποίο βρισκόταν στα χέρια των Φοινίκων. Το νέο νόμισμα που εξέδωσε ο Πτολεμαίος Α΄ κόπηκε και στις Φοινικικές πόλεις. Το Φοινικικό πρότυπο νομισμάτων αποτελεί, μια άκρως ενδιαφέρουσα νομισματική πολιτική των Πτολεμαίων.⁵⁹

Η τακτική των Πτολεμαίων βρήκε προσοδοφόρο έδαφος και κατόρθωσαν το νόμισμά τους να γίνει κυρίαρχο σε όλο το βασίλειο και στις κτήσεις τους. Αποδείχθηκε ότι επρόκειτο ένα κλειστό συναλλαγματικό σύστημα, που είχε κυρίως εισπρακτικό χαρακτήρα, πολύ περισσότερο επειδή το νόμισμα τους δεν εξαγόταν σε μεγάλες ποσότητες στο εξωτερικό. Στο διάταγμα του 258 π.Χ.,⁶⁰ οι Πτολεμαίοι επέβαλαν αποκλειστικά τη χρήση και μόνο του Πτολεμαϊκού νομίσματος στις εμπορικές συναλλαγές, τόσο στην Αίγυπτο όσο και στις άλλες Πτολεμαϊκές κτήσεις. Οι έμποροι

⁵⁹ Rostovtzeff, 1941: 399.

⁶⁰ P.Cair.Zen.I 59021 (Παρ. I, αρ. 1).

και οι ξένοι ναυτιλιακοί πράκτορες, όταν έμπαιναν σε περιοχές ή κτήσεις που βρίσκονταν στη δικαιοδοσία των Πτολεμαίων, έπρεπε να μετατρέψουν το νόμισμά τους, σύμφωνα με τα Πτολεμαϊκά πρότυπα και σταθμά και η μετατροπή των ξένων νομισμάτων απέφερε τεράστια έσοδα στο κράτος καθώς το νόμισμά τους απέφερε υπεραξία κατά την ανταλλαγή. Ο οίκος των Λαγιδών γνώριζε, ότι με το Πτολεμαϊκό νόμισμα, θα αγόραζαν περισσότερα προϊόντα από ό,τι στην Αίγυπτο, παρά τη ζημιά στην οποία θα υπόκεινταν κατά την ισοτιμία του νομίσματος, που είχαν στην κατοχή τους. Με την νομισματική πολιτική που ακολούθησαν οι Πτολεμαίοι επιθυμούσαν συνεπώς να αποθησαυρίσουν μεγάλες ποσότητες του χρυσού και του αργύρου που κυκλοφορούσε στην αγορά του Ελληνιστικού κόσμου.

Η Πτολεμαϊκή Αίγυπτος κατόρθωσε να επιβάλει νομισματικό μονοπώλιο στις κτήσεις της, Κύπρο, Συρία και Φοινίκη, παρόλο που κοβόταν και κυκλοφορούσε βασιλικό νόμισμα στις περιοχές αυτές. Υπήρχαν βεβαίως περιοχές που ήταν κάτω από την Πτολεμαϊκή κυριαρχία, οι οποίες έκοβαν νομίσματα σύμφωνα με τον κανόνα που θέσπισαν οι Πτολεμαίοι, ωστόσο είχαν το δικαίωμα τα νομίσματά τους να κοσμούνται, εκτός από τις προσωπογραφίες των Πτολεμαίων, και με τοπικές παραστάσεις.⁶¹ Σε Πτολεμαϊκές κτήσεις που βρίσκονταν στο εσωτερικό άλλων βασιλείων, όπως η Τραχεία Κιλικία των Σελευκιδών, τα νομίσματα των Πτολεμαίων συνυπάρχουν με ξένα νομίσματα, ώστε να μη δημιουργηθούν καταστάσεις οικονομικής ανισορροπίας στις περιοχές αυτές. Γενικά, τα Πτολεμαϊκά νομίσματα συνυπάρχουν με τα λοιπά ξένα νομίσματα κάτω από ειδικές συνθήκες, είτε είναι πρόκειται για λόγους πολιτικών παρεμβάσεων, είτε για στρατιωτικές επεμβάσεις. Η διαφορετική νομισματική πολιτική που ακολουθούν οι Πτολεμαίοι, εφαρμόζοντας πλήρως την οικονομική πολιτική τους σε περιοχές πολιτικά ανομοιογενείς, καταδεικνύει τη σπουδαία οικονομική πολιτική διαφοροποίησης που ηθελημένα ακολούθησαν. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι και οι πλουτοπαραγωγικές πηγές κάθε περιοχής που εκμεταλλεύονταν οι βασιλείς ήταν διαφορετικές σε ποσότητα και ποιότητα.

Αναμφίβολα, η Αίγυπτος γνώρισε ευρεία οικονομική άνθιση ένεκα των μέτρων των Πτολεμαίων και μεταβλήθηκε ριζικά κατά τη διάρκεια της δυναστείας τους, λόγω δύο συνισταμένων: α) της δημιουργίας τραπεζών και β) της υιοθέτησης του συστήματος εκμίσθωσης εσόδων. Για τους παραπάνω λόγους, οι Λαγίδες θεωρούνταν πρώτιστα

⁶¹ Le Rider 1991: 195.

μεγάλοι κεφαλαιοκράτες, επειδή ενδιαφέρονταν αποκλειστικά για τους τρόπους που μπορούσαν να πλουτίσουν, θεωρώντας την Αίγυπτο και τις κτήσεις τους σαν ένα μεγάλο προσωπικό κτήμα. Τα γεμάτα ταμεία ήταν αυτά που έδιναν τη δύναμη της πολιτικής ισχύος και της πολυτέλειας που ταίριαζε σε έναν μονάρχη της δικής τους εμβέλειας. Η παντοδυναμία τους φαίνεται πως αρχίζει να τελειώνει με τον θάνατο του Πτολεμαίου Ε΄ το 181 π.Χ., χρονιά που σηματοδοτεί την έναρξη μιας περιόδου παρακμής και κατάρτησης της δυναστείας τους.

Το βασίλειο των Σελευκιδών ήταν το μεγαλύτερο σε έκταση απ' όλα τα βασίλεια των Διαδόχων. Οι Σελευκίδες, όπως και οι Πτολεμαίοι θεωρούσαν τις περιοχές τους ως προσωπικά κτήματα, που θα τους βοηθούσαν να γεμίσουν τα βασιλικά τους ταμεία. Η δυναστεία των Σελευκιδών, αν και προσπάθησε να καταστήσει το νόμισμά της ευρέως αποδεκτό σε όλες τις περιοχές του βασιλείου, ώστε να γίνει μέσο συναλλαγής στο διεθνές εμπόριο, δεν κατάφερε το επιθυμητό αποτέλεσμα. Το νόμισμά τους ήταν σύμφωνα με τα αττικά μέτρα και σταθμά. Στην περιοχή της Μικράς Ασίας δεν χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλες ποσότητες, εξαιτίας της ανεξαρτησίας του βασιλείου των Ατταλιδών και της πολιτικής αστάθειας που επικρατούσε στην περιοχή.

Ο Βασιλιάς και ο Σατράπης είχαν τεράστια κέρδη από το βασίλειο των Σελευκιδών. Αξίζει να σημειωθεί ότι το καινοτόμο μέτρο που έλαβαν οι Σελευκίδες για την επανεκκίνηση της οικονομίας τους ήταν πολιτικό: Ο περιορισμός της δύναμης των Σατραπών. Συγκεκριμένα, οι Σατράπες δεν κατείχαν μεγάλες αγροτικές πηγές πλούτου ούτε αστικά κέντρα. Ο βασιλιάς λάμβανε μεγάλες ευεργεσίες από τους Σατράπες, έχοντας ως κύριο μέλημα τη μεγιστοποίηση των εσόδων του βασιλικού θησαυροφυλακίου. Ο Σατράπης ενδιαφερόταν για τη συλλογή προσόδων μέσω της φορολογίας και τη εν γένει διαχείριση της οικονομικής δραστηριότητας της σατραπείας του. Ο Αριστοτέλης γράφοντας στα «Οικονομικά» για τη «Βασιλική» και «Σατραπική οικονομία» διέκρινε κάποια θεμελιώδη χαρακτηριστικά.⁶² Στα κεφάλαια για τη

⁶² Αριστοτέλης Οικονομικά 1345b-1346a: τὸν οἰκονομεῖν μέλλοντὰ τι κατὰ τρόπον τῶν τε τόπων, περὶ οὓς ἂν πραγματεύηται, μὴ ἀπέριωσ ἔχειν, καὶ τῇ φύσει εὐφυῆ εἶναι καὶ τῇ προαιρέσει φιλόπονον τε καὶ δίκαιον· ὃ τι γὰρ ἂν ἀπῆ τούτων τῶν μερῶν, πολλὰ διαμαρτήσεται περὶ τὴν πραγματείαν ἢν μεταχειρίζεται. οἰκονομίαι δὲ εἰσι τέσσαρες, ὡς ἐν τύπῳ διελέσθαι (τὰς γὰρ ἄλλας εἰς τοῦτο ἐμπιπτούσας εὐρήσομεν, βασιλικὴ σατραπικὴ πολιτικὴ ἰδιωτικὴ. τούτων δὲ μεγίστη μὲν καὶ ἀπλουστάτη ἢ βασιλική, ..., ποικιλωτάτη δὲ καὶ ῥάστη ἢ πολιτικὴ, ἐλαχίστη δὲ καὶ ποικιλωτάτη ἢ ἰδιωτικὴ. ἐπικοινωνεῖν μὲν τὰ πολλὰ ἀλλήλαις ἀναγκαῖόν ἐστιν· ὅσα δὲ μάλιστα δι' αὐτῶν ἐκάστη συμβαίνει, ταῦτα ἐπισκεπτέον ἡμῖν ἐστιν. πρῶτον μὲν τοῖνυν τὴν βασιλικὴν ἴδωμεν. ἔστι δὲ αὕτη δυναμένη μὲν τὸ καθόλου, εἶδη δὲ ἔχουσα τέσσαρα· περὶ νόμισμα, περὶ τὰ ἐξαγωγήμα, περὶ τὰ εἰσαγωγήμα, περὶ τὰ

«Βασιλική οικονομία» επισημαίνει ότι η δύναμή της είναι θεωρητικά απεριόριστη· την χωρίζει σε τέσσερις τομείς. Οι τομείς αφορούν το νόμισμα, τις εισαγωγές, τις εξαγωγές και τις δαπάνες. Αντίθετα, στη «Σατραπική οικονομία» υπάρχουν πολλά είδη εσόδων, από τη γη, από τα εγχώρια αγαθά, από το εμπόριο, από τα κοπάδια ζώων κι από άλλες δευτερεύουσες πηγές. Η σημαντικότερη πηγή εσόδων είναι, όμως, αυτή που προέρχεται από την καλλιέργεια της γης. Δεύτερη πηγή σε σημασία αποτελούν τα εγχώρια προϊόντα, ανάλογα με το τί υπάρχει σε κάθε χώρα, χρυσός, ασήμι, χαλκός ή οποιοδήποτε άλλο ξεχωριστό αγαθό. Τρίτη πηγή είναι ό,τι προέρχεται από το εμπόριο, τέταρτη οι έγγειοι φόροι, πέμπτη η φορολογία επί των κοπαδιών και τελευταίος ο κεφαλικός ή βιοτεχνικός φόρος. Μια σημαντική οικονομική πολιτική που εφάρμοσαν οι Σελευκίδες ήταν η αποδυνάμωση των Σατραπειών, όπως ήδη ειπώθηκε. Οι Σατραπείες πλέον δεν ανέπτυσαν τη δική τους νομισματική πολιτική, εξαιτίας των ελάχιστων αστικών κέντρων και αγροτικών πηγών που είχαν στον έλεγχο τους.⁶³ Αντίθετα, στο Περσικό βασίλειο οι Σατράπες διέθεταν τον απόλυτο οικονομικό έλεγχο και πολλοί από αυτούς έκοβαν τα δικά τους νομίσματα. Οι Σελευκίδες με αυτή τους την κίνηση, θέλησαν να μην συσσωρεύονται τα πλούτη στις διάφορες Σατραπείες, επειδή παραμόνευε ο κίνδυνος ενδυνάμωσής τους και απόσχισης. Το φαινόμενο της Σατραπικής οικονομίας είναι τελικά ζημιογόνο για τον βασιλιά, εφόσον χάνει σημαντικούς πόρους, αφού οι Σατράπες έκοβαν δικό τους νόμισμα και δεν μπορούσαν να ελεγχθούν από τον βασιλιά.

ἀναλώματα. τούτων δὲ ἕκαστον μὲν περὶ ... τὸ νόμισμα λέγω ποῖον καὶ πότε τίμιον ἢ εὖνον ποιητέον, περὶ δὲ τὰ ἐξαγωγήματα καὶ εἰσαγωγήματα πότε καὶ τίνα παρὰ τῶν σατραπῶν ἐν τῇ ταγῇ ἐκλαβόντι αὐτῶ λυσιτελήσει διατίθεσθαι, περὶ δὲ τὰ ἀναλώματα τίνα περιαιρετέον καὶ πότε, καὶ πότερον δοτέον νόμισμα εἰς τὰς δαπάνας ἢ ἂ τῶ νομίσματι ὄνια. δευτέρον δὲ τὴν σατραπικὴν. ἔστι δὲ ταύτης εἶδη ἕξ τῶν προσόδων ἀπὸ γῆς, ἀπὸ τῶν ἐν τῇ χώρᾳ ἰδίων γινομένων, ἀπὸ ἐμπορίων, ἀπὸ τελῶν, ἀπὸ βοσκημάτων, ἀπὸ τῶν ἄλλων. αὐτῶν δὲ τούτων πρώτη μὲν καὶ κρατίστη ἢ ἀπὸ τῆς γῆς αὕτη δέεστιν ἦν οἱ μὲν ἐκφόριον, οἱ δὲ δεκάτην προσαγορεύουσι, δευτέρα δὲ ἢ ἀπὸ τῶν ἰδίων γινομένη, οὗ μὲν χρυσίον, οὗ δὲ ἀργύριον, οὗ δὲ χαλκός, οὗ δὲ ὅποσα δύναται γίνεσθαι, τρίτη δὲ καὶ ἢ ἀπὸ τῶν ἐμπορίων τέταρτη δὲ καὶ ἢ ἀπὸ τῶν κατὰ γῆν τε καὶ ἀγοραίων τελῶν γινομένη, πέμπτη δὲ ἢ ἀπὸ τῶν βοσκημάτων, ἐπικαρπία τε καὶ δεκάτη καλουμένη, ἕκτη δὲ ἢ ἀπὸ τῶν ἄλλων, ἐπικεφάλαιόν τε καὶ χειρωνάξιον προσαγορευομένη. τρίτον δὲ τὴν πολιτικὴν. ταύτης δὲ κρατίστη μὲν πρόσσοδος ἢ ἀπὸ τῶν ἰδίων ἐν τῇ χώρᾳ γινομένων, εἴτα ἢ ἀπὸ τῶν ἐμπορίων καὶ διαγωγῶν, εἴτα ἢ ἀπὸ τῶν ἐγκυκλίων. τέταρτον δὲ καὶ τελευταῖον τὴν ἰδιωτικὴν. αὕτη δέεστιν ἀνώματος μὲν διὰ τὸ δεῖν μὴ πρὸς ἓνα σκοπὸν οἰκονομεῖν, ἐλαχίστη δὲ διὰ τὸ καὶ τὰς προσόδους καὶ τὰ ἀναλώματα βραχέα γίνεσθαι. αὐτῆς δὲ ταύτης κρατίστη μὲν πρόσσοδος ἢ ἀπὸ γῆς γινομένη, δευτέρα δὲ ἢ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐγκλημάτων, τρίτη δὲ ἢ ἀπὸ ἀργυρίου. χωρὶς δὲ τούτων ὁ πάσαις μὲν ἐπικοινωνεῖται ταῖς οἰκονομίαις καὶ προσήκει σκοπεῖν αὐτὸ μὴ παρέργως, μάλιστα δὲ ταύτη, τὸ τὰ ἀναλώματα μὴ μείζω τῶν προσόδων γίνεσθαι.

⁶³ Για την αποδυνάμωση των Σατραπειών σύμφωνα με την οικονομική πολιτική που άσκησαν οι Σελευκίδες, βλ. Aperghis, 2004: 215.

Αξιοσημείωτο στοιχείο στην οικονομική διοίκηση των Σελευκιδών είναι ότι στους φόρους επί των πωλήσεων επιβαλλόταν ο βασιλικός έλεγχος, τόσο στις αγορές όσο και στις εμποροπανηγυρεις. Τέτοιου είδους βασιλικό έλεγχο, φανερώνει η επιστολή του βασιλιά Αντιόχου (Α΄ ή Β΄) σε ένα αξιωματούχο στο τέμενος του Δία της Βαιτοκαΐκης κοντά στην Άραδο της Συρίας.⁶⁴ Η επιστολή αναφέρει: «Επειδή έλαβα ειδήσεις για τη δύναμη του Δία της Βαιτοκαΐκης, αποφάσισα να παραχωρήσω σε αυτό μόνιμα τις πηγές της δύναμης του θεού, δηλαδή το χωριό Βαιτοκαΐκη, που παλαιότερα κατείχε ο Δημήτριος, ο γιος του Δημήτριου, εγγονός του Μνασία ... μαζί με όλα όσα ανήκουν σε αυτό σύμφωνα με τους υπάρχοντες περιορισμούς, συμπεριλαμβανομένων και των προσόδων του τρέχοντος έτους ... Επίσης την 15η και 30η κάθε μήνα, θα διοργανώνονται εμποροπανηγύρεις και σε αυτές θα συμμετέχει και το τέμενος, ενώ το χωριό θα εξαιρείται, από τον στρατωνισμό».

Αναφορικά με τη δημοσιονομική οργάνωση των Σελευκιδών ελάχιστες πηγές διαθέτουμε στην πραγματικότητα.⁶⁵ Ως εκ τούτου, η επιβολή των έγγειων φόρων ποικίλλει, ανάλογα με την περιοχή. Είναι βέβαιο ότι οι βασιλείς των Σελευκιδών και οι Σατράπες εισέπρατταν δασμούς και λιμενικά τέλη, όπως επίσης και ένα άλλο είδος φόρου που πλήρωναν οι έμποροι, επειδή χρησιμοποιούσαν τις βασιλικές οδούς και τους ποτάμιους δρόμους, για τη διακίνησή τους.

Η κυριότερη φροντίδα των Σελευκιδών ήταν, όπως ειπώθηκε, η μεγιστοποίηση των εσόδων τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε και η εκμετάλλευση του Περσικού κόλπου, που φανερώνει την αύξηση των εμπορικών δραστηριοτήτων δια μέσου της θάλασσας στην περιοχή. Σημαντικά στοιχεία για τον καθορισμό του πλούτου αποτελούν τα νομίσματα και τα εισαγόμενα προϊόντα.⁶⁶ Η οικονομική πολιτική που ακολούθησαν οι Σελευκίδες είχε τεράστια επιτυχία στη διαφύλαξη των εμπορικών θαλάσσιων οδών, γεγονός το οποίο οφειλόταν στην κληρονομιά που τους άφησαν οι Αχαιμενίδες, αλλά και στην ανακάλυψη και δημιουργία νέων εμπορικών δικτύων σε Δύση και Ανατολή, διαμορφώνοντας έναν σημαντικό εμπορικό άξονα στην περιοχή αυτή. Το διεθνές εμπόριο γνώρισε οικονομική άνθιση στους Σελευκίδες, λόγω

⁶⁴ Shipley, 2012: 466-467.

⁶⁵ Για τις βασιλικές φορολογίες του βασιλείου των Σελευκιδών, βλ. Rostovtzeff, 1941: 469-472.

⁶⁶ Salles, στο Kuhrt και Sherwin-White, 1987: 89-90.

των εύφορων περιοχών της Μεσοποταμίας, της Σελεύκειας του Τίγρη, της παραλιακής Λαοδίκειας, όπως και πολλών άλλων περιοχών. Ο Aperghis επισημαίνει ότι το εμπόριο δεν αναπτύχθηκε ιδιαίτερα την περίοδο των Σελευκιδών, εξαιτίας των δύσβατων περιοχών του βασιλείου πέραν της Μεσοποταμίας, όπου η πετραία έρημος εναλλάσσεται με άγονες οροσειρές, χαρακτηριστικά του ιρανικού τοπίου, και τονίζει ότι οι γεωγραφικές συνθήκες επέτρεπαν τη διεξαγωγή του εμπορίου σε κοντινές αποστάσεις και καθόλου σε μακρινές.⁶⁷

Αναμφίβολα, με την οικονομική πολιτική που ακολούθησαν οι Σελευκίδες, αναβαθμίστηκε η υποδομή του εμπορίου. Σημαντικότατο επίτευγμα του βασιλείου Σελευκιδών υπήρξε η ίδρυση Ελληνικών πόλεων, σε ολόκληρη την επικράτειά τους. Το σπουδαίο αυτό έργο, που έμελλε να καθορίσει με διάστικτο τρόπο το κατακερματισμένο γεωγραφικά τοπίο των Σελευκιδών, επιτελέστηκε, από τους τρεις πρώτους βασιλείς, Σέλευκο Α΄, Αντίοχο Α΄ και Αντίοχο Β΄. Ο Σέλευκος Α΄ ίδρυσε 60 πόλεις, από τις οποίες δέκα τις ονόμασε Αντιόχειες και τις εννέα Σελεύκειες. Άλλες ήταν φημισμένες για τα λιμάνια τους και άλλες αποτέλεσαν σπουδαία εμπορικά κέντρα του Ελληνιστικού κόσμου. Οι νέες πόλεις βοήθησαν συστηματικά στην ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων μεταξύ της Συρίας, της Αραβίας, της Κεντρικής Ασίας, της Ινδίας, της Κασπίας θάλασσας. Οι σχέσεις έφθαναν μέχρι και την Ανατολική ακτή της Μαύρης θάλασσας. Τα εμπορικά δρομολόγια συνέδεαν τη Βαβυλώνα και την Ινδία. Οι Σελευκίδες επιθυμούσαν διακαώς το νόμισμά τους να υπηρετήσει δυο σκοπούς, αφενός την προώθηση της νομισματικής οικονομίας στο εσωτερικό του βασιλείου και, αφετέρου, την ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών σε διεθνές επίπεδο με τελικό αποδέκτη το βασίλειο.⁶⁸

Ειδικότερα, οι πόλεις της Σελεύκειας και της Λαοδίκειας στη Βόρεια Συρία ιδρύθηκαν από τους Σελευκίδες για να αποτελέσουν κεντρικά εμπορικά κέντρα, με κύριο σκοπό τη διακίνηση των εμπορευμάτων που κατέφθαναν από την Ανατολή προς τη Μεσόγειο. Με αυτό τον τρόπο, υποβοηθούσαν το εμπόριο που εκτελούσαν τα караβάνια που κατευθύνονταν μέσω της πετραίας ερήμου από τη Μεσοποταμία στην περιοχή του

⁶⁷ Για το εμπόριο των Σελευκιδών, βλ. Aperghis, 2004: 74-76.

⁶⁸ Ο Aperghis επισημαίνει ότι οι Σελευκίδες δεν εφάρμοσαν νέα μέτρα για τα νομίσματα τους, αλλά διατήρησαν τα αττικά πρότυπα. Το αργυρό τετράδραχμο ήταν το πιο συνηθισμένο νόμισμα. Το χρησιμοποιούσαν κυρίως για την πληρωμή μισθών και εμπορικών συναλλαγών: Aperghis, 2004: 220-222.

Ορόντη και από εκεί προς τους θαλάσσιους δρόμους της Μεσογείου, παίρνοντας έτσι τη θέση τους στο πλευρό των παράλιων Φοινικικών πόλεων, οι οποίες όμως βρίσκονταν κάτω από Πτολεμαϊκή ισχύ καθ' όλη τη διάρκεια του 3^{ου} αι. π.Χ.

Οι Σελευκίδες διατήρησαν τους αττικούς σταθμητικούς κανόνες και εφάρμοσαν κανονισμούς που επέβαλαν την ορθή χρήση του αττικού σταθμητικού κανόνα.⁶⁹ Ο μεγάλος όγκος αργυρών νομισμάτων βοήθησε στην ομαλή διεξαγωγή των εμπορικών συναλλαγών, τόσο στο τοπικό όσο και στο διεθνές επίπεδο. Οι Σελευκίδες έκοψαν και μικρά αργυρά νομίσματα αλλά δεν τα κυκλοφόρησαν σε μεγάλο αριθμό.⁷⁰ Το χάλκινο νόμισμα είχε ευρεία χρήση στις εμπορικές συναλλαγές στο ίδιο το βασίλειο των Σελευκιδών, ωστόσο στη Μικρά Ασία το νόμισμά τους δεν κυκλοφόρησε σε τόσο μεγάλη έκταση, εξαιτίας της αδυναμίας και της πολιτικής αστάθειας του Σελευκικού βασιλείου τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ. Την αδυναμία αυτή εκμεταλλεύτηκε μετά το 188 π.Χ. και την ειρήνη της Απάμειας η δυναστεία των Ατταλιδών πετυχαίνοντας τεράστια οικονομική άνθιση στην περιοχή της Μικράς Ασίας.

Η δυναστεία των Ατταλιδών οργάνωσε το βασίλειό της, σύμφωνα με το Πτολεμαϊκό πρότυπο. Το μεγαλύτερο μέρος της καλλιεργήσιμης γης του βασιλείου ανήκε στον βασιλιά. Αλλά και η αγροτική παραγωγή που γινόταν από τα βασιλικά εργαστήρια επέστρεφε στον βασιλικό θησαυρό. Η μόνη διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι οι δούλοι ήταν ο κινητήριος μοχλός του βασιλείου των Ατταλιδών, πράγμα που οι Πτολεμαίοι δεν ενθάρρυναν.⁷¹ Η Πέργαμος γνώρισε σπουδαία εμπορική ανάπτυξη, εξαιτίας της εξαγωγής μεταλλικών προϊόντων και αγγείων. Τα προϊόντα εξάγονταν σε Συρία, Ιταλία, Νότια Ρωσία, Αιγαίο, Μίλητο, Ρόδο και Έφεσο.

Ιδρυτής της δυναστείας ήταν ο Φιλέταιρος, ο οποίος υπήρξε θησαυροφύλακας του Λυσίμαχου στην Πέργαμο, αλλά ο οποίος ανεξαρτητοποιήθηκε το 284 π.Χ. Ο Φιλέταιρος εξέδωσε νόμισμα σύμφωνα με τον αττικό κανόνα, αλλά με εικονογραφικούς τύπου του Αλεξάνδρου, πρώτα με το όνομά του και στη συνέχεια με το όνομα του Σελεύκου. Ο ίδιος έκοψε νόμισμα και με το δικό του νόμισμα, αλλά με την προσωπογραφία του Σελεύκου. Οι μεταγενέστεροι βασιλείς στα νομίσματα τους

⁶⁹ Για τη διάδοση του αττικού σταθμητικού κανόνα στα νομίσματα των Σελευκιδών, βλ. Howgego, 2009: 119.

⁷⁰ Aperghis, 2004: 215.

⁷¹ Descat, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen 2011: 210.

είχαν το πορτραίτο του Φιλέταιρου. Οι Ατταλίδες θέλησαν να δείξουν τον απεριόριστο σεβασμό προς τον ιδρυτή της δυναστείας τους και για τον λόγο αυτό κράτησαν τη μορφή του στα νομίσματα τους έως το τέλος του βασιλείου το 133 π.Χ., όταν η Πέργαμος κατέστη Ρωμαϊκή επαρχία.⁷² Το βασίλειο της Περγάμου ήταν ανοικτό σε όλα τα αττικού κανόνα νομίσματα.⁷³ Μεγάλη νομισματική μεταρρύθμιση στο βασίλειο της Περγάμου ήταν η κυκλοφορία των κιστοφορικών νομισμάτων, στα τέλη της δεκαετίας του 190 π.Χ. και στα τέλη της δεκαετίας του 170 π.Χ. Το όνομα της σειράς πήρε από την παράσταση που απεικονίζει το ιερό καλάθι, κίστη.⁷⁴ Το αργυρό κιστοφορικό τετράδραχμο που εξέδωσε ο Ευμένης Β', 12.4 γραμμάρια, στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται κίστη μέσα σε στεφάνι κισσού και στον οπισθότυπο γωρυτός γύρω από την οποία τυλίγονται ερπετά (Παρ. ΙΙ, Εικ. 13).⁷⁵ Οι κιστοφόροι της Περγάμου έφεραν τα γράμματα ΠΕΡ (Παρ. ΙΙ, Εικ. 14) και το μονόγραμμα του νομισματοκοπέου και της Εφέσου τα γράμματα ΕΦΕ (Παρ. ΙΙ, Εικ. 15) και το μονόγραμμα του νομισματοκοπέου.⁷⁶

Μεγάλος αριθμός πόλεων έκοψε κιστοφόρους και πιθανόν να υπήρχε κάποια κεντρική εκδίδουσα αρχή. Μονογράμματα ή γράμματα έφεραν οι κιστοφόροι της Περγάμου ή των άλλων πόλεων της Μικράς Ασίας. Αυτό φανέρωνε το νομισματοκοπέο στο οποίο έγινε η κοπή τους.⁷⁷ Το κιστοφορικό τετράδραχμο ήταν ελαφρύτερο από το αττικό κατά 25% και φαίνεται ότι κυκλοφορούσε αποκλειστικά στο βασίλειο. Παρ' όλα αυτά, ο αττικός κανόνας δεν εγκαταλείφθηκε αμέσως και ίσως τα νομίσματα που τον ακολουθούσαν να χρησιμοποιούνταν για συναλλαγές στο εξωτερικό.⁷⁸ Τα νομίσματα εκδόθηκαν προς τιμήν των επιτευγμάτων της δυναστείας και της πολιτικής απομάκρυνσής της από τους Σελευκίδες. Το βασίλειο βρισκόταν περί το 180 π.Χ. στον κολοφώνα της δύναμης του, πράγμα που αντικατοπτρίζεται στα σιτηρά και στα κτήρια που δώρισε ο Ευμένης Β' στην πόλη της Αθήνας.⁷⁹

⁷² Οικονομίδου, 1996: 34.

⁷³ Howgego, 2009: 123.

⁷⁴ Walbank, 1999: 144-145.

⁷⁵ Shipley, 2012: 494.

⁷⁶ Mørkholm, 1991: 172.

⁷⁷ Mørkholm, 1991: 36.

⁷⁸ Shipley, 2012: 78.

⁷⁹ Shipley, 2012: 493.

Όσον αφορά τη νομισματική πολιτική της δυναστείας των Αντιγονιδών σημαντικότερη έκδοση νομισμάτων είναι αυτή του Δημητρίου Πολιορκητή. Ο Δημήτριος Πολιορκητής εκδίδει νομίσματα με εικονογραφικούς τύπους από το παρελθόν. Οι τύποι αποτελούν απεικονίσεις της νίκης που σημείωσε ενάντια στον Πτολεμαίο Α΄, στη Σαλαμίνα της Κύπρου. Μεταξύ του 300 π.Χ. – 295 π.Χ. έκοψε αργυρό τετράδραχμο. Στο αργυρό τετράδραχμο που εξέδωσε στη μία όψη απεικονίζεται η Νίκη που σαλπίζει επί πλώρης με σπασμένο ακροστόλιο, ενώ στην οπίσθια όψη ο Ποσειδώνας κραδαίνει τρίαινα προς τα αριστερά. Η απεικόνιση της Νίκης να στέφει, να ανεγείρει ή να κρατά τρόπαιο της μάχης, προέβαλε τις στρατιωτικές επιτυχίες των ηγεμόνων. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετούσε και η παράσταση της Νίκης να σαλπίζει στην πλώρη πολεμικού πλοίου. Ο Ποσειδώνας είναι ο θεός προστάτης του Δημητρίου και δεξιά υπάρχει πέλεκυς και επιγραφή ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 16).⁸⁰

Όταν το 294 π.Χ. γίνεται βασιλιάς έκοψε χρυσούς στατήρες τύπου Αλεξάνδρου, με την επιγραφή ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 17). Διατηρεί το αργυρό τετράδραχμο που κυκλοφόρησε περίπου το 300 π.Χ. και το 292/1 π.Χ. εισάγει νέο νόμισμα. Η εμπρόσθια όψη του νέου νομίσματος είχε το κεφάλι το Δημήτριου με διάδημα και κέρατα ταύρου· στην πίσω όψη εμφανίζεται ένθρονος Δίας προς τα αριστερά, να φέρει στο δεξί χέρι αετό, πλαισιωμένος από την επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (Παρ. II, Εικ. 18). Το 290 π.Χ. ο Δημήτριος κόβει νέο νόμισμα, που φέρει κεφαλή Δημητρίου με βασιλικό διάδημα προς τα δεξιά και στην οπίσθια όψη Ποσειδώνα που κραδαίνει τρίαινα, να στέκεται προς τα αριστερά με το δεξί πόδι προτεταμένο πάνω σε βράχο. Εμφανώς η επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (Παρ. II, Εικ. 19).⁸¹

Παρακάτω θα εξεταστεί συνοπτικά η νομισματική πολιτική που ακολούθησαν οι Σελευκίδες, οι Αντιγονίδες και οι Ατταλίδες, προκειμένου να διαπιστωθεί αν και κατά πόσον τα συγκεκριμένα οικονομικά συστήματα παρουσιάζουν ομοιότητες ή διαφορές με την οικονομία των Πτολεμαίων. Όσον αφορά την οικονομία των Πτολεμαίων, αυτή ανέπτυξε σε υπερθετικό βαθμό χαρακτηριστικά κλειστής οικονομίας, αφού δεν επέτρεπε να κυκλοφορήσουν εντός του βασιλείου τους άλλα νομίσματα εκτός από τα

⁸⁰ Mørkholm, 1991: 78.

⁸¹ Mørkholm, 1991: 79-80.

δικά τους και υποχρέωναν τους έμπορους ή τους ξένους να μετατρέψουν τα νομίσματα τους σε Πτολεμαϊκά.

Η δυναστεία των Ατταλιδών ακολούθησε μια κάπως παρόμοια νομισματική πολιτική με εκείνη των Πτολεμαίων, με την εισαγωγή του νέου νομίσματος του κιστοφόρου. Ο De Callataÿ ορίζει την κυκλοφορία του κιστοφόρου το 162 π.Χ.,⁸² ενώ ο Meadows τοποθετεί την ημερομηνία μεταξύ 165 π.Χ. – 160 π.Χ.⁸³ Η εισαγωγή του κιστοφορικού νομίσματος από τη δυναστεία των Ατταλιδών δημιουργεί μια ποικιλία τύπων, ονομασιών και προτύπων βάρους που παράγονται σε διαφορετικά μέρη, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους για την κάλυψη διαφορετικών αναγκών. Αυτό το *leitmotiv* είναι εμφαντικά διαφορετικό στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο, αφού η κοπή των νομισμάτων γινόταν σε συγκεκριμένο νομισματοκοπείο, σύμφωνα με το πρότυπο βάρους του βασιλικού νομίσματος. Το νομισματικό σύστημα των Ατταλιδών δεν ήταν εξολοκλήρου κλειστό, όπως αυτό της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου. Αντίθετα πριν την κοπή των κιστοφορικών νομισμάτων ήταν ένα ανοικτό νομισματικό σύστημα.⁸⁴ Ο Ευμένης Β΄ υποχρέωσε κάθε έμπορο να κάνει τις εμπορικές του συναλλαγές εντός του βασιλείου των Ατταλιδών με το κιστοφορικό νόμισμα, το οποίο είχε την ίδια αξία με το αττικό τετράδραχμο: από τη μία το αττικό τετράδραχμο ζύγιζε 16.8 γραμμάρια, ενώ ο κιστοφόρος ζύγιζε μόνο 12.6 γραμμάρια. Έτσι, το κράτος των Ατταλιδών πωλούσε ένα ελαφρύτερο νόμισμα στους εμπόρους, αφού ο κιστοφόρος ζύγιζε περίπου τα $\frac{3}{4}$ του αττικού τετράδραχμου. Ο De Callataÿ υποθέτει ότι το βασίλειο των Ατταλιδών από την εισαγωγή του κιστοφορικού νομίσματος έλαβε 1.890 τάλαντα από την προμήθεια ανταλλαγής μίας δραχμής για κάθε νόμισμα.⁸⁵ Η εισαγωγή του κιστοφορικού νομίσματος στο βασίλειο των Ατταλιδών εξυπηρέτησε την εφαρμογή μίας συνετής δημοσιονομικής πολιτικής, αποφεύγοντας προβλήματα πολιτικής και νομισματικής αστάθειας.⁸⁶

Η δυναστεία των Σελευκιδών λάμβανε τις περισσότερες φορολογίες σε είδος και ελάχιστες ήταν αυτές που οι φορολογούμενοι πλήρωναν με άργυρο. Οι Σελευκίδες αντιμετώπιζαν το ίδιο πρόβλημα που είχαν και οι Πτολεμαίοι, δηλαδή την έλλειψη

⁸² De Callataÿ, στο Thonemann, 2013: 227.

⁸³ Meadows, στο Thonemann, 2013: 177.

⁸⁴ Meadows, στο Thonemann, 2013: 195-196. Psoma, στο Thonemann, 2013: 278.

⁸⁵ De Callataÿ, στο Thonemann, 2013: 218-219.

⁸⁶ Meadows, στο Thonemann, 2013: 204-205.

αργύρου, αν και οι Πτολεμαίοι το επέλυσαν σε μεγάλο βαθμό με την εξαγωγή σιτηρών σε διάφορα μέρη του Ελληνιστικού κόσμου. Οι Σελευκίδες έλαβαν δραστικά μέτρα για να αποκομίσουν άργυρο, όπως το να συλλέγεται η φορολογία σε νόμισμα. Ίδρυσαν γι' αυτό τον σκοπό νέες πόλεις για την ανάπτυξη των αγορών και φρόντισαν να προμηθεύουν σε νόμισμα τα νομισματοκοπεία των σατραπειών για να εξυπηρετούν τις τοπικές ανάγκες, τις πληρωμές των Ελλήνων μισθοφόρων στρατιωτών και την συστηματική θέσπιση φόρων.⁸⁷

Κυρίαρχη τάση στη νομισματική πολιτική των Σελευκιδών ήταν η ίδρυση πολύ μεγάλου αριθμού νομισματοκοπειών σε διάφορες περιοχές, και γι' αυτό έθεσαν ως στόχο να διατηρήσουν την προσφορά του χρήματος σε επιθυμητό επίπεδο, έτσι ώστε να τροφοδοτηθεί ο διοικητικός μηχανισμός με την είσπραξη φόρων. Τα περισσότερα διαδεδομένα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στο βασίλειο ήταν τα τετράδραχμα. Οι Σελευκίδες δεν προσπάθησαν να αντικαταστήσουν είτε τους «Αλέξανδρους», είτε τους «Λυσίμαχους», είτε οποιαδήποτε άλλα νομίσματα που κόπηκαν σύμφωνα με τα αττικά μέτρα. Τα νομίσματα που κόβονταν σύμφωνα με τα αττικά μέτρα διευκόλυναν τις εμπορικές συναλλαγές,⁸⁸ και βοηθούσαν στην άνθιση του εμπορίου.⁸⁹ Αντίστοιχη πολιτική είχε ακολουθήσει και η δυναστεία των Αντιγονιδών. Οι Σελευκίδες, εκτός από τα νομίσματα που εξέδωσαν, επέτρεψαν την κυκλοφορία σε νομίσματα άλλων περιοχών, οι σταθμητικοί κανόνες των οποίων ήταν τα αττικά μέτρα, ώστε δεν εξανάγκαζαν ούτε τους εμπόρους, ούτε τους ξένους να μετατρέπουν τα νομίσματά τους σε Σελευκιδικά νομίσματα, όπως έπρατταν οι Πτολεμαίοι. Ωστόσο, η κοπή νομισμάτων από την πλευρά των Σελευκιδών εξυπηρετούσε δύο σκοπούς: την πληρωμή του κρατικού μηχανισμού και τη συλλογή των φόρων. Οι σκοποί αυτοί εξυπηρετούσαν την «Βασιλική οικονομία», παρά τη διευκόλυνση των ιδιωτικών συναλλαγών. Γι' αυτό και ο Aperghis τη χαρακτηρίζει οικονομία με καπιταλιστικά στοιχεία, αφού τα κίνητρα ήταν η αποκόμιση κέρδους.⁹⁰

Η δυναστεία των Αντιγονιδών ακολούθησε παρόμοια νομισματική πολιτική με τους Σελευκίδες, αφού τα τετράδραχμα που κυκλοφόρησαν έφεραν στον εμπροσθότυπο κεφαλή Πανός προς τα αριστερά, στο κέντρο Μακεδονικής ασπίδας, και στον

⁸⁷ Aperghis, 2004: 30-32.

⁸⁸ Aperghis, 2004: 244-245.

⁸⁹ Aperghis, 2004: 230.

⁹⁰ Aperghis, 2004: 298-300

οπισθότυπο Αθηνά με ασπίδα και κεραυνό (Παρ. Η, Εικ. 20). Άλλο τετράδραχμο έφερε το κεφάλι του Ποσειδώνα προς τα δεξιά στον εμπροσθότυπο και στον οπισθότυπο Απόλλωνα καθήμενο προς τα αριστερά, επί πλώρης πλοίου (Παρ. Η, Εικ. 21). Οι δύο αυτοί τύποι αργυρών τετράδραχμων γνώρισαν μεγάλη απήχηση στον Ελληνιστικό κόσμο από τη βασιλεία του Αντίγονου Γονατά μέχρι και τη βασιλεία του Αντίγονου Δώσωνα. Το τετράδραχμο με τη Μακεδονική ασπίδα κυκλοφόρησε κατά τη διάρκεια του Χρεμωνίδειου πολέμου, 268/7 π.Χ. – 261 π.Χ. και ο δεύτερος τύπος τετραδράχμων με την κεφαλή του Ποσειδώνα κόπηκαν το 246/5 π.Χ. μετά τη νίκη του στόλου των Αντιγονιδών έναντι του Πτολεμαϊκού στόλου. Τα τετράδραχμα ακολούθησαν τα αττικά μέτρα και σταθμά και κυκλοφορούσαν σε ευρεία κλίμακα στο Μακεδονικό βασίλειο. Ωστόσο, μαζί με τα τετράδραχμα των Αντιγονιδών υπήρχε στην αγορά και ένας μεγάλος αριθμός ξένων νομισμάτων, που ήταν σύμφωνα με τα αττικά σταθμά. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει την ευρεία αποδοχή ξένων νομισμάτων εντός του Μακεδονικού βασιλείου, χωρίς να υποχρεώνονται οι έμποροι να τα μετατρέψουν στο δικό τους εγχώριο νόμισμα.⁹¹ Οι Αντιγονίδες εφάρμοσαν το αττικό μέτρο στην κοπή των νομισμάτων τους, επειδή τα αττικά νομίσματα παρείχαν ασφάλεια στις εμπορικές συναλλαγές και ήταν ευρέως διαδεδομένα στη Μακεδονία, στην Ελλάδα και στην Ασία, ενώ οι ίδιοι δεν επιθυμούσαν το νόμισμα τους να καταστεί διεθνές.⁹²

Τα βασίλεια των Σελευκιδών και των Αντιγονιδών ακολούθησαν τη νομισματική τακτική της Αθήνας της Κλασικής περιόδου και αυτό επιβεβαιώνεται στα ψηφίσματά IG I³ 1453 και SEG 26:72. Με τα δύο Αθηναϊκά ψηφίσματα, που πρόκειται να αναλυθούν παρακάτω, οι Αθηναίοι αποσκοπούσαν όχι τόσο στην αποκλειστική χρήση του Αθηναϊκού νομίσματος στις εμπορικές συναλλαγές σε περιοχές που βρίσκονταν υπό Αθηναϊκή κυριαρχία, αλλά στο να κατοχυρωθεί το νόμισμα αυτό έναντι των άλλων νομισμάτων που κυκλοφορούσαν στις εμπορικές αγορές. Το Αθηναϊκό τετράδραχμο τον 5^ο – 4^ο αι. π.Χ. ήταν από τα πιο αξιόπιστα νομίσματα για τη διεκπεραίωση εμπορικών συναλλαγών και δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός ότι γνώρισε μεγάλη απήχηση στην Ανατολή στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. Ήταν νόμισμα ισχυρό και διαδεδομένο που αναγνωριζόταν πέρα από τα Αθηναϊκά όρια ως μέσο άσκησης ελέγχου.⁹³ Η καθαρότητα του μετάλλου ήταν ένας από τους λόγους που κατέστησαν τα Αθηναϊκά

⁹¹ Panagoulou, στο Archibald, Davies, Gabrielsen και Oliver, 2001: 357-358.

⁹² Panagoulou, στο Archibald, Davies, Gabrielsen και Oliver, 2001: 346-349.

⁹³ Van Alfen, 2004-2005: 59.

νομίσματα περιζήτητα. Πολύ μεγάλες ποσότητες αργύρου εξαιρετικής καθαρότητας προήλθαν από τα μεταλλεία του Λαυρίου. Έτσι, οι Αθηναίοι διατήρησαν στα νομίσματά τους για πέντε αιώνες σχεδόν απαράλλακτες τις αρχαϊκές παραστάσεις της γλαύκας και της Αθηνάς, με την επιγραφή ΑΘΕ (Παρ. ΙΙ, Εικ. 22).⁹⁴

Σύμφωνα με το ψήφισμα, IG I³ 1453 όλες οι πόλεις της Αθηναϊκής Συμμαχίας όφειλαν να χρησιμοποιούν τα Αθηναϊκά νομίσματα.⁹⁵ Αργυρά νομίσματα άλλων πόλεων θα δεσμευθούν και τοπικά νομισματοκοπεία πρέπει να κλείσουν. Το ψήφισμα δεν εφαρμόστηκε στη Χίο, τη Λέσβο και τη Σάμο, οι οποίες θεωρούνταν αυτόνομες. Οι Αθηναίοι άρχοντες των πόλεων ήταν υπεύθυνοι για την εφαρμογή του ψηφίσματος· στις πόλεις που δεν υπήρχαν Αθηναίοι άρχοντες, αναλάμβαναν οι τοπικοί άρχοντες. Τα ξένα νομίσματα μετατρέπονταν σε Αθηναϊκά από τους υπευθύνους του νομισματοκοπείου της Αθήνας, ενώ κατά την ανταλλαγή των νομισμάτων το κράτος έπαιρνε προμήθεια. Άτομα τα οποία δεν εφάρμοζαν το ψήφισμα θα τιμωρούνταν. Ο γραμματέας της βουλής προσθέτει ότι, στον βουλευτικό όρκο, όποιος κόβει αργυρά νομίσματα στις πόλεις και δεν χρησιμοποιεί τα Αθηναϊκά νομίσματα, μέτρα και σταθμά, θα τιμωρηθεί και θα του επιβληθεί πρόστιμο σύμφωνα με το προηγούμενο ψήφισμα που πρότεινε ο Κλέαρχος.⁹⁶

Οι Meiggs και Lewis επισημαίνουν, ότι δεν γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία του ψηφίσματος· πιστεύουν, ωστόσο, ότι την απάντηση μπορούν να τη δώσουν τα νομίσματα παρά οι επιγραφές. Εστιάζονται συγκεκριμένα στο γεγονός ότι το ψήφισμα τονίζει ότι τα νησιά της Σάμου, της Χίου και της Λέσβου δεν θα εφάρμοζαν το σύστημα, κάτι που απόρριψε αρχικά ο Gardner και που οι ίδιοι συμερίζονται, ότι όλα τα νομισματοκοπεία έπρεπε να κλείσουν σύμφωνα με το ψήφισμα και ότι οι Αθηναίοι δεν θα επέτρεπαν στους συμμάχους τους να κόβουν νόμισμα μετά το 450 π.Χ.⁹⁷ Ο Howgego θεωρεί ότι η ακριβής χρονολόγηση του Αθηναϊκού ψηφίσματος παραμένει άγνωστη. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ανήκει στην περίοδο μεταξύ 450 π.Χ. και 414 π.Χ. Τελευταία, η ζυγαριά κλίνει μάλλον προς τη δεκαετία του 420 π.Χ., ή λίγο αργότερα. Ο Howgego θεωρεί πολύ δύσκολη τη χρήση Αθηναϊκού τετράδραχμου στον

⁹⁴ Jenkins, 1972: 78.

⁹⁵ IG I³ 1453.

⁹⁶ IG I³ 1453 10: [— — —c.21— — — κατά] | [τὸ πρότε]ρον ψήφισμα ὃ Κλέαρχ[ος εἶπεν· Meiggs και Lewis, 1989: 114.

⁹⁷ Meiggs και Lewis, 1989: 115-116.

Κλασικό κόσμο.⁹⁸ Πρόσφατα, οι Osborne και Rhodes τοποθετούν τη χρονολογία του ψηφίσματος μεταξύ των ετών 425 π.Χ. – 415 π.Χ.⁹⁹ Ενδιαφέρουσα άποψη αποτελεί αυτή του Figueira, ο οποίος υποστηρίζει, ότι το ψήφισμα θέλει να κατοχυρώσει το Αθηναϊκό νόμισμα και όχι να το κάνει διεθνές, αφού ήταν ήδη γνωστή η αξία του τον 5^ο αι. π.Χ. και κύριο μέλημα των Αθηναίων ήταν να έχει το νόμισμα τους ρυθμιστικό χαρακτήρα έναντι των νομισμάτων των συμμάχων, χωρίς να επιθυμούν την επιβολή του στις τοπικές αγορές των συμμάχων.¹⁰⁰ Ο Figueira υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι επιθυμούσαν να κυκλοφορούν και άλλα πιθανόν νομίσματα των συμμάχων των Αθηναίων, αρκεί να ήταν σύμφωνα με τα Αθηναϊκά μέτρα και σταθμά.¹⁰¹ Για τις Hadji και Kontes, το ψήφισμα αποσκοπούσε στο να ενθαρρύνουν οι Αθηναίοι τους συμμάχους τους να κυκλοφορούν τα Αθηναϊκά τετράδραχμα στις εμπορικές τους αγορές, χωρίς όμως να καταστεί το τετράδραχμο αποκλειστικό νόμισμα των εμπορικών συναλλαγών.¹⁰²

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και το ψήφισμα του Νικοφώντα, του 375/4 π.Χ. Το ψήφισμα, σύμφωνα με τον Figueira, είναι σημαντικό για δύο λόγους: πρώτον επειδή τεκμηριώνει την παρακμή της Αθήνας τον 4^ο αι. και, δεύτερον, επειδή συλλαμβάνει τον αντίκτυπο που είχε η μείωση του Αθηναϊκού νομίσματος στην Αίγυπτο και στην εγγύς Ανατολή. Οι Αθηναίοι έπρεπε να αλλάξουν την οικονομική εικόνα τους και το κατάφεραν με τη δημιουργία της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας το 377 π.Χ. Στη συνέχεια, το ψήφισμα του Νικοφώντα το 375/4 π.Χ. συνέβαλε στην αποκατάσταση της ισχύος του Αθηναϊκού νομίσματος. Ο δεύτερος λόγος ήταν ότι ο ρόλος του ψηφίσματος ήταν διορθωτικός, αφού σκόπευε στην αντιμετώπιση των υποψιών απέναντι στους εμπόρους οι οποίοι θεωρούσαν ότι η κυκλοφορία των κάλπικων νομισμάτων στην αγορά της Αθηνάς ήταν χαμηλή σε περιεκτικότητα αργυρού, εξ ου και η παρουσία του θεσμού του Δοκιμαστή στον Πειραιά που επετύγχανε τον μετριάσμό των υποψιών.¹⁰³

⁹⁸ Howgego, 2009: 134.

⁹⁹ Osborne και Rhodes, 2017: 335-337.

¹⁰⁰ Figueira, 1998: 409. Von Reden, 2010: 77-78.

¹⁰¹ IG I³ 1453 10: προσγρ [άψαι δὲ πρὸς τὸν ὄρκον τὸν τῆς β]- | [ολῆς τὸν γρα]μματέα τὸν τῆς [βολῆς — —c.10— — ταδί· ἐάν τις κόπ]- | [τῆι νόμισμα] ἀργυρίο ἐν τῆσι πό[λεσι καὶ μὴ χρῆται νομίσμασι] | [τοῖς Ἀθηνα]ίων ἢ σταθμοῖς ἢ μέτρ[οις ἀλλὰ ξενικοῖς νομίσμα]- | [σιν καὶ μ]έτροις καὶ στάθμοις. Figueira, 1998: 399-400.

¹⁰² Hadji και Kontes, στο Alfaro, Marcos και Otero, 2003: 265.

¹⁰³ Figueira, 1998: 546-547.

Το ψήφισμα που λάμβανε πρόνοια για τα νομίσματα που γίνονταν αποδεκτά από την πολιτεία περιγράφει τη διαδικασία που πρέπει να ακολουθείται για να αποφευχθεί η κυκλοφορία κίβδηλων νομισμάτων στην αγορά: «Οι νομοθέτες αποφάσισαν. Όταν άρχοντας ήταν ο Ιπποδάμας, ο Νικοφών πρότεινε: να δέχεσθε το αττικό ασημένιο νόμισμα [όταν φαίνεται ότι είναι] ασημένιο και ότι φέρει τη δημόσια σφραγίδα. Αφήστε τον δημόσιο δοκιμαστή να καθίσει μεταξύ των τραπεζών και να τα εγκρίνει σύμφωνα με τις διατάξεις κάθε [ημέρα εκτός] από την κατάθεση χρημάτων, τότε [ας εγκριθεί] στο [βουλευτήριο]. Εάν κάποιος παρουσιάσει [ξένο ασημένιο νόμισμα] που έχει τον ίδιο τύπο με το αττικό, [εάν είναι καλό] αφήστε τον δοκιμαστή να το επιστρέψει στον άνθρωπο που το έφερε. Αλλά αν περιέχει μείγμα χαλκού ή είναι μολυβένιο ή είναι νοθευμένο, ας το κόψει [αμέσως] στα δύο και να το αφήσει να είναι ιερή ιδιοκτησία της Μητέρας των Θεών και να [κατατεθεί] στη βουλή. Εάν ο δοκιμαστής δεν καθίσει ή αν δεν εγκρίνει σύμφωνα με τον νόμο, αφήστε τους συλλογείς του δήμου να τον κτυπήσουν πενήντα φορές [με μαστίγιο]. Εάν κάποιος δεν αποδέχεται το ασημένιο νόμισμα που έχει εγκρίνει ο δοκιμαστής, ας του στερήσουν αυτά που πουλά εκείνη την ημέρα».¹⁰⁴

Το ψήφισμα του Νικοφώντα ήταν μια απόπειρα των Αθηναίων να επιλύσουν το πρόβλημα που συνδεόταν με τις απομιμήσεις του Αθηναϊκού τύπου που κυκλοφορούσαν ευρέως. Οι Αθηναίοι θέσπισαν το αξίωμα του δημόσιου Δοκιμαστή, ο οποίος ήταν κρατικός δούλος και βρισκόταν στην αγορά του Πειραιά καθημερινά, μεταξύ των τραπεζιτών και των ατόμων που αντάλλασσαν χρήματα. Ο Δοκιμαστής είχε την κύρια ευθύνη να εξετάζει την πυκνότητα των κίβδηλων νομισμάτων σε αργυρό και, στην περίπτωση που το νόμισμα ήταν κίβδηλο, ο Δοκιμαστής το ακύρωνε και το κατάθετε στη Βουλή, ως αφιέρωμα στη Μητέρα των Θεών.

Ο Stroud πιστεύει, ότι η Αθήνα ίσως να θέλησε να ενθαρρύνει τη ανταλλαγή καλών απομιμήσεων Αθηναϊκού τύπου, προφανώς για να επεκτείνει την καθολική της

¹⁰⁴ SEG 26:72 1-18: ἔδοξε τοῖς νομοθέταις, ἐπὶ Ἴππο[δάμαντος] | ἄρχοντος : Νικοφῶν εἶπεν· | τὸ ἀργύριον δέχεσθαι τὸ Ἄττικόν ὄτ[αν δεικνύητ?]- | αἰ ἀργυρόν καὶ ἔχη τὸν δημόσιον χα[ρακτῆρα]. ὁ δὲ | δοκιμαστής ὁ δημόσιος καθήμενος με[ταξὺ τῶν τρ]- | απεζῶν δοκιμαζέτω κατὰ ταῦτα ὅσαι ἡ[μέραι πλὴν] | ὅταν ἦ[ι] χρημάτων καταβολή, τότε δὲ ἐ[ν τῷ βουλευτ]- | ηρίω. ἐὰν δὲ τις προσενέγκῃ ξ[ε]ν[ικόν ἀργύριον?]| ἔχον τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα τῷ Ἄττικῷ], ἐ[ὰν καλόν], ἐ[κ τοῦ νόμου] | ἀποδιδότω τῷ προσενεγκόντι. ἐὰν δὲ ὑπ[όχαλκον] | ἢ ὑπομόλυβδον ἢ κίβδηλον, διακοπτέτω πα[ραχρήμ] | α καὶ ἔστω ἱερὸν τῆς Μητρὸς [τῶν θεῶν καὶ κ[αταβαλ]- | λέτω ἐς τὴν βολήν. ἀν δὲ μὴ καθῆτ[α]ι ὁ δοκι[μαστής] | ἢ μὴ δοκιμάζηι κατὰ τὸν νόμον, τυπ[τ]όντων [αὐτὸν ο]- | ἢ τὸ δῆμον συλλογῆς πενήτηντα πληγὰς τ[ῆι μάστι]- | γι. ἐὰν δὲ τις μὴ δέχηται τὸ ἀ[ρ]γ[ύριον] ὅ τ[ι] ἂν ὁ δοκι- | μαστής δοκιμάστηι, στερέσθω ὧν ἂμ [π]ωλῆτ[αι ἐκεῖν]- | ηι τῆι ἡμέραι. Βλ. καὶ Lang, 2009: 29.

οικονομική κυριαρχία,¹⁰⁵ όπως συνέβαινε και στον 5^ο αι.. Ο Ober υποστηρίζει ότι στόχος του ψηφίσματος ήταν η προστασία και του πωλητή και του αγοραστή. Ο ίδιος θεωρεί ότι το Αθηναϊκό νόμισμα ενθάρρυνε τους ξένους εμπόρους να δραστηριοποιούνται στην Αθήνα, επειδή γνώριζαν τον Δοκιμαστή, εφόσον κατά τη διάρκεια των εμπορικών συναλλαγών θα λάμβαναν αυθεντικά νομίσματα και όχι απομιμήσεις.¹⁰⁶

Οι Αθηναίοι κατά την Κλασική περίοδο αποδέχονταν τα ξένα νομίσματα στις εμπορικές τους αγορές. Σύμφωνα, όμως, με δύο διατάγματα, IG I³ 1453 και SEG 26:72, δεν επιθυμούσαν την αποκλειστική κυκλοφορία του Αθηναϊκού νομίσματος στις εμπορικές αγορές της Αθήνας και του Πειραιά, ούτε και σε περιοχές που βρίσκονταν κάτω από Αθηναϊκή κυριαρχία. Η πολιτική που χάραξε στα Ελληνιστικά χρόνια ο Πτολεμαίος Β΄ Φιλάделφος στην Αίγυπτο, στο διάταγμα P.Cair.Zen. 59021, την ακολούθησε και ο Ευμένης Β΄ στην Πέργαμο με την κοπή του κιστοφορικού νομίσματος. Η πολιτική των βασιλείων που επέβαλλαν κλειστά οικονομικά συστήματα απέβλεπαν στην αποκόμιση όσου το δυνατόν περισσότερου χρήματος, αφού τα νομίσματα τους ήταν ελαφρύτερα σε σχέση με το βάρος των νομισμάτων άλλων βασιλείων ή πόλεων-κρατών.¹⁰⁷ Αντ' αυτού, οι Αθηναίοι επιθυμούσαν το νόμισμα τους να κατοχυρωθεί έναντι των άλλων νομισμάτων που κυκλοφορούσαν στις εμπορικές αγορές. Πρόκειται για την ίδια νομισματική πολιτική που εφάρμοσαν στα βασίλεια τους οι Σελευκίδες και οι Αντιγονίδες.

Εν κατακλείδι, ένα κύμα οικονομικής ανάπτυξης και ευπορίας επικρατούσε την περίοδο των Διαδόχων και οι Διάδοχοι, προκειμένου να διαφυλάξουν το ολοένα γιγαντούμενο κύμα νεοπλουτισμού της εποχής τους, έπρεπε να διατηρήσουν τις κτήσεις τους, που τους προσέφεραν αφειδώς τα κεφάλαια για την υλοποίηση των μεγαλεπήβολων σχεδίων τους. Οι πλούσιες κοπές νομισμάτων που παρατηρούνται κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους συνέβαλλαν στην άνθιση της Ελληνιστικής οικονομίας, αφού το μεγαλύτερο μέρος των πολύτιμων μετάλλων που κυκλοφορούσε στην Ελληνιστική περίοδο μεταφέρθηκε στην Ανατολή. Οι Διάδοχοι του Αλεξάνδρου, μέσω της κυκλοφορίας νομισμάτων απέβλεπαν στην άνοδο του Ελληνιστικού

¹⁰⁵ Stroud, 1974: 170-171, 180.

¹⁰⁶ Ober, 2008: 239.

¹⁰⁷ Bresson, 2016: 275.

εμπορίου και για τον λόγο αυτό το εμπόριο διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση των παραγωγικών τομέων, όπως και την ανάπτυξη της εμπορικής αγοράς. Η εμπορική αγορά είναι τώρα διαχωρισμένη από την πολιτική αγορά. Υφίστανται θεσμοί που η παρουσία τους είναι ευεργετική, αφού προσφέρουν μια σταθερή οικονομική πρόοδο, ενώ οι έμποροι και οι καταναλωτές εμφανίζονται να είναι ευχαριστημένοι. Ο Αλέξανδρος, με την κατάκτηση της Ανατολής βοήθησε στην ανάπτυξη νέων μακρόπνοων εμπορικών δρομολογίων μεταξύ Δύσης και Ανατολής, κάτι που τον προηγούμενο αι. ήταν ανέφικτο. Παραδείγματος χάρη, άνοιξε η οδός που από τη Μεσόγειο οδηγούσε στον Ινδικό Ωκεανό. Η άνθιση του εμπορίου οφείλεται και στη γεωργία, αφού εισάγονται νέοι μέθοδοι καλλιέργειας, γίνονται υδρευτικά και αρδευτικά έργα και κατασκευάζονται νέα εργαλεία που αποφέρουν αύξηση της παραγωγής. Η συστηματική οργάνωση τραπεζών, δημοσίων, ιδιωτικών και ιερών στον Ελληνιστικό κόσμο, αποτέλεσε έναν ακόμη σημαντικό πυλώνα στην ενδυνάμωση του κλάδου της γεωργίας και της βιοτεχνίας, αφού οι τράπεζες λειτούργησαν σύμφωνα με καπιταλιστικές αντιλήψεις συσσώρευσης κεφαλαίου και δανεισμού με σταθερό επιτόκιο. Όλα αυτά συνδέονταν άμεσα τελικά με τη ραγδαία άνοδο του θαλάσσιου εμπορίου. Οι άνθρωποι του Ελληνιστικού κόσμου μπορούσαν να εκτελέσουν διάφορες εργασίες μέσω των τραπεζών. Οι πόλεις είχαν ανάγκη από ρευστό και γι' αυτό στρέφονταν στην κατηγορία των ατόμων που διέθετε μεγάλο κεφάλαιο, πιστεύοντας ότι έτσι θα επέλυαν τα προβλήματα της πολιτείας σε ό,τι αφορά την πληρωμή μισθών και άλλων κρατικών εξόδων. Για την εξασφάλιση των πιστώσεων μεταξύ των ατόμων, οι πόλεις διόριζαν κρατικούς δανειστές, για να διαπραγματεύονται τους όρους του δανείου μεταξύ του πιστωτή και της πόλης, για λογαριασμό της πόλης. Οι λειτουργίες των ατόμων – δανειστών ήταν ίδιες με τις λειτουργίες των δημοσίων τραπεζιτών, σε περίπτωση που η πόλη είχε κρατική τράπεζα.¹⁰⁸ Αυτή η πολιτική δεν είχε υιοθετηθεί κατά την Προελληνιστική περίοδο. Τα παραπάνω οδηγούν σε ένα πρώτο συμπέρασμα, ότι αναπτύχθηκαν καπιταλιστικά στοιχεία στην Ελληνιστική οικονομία. Ωστόσο, ο πρώιμος καπιταλισμός της Ελληνιστικής εποχής δεν μπορεί να συγκριθεί με τον σημερινό, εφόσον το μέγεθος της παραγωγής δεν μπορεί να έφθανε τα επίπεδα του σύγχρονου καπιταλισμού, και τούτο οφείλεται προφανώς στην έλλειψη της μηχανής.

¹⁰⁸ Gabrielsen, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2005: 144-146.

Η Προελληνιστική οικονομία δεν παρουσίαζε στοιχεία βελτίωσης, εφόσον ο κλάδος του εμπορίου δεν αναπτύχθηκε και η εμπορική αγορά δεν λειτουργούσε με τον τρόπο που λειτούργησε στους Ελληνιστικούς χρόνους, ενώ μειωμένη ήταν και η χρήση νομισμάτων στις εμπορικές πράξεις. Η ανεπαρκής ποσότητα μετάλλων για την κοπή νέων νομισμάτων ήταν γεγονός και αυτό δεν βοήθησε καθόλου στην ευρεία διάδοση του νομίσματος. Η οικονομία των πόλεων-κρατών του 4^{ου} αι. π.Χ. χαρακτηρίζεται ως οικιακή, ό,τι δημιουργούσε εν τέλει προβλήματα στην άνθιση του τομέα του εμπορίου. Αν και τον 4^ο αι. π.Χ. επικρατούσε κλίμα ευδαιμονίας και ευημερίας που οφειλόταν στην πρόοδο του διεθνούς εμπορίου, το εμπόριο κατά τον 3^ο αι. π.Χ. απογειώθηκε, χάρη στις καλές σχέσεις των Ελλήνων αποίκων με τις Μητροπόλεις καταγωγής τους. Στην ανάπτυξη του εμπορίου της προελληνιστικής περιόδου είχαν βοηθήσει η βελτίωση της γεωργικής και βιοτεχνικής παραγωγής, η οποία είχε οδηγήσει και σε μια μορφή κοινωνικής επανάστασης, με το να δημιουργηθούν πολλές νέες θέσεις εργασίας στα τοπικά εργαστήρια. Οι αποικίες παρήγαγαν αγροτικά και βιομηχανικά αγαθά, τα οποία εξήγαγαν σε διάφορες περιοχές, μολονότι τελικά οι ίδιες εξαρτώνταν σε τεράστιο βαθμό από τις εισαγωγές σε αγαθά από τον μητροπολιτικό χώρο. Η Μαύρη Θάλασσα εξήγε στον Μητροπολιτικό κόσμο προϊόντα, όπως είναι το ψάρι, τα ακατέργαστα μέταλλα και το σιτάρι, αγαθά που δεν τα συναντούσε κανείς εύκολα στις περιοχές της Μητροπολιτικής επικράτειας, ενώ εισήγαγε κρασί και λάδι. Τα προϊόντα αυτά κατέκλυζαν τις αγορές της Ανατολής, τις πόλεις του Πόντου, τις Σκυθικές πόλεις και τη Θράκη. Τα αττικά αγγεία την περίοδο αυτή ήταν διαδεδομένα στις Ελληνικές πόλεις της Νότιας Ρωσίας. Έτσι, η Ανατολή, τα βασίλεια του Βοσπόρου, οι Σκυθικές πόλεις, η Θράκη και οι πόλεις της Νότιας Ρωσίας, εξαρτιόνταν σε σημαντικό βαθμό από τα Ελληνικά προϊόντα, ενώ η Ελλάδα εισήγαγε τεράστιες ποσότητες αγαθών που δεν μπορούσε να καλλιεργήσει εξαιτίας των κλιματολογικών συνθηκών και του εδάφους της. Οι δεσμοί μεταξύ Μητρόπολης και αποικιών ήταν συνεπώς αναγκαίοι και ο ένας εξυπηρετούσε τις ανάγκες του άλλου. Οι εξαρτώμενες περιοχές που εισήγαγαν αγαθά από το Μητροπολιτικό χώρο οργάνωσαν σταδιακά τις δικές τους βιοτεχνικές μονάδες, με απώτερο στόχο την αυτάρκεια και την ικανοποίηση των αναγκών τους. Το φαινόμενο της αυτάρκειας είχε οικονομικό αντίκτυπο σε ολόκληρο τον Ελληνιστικό χώρο. Παραδείγματος χάρη, οι εμπορικές σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Ιταλία είχαν αρχίσει πλέον να μειώνονται, επειδή οι εξαρτώμενες πόλεις δημιούργησαν τα δικά τους εργαστήρια παραγωγής αγγείων.

Η μείωση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ ελλαδικού κορμού και Μητρόπολης, δεν άργησε να οδηγήσει σε οικονομική κρίση που σηματοδεύθηκε από δύο συνέπειες. Κατ' αρχήν δημιουργήθηκε προλεταριακός πληθυσμός, ως αποτέλεσμα της απώλειας των εξωτερικών αγορών. Όταν οι πόλεις της Ρωσίας, της Θράκης και της Ιταλίας, άρχισαν να παράγουν τα δικά τους αγαθά, με επακόλουθο τη μείωση των δεσμών μεταξύ της Ελλάδας και αυτών των περιοχών, τότε η οικονομική ύφεση γενικεύτηκε. Η Ελλάδα υπέφερε από υπερπληθυσμό, έτσι το αστικό προλεταριάτο αυξήθηκε, και όταν πολλοί άρχισαν να μεταναστεύουν σε υπερπόντια εδάφη δεν διέθεταν βέβαια ούτε τα εχέγγυα των τραπεζικών πιστώσεων ώστε να παραμείνουν έμποροι παρά να καταστούν μόνιμοι άποικοι, αφού οι τράπεζες που θεσπίστηκαν είχαν περιορισμένο ρόλο στη χρηματοδότηση των εμπορικών δραστηριοτήτων του και το κεφάλαιο που είχαν στην κατοχή τους το επένδυναν στην κατανάλωση και όχι στην παραγωγή.

ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΙ ΤΟΜΕΙΣ

ΓΕΩΡΓΙΑ

Η οικονομική πρόοδος, με τη συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελληνιστική περίοδο, οφειλόταν στις νέες μεθόδους αγροτικής καλλιέργειας που επινοήθηκαν. Η γεωργία παρέμεινε ο σημαντικότερος κλάδος της οικονομίας των βασιλείων και των πόλεων-κρατών. Με τη γεωργία ασχολούνταν οι πολίτες αλλά και οι Έλληνες στρατιώτες που είχαν εγκατασταθεί στις νέες μοναρχίες σε κληρουχίες.

Το εισόδημα που προερχόταν από τη γεωργία θεωρούνταν το σημαντικότερο για τα βασίλεια και τις πόλεις.¹⁰⁹ Συγκεκριμένα, οι Πτολεμαίοι επιδίωκαν διαρκώς την εντατική καλλιέργεια και την αύξηση της καλλιεργήσιμης γης, λόγω της περιοδικότητας της πλημμύρας του ποταμού Νείλου. Ο Νείλος γέμιζε, όταν πλημμύριζε η άνω Αιθιοπία κατά τους θερινούς μήνες, ενώ, όταν σταματούσαν οι βροχές σταματούσε και η πλημμύρα. Οι λάσπες ήταν ένδειξη γονιμότητας και πλήρους ανθοφορίας. Την περίοδο των πλημμυρών ο ποταμός Νείλος σκεπαζόταν και θύμιζε θάλασσα, με εξαίρεση τους οικισμούς που ήταν χτισμένοι σε φυσικούς ή σε τεχνητούς

¹⁰⁹ Ο Rostovtzeff θεωρεί ότι η γεωργία αποτελούσε τη σημαντικότερη πηγή πλούτου στον Ελληνιστικό κόσμο, εξαιτίας της ανάπτυξής της με τις νέες μεθόδους καλλιέργειας: Rostovtzeff, 1941: 1180-1190

λόφους, οι οποίοι από απόσταση έμοιαζαν με νησιά. Κατά τη θερινή περίοδο η κατάσταση παρέμεινε αναλλοίωτη πάνω από σαράντα μέρες και στη συνέχεια ελαττωνόταν βαθμιαία το νερό, έτσι όπως αυξήθηκε. Έπειτα από εξήντα μέρες φανεωνόταν η πεδιάδα και το έδαφος ξηραινόταν. Όσο πιο γρήγορα το έδαφος γινόταν ξηρό, τόσο πιο έγκαιρα γινόταν το όργωμα και η σπορά. Βέβαια η ταχύτητα της διαδικασίας αυτής εξαρτιόταν από τη ζέστη.¹¹⁰ Η σωστή οργάνωση της γεωργικής παραγωγής από την πλευρά των Πτολεμαίων πρόσφερε μεγάλα έσοδα στο κρατικό ταμείο. Η δυναστεία των Λαγιδών επένδυσε τεράστια ποσά σε προγράμματα αποξήρανσης στο Φαγιούμ, κάνοντας αρδευτικά έργα, στην προσπάθειά τους να αντλήσουν το νερό από τους βάλτους και να δημιουργήσουν νέες καλλιεργήσιμες εκτάσεις γης.¹¹¹

Ο οίκος των Λαγιδών κατόρθωσε να θέσει ισχυρές οικονομικές βάσεις μέσα από την εντατική εκμετάλλευση της καλλιεργήσιμης γης επιβάλλοντας αυστηρή μονοπωλιακή πολιτική, σε σημαντικά αγαθά επιτυγχάνοντας έτσι πλήρη αυτάρκεια και τους δινόταν επίσης η δυνατότητα εξαγωγής των προϊόντων σε περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου. Συνάμα, σημαντική κρίνεται η πρωτοβουλία που πήραν οι Πτολεμαίοι με την εκμίσθωση και δωρεά γης, με αποτέλεσμα να μαρτυρούνται έντεκα ποικιλίες κρασιών που φημίζονταν για την ποιότητά τους.¹¹² Επιπρόσθετα, ο οίκος των Πτολεμαίων εισήγαγε νέες ποικιλίες σιτηρών από τη Μεσόγειο και τις Πτολεμαϊκές κτήσεις.

Η δυναστεία των Σελευκιδών στήριζε την οικονομία της στη γεωργία, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Aperghis.¹¹³ Ο κλάδος της γεωργίας σύμφωνα με το οικονομικό μοντέλο του Aperghis απέδιδε 10.000 τάλαντα, εκ των οποίων ο συγγραφέας υποθέτει

¹¹⁰ Στράβων XVII.1.4 ἐν δὲ ταῖς ἀναβάσεσι τοῦ Νείλου καλύπτεται πᾶσα καὶ πελαγίζει πλὴν τῶν οἰκήσεων· αὐταὶ δ' ἐπὶ λόφων αὐ τοφυῶν ἢ χωμάτων ἴδρυνται, πόλεις τε ἀξιόλογοι καὶ κῶμαι, νησίζουσαι κατὰ τὴν πόρρωθεν ὄψιν. πλείους δὲ τετταράκοντα ἡμέρας τοῦ θέρους διαμείναν τὸ ὕδωρ ἔπειθ' ὑπόβασιν λαμβάνει κατ' ὀλίγον, καθάπερ καὶ τὴν αὐξήσιν ἔσχεν· ἐν ἐξήκοντα δὲ ἡμέραις τελέως γυμνοῦται καὶ ἀναψύχεται τὸ πεδίον· ὅσῳ δὲ θᾶπτον ἢ ἀνάψυξις, τοσῶνδε θᾶπτον ὁ ἄροτος καὶ ὁ σπόρος·

¹¹¹ Sandy, 1989: 7.

¹¹² P.Cair.Zen.I 59033 13-15: καὶ ἀμπέλου καπνείου, Κιλικίας, Μενδαίου, | Εὐδαμειδίου, Μαρωνείου, κολοκυν[θίνης], φοινίσσης, καπνείου, Ἀλεξανδρείου, | βουμάστου, . . . ερμούλου, δρμίου.

¹¹³ Ο Aperghis πιστεύει ότι το εμπόριο δεν γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη εξαιτίας των διάφορων δυσκολιών και κυρίως των τεράστιων εξόδων μεταφοράς και οι περιοχές ήταν δύσβατες με ερήμους και βουνά: Aperghis, στο Archibald, Davies, Gabrielsen και Oliver, 2001: 81-82

ότι τα 4.000 τάλαντα ανήκαν στον βασιλιά.¹¹⁴ Ο γεωργικός πλούτος των Σελευκιδών ήταν τεράστιος. Η Μικρά Ασία αποτέλεσε μία εύφορη περιοχή για το βασίλειο των Σελευκιδών, με άφθονα ποτάμια, που κατέληγαν στο Αιγαίο. Η Μεσοποταμία παρήγαγε υψηλές ποσότητες σιτηρών, σε σχέση με άλλες περιοχές των Σελευκιδών¹¹⁵ και οι Μεσογειακές επαρχίες του βασιλείου πρόσφεραν ελαιόλαδο και σταφύλι.¹¹⁶

Οποσδήποτε, σημαντικό ερώτημα αποτελεί η κατανόηση του επιπέδου παραγωγικότητας της γεωργίας κατά την Ελληνιστική περίοδο. Για να απαντηθεί το ερώτημα, δεν πρέπει να λάβουμε υπόψη μόνο τα επίπεδα παραγωγικότητας του σύγχρονου κόσμου σε βαθμό απόλυτο, αλλά και τα επίπεδα παραγωγικότητας της σύγχρονης εποχής σε αντιστοίχιση με τις κοινωνίες της Ελληνιστικής περιόδου. Είναι βέβαιο πάντως ότι οι νέες τεχνικές που δημιουργήθηκαν στη γεωργία αλλά και στην κτηνοτροφία βοήθησαν τους παραγωγούς στην αύξηση της παραγωγής τους.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Μεγάλη πρόοδος στην τεχνολογία παρατηρείται στα Ελληνιστικά χρόνια. Οι ελικοειδείς κοχλίες του Αρχιμήδη, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την κατασκευή μηχανών, καθοδηγούμενες από τον άνθρωπο. Η άνθιση της οικονομίας βοήθησε στην αύξηση του κρατικού εισοδήματος των βασιλείων και των πόλεων. Έτσι, οι άνθρωποι προσπαθούν να εισαγάγουν νέες τεχνολογικές καινοτομίες, με σκοπό την αύξηση της γεωργικής παραγωγής, αλλά και τη δημιουργία μηχανών, που θα έκαναν τη ζωή του ανθρώπου, πιο εύκολη.

Οι Πτολεμαίοι έδωσαν τεράστια σημασία στη δημιουργία καινοτόμων αρδευτικών έργων. Η σημαντική επέκταση των αρδευτικών έργων στην Αίγυπτο, από τη δυναστεία των Πτολεμαίων σήμαινε και περισσότερα κρατικά έσοδα. Ο Κλέωνας διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του αρδευτικού συστήματος του Φαγιούμ και διετέλεσε μηχανικός μεταξύ του 258 π.Χ. – 252 π.Χ. Το 255 π.Χ. ο Πετεχώνσης ήταν κάτω από την εποπτεία του Κλέωνα και ήταν και αυτός με τη σειρά του σημαντικός μηχανικός.

¹¹⁴ Aperghis, 2004: 47.

¹¹⁵ Στράβων XVI.1.14 Ἡ δὲ χώρα φέρει κριθὰς μὲν ὅσας οὐκ ἄλλη (καὶ γὰρ τριακοσιοντάχουν λέγουσι), τὰ δὲ ἄλλα ἐκ τοῦ φοίνικος παρέχεται·

¹¹⁶ Ο Aperghis πρεσβεύει ότι οι φόροι που επέβαλε το κράτος εξαρτιόταν από την ετήσια παραγωγή. Το σημαντικότερο αγαθό του βασιλείου ήταν το σταφύλι, εφόσον απέφερε πενταπλάσια κέρδη από το κριθάρι. Επιπρόσθετα, το λάδι κατείχε σημαντική θέση στην καθημερινή ζωή των Σελευκιδών: Aperghis, 2004: 62.

Ο Θεόδωρος αντικατέστησε τον Κλέωνα μεταξύ του 251 π.Χ. - 247 π.Χ. και παρέμεινε μέχρι το 237 π.Χ.¹¹⁷ Τόσο ο Κλέωνας όσο και Θεόδωρος ήταν σημαντικοί κρατικοί αξιωματούχοι του Πτολεμαϊκού κράτους και πρέπει να βρίσκονταν υψηλά στην κρατική ιεραρχία. Σύμφωνα με τον πάπυρο P.Petr.II 42, το 250 π.Χ., όταν ο Θεόδωρος ανέλαβε ενημερώθηκαν οι Οικονόμοι, οι Νομάρχες, οι Φυλακίται, οι Μυριαρούροι, οι Κωμάρχες.¹¹⁸ Οι παραπάνω ήταν σημαντικοί κρατικοί αξιωματούχοι του κράτους των Λαγιδών. Ο Θεόδωρος, συνεχίζει το έργο του Κλέωνα και για τον λόγο αυτό έπρεπε να προστατεύσει και να διαχειριστεί τα αναχώματα. Έλεγχο των αναχωμάτων είχε ο νομάρχης στην περιοχή του και σε περίπτωση πλημμύρας για την αποφυγή κινδύνου, ο μηχανικός έπρεπε να οργανώσει τους εργάτες, για κάλυψη των ζημιών των αναχωμάτων. Στην υπερχειλίση του ποταμού, ο Θεόδωρος ζήτησε βοήθεια από τους νομάρχες να στείλουν γαϊδούρια, για τη συντήρηση των αναχωμάτων, αφού τα γαϊδούρια βοηθούσαν στη μεταφορά υλικών για την κάλυψη των ζημιών των αναχωμάτων.¹¹⁹ Οι ρωγμές στα αναχώματα επηρέαζαν τη σταθερότητά τους.¹²⁰ Το 257 π.Χ. ο Αρμαίς γράφει στον Ζήνωνα για την ανέγερση των αναχωμάτων γύρω από τη Μέμφιδα ύψους 12 πήχεων, αποτρέποντας με τον τρόπο αυτό τις ρωγμές στο ανάχωμα.¹²¹ Τα εργαλεία για την εκσκαφή των αναχωμάτων ήταν κατασκευασμένα από σίδηρο και τα προμήθευε το κράτος, ενώ φυλάσσονταν σε ειδικές αποθήκες, το σκευοφυλάκιον.¹²² Τα υλικά κατασκευής των αναχωμάτων ήταν ξύλινα και πέτρινα.¹²³ Η D. Thompson επισημαίνει, ότι το εργατικό δυναμικό του κάθε αρδευτικού έργου μπορούσε να ποικίλλει, ανάλογα με τον όγκο του. Υπήρχαν περιπτώσεις που

¹¹⁷ Για τους αρχιμηχανικούς των Πτολεμαίων βλ. Westermann, 1919: 162-163.

¹¹⁸ P.Petr.II 42: [Κλέ] ανδρος οίκο[νό]μοις, νομάρχ[αις,] | βασιλικοῖς γραμματεῦσι, φυλα- | κί[ται]ς, μυριαρούροις, κωμάρχ[οις] | κωμογραμματεῦσι χαιρείν. | ἀπολελοίπαμεν Θεόδωρον τὸν | ὑπαρχιτέκτονα πρὸς τῇ φυλακῇ | τῶν χωμάτων καὶ ταῖς ἀφέσεσιν | ἐντειλάμενοι αὐτῶι καὶ τὴν ἀνα- | [[βολὴν τῶν ἐν] [τῶι νομῶι χωμάτ]ων ἀνα[-ca.?-]ν[-ca.?-]ων).

¹¹⁹ P.Petr.II 9 Fr1: ἦδη καὶ κατ. ι. . ε ἄλλο εἶ γὰρ -ca.?-] | ἄλλο δράσεις συμβήσεται σοι κινδυνεύειν | ἔρρωσο. (ἔτους) [-ca.?-]. | Θεόδωρος Διοτίμοι χαιρείν. καλῶς ποιήσεις εὐτονῶ- | τερον γράψας Ἀνδροσθένει καὶ τοῖς νομάρχαις | ἀποστέλλειν τὸ εναρχι. ν ἀπάντων τῶν ὑποζυγίων | καθάπερ καὶ πάρος ἐποίησαν. τοῦ γὰρ ποταμοῦ | πρὸς πάντα τὰ χῶματα προσβαίνοντ[ος τὰ π]άντα | ὄχ[υρῶσ]αι δεῖ, ἀποστέλλειν δὲ καὶ τα[-ca.?-].

¹²⁰ Thompson, στο Bowman και Rogan, 1999: 114.

¹²¹ PSI.V 488 13-14: πέρα Μέμφεως τὰ πρὸς λίβα τοῦ βασιλικοῦ κήπου κ καὶ πρὸς ἀπηλι[ώτην .] | καὶ πρὸς βορρᾶν <σχοινίων> ε π(ηχῶν) λ. εἰς δὲ τὴν ἀνάχωσιν τούτων τῶν χωμάτων ἐδόθη ἐν τ[ῶι κς (ἔτει)(?)]. Βλ. και Thompson, στο Bowman και Rogan, 1999: 114.

¹²² P.Petr.II 5 2: σκευοφυλάκιον καθότι καὶ προ [οἰκ [-ca.?-]. Βλ. και Thompson, στο Bowman και Rogan, 1999: 113.

¹²³ Thompson, στο Bowman και Rogan, 1999: 113.

εμπλέκονταν 500 άνδρες, ενώ σε μεγαλύτερα έργα έφθαναν τον αριθμό των 15.000 ανδρών.¹²⁴

Μια άλλη πτυχή του αρδευτικού προγράμματος των Πτολεμαίων είναι εκείνη που αποσκοπούσε στην αποξήρανση των ελών. Τα αρδευτικά έργα χρησίμευσαν κυρίως στην αφαίρεση του νερού, από τα πολύ υγρά εδάφη που διέθετε η Αίγυπτος, όταν ο Νείλος πλημμύριζε και ένα μεγάλο μέρος της Αιγύπτου καλυπτόταν με νερό. Οι πλημμύρες του Νείλου δεν θα θεωρούνταν ευεργετικές, αν δεν υπήρχε κάποιο σύστημα διοχέτευσης του νερού στην καλλιεργήσιμη γη. Για τον λόγο αυτό, ο Διοικητής επισημαίνει στον Οικονόμο να επιθεωρήσει τους αγωγούς του νερού, που βρίσκονταν στα πεδία, αν έχουν το σωστό βάθος και αν υπάρχει η κατάλληλη υποδοχή. Από την πλευρά τους οι γεωργοί έπρεπε να παίρνουν το νερό από τις υποδοχές, ώστε ο καθένας να καλλιεργήσει τη γη του. Οι διώρυγες των υδραγωγών αλλά και οι εκβολές του ποταμού, από όπου αντλείτο το νερό έπρεπε να είναι καθαρές.¹²⁵ Με αυτό τον τρόπο ο διοικητής ήθελε να ήταν απολύτως βέβαιος, ότι η αφθονία του Νείλου σε νερό θα ήταν εκμεταλλεύσιμη. Τα νερά του Νείλου, εξαιτίας των αρδευτικών έργων αποθηκεύονταν σε ειδικά κατασκευασμένους χώρους. Η ρύθμιση της διοχέτευσης, αποθήκευσης και κατανομής των υδάτων του Νείλου κατά την ετήσια πλημμυρίδα, γινόταν μέσα από ένα σύστημα φραγμάτων και διωρύγων. Το σύστημα αποτελούσε βασική προϋπόθεση της γεωργικής παραγωγής.¹²⁶

Το σύστημα διοχέτευσης και κατανομής υδάτων του Νείλου ορισμένες φορές μπορούσε να δημιουργήσει και προβλήματα μεταξύ των κτημάτων γειτονικών γεωργών. Συγκεκριμένα, ένα άτομο παραπονιέται, ότι ο γείτονάς του, του είχε καταστρέψει τη σοδειά, από τα αποθηκευμένα νερά του Νείλου. Στον πάπυρο P.Enteux.60, του 218 π.Χ, ο Ιδιομενεύς χαιρετάει τον βασιλιά Πτολεμαίο, έναν εκ των γεωργών δωρεάς γης του Χρυσέρμου, του χωριού Καμίνων. *«Είμαι αδικημένος από τον Πετοβάστη και Ώρο, από το ίδιο χωριό. Αφού ενοικίασα δυο αρούρες από τη δωρεά του*

¹²⁴ Thompson, στο Bowman και Rogan, 1999: 112.

¹²⁵ P.Tebt.III.1.703 29-40: γ[- ca.9 -]μα, τούς τε διά τ[ῶν πε]δίων | ἡγμέν[ους ὑδρ]αγωγούς, εἰ τὰ συν[τ]αχ[θ]έντα | βάθη ἔχου[σιν] αἰ εἰς αὐτοὺς ἐπιρρύσεις τοῦ ὕδα- | τος καὶ ἐκ[ποιού]σα ὑποδοχὴ ἐν αὐτοῖς ὑπάρ- | χει ἀφ' ὧν εἰσάγειν εἰώθασιν οἱ γεωργοὶ τὸ ὕδωρ | εἰς ἣν γῆν ἔ[κα]στος κατασπείρει· ὁμοίως | δὲ καὶ τὰς [δηλ]οιμένας διώρυγας ἀφ' ὧν | εἰς τοὺς προγεγραμμένους ὑδραγωγούς | αἰ ἐπιρρύσεις γίνονται, εἰ αὐταῖ τε ὠχύρων- | ται καὶ εἰ ἀπὸ τοῦ βελτίστου αἰ ἐμβολαὶ | ἀπὸ τοῦ ποταμ[οῦ] καθ[αρι]ώνται <καὶ> εἰ ἄλλως | πως ἐν ἀσφαλεία[ι] εἰσὶν.

¹²⁶ Σταινχάουερ, 2009: 485.

Χρυσέρμου και καλλιέργησα τη γη με άροτρο, οι προαναφερθέντες Πετοβάστης και Ώρος πλημμύρισαν την καλλιεργήσιμη μου γη, έτσι το άροτρο μου χάθηκε και δεν μπορώ να πληρώσω τα έξοδα που έκανα στη γη. Σε παρακαλώ βασιλιά, ότι είναι δίκαιο, να προστάξεις τον Στρατηγό Διοφάνη να γράψει στον επιστάτη Ηφαιστίωνα, να στείλει κατηγορία στον Πετοβάστη και τον Ώρο στην Κροκοδειλόπολη, για να δικαστούν από τον Διοφάνη. Αν αποδείξω, ότι έχουν πλημμυρίσει την καλλιεργήσιμη μου γη, να αναλάβεις να φροντίσουν τη γη μου και να πληρώσουν το ενοίκιό μου και να μου δώσουν ίσο αντίτιμο για τη γη που καλλιεργούν, στον τόπο αυτής που μου είχαν πλημμυρίσει. Εάν γίνει αυτό βασιλιά θα μπορώ να πληρώσω το ενοίκιο στον Χρυσέρμο και θα είμαι ευγνώμων για τη φιλανθρωπία σου, που έτυχα».¹²⁷

Στη βελτίωση της γεωργικής παραγωγής βοήθησε πολύ η εισαγωγή του σιδήρου στην κατασκευή των αγροτικών εργαλείων, υνία, σκαφεία, δικέλλες, δρέπανα, αξίνες, πελέκεις, στην άρδευση, τις μεταφορές και την οικοδομή. Εκτός από το βασίλειο των Πτολεμαίων, ο Ελληνιστικός κόσμος με την τεχνολογική καινοτομία συνέβαλε στην κατασκευή διαφόρων αντλητικών μηχανισμών, που έκαναν τη ζωή ευκολότερη. Οι διάφοροι αντλητικοί μηχανισμοί, αποτέλεσαν θαυμαστό επίτευγμα και πρόδρομο της σύγχρονης υδραυλικής μηχανικής.¹²⁸ Δεν υπήρξαν μόνο οι διάφοροι αντλητικοί μηχανισμοί που έδωσαν ώθηση στην αναβάθμιση του γεωργικού κλάδου, αλλά καθοριστικό ρόλο έπαιξαν και τα ποικίλα υδραυλικά όργανα και μηχανισμοί. Όργανα, όπως ο κοχλίας (κλασική υδραντλία του Αρχιμήδη), ο σίφοντας (η καταθλιπτική και αναρροφητική αντλία του Κτησίβου), ο υποδιαιρεμένος τροχός (το τύμπανο του Φίλωνα), η αλυσιδωτή αντλία (το μάγγανον-μαγγάνι του Φίλωνα), οι υδρόμυλοι, αλλά και πολλά άλλα απροσδιόριστα και ασαφή αντλητικά μηχανήματα, όπως και διάφορες ετερόκλητες υδραυλικές μηχανές είναι δείγματα της βελτίωσης που σημειώθηκε την

¹²⁷ P.Εnteux.60 1-11: βασιλεῖ Πτολεμαῖοι χαίρειν Ἰδομενεύς, τῶν ἀπὸ τῆς Χρυσέρμου δωρεᾶς γεωργῶν, ἐκ κόμης | Καμίνων. ἀδικοῦμαι ὑπὸ Πετοβάστιος τοῦ Ταῶτος καὶ Ὠ[ρ]ου τοῦ Κελεήσιος, τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς κώ- | μης. ἐμοῦ γὰρ μισθωσαμένου ἀπὸ τῆς Χρ[υ]σέρμου δωρεᾶς [. . .]. (ἀρούρας) β καὶ κατασπείραντός μου | τὴν γῆν ἀράκωι, Πετοβάστις καὶ Ὠρος οἱ πρ[ο]γεγραμμένοι κατέκλυσάν_μου τὸν σπόρον, ὥστε ἀρεῖ | ον μου γενέσθαι τὸν ἄρακον, καὶ μὴ δύνασθαι μηδὲ τὰ ἀνηλώματα τὰ γενόμενα εἰς τὴν [γῆν] | κομίσασθαί με. δέομαι οὖν σου, βασιλεῦ, εἴ σοι δοκεῖ, προστάξει Διοφάνει τῷ στρατηγῷ γράψα[ι] | Ἡφαιστίωνι τῷ ἐπιστάτῃ ἀποστεῖλαι Πετοβάστιν καὶ Ὠρον τοὺς ἐγκε<κ>λημένους εἰς Κροκο- | δῖλων πόλιν, ὅπως διακριθῶι αὐτοῖς ἐπὶ Διοφάνους, καί, ἐὰν ἐνδείξωμαι αὐτοὺς κατακεκλυ- | κότας μου τὸν σπόρον, ἐπαναγκασθῆναι αὐτοὺς τὸν ἐμὸν σπόρον ἀναλαβεῖν καὶ τάξασθαι αὐ- | τοὺς τὰ ἐκφόρια, ἀπὸ δὲ ἧς αὐτοὶ γεωργοῦσιν γῆς ἀντιδοθῆναι μοι τὸ ἴσον πλῆθος ἀνθ' ἧς κα[τ]ακε- | κλύκασιν. Βλ. καὶ Bagnall καὶ Derrow, 2004: 174.

¹²⁸ Για τους αντλητικούς μηχανισμούς και το ρόλο τους στην αρχαιότητα, βλ. Forbes, 1955-1964: 31.

περίοδο αυτή.¹²⁹ Τα μηχανήματα αυτά συνέβαλαν σημαντικά στην κοινωνική εξέλιξη και η επίδρασή τους λειτούργησε καταλυτικά για την οικονομική επιτάχυνση που παρουσιάστηκε.

Βέβαια, ο Rostovtzeff, παρουσιάζοντας τους τρεις βασικούς κλάδους της Ελληνιστικής περιόδου, αγγειοπλαστική, μεταλλουργία και υφαντουργία, έκρινε πως παρατηρήθηκε μια μικρή τεχνολογική πρόοδος, επειδή η παραγωγή των προϊόντων ήταν περιορισμένη και ποτέ δεν έφθασε στο επίπεδο της μαζικής παραγωγής, όπως είναι σήμερα τα βιομηχανικά κέντρα.¹³⁰ Και ο Lane Fox παρατηρεί το ίδιο, ότι οι τεχνολογικές καινοτομίες των αρχαίων δεν έφθασαν ποτέ στα επίπεδα της βιομηχανικής επανάστασης. Σύμφωνα με τον Lane Fox, η αποτυχία οφείλεται στο γεγονός ότι οι αρχαίοι δεν κατασκεύασαν μεγάλους μεταλλικούς βραστήρες που θα παρήγαγαν τον βιομηχανικό ατμό ως ενέργεια για την κίνηση των μηχανών. Επισημαίνει εν τούτοις ότι η έλλειψη τεχνολογικών καινοτομιών δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν εφαρμοσμένες και σπουδαίες τεχνολογικές καινοτομίες,¹³¹ που συνέβαλαν στην πρόοδο της οικονομίας των Ελληνιστικών χρόνων.

Αν συγκρίνουμε την οικονομία και τις τεχνολογικές καινοτομίες της Ελληνιστικής περιόδου με το σήμερα, οπωσδήποτε θα συμπεραίναμε ότι δεν ήταν μια προηγμένη οικονομία. Μια τέτοια σύγκριση θα ήταν βεβαιασμένη, γιατί εκείνο που θέλουμε να αναδείξουμε δεν είναι τόσο η απόλυτη τεχνολογική πρόοδος της αρχαιότητας σε σχέση με τη δική μας εποχή, όσο οι σχετικές πρόοδοι σε επιμέρους τομείς και οι μεταβολές που οι πρόοδοι αυτές επέφεραν.¹³² Υπάρχουν και συνεπακόλουθες συνέπειες σε κοινωνικό επίπεδο. Ο καταμερισμός της εργασίας στην κοινωνία την αρχαία και τη σύγχρονη δεν είναι ο ίδιος, λόγω ακριβώς του γεγονότος του ότι στην αρχαιότητα δεν υπήρχαν οι μηχανές και η αλυσος παραγωγής. Η αλυσος παραγωγής βάσει των μηχανών μπορεί να οδηγήσει σε κατασκευές μεγάλου μεγέθους, ενώ αντίθετα η έλλειψή τους καταδίκασε κάθε εγχείρημα στην πειραματική του εφαρμογή. Ο Glotz υπήρξε θερμός υποστηρικτής της άποψης ότι η ψυχή της βιομηχανίας είναι η μηχανή και χωρίς τη μηχανή δεν μπορεί ο τεχνίτης να παράγει μεγάλη παραγωγή αγαθών.¹³³ Η

¹²⁹ Λάζος, 1999: 56-57.

¹³⁰ Ο Rostovtzeff τόνισε ότι η παραγωγή προϊόντων στον αρχαίο κόσμο δεν μπορεί να συγκριθεί με τη σημερινή εποχή εξαιτίας της μηχανής: Rostovtzeff, 1936: 252.

¹³¹ Lane Fox, 2006: 265.

¹³² Bresson, 2010: 288.

¹³³ Για τη βιοτεχνία στην Αθήνα της κλασικής περιόδου, βλ. Glotz, 1987: 269.

τεχνολογική βελτίωση του Ελληνιστικού κόσμου, σε σχέση με τα δεδομένα της σημερινής εποχής, βρισκόταν σε αρκετά υψηλά επίπεδα και οι τεχνικές καινοτομίες που εισήχθησαν σε πολλές περιπτώσεις μπορούν να θεωρηθούν επαναστατικές. Σε καμία περίπτωση όμως οι καινοτομίες δεν υπερέβησαν τη μικρή ή μεσαία κλίμακα εφαρμογής, ώστε να θεωρήσουμε ότι υπήρξε πραγματική βιομηχανική παραγωγή. Πέραν τούτου, οι αρχαίοι, και στα ελληνιστικά χρόνια, δεν σκέφθηκαν πάνω στο ζήτημα του πολλαπλασιασμού της ενέργειας πέραν της μηχανής, που θα χρειαζόταν την ανάπτυξη της οργανικής και της ανόργανης χημείας. Κλείνοντας το κεφάλαιο της τεχνολογίας, θα μπορούσε κανείς να πει ότι οι πρωτοβουλίες των ανθρώπων, η θεσμική οργάνωση και η σωστά οργανωμένη δομή του κράτους αποτέλεσαν σημαντικούς πυλώνες οικονομικής ευρωστίας των βασιλείων και των πόλεων-κρατών, που αντιστάθμιζαν την εμβρυώδη ανάπτυξη της τεχνολογίας, στο βαθμό που η παραγωγή ήταν ορθολογιστικά δομημένη.

ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ

Οι Πτολεμαίοι ακολούθησαν την παράδοση των μεγάλων βασιλικών και ιερατικών εργαστηρίων. Οργάνωσαν τη δευτερογενή παραγωγή με βάση τα βασιλικά μονοπώλια. Σημαντικά μονοπωλιακά αγαθά ήταν το σιτάρι, το λάδι, το κρασί, το λινάρι, η μύρα, ο πάπυρος μεταγενέστερα και το αλάτι. Στην περίπτωση του ελαίου το κράτος επιτηρούσε αυστηρά τη σπορά μέχρι και τη συγκομιδή. Η συγκέντρωση και η επεξεργασία από τους ελαιουργούς γινόταν σε εργαστήρια που βρίσκονταν κάτω από βασιλικό έλεγχο. Το τελικό προϊόν διανεμόταν στους διαπιστευμένους εμπόρους για πώλησή του. Στο σιτάρι, η δυναστεία όριζε την επιφάνεια που έπρεπε να καλλιεργηθεί, δάνειζε τους σπόρους και οι κρατικοί αξιωματούχοι επιτηρούσαν αυστηρά τη χρήση του σπόρου (διαγραφή σπόρου). Ο βασιλιάς ενδιαφερόταν πρώτιστα να του αποδοθεί ο έγγειος φόρος, που οριζόταν σύμφωνα με την επιφάνεια της καλλιεργήσιμης γης. Μεγάλες ποσότητες σιτηρών αποθηκεύονταν στις βασιλικές αποθήκες. Οι αυξημένες ποσότητες σιτηρών μπορούσαν να διανεμηθούν και στο εσωτερικό, αλλά και να εξαχθούν, σε διάφορες περιοχές της Μεσογείου. Το κράτος έλεγχε τη συγκομιδή και την παραγωγή του ελαίου, που ήταν αυστηρά ελεγχόμενο μονοπωλιακό αγαθό. Τα εργαστήρια παραγωγής ελαίου ανήκαν στο βασιλιά και στη συνέχεια ο βασιλιάς λάμβανε τη φορολογία που του αναλογούσε. Όσον αφορά το κρασί, το κράτος έλεγχε τη σπορά της αμπέλου, αλλά οι γεωργοί είχαν το δικαίωμα να παράγουν και από μόνοι

τους το αγαθό, αφού προηγουμένως κρατικοί αξιωματούχοι του Πτολεμαϊκού κράτους θα έλεγχαν τα όργανα παραγωγής του κρασιού από τη ζύμωση και μετά. Μετά το τέλος της παραγωγής του κρασιού οι γεωργοί υποχρεώνονταν να αποστείλουν τη φορολογία της απόμοιρας σε ειδικά δοχεία στις βασιλικές αποθήκες στην Αλεξάνδρεια. Ένα άλλο σημαντικό κρατικό μονοπώλιο ήταν η μύρα. Η παραγωγή εκχωρούνταν σε ειδικούς ζυθοποιούς, που μπορούσαν να πωλήσουν το προϊόν είτε απευθείας είτε σε μεσάζοντες.¹³⁴ Παράλληλα, το κράτος των Πτολεμαίων έλεγχε την παραγωγή του λιναριού και οργάνωνε την πώληση του προϊόντος.¹³⁵ Οι παραγωγοί έπαιρναν μέρος της σοδειάς για προσωπική χρήση, ενώ η ύφανση γινόταν στα βασιλικά εργαστήρια ή σε ιδιώτες, οι οποίοι είχαν ειδική άδεια, για να δουλέψουν για την ελεύθερη αγορά. Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός, ότι η βιοτεχνία λιναριού είχε δεσμούς με τις τράπεζες, που χρηματοδοτούσαν την παραγωγή. Οι πελάτες που συνεργάζονταν με τις τράπεζες αποσκοπούσαν στην πληρωμή των διάφορων αγαθών μέσω τραπεζικού δανείου.¹³⁶ Βιοτεχνίες λιναριού συναντάμε και στο βασίλειο των Σελευκιδών. Υπήρχαν φημισμένες περιοχές για την παραγωγή υφασμάτων ειδών. Συγκεκριμένα η Σιδώνα ήταν ξακουστή για τα μάλλινά της αγαθά, ενώ η Κιλικία, η Συρία, η Φοινίκη και η Μικρά Ασία για τα υφασμάτινα είδη. Ακόμη, ο πάπυρος ήταν μονοπωλιακό προϊόν για το κράτος των Πτολεμαίων, αλλά αυτό συμβαίνει μόλις μετά το 159 π.Χ., όταν οι Πτολεμαίοι δημιουργούν δικές τους βιοτεχνικές μονάδες παραγωγής παπύρου. Άλλο αγαθό που έλεγχαν οι Πτολεμαίοι ήταν το αλάτι, αφού οι αλυκές και τα αλατωρυχεία ανήκαν στο κράτος και η πώληση γινόταν μέσω εξουσιοδοτημένων εμπόρων.

Η Πέργαμος φημιζόταν στα Ελληνιστικά χρόνια για τα μεταλλικά της προϊόντα, τα ερυθρόμορφα ενσφράγιστα αγγεία, όπως επίσης και για την κεραμική βιοτεχνία. Τα προϊόντα που παρήγαγε διανέμονταν σε Συρία, Παλαιστίνη, Μεσοποταμία, Μικρά Ασία, Δήλο, Αθήνα και Νότια Ρωσία, κατά τον 2^ο αι. π.Χ.. Στην περιοχή της Περγάμου παρατηρήθηκε σπουδαία βιοτεχνική ανάπτυξη, που είχε ως φυσικό επακόλουθο τη ραγδαία ανάπτυξη του εμπορίου. Ο κλάδος της κεραμικής αναπτύχθηκε και στη Σελεύκεια του Τίγρη. Η πόλη κατασκεύαζε αγγεία μιμούμενη τα Δυτικά πρότυπα. Στη

¹³⁴ Σταινχάουερ, 2009: 487-488.

¹³⁵ Για τη μονοπωλιακή πολιτική των Πτολεμαίων στην παραγωγή και οργάνωση υφασμάτων ειδών, βλ.

Préaux, 1979: 93-99.

¹³⁶ Rostovtzeff, 1941: 1277.

συνέχεια όμως, εγκαταλείπει τη Δυτική τεχνολογία και φτιάχνει αγγεία Ανατολίτικης παράδοσης και συγκεκριμένα της Μεσοποταμίας.¹³⁷

Η αρχαία παραγωγή διέφερε από τη βιομηχανική μαζική παραγωγή του σημερινού τύπου. Αρχαιολογικά ευρήματα βιοτεχνικών μονάδων της Ελληνιστικής περιόδου, όπως εργαστήρια με τον εξοπλισμό τους, δεν έχουν ανακαλυφθεί.¹³⁸ Παρ' όλα αυτά, ο βιοτεχνικός τομέας έκανε τεράστια βήματα προόδου κατά την Ελληνιστική περίοδο και συνέβαλε στη βελτίωση του εμπορίου, αφού τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη με τα προϊόντα που παρήγαγαν δεν εξυπηρετούσαν μόνο τις δικές τους ανάγκες, αλλά μπορούσαν να εξάγουν αγαθά σε περιοχές και να εξασφαλίζουν την ίδια στιγμή αγαθά που δεν ευδοκιμούσαν στις περιοχές τους.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

Το Ελληνιστικό εμπόριο εκτεινόταν από τις περιοχές της Μεσογείου έως τις ακτές της Ασίας, του Εύξεινου Πόντου και της Αφρικής. Η σύνδεση των εμπορικών αγορών της Δύσης με την Ανατολή βοήθησαν στην εξέλιξη του εμπορίου, από τη Μεσοποταμία προς τη συρο-παλαιστινιακή ακτή.¹³⁹ Σημαντικό ρόλο στη ραγδαία ανάπτυξη του Ελληνιστικού εμπορίου διαδραμάτισε η κυκλοφορία μεγάλου αριθμού νομισμάτων, εξαιτίας του Περσικού θησαυρού που διοχετεύθηκε στις αγορές, αλλάζοντας τις ισορροπίες του εμπορίου γενικότερα. Νέες εμπορικές αγορές διανοίχθηκαν από τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου, με αποτέλεσμα να γίνεται ολοένα και μεγαλύτερη η ζήτηση των αγαθών, εφόσον υπήρχε τεράστια προσφορά από τους κατοίκους των αποικιών. Οι κυριότερες εμπορικές σχέσεις των Πτολεμαίων ήταν, αφενός με την Ανατολική Αφρική, την Αραβία και την Ινδία, και αφετέρου με το Αιγαίο και τον Εύξεινο Πόντο, όπως επίσης με τη Δυτική και Βορειοδυτική Ευρώπη. Χρειάζεται

¹³⁷ Aperghis, 2004: 70.

¹³⁸ Ο Rostovtzeff τονίζει ότι η βιοτεχνία διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην οικονομική άνθηση του Ελληνιστικού κόσμου, παρόλο που τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι ελάχιστα για τον κλάδο. Η πρόοδος της βιοτεχνίας οφείλεται στην αύξηση του πληθυσμού. Ωστόσο, επισημαίνει ότι, για να κατανοήσουμε την πρόοδο της περιόδου πρέπει να αντιληφθούμε πρωτίστως την τεχνολογία που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της περιόδου: Rostovtzeff, 1941: 1200-1205.

¹³⁹ Για τον Fraser, η κατάκτηση της Συρίας από τους Πτολεμαίους είχε ως αποτέλεσμα τη διόδο της Αιγύπτου, στις εμπορικές αγορές της Ανατολής. Επίσης, ο Πτολεμαίος Β' οικοδομήσε μορφοκούς δρόμους μεταξύ της πόλης Πτολεμαΐδας και των καρβανιών, που μετέφεραν τα αγαθά, που προέρχονταν από την Ανατολή: Fraser I, 1972: 176-178. Για τον Roberts, το βασίλειο των Σελευκιδών κέρδιζε τεράστια ποσά από τα εμπορικά δρομολόγια, ανάμεσα σε Μεσόγειο, Κεντρική Ασία, Ινδία και Αραβία: Roberts, 2011: 119.

ωστόσο να τονισθεί ότι ο σημαντικότερος δρόμος είναι και παραμένει αυτός των καρβανιών, ο οποίος πριν από την κατάκτηση της Παλαιστίνης και της Φοινίκης από τους Πτολεμαίους βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Ναβαταίων Αράβων. Οι Πτολεμαίοι προσπάθησαν, στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης πολιτικής ελέγχου των μεγάλων αρτηριών, να ενισχύσουν τον άγνωστο μέχρι εκείνη τη στιγμή θαλάσσιο δρόμο της Ερυθράς θάλασσας. Η εμβέλεια του Πτολεμαϊκού εμπορίου έφθανε μέχρι τον Βορρά. Το Αιγυπτιακό εμπόριο με το Αιγαίο, την Προποντίδα και τον Εύξεινο Πόντο διέπεται από σαφείς κεφαλαιοκρατικές τάσεις, ενώ συγχρόνως απαντά σε πολιτικές σκοπιμότητες. Οι Σελευκίδες είχαν εμπορικές σχέσεις με την Ινδία, την Κεντρική Ασία και την Αραβία. Τη θαλάσσια επικοινωνία με την Ινδία εξυπηρετούσαν οι δρόμοι κατά μήκος των δύο ακτών του Περσικού κόλπου.¹⁴⁰

Το εμπόριο που διεξαγόταν κατά τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ. λάμβανε τη μορφή εμπορίου εισαγωγής και εξαγωγής πολυτελών κυρίως ειδών. Αναπτύχθηκε ένα αξιολύγιστο εμπορικό δίκτυο που δεν διέφερε και πολύ από το σημερινό, παρά μόνο σε ό,τι αφορά την τεχνολογική ανάπτυξη, ενώ το εμπόριο παρέμενε σταθερά ελεύθερο.¹⁴¹ Κατά τα Ελληνιστικά χρόνια, το εμπόριο ευνοήθηκε λόγω της ύπαρξης εμπορικής αγοράς στα βασίλεια και στις σημαντικότερες πόλεις, που αναπτύχθηκαν στα μεγαλύτερα εμπορικά κέντρα. Λαμβάνονταν, βέβαια, μέτρα που βασίζονταν στον εμπορικό χαρακτήρα των συναλλαγών. Το νησί της Θάσου παραδείγματος χάρη στα μέσα και στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. απαγόρευε *«Να οδηγηθεί το πλοίο πέρα από την πρώτη πινακίδα, αν το πλοίο είχε χωρητικότητα μικρότερη από 3.000 τάλαντα (78 τόνοι), είτε πέρα από τη δεύτερη, αν το πλοίο είχε χωρητικότητα μικρότερη των 5.000 ταλάντων (130 τόνοι). Οποιοσδήποτε οδηγός πλοίου δεν συμμορφωνόταν με τον παραπάνω νόμο, τότε έπρεπε να καταβάλει στην πόλη πρόστιμο ύψους πέντε στατήρων (στ.1-4)...»*. Οι επιστάτες που υφίστανται στις εμπορικές εγκαταστάσεις του λιμανιού της Θάσου, όφειλαν να ήταν προσεκτικοί στην ποινή που επέβαλλαν. Σε περίπτωση που προέκυπτε οποιαδήποτε διαφορά, οι Απόλογοι, τους οδηγούσαν στο δικαστήριο, σε μια δικαστική επιτροπή. Η επιτροπή επικοινωνούσε με τους επιστάτες για την κατηγορία, αλλά και για το ποσό του προστίμου που είχαν επιβάλει. Εάν δεν ήταν λεπτομερείς, τότε πλήρωναν οι ίδιοι

¹⁴⁰ Σταινχάουερ, 2009: 501.

¹⁴¹ Ο Rostovtzeff αναγνωρίζει ότι οι εμπορικοί δεσμοί μεταξύ Ελλάδας και Ανατολής τονώθηκαν, που παλαιότερα ήταν υποανάπτυκτες και τους έλειπε η καλή οργάνωση. Το εμπόριο της περιόδου αυτής υπήρξε οικουμενικό. Αναγνωρίζει ένα παγκοσμίου φαινόμενο σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο: Rostovtzeff, 1936: 249.

το πρόστιμο. Επίσης, αν οι Απόλογοι δεν οδηγούσαν τους ενόχους στο δικαστήριο ή δεν ενημερώνονταν σχετικά με το ποσό του προστίμου, που όρισαν οι Επιστάτες, τότε, υπόκεινταν σε καταδίκη.¹⁴²

Η αγορά συνέβαλε καθοριστικά στην ευδοκίμηση του εμπορίου, αφού τα αγαθά διανεμόνταν στους καταναλωτές δια μέσου της αγοράς.¹⁴³ Τα κράτη θέσπισαν θεσμούς για τον καθορισμό των τιμών των οικονομικών αγαθών ή των υπηρεσιών που πωλούνταν, διαμορφώνοντας έτσι, ένα κλίμα συνεργασίας μεταξύ πωλητή και αγοραστή. Οι έμποροι ήταν οι άνθρωποι στους οποίους βασιζόνταν οι αγορές, εφόσον παρείχαν αγαθά πρώτης ανάγκης ή υπηρεσίες, με απώτερο στόχο την είσπραξη χρήματος, μετά το πέρας της συναλλαγής. Οι έμποροι, όμως, είχαν μαζί τους νομίσματα μόνο για να εξυπηρετήσουν τις άμεσες ανάγκες του ταξιδιού, όπως τα λιμενικά τέλη, τα διόδια αλλά κυρίως τα τελωνειακά τέλη. Η είσπραξη του φόρου των λιμενικών και των τελωνειακών τελών, αλλά και των διοδίων, σήμαινε ούτως ή άλλως την εισροή άφθονου χρήματος στα ταμεία του κράτους.

Κατά τον 4^ο αι. π.Χ. στην Ελλάδα υπήρχαν τριών ειδών δασμοί, που είχαν απώτερο σκοπό την εξοικονόμηση χρημάτων για την πόλη της Αθήνας και του Πειραιά, μέσα από τον κλάδο του εμπορίου. Ο πρώτος δασμός είναι το 2% που επιβαλλόταν στα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα. Ήταν λιμενικά τέλη κυρίως, με σκοπό την επιβολή του φόρου λιανικής κατανάλωσης σε είδη πρώτιστης ανάγκης. Ο δεύτερος δασμός ήταν η πεντηκοστή 5%, την οποία απαιτούσαν οι Αθηναίοι από τους συμμάχους τους στα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα. Το 400 π.Χ. - 399 π.Χ., τα έσοδα των τελών του λιμανιού του Πειραιά ανέρχονταν στα 36 τάλαντα. Ο τρίτος δασμός που προερχόταν αποκλειστικά από τον Βόσπορο, ήταν ο βαρύτερος και ανερχόταν στο 10%. Περιλάμβανε, κατά κύριο λόγο, σιτάρι και δούλους. Όπως συμπεραίνουμε, οι δασμοί για τους Αθηναίους ήταν ένας σημαντικός πόρος για την

¹⁴² SEG XVII: 417 [πλ] οἶον μὴ [ἀ]νέλκειν ἐν τοῖς τῶν ..ργ... τοῦ μὲν πρώτου ἐλά[σσωι φόρ] | [τον ἄγον τρ]ισχι[λί]ων ταλάντων, τοῦ <δὲ> δευτέρου[ν] ἐλάσσωι ἄγο[ν] πεντα[κ]ισ- | χιλίων] τε[λάντων]ν. ὃς δ' ἂν παρὰ ταῦτα ἀνειρύσῃ, ἀποτεισάτω πέντε [στα]- | [τῆρας] τῆι πόλει· πρηξάντων δὲ <οἱ> ἐπιστάται. ἂν δὲ τι ἀμ[φ]ι[σβ]ητήτ[αι], | [δικασάσθων οἱ] ἀπόλογοι παρὰ δικασταῖς αὐτοῖς· τὴν δὲ καταδίκ[η]ν [πα]- | [ραδόντων τ]ο[ῖ]ς ἐπιστάταις· οἱ δὲ ἐκπρηξάντων. ἂν δὲ μὴ ἐκπρήξωσι[ν, αὐ]- | [τοῖ ὀφειλόντων]ν. ἂν δὲ οἱ ἀπόλογοι μὴ δικάσωνται ἢ μὴ παραδῶσιν τοῖς [ἐπιστάταις, ὑπ]όδοικοι ἔστωσαν τοῖς | εἰσι[οῦ]σιν ἀπολόγοις | τοῖς ἐπ[ιστάται]ς τοὺς παρὰ τὸ [ψ]ή[φ]ισμα ἀγέλκοντας . | [.....c.25..... τῶν] ἐθέλοντι εἰ [— — — — —]. Βλ. και Pleket I, 1964: no. 9. Austin, 2006: 235.

¹⁴³ Αριστοτέλης Ρητορική Τέχνη 1362a 20-21 ἂν εἴη τὰ στοιχεῖα περὶ ἀγαθοῦ καὶ συμφέροντος ἀπλῶς.

ευρωστία της οικονομίας. Τα τελωνεία αποτέλεσαν σημαντική φορολογική πρόσοδο για τα Ελληνικά κράτη τον 3^ο αι. π.Χ.

Ρευστότητα είναι η ευκολία με την οποία ένα χρηματοοικονομικό αγαθό ή ένα περιουσιακό στοιχείο μπορεί να μετατραπεί σε χρήμα. Οι Ελληνιστικές πόλεις αντιλαμβάνονταν το γεγονός ότι για να εξασφαλισθεί η φορολογία απαιτούνταν από το κράτος να καθιερώσει κυρίως οικονομικούς θεσμούς που έπρεπε να έχουν ως έδρα την αγορά και να επιβάλλουν φόρο στα αγαθά και στα πλοία.

Η Ελληνιστική οικονομία βασίστηκε στο θαλάσσιο εμπόριο. Βασική αρχή ήταν η εισαγωγή και την εξαγωγή προϊόντων δια της ναυτιλίας, ώστε να μπορεί κανείς να μιλήσει για ναυτική οικονομία.¹⁴⁴ Η ναυτιλία αύξανε κατακόρυφα τα αποκομιζόμενα από το εμπόριο κέρδη, καθώς μια σειρά προϊόντων μπορούσαν να διανεμηθούν σε μακρινές εμπορικές αγορές.

Ο μεγάλος αριθμός εμπορικών ναυαγίων, που εντοπίστηκαν στη Μεσόγειο Θάλασσα και χρονολογούνται στα Ελληνιστικά χρόνια, αποτελεί ισχυρή ένδειξη για την πυκνότητα των εμπορικών δικτύων. Τα ναυάγια μπορούν να δώσουν σημαντικές πληροφορίες, για τη διακίνηση του όγκου των προϊόντων και το περιεχόμενό τους. Μπορούμε να αντιληφθούμε από τα δρομολόγιά τους, τα προϊόντα που μετέφεραν και τον προορισμό τους. Ο Gibbins στην οικονομική του ανάλυση, που σχετίζεται με τη ναυτιλία και εμμέσως με τα ναυάγια, πρεσβεύει ότι τα περισσότερα ναυάγια μετέφεραν φορτία με ποικιλίες αγαθών. Υπολογίζεται ότι σαρανταέξι ναυάγια της Ελληνιστικής περιόδου έχουν ανακαλυφθεί,¹⁴⁵ και μεταδίδουν την εικόνα μιας αυξημένης ναυτιλιακής δραστηριότητας που συνδέεται άρρηκτα με τα τεράστια βήματα προόδου που συνετέθησαν κατά τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ.

Χρειάζεται να υπογραμμισθεί δεόντως ότι το εμπόριο ήταν παγκοσμίως ελεύθερο κατά τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ. Οι τιμές υπόκεινται χωρίς εξαιρέσεις στους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης. Η εικόνα του διεθνούς εμπορίου και της ελεύθερης αγοράς, που περιέγραψε ο Rostovtseff, τείνει σήμερα να αμφισβητηθεί. Ο Reger επισήμανε ως επιχείρημα, ότι πολλές διαφορές διακρίνονταν από περιοχή σε περιοχή, ακόμη και από

¹⁴⁴ Ο Berthold θεωρεί ότι οι Ρόδιοι την Ελληνιστική περίοδο κατασκεύασαν ελαφρύτερα σκάφη. Το σημαντικότερο πλοίο ήταν η τετρήρης, την οποία υποστήριζαν μικρότερες μονάδες, όπως η τριήρης και η τριεμιόλια: Berthold, 2010: 52.

¹⁴⁵ Gibbins, στο Archibald, Davies, Gabrielsen και Oliver, 2001: 288-290.

πόλη σε πόλη. Για τον λόγο αυτό, δεν παρατηρήθηκε στα Ελληνιστικά χρόνια μια και μόνο ενιαία συγκροτημένη οικονομία, που θα σηματοδοτούσε και τη φυσική ροή και την εξέλιξη του διεθνούς εμπορίου. Κατά τον Reger συναντώνται οικονομικές διαφορές από περιοχή σε περιοχή. Τις οικονομικές διαφορές τις απέδωσε ο Reger σε κάποιες ειδικές παραμέτρους, όπως τοπογραφία, πληθυσμό και κλιματολογικές αλλαγές.¹⁴⁶ Οι οικονομίες του Ελληνιστικού κόσμου δεν φέρεται να συνδέονταν μεταξύ τους, τουναντίον τείνουν να παρουσιαστούν ως ανεξάρτητοι οικονομικοί θύλακες χωρίς την ύπαρξη ενός τύπου ενιαίας οικονομίας, που θα συνέδεε όλες τις περιοχές. Το ερώτημα το οποίο εγείρεται είναι ωστόσο βασανιστικό: Πώς είναι δυνατό να μην συνδέονταν η οικονομία της μιας περιοχής με την άλλη και να μην υπήρχε στοιχειωδώς μία ενιαία οικονομία του Ελληνιστικού κόσμου, από τη στιγμή που τα δίκτυα υποδεικνύουν αλληλοεξάρτηση;

Σημαντικό παράδειγμα της Ελληνιστικής ιστορίας, που μας αποδεικνύει ότι η οικονομία των Ελληνιστικών χρόνων ήταν ενιαία είναι ο τρομερός σεισμός που έγινε στη Ρόδο το 227 π.Χ. και προκάλεσε τεράστιες καταστροφές στο νησί, ρίχνοντας ακόμη και τον Κολοσσό.¹⁴⁷ Ο Ελληνιστικός κόσμος αντέδρασε γρήγορα και έστειλε ανθρωπιστική βοήθεια στο νησί, για να αναδυθεί από την καταστροφή με αμείωτη ισχύ. Η βοήθεια που στάλθηκε στη Ρόδο είχε σαφώς βαθύτερα οικονομικά κίνητρα, επειδή τα βασίλεια και οι πόλεις του Ελληνιστικού κόσμου συνδέονταν εμπορικά με τη Ρόδο.

Οι πολιτείες που ήταν στενά συνδεδεμένες οικονομικά και εμπορικά με το νησί της Ρόδου, θα αντιμετώπιζαν οικονομική κρίση με την καταστροφή της.¹⁴⁸ Ο σεισμός της Ρόδου αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι οι οικονομίες του Ελληνιστικού κόσμου δεν ήταν ανεξάρτητες ή αυτόνομες. Το εμπόριο αποτελούσε μια μεγάλη ευκαιρία για τους ανθρώπους να έρθουν πιο κοντά, να ανταλλάξουν ιδέες σε ποικίλα ζητήματα, αλλά το κυριότερο να αγοράσουν προϊόντα, που δεν πωλούνταν στις περιοχές τους. Βέβαια, οι λιμενικές εγκαταστάσεις, που οικοδόμησαν σχεδόν όλα τα σπουδαία εμπορικά κέντρα της περιόδου, επέτρεπαν στους εμπόρους να εκτελούν υπερπόντια ταξίδια,

¹⁴⁶ Reger, 1994: 273.

¹⁴⁷ Πολύβιος V.88.1 'Ρόδιοι δὲ κατὰ τοὺς προειρημένους καιροὺς ἐπειλημμένοι τῆς ἀφορμῆς τῆς κατὰ τὸν σεισμόν τὸν γενόμενον παρ' αὐτοῖς βραχεῖ χρόνῳ πρότερον, ἐν ᾧ συνέβη τὸν τε κολοσσὸν τὸν μέγαν πεσεῖν.

¹⁴⁸ Για τον σπουδαίο εμπορικό ρόλο που επιτέλεσε η Ρόδο στην Ελληνιστική περίοδο, βλ. Droysen II, 1903: 211.

γνωρίζοντας νέες πολιτείες και αναπτύσσοντας με τον τρόπο αυτό, την τέχνη του εμπορίου.

Οι λιμενικές εγκαταστάσεις διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην πρόοδο του εμπορίου την Ελληνιστική περίοδο. Στον αρχαίο κόσμο απέδιδαν τεράστια σημασία στη κατασκευή μεγάλων λιμένων και εγκαταστάσεων, με σκοπό την προσέλκυση και πλοίων και εμπόρων από διάφορες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου. Πανδοχεία και καταλύματα για τη φιλοξενία των εμπόρων και των επισκεπτών, απέφεραν σημαντικά ποσά στα κρατικά ταμεία. Τόσο οι μοναρχίες όσο και οι πόλεις-κράτη απέβλεπαν σταθερά στην αύξηση του όγκου του εμπορίου, με την οικοδόμηση εμπορικών κτηρίων, αλλά και την επιβολή εμπορικών θεσμών.

Τα βασίλεια και οι πόλεις επένδυναν μεγάλα χρηματικά ποσά στη κατασκευή λιμενικών εγκαταστάσεων, αποβλέποντας στο κέρδος που θα είχαν μελλοντικά. Η απόσβεση των χρημάτων της κατασκευής, γινόταν σύντομα, εξαιτίας της μορφής του ναυτικού εμπορίου και των ναυτιλιακών δανείων. Η Αλεξάνδρεια διέθετε δύο λιμάνια. Το ένα στα Δυτικά, ο Εύνοστος και στα Ανατολικά, ο Μέγας Λιμίν, που προστατευόταν από τη Λοχιάδα άκρα. Μεταξύ τους τα δυο λιμάνια επικοινωνούσαν με καμαροσκέπαστο πέρασμα, που ένωναν το νησί με τη ξηρά. Το Επταστάδιον ήταν η τεχνητή γέφυρα που συνέδεε τα δυο λιμάνια, που με τη σειρά τους επικοινωνούσαν διαμέσω διαύλων με τον λιμναίο λιμένα της Μαρεώτιδας λίμνης.¹⁴⁹ Ο Πειραιάς, εξαιτίας των λιμενικών εγκαταστάσεων που διέθετε από τον 5^ο αι. π.Χ., λογιζόταν ως ένα από τα σπουδαιότερα λιμάνια του Ελληνιστικού κόσμου. Είναι όμως το λιμάνι της Ρόδου που αποτέλεσε το σπουδαιότερο εμπορικό κέντρο κατά τον 3^ο αι. π.Χ. και μέχρι το 168 π.Χ. Τα προϊόντα διοχετεύονταν από τη Ρόδο σε όλο το Αιγαίο, αφού πρώτα κατέφθαναν από τις περιοχές του Εύξεινου Πόντου και την Αλεξάνδρεια. Η Κόρινθος με τα σπουδαία έργα στο λιμάνι της – είχε δυο μεγάλες προβλήτες, η μια 65 και η άλλη 35 μέτρα μήκος και 25 μέτρα πλάτος – εξακολούθησε να αποτελεί κέντρο εμπορικών δραστηριοτήτων μέχρι την ίδρυση του ελεύθερου λιμένα της Δήλου από τη Ρώμη το 168 π.Χ. και τη «μετεχώρηση» εκείθεν των εμπόρων. Η Κόρινθος μάλιστα, ηδύνατο, χάρη στις εγκαταστάσεις της, να ναυπηγήσει τριήρεις άλλων πόλεων. Ναυπηγεία διέθετε και η Έφεσος, όπως και λιμάνι, στο οποίο οι εμπορικές συναλλαγές διογκώνονταν σταθερά,

¹⁴⁹ Για τις λιμενικές εγκαταστάσεις της Αλεξάνδρειας την περίοδο των Πτολεμαίων, βλ. Ballet, 2006: 36-37.

αποτελώντας το μεγαλύτερο εμπορικό κέντρο όλης της εντός του Ταύρου Ασίας.¹⁵⁰ Αλλά, και η Σελεύκεια επί Τίγρητι κατέστη το κύριο λιμάνι απ' όπου γίνονταν οι εξαγωγές των προϊόντων της Ινδίας και της Ανατολής σε ολόκληρο τον Ελληνιστικό κόσμο.¹⁵¹

Οι τεράστιες, για τα δεδομένα της Κλασικής εποχής, εμπορικές αγορές του Ελληνιστικού κόσμου αποτελούσαν σημάδια προϊόντος κεφαλαιοκρατικού πλουτισμού. Οι βασιλείς και οι άρχοντες των πόλεων είχαν πλέον αντιληφθεί, ότι με τη θέσπιση συγκεκριμένων εμπορικών θεσμών, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω, ήταν σε θέση να προωθήσουν την οικονομική ευρωστία. Δεν είναι τυχαίο γεγονός η ανέγερση μεγάλου αριθμού εμπορικών αγορών, στα Ελληνιστικά χρόνια.

Ακόμη, η κατασκευή νέων οδικών δικτύων και η επιδιόρθωση του παλαιού οδικού δικτύου, ήταν σημαντικός παράγοντας βελτίωσης του Πτολεμαϊκού εμπορίου. Το νέο οδικό δίκτυο, συνέδεε π.χ. τη Νότια κοιλάδα του Νείλου με την ακτογραμμή της Ερυθράς θάλασσας, από Νότια της πόλης της Βερενίκης μέχρι την Πτολεμαΐδα και τη Μέμφιδα.¹⁵² Η σύνδεση του δικτύου απέβλεπε στην εισαγωγή Ελεφάντων, αλλά και αγαθών πολυτελείας.¹⁵³ Οι Πτολεμαίοι έκαναν σημαντικές τεχνολογικές καινοτομίες στο θαλάσσιο δίκτυο μεταφοράς προϊόντων. Ο Πτολεμαίος Β΄ διάνοιξε την πρώτη διώρυγα στον Νείλο, η οποία ένωσε τη Μεσόγειο με την Ερυθρά Θάλασσα.¹⁵⁴ Η

¹⁵⁰ Στράβων XIV.1.24 ὁ μὲν οὖν λιμὴν τοιοῦτος· ἡ δὲ πόλις τῇ πρὸς τὰ ἄλλα εὐκαιρία τῶν τόπων αὐξεται καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἐμπόριον οὐσα μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν τὴν ἐντὸς τοῦ Ταύρου.

¹⁵¹ Aperghis, 2004: 77.

¹⁵² Habicht πρεσβεύει ότι η ανάπτυξη ενός σημαντικού εμπορικού δικτύου, οι Πτολεμαίοι το επικύρωσαν το 110/9 π.Χ., με την εμφάνιση ενός νέου αξιωματούχου, που ήταν διοικητής για την Ερυθρά θάλασσα και τον Ινδικό ωκεανό Πτολεμαίοι ενδιαφέρονταν σε έντονο βαθμό για την εισαγωγή ελεφάντων στην Αίγυπτο. Τους χρησιμοποιούσαν ως πολεμικές μηχανές κατά τη διάρκεια των πολέμων: Habicht, στο Bouraselis, Stefanou και Thompson, 2013: 203.

¹⁵³ Ο Manning αναφέρει ότι ο Πτολεμαίος Β΄ Φιλάделφος δημιούργησε έναν δίκτυο ναυστάθμων, που αποσκοπούσε στην πιο εύκολη μεταφορά των ελεφάντων, στην Αίγυπτο, που προέρχονταν από μακρινές περιοχές: Manning, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen, 2011: 310. Ο Hölbl υπολογίζει ότι διακόσιοι εβδομήντα οικισμοί ή λιμάνια ήταν ευρέως γνωστά κατά μήκος της ακτής της Ερυθράς θάλασσας, από τον κόλπο του Σουέζ μέχρι το Μπάπ ελ-Μαντέντ: Hölbl 2001: 56.

¹⁵⁴ Διόδωρος Σικελιώτης I.33.8-12 ἔστι δὲ καὶ ἕτερα στόματα χειροποίητα, περὶ ὧν οὐδὲν κατεπίγει γράφειν. ἐφ' ἑκάστῳ δὲ πόλις τετείχισται διαιρουμένη τῷ ποταμῷ καὶ καθ' ἑκάτερον μέρος τῆς ἐκβολῆς ζεύγμασι καὶ φυλακαῖς εὐκαίροις διειλημμένη. ἀπὸ δὲ τοῦ Πηλουσιακοῦ στόματος διωρὺξ ἔστι χειροποίητος εἰς τὸν Ἀράβιον κόλπον καὶ τὴν Ἐρυθρὰν θάλατταν. ταύτην δ' ἐπεβάλετο πρῶτος κατασκευάζειν Νεκῶς ὁ Ψαμμητίχου, μετὰ δὲ τοῦτον Δαρεῖος ὁ Πέρσης, καὶ προκόψας τοῖς ἔργοις ἕως τινὸς τὸ τελευταῖον εἶασεν αὐτὴν ἀσυντέλεστον· ἐδιδάχθη γὰρ ὑπὸ τινων ὅτι διορύζας τὸν ἰσθμὸν αἴτιος ἔσται τοῦ κατακλυσθῆναι τὴν Αἴγυπτον· μετεωροτέραν γὰρ ἀπεδείκνυον ὑπάρχειν τῆς Αἴγυπτου τὴν Ἐρυθρὰν θάλατταν. ὕστερον δὲ ὁ δεῦτερος Πτολεμαῖος συνετέλεσεν αὐτὴν, καὶ κατὰ τὸν ἐπικαιρότατον

διάνοιξη της διώρυγας από τον Πτολεμαίο Β΄ Φιλάδελο, γνωστή και σήμερα ως διώρυγας του Σουέζ, είχε κοινωνικά, οικονομικά, εμπορικά, πολιτικά και κοινωνικά οφέλη. Η σημασία της διώρυγας για τη ναυσιπλοΐα του αρχαίου κόσμου θεωρείται κορυφαίο γεγονός, επειδή το έργο αυτό κατάφερε τα αδιανόητα, με την ένωση τριών διαφορετικών ηπείρων, της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής.¹⁵⁵

Όλα τα παραπάνω συνέβαλαν στη δημιουργία ενός ανεπτυγμένου τύπου τόσο τοπικού όσο και διεθνούς εμπορίου. Έτσι, η βελτίωση του εμπορίου οφειλόταν στη γενικότερη άνοδο της οικονομίας και το εμπόριο συνέδεε όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους της Ελληνιστικής περιόδου, διακινώντας τις ιδέες τους. Καταλήγοντας, το εμπόριο δεν θα γνώριζε πρόοδο αν δεν υπήρχαν οι εμπορικές αγορές, οι οποίες με τις υποδομές τους ενίσχυαν την αύξηση του εμπορίου. Οι εμπορικές αγορές, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στην πρόοδο του Ελληνιστικού εμπορίου.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ

Το παρόν υποκεφάλαιο πραγματεύεται τις λειτουργίες της εμπορικής αγοράς και την εξέλιξή της, από τους αρχαϊκούς χρόνους μέχρι και την Ελληνιστική περίοδο. Τα άλματα που σημειώθηκαν μέσα σε μερικούς αιώνες είναι τεράστια και αφορούν τον φυσικό χώρο της εμπορικής αγοράς και τις κτιριακές της υποδομές. Όλα αυτά συνέβαλαν στην άνοδο της οικονομίας και ταυτόχρονα του εμπορίου.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί απαραίτητη την ύπαρξη δύο αγορών με διαφορετικό χαρακτήρα, από τη μια την πολιτική ή ελεύθερη και από την άλλη την εμπορική, όπου οι ξένοι είχαν τη δυνατότητα να πωλήσουν τα αγαθά τους. Οι δύο αγορές ήταν

τόπον ἐμμηχανήσατό τι φιλότεχνον διάφραγμα. τοῦτο δ' ἐξήνοιγεν, ὅποτε βούλοιο διαπλεῦσαι, καὶ ταχέως πάλιν συνέκλειεν, εὐστόχως ἐκλαμβανομένης τῆς χρείας. ὁ δὲ διὰ τῆς διώρυγος ταύτης ῥέων ποταμὸς ὀνομάζεται μὲν ἀπὸ τοῦ κατασκευάσαντος Πτολεμαῖος, ἐπὶ δὲ τῆς ἐκβολῆς πόλιν ἔχει τὴν προσαγορευομένην Ἄρσινόην. Στράβων XVII.1.24 ἔστι δὲ καὶ νομὸς Σεθραϊτῆς παρὰ τὴν ἑτέραν λίμνην· ἓνα δὲ τῶν δέκα τῶν ἐν τῷ Δέλτα διαριθμεῖται καὶ τοῦτον· εἰς δὲ τὰς αὐτὰς λίμνας συμβάλλουσι καὶ ἄλλαι δύο διώρυγες.

¹⁵⁵ Ο Λάζος τονίζει ότι η δημιουργία της διώρυγας είχε ως αποτέλεσμα να γίνονταν τα ταξίδια στις διάφορες περιοχές της Μεσογείου, της Αφρικής και της Ασίας πιο σύντομα. Το τεράστιο ταξίδι από τη Μεσόγειο προς την Ινδία, γινόταν απευθείας, αποφεύγοντας τα πλοία να κάνουν τον περίπλοο της Αφρικής και μετέβαιναν προς τον Ινδικό Ωκεανό από τη νότια άκρη του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας; Λάζος, 1999: 51-53.

διαχωρισμένες βάσει κριτηρίων σύμφωνα με τον Αριστοτέλη.¹⁵⁶ Η κλασική αγορά δεν ήταν απλώς η κεντρική πλατεία, αλλά το κέντρο της πολιτικής, κοινωνικής, εμπορικής, και σε κάποιο βαθμό της θρησκευτικής ζωής. Θεωρείται η περιοχή όπου χτυπούσε η καρδιά της πόλης-κράτους. Η αγορά ήταν, εντέλει, ο χώρος των εμπορικών συναλλαγών, της βιοτεχνικής δραστηριότητας και των κοινωνικών ανταλλαγών.

Η Sielhorst, τονίζει ότι οι λειτουργίες της εμπορικής από την πολιτική αγορά διαχωρίζονταν όσο αναπτύσσονταν σταδιακά οι πόλεις. Η συγγραφέας διακρίνει μια αγορά με πολιτικό χαρακτήρα και αγορές όπου εκτελούνταν οι οικονομικές συναλλαγές, ειδικά για το εμπόριο. Ωστόσο, αυτό ισχύει μόνο για τις μεγάλες πόλεις, καθώς, αντίθετα, στις μικρότερες πόλεις η πολιτική και εμπορική λειτουργία της αγοράς συνδυάζονταν.¹⁵⁷ Η Sielhorst ανατρέχει πολύ πίσω στον χρόνο, προκειμένου να κατανοήσει τις αλλαγές στην αγορά. Αναφέρει ότι η αγορά εμφανίζεται να έχει από τον 8^ο αι. π.Χ. τη μορφή μιας ανοικτής πλατείας, χωρίς να υπάρχει συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό σχέδιο. Η οικοδομική δραστηριότητα στον χώρο της αγοράς από τον 7^ο ως τον 4^ο αι. π.Χ. την καθιστά βασικό στοιχείο της πολεοδομικής οργάνωσης μιας πόλης. Μέχρι και τον 5^ο αι. π.Χ. το κυριότερο χαρακτηριστικό μιας αγοράς ήταν η παράταξη οικοδομημάτων γύρω από ένα υπαίθριο χώρο. Στην Ελληνιστική περίοδο κτήρια πλαισίωναν όλες τις πλευρές μιας αγοράς, με προσανατολισμό προς το εσωτερικό της πλατείας.¹⁵⁸ Η δημιουργία της πλατείας σε επίπεδη επιφάνεια ήταν το χαρακτηριστικό της αγοράς που παρέμεινε αναλλοίωτη καθόλη τη διάρκεια της εξέλιξής της.¹⁵⁹

Οι εμπορικές αγορές της Ελληνιστικής περιόδου είναι κι αυτές επηρεασμένες από το Ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα, που είναι χαρακτηριστικό των κλασικών χρόνων. Το ελληνιστικό Ιπποδάμειο σύστημα συνέβαλε στην οργάνωση του οδικού δικτύου των πόλεων. Οι πόλεις που οικοδομήθηκαν σύμφωνα με αυτή την πολεοδομία

¹⁵⁶ Αριστοτέλης Πολιτικά 1331a 30 – 40 πρέπει δ' ὑπὸ μὲν τοῦτον τὸν τόπον τοιαύτης ἀγορᾶς εἶναι κατασκευὴν οἴαν καὶ περὶ Θετταλίαν νομίζουσιν ἢν ἐλευθέραν καλοῦσιν, αὕτη δ' ἐστὶν ἢν δεῖ καθαρὰν εἶναι τῶν ὀνίων πάντων, καὶ μήτε βάνανσον μήτε γεωργὸν μήτ' ἄλλον μηδὲνα τοιοῦτον παραβάλλειν μὴ καλούμενον ὑπὸ τῶν ἀρχόντων. εἴη δ' ἂν εὐχαρὶς ὁ τόπος, εἰ καὶ τὰ γυμνάσια τῶν πρεσβυτέρων ἔχοι τὴν τάξιν ἐνταῦθα· πρέπει γὰρ διηρηθῆναι κατὰ τὰς ἡλικίας καὶ τοῦτον τὸν κόσμον, καὶ παρὰ μὲν τοῖς νεωτέροις ἄρχοντάς τινας διατρίβειν, τοὺς δὲ πρεσβυτέρους παρὰ τοῖς ἄρχουσιν·

¹⁵⁷ Sielhorst, 2015: 170.

¹⁵⁸ Sielhorst 2015: 3. Διανηλίδου, 2016: 57.

¹⁵⁹ Martin, 1959: 503-504. Sielhorst, 2015: 26

βρίσκονταν δίπλα σε μεγάλους κεντρικούς άξονες.¹⁶⁰ Η κατασκευή στοών και η διαμόρφωση της αγοράς σε πλατεία με κεντρικό περιστύλιο, «απομόνωσε» τις αγορές του 4^{ου} αι. π.Χ. από την πλευρά των κεντρικών δρόμων.¹⁶¹ Το πολεοδομικό σύστημα του Ιππόδαμου εφαρμόστηκε τόσο στις πόλεις που ιδρύθηκαν κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Αλεξάνδρου, όσο και στα βασίλεια των διαδόχων, τουλάχιστον εξ' όσων γνωρίζουμε.

Ο Ευαγγελίδης κάνει ιδιαίτερη μνεία στις νέες τάσεις της ελληνιστικής εποχής, όταν εμφανίζεται ο αρχιτεκτονικός τύπος της κλειστής Ιωνικής αγοράς, της οποίας οι πλευρές οροθετούνται από μεγάλες στοές, όπως στη Μίλητο. Έτσι, η αγορά απώλεσε τον αρχικό ανοικτό της χώρο και μετατράπηκε σε ένα αρχιτεκτόνημα με περίστυλη αυλή¹⁶². Οι στοές μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως καταστήματα και, ακόμη, ως δημόσιοι χώροι για πρυτανεία ή και βουλευτήρια.¹⁶³ Ο Hoepfner αναφέρει ότι η ορθογώνια πλατεία της Ιωνικής αγοράς περιβαλλόταν στην πραγματικότητα από κτήρια στις τρεις πλευρές, ενώ η τέταρτη πλευρά είχε πρόσβαση σε κάποια από τις οδικές αρτηρίες.¹⁶⁴ Η αγορά ήταν, λοιπόν, ένας ανοικτός, ορθογώνιος και επίπεδος χώρος, που αποτελείτο από τέσσερις στοές. Επρόκειτο για μια μεγάλη κεντρική πλατεία, που βρισκόταν στην καρδιά της πόλης, κοντά στην Ακρόπολη και όχι μακριά από την είσοδο της πόλης.¹⁶⁵ Και όλοι οι κύριοι δρόμοι οδηγούσαν στο κέντρο της πόλης. Υπήρξε, συνεπώς, εξ αντικειμένου το φυσιολογικό κέντρο της πόλης και της δημόσιας ζωής, ο τόπος των πολιτικών συγκεντρώσεων,¹⁶⁶ το μέρος όπου αποδιδόταν

¹⁶⁰ Για την ανακατασκευή της Μιλήτου από Ιππόδαμου, βλ. Sielhorst, 2015: 22.

¹⁶¹ Sielhorst, 2015: 28.

¹⁶² Ευαγγελίδης, 2007: 29-31.

¹⁶³ Για τη λειτουργία των στοών εντός αγοράς, βλ. Sielhorst, 2015: 39.

¹⁶⁴ Hoepfner, στο Hoepfner, Lehmann 2006: 17.

¹⁶⁵ Mueller, 2006: 110.

¹⁶⁶ Πλάτων Απολογία Σωκράτους 17c *ἐὰν διὰ τῶν αὐτῶν λόγων ἀκούητέ μου ἀπολογουμένου δι' ὧν περ εἴωθα λέγειν καὶ ἐν ἀγορᾷ ἐπὶ τῶν τραπεζῶν, ἵνα ὑμῶν πολλοὶ ἀκηκόασι. Ο Πλάτωνας ἀνάφερε για τον Σωκράτη ότι συνήθιζε να μιλά στην αγορά και στα τραπέζια, όπου πολλοὶ ἄνθρωποι τον εἶχαν ακούσει και τους ζητούσε να μην εκπλήσσονται και να μην κάνουν θόρυβο. Ξενοφών Κύρου Παιδεία 3-4: Οἱ δὲ Περσικοὶ νόμοι προλαβόντες ἐπιμελόνται ὅπως τὴν ἀρχὴν μὴ τοιοῦτοι ἔσονται οἱ πολῖται οἷοι πονηροῦ τινός ἢ αἰσχροῦ ἔργου ἐφίεσθαι. Ἐπιμελόνται δὲ ᾧδε. Ἐστὶν αὐτοῖς ἐλευθέρᾳ ἀγορὰ καλουμένη, ἔνθα τὰ τε βασίλεια καὶ τᾶλλα ἀρχεῖα πεποίηται. Ἐντεῦθεν τὰ μὲν ὄνια και οἱ ἀγοραῖοι καὶ αἱ τούτων φωναὶ καὶ ἀπειροκαλαίαι ἀπελήλανται εἰς ἄλλον τόπον, ὡς μὴ μειγνύηται ἢ τούτων τυρβῆ τῇ τῶν πεπαιδευμένων εὐκοσμία. Διήρηται δὲ αὕτη ἡ ἀγορὴ ἢ περὶ τὰ ἀρχεῖα τέτταρα μέρη· τούτων δ' ἐστὶν ἐν μὲν παισίν, ἐν δὲ ἐφήβοις, ἄλλο τελείοις ἀνδράσιν ἄλλο τοῖς ὑπὲρ τὰ στρατεύσιμα ἔτη γεγόνοσι. Οἱ Πέρσες διαχώρισαν τὴν ἐμπορικὴ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἀγορὰ. Η ἐμπορικὴ ἀγορὰ λειτουργοῦσε σε συγκεκριμένες ὥρες και σύμφωνα με κανονισμούς. Για το διαχωρισμό της ἐμπορικῆς ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἀγορὰ, βλ. Billows, στο Erskine, 2005: 201.*

η δικαιοσύνη και λατρεύονταν οι θεοί. Κτήρια ιερών και βωμοί θεών υπήρχαν και εντός της αγοράς και αυτό οφειλόταν στον κεντρικό πολιτικό ρόλο που έπαιξε η θρησκευτική λατρεία στη ζωή της πόλης.¹⁶⁷

Αναμφίβολα, η εμπορική αγορά κατέχει πρωτεύοντα ρόλο στη βελτίωση της οικονομίας των βασιλείων και των πόλεων-κρατών της Ελληνιστικής περιόδου. Η Γκιρτζή πιστεύει ότι κατά την Ελληνιστική περίοδο, αυξήθηκε η δημιουργία αγορών με συγκεκριμένο εμπορικό χαρακτήρα. Περιοχές όπως η Μίλητος, η Πριήνη και η Πέργαμος ήταν περίφημες για τις εμπορικές αγορές που διέθεταν.¹⁶⁸ Η αγορά της Αθήνας του 4^{ου} αι. π.Χ. φανερώνει ήδη την περαιτέρω άνθιση της βιοτεχνίας, που προϋπήρχε βέβαια από την Κλασική περίοδο, αφού τα εργαστήρια που υπήρχαν ήταν αναρίθμητα. Η εικόνα αυτή μεταφέρθηκε και στις εμπορικές αγορές των Ελληνιστικών χρόνων, συμβάλλοντας στην οικονομική πρόοδο που επήλθε χάρη στην αυξανόμενη παραγωγή προϊόντων προς διάθεση.

Παρά την πρόοδο που αποδεδειγμένα επετεύχθη στη βιοτεχνία, μέσω της διάθεσης των προϊόντων στις εμπορικές αγορές, ο Rostovtzeff επισημαίνει ότι η εμπορική αγορά ως μεμονωμένη οντότητα δεν παρουσίαζε σταθερότητα στην Ελληνιστική περίοδο και αυτό οφείλεται μάλλον στην «καπιταλιστική» της αδυναμία, στην αστάθεια δηλαδή να προσελκύσει κεφάλαια και να διοχετεύσει προϊόντα σε σταθερούς δείκτες. Η αστάθεια της αγοράς, χωρίς ίχνη διάρκειας φανερώνει ακριβώς τη λεγόμενη «καπιταλιστική αδυναμία». Η εικόνα πάντως της εμπορικής αγοράς τον 3^ο αι. και 2^ο αι. π.Χ. επιβεβαιώνει, ωστόσο, την ύπαρξη ενός πρώιμου καπιταλιστικού στοιχείου, έστω και αν η περιορισμένη συσσώρευση κεφαλαίων δεν συνιστά καπιταλιστικό μετασχηματισμό, καθώς δεν υπερβαίνει τις μεταπρατικές ανάγκες.¹⁶⁹

Δίχως άλλο, η εισροή κεφαλαίου, εξαιτίας των διάφορων εμπορικών συναλλαγών, βοήθησε τελικά στην ισχυροποίηση της αγοράς. Τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη επέβαλαν φόρους και τελωνειακούς δασμούς στους εμπόρους. Η επιβολή φορολογίας θα ήταν αδύνατη αν δεν υπήρχε μια κεντρική εμπορική αγορά, στην οποία θα επιβαλλόταν ο κρατικός έλεγχος και ο παρεμβατισμός. Οι φόροι και οι τελωνειακοί δασμοί, όπως θα δούμε παρακάτω, συλλέγονταν από τους θεσμούς που θέσπισαν τα

¹⁶⁷ Camp, 2013: 39-43, 72-75, 112-115. Garland, 2001: 152, 154, 159.

¹⁶⁸ Γκιρτζή, 2008: 71-72.

¹⁶⁹ Rostovtzeff, 1936: 250, 252.

βασίλεια και οι πόλεις-κράτη στην εμπορική αγορά και είχαν πρωτίστως φοροεισπρακτικό χαρακτήρα.

Ως χώρος της αγοράς ορίζεται ο τόπος όπου τα αγαθά μπορεί να ανταλλαχθούν με χρήματα. Υπήρχε, τέλος πάντων, το πνεύμα του ανταγωνισμού μεταξύ πωλητών και αγοραστών, με την επιδίωξη του κέρδους. Οι εμπορικές συναλλαγές που δημιουργούνταν ήταν απρόσωπες, καθώς ένα άτομο μπορούσε να πωλήσει και να αγοράσει από όλους.¹⁷⁰ Η αγορά δεν έπαυε να αποτελεί παράλληλα τον δημόσιο χώρο όπου αναπτύσσονταν οι διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ πωλητή και αγοραστή. Η ψυχολογία του καταναλωτή είχε ως άμεσο στόχο την κατανόηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων τόσο ως άτομα, όσο και ως ομάδες. Ο πωλητής πωλούσε αντικείμενα, που προέρχονταν από την προσωπική του περιουσία. Η λειτουργία της αγοράς περιλάμβανε διοίκηση, δικαιοσύνη και τη διεξαγωγή εμπορικών συναλλαγών.¹⁷¹

Έμποροι από διάφορες περιοχές έρχονταν για να πωλήσουν τα προϊόντα τους, τοποθετημένα σε πάγκους. Οι πάγκοι αυτοί ήταν ομαδοποιημένοι, σύμφωνα με το τί πωλούσε ο κάθε έμπορος. Ανάλογα με τα προϊόντα διέφερε και ο τόπος της εμπορικής δραστηριότητας, εφόσον κάθε αγορά πωλούσε συγκεκριμένα προϊόντα. Υπήρχε η αγορά σιταριού, όπου οι καταναλωτές μπορούσαν να αγοράσουν σιτάρι, για να

¹⁷⁰ Για την Amemiya ο Finley ακολούθησε τους προκατόχους του Weber και Polanyi και εισηγήθηκε, ότι δεν υπήρχε ξεχωριστή οικονομία στην αρχαία Ελλάδα, αλλά ήταν εμπεδωμένη στην κοινωνία. Η αγορά δεν ήταν αποκλειστικά μέρος για συναλλαγές προϊόντων αλλά συνδεόταν κιόλας επίσης, με ένα βασικό πρότυπο συμπεριφοράς. Αυτός ο ορισμός συμπίπτει με ότι υποστήριξε ο Finley ότι η αγορά δεν ήταν ξεχωριστός θεσμός, αλλά δεν έπαυε να είναι εμπεδωμένη στην κοινωνία ως ανάγκη: Amemiya, 2007: 57-59.

¹⁷¹ Cox, 2007: 772.

ζυμώσουν ψωμί,¹⁷² αγορά ψαριών,¹⁷³ κρεατικών,¹⁷⁴ τυριού,¹⁷⁵ λαχανικών,¹⁷⁶ φρούτων και λουλουδιών,¹⁷⁷ κρεμμυδιού και σκόρδου,¹⁷⁸ στεφανιών,¹⁷⁹ υποδηματοποιών,¹⁸⁰ λαμπών,¹⁸¹ βιβλίων,¹⁸² αλλά και αλόγων.¹⁸³ Οι γυναίκες διέθεταν τη δική τους

¹⁷² Αριστοφάνης Εκκλησιάζουσες 686: τοὺς δ' ἐκ τοῦ κάππ' ἐς τὴν στοὰν χωρεῖν τὴν ἀλφιτοπόωλιν. Στον Πειραιά η Μακρά στοά εξυπηρετούσε τους πολίτες σε περίοδο κρίσης, διανέμοντας τους φραντζόλες και σιτάρι. Δημοσθένης Προς Φορμίωνα υπέρ δανείου XXXIV.37 Καὶ ταῦτ' ἐπραξεν, ὃ ἄνδρες δικασταί, οἰκῶν μὲν Ἀθήνησιν, οὔσης δ' αὐτῶ γυναικὸς ἐνθάδε καὶ παιδῶν, τῶν δὲ νόμων τὰ ἔσχατα ἐπιτίμια προτεθηκότων, εἴ τις οἰκῶν Ἀθήνησιν ἄλλοσέ ποι σιτηγήσειεν ἢ εἰς τὸ Ἀττικὸν ἐμπόριον, ἔτι δ' ἐν τοιούτῳ καιρῷ, ἐν ᾧ ὑμῶν οἱ μὲν ἐν τῷ ἄστει οἰκοῦντες διεμετροῦντο τὰ ἄλφιστα ἐν τῷ ᾠδεῖῳ, οἱ δ' ἐν τῷ Πειραιεῖ ἐν τῷ νεορίῳ ἐλάμβανον κατ' ὀβολὸν τοὺς ἄρτους καὶ ἐπὶ τῆς μακρᾶς στοᾶς τὰ ἄλφιστα, καθ' ἡμίεκτον μετροῦμενοι καὶ καταπατούμενοι. Καὶ ὅτι ἀληθῆ λέγω, λαβέ μοι τὴν τε μαρτυρίαν καὶ τὸν νόμον. Για την Αλφιτοπόωλις στοά που βρισκόταν μεταξύ Μεγάλου λιμένος και του σημερινού λιμανιού και την αποθήκης φύλαξης σιτηρών, βάθους 15.5 μέτρων, βλ. Garland, 2001: 152-154. Για την αγορά των Αλφιτοπωλών στην Πέλλα που εντοπίστηκε στη Δυτική στοά, βλ. Ακαμάτης, 2002: 45.

¹⁷³ Αριστοφάνης Σφήκες 789-791: ἐλθὼν διεκερματίζετ' ἐν τοῖς ἰχθύσιν, | κάπειτ' ἐνέθηκε τρεῖς λοπίδας μοι κεστρέων· | κἀγὼ ἴνεκαψ'· ὀβολοὺς γὰρ ᾠόμην λαβεῖν. Αριστοφάνης Βάτραχοι 1068: κὰν ταῦτα λέγων ἐξαπατήσῃ, παρὰ τοὺς ἰχθύς ἀνέκυψεν. Θεόφραστος Χαρακτήρες VI.9 οὐκ ἀποδοκιμάζει δὲ οὐδ' ἅμα πολλῶν ἀγοραίων στρατηγεῖν καὶ εὐθὺς τούτοις δανεῖζειν καὶ τῆς δραχμῆς τόκον τρία ἡμωβόλια τῆς ἡμέρας πράττεσθαι καὶ ἐφοδεῦν τὰ μαγειρεῖα, τὰ ἰχθυοπώλια, τὰ ταριχοπώλια, καὶ τοὺς τόκους ἀπὸ τοῦ ἐμπολήματος εἰς τὴν γνάθον ἐκλέγειν.

¹⁷⁴ Αριστοφάνης Ιππεῖς 1245-1246: πότερον ἐν ἀγορᾷ ἠλλαντοπώλεις | ἐτέον ἢ ἴπι ταῖς πύλαις;. Θεόφραστος Χαρακτήρες IX.4. καὶ ὄψωνῶν δὲ ὑπομιμνήσκειν τὸν κρεωπώλην, εἴ τι χρήσιμος αὐτῷ γέγονε, καὶ ἐστηκὼς πρὸς τῷ σταθμῷ μάλιστα μὲν κρέας.

¹⁷⁵ Λυσίας Κατὰ Παγκλεῶνος XII.6 πάντες οὖν ἀγνοοῦντες τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἀκριβέστατα ἂν ἔφασάν με πυθέσθαι ἐλθόντα εἰς τὸν γλωρὸν τυρὸν τῆ ἔνη καὶ νέα.

¹⁷⁶ Αριστοφάνης Λυσιστράτη 558: νῦν μὲν γὰρ δὴ κὰν ταῖσι χύτραις κὰν τοῖς λαχάνοισιν ὁμοίως περιέρχονται κατὰ τὴν ἀγορὰν ζῶν ὄπλοις ὥσπερ Κορύβαντες. Αριστοφάνης Σφήκες 497: ἡ λαχανόπωλις παραβλέψασά φησι θατέρῳ.

¹⁷⁷ Αθηναῖος XIV.610b τον στέφανον δ' α'υτοῖς δίδοσθαι μυρρίνης ἱστορεῖ Μυρσίλος ἐν Ἱστορικοῖς Παραδόξοις.

¹⁷⁸ Αριστοφάνης Βάτραχοι 1068: παρὰ τοὺς ἰχθύς ἀνέκυψεν.

¹⁷⁹ Αριστοφάνης Θεσμοφοριάζουσες 448: στεφανηπλοκοῦσ' ἔβοσκον ἐν ταῖς μυρρίναις. Αριστοφάνης Εκκλησιάζουσαι 302: καθῆντο λαλοῦντες ἐν τοῖς στεφανώμασιν.

¹⁸⁰ Λυσίας Υπέρ Αδυνάτου XXIV.20 ὁ δὲ πρὸς σκυτοτομεῖον. Ο Camp υποστηρίζει ὅτι πίσω ἀπὸ το Βόρειο ορόσημο τῆς αγοράς βρέθηκαν πλατυκέφαλα σιδερένια καρφία που χρησιμοποιούσαν οἱ υποδηματοποιοὶ για τὴν κατασκευὴ παππουτσιῶν, ὅπως ἐπίσης και οστεῖνα καψούλια, για τὴν ἐπένδυση τῶν ὀπῶν ἀπ' ὅπου περνούσαν τα κορδόνια: Camp, 2013: 55-56.

¹⁸¹ Αριστοφάνης Εἰρήνη 692: νυνὶ δ' ἅπαντα πρὸς λύχρον βουλευόμεν.

¹⁸² Πλάτων Απολογία Σωκράτους 26d-e Ἀναξαγόρου οἶε κατηγορεῖν, ὃ φίλε Μέλητε; καὶ οὔτω καταφρονεῖς τῶνδε καὶ οἶε αὐτοὺς ἀπείρους γραμμάτων εἶναι ὥστε οὐκ εἶδέναι ὅτι τὰ Ἀναξαγόρου βιβλία τοῦ Κλαζομενίου γέμει τούτων τῶν λόγων; καὶ δὴ καὶ οἱ νέοι ταῦτα παρ' ἐμοῦ μαθάνουσιν, ἃ ἔξεστιν ἐνίοτε εἰ πάνυ πολλοῦ δραχμῆς ἐκ τῆς ὀρχήστρας πριαμένοις Σωκράτους καταγελᾶν, ἐὰν προσποιῆται ἑαυτοῦ εἶναι, ἄλλως τε καὶ οὔτως ἄτοπα ὄντα; ἀλλ', ὃ πρὸς Δίῳ, οὐτωσί σοι δοκῶ; οὐδένα νομίζω θεὸν εἶναι; οὐ μὲντοι μὰ Δία οὐδ' ὅπως οἶον. ἄπιστός γ' εἶ, ὃ Μέλητε, καὶ ταῦτα μὲντοι, ὡς ἐμοὶ δοκεῖς, σαυτῷ. ἐμοὶ γὰρ δοκεῖ οὐτωσί, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πάνυ εἶναι ὑβριστῆς καὶ ἀκόλαστος, καὶ ἀτεχνῶς τὴν γραφὴν ταύτην ὑβρεῖ τινὶ καὶ ἀκολασία καὶ νεότητι γράψασθαι.

¹⁸³ Θεόφραστος Χαρακτήρες XIII.7. καὶ τὸν στρατηγὸν προσελθὼν ἐρωτῆσαι, πότε μέλλει παρατάττεσθαι, καὶ τί μετὰ τὴν αὔριον παραγγελεῖ..

εμπορική αγορά.¹⁸⁴ Το εμπόριο αγγείων στον αρχαίο κόσμο ήταν πολύ διαδεδομένο. Συναντάμε και εργαστήρια μεταλλουργίας, κατασκευαστές πήλινων ειδώλων, κεραμικών και γλυπτών καθώς και κουρεία.¹⁸⁵ Το εμπόριο δούλων στην Αθήνα διεξαγόταν στο Αιάκειο,¹⁸⁶ που χρησιμοποιήθηκε ως χώρος αποθήκευσης μεγάλων ποσοτήτων σιτηρών.

Η κυκλοφορία του νομίσματος εντός της αγοράς ήταν επιτακτική ανάγκη, επειδή χωρίς χρήμα οι καταναλωτές δεν θα εξασφάλιζαν τα αγαθά που επιθυμούσαν από τους πωλητές, ενώ οι πωλητές προσέβλεπαν την πώληση των προϊόντων τους εντός της αγοράς, προκειμένου να κερδίσουν το ημερομίσθιό τους. Ίσως μερικά από τα έσοδα που έβγαζαν, να τα έδιναν σε δάνεια που όφειλαν σε κρατικές ή ιδιωτικές τράπεζες. Στις οικονομικές δραστηριότητες που διεξάγονταν στην εμπορική αγορά, είχαν εμπλοκή οι κρατικές και οι ιδιωτικές τράπεζες, που διοχέτευαν το κεφάλαιό τους τόσο στους πωλητές όσο και στους αγοραστές. Οι τράπεζες και οι τραπεζίτες ήταν αναπόσπαστο κομμάτι της εμπορικής αγοράς τόσο στην Κλασική όσο και στην Ελληνιστική περίοδο. Χωρίς την παρουσία τους, το εμπόριο ίσως να μην αναπτυσσόταν, παρόλο που τα επιτόκια στα ναυτικά δάνεια ήταν δυσβάστακτα στην αποπληρωμή τους.

Η αρχαία ελληνική αγορά εξελίχτηκε σταδιακά, και από μια ανοικτή και ελεύθερη πλατεία μετατράπηκε σε οικοδομημένο σύνολο με διακριτές λειτουργίες. Ωστόσο, τα αρχαιολογικά δεδομένα που έχουμε στη διάθεσή μας δεν μας επιτρέπουν να συναγάγουμε ασφαλή συμπεράσματα, εφόσον οι ελληνιστικές αγορές δεν είναι πλήρως οργανωμένες. Η αγορά της Πέλλας ήταν οργανωμένη με ευδιάκριτες λειτουργίες, ενώ η αγορά των Αθηνών αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του ακανόνιστου τύπου

¹⁸⁴ Θεόφραστος Χαρακτήρες Π.9. ἀμέλει δὲ καὶ τὰ ἐκ <τῆς> γυναικείας ἀγορᾶς διακονῆσαι δυνατὸς ἀπνευστί. Αριστοφάνης Ειρήνη 1158: τοῦ φεοῦ τὰ ρώματα. Μιλᾷ γὰρ τὴν εμπορικήν ἀγορὰν τῶν ἀρωμάτων. Δημοσθένης Κατὰ Αριστογείτων Ι XXV.52 Οὐδὲ προσφοιτᾷ πρὸς τι τούτων τῶν ἐν τῇ πόλει κουρείων ἢ μυροπωλίων ἢ τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων. Δημοσθένης Πρὸς Φορμίωνα Ὑπὲρ δανείου XXXIV.13. Ὁ δ' ἀκολουθεῖν μ' ἐκέλευεν ἑαυτῷ, καὶ καταλαμβάνομεν πρὸς τοῖς μυροπωλοῖσι τουτονί. Για τὴν ἀγορὰν τῶν ἀρωμάτων ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Πέλλας, βλ. Ακαμάτης, 2002: 45.

¹⁸⁵ Αριστοφάνης Πλούτος 337-339 καίτοι λόγος γ' ἦν νῆ τὸν Ἡρακλέα πολὺς | ἐπὶ τοῖσι κουρείοισι τῶν καθημένων, | ὡς ἐξαπίνης ἀνὴρ γεγένηται πλούσιος.

¹⁸⁶ Δημοσθένης Κατὰ Στεφάνου Ψευδομαρτυριῶν Ι.80 Πονηρός, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πονηρὸς οὗτος ἄνωθεν ἐκ τοῦ Αἰακείου καὶ ἄδικος. Σημεῖον δέ· εἰ γὰρ ἦν δίκαιος, πένης ἂν ἦν τὰ τοῦ δεσπότης διοικήσας. Νῦν δὲ τοσούτων χρημάτων τὸ πλῆθος κύριος καταστὰς ὥστε τοσαῦτα λαθεῖν ἀπ' αὐτῶν κλέψας ὅσα νῦν κέκτηται, οὐκ ὀφείλει ταῦτα, ἀλλὰ πατρῷ' ἔχειν ἡγεῖται.

αγοράς.¹⁸⁷ Η αγορά στην αρχαία Αθήνα πήρε νέα μορφή κατά τα Ελληνιστικά χρόνια με την οικοδόμηση της Μέσης στοάς δια της οποίας χωρίστηκε σε δύο τμήματα. Η Μέση στοά με τη Νότια στοά II και το Ανατολικό Οικοδόμημα αποτέλεσαν τη Νότια πλατεία, που πιθανότατα λειτουργούσε ως εμπορικό κέντρο.¹⁸⁸ Θεωρείται πως η οικοδόμηση της στοάς του Αττάλου, συνέβαλε στη διαίρεση της πλατείας σε δύο τμήματα, στο πολιτικο-διοικητικό στα δυτικά και στο εμπορικό στα ανατολικά.¹⁸⁹ Η οικοδόμηση των στοών στον Ελληνιστικό κόσμο είναι δείγμα εξέλιξης του εμπορίου στα Ελληνιστικά χρόνια. Η εξέλιξη των εμπορικών αγορών ήταν και ο λόγος θέσπισης των θεσμών εντός κάθε εμπορικής αγοράς.

Ανακεφαλαιώνοντας πρέπει να πούμε ότι, αν και τα αρχαιολογικά δεδομένα που γνωρίζουμε είναι ελάχιστα, σχετικά με τη λειτουργία και οργάνωση των αγορών, παρά ταύτα οι γνώσεις μας αυξάνονται συνεχώς. Είναι αναγκαίο, με την πάροδο του χρόνου και των γνώσεων μας, να πραγματοποιηθεί μια πληρέστερη μελέτη για τις αγορές των Ελληνιστικών χρόνων, στην οποία θα περιγράφεται με σαφήνεια η ακριβής τοποθεσία όπου διεξάγονταν οι εμπορικές συναλλαγές μεταξύ του γηγενούς πληθυσμού και των ξένων εμπόρων.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΠΕΛΛΑΣ

Η πόλη της Πέλλας αναπτύσσεται σημαντικά επί Φιλίππου Β΄. Με την εκστρατεία του Αλεξάνδρου η φήμη της διαδίδεται σε όλα την οικουμένη ως η γενέτειρα του μεγάλου στρατηλάτη.¹⁹⁰ Η αγορά της Πέλλας είναι ένα καλά διατηρημένο συγκρότημα, όπου έχουμε την πλήρη εικόνα μιας οργανωμένης αγοράς. Η αγορά, το εμπορικό και διοικητικό κέντρο της αρχαίας πόλης βρίσκεται στα βόρεια των οικιών με τα ψηφιδωτά δάπεδα και αποτελεί τον πυρήνα του επισκέψιμου τμήματος του αρχαιολογικού χώρου. Εντοπίστηκε το 1980 κατά τις διεργασίες διαπλάτυνσης της εθνικής οδού Θεσσαλονίκης – Γιαννιτσών, στη θέση του σημερινού Μουσείου, προς την κωμόπολη της Πέλλας. Η συστηματική έρευνα που ακολούθησε βοήθησε στη διευκρίνιση της γενικής διάταξης των οικοδομημάτων στην τελική τους μορφή.¹⁹¹ Η κατασκευή νέου

¹⁸⁷ Dickenson, 2012: 129.

¹⁸⁸ Για το οικοδόμημα της Μέσης στοάς, βλ. Camp, 2005: 213-215. Camp, 2013: 170-172.

¹⁸⁹ Dickenson, 2016: 169. Hellmann, 1998: 165.

¹⁹⁰ Σιγανιδου και Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 1997: 8.

¹⁹¹ Ακαμάτης, 2002: 40-41.

μουσείου συνέβαλε στην ανάδειξη των σπουδαίων αρχαιολογικών ευρημάτων, που προέρχονται από την αγορά.

Η αγορά της Πέλλας οικοδομήθηκε σύμφωνα με το Ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα και χάρη στα αρχαιολογικά ευρήματα διαθέτουμε αρκετά στοιχεία μιας οργανωμένης αγοράς. Διακρίνουμε τέσσερις στοές γύρω από μια κεντρική πλατεία διαστάσεων 200.15 X 181.76 μέτρα περίπου. Το κτιριακό σύνολο μαζί με τους χώρους των στοών, τις κρήνες και τα μνημεία έχει διαστάσεις 261.70 X 238 μέτρα περίπου. Η έκταση που καταλαμβάνει η αγορά είναι δέκα οικοδομικά τετράγωνα της αρχαίας πόλης. Η αγορά της Πέλλας, όπως αποκάλυψαν οι ανασκαφές απλώνεται σε μια έκταση 70.000. τετραγωνικών μέτρων.¹⁹² Αν και η έκταση της αγοράς υπολογίζεται ότι είναι μεγαλύτερη, εφόσον και άλλα οικοδομικά τετράγωνα εξυπηρετούσαν τις εμπορικές και διοικητικές ανάγκες της περιοχής.

Το ορθογώνιο σχήμα της αγοράς διέσχιζαν οδοί και λεωφόροι. Η μια λεωφόρος που διέσχιζε κατά πλάτος το συγκρότημα είχε πλάτος 15 μέτρα και χώριζε την ορθογώνια πλατεία σε δύο τμήματα. Η οδός αυτή είναι η μεγαλύτερη που έχει αποκαλυφτεί στην Πέλλα, αφού κατευθυνόταν πέρα από τα όρια της αγοράς. Άλλες οδοί διέσχιζαν το οικοδομικό συγκρότημα δίνοντας με αυτό τον τρόπο πρόσβαση στην εσωτερική πλατεία, διευκολύνοντας ανθρώπους και τροχοφόρα.

Η συστηματική ανασκαφή της αγοράς της Πέλλας αποδίδει την εικόνα των καθημερινών δραστηριοτήτων που εκτελούσαν οι άνθρωποι, σε ένα μεγάλο τμήμα του συγκροτήματος. Στο νότιο μέρος της Ανατολικής στοάς της αγοράς, υπήρχαν τα εργαστήρια κεραμικής. Έχουν αποκαλυφτεί μεγάλες ποσότητες εμπορεύσιμων προϊόντων· στους χώρους αυτούς παράγονταν τα κεραμικά προϊόντα για αιώνες, εφόσον τα απορρίμματα έξω από τα δωμάτια και σε πηγάδια των ίδιων χώρων μαρτυρούν το γεγονός αυτό. Τα πηγάδια είχαν διάμετρο 0.80 – 1.00 μέτρο· ήταν σκαμμένα σε βράχο· υποδοχές είχαν ανοιχθεί για τη διευκόλυνση της καθόδου στο εσωτερικό τους. Τα αρχαιολογικά ευρήματα εντός των πηγαδιών αποκάλυψαν κάρθαρους, πιάτα, κάλαθους, λεκάνες και πολλά άλλα είδη κεραμικών αγαθών.¹⁹³ Στο βόρειο τμήμα της Ανατολικής στοάς υπήρχε εργαστήριο κοροπλαστικής.¹⁹⁴ Το

¹⁹² Ακαμάτης, 1990: 426.

¹⁹³ Ακαμάτης, 2002: 44.

¹⁹⁴ Ακαμάτης, 1995-2000: 267.

εργαστήριο κοροπλαστικής περιελάμβανε και κλίβανο, που όπως έδειξε η ανασκαφή, ήταν γεμάτος με ειδώλια Αφροδίτης και με προτομές αγαλματιδίων.

Στη Δυτική στοά και συγκεκριμένα στα βορειοδυτικά του συγκροτήματος, βρίσκονταν τα αρωματοπωλεία. Ο Ακαμάτης εξάγει το συμπέρασμα αυτό εξαιτίας των ατρακτόσχημων αγγείων, που αποκαλύφθηκαν. Μερικά από τα αγγεία έχουν κατάλοιπα από τις ελαιώδεις ουσίες που περιείχαν. Επιπλέον, στο νότιο τμήμα της δυτικής στοάς εντοπίστηκαν καταστήματα, που πωλούσαν αγγεία και λυχνάρια. Σε ένα χώρο της στοάς αυτής εντοπίστηκε αριθμός άθικτων αμφορέων από την Κνίδα, τη Ρόδο και την Ιταλική χερσόνησο. Τα περισσότερα από αυτά περιείχαν ίχνη σιτηρών και αλεύρων. Με την παρουσία αυτών των αμφορέων με ίχνη σιτηρών και αλεύρων, μπορούμε να κατανοήσουμε ότι η Δυτική στοά, ήταν η «Αλφιτοπωλις στοά», όπου οι κάτοικοι της Πέλλας μπορούσαν να αγοράσουν σιτάρι ή αλεύρι, για να παρασκευάσουν το ψωμί. Η εύρεση λιθάγγυρων φανερώνουν την ύπαρξη εργαστηρίων επεξεργασίας μετάλλων. Βρέθηκαν, επίσης, μολύβδινα αντικείμενα και κατάλοιπα από σκωρείες χαλκού και σιδήρου.¹⁹⁵ Τα κινητά ευρήματα με την παροχή ύδατος και τα επάλληλα δάπεδα που είχαν διαμορφωθεί, εξαιτίας των υψηλών θερμοκρασιών, αποκαλύπτουν ότι η περιοχή αυτή αναμφίβολα σχετιζόταν με την παραγωγή μετάλλων και την επεξεργασία χάλκινων αντικειμένων.¹⁹⁶ Οι χώροι της δυτικής πλευράς μεταξύ του Αρχείου και της δυτικής πύλης εκτός από καταστήματα σιτηρών, αλεύρων και μετάλλων, είχαν χρησιμοποιηθεί και ως καταστήματα πώλησης και άλλων εισαγόμενων και εξαγόμενων προϊόντων.¹⁹⁷

Η βόρεια πλευρά της αγοράς δεν είχε εμπορικό χαρακτήρα αφού κατά την αρχαιολογική ανασκαφή δεν βρέθηκαν κάποιου είδους προϊόντα. Αντίθετα, μια σειρά από υποθεμελιώσεις μνημείων, που βρίσκονται έξω από τον στυλοβάτη της, δημιούργησαν υποψίες ότι επρόκειται για έναν χώρο όπου είχαν πρόσβαση οι άρχοντες της Πέλλας. Δυτικότερα στο κέντρο της στοάς κάτω από το ιερό της Αφροδίτης και της Κυβέλης, βρέθηκε μια μεγάλη αίθουσα με βάθρο αγαλμάτων. Γύρω από το βάθρο εντοπίστηκαν μερικά τμήματα επιγραφών, θραύσματα μαρμάρινων αγαλμάτων διαφορετικών μεγεθών, αλλά και κεφάλια αγαλμάτων. Στον ίδιο χώρο υπήρχαν πλήηνα σφραγίσματα από έγγραφα σε πάπυρο με την επιγραφή Πέλλης / Πολιταρχών και τα

¹⁹⁵ Ακαμάτης, 2002: 45.

¹⁹⁶ Ακαμάτης, 2006: 622.

¹⁹⁷ Ακαμάτης, 1995-2000: 277.

ανάγλυφα εμβλήματα, ρόπαλο και άστρο που παραπέμπουν στους άρχοντες της Πέλλας.¹⁹⁸ Ο Ακαμάτης υποθέτει ότι η αίθουσα χρησίμευε για τις πολιτικές συγκεντρώσεις των αρχόντων. Η Λιλιμπάκη – Ακαμάτη συμμερίζεται την άποψη αυτή και αναφέρεται στην ανεύρεση ενός εντυπωσιακού μαρμάρινου αετού, υπερφυσικού μεγέθους, που ήταν τοποθετημένος μπροστά από μια αψιδωτή κατασκευή διαμέτρου 14.50 μέτρων, όπως και επίσης ενός μαρμάρινου τροπαιόσημου ευρήματος, που εικονίζει ανάγλυφες ασπίδες και δόρατα. Είναι πιθανόν, βάσει των παραπάνω, να υποθέσουμε, πως ο χώρος της Βόρειας στοάς χρησίμευε για τις συγκεντρώσεις των αρχόντων της πόλης.¹⁹⁹

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η νοτιοδυτική γωνιά του συγκροτήματος, όπου είχαν ανασκαφεί ένα σύνολο αιθουσών που ήταν διατεταγμένες γύρω από μια περιστυλή αυλή. Αρκετοί σφόνδυλοι βρίσκονται στην αρχική τους θέση ενώ οι ανώτεροι έχουν καταπέσει γύρω από τον στυλοβάτη. Η κιονοστοιχία ήταν δωρική, με ξύλινο επιστύλιο. Ο πάνω όροφος είχε ιωνική πεσσοστοιχία, σύμφωνα με τα επίκρανα, αλλά και από τα γείσα, που έχουν αποκαλυφθεί στο στρώμα καταστροφής. Ένα μέρος του οικοδομήματος έχει καταστραφεί από φωτιά, όπως μαρτυρούν τα ίχνη απανθρακωμένων υλικών. Επιπλέον, τα κοσμήματα και τα αγγεία από πολύτιμα μέταλλα υποδηλώνουν τη σπουδαιότητα που είχε το κτήριο. Τον επίσημο χαρακτήρα του χώρου δηλώνει και η ανεύρεση δύο μαρμάρινων ερμαϊκών στηλών, της μιας νεανικής και της άλλης στον τύπο του Ερμή του Προπυλαίου. Το σπουδαιότερο ήταν η αποκάλυψη ενός ευρήματος από εκατό περίπου πήλινα σφραγίσματα εγγράφων, που έπεσαν στο περιστύλιο και στη Νότια στοά από τον πάνω όροφο. Μελανοδοχεία και κομμάτια στυλογράφων βρέθηκαν σε αυτούς τους χώρους. Η μάζα καθαρού πηλού που βρέθηκε, μάλλον χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή των σφραγισμάτων,²⁰⁰ όπως επίσης και δύο τεμάχια σημαντρίδος γης παρομοίου σχήματος με τα σφραγίσματα, που έφεραν εμφανή ίχνη δακτυλικών αποτυπωμάτων. Τα αποτυπώματα των σφραγισμάτων απεικόνιζαν ζώα, ανδρικές και γυναικείες μορφές καθώς και λίγα πορτραίτα. Το κυριότερο σφράγισμα ήταν η αγελάδα που βόσκει, που εμφανίζεται στον οπισθότυπο των νομισμάτων της Πέλλας, με την επιγραφή ΠΕΛΛΗΣ ή ΠΕΛΛΗΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ. Η επιγραφή στα νομίσματα ΠΕΛΛΗΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ φανερώνει και τη δημόσια οργάνωση

¹⁹⁸ Ακαμάτης, 2002: 46-47

¹⁹⁹ Ακαμάτης, 1990: 427. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, στο Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Ακαμάτης, Χρυσοστόμου, Α. και Χρυσοστόμου, Π. 2011: 70.

²⁰⁰ Ακαμάτης, 1990: 428.

του εμπορικού κέντρου της Πέλλας. Σε μερικά σφραγίσματα αποτυπωνόταν το αξίωμα των στρατηγών, σε άλλα των επιμελητών του εμπορίου. Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν ότι η αγορά της Πέλλας διέθετε ένα οργανωμένο αρχείο.²⁰¹

Η Νότια στοά υποδηλώνει τον εμπορικό χαρακτήρα της αγοράς της Πέλλας, αφού σύμφωνα με τα ευρήματα των δωματίων της Νότιας στοάς, υποδεικνύεται ότι υπήρχαν καταστήματα πώλησης υγρών και στερεών.²⁰² Τα προϊόντα πωλούνταν σε αμφορείς που κατασκευάζονταν στη Ρόδο, την Κω, την Κνίδο, τη Νότια Ιταλία, την περιοχή του Brindisi, του Λατίου και τη Βόρεια Αφρική.²⁰³ Στο τμήμα των χώρων της Νότιας στοάς υπήρχαν καταστήματα κρεοπωλών και ιχθυοπωλών. Τα υπολείμματα οστών, από τα οποία μερικά ήταν πριονισμένα, μαρτυρούν την ύπαρξη κρεοπωλείων, ενώ την παρουσία των ιχθυοπωλών επιβεβαιώνουν τα κατάλοιπα οστών ιχθύων, όπως επίσης και αρκετές ποσότητες οστρέων.²⁰⁴

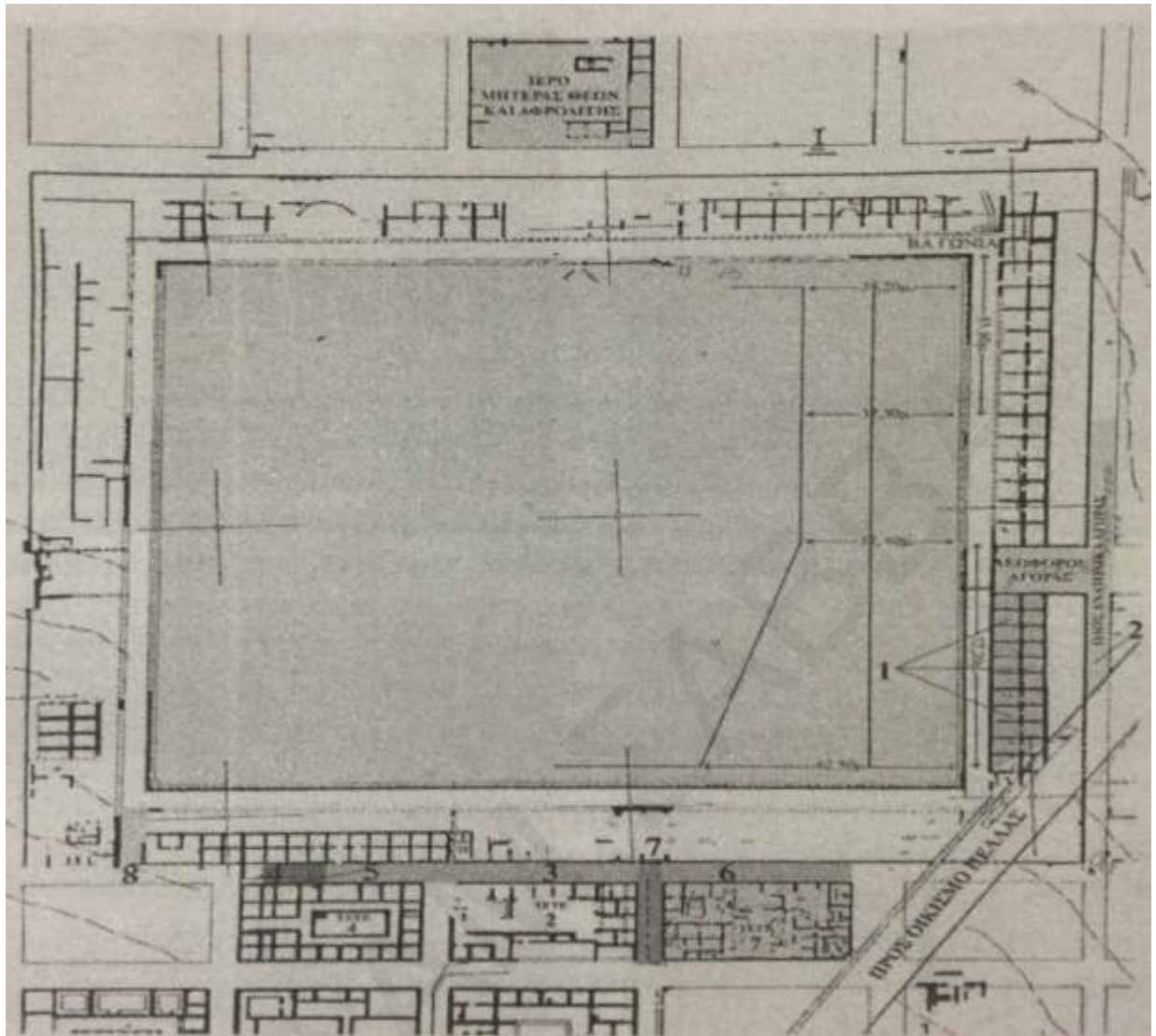
Αναμφίβολα, η αρχαία ελληνική αγορά εξελίχτηκε σταδιακά και από μια ανοικτή και ελεύθερη επιφάνεια μετατράπηκε σε οικοδομημένο σύνολο με διακριτές λειτουργίες. Ωστόσο, τα αρχαιολογικά δεδομένα που έχουμε στη διάθεσή μας δεν μας επιτρέπουν να συνάγουμε ασφαλή συμπεράσματα, εφόσον οι ελληνιστικές αγορές δεν είναι όλες πλήρως οργανωμένες. Η αγορά της Πέλλας είναι οργανωμένη με ευδιάκριτες τις λειτουργίες της και μπορούμε να κατανοήσουμε τον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι εμπορικές αγορές στην Ελληνιστική περίοδο. Η τοπογραφία της αγοράς μας δίνει ξεκάθαρες απαντήσεις για τον τρόπο λειτουργίας των εμπορικών αγορών της Ελληνιστικής περιόδου. Τα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως εξετάσαμε μαρτυρούν μία εκτενή εμπορική αγορά που εξυπηρετούσε τις ανάγκες των κατοίκων των γύρω περιοχών και η οποία μπορούσε να εξυπηρετήσει τις ανάγκες απομακρυσμένων περιοχών.

²⁰¹ Ακαμάτης, 2002: 48.

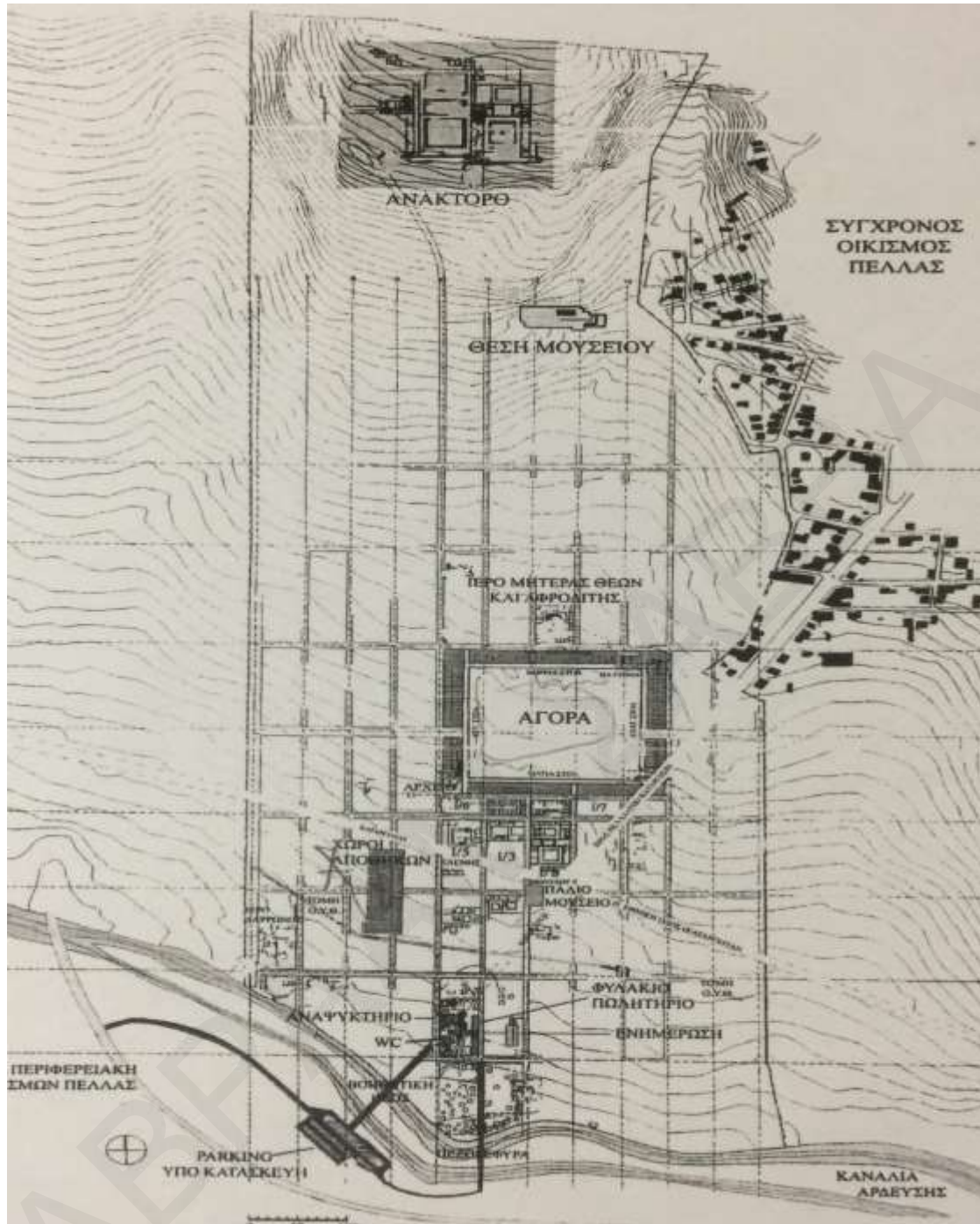
²⁰² Ακαμάτης, 2002: 48. Ακαμάτης, 1990: 428.

²⁰³ Ακαμάτης, 2006: 257.

²⁰⁴ Ακαμάτης, 2002: 48.



Εικόνα 1: Κάτοψη αγοράς Πέλλας με τους χώρους επέμβασης το 2006 (Ακαμάτης, 2006: 616)



Εικόνα 2: Κάτοψη αγοράς Πέλλας (Ακαμάτης, 2002: 52)

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΘΑΣΟΥ

Η Θάσος, η κύρια πόλη του νησιού, υπήρξε σπουδαία εμπορική πόλη, με λαμπρά δημόσια κτήρια, ιερά και περίπλοκα κατασκευαστικά έργα. Το κλειστό της λιμάνι έχει χαρακτηριστεί ως το πιο σημαντικό και προστατευμένο λιμάνι στο βόρειο τμήμα του

Αιγαίου κατά την Κλασική και την Ελληνιστική περίοδο, γεγονός αξιοσημείωτο για ένα μικρό νησί. Πολεμικά και εμπορικά λιμάνια παρατηρούνται σε περιοχές με οικονομική ευρωστία και ευμάρεια. Καθόλου δεν είναι τυχαία η επιγραφή που βρέθηκε στο νησί της Θάσου και η οποία χρονολογείται στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ.²⁰⁵ Πιθανόν, η παρουσία Αγορανόμου εντός της αγοράς να μαρτυρεί και τη σπουδαία θέση που κατείχε το νησί στην Ελληνιστική περίοδο. Οι Αγορανόμοι είχαν καθοριστικό ρόλο στην οικονομική πρόοδο της αγοράς του νησιού και η έδρα τους βρισκόταν στην ανατολική γωνιά της αγοράς.²⁰⁶

Παρόλο που η πόλη της Θάσου δεν διαμορφώθηκε με το Ιπποδάμειο σύστημα, εν τούτοις διέθετε καλά οργανωμένο οδικό δίκτυο, που έδινε πρόσβαση σε όλη την πόλη και παρείχε διευκολύνσεις στις μετακινήσεις των γηγενών αλλά και των εμπόρων.²⁰⁷ Ο Λαζαρίδης επισημαίνει, ότι η πόλη συνεχίζει να αναπτύσσεται μέχρι και τον 2^ο αι. μ.Χ.²⁰⁸ Η εγκαθίδρυση της αγοράς είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας ιδιαίτερης τοποθεσίας όπου θα ασκούσαν οι πολιτικές, θρησκευτικές και εμπορικές λειτουργίες του νησιού. Ο Grandjean τονίζει ότι τα κτήρια, όπου διεξάγονταν πολιτικές λειτουργίες απαντώνται αποκλειστικά και μόνο στη βορειοανατολική πλευρά, ενώ τα οικοδομήματα με εμπορική χρήση καταλαμβάνουν τη βορειοδυτική πλευρά και τα ιερά βρίσκονται στο εσωτερικό της αυλής.²⁰⁹ Στο εσωτερικό της πλατείας πραγματοποιούνταν πολιτικές και θρησκευτικές δραστηριότητες, ενώ οι οικονομικές και οι εμπορικές λάμβαναν χώρα κατά μήκος της μεγάλης οδού στα νοτιοανατολικά της αγοράς.

Πυρήνας της αγοράς ήταν το τέμενος του Θεσίου Αγοραίου Διός, ένας περίβολος στη βορειοδυτική γωνιά του χώρου. Στο κέντρο του τεμένους υπήρχε ένας μικρός δωρικός ναός (11.65 X 6.10 μέτρα), χρονολογημένος τον 4^ο αι. π.Χ. και ένας βωμός του 3^{ου} αι. π.Χ.²¹⁰ Τα δημόσια κτήρια μέχρι και τον 1^ο αι. π.Χ. ήταν ελάχιστα και το σημαντικότερο βρισκόταν στη Βορειοδυτική γωνιά του χώρου: πρόκειται για μια στοά του 4^{ου} αι. π.Χ., διαστάσεων 21.53 X 9.33 μέτρα, που περιελάμβανε το κτήριο με τα Παρασκήνια. Η στοά ήταν κατασκευασμένη εξολοκλήρου από μάρμαρο, σε κάτοψη

²⁰⁵ SEG XVII: 417.

²⁰⁶ Για τους Αγορανόμους στη Θάσο και εμπλοκή τους στην τέλεση δημοσιών κηδειών σε ατόμων που έχασαν τη ζωή τους στους πόλεμους, βλ. Arnaoutoglou, 1998: 94-95.

²⁰⁷ Λαζαρίδης, 1971^α: 71

²⁰⁸ Λαζαρίδης, 1971^α: 66.

²⁰⁹ Grandjean 1988: 477.

²¹⁰ Grandjean-Salviat 2012: 101.

σε σχήμα Π²¹¹, όπως η στοά του Ελευθερίου Διός στην Αθήνα.²¹² Το εν λόγω κτήριο θεωρείται η έδρα των αρχόντων, εφόσον στους εσωτερικούς του τοίχους βρέθηκαν καταγεγραμμένα ονόματα αρχόντων. Δίπλα στη στοά, στη βορειοδυτική γωνιά της πλατείας, οικοδομήθηκε τον 3^ο αι. π.Χ. το βουλευτήριο, το οποίο ήταν κατασκευασμένο από πωρόλιθο. Τα ημικυκλικά θεμέλια που εντοπίστηκαν ερμηνεύθηκαν ως εδώλια και γι' αυτό τον λόγο το κτήριο ταυτίστηκε με το βουλευτήριο.²¹³ Το ανατολικό τμήμα της βόρειας πλευράς της αγοράς καταλάμβανε ένα δημόσιο κτήριο του 4^{ου} αι. π.Χ., που ήταν χωρισμένο σε δύο πτέρυγες. Η πρώτη πτέρυγα στο πίσω τμήμα είχε επτά αίθουσες και η δεύτερη εννιά. Οι εννιά αίθουσες ερμηνεύθηκαν ως δημόσια γραφεία και χώροι εστίασεως.²¹⁴ Η Βορειοανατολική στοά που αποτελείται από έντεκα μονολιθικούς κίονες οικοδομήθηκε τον 1^ο αι. π.Χ. και ήταν δωρεά ενός ευεργέτη.²¹⁵

Ο βασικός εμπορικός χαρακτήρας της αγοράς παρατηρείται και στη βορειοδυτική στοά. Η στοά αυτή, που βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά, κτίστηκε τον 3^ο αι. π.Χ. και χωριζόταν από τον περίβολο του κλειστού λιμανιού μέσω ενός δρόμου πλάτους 4.5 μέτρων. Η στοά έχει διαστάσεις 97.59 X 13.98 μέτρα. Κάλυπτε το μήκος του χώρου από τα βορειοδυτικά προς τα νοτιοδυτικά· η κιονοστοιχία της πρόσοψης αποτελούνταν από 35 κίονες δωρικού ρυθμού, με ύψος 5.181 μέτρα και διάμετρο στη βάση 0.73 μέτρα.²¹⁶ Οι άφθονοι πλίνθοι και τα θραύσματα των αμφορέων που βρέθηκαν στον χώρο της μάλλον προδίδουν τον εμπορικό της χαρακτήρα. Ίσως λειτουργούσε και ως αποθήκη κρασιού και ελαίου. Ο Marc διατυπώνει την άποψη ότι η Νοτιοδυτική στοά είχε εμπορική χρήση στην Ελληνιστική περίοδο, λειτουργία που προφανώς διατηρήθηκε και στα Ρωμαϊκά χρόνια²¹⁷, αν και ο Martin είχε επισημάνει ότι η στοά χρησίμευε ως έδρα των θεσμών που ήταν υπεύθυνοι για την επίβλεψη των συναλλαγών στο λιμάνι.²¹⁸ Στη νοτιοανατολική πλευρά της πλατείας, που βρίσκεται απέναντι από τη στοά, αποκαλύφθηκε μια σειρά καταστημάτων, που οικοδομήθηκαν τον 4^ο αι. π.Χ., και

²¹¹ Λαζαρίδης, 1971^α: 68.

²¹² Grandjean-Salviat 2012: 89.

²¹³ Grandjean-Salviat 2012: 86-87.

²¹⁴ Grandjean-Salviat 2012: 90-91.

²¹⁵ Grandjean-Salviat 2012: 91-92. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, 2014: 62.

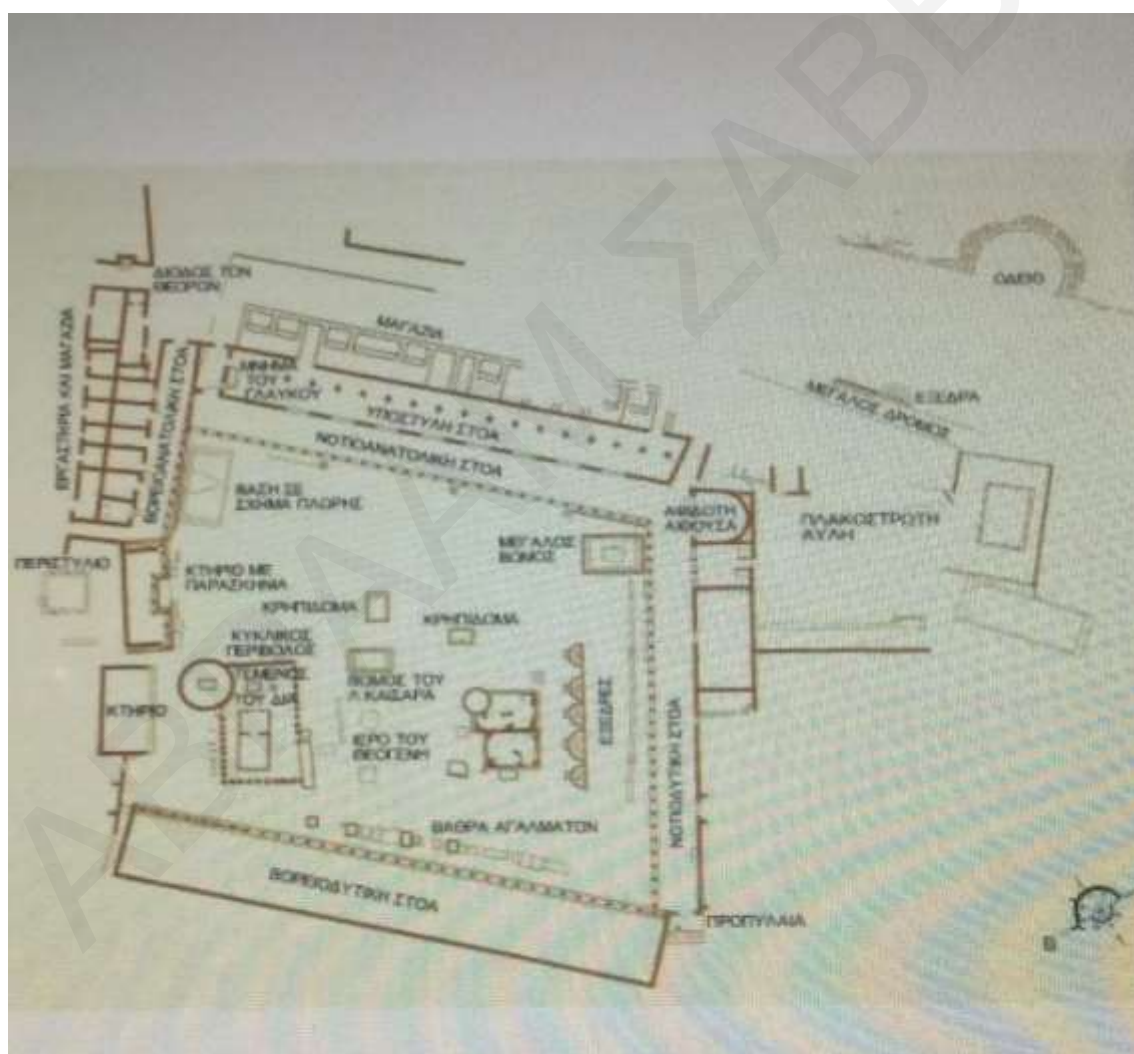
²¹⁶ Grandjean-Salviat 2012: 86-87.

²¹⁷ Marc, στο Cavalier, Descat, και Des Courtils, 2012: 231.

²¹⁸ Martin, 1959: 52.

άνοιγαν μετωπικά προς την οδική αρτηρία που ένωνε τη Δίοδο των Θεωρών και το Ηράκλειο.²¹⁹

Εν κατακλείδι, τα δημόσια κτήρια της βορειοδυτικής και βορειοανατολικής πλευράς της αγοράς, καθώς επίσης τα άλλα κτηριακά συγκροτήματα που οικοδομήθηκαν κατά την Κλασική και Ελληνιστική περίοδο, απέβλεπαν στην επίδειξη του πλούτου και της δύναμης του νησιού. Αντίθετα, στην ανατολική και τη νότια πλευρά της αγοράς δεν οικοδομήθηκαν κτηριακές εγκαταστάσεις, παρά μόνο στις αρχές της αυτοκρατορικής περιόδου.



Εικόνα 3: Κάτοψη της αγοράς της αρχαίας πόλης της Θάσου (Τουρατσόγλου, 2004: 386)

²¹⁹ Grandjean-Salviat 2012: 93.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΔΗΛΟΥ

Η οικονομική ευρωστία και η άνθιση της Δήλου τον 2^ο αι. π.Χ. οφειλόταν στη διάλυση του Μακεδονικού βασιλείου με τον Γ' Μακεδονικό πόλεμο το 168 π.Χ. Οι Ρωμαϊκές λεγεώνες συνέτριψαν τη Μακεδονική φάλλαγα στην Πύδνα και η Ελλάδα υποτάχθηκε στους Ρωμαίους. Ο Περσέας αιχμαλωτίστηκε και στη συνέχεια η Μακεδονία διαιρέθηκε σε τέσσερα τμήματα υπό τον έλεγχο της Ρώμης. Σημαντικό αίτιο στην κατακόρυφη οικονομική ανάπτυξη του νησιού ήταν η δημιουργία το 166 π.Χ. του ελεύθερου λιμένος της Δήλου. Μέσω αυτής της πολιτικής οι Ρωμαίοι επιδίωξαν την αποδυνάμωση της Ρόδου. Το 166 π.Χ. σηματοδοτεί τη μετεξέλιξη της κοινωνίας του νησιού σε πολυεθνικό εμπορικό κέντρο, που θα λάβει ολοένα και περισσότερο διεθνή και κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, ειδικότερα μετά την έκρηξη του δουλεμπορίου και τη μετατροπή της Δήλου από απλό εμπορικό κέντρο στο επίκεντρο του δουλεμπορίου στην Ανατολική Μεσόγειο.²²⁰ Στο γεγονός αυτό βοήθησε και η επεκτατική πολιτική της Ρώμης, με την καταστροφή της Κορίνθου, το 146 π.Χ., και η ανεξέλεγκτη δράση των πειρατών της Κιλικίας που επωφελήθηκαν από τους εμφυλίους πολέμους της Συρίας των Σελευκιδών, η οποία και αποτέλεσε τη δεξαμενή απ' όπου αντλούνταν δια των αιχμαλωσιών ή των πωλήσεων οι δούλοι.

Έμποροι από τη Ρωμαϊκή Πολιτεία και την Ελληνιστική Ανατολή, έρχονταν στη Δήλο, προκειμένου να πωλήσουν τα προϊόντα τους. Στο νησί της Δήλου ανακαλύφθηκαν τέσσερις αγορές, των Κομπεταλιαστών, του Θεόφραστου, των Ιταλών και των Δηλίων. Οι αγορές που ίσως έχουν εμπορικό χαρακτήρα είναι η «Αγορά των Ιταλών» και η «Τετράγωνη Αγορά». Έχει διατυπωθεί υπόθεση ότι στην «Αγορά των Ιταλών» λάμβαναν χώρα οι αγοραπωλησίες των δούλων μετά το 143 π.Χ. Στην «Τετράγωνη Αγορά» μάλλον υπήρχαν οι τραπεζίτες και τα ανταλλακτήρια νομισμάτων. Στην λεγόμενη «Αγορά των Κομπεταλιαστών» βρίσκονταν οι ναοί των Ιταλών εμπόρων, ενώ στην «Αγορά του Θεοφράστου» μάλλον γίνονταν οι συναλλαγές λιανικού εμπορίου. Αλλά τα αρχαιολογικά ευρήματα από την «Αγορά των Κομπεταλιαστών»

²²⁰ Πολύβιος XXX.31.8-12 ἐξ ὧν μείζονα φόρον ἐπιτεθείκατε τοῖς Ῥοδίοις τῆς ἀγνοίας ἢ Μακεδόσι τοῖς διὰ παντὸς πολεμίοις ὑμῶν ὑπάρξασι. τὸ δὲ μέγιστον σύμπτωμα τῆς πόλεως· καταλέλυται γὰρ ἡ τοῦ λιμένος πρόσοδος ὑμῶν, Δήλον μὲν ἀτελῆ πεποικηκότων, ἀφηρημένων δὲ τὴν τοῦ δήμου παρρησίαν, δι' ἧς καὶ τὰ κατὰ τὸν λιμένα καὶ ἄλλα πάντα τῆς πόλεως ἐτύγγανε τῆς ἀρμοζούσης προστασίας. ὅτι δὲ τοῦτ' ἔστιν ἀληθὲς οὐ δυσχερὲς καταμαθεῖν· τοῦ γὰρ ἐλλιμενίου κατὰ τοὺς ἀνώτερον χρόνους εὐρίσκοντος ἑκατὸν μυριάδας δραχμῶν, νῦν ἀφηρήκατε πεντεκαίδεκα μυριάδας, ὥστε καὶ λίαν, ὧ ἄνδρες Ῥωμαῖοι, τὴν ὑμετέραν ὀργὴν ἤφθαι τῶν κυρίων πόρων τῆς πόλεως.

βοήθησαν σε σημαντικό βαθμό και στην κατανόηση των εργασιών του εμπορίου της Δήλου στην περιοχή του λιμένα. Η εμπορική ζώνη της Αγοράς αναπτύχθηκε ήδη τον 3^ο αι. π.Χ., όταν η Δήλος ανακηρύχθηκε ανεξάρτητη και πρωταγωνίστησε στο εμπόριο του σιταριού, έχοντας τον ρόλο ενός «αδιόρατου» χρηματιστηρίου στις τιμές των σιτηρών ανά τη Μεσόγειο. Διαφορετική άποψη εξέφρασε επί τούτου ο Reger., χωρίς ωστόσο να πείσει στη βιβλιογραφία. Μετά το 166 π.Χ. η διαφοροποίηση του εμπορίου και η εξειδίκευση στην περίπτωση των δούλων επιφέρει ριζικές αλλαγές στον εμπορικό χαρακτήρα της Δήλου. Η εύρεση των «σηκωμάτων» π.χ., των μονάδων μέτρησης κρασιού και ελαίου, μαρτυρεί ότι η «Αγορά των Κομπεταλιαστών» φαίνεται πως ήταν ο χώρος πώλησης κρασιού και ελαίου.²²¹

Η σημαντικότερη αγορά της Δήλου τον 1^ο αι. π.Χ. φαίνεται πως κατέστη η «Αγορά του Θεόφραστου», η οποία πήρε το όνομά της από τον επιμελητή του νησιού Θεόφραστο, που επιμελήθηκε τις εργασίες κατασκευής της αγοράς το 126 π.Χ. – 125 π.Χ.²²² Ο επιμελητής Θεόφραστος διοργάνωσε την καθολική μεταμόρφωση του λιμανιού της Δήλου και την αναδιοργάνωση της δομής της διοίκησης για το εμπόριο. Αυτές οι αλλαγές αντανάκλυσαν την εκπλήρωση μιας καινούριας οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης, στην Ανατολή από τη Ρώμη. Η αφιέρωση του Θεόφραστου το 126 π.Χ. – 125 π.Χ. είναι η πρώτη χρονική απόδειξη που συνδέεται η αφιέρωση ενός επιμελητή εμπορίου, που συνδέει του Αθηναίους, Ρωμαίους, και άλλους ξένους εμπόρους και ναυκλήρους που κατοικούσαν στη Δήλο.

Προσφάτως, η μελέτη της «Αγοράς του Θεόφραστου» επικεντρώθηκε στο κυκλικό οικοδόμημα που βρίσκεται στη δυτική άκρη της αγοράς. Το νησί της Δήλου, κατά την περίοδο από 166 π.Χ. έως το 88 π.Χ., χαρακτηρίζεται, ως το σπουδαιότερο εμπορικό κέντρο δουλεμπορίου στη Μεσόγειο. Ο Στράβων αναφέρει ότι: *«Πλέον κερδοφόρα επιχείρηση που προκάλεσε την απασχόληση των περισσοτέρων σε αυτό το κακούργημα ήταν η αγοραπωλησία αιχμαλώτων. Τους έπιαναν εύκολα, το εμπορικό κέντρο δεν ήταν πολύ μακριά και ήταν τεράστιο, με απεριόριστες δυνατότητες ή Δήλος»*.²²³ Οι έμποροι πρέπει να βρίσκονταν ιστάμενοι στο κέντρο του κύκλου, όπου τους δινόταν η

²²¹ Zarmakoupi, 2015: 117.

²²² ID 1645 1-2: Θεόφραστον [Ἡρ]α[κ]λ[εΐτου Ἀχαρν]έα, ἐπιμελητὴν Δήλου γενόμενον | καὶ κατασκευάσαντα τὴν ἀγορὰν καὶ τὰ χώματα περιβαλόντα τῷ λιμένι.

²²³ Στράβων XIV.5.2 ἡ δὲ τῶν ἀνδραπόδων ἐξαγωγή πρὸς τὰς κακουργίας, ἐπικερδεδεστέρα γένοιτο· καὶ γὰρ ἤλίσκοντο ῥαδίως, καὶ τὸ ἐμπόριον οὐ παντελῶς ἄπωθεν ἦν μέγα καὶ πολυχρήματον ἡ Δήλος.

δυνατότητα, να ορίσουν την τιμή των δούλων. Βρίσκονταν στην ευνοϊκή θέση να πωλήσουν τους δούλους ατομικά ή ομαδικά. Το οικοδόμημα του κύκλου φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκε για την πώληση δούλων και άλλων προϊόντων. Αυτό τουλάχιστον υποστηρίζει η Chankowski. Ο διπλός κύκλος χρηματοδοτήθηκε από τον Αγορανόμο Σωκράτη και στο σημείο αυτό διεξαγόταν δημοπρασία διάφορων αγαθών. Περίπου 70 άτομα μπορούσαν να σταθούν περιμετρικά του κύκλου για να αγοράσουν προϊόντα. Το τείχος του δεύτερου κύκλου ήταν λίγο πιο χαμηλό για να έχουν τη δυνατότητα οι αγοραστές να δουν τα αγαθά που πωλούνταν από τους εμπόρους.²²⁴ Η μορφή του μνημείου είναι απλή και για τον λόγο αυτό, το κόστος του μνημείου δεν ήταν μεγάλο.²²⁵ Τα μνημεία στη Δήλο είναι επηρεασμένα από τη Ρωμαϊκή αρχιτεκτονική. Ο Ρωμαϊκός κόσμος έχει κυκλικά κτήρια για την εξυπηρέτηση εμπορικών σκοπών. Αντίθετα, στον Ελληνιστικό κόσμο τέτοιου είδους κτήρια είναι περιορισμένα.²²⁶

Το μεγάλο θέμα για το νησί της Δήλου ήταν και είναι στη βιβλιογραφία η πώληση δούλων. Η πώληση δούλων θα μπορούσε να γίνεται στην Αγορά του Θεοφράστου και συγκεκριμένα στον κύκλο του Σωκράτη, αν θεωρήσουμε ότι η «Αγορά των Ιταλών» ήταν χώρος ψυχαγωγίας, όπως υποστηρίζει η Trumper, και ότι εκεί πραγματοποιούνταν αθλητικοί αγώνες, όπως υποστήριξε ο Rauh.²²⁷ Ο Descat συμμαρτίζει την άποψη ότι το εμπόριο δούλων διεξαγόταν στην «Αγορά του Θεοφράστου» και τονίζει ότι η πώληση των δούλων στη Δήλο είχε κάποιες ιδιαιτερότητες, που τις παρομοιάζει με αυτές του εμπορίου ζώων. Διακρίνει ότι ο χώρος του εμπορίου δούλων πρέπει να ήταν εντός της «Αγοράς του Θεοφράστου», χωρίς να υπάρχει κάποιος προκαθορισμένος χώρος με δική του αρχιτεκτονική. Ο ίδιος τονίζει, ότι η έννοια του κύκλου ήταν στενά συνυφασμένη με το εμπόριο δούλων, αν και το εμπόριο δούλων αποτέλεσε αντικείμενο ξεχωριστού προβληματισμού και έγινε προσπάθεια να εντοπιστούν κτήρια ειδικά για τη διεξαγωγή του. Το παράδειγμα της Δήλου θα μπορούσε να δώσει σημαντικές απαντήσεις σε θέματα που σχετίζονται με το δουλεμπόριο.²²⁸ Όσον αφορά το ειδικότερο πρόβλημα των θεσμών, ο Moretti υποστηρίζει, ότι κοντά στην περιοχή του Κύκλου βρισκόταν και το Αθηναϊκό

²²⁴ Moretti, Fincker και Chankowski, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 241.

²²⁵ Moretti, Fincker και Chankowski, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 235.

²²⁶ Moretti, Fincker και Chankowski, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 237.

²²⁷ Zarmakoupi, 2015: 123.

²²⁸ Descat, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 203.

Αγορανομείο, το γραφείο των Αγορανόμων.²²⁹ Οι Αγορανόμοι φρόντιζαν να ρυθμίζουν τις εμπορικές συναλλαγές, που πραγματοποιούνταν στην αγορά και είχαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της εμπορικής αγοράς του νησιού.

Η άλλη αγορά της Δήλου, που θεωρήθηκε ότι σχετίζεται με την πώληση των δούλων, είναι αυτή των Ιταλών, αν και καμία εμπορική δραστηριότητα δεν φάνηκε να αναπτύχθηκε στον περίβολο της αγοράς αυτής κατά τους ανασκαφείς, εφόσον ανακαλύφθηκαν μόνο βωμοί, ιερά, αγάλματα και επιγραφικές αφιερώσεις στους θεούς. Η «Αγορά των Ιταλών» κτίστηκε το τελευταίο τέταρτο του 2^{ου} αι. π.Χ. και εκτείνεται σε ένα χώρο διαστάσεων 48 X 68 μέτρα, με είσοδο από ένα πρόπυλο στη νοτιοδυτική γωνιά. Σε κάθε πλευρά του ορθογωνίου που σχηματίζεται από τις διάφορες πλευρικές κατασκευές, υπάρχει κιονοστοιχία, ώστε το σχηματιζόμενο περιστύλιο να αποτελεί ένα μεγάλο υπαίθριο χώρο. Στο περιστύλιο ανοίγονται ευρύχωρες αίθουσες, που διαιρούνται σε περισσότερα ανοίγματα με κίονες. Στις δύο πλευρές υπήρχαν σειρές καταστημάτων με είσοδο από τον δρόμο και στη βορειοανατολική γωνιά εγκατάσταση λουτρών.²³⁰ Στην «Αγορά των Ιταλών» πωλούνταν αγαθά από την Ανατολή όπως, σμύρνα και λιβάνι.²³¹

Σημαντικό ρόλο στην άνθιση του εμπορίου στη Δήλο διαδραμάτισαν οι οικίες, αν και οι οικίες δεν εξυπηρετούσαν τις ανάγκες διεθνούς εμπορίου, αλλά τοπικού.²³² Η Συνοικία του θεάτρου περιελάμβανε οικίες που είχαν πολλές φορές δωμάτια ανεξάρτητα που επρόκειτο για εμπορικά ή βιοτεχνικά καταστήματα, που είχαν πρόσβαση από τους κύριους δρόμους του θεάτρου ή του λιμανιού. Τα σπίτια ήταν γενικά ισόγεια, αλλά υπήρχαν και σπίτια με δυο ορόφους. Το σύνηθες υλικό τοιχοδομίας των σπιτιών ήταν ο γνεύσιος, αλλά τα υλικά ποικίλλουν, γρανίτης, πάρος, πλίνθοι. Το ασβεστοκονίαμα κάλυπτε την όψη των τοίχων.²³³ Καταστήματα στην περιοχή της οδού Θεάτρου πωλούσαν υγρά και δημητριακά.²³⁴ Επιπλέον, οι αρχαιολογικές ανασκαφές των οικιών IC και ID αποκαλύπτουν τον εμπορικό τους χαρακτήρα. Η κατασκευή της δεύτερης φάσης των οικιών IC και ID υπολογίζεται ότι

²²⁹ Moretti, Fincker και Chankowski, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 243.

²³⁰ Η Ζαφειροπούλου θεωρεί ότι η αγορά των Ιταλών κτίστηκε με δαπάνες πλουσίων χορηγιών, όπως του τραπεζίτη Φιλόστρατου από την Ασκάλωνα της Φοινίκης: Ζαφειροπούλου, 2013: 30-31.

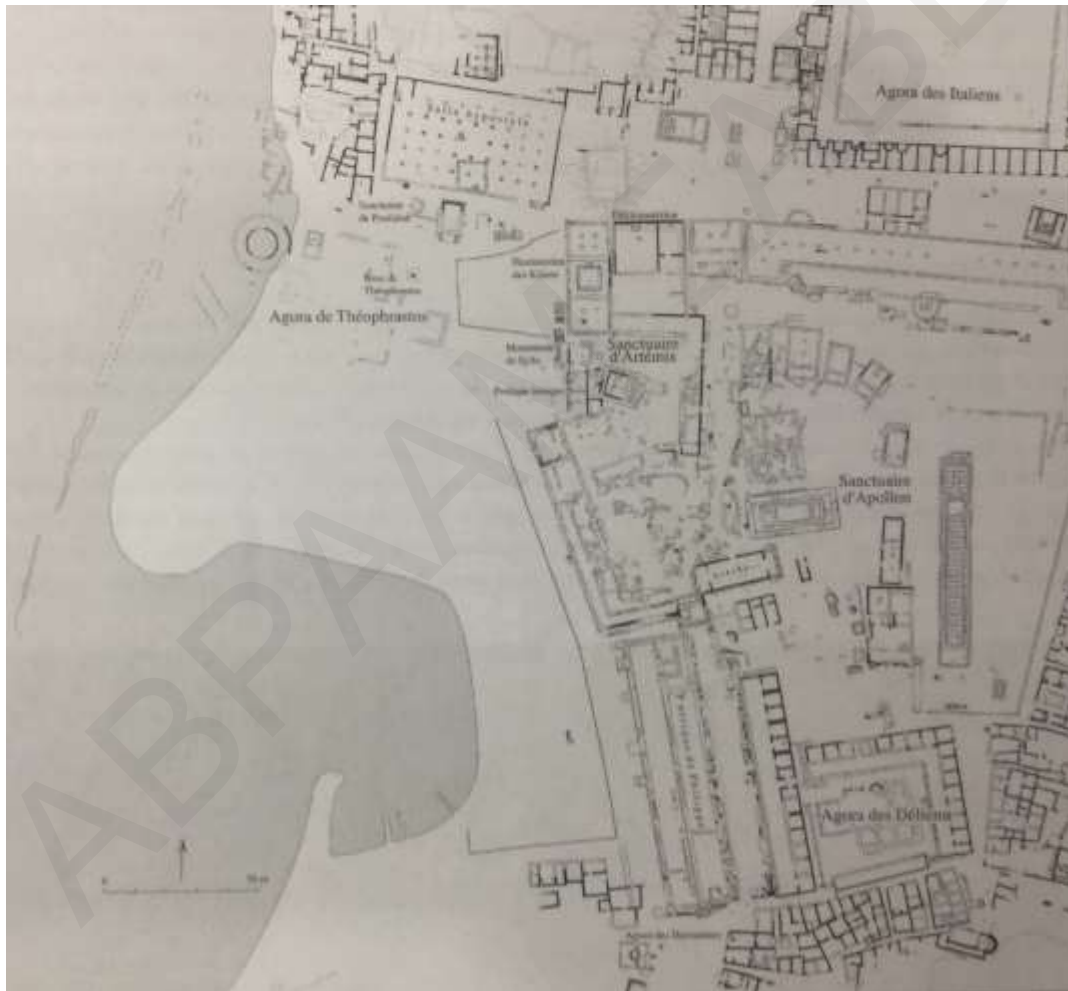
²³¹ ID 2549 4: μάρμαιρον σμύρνα[ι] πίνονι καὶ λιβάνωι·

²³² Karvonis, 2008: 205-211

²³³ Ζαφειροπούλου, 2013: 47.

²³⁴ Zarmakoupi, 2015: 120.

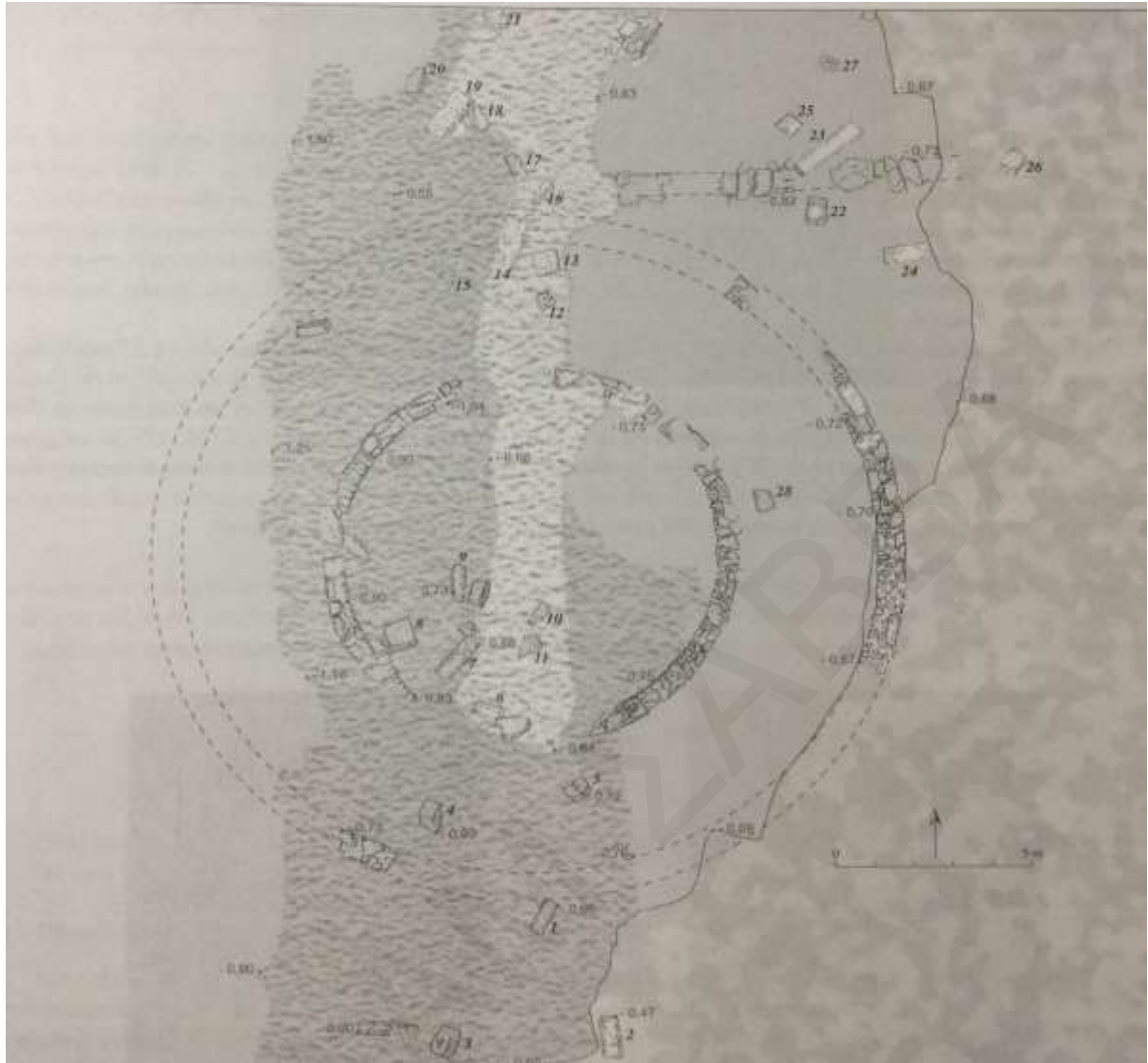
ξεκίνησε στα τέλη του 2^{ου} αι. με αρχές 1^{ου} αι. π.Χ. Νέοι χώροι χρησίμευσαν για την αποθήκευση προμηθειών αλλά και τη φιλοξενία δούλων. Από την άλλη, η οικία IB είχε μεταμορφωθεί σε εργαστήριο κατασκευής αρωμάτων. Η αναδιαμόρφωση των οικιών με σκοπό την εξυπηρέτηση των εμπορικών δραστηριοτήτων οφείλεται στην ανακαίνιση του Σταδίου, τον 2^ο αι. π.Χ. έργο του Ξύστωνα, μαζί με την ανέγερση και του γυμνασίου.²³⁵ Το νησί διέθετε και εργαστήρια βαφείων, πιο συγκεκριμένα στο σπίτι των Κωμωδών το δωμάτιο D ήταν εργαστήρι παραγωγής βαφής.²³⁶ Τα εργαστήρια που λειτουργούσαν στις οικίες των διάφορων συνοικιών της Δήλου ίσως να μην παρήγαν τεράστιες ποσότητες αγαθών για να τις διαθέσουν σε όλες τις εμπορικές αγορές του Ελληνιστικού κόσμου.



Εικόνα 4: Τοπογραφικό Δήλου (Moretti, Fincker και Chankowki, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 227)

²³⁵ Zarmakoupi, 2012: 18.

²³⁶ Zarmakoupi, 2012: 16.



Εικόνα 5: Ο κόκλος του Σωκράτη στην Αγορά του Θεόφραστου (Moretti, Fincker και Chankowski στο Chankowski και Karvonis, 2012: 229)

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΠΕΡΓΑΜΟΥ

Η Πέργαμος συνδύαζε μια ιδιάζουσα αρχιτεκτονική οπτική που βασιζόταν στην προοπτική επάλληλων επιπέδων σε μορφή άνδηρου, που λειτουργούσε μέσα σε ένα σχέδιο ενιαίας μνημειακής σύλληψης. Οι βασιλείς της Περγάμου αξιοποίησαν τις δυσκολίες του εδάφους για να δημιουργήσουν μία εντυπωσιακή πόλη, κέντρο του Ελληνικού πολιτισμού. Η νέα πόλη δεν είχε να αντιμετωπίσει μόνο τις σοβαρές τοπογραφικές προκλήσεις, αλλά και να ανταποκριθεί στις εμπορικές απαιτήσεις του Ελληνιστικού κόσμου. Το φυσικό τοπίο με τις έντονες υψομετρικές διαφορές είχε ως

αποτέλεσμα οι Ατταλίδες να μην ακολουθήσουν το Ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα και να οικοδομήσουν μία πόλη όχι σύμφωνα με τα παραδοσιακά Ελληνικά πρότυπα, χωρίς να υπάρχει μια πραγματική αγορά.²³⁷

Στην Πέργαμο έχουν αναγνωριστεί, δύο αγορές, η άνω αγορά και η κάτω αγορά. Οι δύο αυτές αγορές χωροθετούνται περιφερειακά. Η κάτω αγορά βρίσκεται στη νοτιοανατολική κλιτύ του λόφου και αποτέλεσε το εμπορικό κέντρο της πόλης· η οικοδόμησή της χρονολογείται επί βασιλείας Ευμένη Β'. Μέχρι τότε η άνω αγορά εξυπηρετούσε τις εμπορικές δραστηριότητες της πόλης. Ο Radt επισημαίνει ότι πιθανόν να υπήρχε και άλλη αγορά, αφού ο κεντρικός δρόμος, με τα καταστήματα είχε φυσικά από μόνος του μια τέτοια λειτουργία.²³⁸ Η κάτω αγορά πλαισιωνόταν και στις τέσσερις πλευρές της από στοές, ενώ η εξωτερική έκταση που καταλάμβανε ήταν 88 X 55 μέτρα.²³⁹ Η ορθογώνια αυλή είχε διαστάσεις 34 X 64 μέτρα. Το τοπογραφικό σχέδιο της κάτω αγοράς είχε ελαφρύ ακανόνιστο σχήμα σε περιστύλιο, με διάφορα κτήρια και μεγάλο αριθμό καταστημάτων. Ο Wycheley επισημαίνει ότι, παρόλο το μέγεθος του κτηρίου της αγοράς, αυτό δεν θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη ζωή της πόλης.²⁴⁰ Για τη Sielhorst, η κάτω αγορά είναι από τις λίγες αγορές που μπορούν να ονομαστούν Ελληνιστικές αγορές, αφού είχε καθαρά εμπορικό χαρακτήρα και δεν γίνονταν ούτε πολιτικές, αλλά ούτε και θρησκευτικές συγκεντρώσεις.²⁴¹ Επίσης, στην κάτω αγορά έχουν ανακαλυφθεί τιμητικές αφιερώσεις από το αξίωμα των Αστυνόμων που δρούσε στην εμπορική αγορά.²⁴²

Το μεγάλο κτιριακό συγκρότημα της κάτω αγοράς περιβαλλόταν παντού από δρόμους και διαμόρφωνε ένα τεχνητώς ισοπεδωμένο πλάτωμα σε μια εν μέρει απόκρημνη περιοχή. Το ανάλημμα στη δυτική πλευρά ανέβαινε, από τη νότια στενωπό προς τη βορειοδυτική άκρη, περίπου 20 μέτρα. Στη νοτιοδυτική άκρη, οι χώροι πίσω από τις στοές ήταν ημιυπόγειοι και ο κεντρικός δρόμος που ξεκινούσε από την πύλη του Ευμένη, ακολουθούσε την ανατολική και βόρεια πλευρά της αγοράς. Ο δρόμος βρισκόταν σε υψηλότερο επίπεδο, έτσι ώστε τα καταστήματα της Βόρειας στοάς που ήταν στο δεύτερο όροφο να κοιτάζουν προς τον δρόμο. Οι πρώτοι όροφοι έβλεπαν προς

²³⁷ Wycheley, 1942: 28.

²³⁸ Radt, 2011: 87.

²³⁹ Wace, 1903: 336.

²⁴⁰ Wycheley, 1942: 28.

²⁴¹ Sielhorst, 2015: 147.

²⁴² Sielhorst, 2015: 146.

τα έξω, επειδή το έδαφος στο τέλος της νότιας είχε κλίση στοάς, όπου και τελείωνε το ανάλημμα.²⁴³

Στη δυτική πλευρά της κάτω αγοράς υπήρχαν μεγάλες περίστυλες οικίες και στα βόρεια κατάλοιπα μιας ελληνοιστικής περίστυλης οικίας, η οποία κατά τη μεταγενέστερη Ρωμαϊκή περίοδο αποδίδεται στον ύπατο Άτταλο. Μεταξύ της αγοράς και της περίστυλης οικίας ήταν ο κεντρικός δρόμος που οδηγούσε στην Ακρόπολη, που έπαιρνε μια απότομη στροφή στο σημείο όπου βρισκόταν ένα τριγωνικό κτήριο με εσωτερική αυλή, πιθανώς για εμπορικές δραστηριότητες. Η είσοδος στην αγορά γινόταν από σκαλοπάτια στη βορειοανατολική γωνιά του συγκροτήματος, δεν εντασσόταν στον άξονα και για τον λόγο αυτό δεν είχε σχεδιαστεί κάποιο πρόπυλο. Υπήρχαν ακόμη δύο άλλες εισοδοί, η μία στη δυτική πλευρά και η άλλη στη βορειοδυτική και οι δύο εισόδοι ήταν προσβάσιμες με σκαλοπάτια· απ' αυτό συμπεραίνει κανείς ότι το κτίσμα ήταν προσβάσιμο μόνο στους πεζούς.²⁴⁴

Η άνω αγορά βρίσκεται σε δικό της ανάλημμα στην Ακρόπολη, κάτω από τον βωμό του Δία και κοντά στα Ανάκτορα των Ατταλιδών και το ιερό της Αθηνάς. Αποτέλεσε σημαντικό πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο της Ελληνοιστικής πόλης.²⁴⁵ Η χωροθέτηση της άνω αγοράς υπολογίζεται ήδη στην Προελληνοιστική περίοδο. Επί βασιλείας Αττάλου Α΄ στη θέση της μεταγενέστερης αγοράς υπήρχε ένα ιερό του Δία και η πρόωμη αγορά πρέπει να βρισκόταν σε ένα από τα υψηλότερα αναλήμματα. Η επέκταση του Ευμένη Β΄ τον 2^ο αι. π.Χ. συμπεριέλαβε τα προγενέστερα κατάλοιπα σε ένα ενιαίο συγκρότημα.²⁴⁶ Η πόλη επεκτάθηκε από τον Ευμένη Β΄ από τα 21 στα 90 εκτάρια. Είναι ο Ευμένης που οικοδόμησε τη μνημειώδη κεντρική περιοχή με τον μεγάλο βωμό, και ο οποίος αύξησε το συνολικό εμβαδόν της εντός των τειχών Περγάμου,²⁴⁷ ώστε η πόλη του Ευμένη να είναι 4.5 φορές μεγαλύτερη από την πόλη του Φιλέταιρου.²⁴⁸

Ο Ευμένης Β΄ δημιούργησε νέες συνοικίες γύρω από την παλιά φιλεταιρεία πόλη, εκτός από την απόκρημνη βορειοανατολική πλευρά και το νέο δίκτυο δρόμων που

²⁴³ Bayraktar, 1990: 74.

²⁴⁴ Mathys, στο Pirson και Scholl, 2014: 323-324.

²⁴⁵ Wace, 1903: 336.

²⁴⁶ Rheidt, 1992: 235.

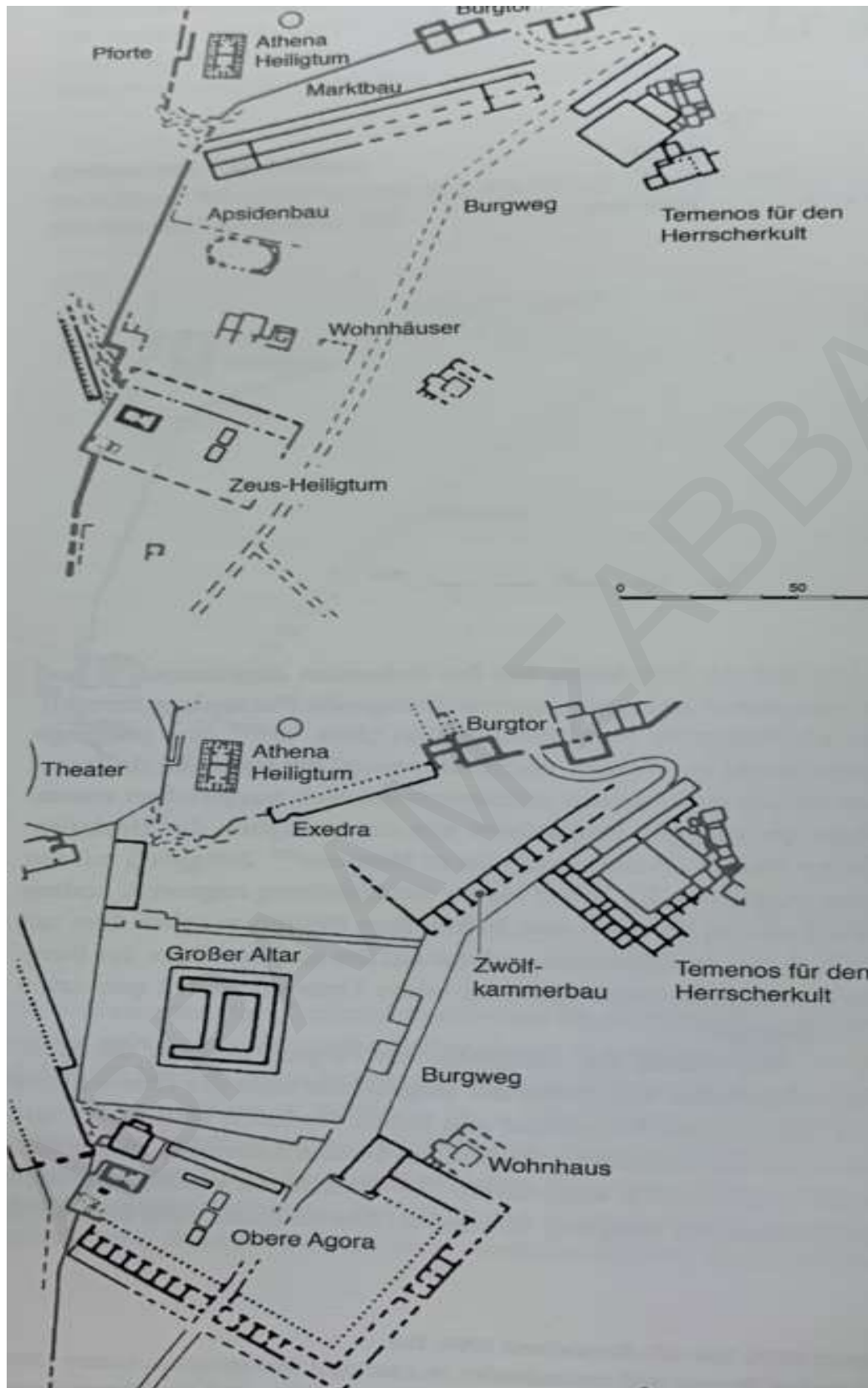
²⁴⁷ Pirson, στο Pirson και Scholl, 2014: 223.

²⁴⁸ Radt, στο Parish, 2001: 48.

κατασκεύασε και που δημιουργούσε έναν διαφορετικό προσανατολισμό σε σχέση με τον προσανατολισμό της παλιάς πόλης.²⁴⁹ Οι δρόμοι δεν ήταν ακριβώς παράλληλοι, για να μπορούν να ακολουθούν τη μορφολογία του εδάφους. Άξιο αναφοράς είναι ότι το πλάτος των νέων δρόμων που ανηφόριζαν κυμαίνονταν ανάμεσα στα 3.5 – 4.5 μέτρα, φτάνοντας το μέγεθος του κεντρικού δρόμου.²⁵⁰

²⁴⁹ Radt, στο Parish, 2001: 47.

²⁵⁰ Pirson, στο Pirson και Scholl, 2014: 218.



Εικόνα 6: Τοπογραφικό Περγάμου, Άνω μέρος Εμπορική Αγορά Περγάμου, 3ο αι. π.Χ. και στο κάτω μέρος Εμπορική Αγορά τον 2ο αι. π.Χ. (Sielhorst, 2015:140)

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΕΦΕΣΟΥ

Το 294 π.Χ., η Έφεσος περιήλθε στην εξουσία του Λυσιμάχου και αποφάσισε να δημιουργήσει μια μεγάλη πόλη κοντά στην παλαιότερη, η οποία ονομάστηκε Αρσινόη, προς τιμή της συζύγου του. Η ίδρυση της πόλης επέφερε μεγάλη οικονομική ανάπτυξη. Μετά τον θάνατο του Λυσιμάχου το 281 π.Χ. η Έφεσος παρέμεινε ελεύθερη. Η νέα Έφεσος ήταν μία σύγχρονη πόλη που οικοδομήθηκε σύμφωνα με το Ελληνιστικό πρότυπο και τις πολεοδομικές αρχές του Ιπποδάμειου συστήματος, αρχές που παρείχαν υψηλό επίπεδο οργάνωσης και εξειδίκευσης σε κάθε ελληνιστική πόλη.²⁵¹

Η άνω αγορά της Εφέσου τον 4^ο αι. π.Χ. εξελίχθηκε αρχικά από μια αποκεντρωμένη νεκρόπολη στο αντιπροσωπευτικό κέντρο της πόλης, με δημόσια κτήρια και μνημεία. Ήταν πλαισιωμένη από στοές, τη βόρεια στοά και τη νοτιανατολική στοά που είχε σχήμα L.²⁵² Ενώ, η εμπορική αγορά εγκαταστάθηκε σε μια επίπεδη κοιλάδα που βρισκόταν κοντά το λιμάνι και Ανατολικά της Μαρμάρινης οδού, η Κάτω Αγορά της Εφέσου είναι η αποκαλούμενη «Τετράγωνος αγορά».²⁵³ Ο Langmann μπόρεσε να διαγνώσει ότι η αγορά των Ελληνιστικών χρόνων βρισκόταν σε επίπεδο τριών μέτρων χαμηλότερα από το σημερινό, αφού η περιοχή ήταν μερικώς ανυψωμένη, μέσω ενός παχέος στρώματος πηλού.²⁵⁴ Για την οικοδόμηση της μεταγενέστερης φάσης της «Τετραγώνου αγοράς» χρειάστηκε να γίνουν εργασίες, ώστε να ισοπεδωθούν οι υψομετρικές διαφορές. Έτσι, στη Δυτική στοά διαμορφώθηκε ένας υπόγειος χώρος, ενώ στην Ανατολική στοά, η οποία βρίσκεται δίπλα στον ελληνιστικό αναλημματικό τείχος, η διαφορά επιπέδου ανάμεσα στην αγορά και τη Μαρμάρινη οδό εξομαλύνθηκε.²⁵⁵

Η κάτω αγορά με πλευρά μήκους 100 – 110 μέτρα κατείχε μόνο τη μισή έκταση εκείνης των Ρωμαϊκών χρόνων. Στη νοτιοδυτική γωνία της αγοράς υπήρχε μια αποθήκη, η οποία διέθετε δύο σειρές επτά - εννιά δωματίων με διαστάσεις 3.95 – 4.10 X 4.60 – 4.70 μέτρα το καθένα. Τα δωμάτια που βρίσκονταν στα Δυτικά πιθανώς να άνοιγαν σε δρόμους, ενώ τα ανατολικά δωμάτια έβλεπαν προς την αγορά. Όσον αφορά τα νότια δωμάτια δεν είναι απόλυτα βέβαιο ότι ανήκαν στο αρχικό σχέδιο. Η αποθήκη είχε

²⁵¹ Scherrer, 2000: 18.

²⁵² Sielhorst, 2015: 116-119.

²⁵³ Scherrer, 2000: 140.

²⁵⁴ Sielhorst, 2015: 122.

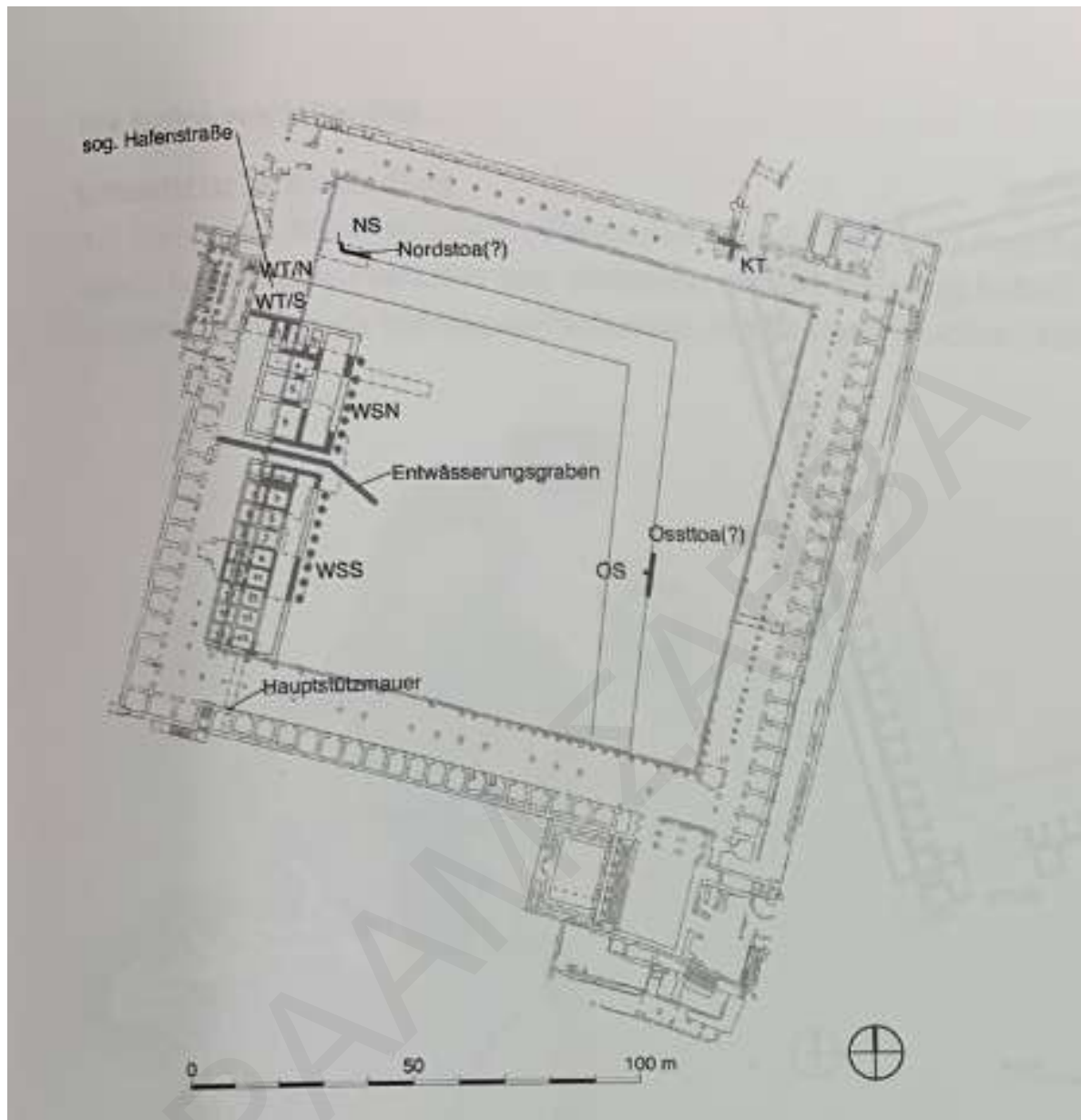
²⁵⁵ Hueber, 1997a: 74.

μήκος 43.40 μέτρα και πλάτος 11.50 μέτρα. Δεν μπορούμε να αποφανθούμε εάν το κτήριο είχε σχήμα στοάς, αφού η μεταγενέστερη ανοικοδόμηση κατέστρεψε την οποιαδήποτε απόδειξη. Το κτήριο χρησίμευε είτε ως κατάστημα είτε ως αποθήκη και η κατασκευή του χρονολογείται στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ.²⁵⁶ Πάνω από αυτές τις εγκαταστάσεις αναπτύχθηκε μια μεγάλη στοά σε τρεις διαδοχικές φάσεις μεταξύ του 3^{ου} και 2^{ου} αι. π.Χ. Η στοά φαίνεται μάλιστα να επεκτάθηκε στον δρόμο εκεί που οικοδομήθηκε σε μεταγενέστερη φάση η δυτική πύλη.²⁵⁷ Στη δεύτερη φάση του κτηρίου, τα βόρεια και τα νότια τείχη είχαν επεκταθεί ανατολικά και προστέθηκε στο εμπρόσθιο μέρος του κτηρίου μία στοά με πλάτος 17 μέτρα και το εμπρόσθιο μέρος της στοάς που έβλεπε την αγορά είχε βάθος 4.60 μέτρα. Οι αλλαγές πιθανολογείται ότι έγιναν το 200 π.Χ. Στην τρίτη φάση, το επίπεδο της στοάς αυξήθηκε κατά ένα μέτρο και τα τείχη έγιναν πλατύτερα. Την ίδια περίοδο, μια νέα στοά προστέθηκε στα βόρεια, με διαστάσεις 28.3 X 17.4 μέτρα. Η νέα στοά διέθετε τρεις θαλάμους διαφορετικών μεγεθών με προσανατολισμό στο εμπρόσθιο μέρος και τρία μικρότερα δωμάτια με βόρειο προσανατολισμό. Στην τελευταία φάση οι δύο στοές που είχαν οικοδομηθεί τον 2^ο αι. π.Χ. συνδέονται μεταξύ τους και συναπαρτίζουν μία στοά με μήκος 72 μέτρων.²⁵⁸

²⁵⁶ Scherrer, στο Parish, 2001: 66-67.

²⁵⁷ Scherrer, 2000: 144.

²⁵⁸ Scherrer, στο Parish, 2001: 67.



Εικόνα 7: Εμπορική Αγορά Εφέσου (Sielhorst, 2015: 122)

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΠΕΙΡΑΙΑ

Ο δήμος του Πειραιά υπήρξε κατ'εξοχήν δημιούργημα του Θεμιστοκλή και ήταν αποτέλεσμα μίας ένωσης τριών δήμων που περιλάμβανε τους γύρω δήμους των Θυμαϊτάδων (Κερατσίνι), Ξυπετής (Καμίνια, Ρέντης, Μοσχάτο) και Φαλήρου. Ο Θεμιστοκλής ήταν το άτομο που αναγνώρισε την καθοριστική σημασία της γεωγραφικής θέσης του Πειραιά και των λιμανιών του για το μέλλον της Αθήνας και γι' αυτό τον λόγο προχώρησε στην οχύρωσή του.

Η πολεοδομική μορφή του Πειραιά είναι έργο του Ιππόδαμου. Η πολεοδομική μελέτη του Πειραιά αποτέλεσε πρότυπο για όλες τις πόλεις της Κλασικής εποχής, εφόσον η ορθολογική οργάνωση του αστικού χώρου, βασιζόταν στον διαχωρισμό των δημόσιων, ιδιωτικών και ιερών χώρων, αλλά και των βασικών λειτουργιών των λιμένων, πολεμικών και εμπορικών.

Η μορφή που είχε λάβει ο Πειραιάς τον 5^ο αι. π.Χ. τον κατέστησε για διακόσια χρόνια εμπορικό σταθμό και οικονομικό κέντρο όλης της Ελλάδας. Συνέπεια αυτής της άνθησης είχε ως αποτέλεσμα να εμφανισθούν τελωνεία, αποθήκες εμπορευμάτων, ναυπηγεία, χρηματιστήρια, τράπεζες, εργοστάσια επισκευής πλοίων, καταστήματα με είδη ναυτιλίας, ως και οικήματα για τη χρήση δασμολογίων και λιμενικών φόρων.²⁵⁹ Η εξέλιξη του Πειραιά οφειλόταν και στους τέσσερεις κλάδους που γνώρισαν ανάπτυξη, τη ναυπηγική, την αγγειοπλαστική, την υφαντουργία και την επεξεργασία μετάλλων. Στην αγορά του Πειραιά υπήρχαν έτοιμα σκάφη προς παράδοση για όλες τις χρήσεις. Η αγγειοπλαστική έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση και εξυπηρέτηση του εμπορίου. Αντιθέτως, οι κλάδοι της υφαντουργίας και της μεταλλουργίας δεν φαίνεται να παρουσίασαν βιοτεχνική πρόοδο, στην καρδιά της εμπορικής αγοράς του Πειραιά.²⁶⁰

Μέσα από την τοπογραφία του Πειραιά διακρίνει κανείς το ορθολογιστικό πνεύμα που επικρατούσε στον τρόπο μελέτης και δημιουργίας κάθε έργου. Η αστική αγορά ήταν σαφώς διαχωρισμένη από την εμπορική. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πόλη είχε δύο αγορές, μια εμπορική, που τη συναντάμε στον κεντρικό λιμένα και εξυπηρετούσε τις ανάγκες των ξένων, των ναυτών και των εμπόρων, και την Ιπποδάμειο αγορά, που προοριζόταν για τους γηγενείς κατοίκους της Ζέας και της Μουνιχίας. Το εμπόριο εντός της Ιπποδάμειου²⁶¹ αγοράς διεξαγόταν από τους δούλους και τους μετοίκους. Γύρω από την Ιπποδάμειο αγορά υπήρχαν μεγάλες ιδιωτικές κατοικίες, δημόσια οικοδομήματα, ιερά και βωμοί, αλλά και το Αγορανομείο.²⁶²

Ο Πειραιάς είχε τρεις πολεμικούς ναυστάθμους. Ο μεγαλύτερος πολεμικός ναύσταθμος ήταν αυτός της Ζέας. Ο δεύτερος ήταν του Κανθάρου και ο τρίτος αυτός της Μουνιχίας.

²⁵⁹ Πανάγος, 1995: 80.

²⁶⁰ Πανάγος, 1995: 91-92.

²⁶¹ Ξενοφών Ελληνικά II.4.11 οί δ' ἐκ τοῦ ἄστεως εἰς τὴν Ἰπποδάμειον ἀγορὰν ἐλθόντες πρῶτον μὲν συνετάξαντο.

²⁶² Garland, 2001: 141-142

Το εμπόριο του Πειραιά διεξαγόταν στον ναύσταθμο της περιοχής του Κανθάρου, όπου καταλάμβανε την Ανατολική παραλιακή ζώνη του κεντρικού λιμένος, έκτασης περίπου 1.5 τετραγωνικού χιλιομέτρου. Οι ναύσταθμοι της Ζέας και της Μουνιχίας χρησιμοποιούνταν μόνο για πολεμικούς σκοπούς.²⁶³

Υπήρχαν πέντε μεγάλες στοές που ήταν κτισμένες γύρω από το λιμάνι και ο μεγάλος μώλος, το Διάζευγμα, που τοποθετείται ακριβώς στη μέση του χώρου του «Εμπορίου». Μεγάλη προκυμαία και πολλοί μώλοι κατασκευάστηκαν για καλύτερη διεξαγωγή των εμπορικών συναλλαγών. Γνωρίζουμε τα ονόματα των τριών μώλων, το «Διαμέσου χώμα», το «Χώμα» και το «Διάζευγμα». Εντός του Διαζεύματος συναντά κανείς το Δείγμα, εκεί όπου οι έμποροι εξέθεταν τα δείγματά των εισαγόμενων ειδών, στο Βόρειο άκρο του λιμένος.²⁶⁴

Η μεγαλύτερη στοά γύρω από το κεντρικό λιμένα ήταν η Αλφιτόπωλις, η οποία ονομαζόταν επίσης «Μακρά» ή «Μέγιστη» στοά. Σύμφωνα με τον Αριστοφάνη, εκεί γινόταν η μέτρηση των σιτηρών.²⁶⁵ Τα αρχαιολογικά ευρήματα φανερώουν ότι η στοά χρονολογείται από τα τέλη του 5^{ου} αι. με αρχές 4^{ου} αι. π.Χ. Το βάθος της στοάς υπολογίζεται στα 15.5 μέτρα.²⁶⁶ Ο Σταινχάουερ επισημαίνει, ότι η Μακρά Στοά στη βόρεια πλευρά του λιμανιού ήταν το κέντρο όπου διεξαγόταν το σιτικό εμπόριο – υπολογίζεται ότι έξι σιταγωγά πλοία ξεφόρτωναν καθημερινά σιτάρι – από το οποίο σε μεγάλο βαθμό, εξαρτιόταν η επιβίωση των κατοίκων της Αττικής.²⁶⁷ Οι κάτοικοι που διέμεναν γύρω από τη Μακρά στοά ασχολούνταν με το εμπόριο του σίτου, αλλά και με τη μεταφορά και με την άλεσή του. Μέσα στη στοά λειτουργούσε και ειδική αγορά για τους ναυτικούς.²⁶⁸

Τα ονόματα των άλλων στοών δεν είναι γνωστά. Παρά ταύτα, χρησίμευαν για την αποθήκευση, τη μεταφορά και την πώληση εμπορευμάτων. Μέσα στις στοές αναμφίβολα υπήρχαν και οι οικονομικές υπηρεσίες, που αποσκοπούσαν στην οργάνωση και στην ασφάλεια του εμπορίου. Ο Garland επισημαίνει ότι η στοά που

²⁶³ Garland, 2001: 154-156, 160-161.

²⁶⁴ Σταινχάουερ, 1998: 20. Garland, 2001: 154.

²⁶⁵ Αριστοφάνης Αχαρνείς 548: στοάς στεναχούσης, σιτίων μετρουμένων.

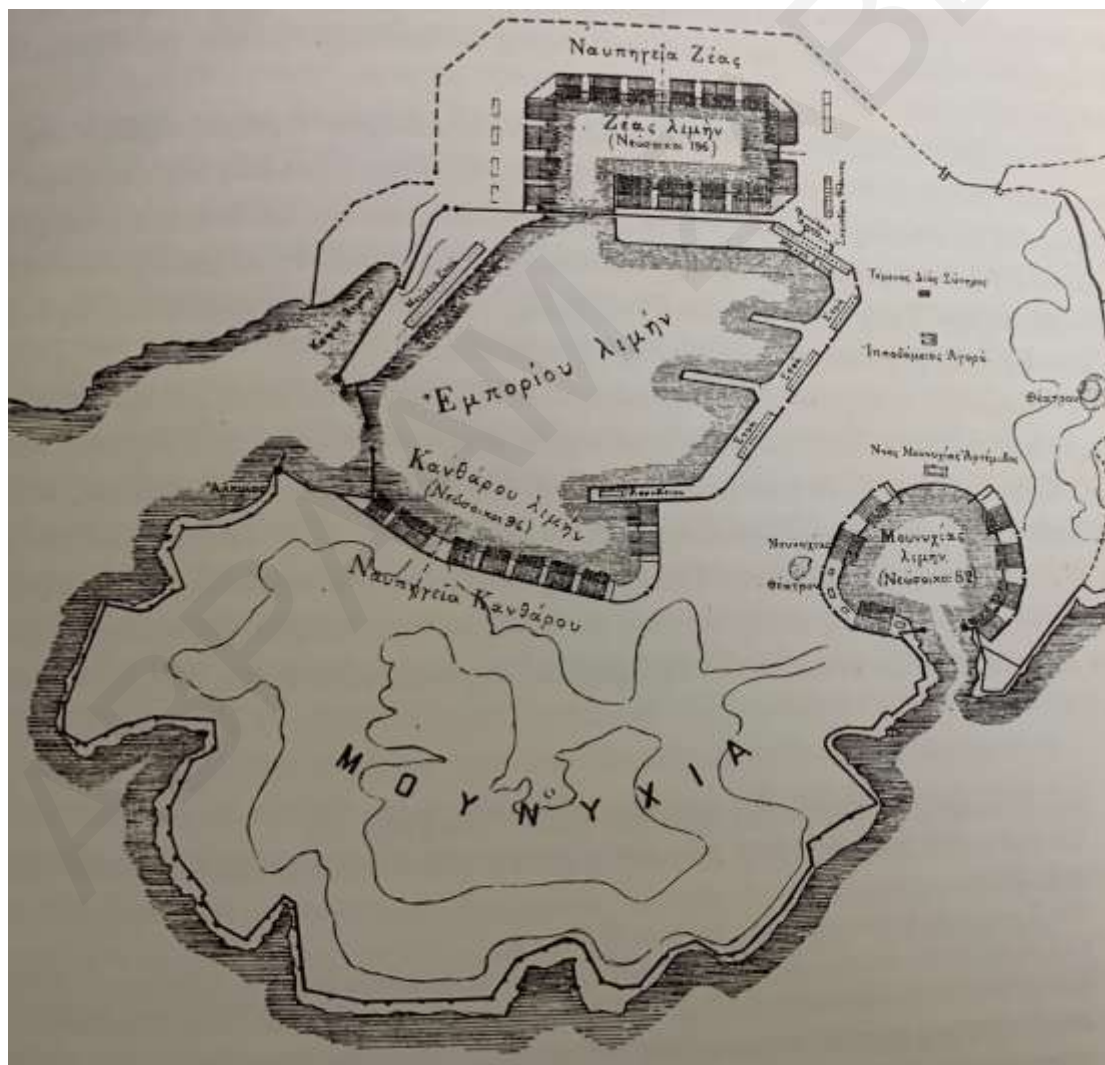
²⁶⁶ Garland, 2001: 153.

²⁶⁷ Σταινχάουερ, 2009: 301.

²⁶⁸ Πausanias I.1.3 ἔστι δὲ τῆς στοᾶς τῆς μακρᾶς, ἔνθα καθέστηκεν ἀγορὰ τοῖς ἐπὶ θαλάσσης.

ήταν στα νότια του λιμένα, χρησίμευε ως σιδηρουργείο, λόγω των πολλών μεταλλικών θραυσμάτων, που βρέθηκαν εκεί· η στοά αυτή είχε μήκος 9.6 μέτρα.²⁶⁹

Ο Πειραιάς, παρά τη μεγάλη οικονομική άνθιση που γνώρισε την Κλασική περίοδο, και ενώ φαινόταν ότι η δυναμική ήταν παρατεταμένη, κατά την Ελληνιστική περίοδο παρουσίασε σημάδια παρακμής. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, οι πληθυσμοί και τα εμπορικά κέντρα μετατοπίστηκαν στην Ανατολή και τη Δύση και κυρίως στην Αλεξάνδρεια, την Ιταλία και την Ευρώπη. Η κίνηση του Πειραιά τον 2^ο αι. π.Χ. δεν θύμιζε σε τίποτε την αίγλη της πόλης της Κλασικής περιόδου. Το λιμάνι του Πειραιά σταμάτησε να είναι το κέντρο των θαλάσσιων μεταφορών της Μεσογείου, για τους επόμενους αιώνες, μέχρι την εμφάνιση των Ρωμαίων.



Εικόνα 8: Τοπογραφικό Πειραιά (Πανάγος, 1995: 219)

²⁶⁹ Garland, 2001: 153.

ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΙΔΙΟΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ

Ο Weber στην οικονομική του τυπολογία δεν αποδίδει στην αγορά τον σημαντικό ρόλο που έπαιξε στην πραγματικότητα για την οικονομική πρόοδο του αρχαίου κόσμου. Πιστεύει στον περιορισμένο ρόλο των αγορών, όσον αφορά την οικονομική ανάπτυξη, και πρεσβεύει ότι η αρχαία οικονομία ουδέποτε μπόρεσε να υπερβεί το στάδιο διαχείρισης του οίκου και της ιδιοκατανάλωσης.²⁷⁰ Η θεωρία του Weber για την ανυπαρξία εμπορικής αγοράς βρήκε μεγάλη απήχηση στους κύκλους που κυριάρχησε η θεωρία του φαινομένου της ιδιοκατανάλωσης και της συναφούς αυτάρκειας. Η ιδιοκατανάλωση αντίθετα αποτελεί το κυριότερο εμπόδιο για όσους πιστεύουν στην ισχυρή θέση που κατείχε η εμπορική αγορά και πόσο καθοριστική υπήρξε για την άνθιση της οικονομίας της αρχαίας περιόδου.

Σύμφωνα με τη θεωρία της ιδιοκατανάλωσης οι άνθρωποι δεν χρειάζονταν να αγοράσουν προϊόντα, για τον λόγο ότι προέβαιναν σε ανταλλαγές αγαθών και υπηρεσιών, σε προσωπικά δίκτυα, δίκτυα γειτονιάς, τα οποία βρίσκονταν εκτός αγοράς. Την άποψη αυτή ασπάζεται στο σύνολό της ο Finley, όταν τονίζει ότι οι εμπορικές συναλλαγές δεν διεξάγονταν στην εμπορική αγορά αλλά σε κάποιου είδους «αγροτική αγορά», όπου μετέβαιναν οι χωρικοί από την ύπαιθρο προκειμένου να ανταλλάξουν τα προϊόντα που είχαν ως πλεόνασμα.²⁷¹ Οι συναλλαγές, σύμφωνα με τον Finley, μπορούσαν να έχουν, και συχνά είχαν, τον χαρακτήρα του αντιπραγματισμού. Με τον όρο του αντιπραγματισμού εννοούμε την ανταλλαγή ενός εμπορεύματος με ένα άλλο, χωρίς τη διαμεσολάβηση χρήματος. Ο Garnsey είναι κυρίως που αμφισβήτησε τη θέση αυτή, πρεσβεύοντας ότι κανένα σπίτι δεν μπορούσε στην πράξη να έχει πλήρη αυτάρκεια. Η ανταλλαγή προϊόντων ήταν βέβαια μία ανάγκη. Οι άνθρωποι προσπαθούσαν να καλύψουν τα προϊόντα που δεν μπορούσαν να παράγουν, με το να τα ανταλλάσσουν με προϊόντα πλεονασματικά.²⁷² Ο Αριστοτέλης στα «Οικονομικά» παρατηρεί ακριβώς ότι η Αθηναϊκή οικονομία ήταν οικιακή²⁷³ και για τον λόγο αυτό οι άνθρωποι αναγκάζονταν και πωλούσαν από το πλεόνασμά τους προκειμένου να έχουν προϊόντα που δεν διέθεταν. Τα μικρά νοικοκυριά δεν είχαν ανάγκη να

²⁷⁰ Bresson, 2010: 30.

²⁷¹ Finley, 1999: 107. Για το ρόλο της ιδιοκατανάλωσης σχετικά με την αγορά στον αρχαίο κόσμο, βλ. Bresson, 2010: 282-288.

²⁷² Για την «οικιακή οικονομία», βλ. Garnsey, 1988: 55-57.

²⁷³ Αριστοτέλης Οικονομικά 1344b 31 και η Αττική δὲ οἰκονομία χρήσιμος· ἀποδιδόμενοι γὰρ ὠνοῦνται, καὶ ἡ ταμείου θέσις οὐκ ἔστιν ταῖς μικρότεραις, οἰκονομίαις.

αποθηκεύουν τα περισεύματά τους. Η οικιακή παραγωγή ήταν βιώσιμη πηγή για όλα τα κράτη, ακόμη και για βασιλεια και πόλεις που εισήγαγαν τεράστιες ποσότητες προϊόντων. Ο Rostovtzeff προσπάθησε να αποφύγει τον όρο «οικιακή οικονομία», όσον αφορά την Κλασική περίοδο, γιατί η Ελλάδα είχε τεράστιες ανάγκες από μέταλλα, ξύλα και εξαρτήματα για την κατασκευή πλοίων. Για τον λόγο αυτό, για τις μακροοικονομικές ανάγκες σε πρώτες ύλες, η πόλη-κράτος προσπαθούσε, υπερβαίνοντας τα στενά όρια της «οικιακής οικονομίας», να προμηθεύσει με επαρκή αγαθά τους κατοίκους της. Αυτός είναι ο λόγος και η πηγή που δικαιολογούν την ανάπτυξη που γνώρισε ο κλάδος του εμπορίου κυρίως το 4^ο αι. π.Χ.,²⁷⁴ όταν πλέον κάθε μορφή «οικιακής οικονομίας», εκτός από αυτοπεριοριστική, έπαψε να καλύπτει αποτελεσματικά ακόμη και τις ελάχιστες ανάγκες επιβίωσης.

Η θεωρία της ιδιοκατανάλωσης, με τον τρόπο που διατυπώθηκε, έδινε την εντύπωση ότι υπήρχε σοβαρό πρόβλημα για τη σταθερότητα και την ταχεία εξέλιξη του εμπορίου, επειδή οι πόλεις και τα βασίλεια προσπαθούσαν να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες βιοπορισμού των κατοίκων τους με την παραγωγή διάφορων προϊόντων από τους ίδιους, πράγμα ακατόρθωτο και ανέφικτο. Οι λανθασμένες εκτιμήσεις για το συμφέρον των κατοίκων, η ανασφάλεια, με τις συχνές πολιτικές συγκρούσεις και τα κοινωνικά αιτήματα για διαγραφή χρεών στις Ελληνιστικές πόλεις, ήταν ο βασικός λόγος που το εμπόριο δεν εξελίχθηκε, όπως θα περίμενε κανείς, ακόμη περισσότερο, στον αναμενόμενο βαθμό. Οι έμποροι βρίσκονταν εκ των πραγμάτων σε ανησυχία, καθώς ο κίνδυνος πειρατείας και πολέμου ήταν ορατός.²⁷⁵ Για τον Weber, οι αρχαίες πόλεις ήταν καταναλωτές παρά παραγωγοί. Συνεπώς, οι πολίτες δεν μπορούσαν να είναι κατά συνθήκη και έμποροι. Οι πόλεις εκμεταλλεύονταν την ύπαιθρο με σκοπό τη συλλογή εισοδημάτων. Θα ήταν όμως λάθος να χαρακτηρίσουμε την πόλη μόνο ως «καταναλωτή», επειδή διέθετε και τις δικές της οικονομικές δραστηριότητες. Η πόλη συντηρούσε μεγάλο αριθμό οικονομικών πρωτοβουλιών, όπως τη διαχείριση του δημόσιου και ιερού τομέα, τη φορολογική παραγωγή, το εμπόριο, την κοπή νομισμάτων αλλά και τη νομισματική νομοθεσία.²⁷⁶ Οι πόλεις όντως παρήγαγαν σημαντικό πλεόνασμα αγαθών και όντως το κίνητρο τους ήταν οι εξαγωγές. Όπου

²⁷⁴ Rostovtzeff, 1941: 91-92.

²⁷⁵ Rostovtzeff, 1941: 1242.

²⁷⁶ Ο Migeotte υποστηρίζει ότι οι πόλεις είναι μόνο καταναλωτές και όχι παραγωγοί και αντιτίθεται στην άποψη του Finley. Migeotte, 2009: 37-38.

υπήρχαν εξαγωγές υπήρχαν και οι αντίστοιχες εισαγωγές, σε προϊόντα που η πόλη τα είχε πράγματι ανάγκη. Ενεργώντας μέσα σε αυτό το πλαίσιο αναγκών και πλεονάσματος η πόλη έδειχνε ότι δεν ήταν μόνο καταναλωτής της υπαίθρου ή της ενδοχώρας αλλά ταυτόχρονα και παραγωγός, όπως πρέσβευε ο Rostovtzeff, αναιρώντας έτσι σε μεγάλο βαθμό τη θεωρία περί κλειστής «οικιακής οικονομίας».²⁷⁷ Ο Bresson κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ιδιοκατανάλωση στην ύπαιθρο δεν ήταν επιλογή αλλά ανάγκη. Προσπάθησε να ορίσει καλύτερα την έννοια της ιδιοκατανάλωσης, εξετάζοντας τα είδη των αγροκτημάτων που ζούσαν από την ιδιοκατανάλωση, περιλαμβάνοντας αγροκτήματα με μεγάλη και μικρή αγροτική παραγωγή. Συμπέρανε στην έρευνά του ότι τα αγροκτήματα δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν με μια ανταποδοτικότητα κάτω από ένα ορισμένο επίπεδο, αν η τιμή προϊόντων, όπως σιτηρών ή άλλων που θα πωλούνταν, δεν επέτρεπε την αγορά νέων αγαθών. Στην πραγματικότητα, τα αγροκτήματα όχι μόνο ήταν συνδεδεμένα με την αγορά αλλά ήταν παραδόξως και πολύ εξαρτημένα από αυτήν.²⁷⁸

ΤΡΑΠΕΖΕΣ

Ο όρος τράπεζα έκανε την εμφάνισή του στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. στις ομιλίες των ρητόρων, στην Αθήνα.²⁷⁹ Στην Κλασική περίοδο, οι σχέσεις μεταξύ πελατών και τραπεζών ήταν προσωπικές και ως επί το πλείστον προφορικές. Οι τραπεζίτες βρίσκονταν σε οδούς, σε αγορές και στις περισσότερες παραθαλάσσιες πόλεις, ή έδρευαν στην περιοχή του λιμανιού.²⁸⁰ Μαρτυρούνται ιδιωτικές, κρατικές και τράπεζες ιερών. Τόσο οι ιδιωτικές, όσο οι κρατικές και τα ιερά που ενεργούσαν ως τράπεζες, εκτελούσαν παρόμοιες μεταξύ τους δραστηριότητες. Έδιναν πιστώσεις και δάνεια, προσυπέγραφαν υποθήκες, προχωρούσαν σε ανταλλαγή νομισμάτων ή στη μεταφορά χρημάτων από ένα λογαριασμό σε άλλον. Τα δάνεια ήταν το κατ'εξοχήν γνώρισμα των τραπεζών της αρχαιότητας. Ο δανεισμός, που βασιζόταν στις κοινωνικές σχέσεις, ήταν αρκετά διαδεδομένος και τα απρόσωπα δάνεια, κυρίως από την πλευρά των τραπεζών, που δίδονταν στην εμπορική αγορά, διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην οικονομία του 4^{ου} αι. π.Χ.

²⁷⁷ Rostovtzeff, 1941: 91.

²⁷⁸ Για τη σχέση της ιδιοκατανάλωσης με την ύπαιθρο βλ. Bresson, 2010: 287-288.

²⁷⁹ Bogaert, 1968: 37.

²⁸⁰ Για τον εξοπλισμό των τραπεζών και τον τόπο δραστηριοποίησής τους, βλ. Bogaert, 1968: 375-384.

Η εμφάνιση των τραπεζών ευνοήθηκε από την κοπή των νομισμάτων. Η κοπή νομισμάτων βοήθησε εντατικά την εξέλιξη της οικονομίας του αρχαίου κόσμου, καθώς «έριξε χρήμα στην αγορά». Ο Αλέξανδρος και στη συνέχεια οι διάδοχοί του, διοχέτευσαν μεγάλες ποσότητες νομισμάτων στην Ανατολική Μεσόγειο. Ένα βασίλειο ή μια πόλη προχωρούσαν στην κοπή νομισμάτων, επειδή το νόμισμα σήμαινε μια πραγματική ή επίπλαστη ανεξαρτησία, επιτυγχάνοντας να ισχυροποιηθεί το αίσθημα της ανεξαρτησίας. Το νόμισμα έχει τέσσερις σημαντικές λειτουργίες: είναι α) μέσο συσσώρευσης πλούτου, β) μέσο πληρωμών, γ) μέσο ανταλλαγής και δ) μέσο αξίας.²⁸¹

Η μεγάλη σε ποσότητα κοπή και διάδοση των νομισμάτων έπαιξε τον καταλυτικό ρόλο στις συναλλαγές της εμπορικής αγοράς. Το χρήμα είχε την αγοραστική δύναμη, τόσο για την αγορά όσο και την πώληση των αγαθών· εκδόθηκαν κυρίως νομίσματα από πολύτιμο μέταλλο παρά νομίσματα μικρής αξίας. Μέχρι πρόσφατα υπήρχε το ορθόδοξο επιχείρημα ότι τα νομίσματα εκδίδονταν με μοναδικό σκοπό τις πληρωμές από το κράτος, χωρίς να εξετάζεται σχεδόν καθόλου για το πού χρησιμοποιούνταν τα νομίσματα αυτά, αν δηλαδή κατέληγαν στην αγορά ή όχι.²⁸² Οι μεγάλες κοπές συνέβαλαν όντως στη σταθεροποίηση και την αύξηση των τιμών, αν και βέβαια το νομισματικό σύστημα δεν έπαυε να είναι ελεγχόμενο από τον βασιλιά και τις πόλεις. Η σταθεροποίηση της οικονομικής κατάστασης των βασιλείων και των πόλεων-κρατών είχε ως αποτέλεσμα την εισαγωγή φόρων και τελωνειακών δασμών, με απώτερο σκοπό την ανάπτυξη του εμπορίου. Το εμπόριο ήταν, λοιπόν, η κινητήριος δύναμη της οικονομίας για την βελτίωση άλλων παραγωγικών δομών, όπως η βιοτεχνία και η γεωργία. Είναι βάσει του εμπορίου που έγινε η αποταμίευση χρημάτων και η αποθησαύριση κεφαλαίων, στην κυριολεξία μέσα από την εισαγωγή νέων φόρων. Η εισαγωγή των φόρων αύξησε τα έσοδα των κρατών. Οι έμποροι αποτελούσαν τους κύριους «παραγωγούς» νομίσματος: έφεραν πάντα πάνω τους ρευστό για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του ταξιδιού, όπως τα λιμενικά τέλη, τα διόδια αλλά και τα τελωνειακά τέλη. Οι τράπεζες στον Ελληνιστικό κόσμο έτειναν να εξυπηρετήσουν πάντα και κύρια την πολυάριθμη πελατεία τους, λειτουργώντας ως μεσάζων σε όλες τις εμπορικές συναλλαγές. Ο Bogart παρατήρησε στο κλασικό έργο του ότι οι πόλεις

²⁸¹ Για τις λειτουργίες του νομίσματος στην αρχαιότητα, βλ. Mørkholm, 1991: 23-24.

²⁸² Για τους λόγους κοπής των νομισμάτων, βλ. Howgego, 2009, 84-85.

που είχαν σπουδαίο τραπεζικό πιστωτικό σύστημα διέθεταν όλες ένα ή περισσότερα λιμάνια, ήταν σπουδαία εμπορικά και θρησκευτικά κέντρα δηλαδή, όπου κατέφθανε μεγάλος αριθμός επισκεπτών που αναγκάζονταν να μετατρέψουν τα νομίσματά τους, σύμφωνα με το τοπικό νόμισμα.²⁸³

Ο Gabrielsen προσπάθησε πρόσφατα να επεξηγήσει τον ρόλο των τραπεζών κατά την Ελληνιστική περίοδο θέτοντας δύο ερωτήματα. Το πρώτο ερώτημα είναι ποιές ήταν οι πηγές πίστωσης και τα μέσα και σε ποιο οικονομικό, κοινωνικό και θεσμικό πλαίσιο λειτουργούσαν οι πηγές. Το δεύτερο ερώτημα είναι εάν αυτές οι πηγές πίστωσης παρείχαν τα κατάλληλα μέτρα και τις ασφαλιστικές δικλείδες για την εύρυθμη και βιώσιμη λειτουργία της αγοράς. Σκοπός του είναι να αποδείξει πόσο σημαντικός ήταν ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι πάροχοι πιστώσεων και πώς λειτουργούσαν οι πιστώσεις στο πλαίσιο της αγοράς, αν προσέφεραν δηλαδή μια δυναμική ώθηση στο κεφάλαιο των επενδύσεων.²⁸⁴ Ο αρχικός τύπος τραπεζών στην Ελληνιστική περίοδο ήταν οι ιδιωτικές. Οι ιδιωτικές τράπεζες εκτελούσαν μια ποικιλία λειτουργιών.²⁸⁵ Με την προϊούσα ανάπτυξη της νομισματικής οικονομίας, οι ιδιωτικές τράπεζες είχαν γίνει απαραίτητες για την χρηματοδότηση του εμπορίου. Διεκπεραίωναν εργασίες συναλλάγματος και πληρωμών, ως επί το πλείστον. Η χρηματοδότησή, ωστόσο, του εμπορίου και της εμπορικής πίστωσης εξακολουθούσε να είναι πολύ περιορισμένη, επειδή, όπως φαίνεται, δεν έφθανε μέχρι τη χρηματοδότηση σε θαλάσσια δάνεια. Η πίστωσή τους είχε κατά κύριο λόγο καταναλωτικό χαρακτήρα.²⁸⁶

Μια δεύτερη κατηγορία τραπεζών, ήταν οι τράπεζες των ιερών. Αν και δεν εκτελούσαν τραπεζικές λειτουργίες όμοιες με αυτές των ιδιωτικών τραπεζών, οι τράπεζες των ναών ασχολούνταν με τη χορήγηση δανείων και τη φύλαξη πολύτιμων αντικειμένων και συμβολαίων δανείων. Σημαντικές τράπεζες ναών της Ελληνιστικής περιόδου ήταν του Απόλλωνα στη Δήλο και στα Δίδυμα, καθώς επίσης το Αρτεμίσιον στην Έφεσο.²⁸⁷ Στη Δήλο, η αγορά κεφαλαίων βρισκόταν στο ιερό του Απόλλωνα, από όπου οι ιερείς χορηγούσαν δάνεια στους πολίτες. Τα νησιά των Κυκλάδων γύρω από τη Δήλο

²⁸³ Bogaert, 1968 : 305-307.

²⁸⁴ Gabrielsen, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2005: 137.

²⁸⁵ Για τις εργασίες των ιδιωτικών τραπεζών, βλ. Gabrielsen, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2005: 138.

²⁸⁶ Bogaert, 1968: 411.

²⁸⁷ Gabrielsen, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2005: 138-139.

συνεργάζονταν με την τράπεζα του ιερού του Απόλλωνα.²⁸⁸ Ο ναός του Απόλλωνα είχε δικούς του πόρους, τόσο από τα ενοίκια των κτημάτων στην κατοχή του, τους άμεσους και έμμεσους φόρους, και τις δωρεές, όσο και από το κεφάλαιο των θρησκευτικών ιδρυμάτων, που ανάθεταν χρήματα στο ιερό για τον εορτασμό ορισμένων εορτών. Το ιερό του Απόλλωνα δεν είχε τόση μεγάλη οικονομική επίδραση στη Δήλο και στις άλλες περιοχές μετά το 314 π.Χ., αφού πλέον δεν δανείζει χρήματα σε άτομα. Αντ' αυτού, εμφανίζονται ομάδες ατόμων, που δανείζουν μικρά χρηματικά ποσά σε ιδιώτες.²⁸⁹

Οι τράπεζες στην Αίγυπτο διέφεραν από τις τράπεζες που λειτουργούσαν στον υπόλοιπο Ελληνιστικό κόσμο, και τούτο επειδή ασκούσαν και τη δημοσιονομική πολιτική. Οι βασιλικές τράπεζες των Λαγιδών είχαν το μονοπώλιό τους, εφόσον ο βασιλιάς ενοικίαζε τη μεγάλη κτηματική περιουσία που είχε στα χέρια του. Ο θεσμός της βασιλικής τράπεζας ήταν γνωστός και στο βασίλειο των Σελευκιδών. Οι τράπεζες τους εκτελούσαν παρόμοιες εργασίες με αυτές των Πτολεμαίων και χειρίζονταν την περιουσία του βασιλιά, ενώ οι υπήκοοί τους μπορούσαν να πληρώσουν τη φορολογία που όφειλαν στο στέμμα μέσω αυτών.

Οι δημόσιες τράπεζες που καθιερώθηκαν στις Ελληνικές πόλεις, όπως για παράδειγμα στη Μίλητο, στη Δήλο, στην Κω στην Αθήνα, στην Τήνο, στη Λάμψακο, στο Ίλιον και στην Τήμο, είχαν διαφορετικό τρόπο λειτουργίας. Η δημοσιονομική πολιτική που ακολουθούσαν απέβλεπε στον αυστηρό έλεγχο των κρατικών εξόδων, μέσω της θέσπισης ειδικών αξιωματούχων. Έλεγχος ασκούνταν και στους ίδιους τραπεζικούς λογαριασμούς της δημόσιας τράπεζας. Ο έλεγχος βοήθησε στη σωστή διαχείριση του κεφαλαίου που είχε στα χέρια της η δημόσια τράπεζα και αυτό επέφερε κέρδη για την πόλη, αφού και εφόσον εκμεταλλεύονταν σωστά το κεφάλαιο που είχαν.²⁹⁰ Η δημόσια τράπεζα στην Αθήνα εμφανίζεται στις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. και συγκεκριμένα στο ψήφισμα των μέτρων και των σταθμών.²⁹¹ Το νησί της Δήλου είχε δημόσια τράπεζα και οικονομικό υπάλληλο, που ήταν ο κύριος αρμόδιος για τη δημόσια τράπεζα και

²⁸⁸ Bogaert, 1968: 126, 131-134

²⁸⁹ Gabrielsen, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2005: 145.

²⁹⁰ Gabrielsen, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2005: 149-150.

²⁹¹ IG II² 1013 (Παρ. I, αρ. 2). Pleket I, 1964: no. 14. Austin, 2006: 238-241. Το Αθηναϊκό ψήφισμα μέτρων και σταθμών.

έφερε τον τίτλο «επί της δημοσίας τραπέζης».²⁹² Η τράπεζα της Μιλήτου οργανώθηκε το 200 π.Χ. και στην περιοχή παρουσιάστηκαν δημόσιες και ιδιωτικές τράπεζες. Οι τράπεζες αυτές εφοδίαζαν με χρήματα την πόλη, για την καλύτερη οργάνωση του εμπορίου, με κύριο σκοπό την αποπεράτωση εμπορικών συναλλαγών στα πλαίσια της εμπορικής αγοράς. Παραχωρούσαν δηλαδή «εμπορικά δάνεια», για την αγορά εμπορευμάτων.²⁹³ Κατά γενική ομολογία, η Ρόδος υπήρξε το σπουδαιότερο τραπεζικό κέντρο. Τα στοιχεία που έχουμε, ωστόσο, όσον αφορά τη δράση των τραπεζών της, είναι ελάχιστα. Δεν ανακαλύφθηκε μέχρι στιγμής κάποιο πιστοποιητικό δανείου, που να χορηγήθηκε είτε από ιδιωτική ή δημόσια τράπεζα της Ρόδου είτε από τον ναό της Αθηνάς στη Λίνδο, ή άλλων Ροδιακών πόλεων.²⁹⁴

Στα Ελληνιστικά χρόνια υπήρχε μια κατηγορία ατόμων που δεν ήταν επαγγελματίες τραπεζίτες, αλλά είχαν παρ'όλα αυτά στην κατοχή τους μεγάλο κεφάλαιο και μπορούσαν να κάνουν πιστώσεις, είτε προς την πόλη τους, είτε απέναντι σε άλλες πόλεις.²⁹⁵ Τα δάνεια των μη επαγγελματιών τραπεζιτών μπορούσαν να είναι με τόκο ή με τόκο μειωμένο ή ακόμη και άτοκα, που χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες, α) τις ευεργεσίες, β) τα κρατικά δάνεια και γ) τα δημόσια. Στις ευεργεσίες ανήκει η επιγραφή του Βουλαγόρα και του Αθηνόδωρου από τη Ρόδο. Ο Βουλαγόρας μεταβίβασε στην πόλη της Σάμου μεγάλα χρηματικά ποσά, παρέχοντάς της έτσι τη δυνατότητα να προμηθευτεί σιτάρι για τους πολίτες σε καιρό σιτοδείας. Για τον λόγο αυτό ο δήμος της Σάμου τίμησε τον Βουλαγόρα, τον 3^ο αι. π.Χ., για τις μεγάλες ευεργεσίες που πρόσφερε στο νησί.²⁹⁶ Οι ευεργεσίες του σχετικά με το σιτάρι πιθανόν να μην

²⁹² IG II² 2336 27: [ἐπὶ τὴν δημοσίαν τράπεζαν τὴν ἐν Δήλῳ]. SEG XXXII: 218 184: ἐπὶ τὴν δημοσίαν τράπεζαν τὴν ἐν Δήλῳ. SEG XXIV: 195 79: [δημοσία]ν τράπεζ[αν τὴν ἐν Δήλῳ]. ID 1670 4: δημοσίαν τ[ράπεζαν τὴν ἐν Δήλῳ].

²⁹³ Rostovtzeff, 1941: 669-670.

²⁹⁴ Bogaert, 1968: 213-216.

²⁹⁵ Gabrielsen, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2005: 142.

²⁹⁶ SEG I: 366 36-56: 36-56: κατασχούσης τε τὸν δῆμον σιτοδείας καὶ τῶν πολιτῶν διὰ τὸ | ἀναγκαῖον τῆς χρείας τρεῖς προχειρισμένων σιτωνίας ἐν πάσαις αὐταῖς | οὐθὲν ἐνέλιπεν σπουδῆς καὶ φιλοτιμίας, ἀλλὰ τῆς μὲν πρώτης σιτωνίας πᾶ[ν] | τὸ εἰς τὴν ὑποθήκην ἀργύριον προέχρησεν, καθότι ὁ δῆμος ἐνηφίσατο, εἰς δὲ | τὴν δευτέραν ἴσον ἐπηγγείλατο τοῖς τὸ πλεῖστον ἰσευπορήσασιν, τῆς δὲ | τρίτης οὐ μόνον τὰ εἰς τὴν ὑποθήκην χρήματα εἰσήνεγκεν πάντα ἐκ τοῦ | ἰδίου, ἀλλὰ καὶ καταχθέντος τοῦ σίτου εἰς τὴν πόλιν καὶ τοῦ σιτωνίου δάνειο[ν] | ἔχοντος ἐπ' αὐτῶι, παρελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπηγγείλατο, ἐπεὶ οὐκ ἦν, ὅθεν ἀπο- | δοθήσεται τὰ χρήματα, αὐτὸς καὶ τὸ δάνειον ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ τοὺς τό- | κους καὶ τὰ λοιπὰ ἀναλώματα πάντα ἐπιλύσειν, καὶ τοῦτο ἔπραξεν κατὰ τά- | χος καὶ ἀπέλυσεν τὸν δανειστήν οὔτε συγγραφὴν οὐδεμίαν θέμενος πρὸς τὴν | πόλιν ὑπὲρ τούτων τῶν χρημάτων οὔτε προεγγύους ἀξιώσας ἑαυτῷ καταστ[α]- | θῆναι, ἀλλὰ περὶ πλείστου ποιησάμενος τὸ κοινῆι συμφέρον καὶ ἵνα ὁ δῆμος | ἐν εὐβοσίᾳ διαγένηται: ἐν τε τοῖς λοιποῖς διατελεῖ πρόθυμον καὶ εὖνουν ἐα[υ]- | τὸν

υποδηλώνουν πραγματικό λιμό ή γενικευμένο πρόβλημα με την προμήθεια σιτηρών. Το πιθανότερο είναι ο Βουλαγόρας να χρειάστηκε να αντιμετωπίσει μια προσωρινή έλλειψη σιταριού, το οποίο οι εύποροι πολίτες προτιμούσαν σε σχέση με το πιο συνηθισμένο αγαθό, το κριθάρι. Ενδέχεται, ο σκοπός του να ήταν κυρίως να προστατεύσει τον τρόπο ζωής των μελών της τάξης του και όχι να βγάλει την πόλη από τη δυσπραγία. Οι ευεργεσίες του Βουλαγόρα δεν ήταν λοιπόν καθ' εαυτό δωρεές αλλά δάνεια ή προκαταβολές χρημάτων που αργότερα θα του επιστρέφονταν.²⁹⁷

Το εμπόριο και οι τράπεζες ήταν στενά συνδεδεμένες με τη νομισματική πολιτική των Ελληνιστικών βασιλείων και πόλεων-κρατών. Η αγορά του χρήματος ήταν σταθερή, σε περιπτώσεις που δεν υπήρχαν πολιτικές αναταραχές μεταξύ των Ελληνικών βασιλείων και πόλεων-κρατών. Οι τράπεζες κινούσαν την αγορά του χρήματος, ήταν δηλαδή οι ρυθμιστές της εμπορικής εξέλιξης. Χωρίς χρήμα οι εμπορικές πράξεις δεν θα εκπλήρωναν τον ρόλο τους. Κυρίως δεν θα κατέφθαναν εμπορεύματα στα μεγάλα εμπορικά κέντρα για να πωληθούν και θα παρουσιαζόταν κοινωνική αστάθεια και έντονα κοινωνικά προβλήματα. Εν κατακλείδι, την Ελληνιστική περίοδο ο τομέας της πίστωσης γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη εξαιτίας των διάφορων καινοτομιών που εισήχθησαν, κατά κύριο λόγο επειδή αυξήθηκαν οι πιστωτές και το μέγεθος των οικονομικών συναλλαγών. Τόσο τα ιερά, όσο και οι πόλεις προσπάθησαν να αυξήσουν τα κεφάλαιά τους αναπτύσσοντας οικονομικές τεχνικές, ώστε οι πιστώσεις που παρείχαν να τους εξασφάλιζαν κέρδη.²⁹⁸

ΠΟΛΕΜΟΙ

Ο πόλεμος χρήζει εντατικής μελέτης, επειδή μπορεί να μας δώσει σημαντικές πληροφορίες, για την οικονομία των Ελληνιστικών χρόνων.²⁹⁹ Ο στρατός ως σώμα, οι πολεμικές μηχανές και η στρατιωτική τακτική στα Ελληνιστικά χρόνια βελτιώθηκαν σταδιακά, συγκριτικά με την Κλασική περίοδο. Μεγάλος αριθμός πολέμων ξέσπασε

παρεχόμενος καὶ [κο]ινῆι τῶι δήῳι καὶ ἰδίαι ἐκάστωι τῶν πολιτῶν [συμβου]- | λεύων τε τὰ ἄριστα καὶ διαλύων τοὺς διαφορομένους καὶ πολλοῖς τῶ[ν πο]- | νούτων ἐρανίζων ἐκ τῶν ἰδίων· ὅπως οὖν καὶ ἡμεῖς φαινόμεθα τιμῶν[τες] | τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας καὶ πολλοὺς τῶν πολιτῶν ἐπὶ τὴν ὁμοίαν προ[καλοῦμε]- | νοι προαίρεσιν, δεδόχθαι τῷ δήμῳ· ἐπινηθῆσθαι Βουλαγόραν Ἀλέξεω ἀρ[ετιῆς] | ἔνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς τοὺς πολίτας καὶ στεφανῶσαι αὐτὸν χρυσῶ[στεφά]- | νοι Διονυσίων τραγωιδῶις, τῆς δὲ ἀναγγελίας ἐπιμεληθῆναι τὸν ἀγωνο[θέτην].

²⁹⁷ Shipley, 2012: 183.

²⁹⁸ Gabrielsen, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2005: 157.

²⁹⁹ Préaux, 1978: 295.

την περίοδο αυτή, αν και η πολιτική ιστορία του 3ου αι. π.Χ., μετά την εποχή των διαδόχων χαρακτηρίζεται από μια ισορροπία δυνάμεων. Η Préaux είχε προ πολλού τονίσει ότι ο πόλεμος για το βασιλιά ενείχε κινδύνους, αφού μια αποτυχία του βασιλιά σε ένα πόλεμο μπορούσε να σηματοδοτήσει και την πτώση του. Σε περίπτωση, όμως, που απέδιδε το ριψοκίνδυνο τόλμημα που είχε αναλάβει, τότε ο βασιλιάς αποκόμιζε τεράστια ευεργετήματα, όπως το «ρίσκο» που παίρνει ένας επιχειρηματίας με σκοπό την εξέλιξη της επιχείρησής του. Η τύχη της μοναρχίας εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τις στρατιωτικές επιτυχίες των βασιλέων στους πολέμους. Ο βασιλιάς όφειλε να είναι γενναίος πολεμιστής και ικανός Διοικητής, ώστε να ηγείται των στρατευμάτων του σε κάθε εκστρατεία. Οι μονάρχες, βάσει της επιτυχούς στρατιωτικής και οικονομικής πολιτικής που ασκούσαν, θα μπορούσαν να αυξήσουν περαιτέρω τα πλούτη τους, τόσο για την ικανοποίηση των συμφερόντων τους, όσο και των προσωπικών τους αναγκών. Η τύχη της μοναρχίας την περίοδο αυτή βρίσκονταν υπό συνεχή πίεση. Τα ταμεία ήταν αυτά που προσέδιδαν τη δύναμη της εξουσίας, από τη μια πλευρά, αλλά και της πολυτέλειας που ταίριαζε σε ένα μονάρχη από την άλλη. Ο θεσμός της μοναρχίας ήταν αυτός που σφράγισε ανεξίτηλα τις κοινωνικοπολιτικές συντεταγμένες της Ελληνιστικής περιόδου.

Απαραίτητο εγχείρημα διατήρησης της μοναρχίας ήταν η εισαγωγή ικανών στρατιωτικών δυνάμεων. Τα Ελληνιστικά βασίλεια έδωσαν μεγάλη βαρύτητα στη δημιουργία σπουδαίων στόλων, όπλων και μηχανών, που θα έκριναν ανά πάσα στιγμή την έκβαση του πολέμου. Οι βασιλείς και οι πόλεις, όμως, για να κατασκευάσουν πλοία και οπλισμό χρειάζονταν χρήματα, εφόσον θα ήθελαν να δουν τα οράματά τους να υλοποιούνται.³⁰⁰ Ωστόσο, η εύρεση χρημάτων δεν έπαυε να είναι δύσκολη επιχείρηση, τόσο για τα εδαφικά βασίλεια όσο και για τις περιορισμένες εδαφικά πόλεις, των οποίων οι παραγωγικοί τους κλάδοι βρίσκονταν συχνά σε χαμηλά επίπεδα. Γι' αυτό ήταν απολύτως αναγκαίο να αναπτύξουν τους επί μέρους παραγωγικούς τους τομείς, για να γίνουν ορατά τα σημάδια της οικονομικής ανάπτυξης με σκοπό την εξασφάλιση χρημάτων για στρατιωτικές επιχειρήσεις. Με τα έσοδα αυτά τα βασίλεια μπορούσαν να αγοράσουν τις πρώτες ύλες για την κατασκευή των πλοίων και των όπλων. Κάποια από τα βασίλεια διέθεταν κτήσεις, που τους παρείχαν τις πρώτες ύλες. Οι κτήσεις των Πτολεμαίων, Κύπρος, Κυρήνη και Κοίλη Συρία διέθεταν άφθονη ξυλεία, για την

³⁰⁰ Για την έννοια της μοναρχίας στην Ελλάδα και πως ήταν στενά συνυφασμένη με μεγάλες προσωπικότητες και με γενναίες δράσεις, βλ. Austin 1986: 457-459.

κατασκευή πλοίων και πολεμικών μηχανών. Εκτός από τη ξυλεία διέθεταν και κοιτάσματα χαλκού, που χρησίμευαν στην κατασκευή καρφιών και μερών του πλοίου (πρύμνη).

Τόσο οι Πτολεμαίοι, όσο και οι Σελευκίδες δημιούργησαν τεράστια στρατιωτική δύναμη. Ο Πτολεμαίος Β΄ στην Αλεξάνδρεια το 271 π.Χ., διέθετε μεγάλα πλούτη και σπουδαία στρατιωτική δύναμη.³⁰¹ Ο Αππιανός τονίζει ότι: «Οι Πτολεμαίοι είχαν στρατό από 200.000 πεζούς, 40.000 ιππείς, 300 πολεμικούς ελέφαντες, 2.000 πολεμικά άρματα και όπλα έτοιμα προς χρήση, για άλλες 300.000 στρατιώτες. Αυτά ήταν τα όπλα της ξηράς. Για ναυμαχίες είχαν 2.000 σκάφη που κινούνταν με κοντάρι και άλλα μικρότερα σκάφη, όπως επίσης και 1.500 τριήρεις από 1 ½ ως πέντε σειρές κουπιών».³⁰² Ο Aperghis προσπαθεί να υπολογίσει τις στρατιωτικές δυνάμεις των Σελευκιδών, μελετώντας τρεις τομείς: α) το μέγεθος του στρατού, β) του ναυτικού και γ) τον μέσο όρο πληρωμής των στρατιωτών. Υπολογίζει το μέγεθος του στρατού σύμφωνα με δύο σημαντικές μάχες των Ελληνιστικών χρόνων, στη Ραφία 217 π.Χ. και τη Μαγνησία 190 π.Χ. Σε αυτές αντιπαραθέτει την «παρέλαση» του στρατού του Αντιόχου Δ΄ στη Δάφνη το 166 π.Χ. Στη μάχη της Ραφίας το 217 π.Χ. ο Aperghis υπολογίζει το πεζικό στα 62.000 άτομα και το ιππικό στις 6.000 άνδρες, στη μάχη της Μαγνησίας το 190 π.Χ., οι πεζοί στρατιώτες ανέρχονται στις 60.200 και το ιππικό στις 12.200. Τέλος, στη Δάφνη το 166 π.Χ., μαρτυρούνται 41.100 πεζοί στρατιώτες και 6.500 ιππείς.³⁰³

Ο μεγάλος αριθμός πλοίων και πεζών τμημάτων αποτελούσε ένδειξη σπουδαίας στρατιωτικής δύναμης, είτε επρόκειτο για τη μοναρχία είτε για τις πόλεις. Είναι αξιοθαύμαστο το γεγονός ότι και οι πόλεις ανέπτυξαν σημαντικά στρατεύματα, που είχαν αρμοδιότητα την προστασία των συνόρων τους. Ο μεγάλος αριθμός στρατευμάτων υποδηλώνει και τα μεγάλα πλούτη που όφειλαν να έχουν οι μονάρχες, αλλά ακόμη και οι πόλεις, επειδή χωρίς χρήματα δεν θα μπορούσαν να συντηρήσουν ούτε τις ναυτικές δυνάμεις ούτε και τις στρατιωτικές.

³⁰¹ Αθηναίος Δειπνοσοφισταί 5.196a-203e. Fischer-Bovet, 2014: 73.

³⁰² Αππιανός Προοίμιον στρατιά τε πεζών μυριάδες είκοσι και μυριάδες ιππέων τέσσαρες και ελέφαντες πολεμισταί τριακόσιοι και ἄρματα ἐς μάχας δισχίλια και ὄπλα ἐς διαδοχὴν μυρίασι τριάκοντα. και τάδε μὲν αὐτοῖς ἦν ἐς πεζομαχίαν, ἐς δὲ ναυμαχίας κοντωτὰ και ὅσα σμικρότερα ἄλλα, δισχίλια, τριήρεις δὲ ἀπὸ ἡμιολίας μέχρι πενήτηρους πεντακόσια και χίλια.

³⁰³ Aperghis, 2004: 190-191.

Η Fischer-Bovet υπολογίζει ότι το λειτουργικό κόστος του Πτολεμαϊκού ναυτικού την περίοδο θαλασσοκρατορίας των Πτολεμαίων, μεταξύ 270 π.Χ. – 250 π.Χ., ανερχόταν σε 113 τάλαντα, υπολογίζοντας πλήρωμα 200 ανδρών για 224 μικρά πολεμικά πλοία και πλήρωμα 300 ανδρών για τα 112 μεγαλύτερα πολεμικά πλοία. Ο ημερήσιος μισθός του κάθε ναύτη ανερχόταν στη μια δραχμή. Το χρονιαίο κόστος του ναυτικού των Πτολεμαίων κυμαινόταν από 4.000 - 4.800 αργυρά τάλαντα και αυτό εξαρτιόταν αν ο χρόνος ήταν δέκα ή δώδεκα μήνες. Η κάθε τρίηρης είχε έξοδα 10.000 δραχμές για κάθε μήνα. Αυτό ανεβάζει το κόστος συντήρησης του ναυτικού από τα 4.000 - 4.800 αργυρά τάλαντα στα 5.600-6.700 αργυρά τάλαντα. Το συνολικό κόστος για τη συντήρηση του στρατού ξηράς και του ναυτικού υπολογίζεται στα 10.200 – 13.400 αργυρά τάλαντα, αν προσθέσουμε και τους μισθούς των στρατιωτών που ανέρχονταν σε 1 δραχμή για κάθε στρατιώτη, ενώ οι αξιωματικοί λάμβαναν καθημερινά 4 δραχμές. Σε περίοδο ειρήνης η συντήρηση του στόλου στοίχιζε στο βασιλιά για εννιά μήνες 2.500 – 3.700 αργυρά τάλαντα και για τον στρατό ξηράς 2000 αργυρά τάλαντα με συνολικό κόστος τα 4.500 – 5.700 αργυρά τάλαντα. Ο στρατός των Σελευκιδών σε περίοδο πολέμου κόστιζε 9.000 – 10.000 αργυρά τάλαντα, το ναυτικό είχε έξοδα 1.000 – 2.000 και ο στρατός ξηράς 7.000 – 8.000 αργυρά τάλαντα. Σε περίοδο ειρήνης το ναυτικό είχε έξοδα 500 - 600 αργυρά τάλαντα και ο στρατός ξηράς 6.000 – 7.000, στο σύνολο 7.000 – 8.000 αργυρά τάλαντα.³⁰⁴ Ο Aperghis υπολογίζει το στρατό ξηράς του Αντίοχου Γ' και Αντίοχου Δ' σε 35.000 στρατιώτες και 15.000 μισθοφόρους, ενώ για το ναυτικό 20.000 – 25.000 ναύτες. Σε περίοδο ειρήνης το ναυτικό απαρτιζόταν όχι περισσότερο των 10.000 ναυτών,³⁰⁵ οι οποίοι λάμβαναν ημερήσιο μισθό 1 δραχμή.³⁰⁶ Ο Αντίοχος Γ' κατά τη βασιλεία του είχε έξοδα 15.000 αργυρά τάλαντα. Τόσα ξόδεψε για την Ανάβαση με σκοπό την ανάκτηση των ανατολικών επαρχιών μέχρι την Βακτριανή.³⁰⁷ Τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη εκτός από το ναυτικό και στρατό ξηράς είχαν ανάγκη τη στρατολόγηση, επαγγελματιών οπλιτών, των μισθοφόρων. Οι μισθοφόροι των Ελληνιστικών Χρόνων ήταν επαγγελματίες στρατιώτες και

³⁰⁴ Fischer-Bovet, 2014: 72-76.

³⁰⁵ Aperghis, 2004: 198-199.

³⁰⁶ Aperghis, 2004: 202.

³⁰⁷ Aperghis, 2004: 205.

προστάτευαν τα βασίλεια και τις πόλεις, έναντι αδρής αμοιβής.³⁰⁸ Εξυπακούεται ότι η συντήρηση των μισθοφορικών στρατευμάτων προϋπέθετε σημαντικές δαπάνες.

Εκτός από τα έξοδα συντήρησης του στρατού θαλάσσης, του στρατού ξηράς και τους μισθοφόρους, κυρίως, οι μονάρχες έδιναν μεγάλα ποσά για την απόκτηση Αφρικανικών ή Ινδικών ελεφάντων. Το κόστος των ελεφάντων ήταν τεράστιο, εφόσον τους έφερναν από μακρινούς προορισμούς και έστελαν ειδικά εκπαιδευόμενα άτομα, τα όποια πλήρωναν. Οι ελέφαντες ήταν πολεμικές μηχανές του Ελληνιστικού κόσμου και το μέγεθός τους και η δύναμή τους ήταν κάτι το απωθητικό, για οποιονδήποτε αντίπαλο. Η παρουσία των ελεφάντων έγινε, ήδη από το 306 π.Χ., όταν ο Αντίγονος επιτέθηκε κατά της Αιγύπτου, στη Γάζα. Τον συνόδευαν 80.000 πεζικό, 8.000 ιππικό και 83 ελέφαντες.³⁰⁹ Τόσο οι Πτολεμαίοι, όσο και οι Σελευκίδες φρόντιζαν να εξοπλίσουν τα στρατεύματά τους με τα θηρία αυτά. Οι ελέφαντες των Σελευκιδών προέρχονταν από την Ασία και συγκεκριμένα την Ινδία. Μπορούσαν να μεταφέρουν τέσσερα άτομα πλήρωμα, ενώ αυτοί των Πτολεμαίων μετέφεραν λιγότερο πλήρωμα.³¹⁰ Ο Σέλευκος Α' στη μάχη της Ιψού το 301 π.Χ. παρέταξε 475 ελέφαντες.³¹¹

Από την αντίπερα όχθη, η δυναστεία των Λαγιδών, επένδυσε μεγάλα χρηματικά ποσά στην εισαγωγή ελεφάντων από την Ανατολή. Ο Πτολεμαίος Β' Φιλάделφος έτρεφε μεγάλο ενδιαφέρον για την απόκτηση ελεφάντων και πρόσφερε μεγάλη αμοιβή στους κυνηγούς ελεφάντων και ξόδευε τεράστια ποσά στην απόκτησή και στην εκπαίδευση τους.³¹² Εισήγαγε από την Κυρήνη, τη Νουβία και περιοχές που βρίσκονταν στο

³⁰⁸ Οι μισθοφόροι ήταν σημαντικό στοιχείο των μόνιμων στρατευμάτων, τα οποία βρίσκονταν στη διάθεση του βασιλιά ως εφεδρεία άμεσης δράσης και μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την επάνδρωση φρουρών ή για άλλες στρατιωτικές αποστολές, βλ. Gehrke, 2009: 91.

³⁰⁹ Διόδωρος Σικελιώτης XX.73.2 έκρινε δὲ στρατεύειν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον. αὐτὸς μὲν οὖν τοῦ πεζοῦ στρατεύματος ἀφηγούμενος προῆγε διὰ τῆς Κοίλης Συρίας, ἔχων πεζοὺς μὲν πλείους τῶν ὀκτακισμυρίων, ἰππεῖς δὲ περὶ ὀκτακισχιλίους, ἐλέφαντας δὲ τρισὶ πλείους τῶν ὀγδοήκοντα.

³¹⁰ Για τη διάδοση των ελεφάντων στον Ελληνιστικό κόσμο παό τους Σελευκίδες και τους Πτολεμαίους, βλ. Bugh, στο Bugh, 2006: 277-280.

³¹¹ Πλούταρχος Δημήτριος Βίοι Παράλληλοι 28 ἦγε δὲ πεζοὺς μὲν ἑπτακισμυρίων πλείους, ἰππεῖς δὲ μυρίους, ἐλέφαντας δ' ἑβδομήκοντα πέντε, τῶν ἐναντίων ἐχόντων πεζοὺς μὲν ἑξακισμυρίους καὶ τετρακισχιλίους, ἰππεῖς δὲ πεντακοσίους τῶν ἐκείνου πλείονας, ἐλέφαντας δὲ τετρακοσίους, ἄρματα δ' ἑκατὸν εἴκοσι.

³¹² Διόδωρος III.36.3 ὁ γὰρ δεύτερος Πτολεμαῖος, περὶ τε τὴν τῶν ἐλεφάντων κυνηγίαν φιλοτιμηθεὶς καὶ τοῖς τὰς παραδόξους θήρας τῶν ἀλκιμωτάτων ζῴων ποιούμενοις μεγάλας ἀπονέμων δωρεάς, πολλὰ δὲ χρήματα δαπανήσας εἰς ταύτην τὴν ἐπιθυμίαν, ἐλέφαντας τε συχνοὺς πολεμιστὰς περιποιήσατο καὶ τῶν ἄλλων ζῴων ἀθεωρήτους καὶ παραδόξους φύσεις ἐποίησεν εἰς γνῶσιν ἔλθειν τοῖς Ἕλλησι. Για το Πτολεμαϊκό πρόγραμμα απόκτησης και εκπαίδευσης Αφρικανικών ελεφάντων και η καθιέρωση του από τον Πτολεμαίο Β', βλ. Austin, 2006: 460-461. Casson, 1993: 249-250.

Σελευκιδικό βασίλειο.³¹³ Η εκστρατεία που πραγματοποιήθηκε από τον Πτολεμαίο Β΄ Φιλάδελο, στη Νουβία του 275/4 π.Χ., για έλεγχο της περιοχής, είχε ζωτική σημασία. Το επιχείρημα αυτό απέβλεπε πρωτίστως στην κατάκτηση των χρυσών ορυχείων, και κατά δεύτερο λόγο στην προμήθεια ελεφάντων και ειδών πολυτελείας. Ο Πτολεμαίος βασιλιάς κατασκεύασε πλοία, που ήταν ειδικά σχεδιασμένα για τη φόρτωση και τη μεταφορά ελεφάντων.³¹⁴

Οι ελέφαντες αποτέλεσαν σημαντική πολεμική μηχανή για τους Πτολεμαίους και το Πτολεμαϊκό κράτος πρόσφερε στρατόπεδα στους κυνηγούς ελεφάντων. Οι τόποι κυνηγιού βρίσκονταν μακριά από την Αίγυπτο, εφόσον εκτείνονταν Νότια και έφθαναν μέχρι και την ακτή της Αφρικής, απομακρυσμένοι από σημαντικά κέντρα της Αιγυπτιακής διοίκησης. Ο πάπυρος P. Eleph. 28, του 223 π.Χ., αναφέρει, ότι οι κυνηγοί ελεφάντων του Πτολεμαϊκού κράτους ήταν απλήρωτοι για μερικούς μήνες.³¹⁵ Σύμφωνα με τον πάπυρο: *«Ο Μνήσαρχος χαιρετά τον Αντίπατρο. Έχω δώσει εντολή στον Πανίσκο να πληρώσει από την τράπεζα στην Αρσινόη τον Δημήτριο, τον γραμματέα των κυνηγών, δια μέσου του Ανδρόνικου για τους 235 άνδρες που ξεκίνησαν με τον Πειθόλαο, τους μισθούς τους από τον Αρτεμίσιο έως τον Πανήμο, τρεις μήνες, δύο τάλαντα, 1.860 δραχμές, αφαιρώντας την προκαταβολή των 60 δραχμών που πραγματοποιήθηκε για τον μήνα Αρτεμίσιο προτού αποσταλούν, τα υπόλοιπα (που εκκρεμούν). Το ποσό ανέρχεται σε δύο τάλαντα και 1.800 δραχμές. Καταβάλετε λοιπόν τα χρήματα, όπως έχει συμφωνηθεί. Χαίρε έτος είκοσι πέντε Θώυθ είκοσι ένα. Στον Απολλωνίδη, καταβάλετε λοιπόν τα χρήματα, όπως έχει συμφωνηθεί. Χαίρε έτος εικοστό πέμπτο Θώυθ εικοστός πρώτος».*

Ο Στράβωνα γράφει σχετικά: *«Οι άνθρωποι που έστελναν οι βασιλείς της Αιγύπτου, οι Πτολεμαίοι, για να κυνηγήσουν ελέφαντες, ή να ικανοποιήσουν άλλες ανάγκες, έπλεαν από τον Αραβικό κόλπο μέχρι τη χώρα της κανέλας, εξαιτίας του φαινομένου της πλημμύρας».*³¹⁶ Στη Ραφία το 217 π.Χ., στη μάχη μεταξύ Αντιόχου Γ΄ και Πτολεμαίου Δ΄, ο Πολύβιος ισχυρίζεται ότι: *«Όσοι ήταν με τον Πτολεμαίο εξόρμησαν από την*

³¹³ Thompson, στο McKechnie και Guillaume, 2008: 28.

³¹⁴ Préaux, 1979: 35.

³¹⁵ Bagnall και Derrow, 2004: 201-202.

³¹⁶ Στράβων XVII.1.5 οὗτο δ' ὑπήρξε μάλιστα δήλον τοῖς πλέουσι τὸν Ἀράβιον κόλπον μέχρι τῆς κινναμομοφόρου καὶ τοῖς ἐκπεπομένοις ἐπὶ τὴν τῶν ἐλεφάντων θήραν, καὶ εἵτινες ἄλλαι χρεῖαι παρῶννον ἐκεῖσε ἄνδρας προχειρίζεσθαι τοὺς τῆς Αἰγύπτου βασιλέας τοὺς Πτολεμαίους.

*Αλεξάνδρεια, με 75.000 πεζούς, με 5.000 ιππείς και με 73 ελέφαντες».*³¹⁷ Μολαταύτα, το ενδιαφέρον των Πτολεμαίων, για τους ελέφαντες, άρχισε να χάνεται, μετά τον 2^ο αι. π.Χ.³¹⁸

Ο πόλεμος μπορεί να δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες ζήτησης και αύξησης κεφαλαίου για τη συντήρηση του ναυτικού, του στρατού ξηράς, την πληρωμή μισθοφόρων και κυνηγών ελεφάντων, ωστόσο δημιουργεί όμως άλλα προβλήματα. Το σημαντικότερο πρόβλημα κατά τη διάρκεια ενός πολέμου είναι η έλλειψη βασικών αγαθών. Ο πόλεμος μειώνει την προσφορά και αυξάνει τη ζήτηση. Οι τιμές των προϊόντων αυξάνονταν, επειδή η ζήτηση ήταν τεράστια, σε αντίθεση με την προσφορά που ήταν ελάχιστη.

Η αύξηση των τιμών σχετίζεται σύμφωνα με τον Χανιώτη με τις πολεμικές συρράξεις. Κατά τη διάρκειά τους, το εμπόριο διακόπτεται ή κινείται ελάχιστα, μόνο σε περιοχές που δεν είχαν επηρεαστεί. Η μεταφορά αγαθών σε περιοχές που είχε ξεσπάσει πόλεμος ήταν δύσκολη, μέχρι ακατόρθωτη. Ένεκα των πολέμων, πολλά λιμάνια καταστρέφονταν και τα εμπορικά πλοία αδυνατούσαν να προσεγγίσουν τις αποβάθρες για να ξεφορτώσουν τα εμπορεύματα τους, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται η προμήθεια σημαντικών βιοποριστικών αγαθών στις πόλεις και στα βασίλεια, με αντίκτυπο την αύξηση της τιμής των προϊόντων. Η γεωργική παραγωγή και η προμήθεια αγαθών εξαρτιόταν, από τη διάρκεια των πολεμικών δραστηριοτήτων, το πλεόνασμα τροφίμων της πόλης, τη δύναμη του βασιλιά και από άλλους εξωτερικούς παράγοντες, συμμαχίες με άλλα κράτη. Κατά τη διάρκεια των πολέμων, η επαρχία ήταν αυτή που είχε τις μεγαλύτερες ζημιές.³¹⁹ Παρόλες τις καταστροφές ο πόλεμος δημιουργούσε και καταστάσεις οικονομικής αφύπνισης και εγρήγορσης. Οι πόλεις αντιμετώπιζαν τις ανάγκες του πολέμου με άριστο χειρισμό, επιδεικνύοντας ένα αξιόλογο οικονομικό σύστημα οργάνωσης και συλλογής φορολογιών.

Ο μονάρχης για να διατηρηθεί στην εξουσία έπρεπε να έχει ισχυρό στρατό ξηράς και θάλασσας, σε περίπτωση που δεν είχε σίγουρα η μοναρχία του θα αποτύγχανε. Στα Ελληνιστικά χρόνια σύμφωνα με τη στρατιωτική δύναμη των Πτολεμαίων και των

³¹⁷ Πολύβιος V.79.2 οί μὲν οὖν περὶ τὸν Πτολεμαῖον ὄρμησαν ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἔχοντες πεζῶν μὲν εἰς ἑπτὰ μυριάδας, ἰππεῖς δὲ πεντακισχιλίους, ἐλέφαντας ἑβδομήκοντα τρεῖς·

³¹⁸ Torok, 1997: 431. Manning, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen, 2011: 314.

³¹⁹ Για τις ζημιές των πολέμων στον γεωργικό τομέα, βλ. Chaniotis, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen, 2011: 126-127.

Σελευκιδών εξάγεται το συμπέρασμα, ότι τα βασίλεια των Ελληνιστικών χρόνων διέθεταν σπουδαίες στρατιωτικές δυνάμεις. Αυτές οι δυνάμεις δεν θα υπήρχαν αν τα βασίλεια δεν θα μπορούσαν να τις συντηρήσουν οικονομικά. Άρα, οι πόλεμοι είναι ένας ισχυρός παράγοντας που μπορεί να ενισχύσει την άποψη της πρώιμης καπιταλιστικής οικονομίας των Ελληνιστικών χρόνων.

ΔΟΥΛΟΙ

Στα «Πολιτικά» ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι οι δούλοι είναι απαραίτητοι για να συγκροτηθεί μια πλήρης οικογένεια, το στοιχειώδες κύτταρο του κοινωνικού ιστού· ο Αριστοτέλης αναφέρει: «Αφού ήδη γνωρίζουμε τα μέρη από τα οποία αποτελείται η πόλη, είναι ανάγκη να μιλήσουμε πρώτα για την «οικιακή οικονομία», επειδή κάθε πόλη αποτελείται από οικογένειες. Τα στοιχεία της οικιακής οικονομίας είναι ακριβώς εκείνα από τα οποία απαρτίζεται η οικογένεια και η τέλεια οικογένεια αποτελείται από δούλους και ελευθέρους».³²⁰ Ο Finley πρεσβεύει ότι οι δούλοι αποτέλεσαν εμπόδιο στην ανάπτυξη μιας οικονομίας στα καπιταλιστικά πρότυπα, εξαιτίας του ότι δεν υπήρχε ελεύθερη αγορά εργασίας, εφόσον η οικονομία του αρχαίου κόσμου βασιζόταν στην εργασία των δούλων και η δουλεία από μόνη της δεν μπορεί να εξηγήσει τον δυναμισμό της οικονομίας των Ελληνιστικών βασιλείων και πόλεων. Η ευρεία χρήση δούλων στους τομείς της γεωργίας και της βιοτεχνίας είχε ως αντίκτυπο το σοβαρό περιορισμό του πεδίου δράσης της ελεύθερης εργασίας, με αποτέλεσμα τη δημιουργία πολλαπλών εμποδίων για την επέκταση της αγοράς, κυρίως της αγοράς για βιοτεχνικά προϊόντα μαζικής κατανάλωσης. Εμπόδιζε, επίσης, η διαδεδομένη δουλεία και την ορθολογική οργάνωση της παραγωγής. Για τον Finley η οικονομία είναι δύσκολο να ερμηνευθεί μέσα σε μια κοινωνία της οποίας τα οικονομικά στοιχεία και δεδομένα ήταν στενά συνυφασμένα με πολιτικούς και θρησκευτικούς παράγοντες.³²¹ Η ανάπτυξη του εμπορίου δούλων στην Ελληνιστική περίοδο οφειλόταν τόσο στους συνεχείς πολέμους όσο και στην πειρατεία.³²² Η Δήλος κατά την περίοδο από το 166 π.Χ. - 88 π.Χ. υπήρξε

³²⁰ Αριστοτέλης Πολιτικά 1253b 1-5 ἐπεὶ δὲ φανερόν ἐξ ὧν μορίων ἡ πόλις συνέστηκεν, ἀναγκαῖον πρῶτον περὶ οἰκονομίας εἰπεῖν πᾶσα γὰρ σύγκειται πόλις ἐξ οἰκῶν. οἰκονομίας δὲ μέρη ἐξ ὧν πάλιν οἰκία συνέστηκεν οἰκία δὲ τέλειος ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων.

³²¹ Ο Finley θεωρεί ότι η διαδεδομένη χρήση των δούλων περιόριζε το πεδίο ελεύθερης αγοράς εργασίας και παρεμπόδιζε την επέκταση αγοράς σε είδη μαζικής κατανάλωσης: Finley, 1996: 61-62.

³²² Στράβων XIV.5.2 οἷς δὲ Κίλιξιν ἀρχὴν τοῦ τὰ πειρατικὰ συνίστασθαι Τρύφων αἴτιος κατέστη καὶ ἡ τῶν βασιλείων οὐδένεια τῶν τότε ἐκ διαδοχῆς ἐπιστατοῦντων τῆς Συρίας ἅμα καὶ τῆς Κιλικίας. Πολύβιος IV.3.1 Αἰτωλοὶ πάλαι μὲν δυσχερῶς ἔφερον τὴν εἰρήνην, καὶ τὰς ἀπὸ τῶν ἰδίων ὑπαρχόντων δαπάνας ὡς ἂν εἰθισμένοι μὲν ζῆν ἀπὸ τῶν πέλας, δεόμενοι δὲ πολλῆς χορηγίας διὰ τὴν ἔμφυτον ἀλαζονείαν, ἡ

το σπουδαιότερο εμπορικό κέντρο πώλησης δούλων της Μεσογείου.³²³ Αυτό οφείλεται στη διάλυση του Μακεδονικού βασιλείου με τον Γ΄ Μακεδονικό πόλεμο το 168 π.Χ., με την ανακήρυξη της Δήλου σε ελεύθερο λιμάνι από τους Ρωμαίους την ίδια χρονιά. Ο μεγάλος αριθμός δούλων που εισέρρεε στην αγορά της Δήλου σχετιζόταν με την επεκτατική πολιτική της Ρώμης, με τους ολοκληρωτικούς πολέμους που κήρυξε ενάντια στην Καρχηδόνα και την Κόρινθο το 146 π.Χ. Η Καρχηδόνα και η Κόρινθος εξανδραποδίσθηκαν και οι έμποροι «μετεχώρησαν» στη Δήλο.

Υπολογίζεται ότι καθημερινά δεκάδες χιλιάδες δούλοι κατέφθαναν στο νησί της Δήλου, για να πωληθούν, αφού σύμφωνα με τον Στράβωνα: «*Η Δήλος ήταν στη θέση να διακινήσει μυριάδες αιχμαλώτους. Αφού βγήκε η παροιμία: «έμπορα, έλα, ξεφόρτωνε, ξεπούλησες».*³²⁴ Οι νικητές του πολέμου ή οι πειρατές προτιμούσαν να διοχετεύσουν το ταχύτερο δυνατό τους δούλους στις εμπορικές αγορές, είτε με τη διαμεσολάβηση εμπόρων που ακολουθούσαν τον στρατό όπου και αν πήγαινε, είτε σε μια πόλη που η ζήτηση σε δούλους ήταν μεγάλη. Η Δήλος ήταν το νησί που εξυπηρετούσε τις ανάγκες και των νικητών του πολέμου και των πειρατών. Εκεί, τόσο οι νικητές των πολέμων, όσο και οι πειρατές μπορούσαν εύκολα να πωλήσουν τους δούλους, στην εμπορική αγορά. Μεγάλο ερώτημα, που δεν έχει απαντηθεί ακόμη, είναι γιατί οι Πτολεμαίοι δεν επιθυμούσαν η οικονομία τους να είναι δουλοκεντρική και δεν ενθάρρυναν τη δουλεία. Στην Αλεξάνδρεια, την πρωτεύουσα της Πτολεμαϊκής διοίκησης, οι δούλοι αποτελούσαν ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού. Αλλά στην Αιγυπτιακή ενδοχώρα οι καταγεγραμμένοι δούλοι είναι ελάχιστοι. Υπήρχαν βέβαια οι ιερόδουλοι, που

δουλεύοντες άει πλεονεκτικόν και θηριώδη ζῶσι βίον, οὐδὲν οἰκείον, πάντα δ' ἡγούμενοι πολέμια. Πολύβιος IV.16.4 Αἰτωλοὶ γοῦν τούτῳ τῷ τρόπῳ χρώμενοι, καὶ ληστεύοντες συνεχῶς τὴν Ἑλλάδα, καὶ πολέμους ἀνεπαγγέλτους φέροντες πολλοῖς, οὐδ' ἀπολογίας ἔτι κατηξίου τοὺς ἐγκαλοῦντας, ἀλλὰ καὶ προσεχλεύαζον, εἴ τις αὐτοὺς εἰς δικαιοδοσίας προκαλοῖτο περὶ τῶν γεγονότων ἢ καὶ νῆ Δία τῶν μελλόντων. Οι πηγές του Στράβωνα και του Πολυβίου πληροφορούν ότι υπήρχαν αρκετοί λαοί που φημίζονταν για τις επιδόσεις τους στην πειρατεία. Σοβαρές επιδόσεις στην πειρατεία είχαν οι Ιλλυριοί, οι Κρήτες, οι Φοίνικες και οι Ετρούσκοι. Οι Αιτωλοί ανέπτυξαν σπουδαίες πειρατικές μεθόδους. Στην Ελληνιστική εποχή επίδοξοι πειρατές υπήρξαν οι Κιλικίοι. Η Δήλος χρησίμευε στους Κιλικίους Πειρατές ως ενδιάμεσος σταθμός στις Ιταλικές αγορές, που απέβλεπαν στην εξαγωγή δούλων. Για τον Berthold, οι Ρόδιοι το πρώτο μισό του 3^{ου} αι. π.Χ. βρίσκονταν σε διάφορους πολέμους με πειρατές που προέρχονταν από τη δύση, γνωστός με τον συγκεντρωτικό όρο Τυρρηναίοι και το 220 π.Χ. κινήγησαν τον Δημήτριο της Φάρου και τους Ιλλύριους επιδρομείς του έξω από το Αιγαίο: Berthold, 2010: 120.

³²³ Για τους τέσσερις αξιωματούχους που μαρτυρούνται στη Δήλο και ήταν υπεύθυνοι για τη διεξαγωγή του εμπορίου, βλ. Rauh, 1993: 9.

³²⁴ Στράβων XIV.5.2 ἡ Δήλος, δυναμένη μυριάδας ἀνδραπόδων ἀθημερόν καὶ δεξάσθαι καὶ ἀποπέμψαι, ὥστε καὶ παροιμίαν γενέσθαι διὰ τοῦτο· ἔμπορε, κατάπλευσον, ἐξελοῦ, πάντα πέπραται.

εργάζονταν για τον καθωσπρεπισμό των ναών και την καλλιέργεια των μεγάλων εκτάσεων γης, που βρίσκονταν στην κατοχή των ιερών. Οι ιερόδουλοι στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο καθοδηγούνταν από τους ιερείς των ιερών και απολάμβαναν φορολογικές απαλλαγές από τη βασιλική εξουσία.³²⁵ Οι περισσότεροι δούλοι στην Αίγυπτο ήταν οι οικιακοί, που διεκπεραίωναν εργασίες εντός του οίκου. Αντίθετα, το βασίλειο των Σελευκιδών είχε μεγάλο αριθμό δούλων, όπως και το βασίλειο της Περγάμου. Δημόσιοι δούλοι μαρτυρούνται στις μεγάλες πόλεις της Μικράς Ασίας, όπως η Μίλητος, όπου οι δούλοι συντελούσαν σε μεγάλο βαθμό στην οικονομική ανάπτυξη. Εξαιτίας του μεγάλου αριθμού δούλων που υπήρχε στις περιοχές της Μικράς Ασίας και της Συρίας κυριαρχεί η άποψη ότι η αυξημένη χρήση των δούλων απαντούσε σε αυτό που η μαρξιστική ιστοριογραφία ονόμασε «ανατολικό τρόπο παραγωγής». Ο Descat αντιτίθεται στην άποψη αυτή και θεωρεί ότι η χρήση των δούλων από μέρους των Ελληνιστικών βασιλείων, δεν ήταν ίδιον πρότυπο της Ανατολής, και ότι αντικατόπτριζε πρότυπα οργάνωσης των κοινωνιών των ελληνικών πόλεων-κρατών.³²⁶ Η χρήση της δουλείας στην Ελληνιστική Ανατολή διεξαγόταν σε μεγάλη κλίμακα, εφόσον και τα νέα βασίλεια που δημιουργήθηκαν και οι πόλεις δεν είχαν πρόβλημα³²⁷ να χρησιμοποιήσουν τους δούλους ως κινητήρια δύναμη, που θα έδινε ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη σε μεγαλύτερο βαθμό.

Οι δούλοι δεν αποτελούσαν εμπόδιο στην οικονομική πρόοδο του Ελληνιστικού κόσμου, αντίθετα ήταν μια από τις αιτίες που εξηγούν πώς και γιατί καθιερώθηκε μια συνεχής ανάπτυξη σε όλους τους τομείς. Η θέσπιση της δουλείας στα νέα βασίλεια και στις νέες πόλεις είχε εν τέλει οικονομικά οφέλη. Τα αυξημένα κρούσματα πειρατείας στον Ελληνιστικό κόσμο υπήρξαν ρυθμιστικός παράγοντας στη διάδοση του εμπορίου των δούλων. Το εμπόριο δούλων από μόνο του αποτέλεσε παράγοντα οικονομικής ανόδου της εμπορικής αγοράς, μέσα από τους φόρους που εξασφάλιζαν οι πόλεις και τα βασίλεια. Η παραγωγική χειρωνακτική εργασία των δούλων αύξανε άμεσα την οικονομική ευρωστία του βασιλείου ή της πόλης. Ανεπτυγμένα κράτη είχαν καθιερώσει μέχρι προσφάτως τον θεσμό της δουλείας, αποβλέποντας στο εύκολο και γρήγορο κέρδος. Έτσι, καταρρίπτεται η θεωρία ότι είναι οι δούλοι εκείνοι που

³²⁵ Garlan, 1988: 145.

³²⁶ Λυσίας Κατὰ Ερατοσθένους XII.19 και ἔχοντες μὲν ἑπτακοσίας ἀσπίδας τῶν ἡμετέρων, ἔχοντες δὲ ἀργύριον καὶ χρυσίον τοσοῦτον, χαλκὸν δὲ καὶ κόσμον καὶ ἔπιπλα καὶ ἱμάτια γυναικεῖα ὅσα οὐδεπώποτε ᾔοντο κτήσεσθαι, καὶ ἀνδράποδα εἴκοσι καὶ ἑκατὸν.

³²⁷ Garlan, 1988: 149.

αποτέλεσαν την αιτία για τη μη «ευδοκίμηση» της αρχαίας οικονομίας. Αναμφίβολα, η αρχαία δουλεία διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη βασικών τομέων της οικονομίας και ως θεσμός ήταν οργανικό μέρος των δραστηριοτήτων. Η δουλεία συνέβαλε όντως στην άνοδο της οικονομίας των Ελληνιστικών χρόνων, αφού το δουλεμπόριο στα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. γινόταν σε ευρεία κλίμακα και οι έμποροι επιδίδονταν σε χρηματοπιστωτικές επενδύσεις κεφαλαιοκρατικού χαρακτήρα. Μόνο τυχαίο δεν είναι το γεγονός ότι την περίοδο αυτή αυξήθηκαν τα κρούσματα πειρατείας και οι πόλεμοι μεταξύ των Ελληνιστικών βασιλείων και των πόλεων-κρατών του Ελληνιστικού κόσμου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Εν κατακλείδι, η Ελληνιστική οικονομία γνώρισε σημαντική οικονομική πρόοδο και αυτό επιβεβαιώνεται κυρίως από τη δομή και λειτουργία των επιμέρους οικονομιών των Ελληνιστικών βασιλείων.

Η Πτολεμαϊκή οικονομία ήταν ένα κλειστό οικονομικό συναλλαγματικό σύστημα, με εμποροκρατικό χαρακτήρα που έτεινε στη μεγιστοποίηση της γεωργικής της παραγωγής με τη μονοπωλιακή πολιτική που ακολούθησε. Η δυναστεία των Ατταλιδών εισήγαγε, με τους κιστοφόρους, ένα ανάλογο κλειστό οικονομικό σύστημα που υποχρέωνε τους έμπορους να ανταλλάσσουν τα νομίσματά τους με το δικό τους ελαφρύτερο νόμισμα. Κύριο μέλημα των κλειστών συναλλαγματικών συστημάτων ήταν η εισροή πολύτιμων μετάλλων, αφού τα νομίσματα τους ήταν ελαφρύτερα. Αντίθετα, οι Σελευκίδες και οι Αντιγονίδες ακολούθησαν την πολιτική της Αθήνας του 4^{ου} αι. π.Χ. Στις εμπορικές τους αγορές, εκτός από το νόμισμά τους, κυκλοφορούσαν και άλλα νομίσματα, αν και κύριο τους μέλημα ήταν το νόμισμά τους να κυριαρχεί στις εμπορικές συναλλαγές. Η άνθιση της οικονομίας των Ελληνιστικών χρόνων οφειλόταν στους πρωτογενείς παραγωγικούς τομείς, και πρωτίστως τη γεωργία αφού η παραγωγή αυξήθηκε με την εισαγωγή νέων προϊόντων. Οι τρόποι καλλιέργειας έγιναν πιο αποτελεσματικοί και αυτό οφείλεται στην τεχνολογική καινοτομία με την εισαγωγή νέων γεωργικών εργαλείων, που ήταν πιο αποτελεσματικά, καθώς επίσης με την κατασκευή αρδευτικών και υδρευτικών έργων. Η αύξηση της παραγωγής συνέβαλε στη δημιουργία μεγαλύτερων βιοτεχνικών μονάδων και πλέον τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη είχαν τη δυνατότητα να εξάγουν τα αγαθά τους σε άλλες περιοχές και αυτό συνέβαλε στην ανάπτυξη του εμπορίου. Η αρχαία ελληνική αγορά εξελίχτηκε

σταδιακά, και από μια ανοικτή και ελεύθερη πλατεία μετατράπηκε σε οικοδομημένο σύνολο με διακριτές λειτουργίες. Την Ελληνιστική περίοδο οι αγορές είναι οργανωμένες με ευδιάκριτες τις λειτουργίες τους και τα κτήρια που βρίσκονταν στην αγορά αποσκοπούσαν στη συστηματική αύξηση του τοπικού και διεθνούς εμπορίου. Στη θέση αυτή βοήθησε και η θέσπιση τραπεζών με την πίστωση που παρείχαν και στους ιδιώτες και στις πόλεις. Οι τράπεζες έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην πρόοδο της Ελληνιστικής οικονομίας, αφού η παρουσία τους βοήθησε στη σταθερή νομισματική ισοτιμία των νομισμάτων του κάθε βασιλείου και της κάθε πόλης. Με κανένα τρόπο δεν πρέπει να ελαχιστοποιούμε τον ρόλο των τραπεζών, επειδή οι τράπεζες ήταν κάτι περισσότερο από χώρος ανταλλαγής του χρήματος. Ήταν και ένα σύστημα καταθέσεων και ένα σύστημα πληρωμών. Οι τράπεζες τροφοδοτούσαν με χρήματα τις πόλεις ή τις μοναρχίες και το γεγονός αυτό βοηθούσε στην αέναη εξέλιξη της εμπορικής δραστηριότητας. Οι πόλεμοι, τέλος, αποδεικνύουν και αυτοί την οικονομική αυξητική δυναμική που επικρατούσε στα Ελληνιστικά βασίλεια, αφού οι στρατιωτικές και οι ναυτικές δυνάμεις που διέθεταν ήταν μεγάλες και η συντήρησή τους απαιτούσε αυξημένο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΕΛΕΓΧΟΥ

Στο παρόν κεφάλαιο θα εξετάσω το ρόλο που επιτέλεσαν οι εμπορικοί θεσμοί στα βασίλεια και τις πόλεις-κράτη και τί ορίζει η νέο-θεσμική θεωρία, η οποία προσπαθεί να εξηγήσει την αρχαία οικονομία μέσα από τους θεσμούς. Οι θεωρητικοί προσπαθούν να αναλύσουν τους θεσμούς που προσδιορίζουν και καθορίζουν τη λειτουργία ενός οικονομικού συστήματος, αναγνωρίζοντας απόλυτα τη σημασία τους. Οι θεσμοί έχουν ως αφετηρία την αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων, την οποία ορίζουν ως πρωτογενή συναλλαγή. Η συναλλαγή είναι αυτό που αποκαλούμε κοινωνική ζωή και αυτό προϋποθέτει την ανταλλαγή πληροφοριών. Η συστηματική θέσπιση θεσμών σε ένα κράτος καθιστά τη συναλλαγή ασφαλή. Η απουσία των θεσμών εντός της αγοράς μπορεί να καταργήσει κάθε κανόνα, χωρίς να εξασφαλίζεται κάποιος βαθμός σταθερότητας. Για τον λόγο αυτό θα προσπαθήσω να ορίσω τους εμπορικούς θεσμούς της εμπορικής αγοράς, ποιοι είναι οι θεσμοί αυτοί και αν υπήρχαν την Κλασική περίοδο και αν βρίσκονταν σε ισχύ την Ελληνιστική περίοδο. Τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι τα ακόλουθα: Ποιές είναι οι αρμοδιότητες των θεσμών κατά τους κλασικούς χρόνους και πως εξελίχθηκαν στα Ελληνιστικά χρόνια; Υπάρχουν ομοιότητες ή διαφορές ή έχουν υπερβεί το κοινωνικό πλαίσιο του θεσμού και έχουν δραστηριοποιηθεί σε άλλους κρατικούς τομείς; Ένα άλλο ερώτημα που καλούμαστε να απαντήσουμε είναι εάν οι θεσμοί που εφαρμόζονται στην εμπορική αγορά ταυτίζονταν με τους επίσημους αξιωματούχους των Ελληνιστικών βασιλείων ή των πόλεων-κρατών, ή αν ήταν ένας απλώς αξιωματούχοι που λειτουργούσαν επιλεκτικά μέσα σε συγκεκριμένες πόλεις-κράτη των Ελληνιστικών βασιλείων, αξιωματούχοι που τους επέλεξαν οι πόλεις-κράτη ως αυτόνομες οντότητες. Τελειώνοντας, η βελτίωση της εμπορικής αγοράς εκτός από την ύπαρξη των εμπορικών θεσμών οφείλεται και στην επιβολή μέτρων και σταθμών, τα οποία ελέγχονταν από το κράτος. Ποια είναι τα μέτρα και σταθμά και σε ποιες εμπορικές αγορές του Ελληνιστικού κόσμου τα συναντάμε;

ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΝΕΟ-ΘΕΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Οι Θεσμοί διαδραματίζουν τον σημαίνοντα ρόλο στην ευημερία ενός κράτους. Για να ευημερεί το κράτος πρέπει να συντρέχουν κάποιες βασικές προϋποθέσεις – προσεγγίσεις, όπως είναι η γεωγραφική θέση, το απόθεμα κεφαλαίου και το σύστημα αξιών. Παράγοντες, οι οποίοι είναι σημαντικοί και αναγκαίοι, όσον αφορά την

ευμάρεια και την οίωνει ευδαιμονία ενός κράτους. Η επιτυχία ή αποτυχία ενός κράτους εντοπίζεται επίσης στη φύση και την ποιότητα των θεσμών. Οι θεσμοί λειτουργούν ως εργαλεία διαμόρφωσης ενός πλέγματος κινήτρων που στοχεύουν στην οικονομική βελτίωση και συμβάλλουν στη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας, στην βελτίωση δηλ. των συνθηκών ζωής μιας κοινωνίας. Οι θεσμοί έχουν τη δική τους λογική και λειτουργούν βάσει περιορισμών. Στόχος της συγκρότησης των θεσμών είναι η αναπαραγωγή της κοινωνικής οργάνωσης.³²⁸ Σκοπός είναι να ρυθμίσουν τη συμπεριφορά των ατόμων εντός της οικονομικής κοινότητας. Σχετίζονται με κανόνες διακυβέρνησης ενός κράτους, δικαιοσύνης, λειτουργίας της αγοράς και της ασφάλειας. Η έλλειψη ικανοποιητικών θεσμών και μέτρων έχει ως αντίθετο αποτέλεσμα την αύξηση του φαινομένου της απάτης εντός της αγοράς και τότε η συναλλαγή γίνεται ακριβή και επικίνδυνη.

Η διαμόρφωση των θεσμών στα Ελληνιστικά χρόνια είχε ως συνέπεια τον πολλαπλασιασμό του χρήματος με τη δημιουργία υπεραξίας και κατά κύριο λόγο την δημιουργία ενός χρηματοπιστωτικού συστήματος. Τα Ελληνιστικά βασίλεια και οι πόλεις-κράτη ανέπτυξαν θεσμούς, σε νομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, με σκοπό την οικονομική και πολιτική κανονικότητα. Το σύστημα της εξέλιξης και της εξαγωγής του εμπορίου οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό, αν όχι εξ ολοκλήρου, στη θέσπιση και την παρουσία των εμπορικών θεσμών. Οι εμπορικοί θεσμοί, με την παρουσία τους στην Ελληνιστική οικονομία, κατόρθωσαν αφενός να ρευστοποιήσουν ένα τεράστιο μέρος του κεφαλαίου και αφετέρου να δημιουργήσουν τις κατάλληλες συνθήκες οικονομικής ευρωστίας. Η παρουσία των θεσμών και η δημιουργία ενός χρηματοπιστωτικού συστήματος μείωσε την αβεβαιότητα, καθιερώνοντας έτσι μια δομή στην καθημερινότητα. Ο North τόνισε ότι οι θεσμοί αποτελούν τον οδηγό για την ανθρώπινη αλληλεπίδραση, έτσι ώστε, όταν θέλουμε να κάνουμε μια εμπορική πράξη, είτε αυτό είναι αγορά, πώληση, δανεισμός, δημιουργία επιχείρησης, να γνωρίζουμε με ποιόν τρόπο να εκτελούμε τέτοιου είδους εργασίες.³²⁹ Η νέο-θεσμική θεωρία επιχειρεί να αναλύσει τη γένεση των θεσμών με όρους στενά οικονομικούς. Οι θεσμοί οφείλουν λειτουργούν με ασφαλή τρόπο, ώστε να προσφέρουν κάποιο βαθμό σταθερότητας σε

³²⁸ Για τη λειτουργία των θεσμών, βλ. Bresson, 2010: 45-46.

³²⁹ Για την εισαγωγή των θεσμών και τη θεσμική αλλαγή και στο γεγονός ότι οι θεσμοί μειώνουν την αβεβαιότητα παρέχοντας μια δομή στην καθημερινότητα περιλαμβάνοντας με τον τρόπο αυτό κάθε μορφής περιορισμού που επινοούν τα άτομα για να διαμορφώσουν την ανθρώπινη αλληλεπίδραση, βλ. North, 2006: 16-17.

μια κοινωνία. Σημαντικός όρος στη νέο-θεσμική θεωρία είναι η «συναλλαγή». Σε περίπτωση που δεν υπήρχαν οι θεσμοί εντός της αγοράς, δεν θα υπήρχαν ούτε και κανόνες και τούτο θα καθιστούσε την κοινωνία και την αγορά ένα ανεξέλεγκτο πεδίο αντιπαραθέσεων. Η παρουσία των θεσμών στην αγορά ευνοεί τη διαμόρφωση κατάλληλων συνθηκών για την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Έτσι, μειώνεται η αβεβαιότητα στις συναλλαγές, όπως και το κόστος τους, αφού ο ρόλος των θεσμών είναι να διαχειρίζονται συγκεκριμένες καταστάσεις με στόχο τον περιορισμό της αβεβαιότητας. Οι θεσμοί έχουν τη δική τους λογική σύμφωνα με την οποία λειτουργούν ως περιορισμοί μέσα στις κοινωνίες και γι' αυτό είναι τα εργαλεία που δύνανται να μετρήσουν την ποσότητα και την ποιότητα των προϊόντων που ανταλλάσσονταν. Σε περίπτωση που οι θεσμοί διαπίστωναν κάποια παρατυπία εκ μέρους των εμπόρων, τότε βαρύνει ο έλεγκτος της τιμωρίας των παραβατών.

Οι εμπορικές συναλλαγές πραγματοποιούνταν πλέον με ασφάλεια, μειώνοντας έτσι την αβεβαιότητα και εδραιώνοντας μια σταθερή δομή. Ο έμπορος δεν βρισκόταν σε θέση να αποκρύψει πληροφορίες, σχετικά με το προϊόν του, αν ήταν καλής ή κακής ποιότητας, αλλά ήταν υποχρεωμένος να αποκαλύψει οποιαδήποτε πληροφορία γνώριζε για το αγαθό που πωλούσε. Οι θεσμοί κατείχαν, έτσι, κυρίαρχη θέση στον Ελληνιστικό κόσμο και γι' αυτό τον λόγο παρατηρείται μια τάση ανάλυσης της Ελληνιστικής οικονομίας με βάση τους νομικούς θεσμούς του κράτους. Κύριο μέλημα τους ήταν το κοινό καλό των πολιτών, κατά την αριστοτελική έννοια της ευδαιμονίας. Η παρουσία τους συνέβαλε στη συνεχή οικονομική εξέλιξη των βασιλείων και των πόλεων αφού μέσα από αυτούς επιδίωξαν τα βασίλεια και οι πόλεις να έχουν τα δικά τους κέρδη, συλλέγοντας τόκους και δασμούς από τους εμπόρους που κατέκλυζαν τα λιμάνια τους. Η επιβολή φορολογίας απέβλεπε την οικονομική ακμή του κράτους. Οι φόροι που συλλέγονταν από τα προϊόντα στόχευαν στην προστασία της εγχώριας παραγωγής, αλλά ταυτόχρονα και στην ενθάρρυνση της εισαγωγής και εξαγωγής αγαθών από διάφορες περιοχές. Η παρουσία των θεσμών στήριξε τελικά τις πόλεις τόσο σε περιόδους οικονομικής ανόδου όσο και σε περιόδους οικονομικής ύφεσης.

Η έλλειψη σιτηρών ήταν συχνό φαινόμενο. Κατά την αρχαιότητα, ο Δημοσθένης αναφέρει χαρακτηριστικά για την Αθήνα, ότι η πατρίδα του είχε μεγαλύτερη ανάγκη

σιταριού από οποιοδήποτε άλλο κράτος.³³⁰ Η Αθήνα δεν μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες της, επειδή το έδαφός της δεν είχε τη δυνατότητα να σιτίσει τον πληθυσμό της. Το 325 π.Χ. η Αθήνα αντιμετώπισε μεγάλο πρόβλημα, εξαιτίας της μη επαρκούς ποσότητας σιτηρών.³³¹ Η ανεπάρκεια ικανοποιητικών ποσοτήτων σιτηρών υπήρξε διαχρονικό πρόβλημα κατά την Ελληνιστική περίοδο και γι' αυτό οι Ελληνιστικές πόλεις προσπαθούσαν να επιλύσουν το πρόβλημα μέσα από την εισαγωγή θεσμών ή ακόμη και την παρουσία ειδικού κονδυλίου, που χρησιμοποιείτο αποκλειστικά για την αγορά σιτηρών.³³² Οι πόλεμοι και η συγκέντρωση μεγάλων τμημάτων πληθυσμού στις πόλεις μπορεί να θεωρηθούν ως αιτίες για την ανεπάρκεια σε σιτηρά. Και πάλι, τα βασίλεια και οι πόλεις προσπάθησαν να καταπολεμήσουν την έλλειψη σιτηρών με τη θέσπιση θεσμών, που φρόντιζαν να διανέμονται όλα τα αγαθά σε λογικές τιμές.

Ο Bresson παρατηρεί ότι οι θεσμοί της αγοράς στην αρχαία Ελλάδα, μπορεί να μην ήταν όμοιοι με αυτούς που υπάρχουν στις σύγχρονες βιομηχανικές καπιταλιστικές οικονομίες, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η αγορά στον Ελληνιστικό κόσμο υπήρξε ένα είδος ατελούς και αμελητέας απόφυσης σε μια κοινωνία αμοιβαιότητας ή ανακατανομής του πλούτου. Αλλά οι εμπορικοί θεσμοί υιοθετούνται για καλύτερο έλεγχο της εμπορικής αγοράς. Οι έμποροι όφειλαν να δείχνουν σεβασμό απέναντι στους καταναλωτές και να τους φέρονται με ειλικρίνεια και δεν θα όριζαν αυθαίρετα τιμές μεγαλύτερες ή μικρότερες, αλλά ούτε θα παραπλανούσαν τους καταναλωτές χρησιμοποιώντας υπερτιμημένα λόγια για την ποιότητα των προϊόντων τους.³³³ Ο Πλάτωνας στην «Πολιτεία» αναφέρει ότι οι δραστηριότητες στην εμπορική αγορά

³³⁰ Δημοσθένης Υπέρ Κτησιφώντος Περί του Στεφάνου LXXXVII επειδή τοίνυν εκ τῆς Εὐβοίας ὁ Φίλιππος ὑφ' ὑμῶν ἐξηλάθη τοῖς μὲν ὄπλοις, τῇ δὲ πολιτείᾳ καὶ τοῖς ψηφίσμασι, κἄν διαρραγῶσί τινες τούτων, ὑπ' ἐμοῦ, ἕτερον κατὰ τῆς πόλεως ἐπιτειχισμὸν ἐξήτει. ὁρῶν δ' ὅτι σίτω πάντων ἀνθρώπων πλείστῳ χρώμεθ' ἐπεισάκτω, βουλόμενος τῆς σιτοπομπίας κύριος γενέσθαι, παρελθὼν ἐπὶ Θράκης Βυζαντίους συμμάχους ὄντας αὐτῶ τὸ μὲν πρῶτον ἠξίου συμπολεμεῖν τὸν πρὸς ὑμᾶς πόλεμον, ὡς δ' οὐκ ἠθελον οὐδ' ἐπὶ τούτοις ἔφασαν τὴν συμμαχίαν πεποιῆσθαι, λέγοντες ἀληθῆ, χάρακα βαλόμενος πρὸς τῇ πόλει καὶ μηχανήματ' ἐπιστήσας ἐπολιόρκει. Δημοσθένης Προς Λεπτίνην XX.31 Ἴστε γὰρ δήπου τοῦθ', ὅτι πλείστῳ τῶν πάντων ἀνθρώπων ἡμεῖς ἐπεισάκτω σίτω χρώμεθα. Πρὸς τοίνυν ἅπαντα τὸν ἐκ τῶν ἄλλων ἐμπορίων ἀφικονούμενον ὁ ἐκ τοῦ Πόντου σῖτος εἰσπλέων ἐστίν· εἰκότως. οὐ γὰρ μόνο διὰ τὸ τὸν τόπον τοῦτον σίτον ἔχει πλείστον τοῦτο γίγνεται, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ κύριον ὄντα τὸν Λεῦκωνα αὐτοῦ τοῖς ἄγουσι τὸν σῖτον Ἀθήναζε ἀτέλειαν δεδωκέναι καὶ κηρύττειν πρώτους γεμίζεσθαι τοὺς ὡς ἡμᾶς πλέοντας.

³³¹ IG II² 360 7-12: πρὸς τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίων καὶ ποιῶν ὅτι δ- | ὕναται ἀγαθὸν, καὶ πρότερόν τε ἐπέδωκεν ἐν τῇ σ- | πανοσιταί XXX μεδίμνους πυρῶν δράχμου- | ς πρῶτος τῶν καταπλευσάντων ἐνπόρων· καὶ πάλιν | ὅτε αἱ ἐπιδόσεις ἦσαν ἐπέδωκε XXX δραχμᾶς εἰ- | ς σιτωνίαν.

³³² Gabrielsen, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen, 2011: 244.

³³³ Bresson, 2010: 163.

χρειάζονταν τη θέσπιση εμπορικών θεσμών για την επίβλεψη και επιβολή της τάξης εντός της αγοράς.³³⁴ Ο Αριστοτέλης στην «Αθηναίων Πολιτεία» κάνει υποχρεωτική την παρουσία εμπορικών θεσμών μέσα στην εμπορική Αγορά, για καλύτερο έλεγχο της.³³⁵ Παρακάτω θα αναλύσω τον ρόλο των εμπορικών θεσμών που υπήρχαν στην εμπορική αγορά και με ποιό τρόπο βοήθησαν στη βελτίωση της.

ΑΓΟΡΑΝΟΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Ο θεσμός της Αγορανομίας κατείχε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της εμπορικής αγοράς της Ελληνιστικής περιόδου. Ήδη ο Αριστοτέλης επισημαίνει την παρουσία των Αγορανόμων στην Κλασική περίοδο και αναφέρει στην «Αθηναίων Πολιτεία» ότι οι εργασίες των Αγορανόμων, ήταν στενά συνυφασμένες με τον χώρο της εμπορικής αγοράς, παρέχοντας προστασία και επίβλεψη τόσο στον πωλητή όσο και στον αγοραστή. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη: *«Ορίζονται με κλήρο δέκα Αγορανόμοι, πέντε για τον Πειραιά και πέντε για την πόλη. Απαιτείται από τον νόμο να έχουν την πλήρη ευθύνη για τα αγαθά που βρίσκονται προς πώληση, να φροντίζουν δηλαδή, ώστε οτιδήποτε πωλείται να είναι καθαρό και ανόθευτο»*.³³⁶ Σε περίπτωση που παρατηρούσαν παραβιάσεις του αγορανομικού νόμου, οι Αγορανόμοι επέβαλλαν πρόστιμα μέχρι ενός συγκεκριμένου ποσού ή οδηγούσαν την υπόθεση στο ηλιαστικό δικαστήριο υπό την προεδρία τους. Οι Αγορανόμοι ενεργούσαν επίσης για να προσαχθεί σε δικαστήριο υπό την προεδρία τους μια δίκη βλάβης με αφορμή μια διαφορά μεταξύ συναλλασσομένων στην αγορά.³³⁷

Ο Πλάτωνας επισημαίνει: *«Ο έλεγχος της αγοράς θα είναι αρμοδιότητα των Αγορανόμων»*³³⁸ και πρεσβεύει: *«Όποιος πουλά κάτι στην αγορά δεν πρέπει ποτέ να λέει δύο τιμές για το εμπόρευμα του αλλά μόνο μία. Αν δεν καταφέρει να πουλήσει μ' αυτή την τιμή, θα πρέπει να πάρει το εμπόρευμα και να ζανάρθει άλλη φορά. Την ίδια ημέρα*

³³⁴ Πλάτων Πολιτεία 425d ει δὲ βούλει, καὶ χειροτεχνικῶν περὶ συμβολαίων καὶ λοιδοριῶν καὶ αἰκίας καὶ δικῶν λήξεως καὶ δικαστῶν καταστάσεως, καὶ εἴ που τελῶν τινες ἢ πράξεις ἢ θέσεις ἀναγκαῖοι εἰσιν ἢ κατ' ἀγορὰς ἢ λιμένας, ἢ καὶ τὸ παράπαν ἀγορανομικὰ ἄττα ἢ ἀστυνομικὰ ἢ ἐλλιμενικὰ ἢ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, τούτων τολμήσομέν τι νομοθετεῖν; Ἄλλ' οὐκ ἄξιον, ἔφη, ἀνδράσι καλοῖς κάγαθοῖς ἐπιτάττειν. Πλάτων Νόμοι 849a τοῖς δὲ δὴ ἀγορανόμοις τὰ περὶ ἀγορὰν που δεῖ ἕκαστα μέλειν.

³³⁵ Αριστοτέλης Αθηναίων Πολιτεία L.2-LI. L.2.

³³⁶ Αριστοτέλης Αθηναίων Πολιτεία: LI.1. Κληροῦνται δὲκὰ ἀγορανόμοι, πέντε μὲν εἰς Πειραιέα, ε- δ' εἰς ἄστν. Τούτοις δὲυπὸ τῶν νόμων προστέτατται τῶν ὄντων ἐπιμελεῖσθαι πάντων, ὅπως καθαρὰ καὶ ἀκίβδηλα πωλήσεται. Βλ. καὶ Rhodes, 1981: 575-577. Garland, 2001: 77.

³³⁷ Σακελλαρίου, 2000: 210-211.

³³⁸ Πλάτων Νόμοι 848e τοῖς δὲ δὴ ἀγορανόμοις τὰ περὶ ἀγορὰν που δεῖ ἕκαστα μέλειν.

όμως δεν έχει το δικαίωμα να ορίσει άλλη τιμή, μεγαλύτερη ή μικρότερη. Δεν πρέπει να διαφημίζει με ψεύτικα λόγια αυτά που πουλά ούτε να ορκίζεται για την ποιότητα τους».

³³⁹ Για τους λόγους αυτούς, ο Αγορανόμος στον Πλάτωνα ήταν το αξίωμα που έπρεπε να αναλάβει την τήρηση και την επιβολή της τάξης στην εμπορική αγορά.³⁴⁰ Ο αριθμός των Αγορανόμων στην ιδανική πολιτεία του Πλάτωνα ήταν πέντε³⁴¹ και όχι δέκα όπως ορίζει ο Αριστοτέλης στην «Αθηναίων Πολιτεία», ενώ στον Πλάτωνα οι αξιωματούχοι εκλέγονται και δεν ορίζονται με κλήρο. Αντίθετα, ο Αθηναίος Αγορανόμος ορίζεται με κλήρο. Οι Αγορανόμοι στην Αστυπάλεια εκλέγονται με ψήφο σύμφωνα με τις επιγραφές του 2^{ου} αι. π.Χ., IG XII, 3 169 και IG XII, 3 170. Σύμφωνα με τις επιγραφές, ο δήμος και η βουλή τίμησε τον Δαμοτέλη του Καλίππου, για τη φιλοτιμία του και τις υπηρεσίες που προσέφερε στην αγορά της Αστυπάλειας,³⁴² όπως επίσης και τον Αρκεσίλαο του Μοιραγενέως για τις ίδιες υπηρεσίες.³⁴³ Μια σημαντική διαφορά από τον Αθηναίο Αγορανόμο είναι ότι στην Αστυπάλεια οι Αγορανόμοι εκλέγονται και δεν ορίζονται με κλήρο. Οι Αγορανόμοι της Αστυπάλειας φρόντιζαν να πωληθούν τα αγαθά στις δικαιότερες και καλύτερες τιμές. Οι Αγορανόμοι στη Δήλο χειροτονούνται, δηλαδή εκλέγονταν με ψήφο, από τον εκάστοτε άρχοντα, όπως μαρτυρείται στις επιγραφές ID 1836³⁴⁴ του 166 π.Χ. – 147 π.Χ. και ID 1837,³⁴⁵ που χρονολογείται το 156/5 π.Χ. Ο αριθμός των Αγορανόμων, σύμφωνα πάντα με τις επιγραφές, ανερχόταν

³³⁹ Πλάτων Νόμοι 917c ὁ πωλῶν ὅτι οὖν ἐν ἀγορᾷ μηδέποτε δύο εἶπη τιμᾶς ὧν ἂν πωλῆ, ἀπλῆν δὲ εἰπὼν, ἂν μὴ τυγχάνῃ ταύτης, ἀποφέρων ὀρθῶς ἂν ἀποφέρει πάλιν, καὶ ταύτης τῆς ἡμέρας μὴ τιμήσῃ πλέονος μηδὲ ἐλάττονος, ἔπαινος δὲ ὄρκος τε περὶ παντὸς τοῦ πωλουμένου ἀπέστω·

³⁴⁰ Πλάτων Νόμοι 759a τὸ δὲ περὶ ἀγορᾶς κόσμον ἀγορανόμους.

³⁴¹ Πλάτων Νόμοι 763e ἐξῆς τούτοις αἰρεῖσθαι μὲν ἐκ τῶν δευτέρων καὶ πρώτων τιμημάτων πέντε.

³⁴² IG XII, 3 169 1-14: ἔδοξε <τᾶ> βουλᾷ καὶ τῷ δάμῳ, Ξ<ε>νο- | τέλης Φιλονίκου ἐπεστάται, γνώμαι | πρυτανίων· ἐπειδὴ Δ[α]μοτέλης Καλ- | λίππου αἰρεθείς ἀγορανόμος ἐπεμε- | λήθη τοῦ δάμου μετὰ πάσας φιλοτι- | μίας τῶν τε κατὰ τὴν ἀγορὰν πάντων | ἐπιμελόμενος, ὅπως ὡς εὐωνότατα | καὶ δικαιότατα πωλῆται, καὶ σῆτον διε- | τέλει προωνεύμενος τῷ δάμῳ, | ἐπαινεῖσαι τε αὐτὸν καὶ διασαφι- | [ξ]ασθαι τὰν βουλὰν καὶ τὰν ἐκκλησίαν | κατὰ τὸν νόμον, ἢ δοκεῖ αὐτὸν στεφα- | νῶσαι θαλλοῦ στεφάνῳ· Βλ. καὶ Cardetrey καὶ Hasenohr, 2012: 18.

³⁴³ IG XII,3 170 1-13: [ἐπὶ δαμεργοῦ τοῦ δεῖνος ἔδο]- | [ξ]ε τῷ βουλᾷ καὶ τῷ δάμῳ· Φίλ[αρχος Ἄρισ]- | [τ]ο[κλ]εῦς ἐπεστάται, γνώμα πρυ[τανίων]· | [ἐπε]ιδὴ Ἀρκεσίλας Μο<ι>ραγένεως αἰ[ρε]θείς | ἀγορανόμος ἐπεμελήθη τοῦ δάμου | μετὰ πάσας φιλοτιμίας τῶν τε κατὰ | [τ]ὴν ἀγορὰν πάντων ἐπιμελόμενος | [ὅ]πως ὡς εὐωνότατα καὶ δικαιότατα πωλῆ- | [τ]αι, καὶ σῆτον προωνεύμενος διετέλει | τῷ δάμῳ· ἐπαινεῖσαι τε αὐτόν, ὅτι καλὸς | καὶ ἀγαθὸς γεγένηται περὶ τὸν δάμον, | καὶ διασαφίξασθαι κατὰ τὸν νόμον, | ἢ δοκεῖ αὐτὸν στεφανῶσαι θαλλοῦ | στεφάνῳ. Βλ. καὶ Olms – Weidmann, 1977: 381-382. Cardetrey καὶ Hasenohr, 2012: 18.

³⁴⁴ ID 1836 ἀγορανόμοι οἱ χ[ειρο]τονηθέντες εἰς τὸν | ἐνιαυτὸν τὸν [ἐπὶ — — — — — ἄρχοντος] | Μηνόδο[τος — — — — — | Στησα[γόρας? — — — — — | Τιμ[ο]κρ[άτης? — — — — —

³⁴⁵ ID 1837 [ἀγορανό]μοι οἱ χ[ειρ]οτο- | νηθέντες εἰς [τὸν] | ἐ[πι] Καλ[λ]ιστ[ράτου?] | ἄ[ρχον]τος ἐ[νιαυ]τ[ὸν] | IM | NI | Δ | — — — ἐπὶ τὰ ἱερὰ | [Κ]αλλί[ου τοῦ Θρασ]ίπ[που] | Γαργητίου | [καὶ] Ἐφιάλτου τοῦ Α[σκληπιάδου] | Συβρίδου.

στους τρεις. Στις Τράλλεις της Μικράς Ασίας ο Αγορανόμος χειροτονείται, όπως φαίνεται στην επιγραφή ITral 32, των αρχών του 2^{ου} αι. π.Χ. Στην επιγραφή, ο Αγορανόμος Αρτέμιος τιμήθηκε από τη βουλή και τον δήμο, επειδή αγορανόμησε δίκαια, σύμφωνα με τους νόμους της Αγορανομίας, και με φιλοδοξία προσπάθησε να επιλύσει τα διάφορα προβλήματα που υπήρχαν στην αγορά.³⁴⁶ Σύμφωνα με τον Χατζόπουλο, και οι Αγορανόμοι που εμφανίζονται στις πόλεις-κράτη της Μακεδονίας εκλέγονται και είχαν θητεία διάρκειας ενός έτους.³⁴⁷

Στις επόμενες σελίδες θα αναλύσω τις επιγραφές και τους παπύρους που παρουσιάζουν τις λειτουργίες που εκτελούσαν οι Αγορανόμοι στα Ελληνιστικά βασίλεια και στις πόλεις-κράτη. Ποιες είναι οι αρμοδιότητες και ποια τα νέα τους καθήκοντα σε σχέση με τον Αγορανόμο των Κλασικών χρόνων, όπως αυτά είχαν εφαρμοστεί στην πολιτεία της Αθήνας κατά την Κλασική περίοδο, είναι το επόμενο ερώτημα στο οποίο πρέπει να δοθεί απάντηση.

Στα Ελληνιστικά χρόνια ο θεσμός της Αγορανομίας είχε ως αρχή να πείσει τους εμπόρους να μειώσουν τις τιμές των προϊόντων, ώστε οι πολίτες να έχουν την δυνατότητα να αγοράσουν τα αναγκαία προϊόντα, σε σχετικά χαμηλές τιμές. Οι έμποροι ζητούσαν υψηλές τιμές σε βασικά προϊόντα, πέρα από τις κανονικές τιμές που ίσχυαν στην αγορά. Ο δήμος της Εφέσου τίμησε τον έμπορο Αγαθοκλή Αγημόνος από τη Ρόδο, ο οποίος εισήγαγε στην πόλη 14.000 εκτέων σιταριού το 300 π.Χ. Σύμφωνα με την επιγραφή: *«Απόφαση της βουλής και του δήμου εισήγηση του Δίωνος Διοπείθους, επειδή ο Αγαθοκλής Αγήμονος Ρόδιος, όταν έκανε εισαγωγή δεκατεσσάρων χιλιάδων εκτέων σιταριού στην πόλη και βρήκε την τιμή του σιταριού που πουλούν στην αγορά να υπερβαίνει τις έξι δραχμές και τον έπεισε ο Αγορανόμος και ο ίδιος ήθελε να ευεργετήσει τον Δήμο, πούλησε όλο το σιτάρι σε χαμηλότερη τιμή από την τιμή της αγοράς να αποφασίσει η βουλή και ο δήμος να δώσει στο Αγαθοκλή τον Ρόδιο πολιτικά δικαιώματα, σε αυτόν και τους απογόνους του με ίσους και όμοιους όρους. Και να τον κατατάξουν με τον κλήρο οι εσσήνες της Εφέσιας, της Αρτέμιδος σε φυλή και χιλιάστου και να δώσουν εντολή, οι ναοποιοί να χαράξουν την απόφαση γι' αυτό στο ιερό της Αρτέμιδος, όπου*

³⁴⁶ ITral 32: έτους ιζ' ἔ[δοξεν τῆ βουλῆ] | και τῶι δήμ[ῶ]ι | γνώμη και | [ἐπειδὴ Ἄρτεμ [-- αἶρε-] | θείς ἀγορα[νομος προε-] | στη τῆς ἀρχῆς ε[] ΕΩΣ.. | ἔκ τε τῶν ἰδίων ε[] ας εἰς . | φιλοδοξίαν, τῶν [τε δικῶν τάς] μὲν συν- | ἔλυσεν, τὰς δε δ[ιεδίκασεν ὀρθ]ῶς και τοῖς | νόμοις ἀκολούθ[ως, ἰσον ἑαυτὸν] και ἀνερί- | θευτον ἐμ πᾶσι[ν παρεχόμενο]ς, δεδο- | χθαι ἐπηνῆ [σθαι —]τω κα[—]. Βλ. και Rojakov, 1989: 46-47.

³⁴⁷ Hatzopoulos, 1996: 150.

*αναγράφουν και τις υπόλοιπες παροχές πολιτικών δικαιωμάτων, για να μαθαίνουν όλοι ότι ο δήμος, ξέρει να ευχαριστεί τους ευεργέτες του. Με κλήρο ορίστηκε να ανήκει στη φυλή των Βεμβίνων και στη χιλιαστώ των Αιγώτων».*³⁴⁸

Η τιμή του σιταριού, στην εμπορική αγορά της Εφέσου, το 300 π.Χ. υπολογιζόταν στις έξι δραχμές και, παρ' όλα αυτά, ο έμπορος κατόρθωσε και πώλησε όλο το σιτάρι που έφερε στην Έφεσο σε χαμηλότερη τιμή από αυτή των έξι δραχμών, που ήταν η σταθερή τιμή στην αγορά. Ο Αγαθοκλής ο Ρόδιος πείστηκε και έδωσε το σιτάρι κάτω από το όριο των έξι δραχμών, εξαιτίας της μεσολάβησης του Αγορανόμου. Η παραπάνω συμφωνία αποτελεί ένα τέλειο παράδειγμα της πλήρως αναπτυγμένης θέσης της Ρόδου ως μεσάζων στο εμπόριο σιτηρών του Αιγαίου. Οι Ρόδιοι έμποροι και χρηματιστές φαίνεται ότι βρίσκονταν πίσω από πολλές εμπορικές συναλλαγές των Ελληνιστικών χρόνων, αν και δεν είναι επιγραφικά βεβαιωμένη η ύπαρξη χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Το νησί της Ρόδου τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ. αναπτύχθηκε σε σπουδαία δύναμη, εφόσον κατάφερε να διατηρήσει την πολιτική του ανεξαρτησία, αν και βρισκόταν υπό τη σκιά των Πτολεμαίων. Στην πραγματικότητα η σχέση ήταν αμφίδρομη, καθώς και τα δύο μέρη επωφελούνταν από το ναυτικό εμπόριο Ρόδου – Αλεξάνδρειας. Η Ρόδος αποτέλεσε έτσι σταυροδρόμι του διεθνούς εμπορίου, επειδή είχε και τις τράπεζες και τις λιμενικές προδιαγραφές για την αγκυροβόληση εμπορικών πλοίων στα λιμάνια που διέθετε. Πιθανόν, αν δεν παρενέβαινε ο Αγορανόμος σε τέτοιους συναλλαγματικούς χειρισμούς, τότε ο έμπορος θα εκμεταλλευόταν την έλλειψη των εμπορικών θεσμών και θα πωλούσε το σιτάρι είτε στην τιμή των 6 δραχμών, που επικρατούσε τη δεδομένη χρονική περίοδο στην Έφεσο, είτε περισσότερα για να αποσπάσει σημαντικό κέρδος. Το πρόβλημα που επισημαίνεται σε αυτή την επιγραφή ήταν η πώληση ενός βασικού προϊόντος, όπως είναι το σιτάρι, στην υψηλή τιμή των έξι δραχμών.

Στην επιγραφή SIG 596, η οποία χρονολογείται το 200 π.Χ., οι Αγορανόμοι τιμήθηκαν από τη βουλή και τον δήμο, επειδή επιμελήθηκαν, να πωληθεί το σιτάρι σε χαμηλή

³⁴⁸ Syll³ 354. I.Eph 1455 ἔδοξεν τῆι βουλῆι [κ]αὶ τῶι δήμωι· Δί[ω]ν Διοπείθους εἶπεν· ἐπειδὴ Ἀγαθοκλῆς [Α]γγήμονος | Ῥόδιος σῆτον εισαγαγὼν εἰς τὴν πόλιν πυρῶν ἐκτεῖς μυρίους | τετρακισχιλίους, καὶ καταλαβὼν τὸν σῆτον τὸν ἐν τῆι ἀγορᾷ πωλούμε- | νομ πλέονος δραχμῶν ἕξ, πεισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀγορανόμου καὶ βουλόμενος | χαρίζεσθαι τῶι δήμωι ἐπώλησε τὸν σῆτον πάντα εὐωνότερον τοῦ ἐν | τῆι ἀγορᾷ πωλουμένου· δεδόχθαι τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι, δοῦναι Ἀγαθοκλεῖ | Ῥοδίωι πολιτείαν ἐφ' ἴση καὶ ὁμοίαι καὶ αὐτῶι καὶ ἐκγ[ό]νοις, ἐπικληρῶσαι δὲ | αὐτὸν τοὺς ἐσσηνας εἰς φυλὴν καὶ χιλιαστῶν καὶ ἀναγράψαι αὐτῶι ταῦ- | τα τοὺς νεωποίας εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος οὗ καὶ τὰς λοιπὰς πολιτείας | ἀναγράφουσιν, ὅπως ἅπα<ν>τες εἰδῶσιν ὅτι ὁ δήμος ἐπίσταται χάριτας ἀπο- | διδόναι τοῖς εὐεργετοῦσιν αὐτόν. ἔλαχε φυλὴν Βεμβίνης, χιλιαστὸν Αἰγώτες. Βλ. καὶ Κουμανούδης καὶ Ματθαίου, 1986: 85-86.

τιμή, κατά την περίοδο των Παναθηναίων. Στην Ερεσό της Λέσβου κατά τον 2^ο αι. π.Χ., ο Αγορανόμος Σαυλάος τιμήθηκε από τη βουλή και τον δήμο, επειδή ενεργούσε δίκαια και ορθά στην εμπορική αγορά, εξασφαλίζοντας στον λαό σιτάρι και λάδι σε χαμηλό κόστος.³⁴⁹

Στην επιγραφή IG II² 903, το 176 π.Χ. ο έμπορος Καλλίμαχος, όταν ήταν άρχοντας της Αθήνας ο Ιππίας, διέθεσε από την Παιανία σιτάρι για τον πληθυσμό της Αττικής σε καλή τιμή και εξήγαγε λάδι στον Πόντο. Η προσπάθεια για εξασφάλιση σιτηρών από τον Πόντο, έγινε χάρη στις προσπάθειες του Αγορανόμου, για το κοινό καλό της Αθήνας. Χωρίς την παρουσία του Αγορανόμου, η Αθήνα δεν θα εξασφάλιζε σιτάρι για τη σίτιση των κατοίκων της. Κατόρθωσε να εισάγει μεγάλη ποσότητα σιταριού από την περιοχή του Πόντου, στον Πειραιά.³⁵⁰ Στο νησί της Πάρου τον 2^ο αι. π.Χ., η βουλή και ο δήμος τίμησε τον Αγορανόμο Κίλλο, γιό του Δημήτριου, για τις υπηρεσίες που παρείχε όταν ήταν άρχοντας ο Γόργος. Ο Κίλλος προσπάθησε με οποιονδήποτε τρόπο, να προμηθεύσει το νησί της Πάρου με ψωμί και κριθάρι, εξασφαλίζοντάς το σε χαμηλές τιμές. Σύμφωνα με το ψήφισμα «Καλή τύχη. Από τη βουλή και το δήμο. Ο Μυρμιδών του Ευμένη είπε, επειδή, λοιπόν ο Κίλλος ήταν καλός καλός άνδρας και

³⁴⁹ IG XII suppl. 125 Πίνδαςος Ἀνίαιος εἶπε· περι ὧν ἂ βόλλα προεβόλ- | λευσε καὶ οἱ ἄρχοντες προτίθεισι, περι ὧν Βάκχι- | ος Ἑρμοδικῶ, Ἀγησίλαος Καλλίπῳ, Κάλλιππος | Τιμασικρέο[ν]τος ἐπληθον, ὅπως κε περοχίδας | Σαυλάω ἀγοράνομος γενόμενος καὶ ἐπιμελήθεις | τῶν κατὰ τὰν ἀγοράν ὄρθ[θ]ως καὶ δικαίως καὶ συμ- | φερόντως τοῖς πολίταισι καὶ σῖτον παραπέρναις δι[ι]- | ἂ πάντος λυσιτελες ὡς τοῖς πολίταισι καὶ ἔλαι- | ον παραπέρναι[ς] διὰ πάντος συμφερόντως τοῖς [πο]- | λίταισι, κα[τα]σσκ[ε]υάσσαις δὲ καὶ ἀτέλῃαν τὰς τε μα- | γειρηίας [καὶ τᾶ]ς ἀρτ[ο]π[ω]λίας τιμαθείη καὶ στεφανω- | θείη ἀξίως ὧ[ν] εὐεργέτηκε, αἶ κε τῷ δάμω δόξη· | ἀγάθα τύχα δέδοχθαι τῷ δάμω· ἐπαίνησαι μὲν - | περοχίδαν Σαυλάω ἀγορανομήσαντα ὄρθως κα[ὶ] | δικαίως καὶ συμφερόντως τοῖς πολίταισι καὶ χορα- | γήσαντα ἐκ τῶν ἰδίων καὶ πλέονα καὶ σῖτον καὶ ἔ- | λαιον πα[ρ]απέρναις διὰ πάντος, κατασκευάσ- | σαντα δὲ καὶ ἀτέλῃαν τὰς τε μαγειρηίας κα[ὶ] | τὰς ἀρτοπ[ω]λίας καὶ στεφάνωσαι αὐτόν, καθότι[ι] | ὁ δᾶμος ἐχειροτόνησε, στεφάνω χρυσίω καὶ εἰ[τ]ί- | κονι χαλκία· τὸν δὲ στέφανον τοῦτον ἀνα[καρύ][σσ]- | εσσαι ἐν τοῖς Διονυσίοισι τῷ ἄγωνι [τῶν] | [τραγῳίδων καὶ] ἐν τοῖς Πτολεμαέρο[ισι κτλ.]. Βλ. καὶ Wilhelm, 1982 II: 122-123.

³⁵⁰ IG II² 903 θεο[ί]. | [Καλ]λίμαχος Καλλιμάχου Παιανιεύς εἶπεν· ἐπειδ[ὴ] γινόμενος | [πρὸς] τεῖ κατὰ θάλατταν ἐργασίαι καὶ βουλόμεν[ος] καθότι ἂν δύνηται | [συναύξ]ειν τὰς τοῦ δήμου προσόδους ἐμ μὲν τῷ ἐπ[ὶ] . ἄρχοντος ἐ | [νια]υτῷ κατέπλευσεν εἰς τὸν Πειραιᾶ σῖτόν τε ἀπ[έ]δοτο τεῖ πόλει εὐ | [ωνον], ἐν δὲ τῷ ἐπὶ Ἰππιάκου ἐνιαυτῷ συνηγορακῶς ἐν τ[εῖ] ὑπερορία ἐ | [λαίου] μετρητὰς χιλίους καὶ πεντακοσίους, ὥστε ποιή[σας] τὴν τούτων ἐξ | [αγωγ]ήν εἰς τὸν Πόντον κάκειθεν ἀντιφορτισάμε[ν]ος [σῖτον] κατακομίσαι | [εἰς] τὸν Πειραιᾶ, παρεπιδημῶν ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ὀρῶ[ν] τὴν ὑπάρχουσαν | [σπάνιν] τοῦ ἐλαίου διὰ τὴν γενομένην ἀφορίαν ἐν τεῖ χ[ώ]ραι, βουλόμενος δὲ ἐκ | [παντὸς] τ[ρ]όπου ἐφ' ὅσον ἐστὶν δυνατὸς ἀποδείκνυσθαι τὴν πρὸς τὸν δήμον | [εὐνοϊαν] σπ[ε]ύσας εἰσήγαγεν τὸ συνηγορασμένον ἔλ[αιον] εἰς τὸ σιτωνικόν | [ἐμπόριον, κα]ὶ μετὰ τὸ ἀπενεχθῆναι αὐτὸ ἐκ τοῦ ἐμπο[ρίου] τῶν σιτω | [νῶν] ἐγκειμένων αὐτῶι καὶ ἀξιούτων παραχωρ[ῆσαι] τοῦ ἐλαίου καὶ προσφε | [ρόντων] μεῖζω | [ν] τῆς γενομένης ὑπ' αὐτ[οῦ] — — — — — | [..c.7.. οὐκ ἐτ]όλμησεν αὐτοῖς ἀπο[δί]δοσθαι — — — — —]

ευεργέτης της πόλης και προηγουμένως ήταν Αγορανόμος και διοικούσε καλά και δίκαια σύμφωνα με τους νόμους, και για τους οποίους ο δήμος του απένειμε τις ανάλογες τιμές. Όταν εκλέχθηκε στο ίδιο αξίωμα, όταν ήταν άρχοντας ο Γόργος έδειξε μεγάλη εργατικότητα και έκανε κάθε προσπάθεια να εξασφαλίσει ο λαός ευημερία και αφθονία και να είναι εφοδιασμένος με ψωμί και κριθάρι σε χαμηλές τιμές, με την καλύτερη ποιότητα. Όσον αφορά τους μισθούς των εργαζομένων και τους εργοδότες, φρόντιζε όπως κανείς να μην αδικείται, σύμφωνα με τους νόμους, οι εργάτες να εργάζονται και οι εργοδότες να πληρώνουν τους μισθούς των εργαζομένων, χωρίς να χρειάζεται να προσφύγουν στο δικαστήριο. Έδειξε την κατάλληλη φροντίδα για όλα τα άλλα καθήκοντα του λειτουργήματος του, αποφεύγοντας τις κακοπάθειες και συμπεριφερόταν σύμφωνα με τους νόμους και της τρόπου ζωής του και τις αρχές που κατείχε πριν γίνει Αγορανόμος. Έτσι λοιπόν ο δήμος φαίνεται να απονέμει άξιες τιμές σε εκείνους που δείχνουν μεγάλο ζήλο για τον λαό. Καλή τύχη. [Ο δήμος] Έχει αποφασίσει να επαινεθεί ο Κίλλος του Δημήτριου και να τον τιμήσει με χρυσό στεφάνι και μαρμάρινο άγαλμα για την αρετή και τη φιλοτιμία την οποία έχει επιδείξει στον δήμο». ³⁵¹

Οι λειτουργίες που διεκπεραίωσε ο Αγορανόμος στην αγορά της Κλασικής περιόδου παρουσιάζονται επίσης στην επιγραφή ID 509, που ανακαλύφθηκε στην εμπορική αγορά της Δήλου, η οποία χρονολογείται μεταξύ του 230 π.Χ και 200 π.Χ. και τεκμηριώνει τον οικονομικό ρόλο του Αγορανόμου, ο οποίος συλλέγει φόρους για το νησί της Δήλου, αλλά και πρόστιμα εκτός από την κύρια υπευθυνότητα του Αγορανόμου, που επέβλεπε, αν το ξύλο και το κάρβουνο πωλούνταν σύμφωνα με την τιμή που όρισε ο έμπορος μαζί με τον Αγορανόμο.

³⁵¹ IG XII,5 129 1-32: τύχη αγαθή [ἔδο]ξεν τεῖ βουλευῖ καὶ τῶι δήμωι· Μυρμιδῶν Εὐ- | [μέν]ου εἶπεν· ἐπεὶ οὖν Κίλλος Δημητρίου | [ἀνή]ρ ἀγαθὸς ὢν καὶ συμφέρων τεῖ πόλει πρό- | [τερ]όν τε ἀγορανομήσας ἤρξεν τὴν ἀρχὴν | [καλ]ῶς καὶ δικαίως καὶ ἀκολούθως τοῖς | [νόμ]οις, ἐφ' οἷς ὁ δήμος ἐτίμησεν αὐτὸν | [ταῖ]ς ἀρμοζούσαις τιμαῖς· καταστα- | [θεί]ς τε καὶ ἐπ' ἄρχοντος Γόργου <ἐπὶ> τὴν αὐτὴν | [ἀρχ]ὴν ὑπερέθετο τεῖ φιλοπονίαι, τὴν πᾶσαν | [σπ]ουδὴν εἰσενεγκάμενος, ὅπως ὁ δήμος | [ἐν] εὐετηρία καὶ δαυιλείαι ὑπάρχει, | [χρ]ώμενος ἄρτοις καὶ ἀλφίτοις ὡς ἀξι- | [ωτ]άτοις καὶ βελτίστοις, περὶ τε τῶν μισ- | [θο]ῦ ἐργαζομένων καὶ τῶν μισθουμένων | [αὐ]τούς, ὅπως μηδέτεροι ἀδικῶνται | [ἐφ]ρόντιζεν, ἐπαναγκάζων κατὰ τοὺς νό- | [μου]ς τοὺς μὲν μὴ ἀθετεῖν ἀλλὰ ἐπὶ τὸ ἔρ- | [γον] πορευέσθαι, τοὺς δὲ ἀποδιδόναι τοῖς | [ἐργ]αζομένοις τὸν μισθὸν ἄνευ δίκης· τῶν | [τε] ἄλλων τῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τὴν καθήκου- | [σα]ν ἐπιμέλειαν ἐποιήσατο κακοπαθίαν οὐδ[ε- | [μία]ν περικάμψας, ἀκόλουθα δὲ πρᾶττων τοῖς | [τε] νόμοις καὶ τῇ τοῦ βίου ἀναστροφῇ καὶ ταῖς | [ἀρχ]αῖς αἷς ἤρξεν πρὸ τῆς ἀγορανομίας· | [ὅπ]ως οὖν καὶ ὁ δήμος φαίνεται τὰς κατα- | [ξία]ς τιμὰς ἀπονέμων τοῖς ὑπερτιθεμένοις | [εἰ]ς αὐτὸν τῇ φιλοτιμίαι, ἀγαθεῖ τύ[χε]ι, | [δεδ]όχθαι ἐπαινεῖσαι Κίλλον Δημητρίου καὶ | [στε]φανῶσαι αὐτὸν χρυσῶι στεφάνωι | [καὶ] εἰκόνι μαρμαρίνει ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ φι- | [λο]τιμίας ἧς ἔχων διατελεῖ περὶ τὸν δήμον.

Η επιγραφή ήταν νόμος και αφορούσε την πώληση του κάρβουνου και του ξύλου. Σύμφωνα με την επιγραφή: «Κανείς δεν μπορεί να πωλήσει ούτε κάρβουνα, ούτε πασσάλους ούτε ξύλα χωρίς να χρησιμοποιήσει τα σταθμά για τα ξύλα. [Κανείς] δεν μπορεί να πωλήσει αυτά [τα αγαθά] εάν τα έχει αγοράσει στη Δήλο, ούτε και αν τα έχει αγοράσει σε πλοίο. Μπορεί να πωλήσει αυτά, αφού κάνει απογραφή στο όνομα του. Δεν μπορεί να πωλήσει αγαθά που έχουν δημοπρατηθεί μετά την επιτυχή προσφορά τους, ούτε ξύλα, ούτε πασσάλους, ούτε κάρβουνα που ανήκουν σε άλλους. Κανείς δεν επιτρέπεται να πωλήσει εκτός από αυτούς που εισάγουν και δεν πρέπει να πωλούν σε υψηλότερη ή χαμηλότερη τιμή από αυτή που κατέγραψαν στους Πεντηκοστολόγους. Πριν από την πώληση οι εισαγωγείς πρέπει να καταγράψουν την τιμή στους Αγορανόμους, [την τιμή] αυτή που είχαν καταγράψει στους Πεντηκοστολόγους. Εάν κάποιος πωλεί [τα αγαθά] και παραβιάζει αυτά που έχουν συμφωνηθεί, θα του επιβληθεί πρόστιμο 50 δραχμών και οποιοσδήποτε από τους πολίτες επιθυμεί μπορεί να προσφύγει εναντίον του έναντι των Αγορανόμων. Οι Αγορανόμοι θα οδηγήσουν τις καταγγελίες [στο δικαστήριο], πριν από την τριαντακοστή πρώτη του μήνα κατά τον οποίο έγινε η κατηγορία. Ο κατηγορούμενος πρέπει να καταβάλλει μισθό στο δικαστήριο. Εάν ο εναγόμενος κριθεί ένοχος πρέπει να επιστρέψει τον μισθό στον κατηγορούμενο, καθώς και τα δύο μέρη του προκαθορισμένου προστίμου και το τρίτο μέρος στο δημόσιο ταμείο. Οι εικοσιπέντε Αγορανόμοι θα εισπράξουν το πρόστιμο από τον εναγομένο εντός δέκα ημερών από την καταδίκη του και δεν μπορούν να κληθούν να λογοδοτήσουν. Εάν δεν είναι σε θέση [να εισπράξουν τα πρόστιμα], θα δηλώσουν την υπόσχεση και θα παραδώσουν τον εναγομένο και τα περιουσιακά στοιχεία του στον κατηγορούμενο και θα γράφουν [αυτά τα γεγονότα] στο συμβούλιο όπου φυλάσσονται οι άλλες γραπτές δηλώσεις και θα το παραδίδουν στο συμβούλιο [που θα κατατεθεί] στο γραφείο καταγραφής της βουλής. Αυτοί που απολαμβάνουν ατέλεια και εισάγουν είτε ξύλα είτε πασσάλους είτε κάρβουνα και τα πωλούν σύμφωνα με τα σταθμά για τα ξύλα, θα δηλώνουν στους Αγορανόμους τις τιμές που προτίθενται να χρεώσουν πριν αρχίσουν να πωλούν και δεν πρέπει να είναι πιο χαμηλές από τις τιμές που θα αναγράφονται στη δήλωσή τους. Σε περίπτωση που κάποιος παραβεί τους κανόνες, οι Αγορανόμοι δεν θα τους δώσουν ούτε ζυγαριές, ούτε σταθμά για τα κάρβουνα και [οι εισαγωγείς] θα πληρώσουν στην πόλη τέλος μιας δραχμής ημερησίως για τον τόπο όπου θα αποθηκεύουν τα ξύλα, τα κάρβουνα και τους πασσάλους

*και οι Αγορανόμοι θα εισπράτουν το τέλος από αυτούς και δεν μπορούν να λογοδοτήσουν».*³⁵²

Η Δήλος σύμφωνα με την επιγραφή διέθετε εικοσιπέντε Αγορανόμους, που ήταν υπεύθυνοι για τις εμπορικές συναλλαγές που διεξάγονταν εντός της εμπορικής αγοράς. Ο μεγάλος αριθμός Αγορανόμων στη Δήλο μαρτυρεί τον ρόλο που διαδραμάτιζαν στην πώληση αγαθών, όπως ήταν το ξύλο, οι πάσσαλοι και το κάρβουνο. Οι έμποροι, προτού αρχίσουν να πωλούν τα προϊόντα τους, έπρεπε να εξασφαλίσουν σχετική άδεια από τον Αγορανόμο. Με τον τρόπο αυτό διαφαίνεται μια οργανωμένη δομή της εμπορικής αγοράς της Δήλου, αφού ο πωλητής, προτού πωλήσει το εμπόρευμα που του ανήκε, όφειλε να δηλώσει την ποσότητα και την τιμή του προϊόντος του, σε αυτόν που κατείχε το αξίωμα του Πεντηκοστολόγου, ο οποίος ήταν συνεργάτης του Αγορανόμου. Ο πωλητής δεν είχε το δικαίωμα να πωλήσει τα αγαθά του λιγότερα ή περισσότερα από την τιμή που είχε συμφωνήσει, με αυτόν. Οι Πεντηκοστολόγοι ήταν και αυτοί με τη σειρά τους σημαντικοί εμπορικοί θεσμοί. Τη συμφωνηθείσα τιμή, ο έμπορος τη δήλωνε μετέπειτα, στον θεσμό της Αγορανομίας, ο οποίος στη συνέχεια του έδινε την άδεια για να πωλήσει το κάρβουνο και το ξύλο στην εμπορική αγορά της Δήλου. Σε περίπτωση που ο έμπορος δεν τηρούσε τη συμφωνία, που έκανε με τους Πεντηκοστολόγους και με τους Αγορανόμους, τότε τιμωρούνταν με πρόστιμο επειδή δεν σεβόταν τους κανόνες λειτουργίας της αγοράς. Το πρόστιμο ανερχόταν στις πενήντα δραχμές και ο Αγορανόμος τις συνέλεγε από τον έμπορο-παραβάτη, εντός 10 ημερών.

Το νησί εισέπραττε και τον καθημερινό τοπικό φόρο της μιας δραχμής, που ήταν αναγκασμένοι να πληρώσουν οι έμποροι για τον χώρο αποθήκευσης του κάρβουνου και του ξύλου στην αγορά. Η παρουσία των θεσμών βοήθησε στη σταθεροποίηση των τιμών του ξύλου και του κάρβουνου για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η επιθυμία όλων να περιορίσουν την αύξηση των τιμών ή την τροποποίησή τους, ώστε να είναι συμφέρουσες και για τις δύο πλευρές, ενδέχεται να διατάραξε τη ροή της εμπορικής αγοράς, καθορίζοντας με σαφήνεια τη θέσπιση ενός ρυθμιστικού μηχανισμού τιμών. Η Δήλος εκμεταλλεύθηκε στο έπακρο τη σπουδαιότητά της, ως μεγάλο εμπορικό κέντρο του Ελληνιστικού κόσμου, εγκαθιστώντας ένα σπουδαίο εμπορικό φορολογικό σύστημα, στο οποίο ο υπεύθυνος της συλλογής των φορολογιών ήταν ο Αγορανόμος.

³⁵² ID 509 (Παρ. I, αρ. 3). Austin, 2006: 236-237.

Ο οικονομικός ρόλος του Αγορανόμου στα Ελληνιστικά χρόνια φαίνεται και στην περιοχή του Τυραίου της Φρυγίας, όταν ο βασιλιάς της Περγάμου Ευμένης Β΄, απέστειλε επιστολή στους κατοίκους του Τυραίου, προτείνοντας τους νόμους με κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς για την καλύτερη λειτουργία της πόλης και απώτερο σκοπό την ανάπτυξη της, καθώς τα χρήματα θα δίνονταν από τα έσοδα του θεσμού της Αγορανομίας. Συνεπάγεται ότι ο Αγορανόμος στο βασίλειο της Περγάμου αντλούσε μεγάλα φορολογικά έσοδα, αφού είχαν και το δικό τους ταμείο, το οποίο μπορούσε ανά πάσα στιγμή να εξυπηρετήσει τους σκοπούς του βασιλιά αλλά και των πόλεων του.³⁵³ Σύμφωνα με την επιγραφή: «Ο βασιλιάς Ευμένης χαιρετά τη βουλή και τον δήμο των Τοριαϊτών. Επειδή παραχωρήσαμε σε εσάς πολιτεία και γυμνάσιο, επιθυμούμε να κάνουμε φανερή την καλή μας θέληση αυξάνοντας αυτά και σας δίδουμε για την αγορά του ελαίου τα έσοδα που προέρχονται από τον θεσμό του Αγορανόμου, μέχρι ο Ηρωίδης να εξετάσει προσεκτικά το θέμα αυτό που περιέχει το ένα και το άλλο μισό, για να αποτείνει άλλες πηγές εσόδων, από κάποιο κτήμα είτε από κάποιο κομμάτι γης ή από οτιδήποτε άλλο μπορεί να επιλέξει, από το οποίο θα επιβληθεί το ένα δέκατο του συνόλου των προϊόντων. Γενικότερα, να γνωρίζετε ότι εάν διατηρήσετε καλή θέληση προς εμάς, θα λάβετε πολλές φορές πολλές φιλανθρωπίες.³⁵⁴ Ο ηγεμόνας της Περγάμου, διέκρινε τον ρόλο που επιτελούσαν οι Αγορανόμοι και στη συλλογή των φόρων, ωστόσο δεν γνωρίζουμε τον ακριβή ρόλο τους στην Πέργαμο, παρά μόνο μέσα από την επιστολή του Ευμένη Β΄ στους κατοίκους του Τυραίου.

Ο κρίσιμος οικονομικός ρόλος του Αγορανόμου εντός της εμπορικής αγοράς με τη συλλογή των φόρων φαίνεται στο ψήφισμα των Αμφικτυόνων.³⁵⁵ Το ψήφισμα αφενός

³⁵³ Jonnes and Ricl, 1997: 3-5, 24.

³⁵⁴ SEG XLVII:1745 II: βασιλεύς Ευμένης Τοριαϊτῶν τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμῳ χαίρειν· ἐπειδὴ συνεχωρήκαμεν ὑμῖν πολιτείαν τε καὶ γυμνάσιον, βουλόμεθα φανερόν ποιῆ[σα]ι τὸ πρό[θυμον] συναύξοντες ταῦτα, καὶ δίδομεν ὑμῖν εἰς τὸ ἄλειμμα κατὰ τὸ παρὸν τὴν ἀπὸ τῆς ἀγορανομ[ί]ας πρόσοδον, ἕως ἂν ἐπισκεψάμενος Ἡρωίδης ὁ ἡμιόλιος ἀπόταξι ἐτέρων, ἐὰν τε ἀπὸ τινος κτήματος ἢ χώρας, ἐὰν τα΄ ἀφ' ἐτέρου ε[ὑ]δοκιμάζη, καὶ τῶν γενημάτων πάντων φέρειν [τὴν] δεκάτην. [κ]αθόλου τε γινώσκεθ' ὅτι, συντη[ροῦν]τες [τὴν] πρὸς ἡμᾶς εὖνοιαν, πολλαπλασίων τεύξεσθε φιλανθρώπων.

³⁵⁵ Syll³ 729. ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς Πολύωνος, [μηνὸς] Δαιδαφορίου τρεῖσκαϊδε- | κάτα, ἔδοξε τοῖς Ἀμφικτίοσι τοῖς [ἐλ]θοῦσιν εἰς Δελφοὺς δέχεσθαι πάντα[ς] | τοὺς Ἑλληνας τὸ ἀττικὸν τέτραχμ[ον] ἐν δραγμαῖς ἀργυρίου τέταρσι. ἐὰν | δέ τις τῶν ἐν ταῖς πόλεσιν οἰκοῦν[των], ἢ ξένος ἢ πολίτης ἢ δοῦλος, ἀνὴρ | ἢ γυνή, μὴ δέχεται μηδὲ δίδωι καθάπερ γέγ[ραπ]ται, ὁ μὲν δοῦλος μαστιγωθήτω | ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, ὁ δὲ ἐλεύθερος ἀποτινέτ[ω] δρ[αχμ]ᾶς ἀργυρίου διακοσίας· καὶ οἱ | ἄρχοντες οἱ ἐν ταῖς πόλεσι καὶ οἱ ἀγορανόμοι [συνεπι]σχετέωσαν ἴν' εἰσπράττη- | ται παρὰ τῶν μὴ πειθομένων τῶι δόγματι τὸ προ[γεγραμμέν]ον διάφορον· καὶ ἔστω | τοῦ εἰσπραχθέντος διαφόρου τὸ μὲν ἡμισον το[ῦ] ἀγαγόντος ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τὸν ἀπει- | θοῦντα, τὸ δὲ ἡμισον τῆς πόλεως. ἐὰν δὲ οἱ ἄρχοντες [οἱ] ἔναρχοι ἐν τ[αῖς] πόλεσι ἢ <ἐν> ταῖς | πανηγύ[ρ] <ε>σι μὴ συνεπισχύωσιν τοῖς ἄγουσιν ἐφ' [αὐτοὺς τὸν ἀπειθοῦν]τα τῶι δόγματι,

εξήρε τον ρόλο που ακόμη επιτελούσε και διαδραμάτιζε το αξίωμα του Αγορανόμου στην ευρωστία της Αθηναϊκής οικονομίας, και αφετέρου η μελέτη του διατάγματος μπορεί να δώσει χρήσιμες πληροφορίες για την επίλυση οικονομικών ζητημάτων αυτής της περιόδου. Το κοινό των Αμφικτυόνων προσπάθησε μέσα από τη θρησκευτική του δύναμη να αφυπνίσει το πατριωτικό αίσθημα. Αναγνωρίζοντας, το Αθηναϊκό τετράδραχμο ως «σκληρό νόμισμα» της εποχής, δόθηκε νέα ώθηση και στην Αθηναϊκή οικονομία. Ο Habicht επισημαίνει ότι το κράτος της Αθήνας, επί δυο δεκαετίες, από το 183 περίπου έως το 164 π.Χ., δεν φαίνεται να έκοψε νέο νόμισμα. Έπειτα όμως άρχισε να εκδίδει τις δραχμές και τα τετράδραχμα νέας μορφής, τα οποία είχαν μεγάλη απήχηση και πέρα από τα όρια της Αττικής.³⁵⁶ Στον εμπροσθότυπο του νομίσματος εικονίζεται η κεφαλή της Αθηνάς και από στον οπισθότυπο η Γλαύκα, που στέκεται πάνω σε αμφορέα, με την όλη παράσταση να βρίσκεται εντός στεφάνου ελιάς.

Βάσει του ψηφίσματος αυτού αναγνωρίστηκε το Αθηναϊκό τετράδραχμο, ο στεφανηφόρος, ως το κύριο νόμισμα όλης της Ελληνικής επικράτειας. Οι Αθηναίοι προσπάθησαν να επιβάλλουν τη νέα κοπή νομισμάτων ως το κυριότερο μέσο εμπορικών συναλλαγών. Η επικύρωση του μέτρου αυτού θα είχε ως αποτέλεσμα τη ρευστοποίηση των πηγών του Αθηναϊκού κράτους, αφού μεγάλος αριθμός ξένων νομισμάτων θα κυκλοφορούσαν στην αγορά της Αθήνας. Σύμφωνα με το ψήφισμα: *«Όταν ήταν άρχοντας ο Πολύωνος στου Δελφούς, τη δεκάτητριτη του μήνα, του Δαιαδαφορίου. Αποφασίστηκε από τους Αμφικτυόνες, οι οποίοι είχαν έλθει στους Δελφούς να δέχονται όλοι οι Έλληνες το αττικό τετράδραχμο, για δραχμές αργύρου. Εάν κάποιος που ζει στις πόλεις, ή ξένος πολίτης, ή δούλος, άνδρας ή γυναίκα δεν δέχεται να πληρώσει όπως έχει συμφωνηθεί, ο μεν δούλος θα μαστιγώνεται από τους άρχοντες, ο δε ελεύθερος πολίτης θα πληρώνει πρόστιμο 200 δραχμές αργύρου. Οι άρχοντες στις πόλεις και οι Αγορανόμοι θα βοηθούν στην είσπραξη από αυτούς που θα παραβιάζουν το ψήφισμα. Το μισό ποσό που εισπράττεται θα ανήκει στο πρόσωπο που υπέβαλλε την*

εἶ- | ναι κατ' αὐτῶν τὰς κρίσεις ἐν τοῖς Ἀμφικτύοσιν, π[εποιημένης πρότερον ἐξε]τάσεως κατὰ τ[οῦς] | ἀμφικτυονικοὺς νόμους. [ὁμοίως] δὲ καὶ ἐὰν οἱ τραπ[εζῖται οἱ καθίζοντες ἐν ταῖς πόλε]σι καὶ ταῖς π[ανη]- | γύρεσι μὴ πειθαρχῶσιν τῶι [δόγ]ματι, ἐξουσίαν ἔχε[ιν τὸν βουλόμενον ἄγειν αὐτοὺς ἐπὶ τοῦς] ἄρχοντ[ας· εἶ]- | [ν]αι δὲ καὶ κατὰ τούτων τὰς κρίσεις, ἐὰν τινες βού[λωνται μὴ συνεπισχύειν τοῖς ἄγουσιν, ὥσπερ κατ]ὰ τῶ[ν ἄλλ]- | [λων γέγραπται. τοῦ δὲ δόγματος τὸ ἀντίγραφον [διακομίζειν ἕκαστον τῶν ἱερομνημόνων ἐσφραγισμένον] | [εἰς] τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, διαπέμψασ<θ>αι δὲ αὐ[τὸ τὸν γραμματέα πρὸς πάντας τοὺς Ἑλληνας, καὶ ἀναγράψαι] | [ἐν Δ]ελφοῖς ἐπὶ τὸν τῶν Ἀθηναίων θησαυρὸν [ἐν τῶι ἱερῶι τοῦ θεοῦ, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Αθήναις ἐν ἀκροπόλει, ὅπως] | [πάντε]ς ἐπιγινώσκωσιν ἣν πεποιήνται οἰ[κονομίαν οἱ Ἀμφικτύονες περὶ τούτων]. Βλ. καὶ Pleket I, 1964: no. 13. Austin, 2006: 234-235.

³⁵⁶ Habicht, 1998: 318.

καταγγελία, πριν οι αρχές τον εντοπίσουν και το άλλο μισό θα ανήκει στην πόλη. Εάν οι άρχοντες στις πόλεις ή στις πανήγυρες δεν βοηθούν εκείνους που φέρνουν τους [παραβάτες] ενώπιόν τους, θα δικαστούν από τους Αμφικτυόνες, αφού προηγουμένως θα έχει γίνει εξέταση σύμφωνα με τους νόμους των Αμφικτυόνων. Το ίδιο και εάν οι τραπεζίτες, οι οποίοι κάθονται στις πόλεις και στις πανήγυρες παραβιάσουν το ψήφισμα, να επιτρέπουν σε αυτόν που επιθυμεί να τους οδηγήσει στους άρχοντες. Καθένας από τους ιερομνήμονες θα διακομίσει σφραγισμένο το ψήφισμα στην πατρίδα του και αυτό θα αποσταλεί από τον γραμματέα προς όλους τους Έλληνες και θα αναγράφει στους Δελφούς, στο ιερό του θεού για τον θησαυρό των Αθηναίων και το ίδιο θα γίνει στην Ακρόπολη της Αθήνας, για να γνωρίζουν όλοι τι είχαν πράξει οι Αμφικτυόνες για την οικονομική διαχείριση για αυτά τα ζητήματα».

Η ακριβής χρονολόγησή του διατάγματος δεν έχει ακόμη εξακριβωθεί. Υπάρχει τεράστιο χρονολογικό κενό, μεταξύ των μελετητών, σχετικά με το πότε εκδόθηκε το ψήφισμα. Ο Giouvannini χρονολογεί την κοπή του νέου νομίσματος του στεφανηφόρου, το 165 π.Χ., και υποθέτει ότι τότε είναι και η εφαρμογή του διατάγματος. Αντίθετα, ο Sosin συμφωνεί εν μέρει με τη θεωρία του Giouvannini και τονίζει ότι η κοπή των στεφανηφόρων πραγματοποιήθηκε το 165 π.Χ., ενώ το ψήφισμα πρέπει να θεσπίστηκε προς τα τέλη του 2^{ου} αι. π.Χ., περίπου μεταξύ του 115 π.Χ. – 100 π.Χ.³⁵⁷ Η κυκλοφορία του νέου νομίσματος συνδέεται πάντως με το Αθηναϊκό ψήφισμα περί μέτρων και σταθμών.³⁵⁸

Βασικό χρονολογικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η επιγραφή είναι το πότε τέθηκε σε κυκλοφορία το νέο νόμισμα. Το νέο νόμισμα είχε μειωμένο βάρος, σε σχέση με το προηγούμενο νόμισμα της Αθήνας. Το βάρος του υπολογίζεται στα 16.75-80 γραμμάρια, ενώ το παλαιότερο Αθηναϊκό νόμισμα ανερχόταν στα 17.20 γραμμάρια. Όσον αφορά την κοπή του νέου νομίσματος, ο Boehringer διατυπώνει ότι ξεκίνησε το 165 π.Χ. και για την ακρίβεια το 164 π.Χ. – 163 π.Χ. Από την άλλη, ο Mørkholm θέτει το 180 π.Χ. – 175 π.Χ. ως την πιθανή ημερομηνία έναρξης της κοπής του νομίσματος του στεφανηφόρου. Ο Mattingly τοποθετεί την κυκλοφορία του νέου νομίσματος περίπου το 200 π.Χ.³⁵⁹ και η Thompson τοποθετεί λίγο αργότερα, το 196 π.Χ. την κοπή του νέου τύπου νομίσματος. Σύμφωνα με τον Habicht η εισαγωγή του νέου νομίσματος

³⁵⁷ Bresson, 2006: 45-47.

³⁵⁸ IG II² 1013 (Παρ. I, αρ. 2). Βλ. και Pleket I, 1964: no. 14. Austin, 2006: 238-241.

³⁵⁹ Mattingly, 1966: 67-78.

στην Αθήνα έγινε το 164 π.Χ. -163 π.Χ.,³⁶⁰ άποψη που συμερίζεται και ο Bresson για την κοπή του νομίσματος.³⁶¹ Για τον Lewis, οι στεφανηφόροι εμφανίστηκαν το 165 π.Χ. και η κυκλοφορία τους είχε σταματήσει το 4 π.Χ.³⁶² Οι περισσότεροι μελετητές όρισαν το 165 π.Χ. ως χρονολογία ορόσημο, για την κοπή του στεφανηφόρου. Πράγματι, η χρονολογία του 165 π.Χ. είναι η πιθανότερη για τους αρχαίους ιστορικούς, εξαιτίας της εμπορικής ακμής του νησιού της Δήλου και την αύξηση των εμπορικών δραστηριοτήτων.

Οι στεφανηφόροι δεν θεωρούνταν απλά το τοπικό νόμισμα της Αθήνας και της Δήλου, αλλά ήταν το διεθνές νόμισμα της περιόδου. Πολλές πόλεις στην Ελλάδα και στη Μικρά Ασία, κατά τον 2^ο αι. π.Χ., άρχισαν να κόβουν νομίσματα σύμφωνα με τα αττικά πρότυπα, αποτυπώνοντας στον οπισθότυπο τον στεφανηφόρο. Το αττικό τετράδραχμο, εξαιτίας της αποδυνάμωσης και εν συνεχεία της παρακμής των δυναστειών των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην άνοδο της Αθήνας και στην εδραίωση του νομίσματός της στο διεθνές εμπόριο. Το Αθηναϊκό τετράδραχμο γνώρισε μεγάλη διάδοση στις συναλλαγές των εμπόρων της Μεσογείου που κατέφθαναν όχι μόνο στην Αθήνα και στη Δήλο, αλλά και σε άλλες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου.³⁶³ Στην ενδυνάμωση της Αθηναϊκής οικονομίας, βεβαίως βοήθησε και η εμπορική άνοδος της Δήλου, που αποτελούσε αποκλειστική πηγή εκμετάλλευσης από τους Αθηναίους. Πράγματι, η γεωγραφική θέση της Δήλου, μεταξύ Ανατολής και Δύσης, είχε προσελκύσει εμπόρους από διάφορες περιοχές για να εκτελέσουν τις εμπορικές τους πράξεις.

Αναμφίβολα, ο θεσμός της Αγορανομίας είχε κεντρικό ρόλο στην εφαρμογή του ψηφίσματος των Αμφικτυόνων, αφού ήταν ο θεσμός που επέβλεπε αν οι συναλλαγές εντός της εμπορικής αγοράς γίνονταν μόνο με αττικά τετράδραχμα και με κανένα άλλο νόμισμα. Σε περίπτωση που οι πωλητές δεν χρησιμοποιούσαν στις αγοραπωλησίες τους τον στεφανηφόρο, τότε θα πλήρωναν πρόστιμο διακοσίων ασημένιων δραχμών. Αντίθετα, οι δούλοι θα μαστιγώνονταν πενήντα φορές από τους Αγορανόμους, εντός

³⁶⁰ Habicht, 1997: 242-245, 275-279.

³⁶¹ Bresson, 2016: 425.

³⁶² Lewis, 1962: 292.

³⁶³ Bresson, 2006: 58-59.

της αγοράς.³⁶⁴ Κύριος υπεύθυνος της συλλογής των προστίμων, που επιβαλλόταν στους πολίτες ήταν ο Αγορανόμος. Η πόλη της Αθήνας τόνωσε την οικονομία με την εισαγωγή και την επιβολή του αττικού τετράδραχμου στεφανηφόρου, ως επίσημου νομίσματος συναλλαγών. Η συλλογή προστίμων απέφερε μεγάλα εισοδήματα στο κρατικό ταμείο της Αθήνας. Ωστόσο, τα μεγαλύτερα έσοδά της η Αθήνα τα αποκτούσε μέσα από την ανταλλαγή των ξένων νομισμάτων με το Αθηναϊκό, εξαιτίας του μηχανισμού υπερτίμησης του νομίσματος που παρείχε πολιτικά και οικονομικά κίνητρα για την Αθήνα.³⁶⁵

Οι τραπεζικές συναλλαγές έπρεπε να γίνονται σύμφωνα με τα νέα αττικά πρότυπα, όπως επίσης και ο εφοδιασμός των ξένων που κατέφθαναν στην Αθήνα και στη Δήλο με στεφανηφόρους. Οι Αθηναϊκές κρατικές τράπεζες έπαιρναν τεράστια προμήθεια, για την τραπεζική τους δραστηριότητα, εφόσον η μετατροπή ξένων νομισμάτων ήταν αναγκαία για τους εμπόρους που δεν έφερναν μαζί τους το νέο τύπο Αθηναϊκού τετράδραχμου. Σε περίπτωση που οι κρατικές τράπεζες δεν συμβιβάζονταν με τα νέα πρότυπα, τότε θα βρίσκονταν αντιμέτωπες με τον Αθηναϊκό νόμο. Η αντίληψη υπερτίμησης του νομίσματος είναι το κλειδί για την κατανόηση του ψηφίσματος των Αμφικτυόνων.³⁶⁶ Η ισοτιμία νομισμάτων δεν γινόταν με δίκαιο τρόπο, αλλά αποκλειστικά προς το συμφέρον της Αθήνας. Έτσι, η μετατροπή ξένων νομισμάτων, απέφερε αυξημένα έσοδα στο θησαυροφυλάκιο της πόλης. Το Αθηναϊκό κράτος εύκολα λάμβανε σπάνια μέταλλα, αναγκαία για την αναθέρμανση της οικονομίας των πόλεων.

Οι Αγορανόμοι στις πόλεις-κράτη του βασιλείου των Σελευκιδών πιθανόν να ήταν υπεύθυνοι για τη συλλογή των φόρων. Ωστόσο δεν γνωρίζουμε αν ο θεσμός λειτουργούσε σε κάποιες πόλεις του βασιλείου των Σελευκιδών ή αν ο αποκλειστικός βασιλικός εισπράκτορας φόρων σχετιζόταν με τις πωλήσεις αγαθών.³⁶⁷ Τα Νέο-Βαβυλωνιακά κείμενα της Ελληνιστικής περιόδου επιβεβαιώνουν την παρουσία του Αγορανόμου σε πόλεις-κράτη του βασιλείου των Σελευκιδών. Το αξίωμα του zazakku απαντά στον θεσμό της Αγορανομίας των Ελληνιστικών χρόνων. Όταν ο βασιλιάς των

³⁶⁴ Ο Stanley υποστηρίζει ότι οι Αγορανόμοι και οι Μετρονόμοι είχαν δικαίωμα να ασκήσουν σωματική βία και στους ξένους πολίτες και όχι μονάχα στους δούλους, αν και οι Αγορανόμοι έφεραν μαστίγιο: βλ. Stanley, 1979: 18.

³⁶⁵ Sossin, 2004: 200-201.

³⁶⁶ Bresson, 2006: 56.

³⁶⁷ Για το αξίωμα του Αγορανόμου στο βασίλειο των Σελευκιδών βλ. Aperghis, 2004: 285.

Σελευκιδών Αντίοχος Δ΄ διόριζε κάποιον στο αξίωμα του zazakku στόχευε στον στενότερο έλεγχο των οικονομικών εσόδων των ιερών, εφόσον τα ιερά λάμβαναν τεράστιους φόρους, εξαιτίας της κτηματικής περιουσίας που κατείχαν.³⁶⁸

Νέα καθήκοντα προστίθενται τώρα στο πρόσωπο του Αγορανόμου των Ελληνιστικών χρόνων, σε σχέση με τον Αγορανόμο των κλασικών χρόνων· παρακάτω θα ανάλυσω τις νέες τους αρμοδιότητες. Το ψήφισμα IG II² 380 παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τα νέα καθήκοντα των Αγορανόμων, εφόσον τα καθήκοντα αυτά τα εκτελούσαν οι Αστυνόμοι κατά την Κλασική περίοδο. Το ψήφισμα της βουλής και του δήμου περί αγοράς και κεντρικών οδών στην Αθήνα, το 320 π.Χ. – 319 π.Χ., τόνιζε ότι οι Αγορανόμοι της πόλης της Αθήνας και του Πειραιά είχαν την ευθύνη να επιμελούνται την ευκοσμία και την ευταξία της αγοράς, των δρόμων και των πλατειών, αρμοδιότητες που εκτελούσαν οι Αστυνόμοι την Κλασική περίοδο.

Αυτή την χρονική περίοδο, μετά τον Λαμιακό Πόλεμο και την ήττα των Αθηναίων από τον Αντίπατρο το 323/2 π.Χ., στην Αθήνα είχε εγκατασταθεί μια νέα τάξη πραγμάτων. Η πολιτεία ονομαζόταν «πάτριος πολιτεία», αλλά οι δημοκρατικοί «εχθροί» της, την χαρακτήριζαν μετά από μερικά χρόνια απερίφραστα ως ολιγαρχία. Όλες οι επισκευές αλλά και οι συντηρήσεις που γίνονταν, πληρώνονταν από το ταμείο το οποίο διαχειρίζονταν αποκλειστικά οι Αγορανόμοι. Τα χρήματα του ταμείου αυτού, πιθανόν να προέρχονταν από τη συλλογή φόρων και τελωνειακών δασμών, αρμοδιότητες που διεκπεραίωνε το αξίωμα του Αγορανόμου.³⁶⁹

Το ψήφισμα περί της αγοράς και κεντρικών οδών του Πειραιά σχετιζόταν με τον καλλωπισμό της αγοράς του Πειραιά. Ο Δημάδης, γιος του Δημέου, από τον δήμο της Παιανίας εισηγήθηκε ότι, προκειμένου να κατασκευαστεί η αγορά του Πειραιά και να στρωθεί όσο το δυνατό καλύτερα και να επισκευαστεί, θα έπρεπε να επιμεληθεί το έργο ο θεσμός της Αγορανομίας. Με τη βοήθεια της Καλής Τύχης αποφάσισε ο δήμος, οι Αγορανόμοι του Πειραιά να φροντίσουν για όλα αυτά και τα έξοδα συντήρησης και επισκευής που θα χρησιμοποιούνταν, να προέλθουν από το ειδικό ταμείο που διαχειρίζονταν οι Αγορανόμοι. Τα καθήκοντα των Αστυνόμων αυτή την περίοδο, που αφορούσαν προηγουμένως τη συντήρηση και την επισκευή των κεντρικών οδών και

³⁶⁸ Geller, 1985: 2.

³⁶⁹ IG II² 380 (Παρ. I, αρ. 4). Για το Αθηναϊκό ψήφισμα για ευπρέπεια και καλλωπισμό της πόλης της Αθήνας, βλ. Wilhelm, 1982 II: 532-533. Garland, 2001: 195.

των δρόμων γύρω της εμπορικής αγοράς, είχαν ανατεθεί και αυτά στους Αγορανόμους. Νέα καθήκοντα ήταν η επιμέλεια δρόμων απ' όπου περνούσε η πομπή που ήταν αφιερωμένη στον Δία Σωτήρα και στον Διόνυσο. Το ψήφισμα απέβλεπε, εξ αιτίας των πομπών και του κόσμου που θα συγκεντρώνονταν, να κατασκευασθούν και να διατηρηθούν καθαροί οι δρόμοι. Οι Αγορανόμοι ανάγκαζαν, για την ευπρέπεια και τη διατήρηση της καλής οργάνωσης, όσους είχαν ρίξει χώματα στους δρόμους της αγοράς να τα απομακρύνουν με δική τους αποκλειστική ευθύνη. Ο θεσμός της Αγορανομίας δεν είχε μόνο την ευθύνη της επισκευής των δρόμων και των πλατειών της αγοράς, αλλά και της συλλογής χρημάτων για τη διεξαγωγή του όλου έργου. Σε περίπτωση που τους περισσεύαν χρήματα, όφειλαν να τα δώσουν στους Αθλοθέτες και αυτοί έπρεπε να τα διαχειριστούν για τα δικά τους έξοδα. Οι Αθλοθέτες ήταν αξιωματούχοι υπεύθυνοι για τη μεγάλη πομπή στους αγώνες των Παναθηναίων και για μουσικούς αγώνες. Επιπρόσθετα, ήταν υπεύθυνοι για την κατασκευή αμφορέων και τη διανομή ελαιόλαδου στους νικητές των αγώνων.³⁷⁰

Το ψήφισμα του 320 π.Χ. – 319 π.Χ. προνοούσε για την καλύτερη λειτουργία της εμπορικής αγοράς. Η συντήρηση και η επισκευή οδών, που σχετίζονταν με την εμπορική αγορά, απέφερε οικονομικό όφελος. Η φροντίδα των οδών ήταν ενίοτε συνδεδεμένη με την εξυπηρέτηση των πομπών των εορτών, στις οποίες συμμετείχε μεγάλος αριθμός ξένων επισκεπτών, αλλά και μέρος του πληθυσμού. Βεβαίως, οι εορτές είχαν οικονομικά οφέλη. Κάθε πόλη προσπαθούσε να εκμεταλλευτεί τις οικονομικές συνθήκες που δημιουργούνταν από τις εορτές, κυρίως από τους επισκέπτες που κατέφθαναν στις πόλεις, εξ ου και ο σημαντικός ρόλος που επιτελούσε ο θεσμός της Αστυνομίας στη διεξαγωγή των πομπών, αλλά και τη διατήρηση των πόλεων και των οδών γύρω από την εμπορική αγορά σε πολύ καλή κατάσταση. Οι επισκέπτες ήταν αναγκασμένοι να φέρουν μαζί τους χρήματα, για οποιαδήποτε συναλλαγή. Η συναλλαγματική πράξη αφορούσε την πληρωμή του κόστους διαμονής, την κάλυψη των καθημερινών τους εξόδων, ή την αγορά προϊόντων από την εμπορική αγορά, με σκοπό την εξαγωγή τους. Ωστόσο, για να περαιωθούν τέτοιου είδους συναλλαγές, οι επισκέπτες ήταν υποχρεωμένοι να μετατρέπουν το νόμισμά τους στο νόμισμα της

³⁷⁰ Αριστοτέλης Αθηναίων Πολιτεία LX.1. Τὰ μὲν οὖν περὶ τοὺς θ' ἄρχοντας τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. κληροῦσι δὲ καὶ <ἀθλοθέτας> δέκα ἄνδρας, ἓνα τῆς φυλῆς ἐκάστης. οὗτοι δὲ δοκιμασθέντες ἄρχουσι τέτταρα ἔτη, καὶ διοικοῦσι τὴν τε πομπὴν τῶν Παναθηναίων καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς μουσικῆς καὶ τὸν γυμνικὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἵπποδρομίαν, καὶ τὸν πέπλον ποιοῦνται, καὶ τοὺς ἀμφορεῖς ποιοῦνται μετὰ τῆς βουλῆς, καὶ τὸ ἔλαιον τοῖς ἀθληταῖς ἀποδιδόασι.

πόλης που επισκέπτονταν. Οι πόλεις που είχαν κύρος και δόξα, διέθεταν τα νομίσματά τους σε υψηλές τιμές. Ενώ αντίθετα, σε περιοχές που δεν ήταν εύκολα αναγνωρίσιμες, η τιμή της αγοράς ήταν σαφώς μειωμένη. Έτσι, οι πόλεις απολάμβαναν μεγάλα χρηματικά έσοδα από τη συναλλαγματική πράξη. Με αυτό το σκεπτικό το Αθηναϊκό ψήφισμα προέβλεπε την επισκευή και συντήρηση των οδών του Πειραιά. Η καλή εικόνα της αγοράς θα βοηθούσε να την επισκεφθούν οι άνθρωποι που συμμετείχαν στις πομπές του Δία Σωτήρα και του Διονύσου. Πράγματι, οι θρησκευτικές πομπές ήταν άρρηκτα δεμένες με οικονομικές σκοπιμότητες και οφέλη. Οι εορτές που γίνονταν την περίοδο σύνταξης του ψηφίσματος και γνώριζαν μεγάλη απήχηση ήταν προς τιμήν του Δία Σωτήρα και του Διόνυσου.³⁷¹ Η λατρεία του Δία Σωτήρα ξεκίνησε από τους Μηδικούς πολέμους και διαδόθηκε, μετά τον 4^ο αι. π.Χ.³⁷²

Το ψήφισμα δίνει σημαντικές πληροφορίες για τις νέες αρμοδιότητες που ασκεί ο Αγορανόμος στην Αθήνα και στον Πειραιά, οι οποίες συναντώνται και στους δέκα Αστυνόμους κατά την Κλασική περίοδο. Οι Αστυνόμοι οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για την επισκευή και τη συντήρηση των κεντρικών δρόμων, της καθαριότητας της πόλης και της επιβολής προστίμων στους παραβάτες, μεταβίβασαν τις αρμοδιότητές τους στη δεκαμελή υπηρεσία των Αγορανόμων.³⁷³ Ιδιαίτερο ιστορικό ενδιαφέρον έχει το Αθηναϊκό ψήφισμα του 318 π.Χ., εφόσον το 322 π.Χ. η Αθήνα υπέστη μια σημαντική πολεμική ήττα, με τον Λαμιακό πόλεμο και την ναυμαχία της Αμοργού που την οδήγησε σε απώλεια της ναυτικής της δύναμης. Οι συνέπειες ήταν ιδιαίτερα πιο σοβαρές για την Αθήνα, αφού το δημοκρατικό πολίτευμα καταργήθηκε και έχασε επίσης τον Ωρωπό και τη Σάμο. Ο Αντίπατρος κατέχει την Αθήνα πέραν του 318 π.Χ. Στην Αθήνα και στον Πειραιά εγκαθίσταται Μακεδονική πολεμική φρουρά, που θα διατηρηθεί μέχρι το 229 π.Χ. Είναι πιθανόν, η συντήρηση και η επισκευή των δρόμων στην αγορά, στα δημόσια κτήρια και στους δρόμους του Πειραιά, να συνδεόταν με τις καταστροφές που προκάλεσε η Μακεδονική φρουρά κατά την εγκατάστασή της σε Αθήνα και Πειραιά. Η σύνδεση αυτή είναι απλώς μια εικασία και δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί. Παρόλο που η πόλη προσπαθεί να προσαρμοστεί στη νέα Μακεδονική τάξη πραγμάτων, εξακολουθεί να φροντίζει για τις υποδομές της, που έχουν σχέση με τη διεξαγωγή εορτών.³⁷⁴ Η Μακεδονική φρουρά γνώριζε ότι η εμπορική αγορά

³⁷¹ Γιαννιάς, στο Ανεζίρη, 2014: 16.

³⁷² Mikalson, 1998: 51-52.

³⁷³ Habicht, 1998: 71.

³⁷⁴ Γιαννιάς, στο Ανεζίρη, 2014: 17.

Οι Αγορανόμοι συνδεόταν παραδοσιακά με τις θεότητες του Ερμή και της Αφροδίτης, αλλά και του Απόλλωνα. Τόσο ο θεός Ερμής όσο και η θεά Αφροδίτη φρόντιζαν στην επιμέλεια της εμπορικής αγοράς. Οι Αγορανόμοι στη Δήλο αφιερώνουν στον Ερμή και την Αφροδίτη, IG XI,1143, από τη Δήλο παρουσιάζει τους Αγορανόμους να προσεύχονται στον θεό Ερμή, για να δώσει αρμονία και ηρεμία στην αγορά, έτσι ώστε να αποφεύγονται προβλήματα και παρεξηγήσεις μεταξύ εμπόρων και πωλητών.³⁷⁹ Ο Ερμής ήταν ο ένας εκ των δυο θεοτήτων που συνδεόταν στενά με τους Αγορανόμους. Η επιγραφή που βρέθηκε στη Βέροια, από τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ., ήρθε και επικύρωσε το γεγονός ότι ο θεσμός της Αγορανομίας τιμούσε τον θεό Ερμή³⁸⁰. Ο αριθμός των Αγορανόμων στη Βέροια την περίοδο αυτή ανερχόταν στους τρεις. Τιμές στον Ερμή από το αξίωμα του Αγορανόμου εντοπίζουμε και στην Πέργαμο. Οι επιγραφές της Ελληνιστικής περιόδου μαρτυρούν έτσι τη στενή σχέση του εμπορικού θεσμού με τον θεό Ερμή.³⁸¹ Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, και η θεά Αφροδίτη υπήρξε προστάτης θεότητα του θεσμού, καθώς σε επιγραφή που χρονολογείται μεταξύ 3^{ου} και 2^{ου} αι. π.Χ., στην Άκρα της Σικελίας, οι δύο Αγορανόμοι εκφράζουν τον σεβασμό τους προς τη θεά Αφροδίτη.³⁸² Στη Δήλο επίσης περί το 200 π.Χ., το αξίωμα των τριών Αγορανόμων απέδιδε τιμές στη θεά Αφροδίτη.³⁸³ Ο Sokolowski διατύπωσε σε άρθρο του τη θεωρία ότι οι Αγορανόμοι τιμούσαν την Αφροδίτη επειδή τη θεωρούσαν ως προστάτιδά τους για τη φιλία και την αρμονία που έπρεπε να βασιλεύει στην αγορά.³⁸⁴ Οι θεσμοί που τιμούσαν τη θεά Αφροδίτη σχετιζόνταν γενικότερα με την προστασία των ανθρώπων και με τον έλεγχο του ήθους και της φερεγγυότητας τους. Οι

³⁷⁸ IG 1833 αγορανόμοι | οί ἐπὶ Ζαλευκού ἄρχοντος | Σήραμβος Ἡραΐππου Ἑρμειος, | Σωτάδης Σωτάδου Αἰγυλιεύς, | Γοργίας Ασκληπιάδου Ἴωνίδης, | καὶ ὁ κληρωτὸς γραμματεὺς | Μενεκλῆς Αἰσχρονος Ἀλαιεύς | Ἑρμεῖ καὶ Ἀφροδίτῃ.

³⁷⁹ IG XI,4 1143 1-4: [ἀγορ]ανόμοι Ἑρμεῖ | Ἀθά[μβη]τος Λυσιφάνους | Ἀρχέπολις Λυσιζένου | Πανταγόρας Εὐδίκου. Βλ. και Breitenberger, 2007: 40.

³⁸⁰ Γουναροπούλου και Χατζοπούλου, 1998: 128-129.

³⁸¹ IvP I 183 1-7: [...].ονο.[.....]μου πάσαι χ[.....] Α]πελλῆ[ς] | [—] τ' ἀειμνά[στ]ου, ξειν', ἀγ[ορ]ανομίας | [.....]]αις με διάκτορον εἴσατο Νύμφαις | [Ἑρμῆ]ν εὐνομίας ἀΐδιομφύλακα· | [τᾶ]ς ἔνεκ' εὐόλβου κέραος ῥύσις ἄδ' ἀγοραίοις | μανύσει τακτοῦ τέρμα χυθεῖσα χρόνου, IvP I 243 Σκ[— — — — — — — — — —] | ἀγορανομήσας Ἑρμεῖ. IvP I 244 Σωκράτης Ἡρώιδου | ἀγορανόμος Ἑρμεῖ.

³⁸² IG XIV 209 1-4: ἐπὶ Ἡρακλ[εῖου] τ]οῦ Ποσειδίου Ἀφρο[δίται]. | ἀγορανόμοι | Ἡρακλειδάς Ἀπολλοδώρου | Ἡράκλειος Ἀγάθωνος. IG XIV 211 1-4 [ἐπὶ] Φιλοκράτ[εος] Ἀφροδίται. | ἀγορανόμοι | Διονυσόδωρος Ζωπύρου | Εὐφραῖος Καλλικράτεος. IG XIV 212 1-4 [ἐπὶ — — — — — Ἀφροδίται]. | ἀγορανόμοι | Ἀπολλόδωρος Νυμφοδώρου | Ἡράκλειος Ἡρακλείου Σαλ(—). Molina, 1990: no. 2.

³⁸³ IG XI,4 1146 οἱ ἀγορανόμοι | Κάλαισχος | Μοιραγένου, | Διονύσιος | Δημέου, | Σώχαρμος | Σωχάρμου | Ἀφροδίτῃ | τιμούχοι. Βλ. και Breitenberger, 2007: 41.

³⁸⁴ Για τις αφιερώσεις του Αγορανόμου, βλ. Sokolowski, 1964: 1-8.

Αγορανόμοι τιμούσαν επίσης τον Απόλλωνα και συγκεκριμένα στη Δήλο, όπου οι επιγραφές ID 1648³⁸⁵ και ID 1649,³⁸⁶ που χρονολογούνται το 123 π.Χ. είναι αφιερώσεις στον Απόλλωνα, εξ αιτίας των αγορανομικών καθηκόντων του Καλλιφώντα και του Θράσιππου. Αφιερωματική επιγραφή στον Απόλλωνα είναι και η επιγραφή του 150 π.Χ., ID 1834,³⁸⁷ που ανακαλύφθηκε ανατολικά της στοάς του Φιλίππου. Η επιγραφή ID 1835³⁸⁸ είναι επίσης αφιερωματική, στον Απόλλωνα και τον Ερμή και προέρχεται από τα ανατολικά της αγοράς του Θεόφραστου³⁸⁹. Ο θεσμός της Αγορανομίας στις πόλεις-κράτη της Μακεδονίας ίσως να είχε ένα διαφορετικό ρόλο από τους Αγορανόμους που υπήρχαν στις άλλες περιοχές του Ελληνικού κόσμου. Εικάζεται ότι είχαν πολιτικό ρόλο. Η υπόθεση όμως αυτή χρήζει επιβεβαίωσης, αφού το υλικό είναι ελάχιστο και ίσως να χρειάζεται αναθεώρηση. Οι Αγορανόμοι σε πόλεις-κράτη της Μακεδονίας και συγκεκριμένα στην Κασσάνδρεια³⁹⁰ και στη Θεσσαλονίκη³⁹¹ δεν φαίνεται να είχαν τον έλεγχο στις εμπορικές συναλλαγές, αφού άλλοι αξιωματούχοι παρέμβαιναν στις διαδικασίες αυτές, με αποτέλεσμα να μειωθεί ο ρόλος τους.³⁹² Η Archibald εικάζει ότι οι Αγορανόμοι στις πόλεις-κράτη της Μακεδονίας, Κασσάνδρεια και Θεσσαλονίκη είχαν πολιτικό ρόλο και εξάγει το συμπέρασμα αυτό από το γεγονός ότι δεν έχουμε υλικό το οποίο θα αποδείκνυε τη θέση του Αγορανόμου της Μακεδονίας στις εμπορικές αγορές.³⁹³

Στο πρώτο τρίτο του 2^{ου} αι. π.Χ., στην Κασσάνδρεια, οι Αγορανόμοι Διονύσιος του Καλλιστράτου, Απολλόδωρος του Απολλοδώρου και Ηρακλείδης του Συραμβυλίου

³⁸⁵ ID 1648 [Κ]αλλιφώντα Σωκράτου Παμβωτάδην | αγορανομήσαντα | ἐν τῷ ἐπὶ Νικίου καὶ Ἰσιγένου | ἄρχοντος ἐνιαυτῶι, | Ἀθηναίων οἱ κατοικοῦντες ἐν Δήλῳι | καὶ Ῥωμαίων οἱ παρεπιδημοῦντες | καὶ οἱ ἔμποροι καὶ ναύκληροι, | ἀρετῆς ἔνεκεν καὶ δικαιοσύνης | Ἀπόλλωνι. | [Α]μμώνιος καὶ Περιγένης οἱ Ζωπύρου ἐποίησαν.

³⁸⁶ ID 1649 Θράσιππον Κα[λ]λίου Γαργήτιον | αγορανομήσαντα ἐν τῷ ἐπὶ Νικίου [κ]αὶ Ἰσιγένου ἄρχοντος ἐνιαυτῶ, | [Α]θηναίων οἱ κατοικοῦντες ἐν Δήλῳι | [κα]ὶ Ῥωμαίων οἱ παρεπιδημοῦντες | [κα]ὶ οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ναύκληροι ἀ[ρ]ετῆς | [ἐ]νεκεν καὶ δικαιοσύνης | Ἀπόλλωνι. | [Αμ]μώνιος καὶ Περιγένης οἱ Ζωπύρου ἐποίησαν].

³⁸⁷ ID 1834 Δημόνικος Εὐρήμονο[ς] | Αναφλύστιος | τὸν φύσει ἀδελφὸν | Ἐχέδημον Ἦχου Σουινέα, | ἱερέα γενόμενον Ἀσκλη- | πιοῦ καὶ ἀγορανομήσαντα | Ἀπόλλωνι.

³⁸⁸ ID 1835 Σωκράτης Σωκράτους | Κηφισιεὺς ἀγορανομήσας | Ἀπόλλωνι καὶ Ἑρμῆι.

³⁸⁹ Moretti, Fincker και Chankowski, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 230-234.

³⁹⁰ Hatzopoulos, 1996 II: no: 69.

³⁹¹ IG X,2 1 26 ἡ πόλις, | [πρ]οστατησάντων τῶν | [ἀ]γορανόμων Ἀνδρονίκου | [το]ῦ Ἀλεξάνδρου, | [Ἡφ]αιστίωνος τοῦ Θεοδ[ό]του Μ[εν]ίππου τοῦ Μην[ο]- | [κ]ράτεως, Ἡράκων[τος] | [το]ῦ Νικοδήμου. Βλ. και Hatzopoulos, 1996 II: no: 71.

³⁹² Archibald, στο Cardetrey και Hasenohr, 2012: 110.

³⁹³ Archibald, στο Cardetrey και Hasenohr, 2012: 115.

κάνουν μια αφιέρωση στην Πειθώ.³⁹⁴ Η επιγραφή βρέθηκε λίγα χιλιόμετρα βόρεια της Ολύνθου και αποδίδεται στη βάση ενός αγάλματος της Πειθούς. Είναι πιθανόν η Κασσάνδρεια να επηρεάζονταν από το σύστημα διοίκησης της Ολύνθου.³⁹⁵ Την ίδια περίοδο επίσης οι Αγορανόμοι από τη Θεσσαλονίκη, στην επιγραφή IG X,2 1 26, κάνουν αφιέρωση για λογαριασμό της πόλης και μαρτυρούνται τα ονόματα τεσσάρων Αγορανόμων, του Ανδρονίκου του Αλεξάνδρου, του Ηφαιστίωνα του Θεοδότου, του Μενίππου του Μηνοκρατέως και του Ηράκωνος του Νικοδήμου.³⁹⁶ Ο Χατζόπουλος τονίζει ότι οι Αγορανόμοι εμφανίζονται στις πόλεις-κράτη της Μακεδονίας πριν από την πτώση της μοναρχίας και σύμφωνα με το Γυμνασιαρχικό νόμο της Βέροιας, στο αξίωμα εισέρχεται κάποιος δια εκλογής, ενώ η θητεία του αξιώματος πρέπει να ήταν διάρκειας ενός έτους.³⁹⁷

Η Archibald επισημαίνει ότι, προκειμένου να αντιληφθούμε τη διαφορά του Αθηναίου Αγορανόμου από τον Αγορανόμο των περιοχών της Μακεδονίας, χρειάζεται να διερευνήσουμε τις εμπορικές συναλλαγές στην εμπορική αγορά. Μόνο έτσι θα μπορέσουμε να συναγάγουμε σωστά συμπεράσματα, για την πραγματική λειτουργία των Αγορανόμων και πώς εφαρμόζεται ο θεσμός στην περιοχή της Μακεδονίας.³⁹⁸ Αναμφίβολα, το υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας για τον ρόλο του Αγορανόμου στις περιοχές της Μακεδονίας δεν είναι αρκετό, με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να εξαγάγουμε τελικά ασφαλή συμπεράσματα. Στην εμπορική αγορά της Πέλλας, την καλύτερα τεκμηριωμένη αγορά από αρχαιολογικής άποψης μέχρι σήμερα, οι αρχαιολόγοι δεν έχουν βρει κάποια επιγραφή που να αναφέρεται στο αξίωμα του Αγορανόμου και τα καθήκοντα που του αναλογούσαν. Καταλήγοντας, αξίζει να αναφερθεί ότι ο Αγορανόμος στη Μίλητο φέρεται να αποκτά νέα καθήκοντα, αφού αναλάμβανε τις πληρωμές των εργατών. Πιο συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτές, όπως δάσκαλοι και γυμναστές, πληρώνονται, από τον Αγορανόμο για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν στο Γυμνάσιο.³⁹⁹

³⁹⁴ Hatzopoulos, 1996 II: no: 69. Robinson, 1933 : 602-604. Archibald, στο Capdetrey και Hasenohr, 2012: 110-111.

³⁹⁵ Archibald, στο Capdetrey και Hasenohr, 2012: 110-111.

³⁹⁶ Hatzopoulos, 1996 II: no: 71.

³⁹⁷ Hatzopoulos, 1996: 150.

³⁹⁸ Archibald, στο Capdetrey και Hasenohr, 2012: 118.

³⁹⁹ Syll³ 577 61-64: ἐὰν δέ τις μὴ δῶι, ὀφειλέτω στατήρας πεν- | τακοσίους ἱεροῦς Ἑρμοῦ καὶ Μουσῶν, εἶναι δὲ κατ' αὐτῶν καὶ | πρᾶξιν τοῦ μισθοῦ τοῖς παιδοτρίβαις καὶ γραμματοδιδασκάλοις | κατὰ τὸν ἀγορανομικὸν νόμον. Βλ. και Pleket I, 1964: no. 34. Austin, 2006: 259.

Οι Αγορανόμοι στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο ανέπτυξαν ένα εντελώς διαφορετικό ρόλο, σε σχέση με τους Αγορανόμους στις πόλεις-κράτη και στα Ελληνιστικά βασίλεια. Τα καθήκοντα του Αγορανόμου της Πτολεμαϊκής περιόδου δεν θυμίζουν σε κάτι τον Αγορανόμο που όφειλε να φροντίσει ώστε να επικρατεί η τάξη και η ασφάλεια στην εμπορική αγορά. Τα καθήκοντα αυτά στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο ανήκουν στο αξίωμα του Οικονόμου, σύμφωνα με τον πάπυρο P.Tebt. III.1.703.⁴⁰⁰ Ο πάπυρος μαρτυρεί ότι κατά τις υποδείξεις του Διοικητή ο Οικονόμος ήταν ο αρμόδιος υπεύθυνος στο να ελέγχει τις τιμές των αγαθών, που πωλούσαν οι έμποροι στην αγορά. Ο Διοικητής επέβλεπε αν οι τιμές ήταν σταθερές και δίκαιες, σύμφωνα με αυτές που είχαν ορισθεί στο διάγραμμα.⁴⁰¹ Ο Foster επισημαίνει ότι αυτοί που εκτελούσαν τα καθήκοντα του Αγορανόμου στην εμπορική αγορά της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου είχαν το αξίωμα των Λογιστών, όρος στενά συνυφασμένος με το αξίωμα του Αγορανόμου.⁴⁰²

Ο θεσμός της Αγορανομίας στην Αίγυπτο εμφανίστηκε τον 3^ο αι. π.Χ., επι βασιλείας Πτολεμαίου Α΄ Σωτήρα.⁴⁰³ Οι Αγορανόμοι στην Αίγυπτο τον 3^ο – 2^ο αι. π.Χ. ασχολούνταν με την καταγραφή γης.⁴⁰⁴ Η αγορανομική συγγραφή στην Αίγυπτο επεκτάθηκε χωρίς να γνωρίζουμε ακριβή ημερομηνία μέχρι τότε. Η συγγραφή γίνεται χωρίς την παρουσία μαρτύρων και καταγράφεται δύο φορές στο πάνω και στο κάτω μέρος του παπύρου. Ο πάπυρος φυλάγεται στα επίσημα αρχεία του Αγορανομείου. Να τονίσουμε ότι στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο δεν απαγορεύθηκε η ιδιωτική συγγραφή ή εξαμάρτυρος συγγραφή. Αντίθετα, η αγορανομική συγγραφή καθιστούσε τους μάρτυρες περιττούς. Το κοινό μπορούσε να επιλέξει να κάνει τη συγγραφή, είτε στον Αγορανόμο, είτε στον ιδιώτη. Ο λαός της Αιγύπτου προτιμούσε την ιδιωτική συγγραφή για λόγους διευκόλυνσης, εφόσον για να έκαναν συγγραφή στον Αγορανόμο έπρεπε οι κάτοικοι της επαρχίας να διανύσουν μεγάλη απόσταση, προκειμένου να μεταβούν σε περιοχή που είχε Αγορανομείο. Η ιδιωτική συγγραφή ήταν αυστηρή και οι ιδιώτες

⁴⁰⁰ P.Tebt.III.1 703 174-182: μελέτω δέσοι καὶ [ἴ]να τὰ [ῶ-] | για μὴ πλείονος πωλῆται τῶν διαγεγραμ- | [μ]ένων τιμῶν· ὅσα δ' ἂν ἦι τιμὰς οὐχ ἔστη- | [κ]υρίας ἔχοντα, ἐπὶ δὲ τοῖς ἐργαζομένοις | [ἐσ]τὶν τ[άσ]σειν | ἄς/ ἂν βο[ύ]λωνται, ἐξεταζές | [θ]ω καὶ τοῦτο μὴ παρέργως, καὶ τὸ σύμ- | μετρον ἐπιγένημα [τα] τάξας τῶν πω- | [λ]ουμένων φορτίων συνανάγκαζε τὸς | . [.] . κού[.] . ζ τὰς διαθέσεις ποιεῖσθα[ι].

⁴⁰¹ Bagnall και Derow, 2004: 167.

⁴⁰² Foster, 1970: 135, 137.

⁴⁰³ Shipley, 2012: 324

⁴⁰⁴ Ο Monson τονίζει ότι δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά με την καταγραφή της γης στην Αλεξάνδρεια και γι' αυτό δεν επιβεβαιώνεται η παρουσία του Αγορανόμου: Monson, 2012: 125.

φοβούνταν μήπως έρθουν αντιμέτωποι με τον νόμο. Αντίθετα, η διατύπωση της αγορανομικής συγγραφής δεν ήταν σταθερή.⁴⁰⁵

Ο Πτολεμαίος Α΄ ανέθεσε σημαντικές αρμοδιότητες στο αξίωμα του Αγορανόμου, για την καλύτερη οργάνωση και διοίκηση του Πτολεμαϊκού κράτους. Το κύριο καθήκον που ανέθεσε στον Αγορανόμο ήταν η εγγραφή της κτηματικής περιουσίας της Αιγύπτου. Η Αγορανομία περιόριζε τις ορέξεις ατόμων που μονοπωλούσαν τόσο την ιδιωτική ιδιοκτησία όσο και την ιδιοκτησία που ανήκε στους ναούς. Ο πάπυρος SB XVI 12519, όταν ήταν βασιλιάς ο Πτολεμαίος Στ΄ Φιλομήτωρ, που χρονολογείται το 175 π.Χ. και προέρχεται από τον Αρσινοΐτη νομό, επισημαίνει καινοτομίες για τα καθήκοντα των Αγορανόμων, σχετικά με την καταγραφή γης που ανήκε στους ναούς των Αιγυπτίων.⁴⁰⁶ Το διάταγμα τονίζει ότι με εντολή του βασιλιά δεν επιτρέπεται σε οποιονδήποτε να πωλήσει ή να αγοράσει κτηματική γη από ιερά ή ναούς, ούτε επιτρέπεται οι Τελώνες να δέχονται φόρους που σχετίζονται με τη μεταβίβαση της κυριότητας. Αν κάποιος δεν συμμορφωθεί με οποιαδήποτε διάταξη του παρόντος διατάγματος και δράσει χωρίς την άδεια του βασιλιά, θα πληρώσει βαρύ χρηματικό πρόστιμο. Ο Πτολεμαίος Στ΄ θέλησε να έχει καλύτερη πληροφόρηση σχετικά με τη γη του βασιλείου του, τις μεταβιβάσεις ακινήτων και την προστασία των αυτοχθόνων εδαφών που ανήκαν στους ναούς. Το διάταγμα διακήρυξε ότι τα ιερά και τα χωράφια τους είναι υπό την προστασία του βασιλιά. Κανένας δεν είχε το δικαίωμα να λάβει «ιερή γη» χωρίς βασιλική άδεια. Μόνο οι Αγορανόμοι ήταν υπεύθυνοι για την εγγραφή, ενώ τα άτομα που παρέβαιναν το διάταγμα τιμωρούνταν με βαρύ χρηματικό πρόστιμο.

⁴⁰⁵ Wolff, 1978: 81-84.

⁴⁰⁶ SB.XVI 12519 βασιλέως προστάξαντος. | τεμένη μηδὲ ἱερά μηθὲν ἐξέστω [πωλεῖν] | μηδ' ἀγοράζειν παρευρέσει μηδεμιᾶ [μηδ' οἱ] | τελῶναι τέλος τούτων δεχέσθω[σαν] | μηδ' οἱ ἀγορανόμοι καταγραφέτωσαν [αὐτὰ] | μηδ' ἐπισταθμευέτω μηδεῖς. [ἐὰν δὲ τις τι(?)] | τῶν διηγορευμένων διὰ τοῦ προστάγματος παρα- | πράξη ?, τὰ τε χρηματισθέντα ἄκυ[ρα ἔστω] | καὶ προσαποτεισάτω ἱερά Ἀλεξαν[δρείαι (?)] | (ἔτους) κ Δαισί[ου -ca.-?-] | — [βασιλέως προστάξ]αντος. | μηθὲν ἐξεῖναι πωλεῖν μηδ' ἐξαλλ[οτριῶν] | παρευρέσει μηδεμιᾶ ἱερὸν . . . ον μη[δὲ -ca.-?-] . . . ονεις ἱερὸν ἀφειμένον μη[δὲ -ca.-?-] . . . ενον εἰς αὐτὰ μηδὲ τοὺς υ . . . ους [-ca.-?-] | . . . βάλλειν μηδὲ τούτους διαιρέσει [-ca.-?-] | μ[η]δ' ἄλλοις μεταδιδόναι ἐπ' ἀδικίαι . [-ca.-?-] | αλ . . . ρ . . ο . ντων ἢ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ ἱερ[οῦ] (?) -ca.-?-] | ἐὰν δὲ τινες ἄνευ τῆς τοῦ βασιλέω[ς] -ca.-?-] | γνώ[μ]ης ποιῶσι παρὰ τὰ προστε[ταγμένα] | ἀποτεῖσει τοῖς συννάοις θεοῖς υ (δραχμὰς) [-ca.-?-] | ἐκάστης καὶ τῆς ὕβρεως ὑποταρα . [-ca.-?-] | (ἔτους) ιγ Ἀρτεμισ[ίου] -ca.-?- Βλ. και Rodríguez, 2009: 281-291.

Η Αγορανομία ήταν ένας τυπικός ελληνικός θεσμός που επέτρεψε στους Πτολεμαίους να έχουν καλύτερη πληροφόρηση σχετικά με τις κατάσταση των γαιών του βασιλείου τους και με τις πωλήσεις οποιουδήποτε είδους κτηματικής περιουσίας που λάμβανε χώρα στην Αίγυπτο. Η πώληση ακίνητης περιουσίας έπρεπε να καταχωρηθεί στο πλαίσιο καταγραφής. Η μη καταχώρηση ιδιοκτησιακής περιουσίας από τους Αγορανόμους καθιστά την πράξη παράνομη, με αποτέλεσμα η πώληση να μπορεί να αμφισβητηθεί από τρίτους. Οι Πτολεμαίοι μέσω των αγοραπωλησιών γης επιθυμούσαν να γνωρίζουν σε ποιον ανήκει η περιουσία. Τα κίνητρα ήταν περισσότερο πολιτικά παρά οικονομικά, όπως υποστηρίζει ο Wolff. Το κράτος επιθυμούσε να ικανοποιήσει τους πολίτες, διασφαλίζοντας ότι οι αγοραπωλησίες γίνονται με διαφάνεια. Η εισαγωγή της αρχής της δημοσίευσης στην πόλη της Αλεξάνδρειας δεν σκόπευε να εξασφαλίσει φορολογικές προσόδους, ούτε και την προστασία των ιδιωτικών συμφερόντων. Απώτερο σκοπός του κράτους ήταν ο οικονομικός κρατικός έλεγχος, σχετικά με την ιδιοκτησία κτημάτων, στον βαθμό που θα έδινε σημαντικά στοιχεία για το οικονομικό status του κάθε πολίτη της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου. Η αγοραπωλησία καταχωρείται στον δήμο του πωλητή, επειδή οι ίδιοι δημότες γνώριζαν αν ανήκε η γη στον πωλητή ή όχι. Το σημαντικότερο ήταν από την πλευρά της κοινωνίας η παρεμπόδιση της παράνομης αγοραπωλησίας. Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι την εξαίρεση στην καταγραφή γης αποτελούσε η γη των κληρούχων και η γη που ήταν υποθηκευμένη.⁴⁰⁷

Η δυναστεία των Λαγιδών, αρχής γενομένης από τον Πτολεμαίο Α΄, φρόντισε να τηρεί κατάστιχα για τις αγοραπωλησίες γης. Στην Αλεξάνδρεια, τα κατάστιχα περιείχαν το όνομα του πωλητή, του αγοραστή, τα πατρώνυμα τους, την ημερομηνία πώλησης και την περιγραφή του κτήματος. Πιθανόν και για την ενδοχώρα να ίσχυαν τα ίδια, με ρυθμίσεις ανάλογες της Αλεξάνδρειας. Το πιστοποιητικό αγοραπωλησίας ήταν επίσημο έγγραφο, με κύρος και εντυπωσιακή μορφή. Οι αγορανομικές συγγραφές δεν είχαν τέτοια μορφή.⁴⁰⁸ Σε κάθε συμβόλαιο αναγραφόταν ο τόπος, το έτος και ο μήνας. Σε μερικά συμβόλαια υπήρχε και ο φόρος μεταβίβασης, το «εγκύκλιον», που έπρεπε να πληρώσει ο αγοραστής στη βασιλική τράπεζα. Η φορολογία ανερχόταν αρχικά στο 5% και στη συνέχεια αυξάνεται στο 10% της αξίας της πώλησης, είτε του κτήματος, είτε της οικίας. Το «εγκύκλιον» ήταν μια σταθερή φορολογία και υπολογιζόταν αρχικά στο 5%. Ο πάπυρος P. Freib III 38 μας πληροφορεί ότι η φορολογία του εγκυκλίου

⁴⁰⁷ Wolff, 1978: 213-217.

⁴⁰⁸ Wolff, 1978: 190-193.

ανερχόταν στο 5%. Ο Νικόμαχος χαιρετά τον Δαίππο. Βρίσκεται στην τράπεζα της Φιλαδέλφειας, ο Ωρος του Αθομμέως, ο βασιλικός γεωργός, για να πληρώσει το τέλος της οικοδομής, στο ανατολικό της μέρος, που αγόρασε για 100 δραχμές. Καλείται ο αγοραστής να πληρώσει τη φορολογία 5%, ως φόρο εγκυκλίου. Στον προκείμενο πάπυρο η φορολογία στη Φιλαδέλφεια ανερχόταν στο 5%, στα τέλη του 3^{ου} αι. με αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.⁴⁰⁹ Μετά το 139 π.Χ. όμως η φορολογία αυξήθηκε κατά πολύ και έφθασε το 10%.⁴¹⁰ Η καταβολή τέλους από τους αγοραστές επιβεβαίωνε τη συναλλαγή. Το «εγκύκλιον» επιβαλλόταν επί των πωλήσεων ακινήτων είτε της βασιλικής είτε ιδιωτικής περιουσίας ή της περιουσίας των ιερών. Η εγγραφή συμβολαίου ήταν στενά δεμένη με τη συλλογή φορολογίας πώλησης.⁴¹¹

Το αξίωμα του Αγορανόμου εμφανίζεται σε μεγάλο αριθμό παπύρων. Περιοριστήκαμε σε μερικούς μόνο παπύρους, που προέρχονται κυρίως από τον Παθυρίτη νομό γιατί αποδεικνύουν τον καταλυτικό ρόλο που είχε ο Αγορανόμος στις αγοραπωλησίες και στην παραχώρηση δανείων, καθώς επίσης με ποιο τρόπο το αξίωμα του Αγορανόμου αποσκοπούσε στην προστασία του πωλητή και του αγοραστή, αλλά και στην προστασία του πιστωτή του. Ο πάπυρος P. Stras. II 86, του 111 π.Χ., αναφέρει ότι η Ταθώτις πώλησε δυο πήχεις στερεού και τις αγόρασε η Ταταπής για δύο χάλκινα (τάλαντα), όταν Αγορανόμος ήταν ο Σώσος. Η Ταθώτις ήταν 50 ετών, μετρίου αναστήματος, με μελαχρινό δέρμα, στρογγυλό πρόσωπο και ίσια μύτη. Το κτήμα αγόρασε η Ταταπής και για τη συναλλαγή αυτή πλήρωσε 200 χάλκινα νομίσματα. Πλήρωσε στην τράπεζα της Κροκοδειλόπολης τη φορολογία της δεκάτης, στον τραπεζίτη Απολλώνιο.⁴¹² Στον πάπυρο P. Grenf. II 32, του 101 π.Χ. στον Παθυρίτη νομό, ο Πετειαρσεμθεύς πώλησε λωρίδα σιτοφόρου γης, όταν ήταν Αγορανόμος ο Πανίσκος, στον Ετπεσούχο και τα αδέρφια του, για δυο χάλκινα τάλαντα. Ο

⁴⁰⁹ P.Freib.III 38: Νικόμαχο[ς Δαίπποι χαίρειν.] | τέτακται ἐπὶ τ[ὴν ἐν Φιλ(αδελφείαι) τρ(άπεζαν)] | Ὡρος Ἀθομμέω[ς βασιλικός] | γεωργός τέλος [. ῶ-] | κοδομημένου [ἐκ τοῦ πρὸς] | ἀπλιώτην μ[έρους, τοῦ] | ὄντος ἐν τῇ διπ[- ca.9 -] | οὗ ἐπρίατο αρ[ᾶ] | Κρητὸς τῶν Αρ[.] | τακτομίσθου κλη[ρούχου (δραχμῶν) Α.] | (hand 2) ἔρρωσο. (ἔτους) κδ Μ[εσορῆ . .] | (ἔτους) κδ Μεσορῆ κε | Ὡρου (εἰκοστής) χιλίας).

⁴¹⁰ Για την αύξηση του εγκυκλίου σε 10%, βλ. Westermann, 1929: 43.

⁴¹¹ Muhs, 2005: 20.

⁴¹² P.Stras.II 86 20-27: ἡ οἱ ἂν ὄσιν γείτονες π[ά]ντοθεν. | ἐπρίατο Ταταπῆς Τοτ[οέ]ους | χα(λκοῦ) (δραχμᾶς) Β. βεβαιώτρια Τατῶ[τ]ις ἡ ἀπο- | δομένη, ἦν ἐδέξατο Τα[τα]πῆς ἡ πριαμένη. | Ἀμ(μ)ώ(νιος) ὁ παρὰ Σώ(σου) κεχρη(μάτικα). | (hand 3) ἔτους ς, Μεσορῆ κθ. τέ(τακται) ἐπὶ τὴν ἐν Κροκοδ(εἰλων) πό(λει) τρά(πεζαν), ἐφ' ἧς \A/πολλώ(νιος), θέμα ι ἐγκυ(κλίου) Ταταπῆς Τοτοέους χα(λκοῦ) σ, γ(ίνονται) σ. | Ἀπολλώ(νιος) τρα(πεζίτης).

Ετπεσούχος πλήρωσε στην τράπεζα της Κροκοδειλόπολης, στον τραπεζίτη Πανίσκο, φορολογία εγκυκλίου 200 χάλκινων δραχμών.⁴¹³ Τα παραπάνω συμβόλαια καταγραφής περιείχαν αγοραπωλησίες που είχαν σχέση με κομμάτια σιτοφόρας γης. Οι πάπυροι που ακολουθούν περιλαμβάνουν αγορές οικιών, που οι ιδιοκτήτες τις πώλησαν σε άλλα άτομα. Αγοραπωλησίες οικιών αποδεικνύουν οι επόμενοι πάπυροι. Στον Παθυρίτη νομό, το 107 π.Χ., στον πάπυρο BGU III 996 οι αδελφοί Τανεμιεύς και Σαλής πώλησαν την οικία τους στη Ναμοσήσις για δύο χάλκινα τάλαντα, την εποχή που ήταν ο Ηλιόδωρος Αγορανόμος. Ο Σαλής ήταν 18 ετών με χρώμα μελή λείος, με μακρύ πρόσωπο και ίσια μύτη και η Τανεμιεύς ήταν 25 ετών μετρίου αναστήματος, μελαχρινή, με μακρύ πρόσωπο. Η αγοράστρια ήταν 30 ετών, μετρίου αναστήματος.⁴¹⁴ Το 103 π.Χ. στον Παθυρίτη νομό, σύμφωνα με τον πάπυρο BGU III 997 ο Ψενμεγχής πώλησε την οικία του, στον Ψενενούπη του Πασάτου, για τρία χάλκινα τάλαντα. Ο Ψενμέγχης ήταν 40 ετών, μετρίου αναστήματος, με μελή χρώμα, χωρίς μαλλιά, μακροπρόσωπος και ίσια μύτη, χωρίς δεξί πόδι και με ουλή στο αριστερό μάτι, ενώ ο Ψενενούπης ήταν 50 ετών.⁴¹⁵

Στον πάπυρο SB XIV 11376, έτος συγγραφής το 239/8 π.Χ., η Θεοδότη του Λέοντος από την Κυρήνη δάνεισε πεντακόσιες δραχμές στον Ζηνίωνα. Ο Ζηνίων, για να εξασφαλίσει το δάνειο, έπρεπε να φέρει τον τίτλο ιδιοκτησίας, για να προχωρήσει η υπόθεση. Ο Ζηνίων ήταν υποχρεωμένος να δώσει στη Θεοδότη το επιβληθέν ποσό, το

⁴¹³ P.Grenf.II.32 2-7: Παθύρει | έφ' Έρμιού τοῦ παρὰ Πανίσκου ἀγορανόμου. | ἀπέδοτο Πετταρσεμθεὺς Πανοβχούνιος τοῦ Τοτοηοῦς Πέρσης τῆς ἐπιγονῆς ὡς (ἐτῶν) με μέσος μελίχρω(ς) ὑποκλαστὸς | ἀναφάλανθος μακροπρόσω(πος) εὐθύριν οὐλή ὀδόντι ἀπὸ τῆς ὑπαρχούσης αὐτῷ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς γῆς ἠπείρου σιτο- | φόρου ἀδιαιρέτου ἐν τῇ ταινίᾳ Παθύρεως ἀπὸ τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτῷ μέρους ἐν τῇ ἀπὸ νότου ταινίᾳ σφραγίδος | ἄρουραν μίαν.

⁴¹⁴ BGU.III 996 (Παρ. I, αρ. 5). Βλ. και Pestman, 1985: 48.

⁴¹⁵ BGU.III 997 1 ἔτους ιε τοῦ καὶ ιβ | Ἀθῦρ ια. ἀπέδοτο | Ψενμεγχῆς Πανεχά(του) | οἰκίαν ῥκοδο(μημένην) καὶ ἐσ- | τεγασμένην κεκα- | μαρω(μένην) καὶ τὴν προσοῦσαν | αὐλήν ἐν τῇ μέσῃ ται- | νίᾳ Παθύ(ρεως). ἐπρίατο | Ψενενοῦ(πις) Πασάτος | χα(λκοῦ) (τάλαντα) γ (δραχμὰς) Β. | 2 ἀντίγρα(φον) ὠνῆς. | βασιλευδόντων Κλεοπάτρας καὶ Πτολεμαίου ἐπικαλουμένου Ἀλεξάνδρου τοῦ υ[ί]οῦ θεῶν Φιλ[ο]μητ[ό]ρων | ἔτους ιε τοῦ καὶ ιβ ἐφ' ἱερέων καὶ ἱερειῶν καὶ κληφύρου τῶν ὄντων καὶ οὐσῶν μη[ν]ὸς Ἀθῦρ ι[α] ἐν Πα]θύρε[ι] | ἐφ' Έρμιού τοῦ παρὰ Πανίσκου ἀγορανόμου. ἀπέδοτο Ψενμεγχῆς Πανεχάτ[ο]υ Πέρσης τ[ῆς] ἐπι]γονῆς | ὡς ἐτῶν μ μέσος μελίχρω(ς) τετανὸς ἀναφάλακρος μακροπρόσω(πος) εὐθύριν ἐπισκάζων τὸν πόδα δεξιὸν [ο]ὐλή παρ' | ὀφθαλμὸν ἀριστερὸν τὸ ὑάρχουσαν αὐτῷ οἰκίαν ῥκοδομημένην καὶ ἐστεγασμένην καὶ κεκαμαρω[μ]ῆνην | καὶ τεθυρωμένην καὶ τὴν προσοῦσαν αὐλήν τὴν οὔσαν ἐν τῇ μέσῃ ταινίᾳ Παθύρεω[ς] ἧς γείτονε[ς] νότου ο]ικία | Νεχούτου τοῦ Πανεχάτου βορρᾶ οἰκία Κεφάλωνος ἀπηλιώτου ῥύμη λιβὸς οἰκία Πόρτ[ι]τ[ο]ς τοῦ Πε[τ]εσοῦχ[ο]υ καὶ | ἀνα μέσον ῥύμη ἠ οἶ ἂν ὧσι γείτονες πάντοθεν. ἐπρίατο Ψενενοῦπις Πασάτος Πέρσης ὡς (ἐτῶν) ν χαλ[κοῦ] τάλαντα | τρία δραχμὰς δισχιλίας . προπωλητῆς καὶ βεβαιωτῆς τῶν κατὰ τὴν ὠνὴν ταύτην π ντων Ψ[εν]μεγ[χ]ῆς | ὁ ἀποδόμενος, ὃν ἐδέξατο Ψενενοῦπις ὁ πριάμενος. | [Έ]ρμ[ί]ας ὁ π[α]ρ[ᾶ] Π[αν]ί[σ]κου] κερρη(μάτικα). Βλ. και Pestman, 1985: 52.

οποίο έλαβε από τη Θεοδότη στο Αγορανομείο της Ηρακλεούπουλης ή στο Αγορανομείο της Οξυρυγούπολης και να πληρώσει τα έξοδα εγγραφής. Εάν δεν έδινε το ποσό ο Ζηνίων στη Θεοδότη για την αγορά εντός των προγεγραμμένων ημερών, ο Ζηνίων θα έπρεπε να πληρώσει στη Θεοδότη το δάνειο των 500 δραχμών, συν επιπλέον το μισό ποσό του δανείου αυτού.⁴¹⁶ Ο πάπυρος CPR XVII 27 από τον νομό Αρσινοΐτη, επιβεβαιώνει ότι η Βερενίκη πήρε το ποσό των ...κόσιων δραχμών από τον Μελ.... Εν τούτοις, για να τεθεί σε ισχύ η συναλλαγή, η Βερενίκη όφειλε να παραδώσει τον τίτλο ιδιοκτησίας εντός δέκα ημερών, ώστε η συναλλαγή να εφαρμοσθεί. Αν ο Μελ... επιθυμούσε να αγοράσει το κτήμα, τότε χρεωνόταν τα τέλη εγγραφής. Η Βερενίκη ομολογεί ότι έχει λάβει από το Μέλ.... στην καταγωγή ...κόσιες χάλκινες δραχμές για την περιουσία της, που βρίσκεται στην κόμη Τα έξοδα εγγραφής για την αγορά του Μελ... επιβαρύνουν τον ίδιο. Συγγραφοφύλακας ήταν ο Πτολεμαίος 35 ετών, μετρίου αναστήματος μελαχρινός, με μακρύ πρόσωπο και με ουλή κάτω από το αριστερό φρύδι. Η Βερενίκη ήταν 17 ετών μετρίου αναστήματος, με στρογγυλό πρόσωπο, ενώ ο Μελ... ετών, με ουλή....⁴¹⁷ Στην κόμη Θώλθις του Οξυρυγγίτη νομού, το 213-212 π.Χ.,ο Αισχύλος πήρε το ποσό των διακοσίων δραχμών από τον Πάση, για το κτήμα. Ο Αισχύλος ήταν υποχρεωμένος να δώσει τον τίτλο ιδιοκτησίας σε δέκα ημέρες στον Πάση. Ο Πάσης ήταν υποχρεωμένος να πληρώσει τα τέλη εγγραφής, αν ήθελε να κάνει δικό του το κτήμα. Ο Αισχύλος

⁴¹⁶ SB.XIV 11376 βασιλεύοντ[ος Πτολεμ]αίου τοῦ Πτολεμαίου | καὶ Ἀρσινόης θε[ῶν Ἀδελφῶν] (ἔτους) ἡ ἐφ' [ι]ε[ρ]έως Ὀγο[μ]ίας- | του \του/ Πύρρ[ωνος Ἀλεξάνδρου καὶ] θεῶν Ἀδελφῶν καὶ θε- | ὦν Εὐεργετ[ῶν, κανηφόρου Ἀρσιν]όης Φιλαδέλφου Ἄρχε- | στρατ[ῆς τῆς Κτησικλέους] μηνός Περιτίου ἐν Θῶλ- | θε[ι] το[ῦ Ὀξυρυ]γγίτου. ἐδάνεισε| Θεοδότη Λέοντος Κυρηναία | μετὰ κυρίου Λέοντος [Κυρηναί]ου \[τῶν Ζωίλου ιδιώτου/ τοῦ αὐτῆς πατρὸς Ζηνίωνι | Ξεινίφ[ι(?)]. τῶν Ἀν[τ(?)].ιόχ[ου(?)] ιδιώτ[η] ἄτοκον ἀργυρίου ὀφθαλμο- | φα[νο]ῦς ἐναντ[ί]ον τῶν ἐγγε]γραμμένων μαρτύρων (δραχμᾶς) φ. | [δότη] δὲ [Ζηνίων Θεοδότη]τ[η] ὠνήν τοῦ ἐπιβληθέντος αὐ- | [τῶι - ca.20 -] τόπου ἀντὶ τῶν πεντακο- | [σίων δραχμῶν ἅς εἴληφε] παρὰ Θεοδότ[η]ς ἐπὶ τοῦ | [ἐν Ἡρακλέους πόλει ἀγορανομ(?)].ίου ἢ ἐπὶ τοῦ ἐν Ὀξυρύγ- | [ων πόλει ἀγορανομίου ἀφ' ἧς ἂν ἡμέρας Θεοδότ]η \Ζηνίωνι/ προσητ[η] ἐν ἡμέραις δέκα· | [ἐὰν δὲ \Ζηνίων/ μὴ δῶι \Θεοδότ]η/ ὠνήν μετὰ τ(?)ᾶς προγεγραμμένας ἡμέρας | [ἀποτεισάτω Ζηνίων Θεοδότ]ητ[η] τὸ δάνειον τᾶς φ (δραχμᾶς) | [ἡμιόλιον, καὶ ἡ πρᾶξις ἔστω] vac. ? <Θεοδότ[η](> παρὰ Ζηνίωνος | [πρασσοῦση(?)] κατὰ τὸ διάγραμμα. ἡ δὲ συγγραφή ἦδε | [κυρία ἔστω ἂν ἐπιφέρηται.] μάρτυρες· Εὐρυμέ[δ]ων . . . v | συγγραφή . . δὴ | . . ουγιων.

⁴¹⁷ CPR.XVII 27 Βερενί[κ]η -ca.-? - μετὰ κυρίου | καὶ ἐπιτ[ρό]που αὐτῆς Νιβοίτου -ca.-? - | νικ[-ca.-? -] ὁμολογεί ἔχειν | παρ[ᾶ] Μελ[-ca.-? - τῆς ἐπι-] | γονῆς χ[αλκοῦ] (δραχμᾶς) κοσίας τιμῆν τοῦ υπαρ | χο[υσης] [αὐτῆι -ca.-? - τοῦ ὄντος] | ἐν κόμη [-ca.-? - δότη] δὲ Βερενίκη Μελ -ca.-? - | | ὑπάρχει [-ca.-? -] | ἐν τῷ δη[μοσί]ῳ ἐν ἡμέραις δέκα ἀφ' ἧς ἂν αὐτῆ προ- | | εἶπη Μελ[-ca.-? - τὰ δ' ἀνηλώματα τὰ εἰς τὴν ὠνήν] | τασσομέν[ου Μελ -ca.-? - συγγραφοφύλαξ Πτολε-] | μαῖος Πέρ[σης τῶν -ca.-? -] | τῆς εἰς (παρχίας) [(ἑκατοντάρουρος).] | — ἦν Βερεν[ίκη] ὡς (ἔτων) ιζ μέση -ca.-? - χρωσ στρογγυ- | | λοπρ(όσωπος) ἔνσιμος. | — Νιβοίτας ὡς [(ἔτων) ξ] εὐμεγέθης -ca.-? - | — Μελ. [-ca.-? - ὡς (ἔτων) -ca.-? -] | οὐ[λ]ή -ca.-? -]. . . | — Πτολ[εμαί]ος ὡς (ἔτων) λε μέσος μελ[ί]χρωσ μακροπρ(όσωπος) | οὐ[λ]ή ὑπ' ὀφρῶν ἀριστεράν. | ἐγράφ[η] (ἔτους) ις Πανήμου.

ομολογεί, ότι έχει λάβει 200 χάλκινα νομίσματα από τον Πάσιτη για το κτήμα του, που βρίσκεται στην κόμη Θώλθις της κάτω τοπαρχίας του Οξυρυγχίτη νομού. Στη συνέχεια το συμβόλαιο περιγράφει τις διαστάσεις του κτήματος. Ο Αισχύλος πρέπει να δώσει για την αγορά του προγεγραμμένου τόπου, στο Αγορανομείο της πόλης του Οξυρυγχίτη, από τη ημέρα που ο Πάσις θα προειδοποιήσει τον Αισχύλο σε δέκα ημέρες οφείλει να πληρώσει στον Πάσιτη τα τέλη μεταβίβασης. Εάν ο Αισχύλος δεν δώσει στον Πάσιτη όσα έχουν συμφωνηθεί, πρέπει να πληρώσει ο Αισχύλος στον Πάσιτη την τιμή αυξημένη κατά το ήμισυ.⁴¹⁸

Η δεύτερη κατηγορία αρμοδιοτήτων στις οποίες εμπλεκόταν ο Αγορανόμος στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο ήταν η καταγραφή παραχώρησης δανείων. Το αξίωμα προσέφερε εγγύηση τόσο στον δανειστή όσο και στο δανειζόμενο. Υπάρχουν πάπυροι που αποδεικνύουν ότι ο θεσμός προστάτευε και τις δυο κατηγορίες. Τέτοια δάνεια συναντάμε στον νομό Αρσινοΐτη το 182 π.Χ., όπου ο Σώστρατος του Νεοπτόλεμου πήρε δάνειο και έπρεπε να το αποπληρώσει εντός κάποιου χρονικού πλαισίου. Σε περίπτωση όμως που δεν πλήρωνε τις οφειλές του εντός του χρονικού πλαισίου που συμφωνήθηκε, τότε ο τόκος που θα αναγκαζόταν να πληρώσει θα ήταν ψηλός. Ο Σώστρατος θα αναγκαζόταν να πληρώσει δύο δραχμές τόκο, στον Απολλώνιο του Πρωτογένη για κάθε μνά τον μήνα, σε περίπτωση που δεν πλήρωνε το δάνειο, όπως είχε συμφωνηθεί.⁴¹⁹ Στον πάπυρο P. Lond. II 218, το 111 π.Χ. στη Θηβαΐδα, όταν ήταν Αγορανόμος ο Αμμώνιος, διαβάζουμε ότι ο Νεχούτης δάνεισε 13 αρτάβες σιταριού, με τόκο του Φατρήτος. Το δάνειο έπρεπε να το αποδώσει αυτός που είχε λάβει το δάνειο το ίδιο έτος. Ο δανειζόμενος όφειλε να στείλει καθαρό σιτάρι στον δανειστή. Εάν δεν

⁴¹⁸ BGU.XIV 2398 2398 3-15: μηνός Γορπιαίου εν Θώλθ[ει] | [του] Ὀξυρυγγίτου ν[ομοῦ· ὁμολ]ογεί Αἰσχύλος Πυθέου Ἀθηναῖος τῆς ἐπιγονῆς ἔχειν παρὰ | [- ca.10 -] \Πάσιτος τῶν / Πετοσι[ί]ριος Ὀξυρυγγίτου ῥιδοῦ τῆς Θαυήτος χαλκοῦ νομίσματος ὀφθαλ- | [μοφανοῦς ἐναντίον] τῶν ἐγγεγραμμένων μαρτύρων δραχμάς διακοσίας τιμὴν τόπου ψιλοῦ ἐκ τοῦ ὑπάρ[χον-] | [τος] αὐτῶι ἐν κόμηι Θώλθι τ[ῆς] κάτω τοπαρχίας τοῦ Ὀξυρυγγίτου νομοῦ οἰκή[μα]το[ς] | οὗ τ' ἀπὸ λιβὸς ἐπ' ἀπηλιώτην [πήχεις] δέκα τὰ ἀπὸ δὲ βορρᾶ ἀπὸ τοῦ οἰκήματος [. . .] | πήχεις δεκαεῖς οὗ γείτονες ἀπ[ὸ] μὲν βορρᾶ τὰ . . . ἀπὸ δὲ [- ca.14 -] . . . | [. . .] τὰ Σ. . . ἄπὸ δὲ ἀπηλιώτου οἱ δύο πήχεις καὶ τὰ Πατσώντιος· δότω δὲ Αἰσχ[ύ]λος | [τὴν ὄνην τοῦ προ]γεγραμ[μένου τόπου] ἐπὶ τοῦ ἐν Ὀξυρυγγῶν πόλει ἀγορανομείου ἀφ' ἧς ἂν [ἡμέρας Πᾶσις Αἰ]σχύλοι προείπη ἐν ἡμέραις δέκ[α] τασ[σομένου Πάσιτος τὰ γενόμε-] | [να τέλη·] ἐὰν δὲ Αἰσχύλος μὴ δῶι Πάσιτι ὄνην κατὰ τὰ γεγραμμένα [ἀπο]τεισάτω | [Αἰσχύλος Πά]σιτι [τὴν] τιμὴν ἡμιόλι[ον] καὶ ἡ πρᾶ[ξις -ca.-] . . . [παρὰ Αἰσχύλου πρᾶσ-] | [σοντι κατ]ὰ τὸ διάγραμμα· ἡ δὲ συγγραφή ἦδε κυρία ἔστω οὗ ἂν ἐπιφέρηται· μάρτυρες·]

⁴¹⁹ P.Tebt.III.1 817 26-30: ἀποδότω Σώστρατος Ἀπολλωνίωι | τὸ δάνειον τοῦτο ἐντὸς τοῦ ἐνιαυτοῦ παραχρῆμα. ἐὰν δὲ μὴ ἀπο- | δῶι καθὰ γέγραπται, ἀποτεισάτω Σώστρατος Ἀπολλωνίωι | παραχρῆμα τὸ δάνειον ἡμιόλιον καὶ τοῦ ὑπερπεσόντος | χρόνου τόκον ὡς ἐκ δύο δραχμῶν τῆι μναὶ τὸν μῆνα ἕκαστ[ον].

κατέβαλε στον καθορισμένο χρόνο το σιτάρι, τότε θα του επιβαλλόταν πρόστιμο.⁴²⁰ Σε περίπτωση μη αποπληρωμής του δανείου εντός του καθορισμένου χρονικού πλαισίου, ο δανειζόμενος όφειλε να πληρώσει πρόστιμο 50%. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται διάφοροι τύποι παπύρων. Στον Παθυρίτη νομό, το 113 π.Χ., όταν ήταν Αγορανόμος ο Ηλιόδωρος, η Ναμεσήσης δάνεισε 12 αρτάβες σιταριού άτοκα, στον Πατσεούτι. Το δάνειο έπρεπε να το επιστρέψει αυτός που το είχε δανειστεί εντός του ιδίου έτους. Εάν δεν το απέδιδε μέσα στον προκαθορισμένο χρόνο θα έπρεπε να πληρώσει πρόστιμο 18 αρτάβων⁴²¹. Κατά τον πάπυρο P.gr.Rein.I 21, στην Ερμούπολη της Θηβαΐδας, ο Άδυμος δάνεισε στον Διονύσιο και στη μητέρα του Σαραπιάδα, 150 αρτάβες στερεού σιταριού, με πρόστιμο 50%, δηλαδή οι δανειζόμενοι όφειλαν να πληρώσουν επιπλέον 75 αρτάβες σιταριού σε περίπτωση που δεν αποπλήρωναν το δάνειο εντός καθορισμένου χρόνου.⁴²²

Το αξίωμα του Αγορανόμου, όπως εξετάσαμε στα δάνεια παρέχει εγγύηση στον δανειστή. Όμως, ο κρατικός θεσμός με την παρουσία του στις συγγραφές ήταν και μια ασφάλεια για τον δανειζόμενο. Στους πιο κάτω παπύρους παρουσιάζεται ξεκάθαρα ότι ο Αγορανόμος προσπαθούσε να κατοχυρώσει νομικά και τον δανειζόμενο. Ο δανειζόμενος όταν άρχιζε να αποπληρώνει το δάνειό του, έπρεπε να ήταν ασφαλής, ότι πράγματι είχε πληρώσει κάποιο συγκεκριμένο ή όλο το ποσό του δανείου, που όφειλε στον δανειστή. Ο δανειζόμενος τότε κατέφευγε στο αξίωμα του Αγορανόμου και ανάγκαζε τον δανειστή να ομολογήσει το ποσό που έδωσε στον δανειζόμενο, περιγράφοντας την ακριβή αξία του δανείου και το ποσό που είχε πληρώσει μέχρι και

⁴²⁰ P.Lond.II 218 r [ἔ]τους ζ Φαῶφι ε ἐν Παθύρει ἐπ' Ἀμμωνίου | [ἄ]γορανόμου ἐδάνεισεν Νεχούτης Πετσαρσ[εμθ(έως)] | Πέρσης τῶν προσγρ(αφέντων Φατρῆτι Χενσθότου Πέρσ[η τῆς] | ἐπιγονῆς (πυροῦ) (ἀρτάβας) ιγ γ' σὺν τόκῳ δὲ δάνειον | ἀποδότω ὁ δεδανεισμένος Νεχούτη ἐν [μηνί] | Παχῶν [τοῦ] ζ (ἔτους) νέ[ον] κ[αθαρ]ὸν ἀποκα[θες-] | ταμένον εἰς οἶκον πρὸς αὐτὸν τοῖς ἰδίοις ἀν[ηλώ-] | μασιν μέτρῳ ὧι καὶ παρείληφεν ἐὰν δὲ μὴ | ἀποδοῖ ἐν τῷ ὀρισμένῳ χρόνῳ ἀπο- | [δω]σάτω παραχρῆμα ἡμιόλιον τὴν ἐσομένην | [ἐν] τῇ ἀγορᾷ τιμὴν ἢ δὲ πρᾶξις ἔστω Νεχότη | [ἐκ] τοῦ Φατρῆτος καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων | αὐτῷ πάντων καθάπερ ἐκ δίκης | (hand 2) Ἀμμώ(νιος) κεχρη(μάτικα) | ν δ(άνειον) Νεχούτη πρὸς Φατρῆ[τα] | (πυροῦ ἀρταβῶν) ιγ γ'.

⁴²¹ P.Amh.II 47 τους ε Ἄ[θῦρ . . . ἐν Παθύρει ἐφ' Ἡ-] | λιόδωρου [ἀγο]ρ[ανόμου. ἐδάνεισεν] | Ναμεσήσης Σπεμμίσιος Περσίνη | Πατσεούτι Σαλήτος Πέρση τῆς ἐπ(ιγονῆς) | πυροῦ ἀρτάβας δέκα δύο ἄτοκα. | τὸ δὲ δάνειον τοῦτο ἀποδότω | ὁ δεδανεισμένος Ναμεσήσει | ἐν μ(ηνί) Παχῶν α λ τοῦμαυτοῦ ἔτους (πυρὸν) | νέον καθαρὸν ἄδολον μέ(τρῳ) ὧι καὶ παρ- | εἰληφεν ἀπ[ο]καθεσταμένον εἰς οἶκον | πρὸς αὐτὴν ἰδίοις ἀνηλώμασι. ἐὰν δὲ | μὴ ἀποδοῖ ἐν τῷ ὀρισμένῳ χρόνῳ ἀποτεισάτω παραχρῆ(μα) ἡμιόλιον τὴν ἐσομένην ἐν τῇ ἀγορᾷ τιμὴν, ἢ δὲ | πρᾶξις ἔστω Ναμεσήσει ἐκ τοῦ | Πατσεούτος καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόν- | των αὐτῶν πάντων καθάπερ ἐκ δίκης. | Ἡλιόδω(ρος) κεχρη(μάτικα). | ν Ναμοσι(σις) Πατσεού(τι) Σαλήτος, | (πυροῦ) ἀρ(τάβαι) ιβ. Pestman, 1985: 48.

⁴²² P.gr.Rein.I 21. Βλ. καὶ Boswinkel καὶ Pestman, 1982: 253-255.

τη συγγραφή. Η ομολογία γινόταν για σκοπούς επιβεβαίωσης και αποπληρωμής τους δανείου, προστατεύοντας τον δανειζόμενο από τυχόν παράβλεψη του δανειστή. Το κράτος των Πτολεμαίων τιμωρούσε τον δανειστή αυστηρά και του επέβαλε χρηματικό πρόστιμο, για την αναλήθεια και τη ψευδορκία του, και η επιβολή τιμωρίας δείχνει και το πόσο αμείλικτο ήταν το κράτος των Πτολεμαίων απέναντι στους υπηκόους του. Τέτοιου είδους ομολογίες είχαν καταγραφεί στην Ερμούπολη της Θηβαΐδας. Το 110 π.Χ., στην Ερμούπολη της Θηβαΐδας και στον πάπυρο P.gr.Rein.I 12 ομολογεί ο Δίδυμος, ότι έχει λάβει 250 αρτάβες από τον Διονύσιο και τη Δήμητρα. Το δάνειο έγινε στο Αγορανομείο της Ερμούπολης της Θηβαΐδας, σύμφωνα με τη συγγραφή. Σύμφωνα με το δάνειο, κανένας από τους οικείους του Δίδυμου, δεν πρέπει να επιτίθεται στους δανειζομένους Διονύσιο και Δήμητρα, αν δεν είχαν αποπληρώσει το δάνειο, διαφορετικά θα επιβαλλόταν πρόστιμο στον Δίδυμο, για ανάρμοστη συμπεριφορά.⁴²³ Στον πάπυρο P.gr.Rein.I 13 και το έτος 110 π.Χ., στην Ερμούπολη της Θηβαΐδας, ο Ανδρών ομολογεί, ότι έχει λάβει από τον Διονύσιο 40 αρτάβες στερεού σιταριού. Το δάνειο παραχωρήθηκε στο Αγορανομείο της Ερμούπολης της Θηβαΐδας. Σύμφωνα με τον πάπυρο κανένας από τους συγγενείς του Διονύσιου, ούτε και ο ίδιος, δεν έχει δικαίωμα να κατηγορήσει τον Άνδρωνα ότι δεν έχει τηρήσει τις δεσμεύσεις του απέναντι στη συγγραφή. Σε περίπτωση που ο Διονύσιος κατηγορεί τον δανειζόμενο, τότε θα του επιβληθεί χρηματικό πρόστιμο.⁴²⁴

Η τρίτη αρμοδιότητα που εκτελούσε ο Αγορανόμος τον 3^ο – 2^ο αι. π.Χ. ήταν η καταγραφή των οικιακών δούλων.⁴²⁵ Αρμοδιότητα που συναντάμε στον πάπυρο C.Ptol.Sklav. 9, το 197 π.Χ. Ο πάπυρος P.Col. I (Inv.480) του 198/7 π.Χ.⁴²⁶ επιβεβαιώνει ότι ο Αγορανόμος προέβαινε στην καταγραφή των δούλων και ο Πραγματευόμενος την ώνην και ο Αντιγραφέας όριζαν την τιμή πώλησης τους.⁴²⁷ Η φορολογία που επέβαλε το Πτολεμαϊκό κράτος ήταν ανάλογα με την τιμή πώλησης του δούλου⁴²⁸. Η διαδικασία της καταγραφής προϋπέθετε την επιβολή χρήματος. Τόσο ο πωλητής, όσο και ο αγοραστής με την καταγραφή ήταν νομικά κατοχυρωμένοι. Κανένας δεν μπορούσε να ξεγελαστεί, αφού επενέβαιναν οι κρατικοί θεσμοί για να

⁴²³ P.gr.Rein.I 12. Βλ. και Boswinkel και Pestman, 1982: 269-270.

⁴²⁴ P.gr.Rein.I 13. Βλ. και Boswinkel και Pestman, 1982: 271-274.

⁴²⁵ Westermann, 1929: 14.

⁴²⁶ Wolff, 1978: 192-193.

⁴²⁷ P.Col. I (Inv 480) (Παρ. I, αρ. 6).

⁴²⁸ Για την πώληση του δούλου, ο πωλητής και ο αγοραστής συμφωνούσαν μεταξύ τους το ποσό πώλησης, βλ. Westermann, 1929: 10-11.

επιβάλουν το δίκαιο και να θέσουν τη συμφωνία σε ισχύ. Στον πάπυρο C.Ptol.Sklav. 9 η Θαυβάστις κόρη του Σωκράτη, με τον κύριο της Απολλώνιο, φρόντισε να κάνει εγγραφή του δεκαοκτάχρονου δούλου της, Θασίου, όπως προέβλεπε το βασιλικό διάταγμα που συντάχθηκε το 197 π.Χ. Το 197 π.Χ., ο Πτολεμαίος Ε΄, είχε να αντιμετωπίσει εξεγέρσεις γηγενών Αιγυπτίων και μια επανάσταση στην Άνω Αίγυπτο. Το 185 π.Χ. κατέστειλε οριστικά τις εξεγέρσεις δούλων, στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο. Οι ιδιοκτήτες δούλων προέβαιναν σε εγγραφή των Αιγυπτίων δούλων, καταφεύγοντας στο αξίωμα του Αγορανόμου. Ο θεσμός της Αγορανομίας κατά την εγγραφή των δούλων σημείωνε τα προσωπικά χαρακτηριστικά του ιδιοκτήτη και του δούλου, όπως επίσης και την ηλικία τους. Η Θαυβάστις έχει πληρώσει στην τράπεζα του Φιλίππου, στο πρόσωπο του βασιλιά, 500 δραχμές, στον λογαριασμό του βασιλιά στην τράπεζα του Φιλίππου. Επίσης πλήρωσε έξοδα 52 δραχμών και οβολών και φόρο πώλησης δούλων 110 δραχμών και πέντε οβολών⁴²⁹. Ο πάπυρος P.Lille I 29 πραγματεύεται την απαγόρευση πώλησης δούλων για εξαγωγή. Το έτος συγγραφής του παπύρου είναι το 299 π.Χ. – 200 π.Χ., στον Αρσινοΐτη νομό και επισημαίνεται ότι οι νόμοι σύμφωνα με το διάγραμμα απαγορεύουν την πώληση δούλων για εξαγωγή.⁴³⁰ Μια άποψη που συμερίζονται πολλοί μελετητές είναι εκείνη που υποστηρίζει ότι οι Πτολεμαίοι δεν επέτρεπαν την πώληση δούλων σε ευρεία κλίμακα. Όμως, βάσει των στίχων 10-13 του πάπυρου P.Cair.Zen.I 59093, εξάγεται το συμπέρασμα ότι το εμπόριο δούλων διεξαγόταν στην Αίγυπτο, έστω με κάποιες ιδιαιτερότητες, αν και όχι σε ευρεία κλίμακα. Οι εξαγωγείς δούλων όφειλαν να εξασφαλίσουν ειδική άδεια. Στον συγκεκριμένο πάπυρο, ο Μενεκλής από την Τύρο, μετέφερε κάποια προϊόντα και

⁴²⁹ C.Ptol.Sklav. IX Ἀθηνόδωρος τοῖς ἀγορανόμοις χαίρειν. | τοῦ παρὰ Πύρρου τοῦ πράκτορος ὑπομνήματος | ὑπόκειται ὑμῖν τὸ ἀντίγραφον. καταγρά- | ψατε οὖν \τῆι Θαυβάστει/ τὴν ὄνην τοῦ σώματος | κατὰ τοῦτο. ἔρρωσθε, (ἔτους) η Ἀθὺρ κη. | Ἀθηνοδώροι διοικητῆι παρὰ Πύρρου. | ἀπογέγραπ<τ>αι κατὰ τὸ ἐκτεθὲν πρόσταγμα | (ἔτους) η Φαῶφι β περὶ τῶν ἐχόντων σώματα | Αἰγύπ[τι]α ἀπὸ τῆς ἐν τῇ χώρῃ ταραχῆς | Θαυβάστις Σωκράτου Σύρα μετὰ κυρίου | Ἀπολ[λ]ωνίου τῶν Ἀνθεμίδου Κρητῶς, | ὑπὸ τῆς θωρακιτῶν ἐπιλέκτων | Θάσιον[ν] ὡς ἐτῶν ιη ὃ ἔφη εἶναι | Αἰγύπτιον· καὶ τὴν καταβολὴν | πεποίηται Θαυβάστις ἐπὶ τὴν [[Σύρρου]] | [[Φι]λίππου τράπεζαν εἰς τὸν τοῦ | βασιλέω[ς] λό]γον (ἔτους) η Ξανδικού· |ε | χαλκοῦ (δραχμᾶς)φ καὶ καταλλαγὴν | [(δραχμῶν)] νβ (τετρώβολον) καὶ τὸ γενόμενον τέλος {τῆι} | τῶν ἀνδραπόδων[[ὄνη]ι] χαλκοῦ ρι (πεντωβόλου) | [. .] . . ας. ἐὰν σοι φαίνηται, σύνταξον | κ[α]ταγράψαι τὴν ὄνην τῆι Θαυβάστει | [οὔ]σηι ὡς ἐτῶν λ βραχεῖαι μελίχρῳι | [σ]τρογγυλοπροσ[ώπω]ι οὐλῆ μῆλωι δεξιῶ[ι] | [μ]ετὰ κυρίου Α[π]ο[λλ]ωνίου τοῦ Ἀπολλωνίου | column 2 ὡς ἐτῶν μ μέσου μελίχρου ἀναφαλάντου | ὄφα ἀφεστηκότα οὐλῆ μετώπωι | ἐξ ἀριστερῶν ἀγνῖδας Ἀρσινόης Εὐεργέ- | τιδος, Θασίου ἐτῶν ιη βραχεῖας | μελάγχρου στρογγυλοπροσώπου | οὐλαὶ πλειούς εὐσήμου ὄνη· | (ἔτους) η Ἀθὺρ κς Δαισίου δ.. Βλ. καὶ Bagnall καὶ Derow, 2004: 69-70.

⁴³⁰ P.Lille.I 29 10-16: κατὰ τοὺς νόμους τοὺς περὶ τῶν | οἰκετῶν ὄντας, πλὴν ὧν τὸ διά- | γραμμα ἀπαγορεύει. | μηθεὶ ἐξέστω σώματα πωλεῖν | [ἐπ'] εξαγωγῆι, μηδὲ στίζειν, μη- | δ[ε] . . [. .] . . [-ca.13 -] ἐπιχωρήσει. Βλ. καὶ Westermann, 1929 : 58.

δούλους από τη Γάζα στην Τύρο και από εκεί τα μεταφόρτωσε, χωρίς να τα δηλώσει στους Τελώνες και χωρίς να εξασφαλίσει άδεια εξαγωγής. Οι Τελώνες, όταν ενημερώθηκαν, κατάσχισαν τα αγαθά και τους δούλους του Μενεκλή.⁴³¹ Ο πάπυρος P.Cair.Zen.I 5980 δείχνει ότι από το λιμάνι της Γάζας γινόταν εξαγωγή δούλων προς την Αίγυπτο, εφόσον ο Φιλώτας, ένας από τους πράκτορες, οδηγεί τους δούλους που είχαν δραπετεύσει πίσω στο λιμάνι και τους παραδίδει στο πρόσωπο που ανέλαβε να τους κάνει εξαγωγή.⁴³² Αν διεξαγόταν εμπόριο δούλων σε ευρεία κλίμακα στην Αίγυπτο είναι ένα ερώτημα που ακόμη δεν έχει απαντηθεί. Παρά ταύτα, οι Πτολεμαίοι είχαν τη δυνατότητα να εισάγουν δούλους στην Αίγυπτο. Η Αίγυπτος μπορούσε να εισάγει δούλους από τη Ρόδο, η οποία είχε άριστες εμπορικές και πολιτικές σχέσεις με τις περιοχές της Μαύρης θάλασσας, που φημίζονταν για τη μεγάλη έκταση του δουλεμπορίου. Η εισαγωγή δούλων στην Αίγυπτο δεν προερχόταν μόνο από τη Ρόδο αλλά και από τους πειρατές. Ο πάπυρος P.Col. I (Inv.480), μάλλον φανερώνει τις στενές σχέσεις των Πτολεμαίων με τους πειρατές και συγκεκριμένα με το σπουδαίο πειρατή Δικαίαρχο.⁴³³ Η Criscuolo τονίζει, ότι στον εν λόγω πάπυρο ο Δικαίαρχος φαίνεται να παραδίδει μια δραχμή στο Πτολεμαϊκό στέμμα, ως οφειλή για την πώληση του κάθε δούλου. Ωστόσο, η υπόθεση της Criscuolo χρήζει επιβεβαίωσης, αν και αποτελεί μια ενδιαφέρουσα περίπτωση για την πολιτική των Πτολεμαίων έναντι των πειρατών. Αυτό ίσως να αποδεικνύει και την ιδιαίτερη φύση που είχε το εμπόριο δούλων για τους Πτολεμαίους. Πρέπει να κατανοήσουμε ότι η δυναστεία των Λαγιδών

⁴³¹ P.Cair.Zen.I 59093 10-13: καὶ περὶ τῶν ἐν οἴκῳ ὅτι ἔρρονται [πάντ]ες· καὶ Μενεκλῆς δὲ ὁ ἐν Τύρῳ | ἔφη σωματίᾳ τινα καὶ φορτία ἀγαγῶ[ν] αὐτὸς ἐκ Γάζης εἰς Τύρον | μετεξελέσθαι εἰς Τύρον, οὐ προσαγγεί[λαν]τα τοῖς τελώναις οὐδὲ ἔχοντα | ἐξαγωγὴν τῶν σωμάτων, τοὺς δὲ αἰσθημένους στερηῆσαι αὐτὸν. Βλ. καὶ Rostovtzeff, 1922: 33.

⁴³² P.Cair.Zen.V 59804 1-8: Φιλώτας Ζήνωνι χαίρειν. ἡξί[ι]ωσεν ἡμᾶς Κρότος γράψαι πρὸς σὲ περὶ τῶν | σωματίων τῶν ἀποχωρησάντων ἐκ τοῦ Γα]ζαίων λιμένος. ἐτύγ[χ]ανον γὰρ παρελιημ- | μένος ὑπὸ τε Ἀπολλοφάνους καὶ αὐτοῦ [ὄπως] ἂν αὐ[τοῖς τὰ π]ερὶ τοὺς τελώνας | συνοικονομήσῃ καὶ τὸ τάχος ἀπο. . . . α[.] αὐ[τοῖς] [ἀποστ]-εἰ[λ]ω. πορευθεὶς οὖν | πρὸς Ἡρώιδην τὸν τελώνην κατελάμβανον Ἀπολλοφάνην συγχώρησιν πεποιημένον | πρὸς αὐτὸν τέλους (δραχμῶν) π εἰς τὸ Ἀπολλωνίου ὄνομα. ταύτην μ[ἐ]ν οὖν τὴν ὠνήν ἡρά- | μην, ἄλλην δὲ ποιῶμαι εἰς τὸ Ἀπολλοφάνους ὄνομα καὶ ἀπὸ τ[ο]ῦ συγκεχωρημένου | τέλους ἀφεῖλον (δραχμᾶς) μ καὶ συγκατέστησα τὰ σώματα ἐπὶ τὸν λ[ι]μένα καὶ εἰσηγάγομεν | τὰ σώματα πρὸς Ἡρακλείδην καὶ παρεδώκαμεν Ἀπολλοφάνει καὶ [ἐ]φη αὐτὸς φυλάξειν, | ἡμᾶς δὲ οὐκ εἶα πράγματα ἔχειν βουλομένων ἡμῶν συνδιατ[ηρ]εῖν. Βλ. καὶ Bagnall, 1976: 20.

⁴³³ Η Criscuolo τονίζει ότι ο Δικαίαρχος είχε στενοὺς δεσμούς με την Αίγυπτο και συγκεκριμένα με την Αλεξάνδρεια, εφόσον ο υἱὸς του Κλιτόμαχος υπῆρξε ἐπώνυμος ιερέας της Πτολεμαϊδᾶς, την περίοδο 199/8 π.Χ., ὅταν βασιλιάς ἦταν ο Πτολεμαῖος Ε΄ Επιφανής: Criscuolo, στο Bouraselis, Stefanou και Thompson, 2013: 167-168. Ο Berthold εικάζει ότι το 204 π.Χ. ο Φίλιππος Ε΄ ἔστειλε τον Αιτωλὸ Δικαίαρχο με εἴκοσι πλοία σε μια ληστρική ἐπιδρομὴ στο Αἰγαίον διατάζοντας τον, ἐπίσης, να δώσει οποιαδήποτε βοήθεια μπορούσε στους Κρήτες: Berthold, 2010: 133.

δεν ήταν καθόλου αρνητική στη διεξαγωγή δουλεμπορίου στην Αλεξάνδρεια. Γιατί να μην χρησιμοποιούσαν την Αλεξάνδρεια, που ήταν το κέντρο της οικουμένης, ως το κυριότερο σημείο πώλησης δούλων. Η Αλεξάνδρεια διέθετε τις λιμενικές εγκαταστάσεις, τα κτήρια και τις υποδομές, για να διεξάγει σε μεγάλη κλίμακα δουλεμπόριο. Υπάρχει ενδεχόμενο οι αγοραπωλησίες δούλων στην Αίγυπτο, να περιορίζονταν στα όρια της, όμως η εισαγωγή τους στην Αίγυπτο, γινόταν συστηματικά.

Μια τέταρτη αρμοδιότητα που ανατέθηκε στο αξίωμα του Αγορανόμου και εμπίπτει στις δραστηριότητες του ως γενικού συμβολαιογράφου ήταν η καταγραφή διαθηκών κληρονομιάς, αποδεικνύοντας έτσι τον πολυδιάστατο ρόλο του. Ο κληρονόμος, που επιθυμούσε να μεταβιβάσει την κληρονομιά του στα άτομα της επιθυμίας του, όφειλε να μεταβεί στον Αγορανόμο για να του πιστοποιήσει την πράξη αυτή. Ο πάπυρος SB.XVIII 13168, που χρονολογείται το 123 π.Χ. και προέρχεται από τον Παθυρίτη νομό, παρουσιάζει την αρμοδιότητα καταγραφής διαθήκης κληρονομιάς. Στον πάπυρο ο Αγορανόμος ήταν ο Ηλιόδωρος που ήταν υπεύθυνος της άνω τοπαρχίας του Παθυρίτη νομού. Ο Παχνούβης, που είναι ακόμη υγιής και ελέγχει την κινητή και ακίνητη του περιουσία, επιθυμεί να τη μοιράσει στους δικούς του ανθρώπους. Γι' αυτό δίνει σχεδόν όλη του την περιουσία στη δεύτερή του σύζυγο, την Ταθώτη. Η Ταθώτη λαμβάνει οκτώ πρόβατα, δύο αγελάδες και το σπίτι στον νομό Λατοπόλεως. Αξιόλογο είναι, ότι ο Αγορανόμος γράφει στη διαθήκη που βρισκόταν η οικία του και ποιοί ήταν οι γείτονές του. Στους υιούς του, τον Πατ[. . .]ει και τον Πετεροσάθη, τους οποίους απέκτησε με την πρώτη του σύζυγο τους δίνει ένα κρεβάτι, μαζί με το στρώμα του.⁴³⁴

Οι νέες αρμοδιότητες που απέκτησε ο Αγορανόμος καταδεικνύουν ότι οι Πτολεμαίοι ήταν άριστοι γραφειοκράτες και κάθε κίνησή τους τη μελετούσαν, φροντίζοντας ώστε όλα όσα είχαν νομοθετήσει θα λειτουργούσαν στο έπακρο χωρίς να υπάρχει το περιθώριο λάθους. Το λάθος σήμαινε και αδυναμία του κρατικού μηχανισμού, όταν μπορούσε ο κάθε κάτοικος της Αιγύπτου, με πονηριά και δολιότητα να ξεγελάσει τον κρατικό μηχανισμό. Αυτό φρόντισαν να το αποφύγουν συστηματικά και πράγματι το κατάφεραν. Όπως είπαμε, η σημαντικότερη λειτουργία που εκτελούσε ο Αγορανόμος στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο ήταν η καταγραφή αγοραπωλησιών γης και δούλων. Κατά την αγοραπωλησία γης καθήκον του Αγορανόμου ήταν οπωσδήποτε η καταγραφή του

⁴³⁴ SB.XVIII 13168 (Παρ. I, αρ. 7). Βλ. και Bagnall και Derrow, 2004: 242-244

τεμαχίου, είτε αυτό περιλάμβανε οίκημα, οικόπεδο ή καρποφόρα γη. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Αγορανόμος πρέπει να γνώριζε κατά την καταγραφή αν πράγματι το τεμάχιο ανήκε στο άτομο που υποθήκευε τη γη, ώστε να λάβει το δάνειο. Προτού γίνει η καταγραφή του συμβολαίου, ο Αγορανόμος ήταν ενήμερος για την κτηματική γη του νομού. Χωρίς αυτό, δεν θα μπορούσε να καταγράψει το συμβόλαιο και το έγγραφο δεν θα είχε νομική ισχύ. Ο Πτολεμαϊκός Αγορανόμος έπρεπε να ήταν άριστος γνώστης ολόκληρης της κτηματικής περιουσίας στην Αίγυπτο. Ήταν ο κτηματολογικός λειτουργός της εποχής του οίκου των Λαγιδών, εφόσον φρόντιζε να γνωρίζει ποιος ήταν ο ιδιοκτήτης της γης. Είχε την αποκλειστική ευθύνη για την παροχή υπηρεσιών, σχετικά με το δικαίωμα κατοχής ακίνητης ιδιοκτησίας. Ο κρατικός μηχανισμός για να είναι απόλυτα σίγουρος, όφειλε να οργανώσει ένα τμήμα κτηματολογίου. Η οργάνωση της καταχώρησης ακίνητης ιδιοκτησίας, είχε οικονομικά οφέλη για τους Πτολεμαίους. Η εργασία αυτή αποτελούσε δικαίωμα εποπτείας, τόσο της βασιλικής όσο και της ιδιωτικής περιουσίας. Πιθανόν, το Αιγυπτιακό κτηματολόγιο οργανώθηκε με αποκλειστικό αρμόδιο τον θεσμό του Αγορανόμου. Η ύπαρξη κτηματολογίου στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο, ήταν εργασία απαραίτητη και αυτό διαφαίνεται και στους εισοδηματικούς νόμους του Πτολεμαίου Β΄ Φιλάδελφου, σχετικά με την επιβολή φόρων και ειδικότερα με την απόδοση της απόμοιρας, άμεση φορολογία που επιβαλλόταν στο κρασί για τη λατρεία της Αρσινόης Φιλαδέλφου από τους βασιλικούς γεωργούς. Ο πάπυρος μας πληροφορεί ότι οι βασιλικοί γραμματείς των νομών, σε όλη τη χώρα, ενέγραφαν το πλήθος των αρούρων που περιελάμβαναν τους αμπελώνες και το ποσό παραγωγής τους, ξεκινώντας από το 22^ο έτος, διαχωρίζοντας τη γη και την παραγωγή που ανήκε στους ναούς, ώστε να οριστεί και το υπόλοιπο της γης από την οποία έπρεπε να καταβάλλεται το ένα έκτο της παραγωγής κρασιού στον Φιλάδελο. Παράλληλα δίνονταν και γραπτές αναφορές στους πράκτορες του Σατύρου.⁴³⁵

Φαίνεται ότι ο θεσμός της Αγορανομίας στην Αίγυπτο αποκτά τον 1^ο αι. π.Χ. νέα καθήκοντα γενικού συμβολαιογράφου. Το αξίωμα του Αγορανόμου ήταν υπεύθυνο για την καταγραφή υποθηκών και δανείων εξασφαλίζοντας έτσι ασφάλεια στον

⁴³⁵ P.Rev.XXXVI 1-11: [[γι]\ο/νέσ[θω, ὅπως ἂν γίνηται κ[ατὰ τα γεγ]ραμμένα. | ἔρρωσθε. (ἔτους) κγ Δαισίου ε. | το[ὺς κατὰ τὴν χ]ώραν βασιλικούς γραμματεῖς | τῶ[ν νομῶν ἀπ]ογράφειν ἕκαστον οὗ νομοῦ γραμ- | μα[τεύει] τ[ὸ τ]ε πλήθος τῶν ἀρουρῶν τῆς ἀμπέ- | λων [καί] παρα[δ]είσων καὶ τὰ ἐκ τούτων γενήματα | κα[τὰ] γεωρ[γὸν] ἀπὸ τοῦ κβ (ἔτους), διαστελλοντας | τῆ[ν] ἰεράν γ[ῆν] καὶ τὰ ἐκ ταύτης γενήματα, | ἵνα [ἡ] λοιπὴ [. . .]η, ἐξ ἧς δεῖ τὴν ἕκτην συνάγεσθαι | τῆι Φιλα[δέλφωι, κ]αὶ τ[ο]ύτων δίδοναι χειρογραφίαν | τοῖ[ς] πα[ρὰ Σατύρῳ]υ πραγματευομένοις.

δανειστή και στον δανειζόμενο. Προστάτευε και τις δυο πλευρές, μηδενός εξαιρουμένου. Πεδίο δραστηριότητας του Αγορανόμου των Λαγιδών ήταν η καταγραφή διαθηκών κληρονομιάς. Το άτομο που ήθελε να κληροδοτήσει την περιουσία του, όφειλε να καταγράψει την πράξη στο γραφείο του Αγορανόμου. Με τον τρόπο αυτό, ο κληροδότης για να είναι βέβαιος, ότι η περιουσία του θα έπεφτε στα χέρια του ατόμου ή των ατόμων που επιθυμούσε, αναγκαζόταν να μεταβεί στο Αγορανομείο. Τα παραπάνω καθήκοντα του Αγορανόμου μας αποδεικνύουν ότι ο Αγορανόμος των Πτολεμαίων δεν θεωρούνταν ένας αμιγώς εμπορικός θεσμός, όπως παρατηρήθηκε γενικότερα στον Ελληνιστικό κόσμο, εφόσον δεν δρούσε αποκλειστικά μέσα στα όρια της εμπορικής αγοράς, αλλά ότι ανέπτυξε δραστηριότητες στα πεδία της οργάνωσης και της δικαιοσύνης του κράτους των Πτολεμαίων.

ΑΣΤΥΝΟΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Ο θεσμός της Αστυνομίας θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους θεσμούς στην εμπορική αγορά της Ελληνιστικής περιόδου. Σύμφωνα με την «Αθηναίων Πολιτεία»: *«Ορίζονται με κλήρο ακόμη δέκα Αστυνόμοι, απο τους οποίους οι πέντε εξασκούν το αξίωμα αυτό στον Πειραιά και πέντε στην πόλη. Αυτοί φροντίζουν, ώστε οι αυλητηρίδες, οι ψάλτριες και οι κιθαρίστριες να μην μισθώνονται για παραπάνω από δύο δραχμές και αν είναι αρκετοί εκείνοι οι οποίοι θέλουν την ίδια κοπέλα τραβούν κλήρο μεταξύ τους και την εκμισθώνουν σε αυτόν που κληρώθηκε. Φροντίζουν ακόμη αυτοί που μαζεύουν την κοπριά να την αποθέτουν δέκα στάδια μακριά από τα τείχη της πόλης. Απαγορεύει την ανέγερση κτηρίων πάνω στους δρόμους, την επέκταση ζύλινων υποστέγων πάνω από τους δρόμους, οχετών που ρέουν δίπλα στους δρόμους και παραθυροφύλλων που ανοίγουν προς τα έξω. Χρησιμοποιώντας δημόσιους δούλους γι' αυτό τον σκοπό, μεταφέρουν για ταφή τα πτώματα εκείνων που πεθαίνουν στους δρόμους»⁴³⁶. Σε περίπτωση που δεν εκτελούταν οι διαταγές τους, οι Αστυνόμοι επέβαλλαν πρόστιμο*

⁴³⁶ Αριστοτέλης Αθηναίων Πολιτεία L.2 και <αστυνόμοι> δέκα. τούτων δὲ ε' μὲν ἄρχουσιν ἐν Πειραιεῖ, πέντε δ' ἐν ἄστει, καὶ τὰς τε αὐλητρίδας καὶ τὰς ψαλτρίδας καὶ τὰς κιθαριστρίδας οὗτοι σκοποῦσιν, ὅπως μὴ πλείονος ἢ δυεῖν δραχμαῖν μισθωθήσονται, κἄν πλείους τὴν αὐτὴν σπουδάζωσι λαβεῖν, οὗτοι διακληροῦσι καὶ τῶ λαχόντι μισθοῦσιν. καὶ ὅπως τῶν κοπρολόγων μηδεὶς ἐντὸς ἰ' σταδίων τοῦ τείχους καταβαλεῖ κόπρον ἐπιμελοῦνται. καὶ τὰς ὁδοὺς κωλύουσι κατοικοδομεῖν, καὶ δρυφάκτους ὑπὲρ τῶν ὁδῶν ὑπερτείνειν, καὶ ὀχετοὺς μετεώρους εἰς τὴν ὁδὸν ἔκρουν ἔχοντας ποιεῖν, καὶ τὰς θυρίδας εἰς τὴν ὁδὸν ἀνοίγειν. καὶ τοὺς ἐν ταῖς ὁδοῖς ἀπογιγνομένους ἀναίρουσιν, ἔχοντες δημοσίους ὑπηρέτας. Βλ. και Rhodes, 1981: 573-575. Garland, 2001: 76-77.

και για σοβαρότερες παραβάσεις παρέπεμπαν τον υπαίτιο στο ηλιαστικό δικαστήριο υπό την προεδρία τους⁴³⁷.

Στο Αθηναϊκό διάταγμα του 320/19 π.Χ., οι Αστυνόμοι ήταν συνεργάτες των Αγορανόμων και βρίσκονταν υπό την επιτήρησή τους.⁴³⁸ Από κοινού με τους Αγορανόμους επόπτευαν και επιμελούνταν την εμπορική αγορά στην πόλη της Αθήνας και του Πειραιά. Κύρια τους αρμοδιότητα ήταν η συντήρηση των οδών και των πλατειών, έτσι ώστε όλα να είναι καλλωπισμένα και ομοιόμορφα για τις θρησκευτικές πομπές προς τιμήν του Διός και του Διονύσου, που τελούνταν κάθε χρόνο στην Αθήνα. Σύμφωνα με επιγραφή, οι Αστυνόμοι στην Αθήνα το έτος 272 π.Χ. – 271 π.Χ., όταν ήταν άρχοντας ο Γλαύκιππος, όφειλαν να επιμεληθούν την πομπή και τη θυσία στον Ασκληπιό φροντίζοντας ώστε η τράπεζα να ήταν πλήρης εδεσμάτων και παραμένοντας άγρυπνοι κατά τη διάρκεια της πομπής, κινούμενοι από καλοσύνη και φιλοτιμία.⁴³⁹ Η σύνδεση του θεσμού της Αστυνομίας με τις θρησκευτικές πομπές είναι προφανής. Κατά τη διάρκεια των πομπών οι Αστυνόμοι παρέμενα άγρυπνοι κατά τη νύκτα για να εξυπηρετούν τις ανάγκες του πλήθους που παρευρίσκονταν στην πομπή. Η επιμέλεια και η φροντίδα προς τους προσκυνητές αποτελούσε και πηγή εσόδων για τις πόλεις, καθώς διεκπεραιώνονταν εμπορικές συναλλαγές. Η Αθήνα έδινε μεγάλη σημασία στην καλή λειτουργία της εμπορικής αγοράς κατά τη διάρκεια των πομπών, επειδή οι αρχές ήταν βέβαιες, ότι θα έρχονταν άνθρωποι με χρήματα, πρόθυμοι να αγοράσουν και στη συνέχεια να εξάγουν αγαθά στις πατρίδες τους. Το 287 π.Χ. – 286 π.Χ. διαφαίνεται από άλλη επιγραφή, μια ακόμη θρησκευτική λειτουργία που εκτελούσαν οι Αστυνόμοι. Ο Αστυνόμος υπηρετούσε ως επιμελητής του ιερού της Αφροδίτης της Πανδήμου. Είχε την εποπτεία της ευκοσμίας και καθαριότητας του ιερού, της ευταξίας των λουτρών και των βωμών, ώστε το ιερό να εορτάσει την πομπή προς τιμήν της θεάς Αφροδίτης.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Σακελλαρίου, 2000: 210.

⁴³⁸ Garland, 2001: 77.

⁴³⁹ IG II² 704 9-22: ἔδοξε]ν τεῖ βουλευῖ | [καὶ τῶι δήμῳ· Μνησίε]ργος Μνησί[ο]- | [ὑ Ἀθμονεὺς εἶπεν· ἐπ]ειδὴ οἱ ἀστυν- | [όμοι οἱ ἐπὶ ...8....]ου ἄρχοντος | [ἐπεμελήθησαν τῆς πο]μπῆς καὶ τῆς | [θυσίας τῶι Ἀσκληπιῶι] καὶ τῆς κοσ[μ]ήσεως τῆς τραπέζης καὶ τ[ῆ]ς πανν-[υχίδος καλῶς καὶ φιλ]οτ[ι]μ[ω]ς, ἀγαθ- | [ῆ τύχη δεδόχθαι τε]ῖ β[ο]υ[λε]ῖ το[ῦ]- | [ς προέδρους, οἱ ἂν λάχ]ωσ[ι]ν [πρ]οεδρ- | [εὖειν ἐν τῶι δήμῳ εἰ]ς τὴν πρώτην | [ἐκκλησίαν χρηματίσ]αι περ[ὶ] τούτ]- | [ων, γνώμην δὲ ξυμβάλ]λεσθαι [τῆς βο] | [υλῆς εἰς τὸν δῆμον ὅ]τ[ι] δοκεῖ].

⁴⁴⁰ IG II² 659 7-19: Καλλίας Λ[υ]- | σιμάχου Ἑρμειος εἶπεν· ὅπ[ω]- | [ς ἂν οἱ ἀστυνόμοι οἱ ἀεὶ λαγχ]ά- | [νοντες ἐπιμέλειαν ποιῶντα] | τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης τῆς Πανδήμου κατὰ τὰ πάτρια, τύ- | χη ἀγαθεῖ, δεδόχθαι τῆ βου- | λῆι τοὺς προέδρους οἱ ἂν λάχω- | σιν προεδρεῦειν εἰς τὴν ἐπιού- | σαν ἐκκλησίαν προσαγαγεῖν τὸν | [ο]ἴκειον τῆς ἱερείας καὶ χρηματίσαι | περὶ τούτων, γνώμην δὲ ξυμβάλλε- | [σ]θαι τῆς

Το βασίλειο της Περγάμου υιοθέτησε τον θεσμό της Αστυνομίας και οι αρμοδιότητές των Αστυνόμων ήταν όμοιες με αυτές του Αστυνόμου της Κλασικής περιόδου. Ο καθαρισμός των οδών στην εμπορική αγορά ήταν υπό τη δική τους επίβλεψη. Χάρη στον αστυνομικό νόμο της Περγάμου γνωρίζουμε σημαντικές πληροφορίες για το πώς δρούσε ο Αστυνόμος κατά την Ελληνιστική περίοδο. Το νεοσύστατο βασίλειο της Περγάμου εισήγαγε αρκετά διοικητικά στοιχεία που ανάγονται στις πόλεις-κράτη της Κλασικής περιόδου, αφού οι Αγορανόμοι και οι Αστυνόμοι αναλάμβαναν μερίδιο ευθύνης στην τήρηση της ευνομίας στο βασίλειο των Ατταλιδών.

Ο Αστυνομικός νόμος της Περγάμου θεωρείται σημαντική επιγραφή, από την άποψη ότι πολλά νέα στοιχεία αναδεικνύονται, όσον αφορά τα ποικίλα καθήκοντα που εκτελούσε ο Αστυνόμος, ενώ γνωρίζουμε και διοικητικά μέτρα που λαμβάνονταν στη μείζονα περιοχή της Περγάμου στα Ελληνιστικά χρόνια.⁴⁴¹ Πρόκειται για αρμοδιότητες όμοιες με εκείνες που είχαν οι Αστυνόμοι των κλασικών χρόνων, οι οποίοι ήταν ήδη επιφορτισμένοι με την τήρηση των πολεοδομικών κανονισμών και την καθαριότητα της πόλης της Αθήνας και του Πειραιά. Το αξίωμα του Αστυνόμου είχε ως κύριο καθήκον να επιβλέπει τα κτήρια, τους δρόμους, τους ναούς, τις πηγές ύδατος, και αν τα οικοδομήματα είχαν συντηρηθεί και βρίσκονταν σε καλή κατάσταση.⁴⁴² Η σπουδαιότητα του Αστυνόμου στην Πέργαμο έγκειται στην επανέκδοση του νόμου τον 2^ο αι. π.Χ., από τον αυτοκράτορα Αδριανό, επειδή κρίθηκε ότι ο νόμος μπορούσε να εφαρμοστεί και στα Αυτοκρατορικά χρόνια.⁴⁴³ Ο νόμος υπολογίζεται ότι θεσπίστηκε στα χρόνια της βασιλείας του Ευμένη Β΄, ο οποίος βασίλευσε δύομιση περίπου αιώνες πριν από τον αυτοκράτορα Αδριανό.

Επικρατεί διαφωνία, για το πότε συντάχθηκε ο Αστυνομικός νόμος της πόλης της Περγάμου. Ο όρος «βασιλικός», που εμφανίζεται στην επιγραφή των αυτοκρατορικών χρόνων, δεν φαίνεται να ήταν σε διαδεδομένη χρήση στην Ελληνιστική περίοδο. Ο

βουλῆς εἰς τὸν δῆμον ὄ- | [τ]ι δοκεῖ τῆ βουλῆ, τοὺς ἀστυνό- | μους τοὺς ἀεὶ λαχόντας, ὅταν ᾖ | ἢ πομπή τῆ Ἀφροδίτη τει Πανδῆ- | μωι παρασκευάζειν εἰς κάθαρσι[ν] | τοῦ ἱεροῦ περιστερὰν καὶ περιαιε[ῖ] | [ψα]ι τοὺς βωμοὺς καὶ πιττώσαι τὰς [ὄ]- | [ροφὰς] καὶ λουσαι τὰ ἔδη παρα[σκευ]- | [άσαι δὲ κα]ῖ πορφύραν ὀλκήν— — | ————— τὰ ἐπὶ τ ——. Βλ. και BE, 1954: 243. Wilhelm, 1982: 611-612. Austin, 2006: 439-443.

⁴⁴¹ SEG XIII: 521 (Παρ. I, αρ. 8).

⁴⁴² Temporini και Haase, 1980: 679.

⁴⁴³ Oliver, 1955: 88.

Oliver διατυπώνει αντίθετα την άποψη ότι ο όρος γνώρισε μεγάλη απήχηση στον Ελληνιστικό κόσμο. Προσθέτει και επιβεβαιώνει ότι ο νόμος συντάχθηκε στα Ελληνιστικά χρόνια, από τον βασιλιά Ευμένη Β΄, εφόσον θεσμοί που αποδεδειγμένα υπήρχαν την περίοδο αυτή δεν τους συναντάμε στους Αυτοκρατορικούς χρόνους, όπως το αξίωμα του «ἐπὶ τῆς πόλεως», που δεν υπήρχε στους Ρωμαϊκούς χρόνους. Ο Klaffenbach αναφέρει μὲν ότι το αξίωμα του «ἐπὶ τῶν ἱερῶν προσόδων», εμφανίζεται και στα Ρωμαϊκά χρόνια, θεωρεί δε ότι θεσπίστηκε στα Ελληνιστικά χρόνια. Παρατηρεῖ πάντως ότι στη Ρωμαϊκή Αθήνα, το αξίωμα αυτό έχει διαφορετικό όνομα, καθώς ονομάζεται πλέον «ὁ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς διατάξεως»,⁴⁴⁴ και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο νόμος αποκαλείται βασιλικός εξαιτίας της εφαρμογής του από τον βασιλιά της Περγάμου Ευμένη Β΄.

Η επιγραφή αποτελείται από τέσσερις στήλες, εκ των οποίων η πρώτη στήλη σχετίζεται με τη συντήρηση των οδών και τονίζει ότι: «[Οἱ Αστυνόμοι] θα κάνουν επιθεώρηση και θα δώσουν ετυμηγορία ὅπως φαίνεται σε αυτά]. [Και αν] δεν υπακούν ακόμα, οἱ Στρατηγοί θα τους επιβάλλουν τὴ νόμιμη τιμωρία και θα αναθέσουν στον πράκτορα τὸ καθήκον τῆς εἰσπραξῆς τῶν προστίμων· οἱ Αστυνόμοι εκδίδουν σύμβαση για τὴν αποκατάσταση τῶν χώρων στην αρχική τὴν κατάσταση ἐντός / δέκα ἡμερῶν και θα απαιτοῦν ἀπὸ τῶν παραβάτων μια και ἐνάμιση φορές τὸ κόστος και θα πληρώνει τὸ ποσό που οφείλεται στους εργολάβους και τὸ υπόλοιπο στους ταμίες. Και αν οἱ Αστυνόμοι δεν ἐνεργοῦν / ὅπως ορίζει ὁ νόμος, οἱ Στρατηγοί θα εκδώσουν τὴ σύμβαση και οἱ Αστυνόμοι θα χρεώνονται με τὸ κόστος [που υπολείπεται] και θα τῶν επιβάλλεται ἐπιπλέον πρόστιμο 100 δραχμῶν. Οἱ Νομοφύλακες θα απαιτοῦν ἀπὸ αὐτοῦς [τὸ ποσό] ἄμεσα. Ἡ ἴδια διαδικασία ἐφαρμόζεται στην περίπτωση ἄλλων παραβατῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τῆς οδοῦς στην περιοχή [τῆς πόλης] οἱ κύριοι οδοί δεν πρέπει να εἶναι μικρότεροι ἀπὸ 20 πήχεις πλάτος και ὄχι λιγότερο ἀπὸ οκτώ, ἐκτός αν μερικοί ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν μονοπάτια μέσα στις γειτονιές τῶν για να ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τῶν. [Εκεῖνοι] που κατέχουν ἀκίνητα κατὰ μήκος τῶν οδῶν θα τα διατηροῦν / καθαρά και προσβάσιμα [και ἐπίσης] ἡ γειτονιά να ἔχει μια ἀπόσταση ... σταδίων, [συμβάλλοντας] στο κόστος και στις [ἐπισκευές. Και αν δεν [υπακούσουν, τὸ . . .] λαμβάνουν τίτλους / [ἀπὸ τῶν . . .]»⁴⁴⁵.

⁴⁴⁴ Oliver, 1955: 89.

⁴⁴⁵ SEG XIII: 521 Στήλη I [— — — ἐπισκολεῖωσαν καὶ ἐπικρεινέτω- | [σαν, καθ' ἃ ἂν αὐτοῖς φαίνηται] δίκαιον | [εἶναι. καὶ ἐὰν] μὴδ' οὕτως πείθονται, | [οἱ μὲν] στρατηγοὶ ζημιώσαντες αὐτοῦς | [τῆ] ἐκ τοῦ νόμου ζημίαι παραδότωσαν | τῶν πράκτορι πράσσειν. οἱ δὲ ἀστυνόμοι | ἐκδοσιν ποιησάμενοι

Η δεύτερη στήλη ασχολείται με την καθαριότητα και τη συλλογή των σκουβάλων των πολιτών, η τρίτη περιλαμβάνει την πολιτική που πρέπει να εφαρμοστεί στην οικοδόμηση των κτηρίων, όπως και τις ευθύνες που έχει ο ενοικιαστής και ο ιδιοκτήτης απέναντι στην πολιτεία, και η τελευταία στήλη ασχολείται με τις πηγές και την υδατοπρομήθεια. Ο Αριστοτέλης στα «Πολιτικά» επισημαίνει ότι το αξίωμα των Αστυνόμων είχε την ευθύνη για τη φροντίδα των δημόσιων και ιδιωτικών οικοδομών, που βρίσκονταν στο κέντρο της πόλης, για τη διατήρηση και την επισκευή ετοιμόρροπων οικοδομών και χαλασμένων οδών, όπως επίσης και για τη διατήρηση των γειτονικών ορίων.⁴⁴⁶ Η σπουδαιότητα του θεσμού της Αστυνομίας φαίνεται καθαρά και στους «Νόμους» του Πλάτωνα, που αναφέρει ότι: «Στη συνέχεια η φύλαξη των δρόμων και των δημοσίων κτηρίων τόσο μέσα στην όλη όσο και στα προάστια, ώστε μην παθαίνουν ζημιές από τους ανθρώπους και τα ζώα, με τη λήψη κατάλληλων μέτρων που ταιριάζουν στις πόλεις. Για τον σκοπό αυτό πρέπει να εκλεγούν άλλες δύο κατηγορίες οργάνων. Οι Αστυνόμοι θα ήταν υπεύθυνοι για όσα αναφέρθηκαν μέχρι στιγμής αυτό το σημείο και οι Αγορανόμοι που θα αναλάβουν την τήρηση της τάξης στην αγορά».⁴⁴⁷

Οι Αστυνόμοι ήταν επίσης οι αρμόδιοι φορείς για τη συλλογή των προστίμων που επέβαλλαν οι Αμφοδάρχες στους πολίτες της Περγάμου, όταν οι πολίτες δεν υπάκουαν στις διατάξεις του Αστυνομικού νόμου, ώστε να διατηρείται η κρατική περιουσία σε καλή κατάσταση. Οι Αμφοδάρχες ήταν κατώτεροι αξιωματούχοι, ταγμένοι υπό την

της ἀποκαταστά- | σεως {εως} τοῦ τόπου εἰς τὰ ἐξ ἀρχῆς ἐ- | ν ἡμέραις δέκα, τὸ διάφορον πράξαν- | τες ἡμιόλιον παρὰ τῶν ἀπειθούτων | ἀποκαταστησάτωσαν τοῖς μὲν ἡργο- | λαβηκόσιν τὸ ἐπιβάλλον, τὸ δὲ λοιπὸν | τοῖς ταμίαις. ἐὰν δὲ μὴ ποιήσωσιν οἱ | ἀστυνόμοι καθάπερ ὁ νόμος προστάσ- | σει, τὴν μὲν ἔκδοσιν ποιείσθωσαν οἱ | στρατηγοί, τὸ δὲ {λοιπὸν} διάφορον τῆς | ἐκδόσεως πραχθήτωσαν οἱ ἀστυνό- | μοι καὶ ἐκτὸς ἀποτεινέτωσαν ζημί- | ας δραχμὰς ἑκατόν. πραξάτωσαν δὲ | αὐτοὺς οἱ νομοφύλακες παραχρῆμα. | κατὰ ταῦτα δὲ γεινέσθω καὶ ἐπὶ τῶν | ἄλλων τῶν ἀπειθούτων. ἔστωσαν | δὲ τῶν κατὰ τὴν χώραν ὁδῶν αἱ μὲν | λεωφόροι μὴ ἐλάσσους τὸ πλάτος πη- | χῶν εἴκοσιν, αἱ δὲ ἄλλαι μὴ ἐλάσσους | πηχῶν ὀκτώ, ἐὰν μὴ τινες κατὰ τὰς □ | γεινιάσεις ἕνεκεν τῆς πρὸς ἀλλήλους | διόδου ἀτραποῖς χρῶνται. παρεχέσθωσαν | δὲ καθαρὰς καὶ πορευσίμους τὰς ὁδοὺς | [οἱ τ]ὰ κτήματα κεκτημένοι παρὰ τὰς ὀ- | [δοὺς καὶ] τὴν γεινιάσιν ἕως σταδίων | [... συνει]σφέροντες καὶ συνεπισκευ- | [άζοντες. καὶ] ἐὰν ἀπειθῶσιν, ἐν]εχυραζέτ[ω]- | [σαν αὐτοὺς οἱ — — —].

⁴⁴⁶ Αριστοτέλης Πολιτικά 1321b18-23: ἔτερα δὲ ἐπιμέλεια ταύτης ἐχομένη καὶ σύνεγγυς ἢ τῶν περὶ τὸ ἄστυ δημοσίων καὶ ἰδίων, ὅπως εὐκοσμία ἦ, καὶ τῶν πιπτόντων οικοδομημάτων καὶ ὁδῶν σωτηρία καὶ διόρθωσις, καὶ τῶν ὀρίων τῶν πρὸς ἀλλήλους, ὅπως ἀνεγκλήτως ἔχωσιν, καὶ ὅσα τούτοις ἄλλα τῆς ἐπιμελείας ὁμοίωτροπα. καλοῦσι δ' ἀστυνομίαν οἱ πλείστοι τὴν τοιαύτην ἀρχήν.

⁴⁴⁷ Πλάτων Νόμοι 759a ὁδῶν δὲ καὶ οἰκοδομῶν καὶ κόσμου τοῦ περὶ τὰ τοιαῦτα, ἀνθρώπων τε, ἵνα μὴ ἀδικῶσιν, καὶ τῶν ἄλλων θηρίων, ἐν αὐτῷ τε τῷ τῆς πόλεως περιβόλῳ καὶ προαστείῳ ὅπως ἂν τὰ προσήκοντα πόλεσιν γίγνηται. ἐλέσθαι δεῖ τρία μὲν ἀρχόντων εἶδη, περὶ μὲν τὸ νυνδὴ λεχθέν ἀστυνόμους ἐπονομάζοντα, τὸ δὲ περὶ ἀγορᾶς κόσμον ἀγορανόμους.

καθοδήγηση των Αστυνόμων. Μπορούσαν να επιβάλλουν πρόστιμο στους πολίτες της Περγάμου, ωστόσο δεν είχαν το δικαίωμα συλλογής των προστίμων. Την κατάσταση αυτή ορίζει η δεύτερη στήλη του Αστυνομικού νόμου και συγκεκριμένα αναφέρει ότι: *[. . . Οι Αμφοδάρχες] θα υποχρεώσουν [εκείνους που έχουν] πετάξει να καθαρίσουν τον τόπο], όπως ορίζει ο νόμος. Εάν δεν το κάνουν αυτό, οι Αμφοδάρχες θα το αναφέρουν στους Αστυνόμους. Οι Αστυνόμοι [θα συνάψουν συμβόλαιο μαζί με τους] Αμφοδάρχες και να απαιτούν [τα έξοδα από τους παραβάτες] και [να] τους επιβάλλουν πρόστιμο [δέκα] δραχμών]. Εάν κάποιος από τους [Αμφοδάρχες δεν καταφέρει να εκτελέσει] τις γραπτές του οδηγίες [θα του επιβληθεί πρόστιμο] από τους Αστυνόμους 20 δραχμές για κάθε [αδίκημα]. Τα ποσά [που συλλέγονται] από τα πρόστιμα [δίδονται] από μήνα σε μήνα [στους ταμίες] και θα είναι διαθέσιμα εάν [προκύψει ανάγκη] για τον καθαρισμό [των οδών], αλλά [δεν] θα είναι διαθέσιμα για [κανένα] άλλο σκοπό. Οι Αστυνόμοι θα έχουν την ευθύνη της είσπραξης των προστίμων και [οτιδήποτε] άλλου. [Εάν] αποτύχουν να εκτελέσουν οποιαδήποτε από τις γραπτές οδηγίες, θα τους επιβληθεί πρόστιμο από τους Στρατηγούς και από τον επί της πόλης 50 δραχμές για κάθε αδίκημα και το πρόστιμο αυτό θα κατατεθεί για τους σκοπούς που έχουν αναφερθεί. Όσον αφορά την εκσκαφή [των οδών]. Αν κάποιος σκάβει έδαφος ή πέτρες πάνω στις οδούς ή κάνει πηλό ή τούβλα ή κάνουν αποχετεύσεις, οι Αμφοδάρχες θα πρέπει να τους εμποδίζουν. Αν δεν συμμορφωθούν, οι Αμφοδάρχες θα τους αναφέρουν στους Αστυνόμους. Αυτοί θα τους επιβάλλουν πρόστιμο πέντε δραχμών για κάθε αδίκημα και / θα [τον] αναγκάσει να αποκαταστήσει τα πάντα στην αρχική κατάσταση και να χτίσει υπόγειες αποχετεύσεις. Εάν οι ιδιώτες εξακολουθούν να αρνούνται να υπακούσουν, εκδίδουν συμβόλαιο [επισκευών] εντός 10 ημερών και θα απαιτούν από αυτούς ένα και μισό χρόνο τα αναμενόμενα έξοδα. Ομοίως τους υποχρεώνουν για τις ήδη υπάρχουσες αποχετεύσεις να κατασκευαστούν υπόγεια. Εάν οι Αστυνόμοι αποτύχουν να πράξουν κάτι τέτοιο, αυτοί θα ευθύνονται για τα ίδια πρόστιμα. Σχετικά με τις πληρωμές, αν κάποιος δεν πληρώσει το δικό του μερίδιο κόστους της σύμβασης για [αφαίρεση] των απορριμμάτων από τις οδούς που καθαρίζονται με δημόσιες δαπάνες ή [δεν καταβάλλουν] τα πρόστιμα, οι Αμφοδάρχες θα πρέπει κατασχέσουν τους τίτλους από αυτούς και να τους θέσει ως υπόσχεση πριν από τους Αστυνόμους στην ίδια ημέρα ή την επόμενη ημέρα και εάν κανείς δεν έχει ορκιστεί εντός πέντε ημερών για να διεκδικήσει τα εμπορεύματα που έχουν*

κατασχεθεί ως ενέχυρα, τα πωλούν είτε στην ίδια ομάδα είτε στην αγορά όταν είναι γεμάτη / παρουσία των Αστυνόμων και θα πληρώσουν τις προσόδους...»⁴⁴⁸.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου, αν ο παραβάτης δεν πλήρωνε το πρόστιμο, η πολιτεία για να είναι εξασφαλισμένη η καταβολή του προστίμου, έπαιρνε ως ενέχυρο μέρος της προσωπικής του περιουσίας. Μεγάλο ποσό κατέληγε στον θησαυρό του βασιλείου της Περγάμου από τα πρόστιμα που θα επέβαλλαν οι αξιωματούχοι στους πολίτες, αλλά και στους άλλους αξιωματούχους, στην περίπτωση που δεν εκτελούσαν σωστά τα καθήκοντα τους.

Ο καλλωπισμός των κτηρίων συνιστούσε στοιχείο προσέλκυσης ξένων πολιτών και η καλή κατάσταση των οικοδομημάτων γύρω από την εμπορική αγορά όντως προσέλκυε μεγάλο αριθμό εμπόρων και αγοραστών. Η πόλη της Περγάμου, θέλοντας να αυξήσει τις εμπορικές της δραστηριότητες, σκόπευε να πετύχει με κάθε τρόπο και μέσο, τον

⁴⁴⁸ SEG XIII:521 Στήλη Π —————ΩΝΗ | —————
 —————ΩΝΑΛ | —————ΕΥΜΕ | —————
 —————#7ΤΩΙ | —————ΕΝΟΥ |
 —————ΥΠΑ | —————
 —————#7ΑΡ | —————ΙΕΣ | —————
 —————Υ | —————ΠΑΡ | —————
 ————— | —————ΕΡΑ... | [—————
 ————— τούς δ' ἐ]κβεβλη- | [κότας ..c.7.. οἱ ἀμφοδάρχα]ι ἀναγκα- | [ζέτωσαν ἀνακαθαίρειν τὸν τ]όπον,
 καθ' ἃ | [ὁ νόμος προστάσσει. εἰ δὲ μ]ή, προσαγγελ- | [λέτωσαν τοῖς ἀστυνόμοις]. οἱ δὲ ἀστυνό- | [μοι
 ἐκδότωσαν μετὰ τοῦ ἀ]μφοδάρχου καὶ | [τὸ γενόμενον ἀνάλωμα] πραξάτωσαν | [τοὺς ἀπειθοῦντας
 παραχρ]ῆμα καὶ ζημι- | [οὔτωσαν δραγμαῖς δέκα(?). ἐ]ὰν δὲ τις τῶν ἀμ- | [φοδαρχῶν μὴ ποιήσῃ τι τ]ῶν
 προγεγραμμέ- | [νων, ζημιούσθω ὑπὸ τ]ῶν ἀστυνόμων κα- | [θ' ἕκαστον ἀτάκτημα δ]ραγμαῖς εἴκοσιν. τὰ
 | [δὲ αἰεὶ γινόμενα δ]ιάφορα ἐκ τῶν ἐπιτί- | [μων ἀποδιδόσθω]σαν ἐκ μηνὸς εἰς μῆ- | [να τοῖς ταμίαις
 κ]αὶ ὑπαρχέτω[σ]αν, ἐὰν | [χρεία γείνηται(?), εἰς τὴν ἀνακάθαρσ]ιν | [τῶν ὁδῶν(?), εἰς δὲ ἄλλο μ]ηθὲν
 μεταναφε- | [ρέσθω. τῆς δὲ πράξεως καὶ τῶν ἄλλων | [πάντ]ων ἐπιμε[λ]είσθωσαν οἱ ἀστυνόμοι. | [ἐὰν
 δὲ τι μὴ ποιήσωσιν οὔτοι τῶν γεγραμ- | μένων, ζημιούσθωσαν ὑπὸ τῶν στρατη- | γῶν καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς
 πόλεως καθ' ἕκαστον | ἀτάκτημα δραγμαῖς πεντήκοντα καὶ κα- | τατασσέσθω καὶ αὕτη ἢ ζημία εἰς τὰ
 προγε- | γραμμένα. ννν χόος ννν ἐὰν τινες ἐν ταῖς | ὁδοῖς χοῦν ὀρύσσωσιν ἢ λίθους ἢ πηλὸν ποι- | ῶσιν
 ἢ πλίνθους ἔλκωσιν ἢ μετεώρους | ὀχετοὺς ποιῶσιν, κωλυέτωσαν αὐτοὺς | οἱ ἀμφοδάρχα. ἐὰν δὲ μῆ
 πείθωνται, ἐ [σ] - | παν<γ>ελλέτωσαν {²⁶ἐπαναγγέλλέτωσαν} τοῖς ἀστυνόμοις. οὔτοι | δὲ ζημιούτωσαν
 τὸν ἀπειθοῦντα καθ' ἕ- | καστον ἀτάκτημα δραγμαῖς πέντε καὶ | ἀναγκαζέτωσαν τὰ τε ἄλλα ἀποκαθιστά-
 | ναι εἰς τὰ ἐξ ἀρχῆς καὶ τοὺς ὀχετοὺς κρυ- | πτοὺς ποιεῖν. ἐὰν δὲ μῆδ' οὔτω πειθαρχῶ- | σιν οἱ ἰδιῶται,
 ἐκδοσιν ποιείσθωσαν ἐν ἡ- | μέραις δέκα καὶ τὸ γενόμενον ἀνάλωμα | πραξάτωσαν παρὰ τῶν
 ἀπειθοῦντων ἡμιό- | λιον. ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς προϋπάρχοντας ὀχε- | τοὺς ἐπαναγκαζέτωσαν κρυπτοὺς
 ποι- | εῖν. ἐὰν δὲ τι τούτων μὴ ποιήσωσιν οἱ ἀ- | στυνόμοι, αὐτοὶ ἔνοχοι ἔστωσαν ταῖς ἴσαις | ζημίαις.
 ννννν πράξεως νννν ἐὰν τινες | μὴ ἀποδιδῶσιν τῶν κοινῆ ἀνακαθαρθ<έ>ν- | των ἀμφοδῶν τὸ γινόμενον
 μέρος τῆς | ἐκδόσεως τῶν κοπρίων ἢ τῶν ἐπιτίμων, | λαμβανέτωσαν αὐτῶν οἱ ἀμφοδάρχα | ἐνέχυρα καὶ
 τιθέσθωσαν ἐνεχυρασίαν | πρὸς τοὺς ἀστυνόμους ἀθημερὸν ἢ τῆι ὑ- | στεραῖαι καί, ἐὰν μῆθεις
 ἐξομώσηται τὰ ἐ- | νεχυρασθέντα ἐν ἡμέραις πέντε, πωλεί- | τωσαν αὐτὰ ἢ ἐν φράτρηι ἢ ἐν τῆι ἀγορᾷ
 πλη- | θουσίη συναπόντων τῶν ἀστυνόμων | καὶ τὸ μὲν γινόμενον κομι<ζ>έσθωσαν | — — — ἀπο.2-
 3.ΟΣΜ — — — | — — —

στόχο που έθεσε, την προσέλκυση επενδύσεων. Η τρίτη στήλη περιγράφει με λεπτομέρεια τον ρόλο του Αστυνόμου της Περγάμου για τον καλλωπισμό της αγοράς και συγκεκριμένα: «Θα πραγματοποιήσουν μια επιθεώρηση και εάν τους (τοίχους) φαίνεται, ότι θέλουν επισκευή, οι ιδιοκτήτες θα τους επισκευάσουν. / Εάν κάποιος από αυτούς αρνείται να το πράξει, οι Αστυνόμοι θα κάνουν σύμβαση μαζί με οποιονδήποτε από τους ζημιωθέντες που είναι πρόθυμοι. Θα πάρουν αμέσως τα τρία πέμπτα των δαπανών που προκύπτουν από / τον δράστη και δύο πέμπτα από το άλλο πρόσωπο και θα δοθούν (τα χρήματα) στους εργολάβους. Όσον αφορά τα τοιχώματα που χρειάζονται επισκευή ή έχουν καταρρεύσει, εάν οι γείτονες χρησιμοποιούν ολόκληρους τους τοίχους / στον ίδιο βαθμό συμβάλλουν εξίσου στα έξοδα κατασκευής. Αν κάποιος γείτονας έχει ένα κτήριο κατά μήκος του τοίχου του, ενώ ο άλλος έχει ανοιχτό χώρο, ο πρώτος θα συνεισφέρει τα δύο τρίτα στο κόστος κατασκευής / και ο τελευταίος το ένα τρίτο. Θα πληρώσουν τα ίδια ποσά, αν υπάρχει ένα διάωροφο κτήριο κατά μήκος του τοίχους και το άλλο είναι μονοκατοικία. Αν κάποιος καταστρέψει τοίχους, θα παρουσιαστούν ενώπιον των Αστυνόμων και εάν αποδειχθεί ότι είναι ένοχοι και χάσουν την υπόθεσή τους, τότε πληρώνουν το κόστος για τη ζημία που έχει γίνει. Δεν θα είναι επιτρεπτό η τοποθέτηση πρόσθετων κτηρίων απέναντι στους τοίχους των πλευρών / ούτε η διάσπαση μέσω αυτών, ούτε να τους κάνουν ζημιά χωρίς τη συγκατάθεση των ιδιοκτητών. Σχετικά με τα γειτονικά τείχη που αδικούν τους κατοίκους, εάν οι ιδιοκτήτες επιθυμούν να ανοίξουν προσβάσιμα περάσματα από την πλευρά των γειτόνων, ελεύθεροι (τοίχοι), υπό την προϋπόθεση ότι δεν προκαλούν κανένα αδίκημα στους γείτονες, δεν θα τους εμποδίσει κανένας να το πράξει, εφόσον δεν θα υπερβούν ένα κυβικό μέτρο πλάτος και να τα καλύψει αμέσως με λίθινες πέτρες, αφού το εξωτερικό τοίχωμα του / ανοικτού περάσματος έχει οικοδομηθεί με ασφάλεια, αν δεν υπάρχουν πέτρες, όπου πρέπει να τοποθετηθούν τα κτήρια. Όταν θα το καλύψουν (οι κατασκευαστές) δεν πρέπει να κάνουν τις βάσεις υψηλότερο από το έδαφος έδαφος εκτός απ' αυτό που χρειάζεται για να απορρέει το νερό. Οι κατασκευαστές πρέπει να είναι ιδιοκτήτες / των προσβάσιμων περασμάτων, σε περίπτωση που οι γείτονες θα είναι ιδιοκτήτες των χώρων πάνω από αυτούς αφού τους καλύψουν, υπό τον όρο ότι δεν το χρησιμοποιούν για οποιονδήποτε σκοπό επιζήμιο σε τοίχους άλλων. Αυτοί (οι οικοδόμοι) θα πρέπει να ανοίγουν τις διαβάσεις από τα σπίτια τους. Αλλά αν αυτό δεν είναι δυνατό σύμφωνα με την ετυμηγορία του αρχιτέκτονα μαζί με τους Αστυνόμους, οι γείτονες θα παρέχουν πρόσβαση σε εκείνους που εισέρχονται για καθαρισμό και παρομοίως όταν υπάρχει μια κατάρρευση / και (ανοικτά περάσματα) πρέπει να επισκευαστούν. Γι' αυτούς που εισέρχονται με άσχημη

*πρόθεση οι Αστυνόμοι θα αποφασίσουν αν θα καταδικαστούν και αν καταδικαστούν θα τους επιβληθεί ποινή πέντε δραχμών. Κανείς δεν πρέπει να σκάψει μια τάφρο απέναντι στο τοίχωμα άλλου / ή σε τοίχο τρίτου ατόμου, ούτε να τοποθετήσει αγγεία κρασιού, ούτε να φυτέψει κάτι ούτε να κάνει οτιδήποτε που θα έβλαπτε τον τοίχο. Αν κάποιος κάνει κάτι και ο ιδιοκτήτης τον κατηγορήσει, οι Αστυνόμοι θα εξετάσουν την υπόθεση και θα εκδώσουν ετυμηγορία / σύμφωνα με ό,τι φαίνεται δίκαιο σε αυτούς. Όσον αφορά τα τείχη των ξένων, σπίτια που πρόκειται να καταρρεύσουν, όταν οι γείτονες δίνουν ειδοποίηση για τη βλάβη...».*⁴⁴⁹

Η διορατικότητα του βασιλιά Ευμένη Β', όσον αφορά τον επιμερισμό των καθηκόντων του Αστυνόμου της Περγάμου, βοήθησε ουσιαστικά στην πρόοδο της οικονομίας της πόλης μέσα από το εμπόριο. Ο καλλωπισμός και η ευπρέπεια, που έπρεπε να έχουν τα κτήρια, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του εμπορίου μέσω της προσέλκυσης επενδυτών γης. Σε περίπτωση που τα κτήρια γύρω από την εμπορική αγορά δεν

⁴⁴⁹ SEG XIII:521 **Στήλη III** ἐπισκοπείτωσα[ν κ]αί, ἐὰν φαίνωντα[ι] | αὐτοῖς ἐπισκευά[σι]μοι εἶναι, ἐπισκευ- | ἀζέτωσαν οἱ κεκτημένοι. ἐὰν δέ τι- | νες αὐτῶν μὴ βούλωνται, ἐκδότησαν | οἱ ἀστυνόμοι μετὰ τοῦ προαιρουμένου τῶν | βλαπτομένων. τοῦ δὲ γενομένου[υ ἀ]ναλώ- | ματος πραξάτωσαν παραχρῆμα παρὰ | μὲν τοῦ ἀπειθοῦντος τὰ τρία μέρη, παρὰ | δὲ τοῦ ἄλλου τὰ δύο καὶ ἀποκα[τ]αστησά- | τωσαν τοῖς ἡργολαβηκόσι[ν]. τῶν δὲ δε- | ομένων ἐπισκευῆς κοινῶ[ν] τοίχων | ἢ καταπεσόντων, ἐὰν μὲν ὅλοις τοῖς τοί- | χοις ὁμοίως οἱ γείτονες χρῶνται, τὸ ἴσον | εἰσφ[ε]ρέτωσαν εἰς τὴν οἰκοδομίαν. ἐ- | ἀν δὲ ὁ μὲν προσοικῆ πρὸς τῶι τοίχῳ, ὁ | δὲ ὑπα[ίθ]ρωι χρῆται, εἰσφερέτωσαν | εἰς τῆ[ν] οἰκοδομίαν ὁ μὲν προσοικῶν | τὰ δύο μέρη, ὁ δὲ ὑπαίθρῳ χρώμενος τὸ | τρίτον. ὁμοίως δὲ ἀποτινέτωσαν καὶ | ἐὰν ὁ μὲν ὑπερῶιον οἶκημα πρὸς αὐτῶι | ἔχη, ὁ [δ]ὲ ἀπλοῦν. ἔστω δὲ περὶ μὲν τ<ὦ>ν | κοινῶν τοίχων ὑπὲρ τοῦ καταφθει- | ροντος πρόσκλησις πρὸς τοὺς ἀστυνό- | μους καί, ἐὰν φαίν<ω>νται ἔνοχοι ὄντες | κρίσει νικηθέντες, ἀποτινέτωσαν | τὴν βλάβην αὐτῶν. μὴ ἐξουσία δὲ ἔστω | ἐπὶ τοὺς κοινούς τοίχους μήτε ἐπουκο- | δομῆν μήτε διορύσσειν μήτε ἄλλο κα- | ταβάλλειν μηθέν, ἐὰν μὴ πείσωσιν | τ[οὺς] κυρίου. ὅσοι δὲ τοῖχοι πρόσχωροι ὄν- | τες [β]λάπτουσιν τοὺς ἐνοικοῦντας, ἐὰν βού- | λω[ν]ται αὐτοῖς οἱ κύριοι ὑπαίθροις οὔσιν τὰ | πρὸς τοὺς γείτονας περιστάσεις ποιεῖν, | μηθέν βλάπτοντες τοὺς γείτονας μὴ κω- | λυέ[σθωσα]ν πο[ι]εῖν τὸ πλάτος μὴ πλεῖον | πήχεως καὶ στεγάζοντες αὐτὰς παραχρῆ- | μα γείσσειν λιθίνους, τοῦ ἐκτὸς τοίχου τῆς | περιστάσεως οἰκοδομηθέντος ἀσφα- | λῶς, ἐὰν μὴ πέτραι ἦ, οὗ τὰ γείση ἐπιτεθήσε- | ται. μὴ ποιείτωσαν δὲ στεγά[ζον]τες ὑψη- | λότερον τὸ ἔδαφος τοῦ λοιποῦ ὑπαίθρου | πλὴν ὅσον ὕδατι ἀπόρρουν. κύριοι δὲ ἔστω- | σαν τῶν μὲν περιστάσεων οἱ ποιήσαντες, | τῶν δὲ ἐπ' αὐτῶν τόπων, ὅταν στεγασθῶ- | σιν, οἱ γείτονες εἰς μηθέν χρώμενοι, ἐξ οὗ | καταβάψουσιν τοὺς ἀλλοτρίους τοίχους. | ποιείτωσαν δὲ τὰς εἰσόδους τῶν περιστά- | σεων ἐκ τῶν ἰδίων οἰκιῶν. ἐὰν δὲ ἀδύνα- | τον ἦ κρεῖνοντος τοῦ ἀρχιτέκτονος μετὰ | τῶν ἀστυνόμων, διδότησαν οἱ γείτονες | τὴν εἴσοδον τοῖς εἰσπορευομένοις ἔνεκεν | ἀνακαθάρσε<ω>ς, ὁμοίως δὲ καὶ ἐὰν πτώμα- | τος γενομένου ἐπισκευῆς προσδέωνται. | ὑπὲρ δὲ τῶν κατ' ἐπιηρασμὸν εἰσπορευ- | ομένων ἐπικρεῖνοντες οἱ ἀστυνόμοι, ἐὰν | καταλαμβάνωσιν, ζημιούτωσαν αὐτὸν | δραχμαῖς πέντε. μηθεὶς δὲ πρὸς ἀλλοτρί- | ωι ἢ κοινῶι τοίχῳ μήτε ὀρύγματα ποιεῖτω | μήτε πιθάκνας ἰστάτωι μήτε φυτευέτωι | μήτε ἄλλο ποιεῖτωι μηθέν, ἐξ οὗ καταβά- | ψει τ<ὸ>ν τοίχον. εἰ δὲ μή, ἐὰν ἐγκαλῆ ὁ κύριος, | οἱ ἀστυνόμοι ἐπισκοπείτωσαν καὶ ἐπικρεῖ- | νέτωσαν, καθ' ἃ ἂν αὐτοῖς φαίνηται δίκαιον | εἶναι. καὶ ὅσοι δ' ἂν τοῖχοι τῶν ἀλλοτρίων οἰκι- | ῶν μέλλοντες καταλείπτειν, προφ[ηνάν]- | των <τῶν> γειτόνων τὴν βλάβην10-13..... | ρα γεινομέ[ν]ῃ ἐπι...ΑΣ — — — | — — — | [— — — — — — — — — — — — — — — —]

βρίσκονταν σε καλή κατάσταση, τότε οι εργασίες της αγοράς θα ήταν σαφώς μειωμένες, αφού δεν θα εμπιστεύονταν τον χώρο για τις συναλλαγές τους, τόσο οι πωλητές όσο και οι αγοραστές.

Ένα ακόμη καθήκον του Αστυνόμου στην Πέργαμο των Ατταλιδών ήταν να επιβλέπει αν οι δρόμοι ήταν καθαροί, ιδίως μετά από τις πανηγύρεις. Οι πανηγύρεις αποτελούσαν πηγές μεγάλων εσόδων, τόσο για τα βασίλεια όσο και τις πόλεις του Ελληνιστικού κόσμου, καθώς είχαν και εμπορικό ρόλο και επηρέαζαν την οικονομική ζωή της πόλης και του ιερού.⁴⁵⁰ Κατά τη διάρκεια των πανηγύρεων κατέφθαναν άνθρωποι από διάφορα μέρη του Ελληνιστικού κόσμου, ως επί το πλείστον έμποροι για να πωλήσουν την πραμάτεια τους επειδή γνώριζαν ότι θα κέρδιζαν περισσότερα χρήματα σε μια έκτακτη εμποροπανήγυρη από ό,τι αν πωλούσαν το εμπόρευμα τους στην αγορά. Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης στα Ελληνιστικά χρόνια σχετιζόταν, λοιπόν, άμεσα και με τις πανηγύρεις. Η αύξηση της πώλησης αγαθών κατά τη διάρκειά τους είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των προϊόντων που είχαν μεγάλη ζήτηση και αυτό θα συνέβαλε στη σταθεροποίηση της τιμής τους.

Οι πανηγύρεις και οι αγώνες στον αρχαίο κόσμο ήταν στενά συνδεδεμένες με τα κοινά και τις εμπορικές αγορές. Τόσο οι πανηγύρεις, όσο και οι αγώνες απέφεραν εισόδημα στις πόλεις εξαιτίας της επιβολής φόρων στα εισαγόμενα προϊόντα. Πολλοί δούλοι πωλούνταν στις εμπορικές πανηγύρεις και η πώλησή τους απέδιδε κέρδος. Ο Migeotte επιβεβαιώνει και αναγνωρίζει ότι οι πανηγύρεις είχαν εμπορικό χαρακτήρα και διαρκούσαν για λίγες ημέρες, για να τιμήσουν κάποια θεότητα ή την έναρξη αθλητικών αγώνων. Τονίζει, δε, ότι πολλοί έμποροι έρχονταν να πωλήσουν το εμπόρευμά τους και οι αγοραστές έβρισκαν σε καλές τιμές διάφορα αγαθά, εξαιτίας του μεγάλου αριθμού, που διοχετεύονταν στη λιανική πώληση.⁴⁵¹ Τα βασίλεια και οι πόλεις, με τη θέσπιση των εμπορικών θεσμών μεριμνούσαν να παραμείνουν οι δρόμοι προσπελάσιμοι και καθαροί, μετά τη διεξαγωγή των πανηγύρεων και των αγώνων.

Εκτός βέβαια από την καθαριότητα και την ευπρέπεια των κτηρίων και των δρόμων, οι Αστυνόμοι επιθεωρούσαν και την καλή λειτουργία του συστήματος υδροδότησης στην πόλη, και κατ' επέκταση στην αγορά. Οι κρήνες πρόσφεραν άφθονο νερό στους εισερχομένους και εξερχομένους από την αγορά, όπως επίσης και στον πληθυσμό της

⁴⁵⁰ Psoma, στο Malkin, Constantakopoulou και Panagopoulou, 2009: 233-236.

⁴⁵¹ Για τον ρόλο των πανηγύρεων στις πόλεις-κράτη, βλ. Migeotte, 2009: 129-130.

πόλης. Η παροχή νερού ήταν σημαντική για την αποπεράτωση των εμπορικών συναλλαγών εντός αγοράς και για τον λόγο αυτό σχετίζονταν με την ανάπτυξη της εμπορικής αγοράς. Η οικοδόμησή τους γύρω από αυτήν ήταν επιτακτική ανάγκη, εξυπηρετώντας τόσο τις ανάγκες των εμπόρων, όσο και των αγοραστών. Κανένας πολίτης ή ελεύθερος δεν επιτρεπόταν να χρησιμοποιεί τις δημόσιες κρήνες, είτε για να πλύνει τα ρούχα του, είτε για να πιούν τα ζώα του νερό. Όποιος δεν συμμορφωνόταν με τις διατάξεις του νόμου πλήρωνε βαρύ πρόστιμο. Η τιμωρία για τον δούλο δεν ήταν η ίδια, με αυτή του πολίτη ή του ελευθέρου, καθώς οι αρχές τον τιμωρούσαν με μαστίγωμα.

Ειδικότερα, η πόλη της Περγάμου έδωσε εξουσιοδότηση στο αξίωμα του Αστυνόμου για την επιβολή και τη συλλογή φόρων και προστίμων. Η φορολογία, για όσους δεν εφάρμοζαν τον Αστυνομικό νόμο, θεωρούνταν τακτική πρόσοδος που χρησιμοποιούνταν για την οικονομική ευρωστία. Η φορολογία για την Πέργαμο αποτελούσε πηγή εσόδων, εφόσον δεν έλεγχε σημαντικά μονοπωλιακά προϊόντα, που μπορούσαν να της αποφέρουν συμπληρωματικά έσοδα, κάτι που εφάρμοσε η δυναστεία των Πτολεμαίων. Καταλήγοντας, ο Αστυνομικός νόμος που επιβλήθηκε στην Πέργαμο αποσκοπούσε στην οικονομική ανάπτυξη της πόλης. Χάρη στα εμπορικά μέτρα που έλαβε η Πέργαμος αποτέλεσε μια σπουδαία εμπορική δύναμη στα Ελληνιστικά χρόνια. Ο στενός δεσμός της με τη Ρόδο άνοιξε νέους εμπορικούς ορίζοντες, που οδηγούσαν αφενός στην Ανατολή και αφετέρου στη Δύση. Η εμπορική δραστηριότητα στην πόλη της Περγάμου επιτεύχθηκε και υποβοηθήθηκε μέσω της εδραίωσης του θεσμού της Αστυνομίας στην οικονομική διοίκηση. Η Πέργαμος ήταν η πολιτεία εκείνη της Ελληνιστικής περιόδου που εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο και συνδύασε άριστα τα καθήκοντα του Αστυνόμου, που προϋπήρχαν στην Κλασική περίοδο, με τις ανάγκες της πόλης, δημιουργώντας έτσι τον κατ'εξοχήν οικονομικό αξιωματούχο που δρούσε στο περιβάλλον της αγοράς.⁴⁵² Τα καθήκοντα που ανέπτυξε απέβλεπαν με τρόπο μεθοδικό στην αύξηση του εμπορίου και στην οικονομική ευμάρεια της περιοχής. Ο ρόλος τους ενισχύθηκε από τη θεσμοθέτηση κατάλληλων μέτρων, όπως άρμοζε στις Ελληνιστικές πόλεις, έχοντας ως στόχο την αναθέρμανση των οικονομικών τους. Το αξίωμα του Αστυνόμου μαρτυρείται και στη Δήλο, όπως θα ανέμενε κανείς από τις σχέσεις που είχε με την Αθήνα. Η επιγραφή IG XI, 1296

⁴⁵² Cox, 2007: 773.

χρονολογείται στα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. και σε αυτήν διακρίνουμε νέα καθήκοντα των Αστυνόμων, σε σχέση με τον Αστυνόμο της Αθήνας των κλασικών χρόνων. Οι Αστυνόμοι, από κοινού με τους δούλους, φρόντιζαν να επιτηρούν και να προστατεύουν τις περιουσίες των πολιτών της Δήλου από τους κλέφτες,⁴⁵³ καθώς όπως φαίνεται το φαινόμενο των κλοπών ήταν ιδιαίτερα αυξημένο κατά το διάστημα αυτό. Επίσης, ο Αστυνόμος ήταν υπεύθυνος για την προστασία και την ευταξία των ιερών των θεών, ώστε να μην υποστούν οποιεσδήποτε ζημιές. Το νησί της Τήνου θέσπισε τον θεσμό της Αστυνομίας κατά την Ελληνιστική περίοδο. Ο Αστυνόμος της Τήνου διακρίνεται για μια παράπλευρη λειτουργία, σε σχέση με αυτές που εκτελούσε την Κλασική περίοδο. Η αρμοδιότητά του, σύμφωνα με την επιγραφή IG, XII 5,872 του 3^{ου} αι. π.Χ. αποδεικνύει ότι ο Αστυνόμος έκανε καταγραφή πωλήσεων σε οικίες και οικόπεδα.⁴⁵⁴ Η καταγραφή αποδεικνυόταν χρήσιμη για την πόλη της Τήνου επειδή η πώληση προαπαιτούσε και πληρωμή. Η απόδειξη πληρωμής καταγραφόταν από τους Αστυνόμους και δινόταν λογικά στους αγοραστές του σπιτιού ή του οικοπέδου, παρέχοντας έτσι εγγύηση στον αγοραστή για την αγορά του. Βάσει αυτής της επιγραφής διακρίνεται ένας νέος οικονομικός ρόλος του Αστυνόμου, αφού δεν λειτουργούσε μόνο εντός εμπορικής αγοράς, όπως συνέβαινε στα κλασικά και Ελληνιστικά χρόνια, αλλά μεριμνούσε και για την προστασία των πολιτών, όταν αυτοί αγοράζαν σπίτια ή οικόπεδα. Τα νέα καθήκοντα, που προστέθηκαν στον θεσμό της Αστυνομίας από τους κατοίκους της Τήνου, αναδεικνύουν τη σημασία του θεσμού. Κάτι αντίστοιχο έκανε και η μοναρχία των Πτολεμαίων, προσθέτοντας καθήκοντα στον Αγορανόμο.

⁴⁵³ IG XI,4 1296 face A.1[τ]άδε έπεύχονται ιερεῖς τε καὶ | ιέρειαι κατὰ τὰ πάτρια· ὅστις ἐ- | γ Δήλου ἀνδράποδον ἐξάγει εἶ- | τε ἄκον εἴτε ἐκὸν ἢ ἐκ τῶν τε- | μενῶν τῶν ἱερῶν τῶν τοῦ θεοῦ | ἐπὶ βλάβῃ τοῦ δεσπότου, ἐξώ- | λη εἶναι καὶ αὐτὸν καὶ γένος | καὶ οἰκησιν τὴν ἐκεῖνου· καὶ ὅστις | συνειδῶς μὴ δηλώσει ἐν τοῖς ἄσ- | τυνόμοις, τοῖς αὐτοῖς ἔνοχος ἔσ- | τω· καὶ εἴ τις τι ἄλλο ἐγ Δήλου βιάζ[οι]- | το παρὰ τὰ πάτρια τὰ Δηλίων, ἐξώλ[η] | εἶναι αὐτὸν καὶ οἰκησιν τὴν ἐκεῖνο[υ]. | ἄστυνόμοι ἐπεμελήθησαν Σαρπη- | δῶν Καρνέου, Ὀνησιγένους Θεμέων[ος], | Ἀρίγνωτος.

⁴⁵⁴ IG XII,5 872 1-4: κατὰ τάδε πράσεις ἐγένοντο χωρίων [καὶ ο]ικίων καὶ προικ[ῶν] δόσεις [ἐ]π’ ἄρχοντος Ἀμ[ει]ν[ό]λ[α] πρὸς τ]οὺς ἀστυ[νόμου]ς Σωσιμ[—] — — — — — | — — — — — c.21 — — — — — σονα Ἀρισ[τ]όνακτος Θεσ[τι]άδημ[·] [μην]ὸς Ἀρτ[ε]μισιῶνος· {²I}² Κρινύλ[ιον ...]ίδου Θεστιά[δ]ο[υ] μ[ε]τὰ κ[υ]ρίου [Σωμβρότου Στρυμονίδου [Δονακέως] | [παρὰ ————— — — — — —]λόχου ἐκ [πό]λεως ἐπρίατο τὴν οἰκ[ί]αν καὶ τὰ χωρία τὰ ἐ[ν Δ]ονακέα, οἷς γείτονες(?) — — — — — | [— — — — — c.15 — — — — —]αὶ [τὰ] οἰκία, οἷς γείτονες Εὖσ — — — — — c.14 — — — — — δραχμ[ῶν] ἀρ[γυρίου] δισχιλίων π[εντακοσίων]

ΜΕΤΡΟΝΟΜΟΣ ΑΘΗΝΑΣ

Ο Μετρονόμος εισάγεται και αυτός με τη σειρά του στην εμπορική αγορά. Συνιστά ακόμη ένα αξίωμα που οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη. Στην «Αθηναίων Πολιτεία»: *«Ορίζονται με κλήρο δέκα Μετρονόμοι, πέντε για την πόλη και πέντε για τον Πειραιά. Ευθύνονται για όλα τα μέτρα και σταθμά και μεριμνούν ώστε οι πωλητές να τα χρησιμοποιούν αυτά»*.⁴⁵⁵ Ο Σακελλαρίου εικάζει, χωρίς να υπάρχουν πληροφορίες σχετικές με τις αρμοδιότητές τους στον τομέα της δικαιοσύνης, ότι είχαν αρμοδιότητες αντίστοιχες με εκείνες των Αγορανόμων και των Αστυνόμων.⁴⁵⁶ Το 222 π.Χ. – 221 π.Χ. ο αριθμός των Μετρονόμων για την πόλη της Αθήνας ήταν πέντε, σύμφωνα με την επιγραφή SEG 24:157. Οι πέντε μετρονόμοι την περίοδο αυτή υπηρετούσαν στην πόλη της Αθήνας όταν ήταν άρχοντας ο Αρχέλαος. Τα ονόματα των πέντε Μετρονόμων ήταν Δημόστρατος, Αριστοκράτης, Απολλόδωρος, Θεόδοτος και Εριτημένης.⁴⁵⁷

Η σημαντικότερη επιγραφή που περιγράφει με λεπτομέρεια τα καθήκοντα των Αγορανόμων είναι το Αθηναϊκό ψήφισμα «περί των μέτρων και σταθμών», IG II² 1013, του 2^{ου} αι. π.Χ. Οι έμποροι όφειλαν να συμβιβάζονται με τα μέτρα και τα σταθμά που τους πρότεινε ο θεσμός της Μετρονομίας⁴⁵⁸. Κατά το ψήφισμα: *«το μέτρο στη Θόλο] ή στον Πειραιά ή [στην Ελευσίνα. . .] ο ιδιοκτήτης του μέτρου θα συλλαμβάνεται . . . αμφισβητώντας το μέτρο. . . οι δικαστές [θα . . .] το μέτρο προς τη δημόσια τράπεζα ... [ο κατάλογος] των αγαθών θα βγαίνει σε πλειστηριασμό· εάν είναι δούλος, θα μαστιγώνεται και αυτοί [οι δικαστές] θα καταστρέφουν [το μέτρο]. Αν οι δικαστές δεν παρέχουν βοήθεια σε ιδιώτες, το Συμβούλιο των Εξακοσίων [θα τους υποχρεώσει να ενεργήσουν]. Οι δικαστές των οποίων η νομική ευθύνη είναι να δημιουργήσουν πρότυπα [κοινά για όλους] μέτρα που αντιστοιχούν στα αντίγραφα που έχουν γίνει, για τα ρευστά μέτρα, ξηρά μέτρα και βάρη και να υποχρεώνουν όσους πωλούν εμπορεύματα στην αγορά ή τα εργαστήρια ή τα καταστήματα λιανικής πώλησης ή τα [καταστήματα με κρασιά] να χρησιμοποιούν αυτά τα μέτρα και τα βάρη, τα οποία θα μετρούν όλα τα υγρά προϊόντα με το ίδιο [μέτρο] και από δω και πέρα δεν θα επιτρέπεται σε κανένα δικαστή να λάβει*

⁴⁵⁵ Αριστοτέλης Αθηναίων Πολιτεία: L.2 κληροῦνται δέκαί μετρονόμοι, πέντε μὲν εἰς ἄστν, ε- δὲ εἰς Πειραιά, καὶ οὗτοι τῶν μέτρων καὶ τῶν σταθμῶν ἐπιμελοῦνται πάντων, ὅπως οἱ πωλοῦντες χρῆσονται δικαίαις. Βλ. και Stanley, 1979: 18-19. Garland, 2001: 77.

⁴⁵⁶ Σακελλαρίου, 2000: 211.

⁴⁵⁷ SEG XXIV: 157 1-6: μετρονόμοι οἱ ἐπὶ Ἀρχελάου ἄρχοντος | Δημόστρατος Ἐστιαίῳθεν | Ἀριστοκράτης Ἀγγελῆθεν | Απολλόδωρος Απολλωνίου Λαμπρεῦ(ς) | Θεόδοτος Ἐκαλιῆθεν | Ἐρητυμένης Οἰναῖος. Vanderpool, 1968: 73-74.

⁴⁵⁸ IG II² 1013 (Παρ. I, αρ. 2). Βλ. και Pleket I, 1964: no. 14. Austin, 2006: 238-241.

μέτρα ή βάρη [μεγαλύτερα] ή μικρότερα από αυτά. Αν κάποιος δικαστής το πράξει ή αποτύχει να αναγκάσει [τους πωλητές] να πουλήσουν με [αυτό τον τρόπο] θα τους επιβληθεί πρόστιμο 1.000 δραχμές το οποίο ποσό θα αφιερώνεται στη Δήμητρα και στην Κόρη και σε όλους τους Αθηναίους που επιθυμούν να προβούν σε απογραφή της περιουσίας τους για να εξασφαλίσουν την καταβολή του προστίμου. [Ομοίως πρέπει να κάνουν] ίσα και να επιθεωρήσουν τα μέτρα και τα βάρη στο μέλλον, δεκαπέντε και το Συμβούλιο των εξακοσίων που είναι σε σύνοδο κατά τη διάρκεια του μήνα των Εκατομβαιών θα φροντίσει ώστε κανένας πωλητής ή αγοραστής να μην χρησιμοποιεί μέτρο [ή] βάρος που δεν είναι αληθινό, αλλά θα χρησιμοποιεί μόνο τα σωστά. Εκείνοι που πωλούν περσικούς καρπούς (καρύδια), αποξηραμένα αμύγδαλα, φουντούκια από το Ηράκλειο, κουκουνάρια, κάστανα, αιγυπτιακά φασόλια, χουρμάδες και οποιαδήποτε άλλα αποξηραμένα φρούτα που πωλούνται με αυτά, [και επίσης] τα είδη οσπρίων, τις ελιές και πινόλια, θα τα πωλούν με ένα μέτρο χωρητικότητας τριών και μισών χοινικών σιτηρών [ίσης ποσότητας το κάθε δοχείο], να τα πωλούν μέσα σε αυτό τον χοίνικα, με βάθος πέντε δάχτυλα και πλάτος ίσα με ένα δάχτυλο. Ομοίως εκείνοι που πωλούν φρέσκα αμύγδαλα, φρέσκες ελιές και τα ξηρά σύκα πρέπει να τα πουλήσουν σε ξύλινο χοίνικα γεμάτο, δύο φορές το μέγεθος του προηγούμενως αναφερθέντος, με ένα χείλος τριών μισών δακτύλων. Αν [ο καθένας] πωλεί φρέσκα αμύγδαλα, ελιές που έχουν συλλεχθεί πρόσφατα ή αποξηραμένα σύκα [με οποιοδήποτε άλλο τρόπο;] ή με αλλού τύπου μέτρο [δεν πρέπει να πωλεί λιγότερα] από ένα μέδιμνο σιτηρών. Αν αυτός [πωλεί] σε μικρότερο τύπο μέτρου, ο δικαστής υπό την εποπτεία του οποίου αυτός πωλεί αμέσως τα περιεχόμενα με πλειστηριασμό, καταβάλλει την τιμή στη [δημόσια τράπεζα] και καταστρέφει το μέτρο. Η εμπορική μνα θα ζυγίζει 138 [δραχμές στεφανηφόρου] σύμφωνα με τα βάρη στο νομισματοκοπείο και ενός στεφνοφόρου 12 δραχμών και όλοι θα πωλούν όλα τα άλλα αγαθά με αυτή την μνα, εκτός από εκείνα που καθορίζονται ρητά να πωλούνται σύμφωνα με το αργύριο και η ζυγαριά θα ξεκινά το ζύγισμα σε βάρος 150 δραχμών [ράβδου]. Το εμπορικό βάρος των πέντε μνας θα έχει βάρος μιας εμπορικής μνας, έτσι ότι όταν η δοκός των ζυγαριών είναι επίπεδη θα πρέπει να ζυγίζει 6 εμπορικές μνας. Το εμπορικό ταλέντο [θα έχει] ένα βάρος πέντε εμπορικών μνας. Όλα θα πρέπει να αντιστοιχούν στα [μέτρα] και [βάρη] του νομισματοκοπείου.

[Έτσι ώστε] τα μέτρα και τα βάρη να μπορούν να χρησιμοποιούνται και στο μέλλον, [το πρόσωπο] που διορίζεται για να παράσχει τα μέτρα και τα βάρη, ο Διόδωρος γιος του Θεόφιλου [του Αλαιέα] θα τα παραδίδει στον δημόσιο δούλο [διορισμένο] στη Θόλο /

και σε εκείνο στον Πειραιά μαζί με τον [επιτηρητή και σε εκείνο στην Ελευσίνα. Θα τα διατηρήσουν [μετρά και βάρη σε χρήση] και θα δώσουν αντίγραφα [μέτρα και βάρη] στους δικαστές [και σε όλους] που τους χρειάζονται και δεν θα τους επιτραπεί να [αλλάζουν] ούτε να αφαιρέσουν οτιδήποτε από τα παρεχόμενα κτήρια εκτός από τα αντίγραφα μόλυβδου [και χαλκού] που έχουν κατασκευαστεί. . . Αν αυτοί (οι δημόσιοι δούλοι) χρεώνουν τον οποιοδήποτε χρήματα. . . / . . . οι πρυτάνεις [οι οποίοι είναι στην εξουσία] και ο Στρατηγός των στρατιωτών [θα τιμωρήσουν] (τους δημόσιους δούλους) με μαστίγωμα, σύμφωνα με τη σοβαρότητα του αδικήματος· ο επιτηρητής [του λιμανιού] ο οποίος διορίζεται (θα τιμωρεί) τον [δημόσιο δούλο] στον [Πειραιά] ενώ ο ιεροφάντης [και] οι άνδρες [που] διορίζονται κάθε χρόνο για την πανήγυρη [θα τιμωρούν] τον [δημόσιο δούλο] στην Ελευσίνα. Οι [δημόσιοι] δούλοι θα παραδώσουν στους δημόσιους δούλους [που διορίζονται μετά από] αυτούς όλα τα [μέτρα και βάρη] μαζί με έναν κατάλογο. Αν υπάρχει κάτι το οποίο δεν παρέδωσαν, θα υποχρεωθούν να το παραδώσουν από εκείνους που διορίζονται για την εποπτεία τους σύμφωνα με το διάταγμα, και εάν καταστρέψουν κάποιο αντικείμενο, θα παραδώσουν κάποιο παρόμοιο. [Θα καταθέσουν επίσης] στα αρχεία του κράτους γραπτή δήλωση των στοιχείων που έλαβαν και παραδόθηκαν· αν δεν] καταθέσουν την [δήλωση αυτή] δεν επιτρέπεται να λάβουν μισθούς για οποιαδήποτε δημόσια υπηρεσία. Αντίγραφα [που πρόκειται να κατατεθούν] στην Ακρόπολη του εμπορικού [ταλέντου] / το βάρος των δέκα μνας, το βάρος των 5 μνας, 2 μνας, 0.5 μνας, ¼ μνας του χους [και του χοίνικα].

Εάν κάποιος συλληφθεί διαπράττοντας παράβαση σχετικά με τα μέτρα και τα βάρη που κατατέθηκαν [στην Θόλο], στην Ελευσίνα, στον Πειραιά και στην Ακρόπολη, αν είναι δικαστής ή [ιδιώτης πολίτης] ή δημόσιος δούλος, θα τιμωρείται σύμφωνα με το νόμο που επιβλήθηκε για την [τιμωρία] των παραβατών. [Το συμβούλιο] του Αρείου Πάγου θα είναι υπεύθυνο και θα τιμωρεί εκείνο τον οποίον έχει διαπράξει αδίκημα [σε αυτά τα θέματα] σύμφωνα με τους νόμους που επιβλήθηκαν για τους παραβάτες. Ο άνθρωπος που έχει οριστεί να παράσχει [τα μέτρα και] τα βάρη πρέπει να αναγράψει [αυτό το διάταγμα πάνω σε πέτρινες] στήλες και να τις τοποθετήσουν στα κτήρια στα οποία κατατίθενται τα μέτρα και τα βάρη.

Από το ίδιο διάταγμα: Οι αξιωματούχοι θα χρησιμοποιούν το ίδιο μέτρο με το μολυβένιο σύμβολο, αντίστοιχο σε αυτό της Θόλου και δεν πρέπει να χρεώνουν περισσότερο από τρεις οβολούς. Οι δικαστές θα χρησιμοποιούν τα μέτρα που φέρουν σφραγίδα από

προηγουμένως, εκτός εάν κάποιος από τους πωλητές [ή αγοραστές] χρησιμοποιήσουν ένα μετρό που ήδη φέρει σφραγίδα».

Το διάταγμα μας δίνει καθοριστικές πληροφορίες για τον τρόπο διεξαγωγής των εμπορικών συναλλαγών στην εμπορική αγορά της Αθήνας δημιουργώντας κλίμα ασφάλειας μεταξύ του καταναλωτή και του εμπόρου. Όλα τα προϊόντα, είτε είναι ξηρά είτε υγρά, πωλούνται σύμφωνα με συγκεκριμένη μονάδα μέτρησης. Μονάδα μέτρησης των αγαθών ήταν ο χοίνικας. Ο χοίνικας χρησιμοποιούνταν για τη μέτρηση του όγκου των στερεών και ισοδυναμούσε με 1.2 λίτρα. Κάθε κατηγορία είχε διαφορετικά δοχεία μέτρησης. Δεν υπήρχε το ίδιο δοχείο μέτρησης για όλα τα αγαθά. Διαφορετικό δοχείο μέτρησης έπρεπε να χρησιμοποιούσαν οι έμποροι για το σιτάρι, τα ξηρά φρούτα, τα αμύγδαλα, τις ελιές και τα σύκα. Οι Μετρονόμοι με τη χρήση των συγκεκριμένων μέτρων και σταθμών καθιστούσαν την οικονομική συναλλαγή ασφαλέστερη, αλλά παράλληλα προστάτευαν και βελτίωναν τα δικαιώματα του καταναλωτή, που ένιωθε φόβο και αβεβαιότητα για οποιαδήποτε εμπορική συναλλαγή εντός των ορίων αγοράς. Οι Αθηναίοι επιθυμούσαν να δημιουργήσουν τις ιδανικότερες και ευνοϊκότερες συνθήκες για τους πωλητές και τους αγοραστές, τόσο στην εμπορική αγορά της Αθήνας και του Πειραιά όσο και στο νησί της Δήλου. Στόχος του Αθηναϊκού κράτους ήταν να παρεμποδίσει την κερδοσκοπία και ειδικότερα την αισχροκέρδεια στην πώληση των αγαθών. Οι Αθηναίοι έδιναν την εντύπωση στους αγοραστές ότι η αγορά ήταν πλέον ελεγχόμενη και δεν μπορούσε να παρατηρηθεί το φαινόμενο της απάτης από την πλευρά των πωλητών. Σε περίπτωση που οι πωλητές δεν τηρούσαν τα συγκεκριμένα μέτρα και σταθμά, τιμωρούνταν. Αν ο έμπορος δεν συμμορφωνόταν με τα νέα δεδομένα της αγοράς, σχετικά με τα μέτρα και τα σταθμά, τότε επενέβαινε ο θεσμός της Μετρονομίας. Οι Μετρονόμοι είχαν την ευθύνη να θέτουν τον νόμο σε ισχύ· οποιοσδήποτε τον παρέβαινε, τιμωρούνταν. Η τιμωρία ήταν να λάβουν το εμπόρευμα του πωλητή και να το παραδώσουν στην κρατική τράπεζα. Η κρατική τράπεζα στην συνέχεια θα έκανε πλειστηριασμό και θα πωλούσε το εμπόρευμα του παραβάτη. Αν ο παραβάτης ήταν δούλος θα μαστιγωνόταν πενήντα φορές. Το κράτος, με αυτή την οικονομική πολιτική, έβγαζε χρήματα και από την πώληση των εμπορευμάτων που έφταναν στην τράπεζα. Το Αθηναϊκό ψήφισμα μαρτυρεί ότι το συμβούλιο των εξακοσίων παρενέβαινε, αν οι Μετρονόμοι δεν αποφάσιζαν ομαδικά. Το κράτος της Αθήνας ήταν αδίστακτο σε περιπτώσεις μη εφαρμογής του νόμου από τους ίδιους τους εμπορικούς θεσμούς, εφόσον είχαν εκλεγεί για να ευεργετήσουν την πόλη τους, με τη

φιλοτιμία τους, την πίστη τους και την αφοσίωσή τους στην περάτωση των καθηκόντων τους. Ποινή 1.000 δραχμών αναγκάζονταν να πληρώσουν για την αδιαφορία τους οι αξιωματούχοι, που ήταν γι' αυτό αναγκασμένοι να γνωρίζουν τις τιμές των μέτρων και των σταθμών όπως αναγράφονταν στον νόμο, σχετικά με το σιτάρι, τα υγρά και τους ξηρούς καρπούς. Οι εμπορικές συναλλαγές πραγματοποιούνται μόνο με το αττικό τετράδραχμο. Οποιοδήποτε άλλο νόμισμα δεν γινόταν αποδεκτό. Το Αθηναϊκό κράτος έπαιρνε εισοδήματα και από τις καταγγελίες των Μετρονόμων σε βάρος των πωλητών που δεν συμβιβάζονταν με τα προτεινόμενα μέτρα και σταθμά του κράτους. Παράλληλα, με την υποχρεωτική χρήση του αττικού τετράδραχμου το κράτος κέρδισε μεγάλα ποσά στην ανταλλαγή του αττικού νομίσματος με τα νομίσματα των ξένων εμπορών, που κατέφθαναν στην Αθήνα.

Η Rizzi υποστηρίζει ότι το ψήφισμα είχε αποκλειστικά οικονομικό χαρακτήρα και απέβλεπε στην ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων της Αθήνας και της Ρώμης. Στηρίζει την άποψη της στην ευκολία ανταλλαγής της μνας με το ρωμαϊκό νόμισμα. Μια μνα αντιστοιχούσε με δύο ρωμαϊκά δηνάρια.⁴⁵⁹ Η εύκολη νομισματική μετατροπή σήμαινε ταυτόχρονα αύξηση και των εισαγωγών και των εξαγωγών μεταξύ Ρώμης και Αθήνας.⁴⁶⁰ Η έννοια του ψηφίσματος είναι σαφής και πρόκειται για τη ρύθμιση του εμπορίου μεταξύ των Αθηναίων και των ξένων και ουσιαστικά των Ρωμαίων. Η Doria επισημαίνει ότι το διάταγμα αντιμετωπίζει μια σειρά θεμάτων που σχετίζονται με την Αθηναϊκή ζωή, τόσο οικονομικά όσο και θεσμικά. Η έννοια του διατάγματος είναι σαφής και πρόκειται για τη ρύθμιση του εμπορίου μεταξύ των Αθηναίων και των ξένων, και ουσιαστικά των Ρωμαίων. Το πιο ενδιαφέρον κομμάτι του διατάγματος είναι η περιγραφή των μέτρων. Το μέτρο χωρητικότητας για τα καρύδια και τα φουντούκια δεν είναι καινούργιο και ήταν σχεδόν ίσο με δύο Ρωμαϊκά σιξτάρια. Σκοπός του διατάγματος ήταν η θέσπιση ενός τυποποιημένου μέτρου, εύκολα μετατρέψιμου σε άλλο. Έτσι οι Αθηναίοι θα εξυπηρετούσαν τα Ρωμαϊκά μέτρα, επιβεβαιώνοντας τη θέση της Αθήνας ως σημείο διέλευσης ορισμένων εμπορευμάτων προς τη Ρώμη. Το αττικό τετράδραχμο είναι η νέα νομισματική μονάδα που θα βοηθούσε στην πραγματοποίηση ευκολιών πληρωμών μεταξύ της Αθήνας και της Ρώμης, αποφεύγοντας προβλήματα. Η εισαγωγή του νέου νομίσματος και το διάταγμα των μέτρων και σταθμών ευνοεί τους Ρωμαίους, εφόσον έχουν τη δυνατότητα να

⁴⁵⁹ Rizzi, 2015: 281.

⁴⁶⁰ Rizzi, 2015: 284.

αγοράσουν αγαθά σε αρκετά καλές τιμές, αποφεύγοντας πιθανή κερδοσκοπία από τους Αθηναίους. Δίχως άλλο, οι Ρωμαίοι είχαν μεγάλα συμφέροντα στην Ελλάδα και τα προωθούσαν αναπτύσσοντας πελατειακές σχέσεις. Τόσο η Ελλάδα όσο και η Ρώμη συνδέονταν δηλαδή οικονομικά αμφίδρομα. Διακρίνονται, συνεπώς, οι πολιτικές σκοπιμότητες, και στο Αθηναϊκό διάταγμα και στο αττικό τετράδραχμο, και η οικονομική εικόνα μεταφράζεται αμέσως στην «πολιτική», η οποία καθορίζει μια κατάσταση προνομίων, και η προνομιούχα πλευρά δεν είναι άλλη από τους Ρωμαίους.⁴⁶¹

Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι ο θεσμός της Μετρονομίας δεν εντοπίζεται σε άλλες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου, ωστόσο ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση της επιγραφής, IG V,1 1390, που βρέθηκε στη Μεσσηνία και χρονολογείται το 91/0 π.Χ. Ο Αγορανόμος στη Μεσσηνία, εκτός από τον έλεγχο που διεξήγαγε στους εμπόρους, αν πωλούσαν τα αγαθά τους άδολα και καθαρά, είχε και άλλη αρμοδιότητα. Στον έλεγχό τους οι Αγορανόμοι όφειλαν να εξετάσουν, αν τα αγαθά που πωλούνταν ήταν σύμφωνα με τα δημόσια μέτρα και σταθμά. Άρα, ο Αγορανόμος της Μεσσηνίας εκτός από τα συνηθισμένα καθήκοντα εκτελούσε και αρμοδιότητες που βρίσκουμε στον Αθηναίο Μετρονόμο.⁴⁶² Εν κατακλείδι, η παρουσία του θεσμού των Μετρονόμων εξασφάλιζε ένα βαθμό σταθερότητας στη βελτίωση της εμπορικής αγοράς, ελαχιστοποιώντας και αυτός με τη σειρά του την αβεβαιότητα που επικρατούσε. Εγγυόταν ότι οι καταναλωτές θα αγόραζαν ανάλογα με το τι θα πλήρωναν. Καταπολέμησαν τη διαφθορά. Η εφαρμογή των μέτρων και των σταθμών ήταν σημαντικό βήμα στην ανάπτυξη του εμπορίου των Ελληνιστικών χρόνων.

ΣΙΤΟΦΥΛΑΚΑΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Ο Σιτοφύλακας ήταν ένας σημαντικός θεσμός των Κλασικών χρόνων που διατηρείται και κατά την Ελληνιστική περίοδο. Στην «Αθηναίων Πολιτεία»: *«Υπήρχαν και δέκα Σιτοφύλακες διορισμένοι και αυτοί με κλήρο, πέντε στον Πειραιά και πέντε στην πόλη, τώρα υπάρχουν είκοσι στην πόλη και δεκαπέντε στον Πειραιά. Η πρωταρχική τους φροντίδα είναι να επιβλέπουν, ώστε το σιτάρι που δεν έχει αλεστεί να πωλείται*

⁴⁶¹ Doria, 1985: 411-430.

⁴⁶² IG V,1 1390 99-101: ὁ δὲ ἀγορανόμος ὁ ἐπὶ πόλεος [ἐπι] | ἐπιμέλειαν ἔχεται, ὅπως οἱ πωλοῦντες ἄδολα καὶ καθαρά πωλοῦντι καὶ χρῶνται σταθμοῖς καὶ μέτροις συμφώνοις ποτὶ τὰ δαμόσια, καὶ | μὴ τασσέτω μή[τ]ε πόσου δεῖ πωλεῖν, μηδὲ καιρὸν τασσέτω μηδὲ πρασσέτω μηθεὶς τοὺς πωλοῦντας τοῦ τόπου μηθέν·

δίκαια». ⁴⁶³ Και αυτοί υποτίθεται ότι οι αρμοδιότητες τους επεκτείνονταν και στον χώρο της καταστολής αδικημάτων για διοικητικά ή και δικαστικά μέτρα. ⁴⁶⁴

Ο αριθμός των Σιτοφυλάκων μετά τον Χρεμωνίδειο πόλεμο, το 261 π.Χ., μειώνεται, και από τους τριανταπέντε Σιτοφύλακες μόνο έξι Σιτοφύλακες δραστηριοποιούνται, αυτοί που ήταν υπεύθυνοι για την πόλη και τον Πειραιά. ⁴⁶⁵ Το 255 π.Χ. – 254 π.Χ. η βουλή και ο δήμος της Αθήνας, επί αρχοντίας του Αθηνόδωρου, ευχαρίστησαν τους έξι Σιτοφύλακες για τις ευεργεσίες που πρόσφεραν στον λαό της Αθήνας, για τη φιλοτιμία τους, την προθυμία τους και τη δικαιοσύνη που επέδειξαν στην εκτέλεση των καθηκόντων τους ⁴⁶⁶. Επιπλέον, ο δήμος και η βουλή της Αθήνας επαινεί τους έξι Σιτοφύλακες, την περίοδο που ήταν άρχοντας ο Αθηνόδωρος, και τους στεφανώνει με χρυσό στεφάνι, για τη δικαιοσύνη και τη φιλοτιμία που τους διακατείχαν κατά την εκτέλεση της υπηρεσίας τους. Το τιμητικό ψήφισμα στην Αθήνα χρονολογείται το 239 – 238 π.Χ. ⁴⁶⁷ Το 290/89 π.Χ., ο Ζήνωνας, όταν διορίστηκε στην Αθήνα από τον βασιλιά Πτολεμαίο Α΄ Σωτήρα, είχε την αρμοδιότητα να επιμελείται την ασφαλή διανομή του σιταριού στην πόλη της Αθήνας. Η πόλη τον επαίνεσε για τις υπηρεσίες που παρείχε, επειδή είχε προστατεύσει αποτελεσματικά μια αποστολή δημητριακών του βασιλιά του προς την πόλη της Αθήνας. ⁴⁶⁸ Ο Πτολεμαίος Α΄ και ο Πτολεμαίος Β΄

⁴⁶³ Αριστοτέλης Αθηναίων Πολιτεία LI.3. ἦσαν δὲ καὶ σιτοφύλακες κληρωτοὶ πέντε μὲν εἰς Πειραιέα, πέντε δ' εἰς ἄστν, νῦν δ' εἴκοσι μὲν εἰς ἄστν, πέντεκαίδεκα δ' εἰς Πειραιέα, οὗτοι δ' ἐπιμελοῦνται, πρῶτον μὲν ὅπως ὁ ἐν ἀγορᾷ σίτος ἀργός ὄνιος ἔσται δικαίως. Βλ. και Rhodes, 1981: 577-78. Garland, 2001: 77f.

⁴⁶⁴ Σακελλαρίου, 2000: 211.

⁴⁶⁵ Oliver, 2007: 217.

⁴⁶⁶ Agora XVI, 194 1-7: [.....12.....]ν δικαίως ἄρχει[ν τὴν ἀρχὴν κατὰ ψηφίσματα τῆς] | [βουλῆς καὶ τ]ο[ῦ] δήμου, ν τοὺς λαχόν[τας προέδρους εἰς τὴν ἐπιού] | [σαν ἐκκλη]σίαν χρηματίσαι περὶ τ[ούτων, γνώμην δὲ ξυμβάλλεσθ]- | [αὶ τῆς βο]υλῆς εἰς τὸν δῆμον ὅτι δοκ[εῖ τεῖ βουλευῖ ν ἐπαινέσαι τ]- | [οὺς σιτο]φύλακας τοὺς ἐπὶ Ἀθηνόδωρ[ου ἄρχοντος ...8....ιον] | [Ἐρχιέα], ν Ἀρχῖνον Ἀχαρνέα ν Ἀγάθαρχο[ν Λαμπρέα ν Δημ...5...Ἀν]- | [αφλύ]στιον ν Εὐθύδημον Μελιτέα ν.

⁴⁶⁷ Agora xvi. 194. 3-8: γνώμην δὲ ξυμβάλλεσθ]- | [αὶ τῆς βο]υλῆς εἰς τὸν δῆμον ὅτι δοκ[εῖ τεῖ βουλευῖ ν ἐπαινέσαι τ]- | [οὺς σιτο]φύλακας τοὺς ἐπὶ Ἀθηνόδωρ[ου ἄρχοντοςιον] | [Ἐρχιέα], ν Ἀρχῖνον Ἀχαρνέα ν Ἀγάθαρχο[ν Λαμπρέα ν Δημ.... Ἀν]- | [αφλύ]στιον ν Εὐθύδημον Μελιτέα ν καὶ τ[ὸν κληρωτὸν γραμματέα] | [Ἔργο]κλῆν Κρωπίδην. Oliver, 2007: 217.

⁴⁶⁸ IG II² 650 9-22: ἐπειδὴ Ζή[νων καθεστηκ]ῶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως | Πτολ[εμαίου ἐπὶ τῶν ἀ]φράκτων εὐνοῦς ὦν δ<ι> | ατε[λεῖ κοινῆ τε τῶ δ]ήμῳ καὶ ἰδία ἐκάστωι | Α[θηναίων ἐπιμελ]οῦμενος οἷς ἂν περιτυ- | [γγάνη καὶ λέγων κ]αὶ πράττων ἀγαθὸν ὅτι | [δύναται ὑπὲρ τῆς] πόλεως ἐπιμελεῖται δὲ | [καὶ τῆς κομιδῆς το]ῦ σίτου τῶι δήμῳ ὅπως ἂ- | [ν ἀσφαλέστατα δια]κομίζεται συναγωνιζό- | [μενος τῆι τοῦ δήμου] σωτηρία: ἀγαθῆι τύ[χ]- | [ῆι δεδόχθαι τῆι βο]υλῆι τοὺς προέδρου[ς ο]- | [ῖτινες ἂν λάχωσι] προεδρεύειν ἐν τῶ δ[ήμῳ] | [εἰς τὴν πρώτην ἐκκ]λησίαν χρηματίσαι πε | [ρὶ τούτων, γνώμην δὲ] συμβάλλεσ[θαι τῆς βο]υ | [λῆς εἰς τὸν δῆμον ὅτι] δ[ο]κεῖ[τῆ] βουλήι ..].

υποστήριξαν γενναιόδωρα την Αθήνα και συνέβαλαν στον εφοδιασμό της πόλης με δημητριακά. Όσο η πόλη βρισκόταν κάτω από την κυριαρχία του Δημητρίου, λογικά θα παραλάμβανε σιτάρι από τη Μακεδονία. Μετά την αποσκίρτηση όμως της Αθήνας οι Πτολεμαίοι έστειλαν σιτάρι στους Αθηναίους. Ο οίκος των Λαγιδών επιβεβαιώνει τις στενές σχέσεις που είχε με την Αθήνα με το ψήφισμα του έτους 270/69 π.Χ., υπέρ του Αθηναίου Καλλία, το οποίο μας δίνει νέες λεπτομέρειες για την καλή σχέση μεταξύ Αθηναίων και Πτολεμαίων. Ο Καλλίας μεταβαίνει στον Πτολεμαίο Β΄, με δικά του έξοδα, με αίτημα να εφοδιάσει την πόλη της Αθήνας με χρήματα και δημητριακά. Η συνάντηση έγινε στο νησί της Κύπρου και ο Καλλίας κατάφερε να αποσπάσει από τον Πτολεμαίο Β΄, την έγκριση 50 ακόμη αργυρών ταλάντων και 20.000 κιλών σιταριού, τα οποία παραχωρήθηκαν από τους βασιλικούς εντολοδόχους στους πρέσβεις της πόλης στη Δήλο.⁴⁶⁹ Ο Habicht αναφέρει, ότι κανένας άλλος ηγεμόνας δεν συμπαραστάθηκε τόσο στους Αθηναίους όσο οι δύο πρώτοι Πτολεμαίοι.⁴⁷⁰ Το αξίωμα του Σιτοφύλακα θέσπισε και η πόλη της Πριήνης, στη Μικρά Ασία, όπου οι Σιτοφύλακες της περιοχής παρουσιάζουν τα ίδια καθήκοντα με αυτά των κλασικών χρόνων. Το τιμητικό ψήφισμα της βουλής και του δήμου της Πριήνης, το 200 π.Χ., επιβεβαιώνει την ύπαρξη τριών Σιτοφυλάκων. Η βουλή και ο δήμος επαινεί τους τρεις Σιτοφύλακες, Ηγησία του Θρασυβούλου, Φιλίσκο του Απολλωνίου και Ζωΐλο του Ευαγόρου, για την επιμέλεια και τον ζήλο που επέδειξαν σχετικά με την πώληση σιτηρών, στην αγορά.⁴⁷¹ Το αξίωμα του Σιτοφύλακα δεν ήταν πάντως τόσο

⁴⁶⁹ SEG XXVII:60 37-55: και τεῖ βουλευῖ Καλλίας και π- | ρεσβεύων ὑπὲρ τοῦ δήμου και [π]άντα πράττων τὰ συμφέρ- | οντα τεῖ πόλει, και συμπαραμ[ε]ίνας ἐν τῷ ἄστυ μετὰ τ- | ὦν στρατιωτῶν ἕως ἡ εἰρήνη σ[υ]ντελέσθη, και ἀναπλεύσ | ας πρὸς τὸν βασιλέα Πτολεμαῖον τα- | ῖς πρεσβείαις ταῖς ἀποστελλομένας ὑπὸ τοῦ δήμου υναγωνιζόμενος | εἰς πάντα και συνεργῶν εἰς τὰ συμφέροντα τεῖ πόλει κ- | αὶ παραλαβόντος τὴν βασιλεῖ[ι]αν Πτολεμαίου τοῦ νεωτ- | ἐρου βασιλέως ἐπιδημήσας ε[ἰ]ς τὸ ἄστυ Καλλίας, και τ- | ὦν στρατηγῶν καλεσάντων αὐτ[ὸ]ν και ἐμφανιζόντων τὰ | κατὰ τὴν πόλιν ἐν οἷς ἦν και παρακαλούντ[ω]ν αὐτὸν σπου- | δάσαι ὑπὲρ τῆς πόλεως πρὸς τὸν βασιλέα Πτ[ο]λεμαῖον ὅ[τ]π- | ως ἂν βοήθειά τις γένηται τὴν ταχ[ί]στην εἰς τὸ ἄστυ σίτ- | φ και χρήμασιν, και ἀναπλεύσα[ς] αὐτὸς ἰδί<α>ι Καλλίας | εἰς Κύπρον και ἐντυχῶν ἐκεῖ τῶ[ι] β[α]σιλεῖ φιλοτίμως ὑ- | πὲρ τῆς πόλεως ἐκόμισεν τῷ δήμῳ ἀργυρίου μὲν τάλαν- | τα πενήκοντα, πυρῶν δὲ δισμυρίους μεδίμνους δωρεὰν | οἷ παρεμετρήθησαν ἐγ Δήλου τοῖς ἀποσταλεῖσιν ὑπὸ τ[ο]ν- | ῶ δήμου. Habicht, 1998: 172.

⁴⁷⁰ Habicht, 1998: 173.

⁴⁷¹ IPriene 49: ἔδοξε τῇ βουλῇ και τῷ δήμῳ· Εὐετί[—] | Απολλωνίου εἶπεν· ἐπειδὴ αἰρεθέντες σ[ι]τοφύλα- | κες ὑπὸ τοῦ δήμου Ἡγησίας Θρασυβούλου, Φιλίσκος | Απολλωνίου, Ζωΐλος Εὐαγόρου κοινήν ἐπο[ι]ήσαν- | το τὴν ἀρχὴν και τοῦ τε σίτου και [τ]ῶν ἄλλω[ν τῶγ] | κατὰ τὴν ἀγορὰν τὴν σιτόπωλιν παλουμέ[νων ἀεὶ] | τὴν ἐγδεχομένην ἐπιμέλειαν ἐποιήσα[ντο κατὰ] | τοὺς νόμους, τοὺς τε λόγους ἀπέδωκα[ν τῆς ἀρχῆς] | ὀρθοὺς και δικαίους, ἐπληνῆσθαί τε Ἡγησία[ν Θρασυβού]- | λου, Φιλίσκον Απολλωνίου, Ζωΐλον Εὐαγόρου, διότι | ἤρξαν τὴν ἀρχὴν δικαίως και κατὰ τοὺς νόμους, και | στεφανῶσαι αὐτῶν ἕκαστον στεφάνῳ χρυσέῳ τῷ | ἐκ τοῦ νόμου, και ἀναγγεῖλαι αὐτῶν τοὺς σ[τεφάνους] | ἐν τῷ θεάτρῳ τοῖς πρώ[τοις] Διονυσίοι[ς] ἐ[ν τῷ ἀγῶνι] | τῷ μουσικῷ, δηλοῦντας διὰ

διαδεδομένο στους Ελληνιστικούς χρόνους όσο οι εμπορικοί θεσμοί που εφαρμόστηκαν στις εμπορικές αγορές των Ελληνιστικών βασιλείων και πόλεων-κρατών.

ΣΙΤΩΝΗΣ ΚΑΙ ΣΙΤΩΝΙΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Οι πόλεις έδειχναν ιδιαίτερη φροντίδα για την επάρκεια σιτηρών και τροφίμων, επειδή το πρόβλημα των πολέμων, των λιμών και της αστυφιλίας απαιτούσε μεγαλύτερες ποσότητες, ώστε να τρέφεται όλος ο πληθυσμός. Γι' αυτό τον λόγο πολλές πόλεις συγκροτούσαν ειδικές υπηρεσίες, οι οποίες ήταν επιφορτισμένες με την αγορά και τη διανομή των σιτηρών, σε πολύ καλές τιμές, με αποτέλεσμα να θεσπίζουν το αξίωμα των Σιτώνων και τον θεσμό της σιτωνίας. Η Αθήνα τον 3^ο αι. π.Χ. μέχρι τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. αντιμετώπισε σοβαρό πρόβλημα έλλειψης σιτηρών, σε σχέση με άλλες περιοχές κατά την περίοδο αυτή. Ο Ηρακλείδης παρατήρησε ότι η ποιότητα της αγροτικής παραγωγής της Αττικής ήταν εξαιρετική, ωστόσο η ποσότητα ήταν ελάχιστη για να σιτίσει τους κατοίκους. Ο καθένας γνώριζε ότι η Αττική εξαρτιόταν από την εισαγωγή των δημητριακών.⁴⁷² Οι Σιτώνες ήταν συμβούλιο Αθηναίων αξιωματούχων,⁴⁷³ των οποίων η ύπαρξη είναι γνωστή από τις επιγραφές. Χωρίς να είναι βέβαιο, είχαν αρμοδιότητα να εποπτεύουν τις εμπορικές δραστηριότητες που γίνονταν στον Πειραιά.⁴⁷⁴ Η εμφάνιση του θεσμού υπολογίζεται στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. και εικάζεται ότι ο Δημοσθένης είχε επιλεγεί να υπηρετήσει ως Σιτώνης το 338/7 π.Χ. Ωστόσο δεν υπάρχει κάποια ένδειξη που να μας επιβεβαιώνει το γεγονός αυτό. Κατά την πρώιμη Ελληνιστική περίοδο διορίζονταν περισσότεροι Σιτώνες από ένα, σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια. Ο διορισμός περισσότερων ατόμων δείχνει ότι οι αρμοδιότητες και οι ευθύνες τους χρειαζόταν περισσότερα από ένα άτομο. Οι Αθηναίοι επέλεγαν άτομα για τη σιτωνία με ψήφο αλλά μπορούσαν να διορίσουν και σπουδαίες προσωπικότητες· αυτό ισχύει και για την περίπτωση των Σιτοφυλάκων.⁴⁷⁵ Δεν είναι ξεκάθαρο εάν τα άτομα που διορίζονταν ή εκλέγονταν ως Σιτώνες χρησιμοποιούσαν το αξίωμα για ανάκτηση πολιτικής ή οικονομικής δύναμης. Το συμβούλιο των

τ[ῆ]ς ἀναγγ[ελίας τὰς] | αἰτίας δι' ἃς στεφανοῦνται· τ[ῆ]ς δὲ ἀναγγελίας ἐπι]- | μεληθῆναι τὸν ἀγωνοθέτ[η]ν· τὸ δὲ ψήφισμα τότε ἀνα]- | γραπάτω ὁ νεωποίης [εἰς στήλην λιθίνην καὶ στη]- | σάτω ἐν τῶι ἱερῶι [τῆς Ἀθηνᾶς.]

⁴⁷² Habicht, 1998: 226-227.

⁴⁷³ Garland, 2001: 89.

⁴⁷⁴ Oliver 2007: 195-196.

⁴⁷⁵ Oliver, 2007: 216.

Αθηναίων Σιτώνων ήταν ξεκάθαρο ότι οι Σιτώνες προέρχονταν από πλούσιες οικογένειες που δραστηριοποιούνταν στα πολιτικά δρώμενα της Αθήνας.⁴⁷⁶ Οι Σιτώνες θεωρούνταν επιφανή και πλούσια άτομα και ήταν εξοικειωμένοι με τα δημόσια κοινά. Ο Oliver τονίζει ότι δύο επιγραφές, που χρονολογούνται μεταξύ του 275 π.Χ. - 270 π.Χ., αναφέρουν δώδεκα ονόματα Σιτώνων, μεταξύ των οποίων ήταν επιφανείς Αθηναίοι.⁴⁷⁷ Το σώμα των Σιτώνων αποτελείται από 12 άτομα, όσες ήταν και οι Αθηναϊκές φυλές και η θητεία τους διαρκούσε για ένα χρόνο.⁴⁷⁸

Οι Αθηναίοι Σιτώνες εμπλεκόταν στην αγορά και την εισαγωγή των σιτηρών αλλά και στη διάθεση του και προσπαθούσαν ώστε οι καταναλωτές να αγοράσουν καλής ποιότητας σιτηρά στην καλύτερη τιμή. Αυτό συνέβη όταν ήταν άρχοντας ο Κυδήνορας και για τον λόγο αυτό τιμήθηκαν οι Σιτώνες από τη βουλή και τον δήμο όταν ήταν άρχοντας ο Διομέδοντας.⁴⁷⁹ Οι επιγραφές IG II² 283 και IG II² 744 αποδεικνύουν τον ρόλο των Αθηναίων Σιτώνων, δηλαδή την εξασφάλιση σιτηρών, αφού προσπαθούν να εξασφαλίσουν σιτηρά από τις πλούσιες και γόνιμες περιοχές των Συρακουσών και ίσως από άλλα μέρη της Σικελίας, μεταξύ του 250 π.Χ. – 245 π.Χ. Οι Σιτώνες μεταβαίνουν στις Συρακούσες και στη Σικελία, επειδή ήταν σημαντικοί σιτοβολώνες του Ελληνιστικού κόσμου.⁴⁸⁰

Ο θεσμός του Σιτώνη μαρτυρείται και στο βασίλειο των Αντιγονιδών και φαίνεται από την επιγραφή IG XI, 4, 666. Η επιγραφή χρονολογείται μεταξύ του 239 π.Χ. – 210 π.Χ. και αφορά το νησί της Δήλου, όπου ο Αριστόβουλος του Αθηναίου, από τη Θεσσαλονίκη απεστάλη από τον βασιλιά της Μακεδονίας Δημήτριο Β΄ Αιτωλικό, ως Σιτώνης. Σύμφωνα με το ψήφισμα: *«Απόφαση της βουλής και του δήμου. ο Τελέσωνος είπε επειδή ο Αριστόβουλος του Αθηναίου από τη Θεσσαλονίκη, ο οποίος είναι ευεργέτης του ιερού και των Δηλίων, όταν αποστάληκε από τον βασιλιά Δημήτριο Β΄ Αιτωλικό ως Σιτώνης έμεινε στη Δήλο για μεγάλο διάστημα και ήταν ευπρεπής και άξιος έναντι του ιερού, του βασιλιά και του δήμου της Δήλου και είχε επιδείξει ζήλο και ενθουσιασμό για τα συμφέροντα του ιερού, του βασιλιά και του δήμου της Δήλου και*

⁴⁷⁶ Oliver, 2007: 222

⁴⁷⁷ IG II² 792. Ag. I 1904.

⁴⁷⁸ Oliver, 2007: 218.

⁴⁷⁹ Agora xvi. 216 8-12: επειδή οί σιτώναι | οί χειροτονηθέντες εις τόν ένιαυτόν τόν επί Διομέδον- | τος άρχοντας έποίησαντο τήν πᾶσαν έπιμέλειαν ὅπως ἂν [ὡς κά]λλιστος καί ε[ὕωνόν]ατος σίτος ἄγορασθῆι τῶι δή- | [μωι ...]Γ[.....21.....]. Βλ. και Oliver, 2007: 259.

⁴⁸⁰ IG II² 283 και IG II² 744. Βλ. και Oliver, 2007: 248.

παρείχε δημόσια οφέλη στην πόλη αλλά και προσωπικά [σε άτομα] που τύγγαναν να τον συναντήσουν, και οτιδήποτε ζητούσαν τους βοηθούσε. Για να γνωρίζουν όλοι πως ο δήμος γνωρίζει πως να τιμά τους ευγενείς. Αποφασίστηκε από τη βουλή και τον δήμο να επαινέσουν αυτό και να τον στεφανώσουν με δάφνινο στεφάνι και να τον αναγορεύσουν ιεροκήρυκα στο θέατρο κατά την πανήγυρη του Απόλλωνα, όταν οι χοροί των παιδών διεξάγονται. Ο δήμος της Δήλου στεφανώνει τον Αριστόβουλο γιο του Αθήναιου από τη Θεσσαλονίκη με δάφνινο στεφάνι λόγω της αρετής του και της ευσέβειας του προς το ιερό και της καλής του θέλησης στον βασιλιά Δημήτριο και τον δήμο των Δηλίων. Ο Αντίπατρος γιο του Καλλία εψήφισε». ⁴⁸¹

Ο Σιτώνης Αριστόβουλος τιμήθηκε από τη βουλή και τον δήμο της Δήλου και στεφάνωσαν αυτόν με δάφνινο στεφάνι, επειδή προμήθευσε το νησί με επαρκή ποσότητα σιτηρών, σε χαμηλές τιμές. Τον αναγόρευσαν σε ιεροκήρυκα στο θέατρο του Απόλλωνα. Έλαβε όλες αυτές τις τιμές στην Δήλο, εξαιτίας της αρετής που επέδειξε απέναντι στον λαό, την ευσέβεια που είχε προς τον θεό Απόλλωνα αλλά και για την αφοσίωση που επιδείκνυε στο πρόσωπο του βασιλιά Δημητρίου Β΄, εξασφαλίζοντας σιτάρι για να τροφοδοτηθούν οι κάτοικοι της Δήλου. Η Δήλος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο διαμετακομιστικό εμπόριο του Αιγαίου και αυτό παρατηρείται όταν ο Δημήτριος Β΄ απέστειλε τον Αριστόβουλο, που δραστηριοποιούνταν στην Δήλο για να εισάγει σιτάρι στη Μακεδονία, που το είχε ανάγκη, και το γεγονός αυτό δείχνει τις καλές σχέσεις που είχε το νησί της Δήλου με το βασίλειο των Αντιγονιδών. Η έλλειψη σιτηρών στην κεντρική Ελλάδα οφείλεται στους πολέμους που διεξήγαγε ο Δημήτριος Β΄ με τους Αιτωλείς και τους Αχαιούς και στις επιδρομές που έκαναν οι Αιτωλείς και οι Αχαιοί στην Αθήνα το 237/6 π.Χ. ⁴⁸² Την περίοδο αυτή η Δήλος ακολουθεί ανεξάρτητη πολιτική και κατά τον Reger δεν βρισκόταν κάτω από την κυριαρχία κάποιου Ελληνιστικού βασιλείου. ⁴⁸³ Οι βασιλείς της Μακεδονίας προτιμούσαν να αγοράζουν σιτάρι από το νησί της Δήλου και όχι από τις περιοχές του Ελλησπόντου ή του Βοσπόρου, οι οποίες ήταν πιο κοντά στη Μακεδονία. Η επιλογή της Δήλου από

⁴⁸¹ IG XI,4 666 2-16: ἐ[πει]- | [δὴ Ἀριστόβ]ουλος Ἀθηναίου Θεσσα- | [λονικεύς, πρόξ]ενος ὄν καὶ εὐεργέ- | [της τοῦ τε] ἱεροῦ καὶ Δηλίων, ἀποστα- | [λεις ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου σιτώ- | [νης πα]ρ[ε]πιδεδήμηκεν πλείω χρό- | [νον εὐπρεπ]ῶς καὶ ἀξίως τοῦ τε ἱεροῦ | [καὶ τοῦ βασιλ]έως καὶ τοῦ δήμου τοῦ Δη- | [λίων καὶ] πᾶσαν σπουδὴν καὶ φιλοτιμίαν | [πεποίηται περὶ τ]ῶν συμ[φερόντων τῶι τε] | [ἱερῷ] καὶ τῶι βασιλ[εῖ καὶ τ]ῶι δήμ[ω]ι | τῶι Δη[λίω]ν καὶ χρείας [παρέχεται κοί]- | [νῆι τῆι πό]λει καὶ ἰδία το[ῖς ἐντυγ]χάνου- | σιν αὐτῶι εἰς ἅ ἂν [τις παρακα]λεῖ Δηλί- | [ων]. Βλ. καὶ Austin, 2006: 245-246.

⁴⁸² Reger, 1994: 119-120.

⁴⁸³ Reger, 1994: 18-19.

τους Μακεδόνες έγκειται στο γεγονός ότι η Δήλος είχε αναπτύξει εμπορικές σχέσεις με τη Μακεδονία, αφού ήταν σταθερός πελάτης προϊόντων, όπως η ξυλεία και η πίσσα.⁴⁸⁴ Εκτός βέβαια από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, ο θεσμός των Σιτώνων συναντάται στο νησί της Σάμου και χρονολογείται περίπου στα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. (246 π.Χ. – 243 π.Χ.), σύμφωνα με την επιγραφή SEG.1: 366. Η πόλη της Σάμου τίμησε τον Βουλαγόρα για τις ευεργεσίες που πρόσφερε στην πόλη, με διάφορους τρόπους. Μεταξύ των ευεργεσιών του ήταν η εξόφληση του δανείου και των τόκων, που έκανε το νησί της Σάμου, με σκοπό την αγορά σιταριού. Η εμπορική συναλλαγή για την αγορά του σιταριού, έγινε από τους τρεις Σιτώνες, που υπήρχαν στην Έφεσο.⁴⁸⁵ Ο δήμος της Ιστιαίας στην Εύβοια το 230 π.Χ. - 220 π.Χ., επαίνεσε τον Αθηνόδωρο του Πεισαγόρου, που καταγόταν από τη Ρόδο. Σύμφωνα με το ψήφισμα: *«Οι άρχοντες πρότειναν να εισηγηθεί με προβούλευμα η βουλή στον δήμο επειδή ο Αθηνόδωρος Πεισαγόρου Ρόδιος δείχνει πάντοτε εύνοια στον δήμο και εξυπηρετεί και χωριστά κάθε πολίτη, που έχει ανάγκη και γενικά την πόλη και με τους Σιτώνες, που έστειλε η πόλη στη Δήλο συνεργάστηκε πρόθυμα σε όλα και πρόσφερε χρήματα χωρίς τόκο και έγινε η αιτία να φύγουν πολύ γρήγορα οι Σιτώνες, βάζοντας το συμφέρον της πόλεως πάνω από την προσωπική του ωφέλεια για να μαθαίνουν λοιπόν όλοι, ότι ο δήμος των Ιστιαίων ξέρει να τιμά τους ευεργέτες του και για να συναγωνίζονται περισσότεροι για τα συμφέροντα της πόλεως, επειδή θα βλέπουν την ανταμοιβή των αξιών με τη βοήθεια της Αγαθής τύχης να αποφασίσει ο Δήμος να επαινέσουν τον Αθηνόδωρο Πεισαγόρου Ρόδιο*

⁴⁸⁴ Casson, 1954: 175.

⁴⁸⁵ SEG.1: 366 36-56: κατασχούσης τε τὸν δήμον σιτοδείας καὶ τῶν πολιτῶν διὰ τὸ | ἀναγκαῖον τῆς χρείας τρεῖς προχειρισαμένων σιτωνίας ἐν πάσαις αὐταῖς | οὐθὲν ἐνέλιπεν σπουδῆς καὶ φιλοτιμίας, ἀλλὰ τῆς μὲν πρώτης σιτωνίας πᾶ[ν] | τὸ εἰς τὴν ὑποθήκην ἀργύριον προέχρησεν, καθότι ὁ δήμος ἐψηφίσατο, εἰς δὲ | τὴν δευτέραν ἴσον ἐπηγγείλατο τοῖς τὸ πλεῖστον εἰσευπορήσασιν, τῆς δὲ τρίτης οὐ μόνον τὰ εἰς τὴν ὑποθήκην χρήματα εἰσήνεγκεν πάντα ἐκ τοῦ | ἰδίου, ἀλλὰ καὶ καταχθέντος τοῦ σίτου εἰς τὴν πόλιν καὶ τοῦ σιτώνου δάνειο[ν] | ἔχοντος ἐπ’ αὐτῶ, παρελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπηγγείλατο, ἐπεὶ οὐκ ἦν, ὅθεν ἀπο- | δοθήσεται τὰ χρήματα, αὐτὸς καὶ τὸ δάνειον ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ τοὺς τό- | κους καὶ τὰ λοιπὰ ἀναλώματα πάντα ἐπιλύσειν, καὶ τοῦτο ἔπραξεν κατὰ τά- | χος καὶ ἀπέλυσεν τὸν δανειστὴν οὔτε συγγραφὴν οὐδεμίαν θέμενος πρὸς τὴν πόλιν | ὑπὲρ τούτων τῶν χρημάτων οὔτε προεγγύους ἀξιώσας ἑαυτῶι καταστ[α]- | θῆναι, ἀλλὰ περὶ πλείστου ποιησάμενος τὸ κοινῆι συμφέρον καὶ ἵνα ὁ δήμος | ἐν εὐβοσίαι διαγένηται· ἐν τε τοῖς λοιποῖς διατελεῖ πρόθυμον καὶ εὖνουν ἑα[ν]- | τὸν παρεχόμενος καὶ [κο]ινῆ τῶ δήμῳ καὶ ἰδία ἐκάστῳ τῶν πολιτῶν [συμβου]- | λεύων τε τὰ ἄριστα καὶ διαλύων τοὺς διαφορομένους καὶ πολλοῖς τῶ[ν πο]- | νούτων ἐρανίζων ἐκ τῶν ἰδίων· ὅπως οὖν καὶ ἡμεῖς φαινόμεθα τιμῶντ[ες] | τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας καὶ πολλοὺς τῶν πολιτῶν ἐπὶ τὴν ὁμοίαν προ[καλοῦμε]- | νοι προαίρεσιν, δεδόχθαι τῶι δήμῳ· ἐπινηθῆσθαι Βουλαγόραν Ἀλέξεω ἀρ[ετῆς] | ἔνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς τοὺς πολίτας καὶ στεφα]- | νῶσαι αὐτὸν χρυσῶ[ι] στεφά[ν]ῳ Διονυσίων τραγωιδῶις, τῆς δὲ ἀναγγελίας ἐπιμεληθῆναι τὸν ἀγωνο[θέτην]· Βλ. καὶ Migeotte, 1984: no 67. Austin, 2006: 243-245.

για την εύνοια του προς την πόλη και να τον στεφανώσουν με στέφανο από ελιά για την καλοσύνη και την εύνοια του στον δήμο των Ιστιαίων».⁴⁸⁶

Ο Αθηνόδωρος τιμήθηκε γιατί αγωνίστηκε για τα συμφέροντα της πόλης και εξυπηρέτησε χωριστά κάθε πολίτη, που είχε ανάγκη και γενικά για την πόλη. Με τους Σιτώνες συνεργάστηκε πρόθυμα σε όλους τους τομείς και προσέφερε χρήματα χωρίς τόκο βάζοντας το συμφέρον της πόλης πάνω από το προσωπικό του συμφέρον, ώστε έγινε η αιτία να φύγουν πολύ γρήγορα οι Σιτώνες. Στεφανώθηκε με στεφάνι ελιάς, για αυτή του την εύνοια που έδειξε προς την πόλη των Ιστιαίων. Το 230 π.Χ. – 220 π.Χ., ο δήμος των Ιστιαίων αντιμετώπισε πρόβλημα έλλειψης σιτηρών. Το πρόβλημα αυτό επιλύθηκε καθώς οι Ιστιαίοι μπόρεσαν να αγοράσουν σιτάρι. Εξασφάλισαν άτοκο δάνειο για την αγορά σιταριού από τον Αθηνόδωρο, βάζοντας το συμφέρον της πόλης πάνω από την προσωπική του ωφέλεια, χάρη στις προσπάθειες των Σιτώνων. Η πόλη εξασφαλίζοντας το άτοκο δάνειο έστειλε γρήγορα τους Σιτώνες στο νησί της Δήλου, προκειμένου να προμηθεύσουν την πόλη με σιτάρι. Από τις παραπάνω επιγραφές εξάγεται το συμπέρασμα ότι η Δήλος είχε πρωτεύοντα ρόλο, τόσο στην εισαγωγή όσο και στην εξαγωγή σιτηρών, αφού μετά το 167 π.Χ., όταν πλέον οι Ρωμαίοι είχαν επιβάλει ατέλεια στον λιμένα της Δήλου, όλα τα φορτία σιτηρών από τον ελληνιστικό κόσμο κατέφθαναν εκεί και στη συνέχεια διανεμόνταν στα βασίλεια και τις πόλεις. Η σιτωνία αποτελούσε ειδικό κονδύλι που το χρησιμοποιούσαν, τόσο η Αθήνα όσο και το νησί της Δήλου σε δύσκολες περιόδους. Το κονδύλι απέβλεπε αποκλειστικά στην αγορά σιταριού. Σχετικά με τον θεσμό της σιτωνίας στην Αθήνα ο Oliver επισημαίνει ότι επικρατεί μια ασάφεια ως προς το εάν υπήρχε ειδικό ταμείο για την αγορά σιτηρών,

⁴⁸⁶ Syll³ 493 ὁ δήμος | ὁ Ἰστιαέων | Αθηνόδωρον | Πεισαγόρου. | οἱ ἄρχοντες εἶπαν προβουλεύσαι τὴν βουλὴν εἰς | τὸν δήμον· ἐπειδὴ Αθηνόδωρος Πεισαγόρου Ῥόδιος | εὖνους ὦν διατελεῖ τῷ δήμῳ καὶ χρείας παρέχεται | ἰδίᾳ τε τῶν πολιτῶν ἀεὶ τῷ δεομένῳ καὶ κοινῇ τῇ πό- | λει, καὶ τοῖς ἀποσταλεῖσι σιτώναις [ὕ]πὸ τῆς πόλεως | εἰς Δήλον συνεπραγματεύθη πάντα προθύμως καὶ ἄρ- | γύριον ἄτοκον προεισήνεκεν, καὶ [π]αραίτιος ἐγένετο τοῦ | τὴν ταχίστην σιτωνήσαντας ἀπολυθῆναι, ἐπὶ πρόσθε | ποιούμενος τὸ πρὸς τῆμ πόλιν εὐχάριστον τοῦ ἰδίου λυ- | σιτελοῦς· ὅπως οὖν εἰδῶσι πάντες ὅτι ὁ δήμος ὁ τῶν Ἰσ- | τιαέων ἐπίσταται τιμᾶν τοὺς εὐεργετοῦντας αὐτόν, | καὶ πλείους ἀγωνισταὶ γίνονται ὑπὲρ τῶν συμφερόντων | τῇ πόλει ὀρῶντες τοὺς ἀξίους τιμ[ω]μένους· ἀγαθῆι τύ- | χῃ· δεδόχθαι τῷ δήμῳ· ἐπαινέσαι Αθηνόδωρον Πεισαγόρου | Ῥόδιον ἐπὶ τῇ πρὸς τὴν πόλιν [ε]ὔ[ν]οιαὶ καὶ στεφανῶσαι θαλ- | λοῦ στεφάνῳ ἄρετῆς ἕνεκεν καὶ εὖνοίας τῆς εἰς τὸν | δήμον τὸν Ἰστιαέων· ἀναγορεῦσαι δὲ τὸν στέφανον ἐν | τῇ πομπῇ τῶν Ἀντιγονείων, ἐπιμεληθῆναι δὲ τῆς ἀναγο- | ρεύσεως τὸν ἀγωνοθέτην· δοῦναι δὲ καὶ πολιτείαν αὐτῷ | καὶ ἐκγόνοις κατὰ τὸν νόμον καὶ πρόσσodon πρὸς τῆμ βουλὴν | [κ]αὶ τὸν δήμον πρῶτῳ μετὰ τὰ ἱερά· ἀναγράψαι δὲ τὸ ψήφισμα | [ε]ἰς στήλην λιθίνην καὶ ἀναθεῖναι παρὰ τε ἡμῖν εἰς τὸ ἱερόν | [τ]οῦ Διονύσου καὶ ἐν Δήλῳ εἰς τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλ[λ]ωνος, | τόπον αἰτησαμένους τὸ κοινὸν Δηλίων· τὸ δὲ ἀνάλω- | [μ]α τὸ γενόμενον εἰς τὴν ἀναγραφὴν [δ]οῦν[α]ν τὸν τα- | μίαν τὸν προστατεύοντα. Βλ. καὶ Κουμανούδης καὶ Ματθαίου, 1986: 100-101. Austin, 2006: 246-247.

ή εάν οι Σιτώνες αγόραζαν σιτηρά για λογαριασμό της πόλης. Το 248/7 π.Χ., ο δήμος της Αθήνας τίμησε τους Σιτώνες επειδή η ποιότητα του σιταριού ήταν καλή και άφθονη και οι πολίτες μπορούσαν να το αγοράσουν από την αγορά⁴⁸⁷. Την ίδια περίοδο επικρατούσε η λειτουργία της επίδοσης, δηλαδή χρηματικής συνεισφοράς για την προστασία των σιτηρών της υπαίθρου. Το γεγονός αυτό δημιουργεί απορίες, αν τα χρήματα προέρχονταν από την επίδοση ή από το αποκλειστικό ειδικό ταμείο για την αγορά των δημητριακών. Η σιτωνία είναι γνωστή στην Αθήνα από τον 4^ο αι. π.Χ. Το 328/ 7 π.Χ. ο Ηρακλείδης από τη Σαλαμίνα έδωσε 3.000 δραχμές για τη σιτωνία, με σκοπό την αγορά δημητριακών⁴⁸⁸. Ο Δημοσθένης⁴⁸⁹ έδωσε ένα τάλαντο για τη σιτωνία, όπως και ο Χρυσίππος και ο αδελφός του⁴⁹⁰. Άξιο αναφοράς είναι ότι οι Αθηναίοι Σιτώνες δεν έδιναν χρήματα στη σιτωνία από τους δικούς τους πόρους, εφόσον η σιτωνία ήταν λειτουργία με σκοπό την συνεισφορά χρήματος για την αγορά σιτηρών⁴⁹¹.

Η βουλή της Αθήνας το 305 π.Χ. έδωσε χρήματα για τη σιτωνία, προκειμένου να σωθεί ο λαός της⁴⁹². Το 284/3 π.Χ. ο Θίβρωνας τιμήθηκε και στεφανώθηκε με χρυσό στεφάνι, επειδή έδωσε χρήματα για να αγοράσει η πόλη της Αθήνας σιτάρι. Οι έμποροι, σύμφωνα με τον Oliver, συνδέονταν με τη σιτωνία⁴⁹³. Σε Αθηναϊκό ψήφισμα του 275/4 π.Χ., όταν άρχοντας ήταν ο Πολύευκτος, δόθηκαν χρήματα για τη σιτωνία, με σκοπό

⁴⁸⁷ Agora xvi. 216 9-14: ἐπειδὴ οἱ σιτώναι | οἱ χειροτονηθέντες εἰς τὸν ἐνιαυτὸν τὸν ἐπὶ Διομέδον- | τος ἄρχοντας ἐποιήσαντο τὴν πᾶσαν ἐπιμέλειαν ὅπως ἂν | [ὡς κά]λλιστος καὶ εὐ[ωνόν]τατος σῖτος ἀγορασθῆι τῶι δῆ- | [μφ ...]Γ[.....21.....]ΣΗΤΕΤΟΝ παρεκαλέσα[ν] | [το.....31.....]οι τὰς χρεί[ας] | [— — — — —]

⁴⁸⁸ IG II² 360 10-12: καὶ πάλιν | ὅτε αἱ ἐπιδόσεις ἦσαν ἐπέδωκε :XXX: δραχμάς εἰ- | ς σιτωνίαν. IG II² 360 70-72: πάλιν ἐπ' Εὐθυκρίτου ἄρχοντος ἐπέδωκεν τῶι <δήμῳ> εἰς σιτωνίαν XXX δ- | ραχμάς, δεδόχθαι τῆι βουλῆι τοὺς προέδρους οἱ ἂν λάχῳσι προεδρεύειν εἰς τὴν κυρίαν | ἐκκλησίαν προσαγαγεῖν Ἡρακλείδην πρὸς τὸν δῆμον καὶ χρηματίσαι.

⁴⁸⁹ Vit. X Or. 851b. Oliver, 2007: 216.

⁴⁹⁰ Δημοσθένης 34.39. Βλ. καὶ Oliver, 2007: 216. Moreno, 2007: 294.

⁴⁹¹ Oliver, 2007: 222

⁴⁹² IG II² 479 7-11: [— — ε]ἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ δήμ[ου — — —] | — — — τον ἢ β[ο]υλή ἢ ἐξ Ἀρείου [πάγου — —] | [— — δ]οῦναι τοῦτο τὸ ἀργύρ[ιον — — — —] | — — — εἰς τὴν σιτωνίαν τ

⁴⁹³ IG II² 670 6-18: ἐπε]ιδὴ Θίβρων φιλο 23..... |15..... κατοικοῦσιν Ἀ[θηναίων16.....] |15.....ενος καὶ τῶν Ε.....23..... | [.....14..... ἐ]π[ι]μ[ε]λειαν ἐπο[ι]ήσατο17.....] | [.....14..... κο]ινῶς(?) καὶ καθ' ἕ[κ]αστ.....19.....] | [.... ἐκ τῶν ἰδίων χρη]μμάτων εἰς σι[τωνίαν] προσεδάπησε καὶ τ[- | [ἅ ἄλλα διατελεῖ πρὸς τὸν δῆμον εὐν[ους] ὦν καὶ φιλοτιμούμενος] | [ὅπως ἂν οὖν ἐφάμιλλ[ον] ἦι [χρ]είας πα[ρέ]χεσθαι τῶι δήμῳ πᾶσιν ε[- | [ιδόσιν ὅτι χάριτας] ἀπολήψονται τ[ῶν] εὐεργετημάτων, ἀγαθεῖ τ[- | [ύχει] δεδόχθαι τῶι δή]μῳ [ἐ]παινέσα[ι] Θίβρωνα14.....] | [... καὶ στεφανῶσαι] αὐτὸν χρυσῶ [στεφάνῳ] κατὰ τὸν νόμον ἄρε[- | [τῆς] ἕνεκα καὶ εὐνοί[ας] τ[ῆς] εἰς τὸν [δῆμον τὸν Ἀθηναίων] εἶναι δὲ | [αὐτῶι καὶ ἄλλο ἀγαθ]ὸν εὐρέσθαι π[α]ρὰ τοῦ δήμου — — —]. Για τον έμπορο Θίβρωνα, βλ. Oliver, 2007: 257.

την αγορά σιτηρών⁴⁹⁴ Ο θεσμός της σιτωνίας μαρτυρείται και στο νησί της Δήλου το 250 π.Χ., όταν η πόλη δανείζεται ιερά χρήματα για την αγορά σιταριού,⁴⁹⁵ αλλά και το 203 π.Χ. ο Reger επιβεβαιώνει ότι η ιτωνία χρησιμοποιήθηκε για τον σκοπό αυτό.⁴⁹⁶ Το νησί της Δήλου ήταν τόσο καλά οργανωμένο ώστε κατά το έτος 192 π.Χ., όταν ήταν άρχοντας ο Σώστρατος παρατηρήθηκε πλεόνασμα στο σιτωνικό ταμείο.⁴⁹⁷ Εν κατακλείδι, η θέσπιση του αξιώματος των Σιτώνων απέβλεπε σε δύο σκοπούς: ένας ήταν οι Σιτώνες να μεταβαίνουν στο εξωτερικό για να εξασφαλίσουν σιτηρά για λογαριασμό του λαού της Αθήνας. Το διάταγμα του Ξενοκράτη αφήνει να εννοηθούν πόσα λίγα πράγματα γνωρίζουμε στην πραγματικότητα για τα καθήκοντα των σιτώνων στην Αθήνα του 3^{ου} αι. π.Χ. Στο διάταγμα είναι σαφές ότι οι Σιτώνες ταξίδεψαν στο εξωτερικό για να προμηθεύσουν ή για να ενθαρρύνουν άτομα ώστε να μεταφέρουν σιτηρά στην Αθήνα. Ο δεύτερος σκοπός των Σιτώνων ήταν η διεκπεραίωση του σιτικού εμπορίου στην Αθήνα, αφού προσπαθούσαν να παρέχουν καλής ποιότητας σιτηρά στον λαό και μάλιστα στις καλύτερες τιμές⁴⁹⁸. Η παρουσία των Σιτώνων στα Ελληνιστικά κράτη υπήρξε, λοιπόν, καθοριστική και η προσωπικότητά των αξιωματούχων αυτών βοήθησε τα μέγιστα στην προσπάθεια αναζήτησης σιτηρών, καθώς όταν αγόραζαν το σιτάρι οι Σιτώνες το πωλούσαν σε πιο χαμηλές τιμές από τις συνηθισμένες, εφοδιάζοντας τον κόσμο με επαρκή ποσότητα σιτηρών και απομακρύνοντας οποιοδήποτε πρόβλημα λιμού. Η θέσπιση του θεσμού των Σιτώνων και της σιτωνίας, επιβεβαιώνει το γεγονός ότι η έλλειψη σιτηρών αποτέλεσε οξύτατο και βασανιστικό πρόβλημα για τους πολίτες της Αθήνας, κατά την Ελληνιστική περίοδο.

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΛΟΓΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Οι Πεντηκοστολόγοι αποτέλεσαν και αυτοί σημαντικό εισπρακτικό μηχανισμό στα χρόνια που εξετάζουμε, καθώς ήταν οι υπεύθυνοι για την συλλογή της φορολογίας της πεντηκοστής. Η πεντηκοστή επιβαλλόταν στα εισαγόμενα και στα εξαγόμενα προϊόντα και θεωρείται μια σταθερή πηγή εσόδων για τις πόλεις, εφόσον οι έμποροι όφειλαν να

⁴⁹⁴ IG II² 679.

⁴⁹⁵ IG XI,2 287 123-125: και εις την σι[τω]- | νίαν ἐδανείσαμεν τοῦ ἱεροῦ ἀργυρίου κατὰ ψήφισμα τῆι πόλει καὶ προδανεισταῖς Ξενοκράτει Ἰερομβρότου, Πολυξένου Ἀρησιμβρότου, Σωσιδήμου Νίκωνος δραχμᾶς Μ.. ἐπὶ ὑποθήκει τα[ῖς] | προσόδοις ταῖς δημοσίαις.

⁴⁹⁶ Reger, 1994: 111-112.

⁴⁹⁷ ID 399 52-54: ἐπ' ἄρχοντος [Σωσ]ιστράτου ἱεροποιοὶ Εὐξενίδης καὶ Ἀντίγονος ἔθεσαν κατὰ τὸ ψήφισμα τοῦ δή[μου] τὸ περιγενόμενον ἀπὸ τῆς | σι[τω]νίας καὶ ὃ παρελάβοσαν παρὰ Σωκρίτου καὶ Πολυξένου·

⁴⁹⁸ Oliver, 2007: 258-259.

πληρώσουν και στα αγαθά που έφερναν στην πόλη, αλλά και για τα αγαθά που έπαιρναν απ' αυτή.⁴⁹⁹

Το νησί της Δήλου θέσπισε το αξίωμα των Πεντηκοστολόγων και λειτουργούσε στην εμπορική της αγορά, κατά τον ίδιο τρόπο που λειτουργούσε στην Αθήνα τα κλασικά χρόνια. Η παρουσία των Πεντηκοστολόγων ήταν καταλυτική για την οικονομική άνθιση του νησιού την περίοδο των Ελληνιστικών χρόνων. Το 279 π.Χ. τα έσοδα της Δήλου από τη φορολογία της πεντηκοστής ανήλθαν στις 14.200 δραχμές και τον επόμενο χρόνο στις 17.900 δραχμές,⁵⁰⁰ όπως μαρτυρούν οι επιγραφές IG XI,2 161 και IG XI,2 162.⁵⁰¹ Η σημαντικότερη επιγραφή για τους Πεντηκοστολόγους στο νησί της Δήλου είναι η ID 509, που χρονολογείται μεταξύ 230 π.Χ - 200 π.Χ.. Παρουσιάζει τον σπουδαίο ρόλο που είχε το αξίωμα του Πεντηκοστολόγου, στη διεξαγωγή των εμπορικών συναλλαγών.⁵⁰² Το θέμα της επιγραφής ήταν νόμος για την πώληση κάρβουνου και ξύλου. Ο νόμος προϋπέθετε, ότι ο πωλητής προτού κάνει οποιαδήποτε εμπορική πώληση, στα όρια της αγοράς, ήταν αναγκασμένος να πάει στον Πεντηκοστολόγο και να του αναφέρει, πόση ποσότητα ξύλου ή κάρβουνου θα πωλούσε και σε ποια τιμή. Τότε, και ο Πεντηκοστολόγος και ο πωλητής συμφωνούσαν για τις ποσότητες και τις αξίες των προϊόντων που θα επικρατούσαν στην αγορά. Ο έμπορος στη συνέχεια μετέβαινε στους Αγορανόμους, για να τους ενημερώσει για την ποσότητα και την τιμή που είχε συμφωνηθεί με τον Πεντηκοστολόγο. Αν οι έμποροι δεν σέβονταν τους όρους της συμφωνίας, που είχαν συμφωνηθεί με τον Πεντηκοστολόγο, τότε επιβαλλόταν χρηματικό πρόστιμο για τους Ελευθέρους, ενώ οι δούλοι μαστιγώνονταν. Το νησί της Δήλου απολάμβανε διευκολύνσεις με την εδραίωση του θεσμού του Πεντηκοστολόγου στην εμπορική αγορά. Τα έσοδα που προέρχονταν από την επιβολή και τη συλλογή της πεντηκοστής ήταν ένας σημαντικός παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης του νησιού. Οι Πεντηκοστολόγοι ήταν οι κύριοι ελεγκτές για την τιμή στην οποία θα πωλούσε το εμπόρευσμά του ο πωλητής. Πιστοποιείται έτσι ότι υπήρχε κρατικός παρεμβατισμός. Αρμοδιότητά τους ήταν να αποσπάσουν μια συμφέρουσα τιμή και για τους πολίτες της Δήλου και για τους πωλητές. Αυτό συνδέει το αξίωμα

⁴⁹⁹ Για το φόρο της πεντηκοστής, βλ. Garland, 2001: 88.

⁵⁰⁰ Migeotte, 2009: 51.

⁵⁰¹ IG XI,2 161 25-26: εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἀργυρίου οὗ ἡ πόλις ὀφείλει τῶι θεῶι, παρὰ βουλευτῶν τῶν ἐπ' ἄρχοντος Ὑψοκλέους, | ἐκ τῆς πεντηκοστῆς σὺν τοῖς ἐπωνίοις ·ΜΧΧΧΧ ΗΗΗΗΔ· IG XI,2 162 29-30: ἄλλο εἰσηλθεν ἀργύριον εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἀργυρίου οὗ ἡ πόλις ὀφείλεν τῶι θεῶι παρὰ βου[λευτῶν τῶν ἐπ' ἄρχοντος Μενεκράτου? ἐκ τῆς πεντηκοστῆς μετὰ τοῦ] | ἐπωνίου ·Μ ΧΧΧ ΗΗΗ·

⁵⁰² ID 509 (Παρ. I, αρ. 3).

του Πεντηκοστολόγου με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Η ρύθμιση συμφέρουσας τιμής για τα αγαθά είχε ως συνέπεια την αύξηση των πωλήσεων των προϊόντων, μέσα στην εμπορική αγορά, και ταυτόχρονα τη σταθεροποίηση των τιμών των αγαθών που είχαν μεγάλη ζήτηση.

Τα αξιώματα του Πεντηκοστολόγου και του Αγορανόμου στην Ελληνιστική Δήλο βρισκόταν σε στενή συνεργασία μεταξύ τους, με απώτερο σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών που επικρατούσαν στην εμπορική αγορά. Οι Πεντηκοστολόγοι στη Δήλο, εκτός από τη συλλογή του φόρου της πεντηκοστής, που λάμβανε η Δήλος, ήταν επίσης και οι ρυθμιστές των τιμών σημαντικών βιοποριστικών αγαθών. Η στενή συνεργασία των δύο αξιωματούχων εμφανίζεται και στην Ολυμπία το 216 π.Χ., όπου οι Πεντηκοστολόγοι και οι Αγορανόμοι, σύμφωνα με σχετική επιγραφή, προσπαθούσαν να επιβάλουν την τάξη στην εμπορική αγορά.⁵⁰³ Ο έλεγχος και η διαχείριση της πανήγυρης στην Ολυμπία πραγματοποιούνταν από τον ένα Αγορανόμο και τους τέσσερις Πεντηκοστολόγους. Ο Αγορανόμος έλεγχε, αν τα προϊόντα πωλούνταν σε λογικές τιμές και αν υπήρχαν ικανοποιητικές ποσότητες στην πανήγυρη. Οι Πεντηκοστολόγοι εισέπρατταν τους φόρους από τις πωλήσεις των αγαθών. Οι πανήγυρεις απέφεραν τεράστιες ποσότητες ρευστού στα βασίλεια και στις πόλεις στα Ελληνιστικά χρόνια και γι' αυτό η προετοιμασία τους και η διεξαγωγή τους ήταν κοσμικά και οικονομικά γεγονότα για την εποχή.

ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΣΤΑΘΜΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Η εξέλιξη του εμπορίου στον Ελληνιστικό κόσμο συνέβαλε στη θέσπιση μέτρων και σταθμών, τα οποία βοήθησαν στην ομαλή λειτουργία της εμπορικής αγοράς και οι συναλλαγές μεταξύ του εμπόρου και του αγοραστή γίνονταν σε ένα ασφαλές περιβάλλον. Τα μέτρα και σταθμά αξίζουν ιδιαίτερης μελέτης, επειδή μπορούν να δώσουν πληροφορίες και απαντήσεις για τον τρόπο λειτουργίας της αγοράς κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους και για το μέτρο που χρησιμοποιούσαν οι έμποροι για κάθε προϊόν.

Τα μέτρα και τα σταθμά της Αθήνας ήταν διαδεδομένα στον Ελληνιστικό κόσμο, αν και πολλές περιοχές δεν τα εφάρμοζαν και εισήγαν δικά τους μέτρα και σταθμά.

⁵⁰³ IG IX,1² 2:583 34-36: πεντηκοστολόγους δὲ παρ' ἑκατέρων εἶμεν | [τέσ]σαρας καὶ γραμματεῖς τοὺς ἴσους, ἀγορανόμους δὲ παρὰ μὲν τῶν Ἀκαρνάνων | [ἕνα, παρὰ δὲ] τᾶς πόλιος ἕνα

Αναφορικά με τις μονάδες όγκου των υγρών, η Αθηναϊκή κοτύλη υπολογίζεται στα 0.27 λίτρα περίπου, ο χοεύς (δώδεκα κοτύλες) στα 3.276 και ο μετρητής (δώδεκα χοείς) στα 39.312 λίτρα.⁵⁰⁴ Σχετικά με τις μονάδες όγκου των στερεών είναι και πάλι η κοτύλη με την ίδια χωρητικότητα, ο χοίνιξ (τέσσερις κοτύλες) 1.09 λίτρα και ο μέδιμνος (48 χοίνικες) στα 52.53 λίτρα. Το βάρος ενός μεδίμνου κριθαριού ανερχόταν στα 27 κιλά, ενώ το βάρος ενός μεδίμνου σιταριού στα 31.5 κιλά.⁵⁰⁵ Σε διάφορες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου βρέθηκαν «σηκώματα», που εφάρμοζαν τα αττικά μέτρα και σταθμά, με ελάχιστη απόκλιση, αλλά η χωρητικότητά τους ήταν σχεδόν ίδια. Τα «σηκώματα» μετρούσαν την ποσότητα των στερεών⁵⁰⁶ και των υγρών προϊόντων. Συνήθως οι τράπεζες εδράζονταν σε όρθιες λίθινες πλάκες και οι παρυφές της ορθογώνιας επιφάνειας κάθε «σηκώματος» ήταν ελαφρώς υπερυψωμένες, ώστε να εμποδίζουν την υπερχειλίση των υγρών και ορειχάλκινα δοχεία κωνικού σχήματος με προεξέχον περιχέλιωμα προσαράζονταν στα βυθίσματα των λίθινων «σηκωμάτων».

Στο νησί της Δήλου κατά την περίοδο ανεξαρτησίας του νησιού, οι Ιεροποίοι χρησιμοποιούσαν αρκετές μονάδες μέτρησης, μεταξύ των οποίων ήταν το κεράμιον, το ημιαμόριον και ο μετρητής, μέτρα και σταθμά τα οποία ήταν επηρεασμένα από το αττικό σύστημα. Το 296 π.Χ. το κεράμιον ήταν η κύρια μονάδα μέτρησης για το κρασί, ωστόσο από τον 2^ο αι. π.Χ. δεν είχε ευρεία χρήση, αφού εμφανίστηκε νέα μονάδα μέτρησης, ο μετρητής. Το κεράμιον είχε χωρητικότητα 8 χοείς, περίπου 26.5 λίτρα, ενώ αντίθετα ο μετρητής χωρούσε 12 χοείς, περίπου 39.5 λίτρα. Η εφαρμογή του μετρητή στη Δήλο, ως νέας μονάδας μέτρησης, οφειλόταν στις αλλαγές που συνέβαιναν στο Αιγαίο. Την περίοδο αυτή, το νησί αποτελεί σπουδαίο εμπορικό κέντρο και την ίδια στιγμή οι Πτολεμαίοι ελέγχουν τις Κυκλάδες.⁵⁰⁷

Μεγάλος αριθμός «σηκωμάτων» έχουν αποκαλυφθεί στο νησί της Δήλου, τα οποία χρησιμοποιούνταν για τη μέτρηση των υγρών, κυρίως κρασιού και ελαίου, αλλά και στερεών. Το πρώτο «σήκωμα» ήταν αφιερωμένο στον Απόλλωνα από τον επιμελητή εμπορίου της Δήλου Αριαράθη. Ο Αριαράθης είχε καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη του εμπορίου στη Δήλο των Ελληνιστικών χρόνων και όπως θα δούμε αρκετά «σηκώματα» φέρουν το όνομά του. Το «σήκωμα» είχε μήκος 0.68 μέτρα και πλάτος 0.17 μέτρα, με

⁵⁰⁴ Lang και Crosby, 1964: 58.

⁵⁰⁵ Bresson, 2010: 313.

⁵⁰⁶ ID 1820 Δήλου γενόμενος, σήκωμα | σιτηροῦ ἡμεδίμνου Απόλλω[νι].

⁵⁰⁷ Chankowski και Hasenohr, 2014: 23-27

διάμετρο 0.48 μέτρα. και ανακαλύφθηκε επίσης στο κατάστημα α.⁵⁰⁸ Ακόμη ένα άλλο μεγαλύτερο «σήκωμα», αφιέρωση του Αριαράθης, με διαστάσεις 0.95 μέτρα και 0.74 μέτρα και με διάμετρο 0.50 μέτρα βρέθηκε στο κατάστημα β⁵⁰⁹. Ένα άλλο αφιερωματικό «σήκωμα» του Αριαράθης, που ανακαλύφθηκε στο κατάστημα γ, είχε χωρητικότητα 39 λίτρα, διάμετρο 0.54 μέτρα και βάθος κοιλοτήτων 0.29 μέτρα. Επιπρόσθετα, «σήκωμα» με δύο κοιλοότητες και πάλι αφιέρωση του Αριαράθης, με χωρητικότητα από τη μια 4.5 λίτρα και από την άλλη ενός λίτρου, με διάμετρο 0.22 μέτρα και 0.16 μέτρα.⁵¹⁰ Στο σπίτι των Κωμωδών ανακαλύφθηκε «σήκωμα» χωρητικότητας 37.5 λίτρα, με μήκος 0.865 μέτρα και πλάτος 0.845 μέτρα, διάμετρο 0.53 μέτρα και βάθος κοιλώματος 0.29 μέτρα. Κοντά στο ναό του Απόλλωνα εντοπίστηκε «σήκωμα» χωρητικότητας ½ μεδύμου, 29.5 λίτρα, με διάμετρο 0.51 μέτρα.⁵¹¹ Ένα άλλο «σήκωμα» βρέθηκε νότια του καταστήματος α και χρονολογείται μεταξύ του 99 π.Χ. – 89 π.Χ. Η τράπεζα του «σηκώματος» ήταν μαρμάρινη με μήκος 1.20 μέτρα και πλάτος 0.75 μέτρα, διάμετρο 0.47 μέτρα, το δε βάθος της κοιλότητας ανερχόταν στα 0.25 μέτρα, με χωρητικότητα 35 λίτρα και με χαραγμένη την επιγραφή Ιούλιος Καίσαρας.⁵¹² Η Chankowski και η Hasenohr αποτυπώνουν σε πίνακα τα «σηκώματα» που εντοπίστηκαν στη Δήλο, σε ποια περιοχή και περιγράφουν τη χωρητικότητά τους, τη διάμετρο και το βάθος του κοιλώματος.⁵¹³ Η σπουδαία εμπορική θέση που κατείχε το νησί κατά την Ελληνιστική περίοδο φαίνεται και από το μεγάλο αριθμό «σηκωμάτων» που έχουν ανακαλυφθεί, αφού ήταν απαραίτητα εργαλεία για την πώληση των αγαθών και την ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου.

Στην Μεγαλόπολη το «σήκωμα» που αποκαλύφθηκε, η μικρότερη του κοιλότητα είχε χωρητικότητα 0.54 λίτρα, ενώ η μεγαλύτερη 26.2 λίτρα και χρησίμευε για τη μέτρηση και των υγρών και των στερεών προϊόντων. Η μικρότερη κοιλότητα του «σηκώματος», που αποκαλύφθηκε στη Μεγαλόπολη, είχε χωρητικότητα 0.54 λίτρα, ενώ η μεγαλύτερη

⁵⁰⁸ ID 1827 Αριαράθης έμπορίου έπιμελητής | Απόλλωνι. Βλ. και Hasenohr, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 253.

⁵⁰⁹ ID 1828 Αριαράθης έμπορίου έπιμελητής | Απόλλωνι. Βλ. και Hasenohr, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 254.

⁵¹⁰ ID 1829 Αριαράθης έμπορίου έπιμελητής | Απόλλωνι. Βλ. και Hasenohr, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 256.

⁵¹¹ ID 1820 1-3: — — — — δη[μ]ος Διοδότου | Μαραθώνιος, έπιμελητής | Δήλου γενόμενος. Βλ. και Hasenohr, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 257.

⁵¹² ID 1847 C. Iulius C. f. {²vac.}² Caesar {²vac.}² pro cos. Βλ. και Hasenohr, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 252-253.

⁵¹³ Chankowski και Hasenohr, 2014: 30.

26.2 λίτρα, χρησίμευε δε για τη μέτρηση και των υγρών και των στερεών προϊόντων. Οι χωρητικότητες των κοιλοτήτων του «σηκώματος» της Μεγαλόπολης για τον Fritzilas ανταποκρίνονται στα αττικά μέτρα και σταθμά.⁵¹⁴ Σε πόλη της Θράκης στην Προποντίδα βρέθηκε «σήκωμα», το οποίο φαίνεται ότι ακολουθούσε τα αττικά μέτρα και σταθμά, χοεύς 3.30 λίτρα, ημιχοεύς 1.70 λίτρα και ημικοτύλη 0.13 λίτρα, με την επιγραφή Αγορανόμου Φαίνιππου.⁵¹⁵ Στην Ελευσίνα αποκαλύφθηκε «σήκωμα» του 1^{ου} αι. π.Χ., το οποίο δείχνει ότι ακολουθούσαν το μετρικό σύστημα της Αθήνας. Το «σήκωμα» είχε τρεις κοιλότητες και σχεδιάστηκε για τη μέτρηση στερεών αγαθών, κυρίως σιτηρών, γι' αυτό και μονάδα μέτρησης που αναγράφεται επάνω στο «σήκωμα» ήταν το ημιχοινίκιον.⁵¹⁶

Στο νησί της Χίου δεν ακολουθούσαν τα αττικά μέτρα και σταθμά, αλλά εφαρμόζαν δικά τους μέτρα. Ο αμφορέας της Χίου τον 3^ο – 2^ο αι. π.Χ. είχε χωρητικότητα 34 λίτρα, ενώ της Αθήνας 38 λίτρα, το ημίεκτον 5.6 λίτρα και ο ημιαφορέας 16.8 λίτρα, η δε κοτύλη 0.234 λίτρα. Το «σήκωμα» της Νάξου έφερε 6 κοιλότητες με τη μεγαλύτερη να είναι χωρητικότητας 1.440 λίτρα, τη δεύτερη 0.240 λίτρα, την Τρίτη 0.120 λίτρα, την τέταρτη 0.080 λίτρα, την Πέμπτη 0,060 λίτρα και την τελευταία 0.03 λίτρα. Επίσης, το «σήκωμα» που βρέθηκε στην Κρήτη δεν ανταποκρίνεται στα αττικά μέτρα και σταθμά, αφού είχε πέντε κοιλότητες με μεγαλύτερη των 0.66 λίτρα και μικρότερη αυτή των 0.33 λίτρα. Όσο για τις υπόλοιπες κοιλότητες είχαν χωρητικότητα 0.33, 0.32 και 0.066 λίτρα.⁵¹⁷

Άξιο αναφοράς αποτελεί το «σήκωμα» που αποκαλύφθηκε στη Μαρέσα. Χρονολογείται το 143/2 π.Χ. και αντιστοιχούσε σε δύο μονάδες μέτρησης, την κοτύλη στα 0.236 λίτρα και τον χοίνικα, πιθανόν για τα στερεά, στα 0.944 λίτρα.⁵¹⁸ Τα 2 διαφορετικά μέτρα εξυπηρετούσαν από τη μία το βασίλειο των Σελευκιδών και από την άλλη τον ντόπιο πληθυσμό, για τον λόγο δε αυτό η πόλη της Μαρέσα εφαρμόσε δύο μονάδες μέτρησης.⁵¹⁹ Η ανακάλυψη του «σηκώματος» της Μαρέσας αποτελεί

⁵¹⁴ Fritzilas, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 321.

⁵¹⁵ *ΕΠΙ ΑΓΟΡΑΝΟΜΟΥ ΦΑΙΝΙΠΠΟΥ*. Βλ. και Dumont, 1872: 229-231. Fritzilas στο Chankowski και Karvonis, 2012: 321-322.

⁵¹⁶ Fritzilas, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 322.

⁵¹⁷ Fritzilas, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 324-327.

⁵¹⁸ Finkielsztejn, στο Chankowski και Karvonis, 2012: 305. Finkielsztejn, στο Klöner, Esher, Korzakova και Finkielsztejn, 2010: 198.

⁵¹⁹ Finkielsztejn, στο Klöner, Esher, Korzakova και Finkielsztejn, 2010: 199.

σπουδαίο εύρημα, αφού είναι το μόνο «σήκωμα» που έχει βρεθεί στην περιοχή της Λεβάντ και είναι άθικτο. Υπάρχουν τέσσερις κοιλότητες μέτρησης υγρών και η λίθινη τράπεζα έχει μήκος 0.708 μέτρα και πλάτος 0.219 μέτρα. Η χωρητικότητα των κοιλωμάτων είναι 0.057 λίτρα, 0.118 λίτρα, 0.228 λίτρα και 0.472 λίτρα. Είναι διακοσμημένο με κεφάλια λιονταριών και είναι χαραγμένη η επιγραφή, οι Αγορανόμοι Αντίπατρος, υιός του Ηλιόδωρου και Αριστόδαμος, υιός του Αρίστων.⁵²⁰

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Εν κατακλείδι, οι εμπορικοί θεσμοί μπορούν να προσδιορίσουν και να καθορίσουν τη λειτουργία της εμπορικής αγοράς. Η αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων, η συναλλαγή, προϋποθέτει την ανταλλαγή πληροφοριών, οι δε πληροφορίες πρέπει να είναι πλήρεις και απολύτως έγκυρες, για να περιορίζεται η αβεβαιότητα των συναλλαγών, έτσι ώστε να αποφεύγονται δυσμενείς καταστάσεις. Η παρουσία των εμπορικών θεσμών εξασφάλισε ένα βαθμό σταθερότητας των εμπορικών αγορών. Ο θεσμός της Αγορανομίας θεσπίστηκε σε διάφορες πόλεις-κράτη του Ελληνιστικού κόσμου και κύριά της αρμοδιότητα ήταν να έχει την πλήρη ευθύνη για τα αγαθά που βρίσκονταν σε πώληση και να μεριμνά ώστε, οτιδήποτε επωλείτο, να είναι καθαρό και ανόθευτο, λειτουργία που είχε και την κλασική περίοδο. Μια σημαντική διαφορά που παρατηρείται στον Αγορανόμο των Ελληνιστικών χρόνων είναι ότι οι Αγορανόμοι εκλέγονταν με ψήφο, σε αντίθεση με τον Αγορανόμο της Αθήνα της κλασικής περιόδου, που οριζόταν με κλήρο. Οι Αγορανόμοι φροντίζουν να εξασφαλίζουν χαμηλές τιμές σε σημαντικά βιοποριστικά αγαθά και να συλλέγουν φορολογίες. Ωστόσο, την Ελληνιστική περίοδο επιτελούν και άλλες λειτουργίες. Μαζί με τον Αστυνόμο στην Αθήνα είχαν την ευθύνη να επιμελούνται την ευκοσμία και την ευταξία της αγοράς. Επιπρόσθετα, με την εισαγωγή του στεφανηφόρου, σύμφωνα με το ψήφισμα των Αμφικτυόνων, ο θεσμός επέβλεπε αν οι συναλλαγές εντός της εμπορικής αγοράς πραγματοποιούνταν με το συγκεκριμένο νόμισμα. Σε περίπτωση που οι έμποροι ή οι καταναλωτές δεν το χρησιμοποιούσαν, τότε επέβαλλαν πρόστιμο. Ακόμη, ο Αγορανόμος συμμετέχει και σε θρησκευτικές τελετουργίες και στις περιοχές του βασιλείου των Σελευκιδών και των Αντιγονιδών, που είχαν υιοθετηθεί. Αφενός ήταν υπεύθυνοι για τη συλλογή φορολογιών και αφετέρου είχαν πολιτικό χαρακτήρα, αν και αυτές οι θεωρίες δεν έχουν επιβεβαιωθεί. Ο Αγορανόμος του βασιλείου των

⁵²⁰ Finkielsztejn, στο Kloner, Esher, Korzakova και Finkielsztejn, 2010: 193-197.

Πτολεμαίων είχε αναπτύξει διαφορετικά καθήκοντα. Δεν είχε καθήκοντα εντός της εμπορικής αγοράς, αλλά ήταν αξιωματούχος του κράτους των Πτολεμαίων και τον συναντάμε στην επαρχία μόνο και όχι στις μεγάλες πόλεις της Αιγύπτου, την Αλεξάνδρεια, την Πτολεμαΐδα και τη Ναύκρατι, τρεις πόλεις αυτοδύναμες και αυτοδιοικούμενες κατά το πρότυπο των Ελληνικών πόλεων-κρατών. Στην Αίγυπτο οι Αγορανόμοι ασχολούνται με την καταγραφή γης και δούλων, παραχώρησης δανείων και τον 1^ο αι. π.Χ. ο θεσμός εξελίσσεται σε γενικό συμβολαιογράφο. Ο θεσμός της Αστυνομίας ήταν υπεύθυνος για την ευκοσμία και την ευταξία των δρόμων και των πλατειών, την καθαριότητά τους και την πολιτική οικοδομής των κτηρίων στην πόλη. Ο Αστυνόμος της Αθήνας διατηρεί τις αρμοδιότητες αυτές και στην Ελληνιστική περίοδο, ο δε Ευμένης Β΄ εισάγει τον θεσμό στην Πέργαμο, με τα ίδια καθήκοντα. Συνάμα, ο Αστυνόμος της Δήλου είχε διαφορετικά καθήκοντα, αφού φρόντιζε για την προστασία των περιουσιών των κατοίκων της Δήλου, ενώ ο Αστυνόμος της Τήνου είχε κτηματομεσιτικό ρόλο. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι ο θεσμός της Μετρονομίας δεν εντοπίζεται σε άλλες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου, παρά μόνο στην Αθήνα, όπου έχει τα ίδια καθήκοντα με αυτά της κλασικής περιόδου, δηλαδή επιβλέπει αν οι έμποροι στις συναλλαγές τους χρησιμοποιούν τα σωστά μέτρα και σταθμά. Το αξίωμα των Σιτοφυλάκων στα Ελληνιστικά χρόνια έχει τις ίδιες λειτουργίες στην Αθήνα, όπως την κλασική περίοδο, και σκοπός ήταν ο έλεγχος για τη δίκαιη πώληση του σιταριού. Συνάμα, οι Σιτώνες της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και της Ιστιαίας εξασφάλιζαν σιτάρι για τους κατοίκους από το νησί της Δήλου, σπουδαίο διαμετακομιστικό κέντρο σιτηρών των Ελληνιστικών χρόνων. Η θέσπιση το αξιώματος υπενθυμίζει ότι η έλλειψη σιτηρών αποτελεί ένα τεράστιο πρόβλημα την Ελληνιστική περίοδο και γι' αυτό το λόγο οι πόλεις-κράτη είχαν ειδικό κονδύλι για την αγορά τους, τη σιτωνία. Στη Δήλο συναντάμε τους Πεντηκοστολόγους, θεσμός που απέφερε τεράστια φορολογικά έσοδα, χάρη στη συλλογή της πεντηκοστής. Οι Πεντηκοστολόγοι ήταν επίσης συνεργάτες των Αγορανόμων. Τα μέτρα και σταθμά αξίζουν ιδιαίτερης προσοχής ως φορείς πληροφοριών για την κοινωνικοοικονομική οργάνωση αλλά και ως ενδείξεις των γνωστικών ικανοτήτων των δημιουργιών τους. Αναμφίβολα, η συστηματική μελέτη των μέτρων και σταθμών του Ελληνιστικού κόσμου και ο διαχωρισμός των διαφορετικών μέτρων, τα οποία χρησιμοποιούσαν τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη, θα δώσουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με το οικονομικό σύστημα της κοινωνίας, γιατί τα έχει δημιουργήσει και πού τα χρησιμοποίησε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : ΕΜΠΟΡΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΝΟΜΟΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ - ΖΗΤΗΣΗΣ

Στο κεφάλαιο αυτό θα μελετήσουμε τη γενεσιουργό αιτία των αυξομειώσεων των τιμών των διαφόρων προϊόντων στον Ελληνιστικό κόσμο. Για να κατανοήσουμε τις προϋποθέσεις της διαμόρφωσης τους όμως, πρέπει να εντοπίσουμε τη σταθερότητα και τη διασπορά τους στον Ελληνιστικό κόσμο. Βέβαια, καθοριστικό ρόλο στις τιμές των αγαθών έπαιξαν η διανομή, η κατανάλωση και η παραγωγή. Η αυξομείωση των τιμών σχετίζεται με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, ωστόσο πρέπει να κατανοήσουμε τη σχέση τους με τον νόμο και πώς συνδέεται με τη θέσπιση των εμπορικών θεσμών και επίσης πώς συνδέεται με τα βασίλεια και τις πόλεις-κράτη του Ελληνιστικού κόσμου.

Η εφαρμογή του νόμου της προσφοράς και ζήτησης στις εμπορικές αγορές του Ελληνιστικού κόσμου τίθεται σε ισχύ εξαιτίας της προόδου του εμπορίου. Όπως εξετάσαμε στο πρώτο κεφάλαιο, το εμπόριο αναπτύχθηκε εξαιτίας της γεωργίας, της τεχνολογίας και της βιοτεχνίας. Τα αγαθά αυξήθηκαν και πλέον τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη μπορούσαν να εξάγουν τα προϊόντα τους σε περιοχές που δεν είχαν τα προϊόντα αυτά. Δίχως άλλο, ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης εξασφαλίζει μια ισορροπία στις τιμές των αγαθών και δημιουργεί ευνοϊκές καταστάσεις για τον αγοραστή και τον καταναλωτή. Ωστόσο, πρέπει να ερευνήσουμε σε ποιο περιβάλλον ανταποκρίνεται ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης, επειδή χωρίς τη θέσπιση θεσμικού πλαισίου, το οποίο εγγυάται κάποιος θεσμός ανωτέρου επιπέδου, όπως το κράτος, ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης δεν μπορεί να έχει εφαρμογή.

Για τον λόγο αυτό η θέσπιση θεσμικού πλαισίου και κυρίως η εισαγωγή εμπορικών θεσμών εντός της αγοράς αποτελεί ισχυρό τεκμήριο για να τεθεί σε ισχύ ο νόμος αυτός. Το ερώτημα είναι αν πράγματι οι εμπορικοί θεσμοί που υφίστανται στις αγορές του Ελληνιστικού κόσμου με την παρουσία τους προσδιόρισαν και καθόρισαν τη λειτουργία ενός οικονομικού συστήματος, το οποίο ανταποκρίνεται στην καπιταλιστική οικονομία, αφού ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης αποτελεί δείγμα καπιταλιστικής εξέλιξης.

Σε περίπτωση που ο νόμος υφίσταται, τότε πρέπει να ορίσουμε σε ποιο πλαίσιο εφαρμόζονται οι θεσμοί εντός της εμπορικής αγοράς και από πού προερχόταν ο θεσμός του Αγορανόμου, του Αστυνόμου, του Μετρονόμου, του Σιτοφύλακα, του Σιτώνη και

του Πεντηκοστολόγου και πώς μειώνουν το κόστος των συναλλαγών. Επιπρόσθετα, πώς ο νόμος αυτός συνέβαλε στη βελτίωση των τιμών των προϊόντων που πωλούνταν στις εμπορικές αγορές, δημιουργώντας έτσι ένα κλίμα αλληλεπίδρασης και σεβασμού μεταξύ εμπόρου και καταναλωτή. Γενικότερα ο ρόλος τους ήταν η διαχείριση συγκεκριμένων καταστάσεων, με στόχο τον περιορισμό της αβεβαιότητας και με αυτό τον τρόπο την εξασφάλιση ενός συγκεκριμένου επιπέδου παραγωγής υλικών αγαθών.

ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΗ ΤΙΜΩΝ

Οι τιμές των προϊόντων παρέχουν πληροφορίες για τον τρόπο αντίληψης των ανθρώπων του Ελληνιστικού κόσμου για την έννοια της οικονομίας, για την διαμόρφωση της εμπορικής αγοράς, για τον βαθμό προστασίας του κόσμου από την κερδοσκοπία των εμπόρων και για την ύπαρξη μηχανισμού ελέγχου στις εισαγωγές και εξαγωγές. Η μεθοδική προσέγγιση όλων αυτών συναντά τεράστιες δυσκολίες, λόγω της έλλειψης καταλόγων με τις τιμές διάφορων προϊόντων σε διάφορες περιοχές. Οι τιμές μπορούν να δώσουν συγκεντρωτική εικόνα για τον πληθωρισμό και για την αγοραστική δύναμη του χρήματος. Ως εκ τούτου, για να αντλήσουμε τις πληροφορίες που χρειαζόμαστε, πρέπει να απαντήσουμε σε ερωτήσεις που αφορούν τις τιμές των προϊόντων, ερωτήσεις του τύπου από πού προέρχονται τα προϊόντα, πότε έγιναν σπανιότερα, πού τα συναντάμε, σε ποιες ποσότητες και ποιοι τα αποκτούσαν. Είναι αντιληπτό πως, σε τέτοιου είδους ερωτήσεις, δεν μπορεί να δοθεί μια ολοκληρωμένη απάντηση.

Στη σύγχρονη οικονομική επιστήμη τα προϊόντα παραγωγής μπορούν να συγκριθούν μεταξύ τους, σύμφωνα με το κόστος παραγωγής και τη χρησιμότητα, που έχουν για τον άνθρωπο. Μέτρο σύγκρισης των προϊόντων είναι η τιμή σε χρηματικές μονάδες, ποιο είναι το ακριβό και ποιο το ευτελές. Ο Αριστοτέλης παρουσιάζει με πολλούς τρόπους τη σύγκριση των αγαθών.⁵²¹ Τη σύγκριση την απέδιδε με τη λέξη «μείζον», χωρίς όμως

⁵²¹ Αριστοτέλης Ρητορική Τέχνη 1363b5-1365b20. και όταν τότε μὲν τῷδε ἔπηται, ἐκεῖνο δὲ τούτῳ μὴ, ἔπηται δὲ ἢ τῷ ἅμα ἢ τῷ ἐφεξῆς ἢ τῇ δυνάμει· ἐνυπάρχει γὰρ ἢ χρήσις ἢ τοῦ ἐπομένου ἐν τῇ θατέρου. ἔπεται δὲ ἅμα μὲν τῷ ὑγιαίνειν τὸ ζῆν, τούτῳ δὲ ἐκεῖνο οὐ, ὕστερον δὲ τῷ μανθάνειν τὸ ἐπίστασθαι, δυνάμει δὲ τῷ ἱεροσυλεῖν τὸ ἀποστερεῖν ὃ γὰρ ἱεροσυλήσας κἂν ἀποστερήσειεν. καὶ τὰ ὑπερέχοντα τοῦ αὐτοῦ μείζονι μείζω ἀνάγκη γὰρ ὑπερέχειν καὶ τοῦ μείονι. καὶ τὰ μείζονος ἀγαθοῦ ποιητικῶς μείζω· τοῦτο γὰρ ἦν τὸ μείζονος ποιητικῶς εἶναι. καὶ οὐ τὸ ποιητικὸν μείζον, ὡσαύτως· εἰ γὰρ τὸ ὑγιεινὸν αἰρετώτερον τοῦ ἡδέος καὶ μείζον ἀγαθόν, καὶ ἡ ὑγίεια τῆς ἡδονῆς μείζων. 1365b36-41 καὶ τὰ πρὸς ἀλήθειαν τῶν πρὸς δόξαν ὄρος δὲ τοῦ πρὸς δόξαν, ὃ λανθάνειν μέλλων οὐκ ἂν ἔλοιτο· διὸ καὶ τὸ εὖ πάσχειν τοῦ εὖ ποιεῖν δόξειεν ἂν αἰρετώτερον εἶναι· τὸ μὲν γὰρ κἂν λανθάνη αἰρήσεται, ποιεῖν δ' εὖ λανθάνων οὐ δοκεῖ ἂν ἐλέσθαι. καὶ ὅσα εἶναι μᾶλλον ἢ δοκεῖν βούλονται· πρὸς ἀλήθειαν γὰρ μᾶλλον διὸ καὶ τὴν

να χρησιμοποιεί τις λέξεις αξία και τιμή, παρόλο που τις γνώριζε. Πολύ πιθανό να είχε ακούσει το παράδοξο που διατύπωσε ο Διογένης: «Ο χρυσός είχε μεγαλύτερη αξία από τον σίδηρο, επειδή δύσκολα αποκτιέται αλλά και ότι το άφθονο έχει μεγαλύτερη αξία από το σπάνιο, εξαιτίας της χρησιμότητάς του». Η τιμή είναι αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης, προκειμένου να αποφανθούμε για το κόστος και τη χρησιμότητα, σύμφωνα με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης εντός της εμπορικής αγοράς, μαζί με την αυξομείωση των τιμών προϊόντων της Ελληνιστικής περιόδου, θα δώσει σημαντικές απαντήσεις σε ερωτήματα που αφορούν την οικονομία της εποχής. Ο Rostovtzeff διατυπώνει την άποψη, ότι η αύξηση των τιμών οφειλόταν στην αδυναμία των εμπορικών αγορών να αντιμετωπίζουν την μεγάλη προσφορά και ζήτηση προϊόντων, τα οποία χρειάζονταν για να ανταποκριθούν τόσο στις εγχώριες όσο και στις ξένες αγορές. Αντίθετα, η έλλειψη σιτηρών το 280 π.Χ. ερμηνευόταν ως αδυναμία του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης.⁵²² Η έλλειψη σιτηρών και η αύξηση των τιμών των προϊόντων οφειλόταν σε επαναστάσεις ή σε πολέμους και καθόλου στην αδυναμία του συστήματος αγοράς.⁵²³ Ο Aperghis επισημαίνει και αυτός με τη σειρά του ότι οι τιμές των γεωργικών προϊόντων εξαρτιόνταν από διάφορους παράγοντες. Παράγοντες, όπως είναι οι πόλεμοι και οι λιμοί, οπότε παρατηρεί, ότι οι τιμές ήταν αυξημένες συγκριτικά με την περίοδο που επικρατούσε ειρήνη. Συμπεραίνει ότι, σε περιόδους καλής σοδειάς, οι τιμές των αγαθών ήταν σταθερές και δεν υπήρχε ίχνος αυξομείωσης των τιμών σε περίοδο ειρήνης. Αντίθετα, οι πόλεμοι και οι λιμοί αυξάνουν άρδην τις τιμές των αγαθών.⁵²⁴

δικαιοσύνην φασί μικρόν εἶναι, ὅτι δοκεῖν ἢ εἶναι αἰρετώτερον τὸ δὲ ὑγιαίνειν οὐ. καὶ τὸ πρὸς πολλὰ χρησιμώτερον, οἷον τὸ πρὸς τὸ ζῆν καὶ εὖ ζῆν καὶ τὴν ἡδονὴν καὶ τὸ πράττειν τὰ καλὰ διὸ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ὑγεία μέγιστα δοκεῖ εἶναι· ἅπαντα γὰρ ἔχει ταῦτα. καὶ τὸ ἀλυπτότερον καὶ μεθ' ἡδονῆς πλείω γὰρ ἑνός, ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ ἡδονὴ [ἀγαθόν] καὶ ἡ ἀλυπία. καὶ δυοῖν ὃ τῶ αὐτῷ προστιθέμενον μεῖζον τὸ ὅλον ποιεῖ. καὶ ἃ μὴ λανθάνει παρόντα ἢ ἃ λανθάνει· πρὸς ἀλήθειαν γὰρ τείνει ταῦτα· διὸ τὸ πλουτεῖν φανείη ἂν μεῖζον ἀγαθὸν τοῦ δοκεῖν. καὶ τὸ ἀγαπητὸν, καὶ τοῖς μὲν μόνον <δν> τοῖς δὲ μετ' ἄλλων διὸ καὶ οὐκ ἴση ζημία, ἂν τις τὸν ἑτερόφθαλμον τυφλώσῃ καὶ τὸν δὴ ἔχοντα· ἀγαπητὸν γὰρ ἀφήρηται.

⁵²² Rostovtzeff, 1941: 165, 168.

⁵²³ Για τη σημασία των πολέμων στην διαμόρφωση των τιμών των προϊόντων βλ. Graham στο Archibald, Davies, Gabrielsen και Oliver, 2001: 139.

⁵²⁴ Ο Aperghis τονίζει ότι σε περιόδους πολέμων και λιμών οι τιμές ήταν αυξημένες, ενώ σε περιόδους ειρήνης, οι τιμές ήταν σταθερές. Τονίζει, ότι η αύξηση των τιμών συνδεόταν με πολιτικά γεγονότα και σε περιόδους που η σοδειά ήταν καλή. Εξήγη τα συμπεράσματα αυτά κάνοντας μια έρευνα τιμών 5 προϊόντων από το 350π.Χ. – 100 π.Χ. Τα προϊόντα ήταν το κριθάρι, η μουστάρδα, το μαλλί, το κάρδαμο και το σισάμι. Απέδειξε ότι οι τιμές των αγαθών ήταν πιο χαμηλές, από άλλες περιοχές της Μεσογείου: Aperghis, στο Archibald, Davies, Gabrielsen και Oliver, 2001: 83-85.

Οι τιμές, λοιπόν, των προϊόντων στην Ελληνιστική εποχή καθορίζονταν από τους διάφορους μηχανισμούς της αγοράς ή επηρεάζονταν από άλλους εξωγενείς παράγοντες. Εξωγενείς παράγοντες, όπως, η κρατική παρέμβαση, είχαν ως αποτέλεσμα να τίθεται το πρόβλημα της συνηθισμένης ή αόριστης έννοιας, κανονικής ή δίκαιης τιμής.⁵²⁵ Ο πρώτος μελετητής τιμών, ο Heichelheim, είχε επηρεαστεί από ένα σύστημα, στο οποίο οι τιμές αλληλεξαρτιόνταν από τους μηχανισμούς αγοράς.⁵²⁶

Ο Heichelheim επισημαίνει, ότι επικρατεί μια πτώση των τιμών των πλίνθων μεταξύ 210 π.Χ. - 180 π.Χ., η οποία σχετιζόταν με τη γενικότερη τάση πτώσης των τιμών των προϊόντων. Η πτώση οφειλόταν στο χαμηλό κόστος των υλικών κατασκευής, εξαιτίας της μεγάλης ζήτησης. Ο Larsen αντιτίθεται στην άποψη του Heichelheim και προσβέβει ότι βασικά αγαθά επιβίωσης, όπως σιτάρι, κριθάρι, κρασί και λάδι παρέμειναν σε υψηλές τιμές στο νησί της Δήλου την περίοδο 210 π.Χ. – 180 π.Χ.⁵²⁷ Αυτό σήμαινε ότι οι υψηλές τιμές των προϊόντων φανερώνουν το ανεπτυγμένο βιοτικό επίπεδο του Ελληνιστικού κόσμου. Διάχυση πλούτου και κεφαλαιοκρατική οικονομία είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της εξέλιξης του βιοτικού επιπέδου μιας περιοχής. Από την άλλη, η Von Reden σε μια μελέτη της σχετικά με την τιμή του σιταριού στην Αίγυπτο, από τον 3^ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 1^ο αι. π.Χ., παρατηρεί ότι οι τιμές ποικίλλουν ανά περίοδο. Άλλες τιμές είχε το σιτάρι, πριν και άλλες ήταν οι τιμές μετά τον θερισμό. Κάθε πόλη είχε το δικό της κόστος μεταφοράς. Άλλες πόλεις είχαν αυξημένο κόστος μεταφοράς και σε άλλες ήταν χαμηλότερο. Γενικότερα, οι τιμές στην Αλεξάνδρεια ήταν πιο ψηλές από ό,τι σε άλλες περιοχές. Ωστόσο επισημαίνει ότι η αύξηση του πληθυσμού στην Αλεξάνδρεια, η βελτίωση των γεωργικών μεθόδων και η εξέλιξη των εσωτερικών αγορών διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο, όσον αφορά τη σταθεροποίηση της τιμής του σιταριού. Άλλωστε, ο στόχος των Πτολεμαίων ήταν η εξασφάλιση μιας σταθερής τιμής στα σημαντικά βιοποριστικά αγαθά.

Ο Aperghis σε πρόσφατη έρευνα παρατηρεί, ότι στις τιμές σημαντικών αγαθών στο Σελευκιδικό βασίλειο (300 π.Χ. - 150 π.Χ.) όπως κριθάρι, μουστάρδα, μαλλί, κάρδαμο και σιτάμι διέκρινε, οι τιμές ήταν χαμηλές και σταθερές, συγκριτικά με την Αίγυπτο.

⁵²⁵ Για το μηχανισμό της αγοράς και τους διάφορους εξωγενείς παράγοντες, όσον αφορά την αυξομείωση των τιμών των προϊόντων, βλ. Von Reden, 2010: 125. Von Reden, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen 2013: 422.

⁵²⁶ Heichelheim, 1930.

⁵²⁷ Για τις υψηλές τιμές που είναι δείκτες οικονομικής ευρωστίας, βλ. Larsen, 1941: 165-166.

Οι τιμές ήταν πιο χαμηλές εξαιτίας του κόστους μεταφοράς των προϊόντων από τους ποταμούς και τα κανάλια που ήταν χαμηλότερο από ό,τι στη Μεσόγειο. Ο ίδιος θεωρεί ότι η αύξηση των τιμών οφειλόταν σε πολιτικά γεγονότα και κατ' επέκταση σε πολέμους. Όμως η τιμή κάθε αγαθού μπορούσε να αυξηθεί, αν υπήρχε κακή σοδειά και να μειωθεί, αν η σοδειά ήταν καλή.⁵²⁸

Η αύξηση της παραγωγής και η διαφοροποίηση των τιμών ήταν θέματα που πραγματευόταν ο Ξενοφών. Ο Ξενοφών περιγράφει με πρωτοτυπία και σαφήνεια το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, στο χωρίο IV, 6 «Περί Προσόδων», συμπεραίνοντας, ότι η μεγάλη προσφορά μειώνει και την τιμή του προϊόντος. Επιπρόσθετα, η σημασία της ζήτησης για τον προσδιορισμό της τιμής διατυπώνεται και στο χωρίο IV, 36 Περί Προσόδων, όπου ο Ξενοφών αντιλαμβάνεται ότι η μεγάλη αύξηση της ζήτησης έχει για τις οικοδομές δύο συνέπειες. Από τη μια την αύξηση της τιμής και από την άλλη τη πτώση της ποιότητας.⁵²⁹ Η ακριβής μετάφραση του χωρίου είναι: *«Όμως στις εργασίες των μεταλλείων, δεν γίνεται το ίδιο, όπως όταν οι χαλκουργοί γίνονται πολλοί και καταλύεται το επάγγελμα τους, αν και οι εργασίες οι χαλκουργικές πραγματοποιούνται σωστά και το ίδιο και οι σιδηρουργοί. Όταν επίσης υπάρχει μεγάλη παραγωγή σιταριού και κρασιού, οι γεωργικές εργασίες δεν είναι κερδοφόρες, ακόμα και αν τα αγαθά είναι καλά. Έτσι, πολλοί εγκαταλείπουν την καλλιέργεια της γης και στρέφονται στο μεγάλο ή μικρό εμπόριο και στην παροχή δανείων με τόκο».*

ΝΟΜΟΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ - ΖΗΤΗΣΗΣ

Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης αποτελεί σημάδι καπιταλιστικής οικονομίας. Η ζήτηση και η προσφορά είναι οι δύο πλευρές της αγοράς, που η αλληλεπίδρασή τους προσδιορίζει την τιμή ισορροπίας των αγαθών. Σε μια ορισμένη χρονική περίοδο, όταν η προσφερόμενη ποσότητα ενός προϊόντος είναι μεγαλύτερη από τη ζητούμενη, τότε η αγορά θα παρουσιάσει υπερπροσφορά. Η εμφάνιση του πλεονάσματος του αγαθού έχει ως αποτέλεσμα οι έμποροι να μειώσουν την τιμή, ώστε να πωλήσουν το πλεόνασμα που βρίσκεται στα χέρια τους και οι καταναλωτές επιθυμούν την αγορά του προϊόντος, λόγω της μειωμένης τιμής. Αν όμως, η ζητούμενη ποσότητα είναι μεγαλύτερη από την

⁵²⁸ Aperghis, 2004: 78-86.

⁵²⁹ Ξενοφών Περί Προσόδων IV.6 καὶ γὰρ οὐδ' ὥσπερ ὅταν πολλοὶ χαλκότυποι γένωνται, ἀξίων γενομένων τῶν χαλκευτικῶν ἔργων, καταλύονται οἱ χαλκότυποι, καὶ οἱ σιδηρεῖς γε ὡσαύτως· καὶ ὅταν γε πολὺς σῖτος καὶ οἶνος γένηται, ἀξίων ὄντων τῶν καρπῶν, ἀλυσιτελεῖς αἱ γεωργαὶ γίνονται, ὥστε πολλοὶ ἀφέμενοι τοῦ τὴν γῆν ἐργάζεσθαι ἐπ' ἐμπορίας καὶ καπηλείας καὶ τοκισμοῦς τρέπονται·

προσφερόμενη, τότε η αγορά θα παρουσιάσει έλλειμμα και οι έμποροι θα αυξήσουν την τιμή του αγαθού, οι δε καταναλωτές θα μειώσουν το ενδιαφέρον τους, λόγω της αύξησης.⁵³⁰

Βέβαια μια εμπορική αγορά για να γίνει ανταγωνιστική, οφείλει να έχει πολλούς πωλητές και πολλούς καταναλωτές. Ο μεγάλος αριθμός των δυο κατηγοριών δημιουργεί τις ευνοϊκές προϋποθέσεις για να υπάρχει επίδραση από τον καθένα πάνω στην τιμή της αγοράς. Ο τέλειος ανταγωνισμός εντός της εμπορικής αγοράς παίζει σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη και ευημερία ενός κράτους. Η ύπαρξη τέλειου ανταγωνισμού απαιτεί κάποιες συνθήκες, όπως τα προϊόντα που πωλούνται στην αγορά να είναι τα ίδια, να υπάρχει μεγάλος αριθμός αγοραστών και πωλητών, που να αποδέχονται τις τιμές. Η απουσία πωλητών από την εμπορική αγορά, έχει ως αποτέλεσμα το φαινόμενο του επιθετικού ανταγωνισμού.

Η εφαρμογή του νόμου καθορίζει την αξία και τις τιμές των εμπορευμάτων. Η προσφορά και η ζήτηση είναι οι δυνάμεις που κάνουν τις αγορές να δουλεύουν. Μέσα από τη στερέωση της προσφοράς και της ζήτησης επέρχεται και η ισορροπία στην εμπορική αγορά, που τα Ελληνιστικά χρόνια ήταν απαραίτητη. Η αγορά είναι το σύνολο των αγοραστών και των πωλητών ενός συγκεκριμένου αγαθού ή μιας υπηρεσίας. Η λειτουργία της σχετίζεται με τη συμπεριφορά των ατόμων, τα οποία αλληλεπιδρούν ο ένας με τον άλλο μέσα στις αγορές, για να δημιουργήσουν τις κατάλληλες συνθήκες, ώστε να περατωθεί η εμπορική συναλλαγή.

Η τιμή όλων των εμπορευμάτων που πωλούνται και αγοράζονται αυξάνεται και μειώνεται, σύμφωνα με τον αριθμό των αγοραστών και των καταναλωτών. Η αγοραία τιμή κάθε προϊόντος ρυθμίζεται από την αναλογία μεταξύ της ποσότητας που προσκομίζεται πραγματικά στην αγορά και της ζήτησης από αυτούς, οι οποίοι είναι πρόθυμοι να πληρώσουν τη φυσική τιμή του εμπορεύματος. Σε περίπτωση που υπάρχουν πολλοί έμποροι και ο αριθμός των αγοραστών είναι μειωμένος, τότε συνεπάγεται ότι και η τιμή είναι χαμηλή. Από την άλλη, αν ο αριθμός των αγοραστών είναι αυξημένος, τότε οι πωλητές είναι λίγοι. Η ύπαρξη ανικανοποίητων αγοραστών δημιουργεί αυξητικές πιέσεις στην τιμή, καθώς αυτοί θα προσφέρουν περισσότερα,

⁵³⁰ Λιανός και Ψειρίδου, 2015: 55-56.

προκειμένου να αποκτήσουν τις ποσότητες που επιθυμούν. Οι αγοραστές καθορίζουν τη ζήτηση και οι πωλητές καθορίζουν την προσφορά.

Οι αγοραστές και οι πωλητές είναι διατεθειμένοι να αγοράσουν και να πωλήσουν ορισμένες ποσότητες, που μπορεί να συμπίπτουν ή να διαφέρουν, σε κάθε συγκεκριμένη τιμή προϊόντος. Η τιμή είναι το μόνο στοιχείο που μπορεί να θέσει σε ισχύ τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, ώστε να έχει θετικά αποτελέσματα για τα κράτη. Τόσο οι αγοραστές όσο και οι πωλητές θα παραμείνουν ικανοποιημένοι και ευχαριστημένοι, αν οι καταναλωτές αγοράσουν τα αγαθά σε καλές τιμές και οι πωλητές βγάλουν το αναμενόμενο κέρδος. Αν η τιμή είναι ίση με τη ζητούμενη και την προσφερόμενη ποσότητα, τότε και οι δύο ομάδες ανθρώπων θα πραγματοποιήσουν τις εμπορικές τους συναλλαγές. Αγοραστές και πωλητές θα μείνουν ικανοποιημένοι, γιατί, πραγματοποιώντας τις συναλλαγές που επιθυμούν, δεν θα υπάρξει τάση αλλαγής της τιμής του προϊόντος.

ΕΜΠΟΡΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΝΟΜΟΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ - ΖΗΤΗΣΗΣ

Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης ήταν στενά συνδεδεμένος με τους εμπορικούς θεσμούς που αναπτύχθηκαν στα Ελληνιστικά χρόνια. Η εδραίωσή τους βοήθησε στην εξέλιξη και την καλή λειτουργία της εμπορικής αγοράς, όπως και στην εξέλιξη των σχέσεων μεταξύ πωλητή και αγοραστή. Πράγματι, η αγορά ήταν ο δημόσιος χώρος, όπου αναπτύσσονταν οι διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ τους. Η παρουσία των θεσμών έδωσε κίνητρο τόσο στον πωλητή όσο και στον αγοραστή. Και οι δυο έφευγαν κερδισμένοι, οι μὲν γιατί μπορούσαν να διαθέσουν το εμπόρευσμά τους σε ευνοϊκές για τους ίδιους τιμές και οι δε μπορούσαν πλέον να αγοράσουν τα αγαθά σε δίκαιες και ικανοποιητικές τιμές. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, για να επιτευχθεί αυτό, πρέπει να εφαρμόζεται σωστά ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης. Ο νόμος είναι αλληλένδετος με το καπιταλιστικό σύστημα, όταν υπάρχει ποικιλία αγαθών και άφθονη ρευστότητα. Στοιχεία που συναντάμε στις σημερινές καπιταλιστικές κοινωνίες.

Είναι γεγονός ότι στα Ελληνιστικά χρόνια παρατηρούνται εν μέρει κάποια σημάδια πρώιμου καπιταλισμού, αφού ο ελεύθερος ανταγωνισμός υφίστατο τις στρεβλώσεις του καθορισμού των τιμών. Ωστόσο, το εμποροκρατικό σύστημα για να γνωρίσει μεγάλη απήχηση και για να αποκτήσει πλούτη, έπρεπε να εφαρμοστεί ο νόμος. Όμως, ο νόμος για να τεθεί σε ισχύ, πρέπει να υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι, που με την προσωπικότητά τους και το δυναμισμό τους θα φροντίσουν την εφαρμογή του. Ο

θεσμός που ήταν ο κύριος αρμόδιος στον καθορισμό της προσφοράς και της ζήτησης, μάλλον ήταν ο θεσμός της Αγορανομίας κατά κύριο λόγο και έπειτα οι άλλοι εμπορικοί θεσμοί, που εισάγονται μέσα στην εμπορική αγορά.

Ο ρόλος του Αγορανόμου δεν ήταν μόνο να ελέγχει, αν όλα τα αγαθά που πωλούνταν στην εμπορική αγορά βρίσκονταν σε καλή κατάσταση και ικανοποιητική ποσότητα. Η ψυχή της αγοράς ήταν ο Αγορανόμος. Η φυσιογνωμία του καθόριζε τις εμπορικές σχέσεις, που έπρεπε να παρατηρούνται στην αγορά, μεταξύ του πωλητή και του αγοραστή, κατά τη διάρκεια της εμπορικής συναλλαγής. Για τον λόγο αυτό, σπουδαία εμπορικά κέντρα της Ελληνιστικής περιόδου, θέσπισαν το αξίωμα του Αγορανόμου, για να φέρει τεράστια έσοδα, με την επιβολή φορολογιών. Αυτό επιτυγχανόταν μέσα από τη ρύθμιση του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης. Ο νόμος βοήθησε σημαντικά στην αύξηση του αριθμού των εμπόρων σε μια εμπορική αγορά και οι επισκέπτες γνώριζαν ότι ο Αγορανόμος βρισκόταν εκεί, για να ελέγχει και να επιβλέπει τη σωστή λειτουργία της.

Η υποχρέωση των Αγορανόμων στους εμπόρους να πωλήσουν τα αγαθά τους σε χαμηλές τιμές δεν ενεργούσε αρνητικά, αλλά αντίθετα είχε θετικό ρόλο για εκείνους. Η διάθεση των αγαθών σε μια εμπορική αγορά για τους πωλητές είχε ύψιστη οικονομική σημασία. Ούτε και οι ίδιοι ήταν διατεθειμένοι να περιπλανώνται από μια εμπορική αγορά σε μια άλλη. Η περιπλάνησή τους αυτόματα ανέβαζε και το κόστος και το κέρδος τους. Η μεταφορά τους δια μέσου της θάλασσας κόστιζε αρκετά και εξαιτίας της πειρατείας ενείχε περισσότερους κινδύνους. Αντίθετα, η χερσαία μεταφορά ήταν πιο φθηνή, αν και χρειαζόταν μεγαλύτερος χρόνος, απ' ό,τι στη θάλασσα.

Επιπρόσθετα, η μετακίνηση σε νέες εμπορικές αγορές, εκτός από τα κόστη μεταφοράς, ταυτόχρονα σήμαινε και νέα έξοδα. Έξοδα για διαμονή και σίτιση. Τα κυριότερα όμως έξοδα για τους ιδίους ήταν οι νέες φορολογίες, που υποχρεώνονταν να πληρώσουν, νέες φορολογίες και τελωνειακούς δασμούς για τα προϊόντα, που εισήγαγαν στα βασίλεια ή στις πόλεις, που επισκέπτονταν. Εξάλλου, την περίοδο αυτή τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη επέβαλλαν βαριές φορολογίες στους εμπόρους, που κατέφθαναν στα λιμάνια τους, για να αντλήσουν σημαντικές προσόδους.

Οι έμποροι μπορεί να ήθελαν να πωλήσουν τα αγαθά τους σε αρκετά υψηλές τιμές, για να έχουν μεγαλύτερο κέρδος από το αναμενόμενο, όμως αυτό το κέρδος θα ήταν παροδικό και η δουλειά τους στη συνέχεια θα κινδύνευε. Οι ίδιοι επιθυμούσαν να αναπτύξουν καλές σχέσεις με τους θεσμούς της εμπορικής αγοράς, για να πωλήσουν όλη την παραμάτεια τους. Οι Αγορανόμοι δημιουργούσαν το κατάλληλο εμπορικό περιβάλλον και για τους πωλητές και για τους αγοραστές.

Οι αγοραστές ήταν βέβαιοι ότι η αγορά θα κατακλυζόταν από ποικιλία αγαθών. Τα αγαθά θα υπήρχαν σε μεγάλες ποσότητες και αφθονία αγαθών θα είχε ιδιαίτερη σημασία για τον καταναλωτή, εφόσον τα προϊόντα θα πωλούνταν σε χαμηλότερες τιμές, από τις δεδομένες της αγοράς. Σε περίπτωση που η ποσότητα του προϊόντος, που οι πωλητές πρόσφεραν σε ορισμένη τιμή, ήταν μεγαλύτερη απ' εκείνη που οι αγοραστές επιδίωκαν να αγοράσουν, το αποτέλεσμα ήταν τα προϊόντα να μείνουν απούλητα. Οι πωλητές, όμως, για να ξεφορτωθούν την ποσότητα που είχαν στη διάθεσή τους, υποχρεωτικά θα μείωναν την τιμή, προκειμένου να τα διαθέσουν με επακόλουθο τη μειωτική πίεση στην τιμή. Η συνολική ζήτηση ενός αγαθού αποτελείται από το άθροισμα των επιμέρους ζητήσεων όλων των καταναλωτών.

Οι διαπροσωπικές σχέσεις που ανέπτυξαν οι έμποροι με τους καταναλωτές, διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο στην πρόοδο της εμπορικής αγοράς. Ο θεσμός της Αγορανομίας ήταν αυτός που προσπαθούσε να δημιουργήσει πρόσφορο έδαφος στη διεύρυνση των προσωπικών σχέσεων μεταξύ αγοραστή και καταναλωτή. Το γεγονός αυτό έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ακμή της εμπορικής αγοράς. Αναμφίβολα, η δημιουργία του θεσμού ήταν ευεργετική για τις πόλεις που τον θέσπισαν. Ο θεσμός αποσκοπούσε στην οικονομική εξέλιξη του κλάδου του εμπορίου, στα Ελληνιστικά χρόνια. Η προσπάθεια του Αγορανόμου να φέρει πιο κοντά τον πωλητή στον αγοραστή, δεν εθεωρείτο καθόλου τυχαία και τα μέτρα που λάμβανε περιέκλειαν αυτό τον σκοπό. Ήταν μια οικονομική τακτική που κινήγησαν, για να φέρουν την οικονομική τάξη πραγμάτων. Παρά ταύτα, η νέα τάξη για να επέλθει σε μια περιοχή, έπρεπε να προσελκυσθεί σημαντικός αριθμός εμπόρων και καταναλωτών. Η αύξηση του αριθμού των καταναλωτών ήταν προϋπόθεση για την αύξηση του αριθμού των αγαθών.

Οι επιγραφές μας αποδεικνύουν ότι, εξαιτίας της παρουσίας των Αγορανόμων, ο κόσμος λάμβανε σημαντικά βιοποριστικά αγαθά σε χαμηλές τιμές. Προσπάθειά τους ήταν να πείσουν τους εμπόρους να πωλήσουν τα αγαθά τους σε χαμηλές τιμές. Τη

σπουδαία παρουσία του Αγορανόμου στην εμπορική αγορά επιβεβαιώνουν οι τιμητικές επιγραφές. Οι Αγορανόμοι αυτό που επιδίωκαν μέσα από το λειτούργημά τους ήταν η σταθεροποίηση των τιμών, σε αγαθά αναγκαία. Η λειτουργία του θεσμού της Αγορανομίας μπορεί, κάλλιστα, να συσχετιστεί με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Ο νόμος δείχνει μέσα από την καμπύλη της ζήτησης ότι, εάν το εισόδημα αυξηθεί, τότε θα αυξηθεί και η ζήτηση για ένα αγαθό. Ενώ, σε περίπτωση που το εισόδημα αυξηθεί, τότε η ζήτηση για ένα αγαθό θα μειωθεί. Η καμπύλη ζήτησης είναι το διάγραμμα που απεικονίζει την (αρνητική) σχέση που έχουν η τιμή και η ζητούμενη ποσότητα ενός αγαθού.

Ένα άλλο εμπορικό αξίωμα που ήταν συνδεδεμένο με την εφαρμογή του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης και δρούσε στην αγορά, με περιορισμένα όμως καθήκοντα, ήταν ο θεσμός της Αστυνομίας. Ο θεσμός της Αστυνομίας συνδεόταν με τις θρησκευτικές εορτές. Οι μεγάλες θρησκευτικές εορτές για τα βασίλεια και τις πόλεις είχαν το στοιχείο της ρευστότητας. Εκτός από τις θρησκευτικές εορτές, οι πανηγύρεις είχαν εμπορικό χαρακτήρα, αφού πολύς κόσμος συνέρρεε, για να αγοράσει πλειάδα αγαθών. Η συσσώρευση μεγάλου αριθμού είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της προσφοράς και την ίδια στιγμή την αύξησης της ζήτησης του αγαθού. Σύμφωνα με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, όταν η προσφορά του ζητούμενου προϊόντος υπερκαλύπτει τη ζήτηση, τότε η τιμή του προϊόντος πέφτει. Όταν η προσφορά ισοδυναμεί με τη ζήτηση, το προϊόν έχει σταθερή και ικανοποιητική τιμή. Άρα, οι Αστυνόμοι λειτουργούσαν ευεργετικά για τα βασίλεια και τις πόλεις που τους θέσπισαν, εφόσον η ευπρέπεια της εμπορικής αγοράς και ιδιαίτερα η στενή τους σχέση με τις θρησκευτικές εορτές, βοήθησαν στην άνθιση της εμπορικής αγοράς. Ένα άλλο αξίωμα που συνδεόταν με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης ήταν αυτό των Μετρονόμων. Οι Μετρονόμοι ήταν οι αρμόδιοι για τα μέτρα και τα σταθμά, που έπρεπε να εφαρμόσουν οι έμποροι στα αγαθά που πωλούσαν. Ο θεσμός εξασφάλιζε την εμπιστοσύνη στο πρόσωπο των αγοραστών. Οι καταναλωτές γνώριζαν ότι στην εμπορική αγορά οι έμποροι χρησιμοποιούσαν μέτρα και σταθμά, τα οποία ήταν ελεγχόμενα από τους Μετρονόμους. Σε περίπτωση που οι έμποροι δεν χρησιμοποιούσαν τα ελεγχόμενα μέτρα, τότε τιμωρούνταν από τον Μετρονόμο. Δίχως άλλο και το αξίωμα των Σιτοφυλάκων βοήθησε στην εξυπηρέτηση του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης, αφού εξασφάλιζαν στους πολίτες σιτηρά σε χαμηλές τιμές.

Ένα άλλος εμπορικός θεσμός που βοήθησε στη σωστή εφαρμογή του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης ήταν αυτός των Σιτώνων. Το λειτούργημα του αξιώματος των Σιτώνων εδραιώθηκε από διάφορες πόλεις του Ελληνιστικού κόσμου. Η θέσπισή του οφειλόταν στην έλλειψη σιταριού, που αντιμετώπιζε ο Ελληνιστικός κόσμος, και στις προσπάθειες των πόλεων, να εξασφαλίσουν φθηνό σιτάρι. Οι Πεντηκοστολόγοι στη Δήλο, σε συνεργασία με τον θεσμό της Αγορανομίας, επέβλεπαν και έλεγχαν τη σωστή λειτουργία της εμπορικής αγοράς. Μια από τις εργασίες που είχαν οι Πεντηκοστολόγοι ήταν ο ορισμός της τιμής πώλησης του αγαθού, εφόσον έρχονταν σε συνεννόηση με τους εμπόρους. Η επιτυχία έγκειται στο γεγονός ότι οι πωλητές πωλούσαν τα αγαθά τους σε πολύ καλές τιμές. Έτσι, οι καταναλωτές ήταν σε θέση να αγοράσουν τα αγαθά που χρειάζονταν. Η αύξηση της ζήτησης ενός προϊόντος, με την ταυτόχρονη αύξηση της προσφοράς του, οδηγεί στη μείωση και την πτώση του προϊόντος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Συμπερασματικά, η αυξομείωση των τιμών δεν μπορεί να θεωρηθεί ως σημάδι άσχημου οικονομικού κλίματος, γιατί είναι αλήθεια ότι, μεγάλες ποσότητες καθαρού νομίσματος, τέθηκαν σε κυκλοφορία, τόσο από τον Αλέξανδρο όσο και από τους διαδόχους του, σε όλο τον Ελληνικό κόσμο, εξαιτίας της ίδρυσης νέων πόλεων και νέων εμπορικών αγορών. Οι θεσμοί εξασφάλισαν ένα βαθμό σταθερότητας στην αγορά και εγγυώνται τη μείωση τους συναλλακτικού κόστους στις εμπορικές συναλλαγές. Για τον North το κλειδί για το συναλλακτικό κόστος είναι η δαπανηρότητα της πληροφορίας, που αποτελείται από το κόστος μέτρησης των πολύτιμων χαρακτηριστικών αυτού που ανταλλάσσεται και το κόστος προστασίας των δικαιωμάτων, αστυνόμευσης και επιβολής συμφωνιών. Αυτό το κόστος μέτρησης και επιβολής αποτελεί την πηγή των οικονομικών θεσμών, αλλά και κοινωνικών και πολιτικών.⁵³¹ Πριν από την εισαγωγή των εμπορικών θεσμών στις εμπορικές αγορές της Ελληνιστικής περιόδου, οι πληροφορίες ήταν δαπανηρές και μη αξιόπιστες, με την θέσπισή τους, όμως, η εμπορική αγορά βελτιώθηκε και αναπτύχθηκε και ήταν οι ίδιοι που βοήθησαν στην εφαρμογή του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης. Οι θεσμοί συνέβαλαν στο να υπάρχει ικανοποιητική ποσότητα αγαθών στην αγορά και την ίδια

⁵³¹ Για τη θεωρία του συναλλακτικού κόστους της ανταλλαγής, βλ. North, 2006: 61.

στιγμή έλεγχαν, αν τα προϊόντα πωλούνταν σε ικανοποιητικές ποσότητες και με τον τρόπο αυτό πρόσφεραν ασφάλεια και σιγουριά στους καταναλωτές. Οι έμποροι ήταν ευχαριστημένοι και επιθυμούσαν να πάνε να πωλήσουν το εμπόρευσμά τους σε εμπορικές αγορές, που ελέγχονταν από τους εμπορικούς θεσμούς του Αγορανόμου, του Αστυνόμου, του Μετρονόμου, του Σιτοφύλακα, του Σιτώνη και του Πεντηκοστολόγου. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να εξαγάγουμε το συμπέρασμα ότι ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης τίθεται σε ισχύ από τους εμπορικούς θεσμούς, αφού η τιμή του προϊόντος ήταν συμφέρουσα για τον καταναλωτή και αφού η ζήτηση και η προσφορά είναι οι δύο πλευρές της αγοράς, που η αλληλεπίδρασή τους προσδιορίζει την τιμή ισορροπίας των αγαθών. Την ίδια στιγμή, επίσης, παρατηρούνται χαρακτηριστικά καπιταλιστικής οικονομίας, αφού ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης εξυπηρετεί το μικροοικονομικό επίπεδο, ενώ οι θεσμοί το μακροοικονομικό επίπεδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η Πτολεμαϊκή οικονομία εντάσσεται στην κατηγορία της βασιλικής οικονομίας. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στα «Οικονομικά» του στη «Βασιλική οικονομία» και διακρίνει κάποια χαρακτηριστικά της, επισημαίνοντας ότι η δύναμή της είναι θεωρητικά απεριόριστη. Τη χωρίζει σε τέσσερις τομείς. Τον τομέα που ασχολείται με το νόμισμα, τον τομέα των εισαγωγών, τον τομέα των εξαγωγών και τον τομέα των δαπανών.⁵³² Ο πλούτος ήταν βασική επιδίωξη της δυναστείας των Λαγιδών.⁵³³ Η «Βασιλική οικονομία» καθιερώθηκε από τον Πτολεμαίο Β΄, που απέβλεπε στη μεγιστοποίηση των ετήσιων εισοδημάτων του Αιγυπτιακού κράτους. Ο Αππιανός αναφέρει στο «Προοίμιο», ότι ο Πτολεμαίος Β΄ είχε κληροδοτήσει θησαυρό 740.000 αιγυπτιακών ταλάντων.⁵³⁴

Ο βασιλιάς Πτολεμαίος ήταν το κεντρικό πρόσωπο του κράτους και επιθυμούσε να καθιερώσει ένα νέο πολιτικό πλαίσιο, ξεφεύγοντας από το παραδοσιακό και ισχυροποιώντας τη θέση του. Τέτοιου είδους οικονομία είχε ως στόχο όλη η παραγωγή και κατανάλωση να γίνεται εντός των ορίων της κάθε περιοχής και οι κάτοικοί της να μπορούν να αποκτούν οτιδήποτε χρειάζονται, χωρίς να αποτείνονται σε περιοχές εκτός των ορίων τους. Η παραδοσιακή αυτή άποψη αναπτύχθηκε από τον Rostovtzeff⁵³⁵ και την Préaux,⁵³⁶ που υποστήριξαν ότι η οικονομική πολιτική που ακολούθησαν οι Πτολεμαίοι χαρακτηρίζεται ως μερκαντιστική. Οι Πτολεμαίοι για να συγκεντρώσουν πλούτο πολλαπλασίασαν την επιρροή τους, αυξάνοντας τους φορολογικούς συντελεστές και επιδιώκοντας να προωθήσουν προσοδοφόρες επιχειρήσεις, στις οποίες εφάρμοζαν τις δικές τους απαιτήσεις. Μεγάλη επιθυμία των Πτολεμαίων ήταν η εξασφάλιση κέρδους με ελάχιστη δαπάνη. Με τον όρο «μερκαντισμός» εννοούμε την οικονομική θεωρία, η οποία επισημαίνει ότι η ευημερία του κράτους εξαρτάται από τις

⁵³² Αριστοτέλης Οικονομικά 1345b 19-22 πρώτον μὲν τοίνυν τὴν βασιλικὴν ἴδωμεν. ἔστι δὲ αὕτη δυναμένη μὲν τὸ καθόλου, εἶδη δὲ ἔχουσα τέσσαρα· περὶ νόμισμα, περὶ τὰ ἐξαγώγιμα, περὶ τὰ εἰσαγώγιμα, περὶ τὰ ἀναλώματα.

⁵³³ Préaux, 1979: 25.

⁵³⁴ Αππιανός Προοίμιον Χ: χρημάτων δ' ἐν τοῖς θησαυροῖς τέσσαρες καὶ ἑβδομήκοντα μυριάδες ταλάντων Αἴγυπτίων.

⁵³⁵ Ο Rostovtzeff υποστηρίζει ότι ο Πτολεμαίος Α΄ και Πτολεμαίος Β΄ επιθυμούσαν το Πτολεμαϊκό κράτος να είναι αντάρκης και είχαν ως προτεραιότητα να περιορίσουν όσο το δυνατότερο τις εισαγωγές. Αγαθά που δεν υπήρχαν στην Αίγυπτο εισάγονταν από τις Πτολεμαϊκές κτήσεις: Rostovtzeff, 1936: 237-238.

⁵³⁶ Για τη «Βασιλική οικονομία» των Λαγιδών, βλ. Préaux, 1979: 432, 569-570.

αρχές που διέπουν το εμποροκρατικό σύστημα. Το σύστημα ταυτίζεται με τον πλούτο και το χρήμα και πρεσβεύει ότι οι κρατικές ρυθμίσεις οικονομικού χαρακτήρα, θα αποφέρουν οικονομική ανάπτυξη και πρόοδο στο κράτος. Η μερκαντιλιστική πολιτική προωθούσε τις εξαγωγές διάφορων βασικών αγαθών, περιόριζε τις εισαγωγές τους στο ελάχιστο και έλεγχε την οικονομία, μέσω των κρατικών μονοπωλίων και των εμπορικών συναλλαγών.⁵³⁷ Σημαντικό στοιχείο της βασιλικής οικονομίας είναι, ότι δεν έχει αλληλεπιδράσεις με άλλες οικονομίες και χαρακτηριστικό γνώρισμά της είναι η αυτάρκεια, δηλαδή δεν εισάγει αγαθά αλλά ούτε και εξάγει προϊόντα σε άλλες περιοχές. Ο Davies υποστηρίζει ότι ο τύπος της βασιλικής οικονομίας παρουσιάζει κάποια μερκαντιλιστικά στοιχεία, κυρίως τον 3^ο αι. π.Χ., αν και οι πράξεις των Πτολεμαίων αποκαλύπτουν ένα μεγάλο κενό στις προθέσεις.⁵³⁸ Ο Shipley πιστεύει ότι οι Πτολεμαίοι πήραν μέτρα για να αυξήσουν την αγροτική παραγωγή και δεν σκόπευαν τα διοχετεύουν τα αγαθά σε άλλες εμπορικές αγορές του εξωτερικού, αλλά ήθελαν να εξασφαλίσουν την τροφοδοσία της Αλεξάνδρειας και την κυκλοφορία της καλής ποιότητας των προϊόντων στον Ελληνικό πληθυσμό.⁵³⁹

Στο παρόν κεφάλαιο αξίζει να γίνει μια λεπτομερέστατη εξέταση σχετικά με την Πτολεμαϊκή οικονομία και να απαντηθούν ερωτήματα, αρχικά σε ποιους ανήκε η γη στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο και ποιες προσπάθειες έκανε ο βασιλιάς για να την εκμεταλλευτεί. Ο μονάρχης ήταν αναγκασμένος να οργανώσει την αγροτική παραγωγή με τρόπο, ώστε να φτάσει στις μέγιστες δυνατότητες της, αφού ήταν το μοναδικό μέσο πλουτισμού του, επειδή έτσι θα μπορούσε να αντεπεξέρχεται στις εισαγωγές και να πληρώνει για τους μισθούς και τη συντήρηση όσων τον υπηρετούν. Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι οι Πτολεμαίοι κληρονόμησαν ένα Φαραωνικό σύστημα, που διέφερε από τα πρότυπα των αρχών που διέπουν μια Ελληνική πόλη. Για τον λόγο αυτό ένα άλλο σημαντικό ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι ποιοι ήταν οι διοικητικοί υπάλληλοι του κράτους των Πτολεμαίων και με ποιο τρόπο ασκούσαν την εξουσία τους, για γίνει η εργασία των χωρικών πιο παραγωγική, αφού ο πλούτος της Αιγύπτου προερχόταν από τη γη. Σημαντικές πληροφορίες για τον ρόλο των αξιωματούχων αντλούμε κυρίως από τους εισοδηματικούς νόμους του Πτολεμαίου Β'. Επίσης, καίριο ερώτημα είναι να εξετάσουμε τον τύπο της οικονομίας των Πτολεμαίων, αν υπήρχαν μονοπώλια και σε

⁵³⁷ Manning, 2010: 121.

⁵³⁸ Davies στο Archibald, Davies, Gabrielsen και Oliver 2001: 44.

⁵³⁹ Shipley, 2012: 365.

ποια προϊόντα εφαρμόστηκαν, αυτά λειτουργούσαν για την Πτολεμαϊκή οικονομία, καθώς και με ποιο τρόπο ελέγχονταν άλλα σημαντικά βιοποριστικά αγαθά και τι απέφεραν στο Πτολεμαϊκό βασίλειο.

Σημαντικές απαντήσεις για την Πτολεμαϊκή οικονομία θα μας δώσει η νομισματική πολιτική των Πτολεμαίων για τους σταθμητικούς κανόνες που ακολούθησαν και αν ήταν διαφορετικοί από τους αττικούς σταθμητικούς κανόνες, ποια νομίσματα έκοψαν οι έξι πρώτοι Πτολεμαίοι και πού αποσκοπούσε η πολιτική αυτή με ενδεικτικό το διάταγμα P.Cair.Zen.59021, όπου δίνονται σημαντικές πληροφορίες για τον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας των Πτολεμαίων. Επίσης, η δημιουργία τραπεζών είναι ένα σημαντικό κεφάλαιο για την οικονομία των Πτολεμαίων, επειδή μέσω αυτών εκμίσθωναν τα έσοδά τους. Όσον αφορά τις τράπεζες θα δούμε ποιες λειτουργούσαν στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο από τον 3^ο - 1^ο αι. π.Χ. και σε ποιους τομείς δραστηριοποιούνταν.

Στη σημερινή εποχή γίνεται μια προσπάθεια εξέτασης της οικονομίας των Πτολεμαίων μέσω των κοινωνικών δικτύων, αλλά και της οικονομίας του Ελληνιστικού κόσμου γενικότερα, όπου οι μελετητές προσπαθούν να αναλύσουν την οικονομία μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα και τις κοινωνικές σχέσεις των ατόμων σε τοπικό και σε διεθνές επίπεδο. Για τη σημασία των κοινωνικών δικτύων στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο θα γίνει ανάλυση στο τέλος, όπου θα εκτεθεί και ένα άλλο κοινωνικό δίκτυο τοπικής οικονομίας, που συνέβαινε στην Κύπρο και συγκεκριμένα στην περιοχή του Καφίζιν κοντά στο Ιδάλιο, ώστε να αντιληφθούμε με ποιο τρόπο σήμερα οι μελετητές προσπαθούν να εξηγήσουν την οικονομία, όχι μόνο του Ελληνιστικού κόσμου αλλά και όλου του κόσμου γενικότερα.

Η ΓΗ ΣΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΗ ΑΙΓΥΠΤΟ

Ο πλούτος της Αιγύπτου την Ελληνιστική περίοδο προερχόταν από την καλλιεργήσιμη γη, που ανήκε στον βασιλιά. Ο βασιλιάς εκμίσθωνε τη βασιλική γη με συμβόλαια στους βασιλικούς γεωργούς, οι οποίοι την καλλιεργούσαν αντί ενός ενοικίου. Οι κάτοχοι βασιλικής γης πληρώνουν το ενοίκιο γης σε είδος, σιτικά εκφόρια. Συχνά η αξία του σιταριού μετατρέποταν από τους Πτολεμαίους σε χρήμα⁵⁴⁰. Τα εκφόρια πληρώνονταν

⁵⁴⁰ BGU.XIV. 2441 28: καὶ τῶν ἐν σι(τικῆ)τι μισθώ(σει) μετακει(μένων) εἰς ἀργ(υρικῶν) φό(ρους). Για τα ενοίκια της βασιλικής γης, βλ. Monson, 2012: 18-22.

από τους καλλιεργητές του Φαγιούμ που κατείχαν βασιλική γη και από τα άτομα ιδιόκτητης γης στην Άνω Αίγυπτο. Η φορολογία του εκφορίου σε κάθε ιδιόκτητη γη εξαρτάτο από τις τοπικές αναφορές των αξιωματούχων του Πτολεμαϊκού κράτους⁵⁴¹. Τα ενοίκια γης εξαρτώνται από τη χρήση και την αξία της γης. Τον 2^ο αι. η βασιλική διοίκηση όρισε νέες χαμηλότερες τιμές ενοικίων γης στην περιοχή της Κερκεοσήρης, που ουσιαστικά ήταν γη έρημη.⁵⁴²

Παρά ταύτα, δεν είναι βασιλική όλη η γη του βασιλείου. Ο βασιλιάς εκχωρεί ένα μέρος της σε ομάδες ή μεμονωμένα άτομα. Οι Πτολεμαίοι προσέλκυσαν Έλληνες να εγκατασταθούν στην Αίγυπτο, ως στρατιώτες, με αμοιβή σε μορφή γης.⁵⁴³ Η γη αποτέλεσε ισχυρό κίνητρο για τους Έλληνες να καταταγούν στον Αιγυπτιακό στρατό. Οι οικιστές ήταν γνωστοί ως κληρούχοι και οι κλήροι τους ήταν ανακλητοί, ωστόσο, σύμφωνα με πάπυρο του 239 π.Χ. -238 π.Χ.,⁵⁴⁴ όταν οι στρατιώτες του ιππικού πέθαιναν, το κράτος λάμβανε πίσω τη γη. Όμως, με την πάροδο του χρόνου τα κτήματά τους περιήλθαν στην πλήρη κυριότητά τους και μπορούσαν να κληροδοτηθούν. Κατ' αυτό τον τρόπο το καθεστώς παραχώρησης κλήρου έτεινε να μετατραπεί σε καθεστώς κληρονομικής ιδιοκτησίας, καθώς σταδιακά εξομοιώνεται με κανονική ιδιωτική περιουσία, το δε γεγονός αυτό αποτελεί σημαντική νίκη του ατόμου απέναντι στα βασιλικά προνόμια. Η μετατροπή των υποτελών κληρουχιών σε ιδιωτικές περιουσίες οδηγεί στη μείωση των βασιλικών κτημάτων και συνεπώς και της βασιλικής πηγής πλούτου του μονάρχη. Οι κληρούχοι ιππείς λάμβαναν 100 αρούρες έκτασης γης, ενώ οι στρατιώτες του πεζικού 30 αρούρες. Οι Clarysse και Thompson διακρίνουν στον πάπυρο P.Count 2, ότι 1.068 ιππείς λαμβάνουν 100 αρούρες γης. Συνολικά η κληρουχική γη στην περίπτωση αυτή υπολογίζεται στις 106.800 αρούρες.⁵⁴⁵ Οι κληρούχοι πλήρωναν φορολογία για απόμοιρα 1/10 της παραγωγής, αν και ο κληρούχος Στράτιππος πλήρωνε φορολογία απόμοιρας 1/6 και όχι 1/10 για τους αμπελώνες του στον Αφροδιτοπολίτη νομό. Η υψηλότερη φορολογία οφείλεται στο γεγονός ότι μάλλον το κτήμα που κατείχε δεν ήταν κλήρος.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Monson, 2012: 19.

⁵⁴² Monson, 2012: 7.

⁵⁴³ Lewis, 2001: 21.

⁵⁴⁴ P.Hib.I.81 5-6: οί ύπογεγραμμ[έ]νοι ιππεῖς τετ[ε]λευτήκασιν, | ἀνάλαβε οὖν αὐτῶν [τοῦ]ς κλήρους εἰς τὸ βασιλικόν.

⁵⁴⁵ Clarysse και Thompson, 2006: 93-94.

⁵⁴⁶ PSI.VIII 976. Clarysse και Vandorpe, 1998: 24.

Η τάξη των κληρούχων δεν καλλιεργούσε η ίδια τη γη, εξαιτίας των στρατιωτικών τους υποχρεώσεων, αλλά τη μεταβίβαζε σε άλλα άτομα. Έτσι ο κληρούχος εκμίσθωνε το κτήμα του σε κάποιον καλλιεργητή-ενοικιαστή, που στην Αίγυπτο των Πτολεμαίων αποκαλούνταν «οί τῆς ἐπιγονῆς». Αυτοί ουσιαστικά εκμεταλλεύονταν τη γη μέσω των Αιγυπτίων, αφού προηγουμένως τους ανάγκαζαν να υπογράψουν συμβόλαια. Τα συμβόλαια φανερώνουν την ισχυρή οικονομική θέση που είχε η υψηλή τάξη στην Αίγυπτο. Τα γεωργικά συμβόλαια ήταν ένας συνδυασμός Ελληνικού κεφαλαίου και Αιγυπτιακού εργατικού δυναμικού.

Μια άλλη ομάδα που διαχειριζόταν μεγάλη έκταση γης στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο ήταν τα ιερά, τα οποία διατηρούσαν τα προνόμιά τους στη γη και τη φορολογία που λάμβαναν από αυτή.⁵⁴⁷ Οι Λαγίδες αύξησαν σημαντικά την ιερατική περιουσία, για να εξασφαλίσουν την εύνοια του Αιγυπτιακού κλήρου και ο βασιλιάς διαχειριζόταν κατά κάποιο τρόπο τη γη των ιερών ως εκπρόσωπός τους, γι' αυτό και οποιαδήποτε διαχείριση από τους ναούς ήταν έμμεση.

Εκτός από τους κληρούχους και τους ναούς, ο βασιλιάς έκανε δωρεές γης σε σημαντικούς κρατικούς αξιωματούχους ως ένδειξη της ικανοποίησής του. Οι κρατικοί αξιωματούχοι λάμβαναν έκταση 10.000 αρούρων, στην περιοχή του Φαγιούμ, με σκοπό την ενίσχυση της περιοχής.⁵⁴⁸

Η περιοχή του Φαγιούμ στην Αίγυπτο ήταν ο τόπος γεωργικής δοκιμασίας. Το Φαγιούμ βρίσκεται σε απόσταση 55 μιλίων Νοτιοανατολικά του Καίρου. Αποτέλεσε το σημαντικότερο πυλώνα για την οικονομική άνθηση του Πτολεμαϊκού βασιλείου, εφόσον οι στρατιώτες εγκαθίστανται στις περιοχές του Φαγιούμ κατά την βασιλεία των τριών πρώτων Πτολεμαίων.⁵⁴⁹ Ο αριθμός των Ελλήνων στο Φαγιούμ αποτελούσε το 25-30% του πληθυσμού, ενώ σε ολόκληρη την Αίγυπτο ο αριθμός των Ελλήνων δεν ξεπερνούσε το 10%. Στο Φαγιούμ οι Πτολεμαίοι δοκίμαζαν νέες μεθόδους καλλιέργειας και σπόρους διάφορων φυτών και δέντρων, που προέρχονταν από διάφορα μέρη του Ελληνιστικού κόσμου. Η δυναστεία των Λαγιδών έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την πρόοδο στον τομέα της γεωργίας, γι' αυτό και επισκέπτονταν συχνά την περιοχή, για να ελέγξουν οι ίδιοι την πρόοδο που επήρχετο στις γεωργικές

⁵⁴⁷ Manning, 2003: 188-189.

⁵⁴⁸ Σχετικά με τη δωρεά γης, βλ. Rostovtzeff, 1922: 42-48. Για την δωρεά γης στην περιοχή του Φαγιούμ, βλ. Monson, 2012: 10.

⁵⁴⁹ Για το ρόλο του Φαγιούμ στην Αίγυπτο, βλ. Manning, 2003: 38-39.

καλλιέργειες.⁵⁵⁰ Ο πειραματισμός των Πτολεμαίων και η εισαγωγή νέας τάξης πραγμάτων απέβλεπε στην ικανοποίηση των καταναλωτικών αναγκών της Ελληνικής κοινωνίας.⁵⁵¹

Στην Αίγυπτο υπάρχει και η κατηγορία της ιδιωτικής περιουσίας, ο θεσμός δε αυτός ήταν προγενέστερος της εγκατάστασης των Ελλήνων. Ο βασιλιάς πωλούσε μέρος της βασιλικής γης για να αποκτήσει χρήμα. Τέτοια γη δεν περιλαμβάνεται στα ετήσια συμβόλαια ενοικιάσεων βασιλικής γης. Στη Θηβαΐδα ένα μέρος της γης ήταν ιδιόκτητη και το υπόλοιπο ανήκε στους ναούς και δεν υπήρχε ούτε βασιλική, ούτε και κληρουχική γη.⁵⁵²

ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ ΠΤΟΛΕΜΑΙΩΝ

Οι αξιωματούχοι των Πτολεμαίων έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη της Πτολεμαϊκής οικονομίας. Στο παρόν υποκεφάλαιο θα γίνει ανάλυση των εργασιών που διεκπεραίωναν μερικοί σημαντικοί αξιωματούχοι των Πτολεμαίων. Όσον αφορά τις λειτουργίες που εκτελούσε το αξίωμα του Οικονόμου, αντλούμε πληροφορίες από τον πάπυρο P.Tebt.III.1.703, ενώ για τις δραστηριότητες των άλλων αξιωματούχων δίνουν πληροφορίες οι Εισοδηματικοί νόμοι του Πτολεμαίου Β΄. Σύμφωνα με τον πάπυρο P.Tebt.III.1.703, του 3^{ου} αι. π.Χ. οι αρμοδιότητες του Οικονόμου ήταν: *«Πρέπει να επιθεωρήσετε] και τους αγωγούς ύδρευσης που διαπερνούν τα χωράφια και από τους οποίους οι γεωργοί είναι συνηθισμένοι να οδηγούν νερό στην καλλιεργήσιμη γη και στο καθένα και από αυτά να επιθεωρήσουμε αν οι υδραγωγοί έχουν το καθορισμένο βάθος και αν υπάρχει επαρκής χώρος σε αυτά. Και ομοίως τα δηλωμένα αυλάκια από τα οποία περνούν στους υδραγωγούς που έχουν ήδη γραφτεί, είτε αυτές έχουν οχυρωθεί και οι εισοδοί σε αυτές από τον ποταμό έχουν καθαριστεί καλά και εάν γενικά είναι σε καλή κατάσταση. Στις περιηγήσεις σας στην επιθεώρηση προσπαθήστε να περιφέρεστε από τόπο σε τόπο για να προτρέψετε τον καθένα και να τους δίνετε θάρρος για να είναι έτοιμοι. και όχι μόνο να το κάνετε αυτό με λόγια, αλλά και αν κάποιος από αυτούς διαμαρτύρεται για τους γραμματείς του χωριού ή τους άρχοντες ή για οποιοδήποτε γεωργικό θέμα, θα πρέπει να κάνετε έρευνα και να σταματήσετε τέτοιες πράξεις. Όταν δεν ολοκληρωθεί η σπορά, δεν θα ήταν κακό αν έπρεπε να επιθεωρήσετε με επιμέλεια,*

⁵⁵⁰ Von Reden, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen 2011: 425-426.

⁵⁵¹ Von Reden, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen 2011: 427

⁵⁵² Vandorpe, 2000: 173.

επειδή έτσι θα έχετε μια ακριβή εικόνα της βλάστησης των καλλιεργειών και θα παρατηρήσετε εύκολα τα εδάφη που έχουν σπαρθεί άσχημα ή δεν έχουν σπαρθεί καθόλου και έτσι θα γνωρίζετε εκείνους που έχουν παραμελήσει το καθήκον τους και θα κατανοήσετε εάν έχουν χρησιμοποιήσει τους σπόρους για άλλους σκοπούς. Πρέπει να το θεωρήσετε ως ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντά σας για να δείτε ότι ο νομός έχει σπαρθεί με τα αναγκαία είδη που περιγράφονται κατά τη διαγραφή της σποράς. Και αν υπάρχουν κάποιοι που είναι βαριά πιεσμένοι από τα εκφόρια τους και είναι παντελώς εξαντλημένοι δεν πρέπει να το αφήσετε απαρατήρητο. Κάνετε μια λίστα με τα βοοειδή που χρησιμοποιούνται στην καλλιέργεια, τόσο τα βασιλικά όσο και τα ιδιωτικά και φροντίστε ώστε οι απόγονοι των βασιλικών βοοειδών, όταν είναι αρκετά μεγάλα για να τρώνε χόρτο και να παραδίδεται στους βοσκούς. Φροντίστε με επιμέλεια να υπάρχει σιτάρι στους νομούς με εξαίρεση εκείνους που καταναλώνονται επί τόπου για σπόρους και εκείνους που δεν μπορούν να μεταφερθούν με νερό. Έτσι θα είναι εύκολο να φορτώσετε το σιτάρι στα πρώτα πλοία και να επιδώσετε τον εαυτό σας με ζήλο σε τέτοιες επιχειρηματικές δραστηριότητες Προσέξτε ότι οι αναγραμμένες προμήθειες σιτηρών, για τις οποίες σας αποστέλλω επιστολές σε ένα κατάλογο, που μεταφερθούν στην Αλεξάνδρεια, όχι μόνο να έχουν τον σωστό αριθμό αλλά και να είναι δοκιμασμένες και κατάλληλες για χρήση. Επισκεφθείτε τα υφαντουργεία στα οποία υφαίνονται τα λινά και κάνετε ότι είναι δυνατόν για να έχετε το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό αργαλειών σε λειτουργία, οι υφάντριες να προμηθεύουν τη διαγεγραμμένη ποσότητα υφαντών για τον νομό. Αν κάποιο από αυτά είναι σε καθυστέρηση με τα κομμάτια που είχαν παραγγελθεί, αφήστε τις τιμές που καθορίζονται από το διάταγμα για κάθε είδος να επιβληθούν από αυτούς. Προσέξτε ιδιαίτερος ότι τα κομμάτια λινού υφάσματος έχουν τον προκαθορισμένο αριθμό νημάτων υφαδιού σύμφωνα με το διάγραμμα. Επισκεφθείτε επίσης, τα εργαστήρια στα οποία πλένεται το λινάρι και κάνετε ένα κατάλογο και να αναφέρετε ότι μπορεί να υπάρχει προμήθεια καστορελαίου και νατρίου για πλύσιμο. Πάντα η μηνιαία ποσότητα των κομματιών λινού στον τρέχοντα μήνα και η ποσότητα του επόμενου μήνα στον επόμενο, ώστε οι αντίστοιχες ποσότητες να κατανεμηθούν στους λογαριασμούς του ταμείου και των ατόμων που συλλέγουν τις προσόδους. Αν υπάρχει πλεόνασμα σε σχέση με το ποσό που καταγράφηκε τον πρώτο μήνα, αφήστε το πλεόνασμα να καταγραφεί τον επόμενο μήνα ως μέρος της μηνιαίας ποσότητας. Αφήστε όλους τους αργαλειούς που είναι αδρανείς να μεταφερθούν στη μητρόπολη του νομού και να τακτοποιηθούν στις αποθήκες και να σφραγιστούν. Ελέγξτε τους λογαριασμούς εσόδων και εάν είναι δυνατό από χωριό σε χωριό και αν νομίζετε ότι δεν μπορείτε, να επιδοθείτε

με ζήλο στους εαυτούς σας για αυτά τα πράγματα - εάν όμως όχι, από τις τοπαρχίες, εισπράττοντας παρά μόνο τους λογαριασμούς των χρηματικών φόρων, πληρώνοντας αυτά στην τράπεζα, και στην περίπτωση των σιτηρών ή των φορτίων ελαίου, αυτά να παραδίδονται στους Σιτολόγους. Αν υπάρχει κάποιο έλλειμμα σε κάτι από αυτά, αναγκάζετε τους τοπάρχες και αυτούς που πληρώνουν προσόδους να τα καταβάλλουν στις τράπεζες, όσον αφορά τα χρέη των σιτηρών σύμφωνα με τις αξίες που αποδίδονται στο διάταγμα και για τα φορτία του ελαίου σύμφωνα με το υγρό προϊόν για κάθε είδος». ⁵⁵³

Ο Οικονόμος διόριζε βοηθό τον Αντιγραφέα για να ανταπεξέλθει στο δύσκολο του έργο του. Ο Αντιγραφέας είχε το δικαίωμα να συλλέγει φόρους, καθώς και ο Οικονόμος. ⁵⁵⁴ Ωστόσο, ο Οικονόμος και ο Αντιγραφέας είχαν το δικαίωμα να διορίζουν αξιωματούχους, που τους βοηθούσαν στη διεκπεραίωση των εργασιών τους. Μερικοί από αυτούς ήταν οι Λογευτές, οι Υπηρέτες, οι Συμβολοφύλακες και οι Έφοδοι. Ο αριθμός των Λογευτών και των υπηρετών αποφαιζόταν ανάλογα με το μέγεθος της κάθε περιοχής. ⁵⁵⁵ Ο μισθός των Λογευτών ανερχόταν στις 30 δραχμές, των Υπηρετών στις 20 δραχμές, των Συμβολοφυλάκων στις 15 δραχμές και των Εφόδων στις 100 δραχμές. ⁵⁵⁶

Ένας άλλος αξιωματούχος που κατείχε σημαντική θέση στους εισοδηματικούς νόμους του Πτολεμαίου Β΄ ήταν ο Διοικών ή «ὁ ἔχων τῆς ὄνης», ο οποίος μετέβαινε στους αμπελώνες των καλλιεργητών, πριν τη συγκομιδή. Οι γεωργοί για να ξεκινήσουν την παραγωγή καλούσαν τον Διοικούντα της ώνης έναντι του Οικονόμου και του Αντιγραφέα. Στη συνέχεια, οι αξιωματούχοι έδιναν την άδεια στον γεωργό να παράγει κρασί σύμφωνα με συγκεκριμένα μέτρα, εφόσον ο Διοικών της ώνης έλεγχε και σφράγιζε τα όργανα παραγωγής κρασιού των καλλιεργητών. Οι γεωργοί που δεν σφράγιζαν τα όργανα παραγωγής ή ακόμη δεν τα δήλωναν τιμωρούνταν με βαρύ

⁵⁵³ P.Tebt.III.1.703 29-134 (Παρ. I, αρ. 9). Βλ. και Bagnall και Derrow, 2004: 165-167.

⁵⁵⁴ P.Rev.III 1-3: [τ]ῆς δ[ὲ] γ[ιν]ο[μέν]ης π[ρο]σόδου ταῖς ὠναῖς | [κ]υριεύ[ο]υσιν οἱ [ἀντιγ]ραφεῖς οἱ καταστα- | θέντ[ε]ς ὑπ[ὸ] τοῦ οἰκον]όμου.

⁵⁵⁵ P.Rev.XIII 1-4: [ῶ]σου[ς] δ[ὲ] δ[εῖ] κατασταθῆναι εἰς ἐκάστην ὄνην | λογ[ε]υτὰς καὶ ὑπηρέτας καὶ συμβολοφύλακας, | διαγραψάτω ὃ τε οἰκ[ον]όμος καὶ ὁ ἀν[τι]γραφεὺς | μετὰ τοῦ ἀρχ[ώνου]. Harper, 1934: 52.

⁵⁵⁶ P.Rev.XII 14-17: μισθὸς [λ]ογευτ[αῖς] ἐκ[ά]στωι τοῦ | [μηνὸς] δρα[χμ]αῖ τ[ρι]άκον[τα, ὑπ]ηρέταις | [τοῦ] μηνὸς δραχμ[αῖ] εἴκοσι, [συμβο]λοφύλαξι | [ἐκ]άστῳι δραχμ[αῖ] δ[ε]κ[α]π[έν]τε, ἐφόδοι ἐνὶ | [- ca.9 - κα]τὰ μῆνα δρ[α]χμ[αῖ] ἑκατὸν .

πρόστιμο, το οποίο όριζε ο Διοικών της ώνης.⁵⁵⁷ Όταν ο καλλιεργητής ξεκινούσε την παραγωγή κρασιού όφειλε να ειδοποιήσει τον Διοκούντα της ώνης. Σε περίπτωση που δεν τον ειδοποιούσε, ο ίδιος ήταν υποχρεωμένος να κάνει εγγραφή εγγραφή για τη δημοπρασία που θα γινόταν στην πόλη ή στο χωρίο τοποθετούσε το κρασί σε δοχεία και εξέθετε το κρασί, υποδεικνύοντας τον αμπελώνα που είχε καλλιεργήσει.⁵⁵⁸

Τελικό στάδιο της παραγωγής είναι οι συγγραφές, ώστε να οριστεί ο φόρος παραγωγής. Οι συγγραφές γίνονταν μεταξύ του γεωργού και του Διοκούντα της ώνης και σε μεταγενέστερη φάση μεταξύ του γεωργού και του Οικονόμου. Ο Διοικών της ώνης έγγραφε τη συγγραφή, εφόσον τη σφράγιζε έδινε αντίγραφο στον καλλιεργητή. Στη συγγραφή ο αξιωματούχος καταχωρούσε βάσει βασιλικού όρκου την ποσότητα κρασιού που παρήγαγε ο γεωργός. Ο Διοικών της ώνης αν αποτύγχανε στην συγγραφή ο γεωργός είχε το δικαίωμα να μην πληρώσει τον φόρο που του αναλογούσε. Κάτω από αυτές τις περιστάσεις, ο Οικονόμος και ο Αντιγραφέας αναλάμβαναν την καταγραφή της συγγραφής, αλλά δεν πίστωναν την αξία του κρασιού στον Διοκούντα της ώνης. Μετά το τέλος της παραγωγής γινόταν μια δεύτερη συμφωνία μεταξύ Οικονόμου και γεωργού βάσει βασιλικού όρκου. Ο γεωργός υποδείκνυε το κρασί που παρήγαγε και τον φόρο που όφειλε στο Πτολεμαϊκό κράτος.⁵⁵⁹

Το αξίωμα του Οικονόμου φρόντιζε να μεταφέρει τα δοχεία με το κρασί στις βασιλικές αποθήκες⁵⁶⁰ με τη βοήθεια του Διοκούντα της ώνης ή του Αντιγραφέα. Ο γεωργός ήταν υποχρεωμένος να παρέχει αγγεία και δοχεία για τη μεταφορά του κρασιού. Τα δοχεία ελέγχονταν από τον Διοκούντα της ώνης αν ήταν υδατοστεγή, ανθεκτικά, στερεά για τη μεταφορά του κρασιού. Οι ίδιοι οι γεωργοί ήταν υποχρεωμένοι να

⁵⁵⁷ P.Rev.XXVI 1-10 [οἷς δ' ὑπάρ]χε[ι] ὄργανα οἶ[ς] οἰνοποιούσι, ἀπογραψάσθω[σαν] | [πρὸς τὸν] διο[ικοῦν]τα τὴν ὄνην ὅταν παν[- ca.9 -] | [- ca.7 -] [- ca.22 -]αδε[- ca.9 -] | [. . . . καὶ, ὅταν οἰνοποιεῖ]ν μέλλωσιν, | [ἀποδει-] [ξάτωσαν] τὸ ἐπιβ[λ]ηθὲν σημεῖον ἀσινέ[ς]. ὁ δὲ μὴ | [ἀπ]ογραψάμενος ἢ μὴ ἐπιδείξας τὰ ὄργ[ανα κατὰ] | τὸν νόμον ἢ μὴ παρασχὼν εἰς παρασφ[ραγισμὸν,βου-] | λομένου σφραγίσασθαι, ἢ μὴ ἀπ[ο]δεί[ξας τὴν ἐπι-] | βληθεῖσαν σφραγῖδα, ἀποτινέτω τοῖς ἔχουσιν [τὴν] | [ὠ]νήν ὅσον ἂν παραχρῆμα τὸ βλάβος διατιμήσω[σι].

⁵⁵⁸ P.Rev.XXVI.11-18: [ὅσ]α δ' ἂν οἱ γεωργοὶ προτρυγήσαντες οἰνοποιήσω[σι]ν, |[. . .] | [. . .] | [. . .] ὡσαν τὸν οἶνον ἐπὶ τῶν ληνῶν ἢ ἐπὶ [τῶν] | [.] |ν καὶ, ὅταν τὸ πρῶτον ἔκθεμα παραγ[γε-] | [λὲν πύθω(?)]νται ἐν τῆ[ι] πόλει ἢ κόμηι ἐν ἧ ἔκα[στ]ο[ι] | [κατοικο]ῦσι, ἀπογρα[φ]έσθωσαν οἱ γεωργοὶ αὐθημερό[ν ἢ] | [τῆ]ι ὑ[σ]τεραίαι καὶ ἐπιδεικνύτωσαν τὸν οἶνον [καὶ] | [τὸ]ν ἀμπελῶν[α] ἐξ [οὔ] προετρύγησαν. | [συγγ]ράφεσθαι.

⁵⁵⁹ P.Rev.XVII-XXVIII.

⁵⁶⁰ P.Rev.XXX 18-20: ὁ δὲ οἰκονόμος κ[α]ταστ[η]σάτω ἐν ἐκά[στ]η[ι] κώ- | μη ἀποδόχια· [α]ὐτὸς δὲ ὧν ἂν κομίζ[ηται ἀπο-] | σφράγισμα διδότη τῷ γεωργῷ.

πλήρωναν τα δοχεία μεταφοράς. Η τιμή των δοχείων οριζόταν από τον Διοικητή της επαρχίας.⁵⁶¹ Οι αξιωματούχοι των Πτολεμαίων αναλάμβαναν τη μεταφορά του κρασιού στα βασιλικά κελάρια, τα οποία ήταν εγκατεστημένα σε κάθε νόμο.

Για την παραγωγή του ελαίου περισσότεροι αξιωματούχοι του Πτολεμαϊκού κράτους μετείχαν στην καλλιέργεια και τη συγκομιδή ελαίου. Οι γεωργοί πριν την συγκομιδή του σπόρου του σησαμιού, του κρότωνα και του κνήκου καλούσαν τον Νομάρχη ή τον Τοπάρχη. Αν δεν υπήρχαν Νομάρχες ή Τοπάρχες στην περιοχή τη σοδειά αξιολογούσε ο Οικονόμος μαζί με τον Διοκούντα της ώνης.⁵⁶² Ο Νομάρχης γνώριζε εξήντα ημέρες πριν από τη συγκομιδή το ποσό των αρούρων που είχε καλλιεργηθεί. Αν η αναφορά του δεν ήταν αληθής, τότε καλείτο ήταν υποχρεωμένος να πληρώσει χρηματικό πρόστιμο.⁵⁶³ Οι γεωργοί δήλωναν την έκταση της γης που είχαν καλλιεργήσει και τον καρπό που μπορούσε να τους αποφέρει η γη μέσω της συγγραφής. Υπεύθυνοι για το σφράγισμα της συγγραφής ήταν ο Νομάρχης ή ο Τοπάρχης⁵⁶⁴ και η συλλογή του καρπού γινόταν από τον Οικονόμο και τον Αντιγραφέα.⁵⁶⁵

Ο καρπός μεταφερόταν στα ελαιουργεία από εξουσιοδοτημένα άτομα των Πτολεμαίων, τα οποία όριζε το Πτολεμαϊκό κράτος, . Ο Αντιγραφέας φρόντιζε για τους

⁵⁶¹ P.Rev.XXXII 2-13: συναγομ[εν] | παρεχέτω [κέραμον] τ[ῶι ἄ]ποδοχίωι καὶ κ[η-] | ρόν· ἔστω δὲ ὁ κέρ[α]μος κεράμια στεγνά, [πισσοκο-] | πούμενα, ἱκανὰ τῷ οἴνω τῶι συνα[γομῶν] ὑπὲρ τῆς | ὥνης. | ὁ δὲ οἰκονόμος καὶ ὁ ἀντιγραφεύς, πρό[τερον ἦ] | τρυγᾶν τοὺς γεωργοὺς ἔμπροσθεν [ἡμέραις .], | δότωσαν τοῖς γεωργοῖς τιμὴν τοῦ [κερά]μου δ[ν] | δεῖ ἕκαστον παρασχεῖν εἰς τὴν ἀπόμ[οιρα]ν τῶ[ν] | ἰδίων γενημάτων, τὴν συνταχθε[ῖσαν] ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς διοικήσεως τεταγμ[ένου], καὶ δ[ι-] | αγραπάτω τὴν τιμὴν [τοῖς] διὰ τῆς τ[ρ]απ[έ-] | [ζ] ἡς τῆς βασιλικῆς τῆς ἐν τῶι νομῶι. Βλ. καὶ Harper, 1934: 59.

⁵⁶² P.Rev.XLII 1-10: [- ca.5 -] [- ca.10 -] παρα[- ca.14 -] | τ[ὸ]ν τ[ὴν ὠνή]ν ἀγοράσα[ν]τα περὶ τ[ῆς] τιμῆς. | ὅταν δὲ [ῶρ]α ἦ ἰ συνάγειν τ[ὸ] σή[σ]α[μ]ον καὶ τὸν | κρότ[ω]να καὶ κνήκον, ἐπαγγελλέτωσαν οἱ μὲν γεωργοὶ τῶι νομάρχη καὶ τῶι τοπάρχη, | οὗ δὲ μή εἰσι νομάρχαι ἢ τοπάρχαι, τῶι οἰκο- | νόμωι· οὗτοι δὲ παρακαλείτωσαν τὸν τ[ὴν] ὠνήν ἔχοντα. ὁ δὲ τὴν ὠνήν διοικῶν ἐπελ- | θὼν μετὰ τούτων ἐπὶ τὰς ἀρούρας συντι- | μησ[άτω].

⁵⁶³ P.Rev. XLIIIr.3-10 δότω δὲ ὁ νομάρχης ἢ ὁ προεστικῶς τοῦ νο- | μῶ τῶν ἀρ[ο]υρῶν τὸν σπόρον κατὰ γεωργὸν πρό- | τερον ἢ συνκομίζεσθαι τὸν καρπὸν ἡμέραις ἐξή- | κοντα. ἐὰν δὲ μὴ δῶι ἢ μὴ παράσχηται τοὺς | γεωργοὺς ἐσπαρκότας τὸ πλῆθος τὸ διαγραφέν, | ἀποτινέτω τῶι τὴν ὠνήν πριαμένωι καὶ τὰ/ ἐπί- | τιμα τὰ γεγραμμένα· αὐτὸς δὲ πρᾶστέτω [π]αρά | [τ]ῶν γεωργῶν τῶν ἡπειθηκότων.

⁵⁶⁴ P.Rev.XLII 11-20: οἱ δὲ [λαοὶ] καὶ οἱ λοιποὶ γεωργοὶ τιμάσθωσαν | τὰ ἀ[ὐτῶ]ν γενήματα ἕκαστα κατὰ γένος | πρότ[ερον] <ἢ συν>κομίζειν καὶ συγγραφὴν ποιείσθωσαν | πρὸς τ[ὸν] τὴν ὠνήν ἔχοντα τῆς τιμήσεως | διπλ[ῆ]ν ἐ[σφραγισμένην]. [γ]ραφέτωσαν δὲ οἱ | [λ]αοὶ [τὸν] σπόρον ὅσον εκ[α]στο[[ν]] κατέσπαρκεν | κατὰ γένος μεθ' ὄρκου κ[αὶ] πο[σο] [[ν]] ἕκαστος [τι-] | μάτα[ι] καὶ σφραγιζ[έσθω]σαν τὴν συγγραφὴν, | συνεπ[ισ]φραγιζέσ[θω] δὲ καὶ ὁ [π]αρά | τοῦ νομάρ | [-χου] συν[αποσταλ]εῖς ἢ τοπ[άρχου].

⁵⁶⁵ P.Rev. XLIII 20-24: τοῦ [δ]ε διαγραφέντος σπαρῆ[ν]α σησάμ]ου | καὶ [κρότ]ωνος [εἰς] ἄλλους νομοὺς π[οιήσου]- | [σι]ν τὴν τίμησιν ὁ οἰκ[ο]νόμος καὶ ὁ [ἀ]ντιγρα- | φεὺς καὶ τ[ὸ] σήσαμον καὶ τὸν κρότωνα πα[ρα-] | λαμβανέτωσαν παρὰ τῶν γεωργ[ῶν].

ελαιουργούς, τα εργαστήρια, τους σπόρους και το σφράγισμα των οργάνων. Το κράτος γνώριζε ποια άτομα είχαν στην κατοχή τους όλμους και πιεστήρια. Τα όργανα μεταφέρονταν στα βασιλικά ελαιουργεία, όταν απογράφονταν από τον Διοικούντα της ώνης⁵⁶⁶ Ούτε τα ιερά ξέφευγαν τον κρατικό έλεγχο των Λαγιδών, εφόσον ο Οικονόμος και ο Αντιγραφέας έκαναν απογραφή για τον αριθμό των ελαιουργείων που υπήρχαν σε κάθε ναό και τον αριθμό των όλμων που υπήρχαν σε κάθε εργαστήρι.⁵⁶⁷

Ο Πτολεμαϊκός μηχανισμός δεν επέτρεπε στου ελαιουργούς να εγκατασταθούν σε άλλους νόμους.⁵⁶⁸ Το αξίωμα του Οικονόμου φρόντιζε για την καταβολή των μισθών των ελαιουργών. Ο Οικονόμος πλήρωνε πρόστιμο αν δεν πλήρωνε έγκαιρα τους ελαιουργούς.⁵⁶⁹ Η πληρωμή μισθών των ελαιουργών ήταν ανάλογη με τις αρούρες που είχαν καλλιεργήσει.⁵⁷⁰ Ο Διοικόν της ώνης μαζί με τον Αντιγραφέα επέβλεπαν καθημερινά την παραγωγή ελαίου στα εργαστήρια.⁵⁷¹

Στη συνέχεια, ο Οικονόμος, ο Αντιγραφέας και ο Διοικόν της ώνης όριζαν την πώληση του ελαίου μέσω των εξουσιοδοτημένων εμπόρων. Ο υπεύθυνος που διοριζόταν από τον Οικονόμο και τον Αντιγραφέα κατέγραφε τα ονόματα των εμπόρων σε κάθε πόλη και μαζί όριζαν το ποσό του ελαίου και του κνηκελαίου που αναλάμβαναν να πωλήσουν ημερησίως.⁵⁷² Ο Οικονόμος και ο Αντιγραφέας μετέφεραν όλη την

⁵⁶⁶ P.Rev.XLIX 10-13: παρ' οἷς δὲ προῦπαρχει τούτων τι, ἀπογραφέσθωσαν πρὸς | τὸν τὴν ὄνην διοικοῦντα καὶ πρὸς τὸν \παρὰ/ τοῦ οἰκονόμου | καὶ τοῦ ἀντιγραφέως ἐν ἡμέραις τριάκοντα καὶ ἐπι- | δεικνύτωσαν τοὺς τε ὄλμ[ο]υς καὶ τὰ ἰπωτήρια.

⁵⁶⁷ P.Rev.L 21-24 ἀπογραφέσθωσαν πρὸς τὸν | πραγματευόμε[ε]νον | τὴν ὄνην καὶ πρὸς τὸν παρὰ τοῦ | οἰκονόμου κα[ἰ] τοῦ | ἀντιγραφέως πόσα τε ἐλαιούργια | ὑπάρχει ἐν ἐκάστωι | ἰε[ρῶ]ι κα[ἰ] πόσο[ι] ὄλμοι ἐν ἐκάσ[τ]ωι | ἐργαστηρίωι.

⁵⁶⁸ P.Rev.XLIV 8-12: τοὺς δὲ ἐλαιουργοὺς τοὺς ἐν ἐκάστω νομῶ | καταταχθέντας μὴ ἐπιτρέπ[ε]τωσαν εἰς | ἄλλον νομὸν μεταπορεύεσθα[ι]. ἐὰν δέτινες | μετέλθωσιν, ἀγώγμοι ἔστ[ω]σα[ν] τῶ τε | διοικοῦντι τὴν ὄνην καὶ τῶι οἰκο[νό]μωι καὶ τῶι | ἀντιγραφεῖ. Για την παραγωγή του ελαίου, βλ. Bingen, 1978: 28-29.

⁵⁶⁹ P.Rev.XLV 7-12: ἐὰν δὲ ὁ οἰκονόμος ἢ ὁ παρ' αὐτοῦ καθεστηκῶς | μὴ ἀπο\δι\δῶι τοῖς ἐλαιουργοῖς τὸ κότεργον ἢ τὸ | μεμ[η]ρισμενον αὐτοῖς ἀπὸ τῆς πράσεως, ἀποτι- | νέτω εἰς μὲν τὸ βα[σιλι]κὸν (δραχμὰς) Γ καὶ τοῖς ἐλαιουργοῖς | τὸν μισθὸν καὶ ὃ τι ἄ[ν] ἢ ὠ]νὴ διὰ τούτους καταβλα- | βῆ διπλοῦν.

⁵⁷⁰ P.Rev.XLVI 18-20: ἀπ[ο]διδότησα[ν] δὲ] . . .] τοῦ μὲν σησάμου | [τῶν] δ [ἀ]ρταβῶν δραχμὰς . . . , τοῦ δὲ κρότ[ωνος] τῶν [.] ἀ[ρταβῶν] | (δραχμὰς) δ, [τῆ]ς δὲ κνήκ[ου] τῶν ἀ[ρταβῶν] δραχμ[ί]ας η.

⁵⁷¹ P.Rev.XLVI 8-12: οἱ δὲ τὴν ὄνην ἔχοντες καὶ ὁ ἀντιγραφεὺς ὁ κατασ- | τα[θε]ῖς ὑπὸ τοῦ οἰκονόμου καὶ τοῦ ἀντιγραφέ[ω]ς κυ- | ρι[ε]ύσου]σιν τῶν γεωργῶν \ἐλαιουργῶν/ πάντων τῶν ἐν τ[ῶ]ι τ[ό]πωι | κ[αὶ] τῶ]ν ἐργαστηρίων καὶ τῆς κατασκευῆς, [καὶ] π[α]- | ρα[σφρα]γιζέσθωσαν τὰ ὄργανα τὸν ἄργὸν το[ῦ] χρό[νο]υ[ν].

⁵⁷² P.Rev.XLVII 10-15: ὁ δὲ παρὰ τοῦ οἰκονόμου κ[αὶ] τοῦ ἀντιγραφέως καθεστ- | ηκῶς ἀναγραφάσθω τ[ῶ] ὄνόματα τῶν καπήλων | τῶν ἐν ἐκάστη πόλει ὄ[ν]των καὶ τῶν μεταβόλων | καὶ συνταξαστω πρὸ[ς] αὐτοὺς μετὰ τῶν τὴν ὄνην | πραγματευομένων π[ό]σο[ν] δεῖ ἔλαιον καὶ κίκι λαμβάνον | τας) \καθ' ἡμέραν/ πωλεῖν.

ποσότητα ελαίου και κροτωνέλαιου σε κάθε χωριό. Κάθε πέντε ημέρες έδιναν το προϊόν στους κάπηλους και τους μετάβολους, οι οποίοι πλήρωναν την τιμή του εμπορεύματος την ίδια ημέρα ή στο τέλος του εκάστοτε πενθημέρου. Οι πληρωμές του προϊόντος και των μεταφορών λάμβαναν μέρος στη βασιλική τράπεζα από τους Τελώνες.⁵⁷³

Το κράτος τιμωρούσε το άτομο που παρήγαγε παράνομα σησαμέλαιο ή κροτωνέλαιο ή οποιοδήποτε άλλο προϊόν, ή αν αγόραζε σησαμέλαιο ή κνηκέλαιο ή κροτωνέλαιο από κάποιον άλλο εκτός από τον δικαιούχο του μονοπωλίου. Τότε, ο βασιλιάς του επέβαλε πρόστιμο 3.000 δραχμών, του στερούσε τα φορτία ελαίου, και ανέθετε στον Οικονόμο ή τον Αντιγραφέα να συλλέξει το πρόστιμο.⁵⁷⁴

Οι αξιωματούχοι συνέβαλαν συστηματικά στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου ικανοποιώντας με τον τρόπο αυτό την οικονομική πολιτική που ακολούθησε ο οίκος των Λαγιδών, δηλαδή την εκμετάλλευση των γεωργικών περιοχών που θα πρόσφερε την μεγαλύτερη παραγωγή προϊόντων.

ΜΟΝΟΠΩΛΙΟ – ΕΛΕΓΧΟΣ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ

Ο Αριστοτέλης στα «Πολιτικά» αναφέρθηκε στη δημιουργία μονοπωλιακών καταστάσεων, έχοντας μέγιστο σκοπό την άντληση κερδών επισημαίνοντας: *«Αυτή είναι κερδοσκοπική έμπνευση επιτυχής και αποδίδεται σε αυτό χάρη στη σοφία του, αλλά και κάθε πράγμα που μπορεί να το κάνει, γιατί ενώ οι συμπολίτες του Μιλήσιου τον κοροϊδεύαν για τη φτώχεια του και ότι δεν ωφελεί κανέναν η σοφία του λέγεται ότι επιδόθηκε στην εξής επιχείρηση. Αντιλήφθηκε από την αστρολογία ότι θα έχει μεγάλη σοδειά ελαίων, κατά τη διάρκεια του χειμώνα προμηθεύθηκε μερικά χρήματα και έδωσε αρραβώνα ενοικιάσεως για όλα τα ελαιοτριβεία στη Μίλητο και τη Χίο έναντι ελάχιστου*

⁵⁷³ P.Rev.XLVIII 2-12: ὅσον δ' ἄν συνγράψωνται οἱ κάπηλοι καὶ οἱ μετάβολοι | οἱ ἐν ἐκάστη κώμη διαθήσεσθαι ἔλαιον καὶ κίκι, παρακομι- | ζέτωσαν ὃ τε οἰκονό<μο>ς καὶ ὁ ἀντιγραφεὺς πρότερον ἢ τὸν μῆνα | ἐπιστῆναι τὸ πλῆθ[ος] εἰς ἐκάστην κώμην ἐκάστου γένους | καὶ μετρεῖτωσαν τοῖ[ς] καπήλοις καὶ τοῖς μεταβάλοις κατὰ | π[ε]νθήμερον καὶ κομιζέσθωσαν τὰς τιμάς, ἐὰν μὲν | δ[ι]υ[ν]ατὸν ἦι, αὐθημερόν, εἰ δ[ι]η[μ]ή) μῆ, ἐξελθου[σ]ῶν (εξ[ο]λλου[σ]ῶν) τῶν πέντε | ἡ[μ]ερῶν, καὶ καταβαλλέτωσαν ἐπὶ τὴν [βα]σιλικὴν | τ[ρά]πεζαν, τὸ δὲ ἀνήλωμα τὸ εἰς τὴν [πα]ρακομιδὴν | δ[ι]δότησαν ἀπὸ τῆς ὠνῆς.

⁵⁷⁴ P.Rev.XLIX 17-24: ἐὰν δ[ι]ε[τ]ις εὐρεθῆι σήσαμον | ἢ κρότωνα ἢ κνήκον κατε[ργα]ζόμενος τρόπῳ | ὠτινιοῦν <ἢ> τὸ ἔλαιον καὶ \τὸ σησάμιν[ον] ἢ τὸ κνήκινον ἢ τὸ/ κίκ[ι] ἢ ἄλλοθὲν ποθεν ὠνού- | μενος καὶ μὴ παρὰ τῶν τῆν ὠνῆν ἔχοντων, περὶ μὲν | αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς διαγνώσεται, | ἀποτινέτω δὲ τοῖς | τὴν ὠν<ῆν> ἔχουσι (δραχμάς) Γ καὶ τοῦ ελαίου καὶ τῶν φορτίων | στερέσθω, εἰσπρασσέσθω δὲ ὑπὸ τοῦ οἰκονόμου καὶ τοῦ | [ἀν]τιγραφῆως· ἐὰν δὲ ἄπρακτος ἦι, παραδ[ότ]ῳ αὐτὸν.

ενοικίου, αφού δεν υπήρχε άλλος ενοικιαστής. Όταν έφθασε η εποχή της συγκομιδής πολλοί ελαιουργοί ζητούσαν ελαιουργεία επίμονα. Και τότε ο Θαλής ενοικίασε, όσο ήθελε τα ελαιοτριβεία σε αυτούς και κέρδισε πολλά χρήματα και τα έδειξε στους συμπολίτες τους και έλεγε σε αυτούς ότι είναι εύκολο και για τους σοφούς να πλουτίσουν, όταν επιθυμούν, αλλά οι φιλοσοφικές τους ασχολίες δεν επιδιώκουν την απόκτηση πλούτου. Και ο Θαλής λέγεται, ότι κατ' αυτόν τον τρόπο απέδειξε την σοφία του. Αλλά όπως είπαμε, αυτή την κερδοσκοπική έμπνευση μπορεί ο καθένας να την έχει, όταν μπορεί να δημιουργήσει για τον εαυτό του μονοπώλιο. Για τον λόγο αυτό και μερικές πόλεις, όταν στερούνται πόρους, το εφαρμόζουν και επιβάλλουν μονοπώλιο τροφίμων. Αυτό το μονοπώλιο έκανε κάποιος για τον εαυτό του στην Σικελία, στον οποίο είχαν καταθέσει τα χρήματά τους και αυτός με τα χρήματα εκείνων αγόρασε την ίδια στιγμή όλο το σίδηρο από τα σιδηροπωλεία και κατόπιν όταν έφθασαν οι έμποροι από τα εμπορικά κέντρα, μόνο αυτός πωλούσε χωρίς να αυξήσει υπερβολικά την τιμή και από τα 50 τάλαντα κέρδισε 100. Αλλά ο τύραννος των Συρακουσών Διονύσιος όταν το πληροφορήθηκε διέταξε να εξαγάγει τα χρήματα του ελεύθερα όπου ήθελε, αλλά δεν επέτρεψε να εξακολουθήσει να παραμένει στις Συρακούσες, επειδή εύρισκε ασύμφορες στο κράτος τις μεθόδους του. Η έμπνευση του Θαλή και η πιο πάνω κερδοσκοπία του εμπόρου είναι όμοιες».⁵⁷⁵

Τα μονοπώλια ήταν ιδιαίτερα χρήσιμα στους πολιτικούς άνδρες και τους βασιλείς καθώς η πολιτική αυτή απέφερε μεγάλα έσοδα στις πόλεις και στα βασίλειά τους. Τέτοιες μονοπωλιακές καταστάσεις όρισε και ο Κλεομένης ο Ναυκρατίτης, ο σατράπης

⁵⁷⁵ Αριστοτέλης Πολιτικά 1259a 7-34 τούτο γὰρ ἐστὶ κατανόημά τι χρηματιστικόν, ἀλλ' ἐκείνῳ μὲν διὰ τὴν σοφίαν προσάπτουσι, τυγχάνει δὲ καθόλου τι ὄν. ὀνειδιζόντων γὰρ αὐτῷ διὰ τὴν πενίαν ὡς ἀνωφελοῦς τῆς φιλοσοφίας οὐσης, κατανοήσαντ' αὐτὸν ἐλαίων φορὰν ἐσομένην ἐκ τῆς ἀστρολογίας, ἔτι χειμῶνος ὄντος εὐπορήσαντα χρημάτων ὀλίγων ἀρραβῶνας διαδοῦναι τῶν ἐλαιουργίων τῶν τ' ἐν Μιλήτῳ καὶ Χίῳ πάντων, ὀλίγου μισθωσάμενον ἅτ' οὐθενὸς ἐπιβάλλοντος ἐπειδὴ δ' ὁ καιρὸς ἦκε, πολλῶν ζητουμένων ἅμα καὶ ἐξαίφνης, ἐκμισθοῦντα ὄν τρόπον ἠβούλετο, πολλὰ χρήματα συλλέξαντα ἐπιδείξει ὅτι ῥαδίον ἐστὶ πλουτεῖν τοῖς φιλοσόφοις, ἂν βούλωνται, ἀλλ' οὐ τοῦτ' ἐστὶ περὶ ὃ σπουδάζουσιν. Θαλῆς μὲν οὖν λέγεται τοῦτον τὸν τρόπον ἐπίδειξιν ποιήσασθαι τῆς σοφίας: ἔστι δ', ὡσπερ εἶπομεν, καθόλου τὸ τοιοῦτον χρηματιστικόν, ἐάντις δύνηται μονοπωλίαν αὐτῷ κατασκευάζειν. διὸ καὶ τῶν πόλεων ἐνταῦθα τοῦτον ποιοῦνται τὸν πόρον, ὅταν ἀπορῶσι χρημάτων· μονοπωλίαν γὰρ τῶν ὀνίων ποιοῦσιν. ἐν Σικελίᾳ δέτις τεθέντος παρ' αὐτῷ νομίσματος συνεπρίατο πάντα τὸν σίδηρον ἐκ τῶν σιδηρείων, μετὰ δὲ ταῦτα ὡς ἀφίκοντο ἐκ τῶν ἐμπορίων οἱ ἔμποροι, ἐπώλει μόνος, οὐ πολλὴν ποιήσας ὑπερβολὴν τῆς τιμῆς ἀλλ' ὅμως ἐπὶ τοῖς πενήτηκοντα τάλαντοις ἐπέλαβεν ἑκατὸν. τοῦτο μὲν οὖν Διονύσιος αἰσθόμενος τὰ μὲν χρήματα ἐκέλευσεν ἐκκομίσασθαι, μὴ μέντοι γε ἔτι μένειν ἐν Συρακούσαις, ὡς πόρους εὐρίσκοντα τοῖς αὐτοῦ πράγμασιν ἀσυμφόρους τὸ μέντοι ὄραμα Θάλαω καὶ τοῦτο ταῦτόν ἐστιν· ἀμφοτέροι γὰρ ἑαυτοῖς ἐτέχνασαν γενέσθαι μονοπωλίαν. χρήσιμον δὲ γνωρίζειν ταῦτα καὶ τοῖς πολιτικοῖς.

της Αιγύπτου. Ο Κλεομένης έλαβε μέτρα που σχετίζονταν με τη δεινή σπανοσιτία που επικρατούσε την περίοδο 324 π.Χ. – 320 π.Χ. στον Ελληνιστικό κόσμο. Εκείνη την περίοδο είχε εκδηλωθεί το φαινόμενο του λιμού, κυρίως σε περιοχές εκτός Αιγύπτου, κάτι που κατέστησε την Αίγυπτο μονοπώλιο στη πώληση σιταριού. Αυτό πρόσφερε την ευκαιρία να απαγορεύσει την εξαγωγή σιταριού σε άλλες περιοχές, θεσπίζοντας υψηλούς δασμούς στην εξαγωγή σιταριού. Η κίνηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα ο Κλεομένης να μαζέψει ένα μεγάλο μέρος φόρων, συγκριτικά με τη μικρή ποσότητα σιταριού που είχε στην κατοχή του. Αύξησε την τιμή του εξαγόμενου σιταριού, επειδή γνώριζε καλά ότι τη δεδομένη στιγμή η έλλειψη σιταριού ήταν ένα γενικευμένο πρόβλημα τον 3^ο αι. π.Χ. και το πλεόνασμα σιταριού που είχε στη διάθεσή του θα του επέφερε κέρδος. Οι ξένοι έμποροι ήταν αναγκασμένοι να αγοράσουν σιτάρι από τον Κλεομένη, για να καλύψουν τις ανάγκες των πόλεων τους.

Με βάση τα παραπάνω, ο Κλεομένης αυτή τη χρονική στιγμή κατείχε την εξαιρετική θέση του μοναδικού παραγωγού σιταριού, χωρίς να φοβάται το φαινόμενο του ανταγωνισμού. Ιδιαίτερα σε ένα τόσο σημαντικό προϊόν εφόσον αποτελούσε προϊόν πρώτης ανάγκης. Γι' αυτό το γεγονός ο Αριστοτέλης αναφέρει: *«Ο Κλεομένης από την Αλεξάνδρεια, που ήταν σατράπης της Αιγύπτου, όταν έπεσε πολύ μεγάλη πείνα σε άλλα μέρη και λιγότερο στην Αίγυπτο, απαγόρευσε την εξαγωγή σιταριού κι όταν οι νομάρχες ανακοίνωσαν πως δεν θα είχαν τη δυνατότητα να πληρώσουν την εισφορά επειδή το σιτάρι δεν μπορούσε να εξαχόταν, ακύρωσε την απαγόρευση, αλλά έβαλε υψηλό φόρο στο σιτάρι. Με αποτέλεσμα να λάβει μεγάλα φορολογικά έσοδα από ένα μικρό τμήμα εξαγωγών και σταμάτησε την πρόφαση των νομαρχών»*.⁵⁷⁶ Ο συνδυασμός και ο χειρισμός της παρούσας κατάστασης προδίδουν στον Κλεομένη το χαρακτηρισμό μιας κατ' εξοχήν σπουδαίας δημοσιονομικής ιδιοφυΐας της σιτεμπορίας, αφού σε περίοδο έλλειψης σιταριού κατόρθωσε να αποκτήσει τεράστιο κέρδος από την πώληση του

Ως μονοπώλιο ορίζεται η κατάσταση κατά την οποία ολόκληρη η αγορά εξυπηρετείται από μια επιχείρηση. Στο μονοπώλιο απουσιάζει ο ανταγωνισμός, με αποτέλεσμα ο μονοπωλητής να καθορίζει την τιμή και να προσφέρει το αγαθό σε μια τιμή με

⁵⁷⁶ Αριστοτέλης Οικονομικά 1352a Κλεομένης Αλεξανδρεὺς Αιγύπτου σατραπεύων, λιμοῦ γενομένου ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις τόποις σφόδρα, ἐν Αἰγύπτῳ δὲ μετρίως, ἀπέκλεισε τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ σίτου. τῶν δὲ νομαρχῶν φασκόντων οὐ δυνήσεσθαι τοὺς φόρους ἀποδοῦναι τῷ μὴ ἐξάγεσθαι τὸν σῖτον, ἐξαγωγὴν μὲν ἐποίησε, τέλος δὲ πολὺ τῷ σίτῳ ἐπέβαλεν, ὥστε συνέβαιναν αὐτῷ, εἰ μὴ ..., ἐξαγομένου ὀλίγου πολὺ τέλος λαμβάνειν, αὐτοὺς τε τοὺς νομάρχας πεπαῦσθαι τῆς προφάσεως. Βλ. και Austin, 2006: 45-46.

κυριότερο στόχο το προσωπικό του όφελος. Τα μονοπωλιακά συστήματα ήταν χαρακτηριστικό γνώρισμα των Ελληνιστικών χρόνων και τα συναντάμε κυρίως στους χρόνους των Πτολεμαίων.⁵⁷⁷ Τα κρατικά μονοπώλια που αναπτύχθηκαν στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο ήταν αποτέλεσμα διαπραγματεύσεως του ίδιου του βασιλιά και του Αιγυπτιακού ιερατείου, που οι τελευταίοι κατείχαν μόνοι τους προηγουμένως ως εισοδήματα των ναών. Η Πτολεμαϊκή αυλή μείωσε τη δύναμη του ιερατείου και αύξησε την κρατική παρεμβατικότητα, λαμβάνοντας αγαθά και εισοδήματα από αυτά. Οι Πτολεμαίοι αναζητούν την συγκέντρωση της απόλυτη εξουσίας ή έστω εγγύηση της ρευστοποίησης των πηγών, ώστε να διατηρούν την απόλυτη εξουσία τους. Διαμόρφωσαν ένα διοικητικό κρατικό μηχανισμό που παρέμεινε ασυναγώνιστος από άποψη συγκεντρωτισμού στην κορυφή και διείσδυσης στη βάση. Οργάνωσαν διοικητικά το κράτος τους και καθιέρωσαν μονοπώλια σε αγαθά πρώτης ανάγκης.

Η δυναστεία των Λαγιδών για να ελέγξει την αγροτική ζωή επέλεξε ποικιλόμορφες μεθόδους. Ο έλεγχος και η πολιτική που ασκεί ο βασιλιάς στην αγροτική παραγωγή διαφέρει από το ένα προϊόν στο άλλο. Τα μονοπωλιακά αγαθά δεν μεταφέρονταν σε ανοικτή αγορά, αλλά αρμόδιοι για την πώλησή τους ήταν τα άτομα που αγόραζαν κρατικά δικαιώματα για τη διάρκεια ενός έτους, μέσω δημοπρασίας.

Τα κρατικά μονοπώλια που θέσπισαν οι Πτολεμαίοι σε σημαντικά αγαθά πρώτης ανάγκης απέφεραν τεράστια έσοδα στον κρατικό μηχανισμό. Οι Πτολεμαίοι, οι οποίοι ενδιαφέρονταν μονάχα να πλουτίσουν εκμεταλλευόμενοι την εδαφική έκταση της Αιγύπτου ικανοποιώντας τα συμφέροντα τους. Μέσα από τα μονοπώλια ο βασιλιάς αποθησαύριζε, επειδή στοιβάζονταν στις βασιλικές αποθήκες σημαντικά βιοποριστικά αγαθά που κάλυπταν τις ανάγκες ολόκληρης της Αιγύπτου. Το κυριότερο, αυτά τα προϊόντα μπορούσαν να τα διαθέσουν για εξαγωγή, αυξάνοντας τη ζήτηση των αγορών και αναπτύσσοντας τις αγορές και τη δράση τους.

Η νέα οικονομική διαμόρφωση της Αιγύπτου επηρεάζει τις Μεσογειακές αγορές στις οποίες μετέχει. Οι καινοτόμες μεταρρυθμίσεις που έθεσαν οι Πτολεμαίοι επηρέασαν τον προσανατολισμό αγοράς κατανάλωσης στην Αίγυπτο αυξάνοντας την εμπορική δραστηριότητα των Αιγυπτιακών αγορών. Ταυτόχρονα, βελτίωσαν την εισαγωγή ξένων αγαθών, όπως και την εξαγωγή βιοποριστικών αγαθών σε περιοχές της

⁵⁷⁷ Von Reden στο Archibald, Davies, και Gabrielsen, 2011: 431.

Μεσογείου. Η αυξημένη παραγωγή και η διανομή των αγαθών αύξησε τα επίπεδα ζήτησης δημιουργώντας τις κατάλληλες συνθήκες κυκλοφορίας του Πτολεμαϊκού νομίσματος στις αγορές. Οι πρώτες ύλες ήταν στενά συνδεδεμένες με τον εκκρηματισμό της Αιγύπτου.⁵⁷⁸ Η εκμετάλλευση από την πλευρά του κράτους των βιοτεχνιών που ανήκαν προηγουμένως στους ναούς είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση της κατανάλωσης σημαντικών αγαθών, όπως ήταν το σιτάρι, το λάδι, το κρασί και το λινάρι.

Το κράτος των Πτολεμαίων έλεγχε την παραγωγή του σιταριού και τα κέρδη του βασιλιά ήταν τεράστια. Το κυριότερο χαρακτηριστικό της πολιτικής των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο ήταν η παραγωγή και η εξαγωγή του σιταριού. Με αυτό τον τρόπο απέφευγαν τις περιόδους έλλειψης σιτηρών στο εσωτερικό ελέγχοντας την πρόσβαση σε περιοχές στο εξωτερικό που παρήγαν σιτηρά, εφοδιάζοντας και τους συμμάχους τους. Αυτή η πολιτική είχε ήδη προηγουμένως εφαρμοστεί από τους βασιλείς του Βοσπόρου. Το σιτάρι στην Αίγυπτο είναι το αγαθό που καλλιεργείται περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο αγαθό. Στον Αρσινοΐτη το 235 π.Χ. και Ερμπολίτη τον 2^ο αι. π.Χ. το σιτάρι ήταν το κυρίαρχο προϊόν. Εκτός από τους νομούς Αρσινοΐτη και Ερμπολίτη, σύμφωνα με τον πάπυρο P.Petr.III 102 το σιτάρι καλλιεργείται και σε περιοχή του Φαγιούμ, σε βασιλική γη 1105 αρούρων.⁵⁷⁹

Το κράτος δάνειζε τους σπόρους που καλλιεργούσαν οι χωρικοί.⁵⁸⁰ Η οργάνωση της διανομής του σπόρου από την πλευρά του κράτους ήταν τόσο καλά δομημένη, που επέτρεπε στους αξιωματούχους να αντιληφθούν αν κάποιος αγρότης είχε χρησιμοποιήσει τον σπόρο για άλλους σκοπούς.⁵⁸¹ Οι αξιωματούχοι του κράτους των Πτολεμαίων επιτηρούσαν από την αρχή την παραγωγή των προϊόντων και αξιολογούσαν τη σοδειά τους πριν από την παραγωγή. Η αξιολόγηση ήταν χρήσιμη, επειδή ήταν ένα είδος στατιστικής έρευνας αν η παραγωγή ήταν ανάλογη με αυτά που

⁵⁷⁸ Von Reden, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2011: 437-438.

⁵⁷⁹ P.Petr.III 102. Crawford, 1971: 185.

⁵⁸⁰ P.Tebt.I 172 5: ὄρος Μικίωνος (πυροῦ) μγ (ὄν) δα(νείου) ἀν(ὰ) α. P.Tebt.I 89. P.Tebt.I 96 7: δα(νείου) σπ(έρματος).

⁵⁸¹ P.Tebt.III.1 703 49-56: ὅταν δὲ διεξακθῆ ὁ | σπόρος, | οὐ χεῖρον ἂν γίνοιτο εἰ ἐπιμελῶς | ἐφοδῆ- | οἰς· οὕτως γὰρ τὴν ἰάνατολὴν | ἀκριβῶς | ἐπόψει, καὶ τὰ μὴ καλῶς ἐσπαρμένα | ἢ τὸ ὅλον ἄσπορα ῥαϊδίως κατανοή- | σεις, καὶ τοὺς ὀλιωρηκότας εἴ[σει ἐκ] | τούτου καὶ σοῖ γνώριμον ἔσται. [εἶ | τινες] τοῖς σπέρμασι εἰς ἄλλα κατα[κ]έ- | χρηναται.

ανάμεναν. Με τον τρόπο αυτό, ο σχεδιασμός της οικονομικής στρατηγικής των Πτολεμαίων ήταν η πρόβλεψη της παραγωγής και ο χειρισμός της κατανάλωσης.⁵⁸²

Υπήρχε ημερολόγιο που καταγράφονταν η κατάλληλη εποχή για συγκομιδή της σοδειάς.⁵⁸³ Ο ίδιος ο βασιλιάς όριζε με ένα δελτίο τη διαγραφή της καλλιεργήσιμης που έπρεπε να καλλιεργηθεί.⁵⁸⁴ Η διαγραφή αποτελούσε τον χρονολογικό πίνακα των γεωργών, για το πότε θα έσπερναν τα χωράφια τους και πότε θα πραγματοποιούσαν τη συγκομιδή του σιταριού. Οι γεωργοί δέχονταν οδηγίες από τον Οικονόμο. Οι προϊστάμενοι στην Αλεξάνδρεια είχαν το δικαίωμα να εγκρίνουν ή να απορρίψουν κάποιο χρονολογικό πίνακα καλλιέργειας. Ο πάπυρος P.Yale.I 36, το 232 π.Χ. στη Φιλαδέλφεια, του νομού Αρσινοΐτη στο Φαγιούμ φανερώνει ένα χρονολογικό πίνακα της διαγραφής:

*«Ο Απολλώνιος χαιρετά τον Λέοντα. Το γράμμα από τον Αθηνόδωρο, οι Διοικητές, σου επισυνάπτουν τα πιο κάτω: Αφού έχεις προετοιμαστεί, πριν ξεκινήσεις τη διαδικασία προγράμματος σποράς καλλιέργειας, με τα συνηθισμένα πρόσωπα, να την αποστείλεις στον Λεύκιππο, τον αρχιφύλακα, ώστε να γνωρίζει αν έχεις καθυστερήσεις. Στην περίπτωση που καθυστερήσεις, θα τιμωρηθείς από τον Διοικητή. Ο Αθηνόδωρος χαιρετά τον Απολλώνιο. Σχετικά με το προγραμματισμό σποράς της γης τον 16^ο χρόνο, είχαμε προετοιμαστεί με τον βασιλικό γραμματέα και με τους άλλους εμπλεκόμενους φορείς και το έστειλε το συντομότερο. Στάλθηκε στον Αρχιφύλακα Λεύκιππο από κάθε καλλιεργητή και από το χωριό. Είχαμε διατάξει τον Λεύκιππο, να δώσει τα έγγραφα σχετικά με το πρόγραμμα καλλιέργειας και να τ' αποστείλει στην πόλη για λογαριασμό μας. Κάποια άτομα θα μας τα στείλουν πίσω».*⁵⁸⁵

⁵⁸² Bingen, 1978: 26.

⁵⁸³ P.Yale.I 36 2-3: ἐπιτελέσας οὖν τὴν διαγραφ[ὴν τοῦ] | σπόρου μετὰ τῶν εἰθισμένων ἀκολουθῶς τοῖς ἐπε[σταλμένοις]. Για την παραγωγή των σιτηρών, όπως όριζε η διαγραφή βλ. Bingen, 1978: 23-25 και Turner, στο Walbank, Astin, Frederiksen, και Ogilvie, 2008: 149.

⁵⁸⁴ P.Tebt.III.1 703 57-60: ἴνα δὲ καὶ τ[οῖς] κατὰ τὴν δια- | γραφὴν τοῦ σπόρου γένεσιν ὁ νομὸς | κατασπεύρηται κείσθω σοι ἐν τοῖς | ἀναγκαιοτάτοις·

⁵⁸⁵ P.Yale.I 36 1-11: Ἀπολλώνιος Λέοντι χαίρειν. τῆς παρ' Ἀθηνοδώρου τοῦ διοικη[τοῦ] | ὑπόκειται σοι τ' ἀντίγραφον. ἐπιτελέσας οὖν τὴν διαγραφ[ὴν τοῦ] | σπόρου μετὰ τῶν εἰθισμένων ἀκολουθῶς τοῖς ἐπε[σταλμένοις] | ἔχ' ἐν ἔτο[ί]μοι, ἴνα πρὸ τοῦ ὀρισμένου καιροῦ καὶ αὐτ[οῖ] | ἐπιδῶμεν Λευκίππῳ τῷ ἀρχιφυλακίτῃ, γινώσκων ὅ [τι ἐάν] | ὑστέρημα γένηται καταποσταλήσει πρὸς τὸν διοικητ[ή]ν. | ἔρρ(ω)σ(ο). (ἔτους) ιε, Μ[εσορῆ] . | Ἀθηνόδωρος Απολλωνίῳ χαίρειν. τὴν διαγραφὴν τῆς Ε[-ca.-] | γῆς τοῦ εἰς τὸ ις (ἔτος) σπόρου συντελέσας μετὰ τοῦ [-ca.-] | γραμματέως καὶ τῶν ἄλλων μεθ' ὧν καθήκει πέμψον Ὑ[-ca.-?] | μάλιστα μὲν συντομώτερον, τὸ δὲ μακρότατον ἔ[ως τῆς] . | τοῦ Μεσορῆ, κατ' ἄνδρα καὶ κατὰ κόμην καὶ ἐπὶ κεφα[λαί]ου, | Λευκίππῳ τῷ ἀρχιφυλακίτῃ. γεγράφαμεν γὰρ αὐ[τῷ], ἐπὶ | ἔως τῆς ἡμέρας ταύτης ἀποδῶς τὰ γράμματα [ταῦτα], | ἀποστέλλαι εἰς τὴν πόλιν πρὸς

Μετά το τέλος του θερισμού ο βασιλιάς λάμβανε τον φόρο σε είδος, όπως είχε συμφωνηθεί με τον γεωργό και τον βασιλικό υπάλληλο. Ο έγγειος φόρος ήταν ανάλογος με την επιφάνεια γης που είχε καλλιεργηθεί. Η μεταφορά του σιταριού στις βασιλικές αποθήκες της πρωτεύουσας γινόταν από ιδιώτες που ανήκαν στη μεσαία αστική τάξη.⁵⁸⁶ Ο ιδιοκτήτης πλοίου πριν φροντίσει για τη μεταφορά των δημητριακών ήταν υποχρεωμένος να δήλωνε την ποιότητα και την ποσότητα τους.

Από τον πάπυρο P.Hib.I 98 αντλούμε τις εξής πληροφορίες: Μετά τη φόρτωση του σιταριού σε πλοίο που αναχωρούσε για την Αλεξάνδρεια ο ιδιοκτήτης του πλοίου έδωσε στους υπαλλήλους των Πτολεμαίων απόδειξη για την υποχρέωση που είχε προς τον βασιλιά σχετικά με την ποσότητα και την καθαρότητα του σιταριού. Σύμφωνα με τον πάπυρο: *«Ο Διονύσιος, ο καπετάνιος, αναγνωρίζει ότι έχει φορτώσει 4.000 και 800 αρτάβες κριθαριού, στο πλοίο του Ξενοδόκου και του Αλεξάνδρου, για τον πράκτορα των βασιλικών γραμματέων, τον Νεχθεμβέη. Ο οδηγός ήταν ο –ρης υιός του Πάση, από τη Μέμφιδα και καπετάνιος ο Διόνυσος».*⁵⁸⁷ *Ο οδηγός αναγνωρίζει ότι έχει φορτώσει στο πλοίο του Ξενοδόκου και του Αλέξανδρου 4.000 και 800 αρτάβες για μεταφορά στη βασιλική σιταποθήκη στην Αλεξάνδρεια. Το κριθάρι ήταν καθαρό και άδολο και κοσκινισμένο και μαλακό έτοιμο για μέτρηση και αυτός το μετάφερε από την Αλεξάνδρεια με δίκαια μέτρηση και δεν έχει κανένα παράπονο».*

Ο πάπυρος P.Hib.I 39, του 265/4 π.Χ., εξηγεί ότι ο Ξάνθος δίνει οδηγίες στον Ευφάνωρα για να λάβει σιτάρι από συγκεκριμένους βασιλικούς γεωργούς, ώστε να το στείλει στην Αλεξάνδρεια. *«Ο Ξάνθος χαιρετά τον Ευφάνωρα και δίνει οδηγίες για τη μέτρηση του σιταριού, επάνω στο βασιλικό καράβι, από τον Κίλλη στον Ώρο. Ο κυβερνήτης του караβιού Ώρος είχε στην κατοχή του τον φόρο [ενοικίου] του Αλεξάνδρου και Βρομένου και αυτό του Νικοστράτου και του Πausανία. Αφήστε τον Κίλλη ή τον ναυκλήρο να γράψει απόδειξη και να σφραγίσει το δείγμα και να τη φέρει σε*

ήμᾱς, συμπέμψαντ[ι τοὺς] | ἀποκαταστήσοντας. | (ἔτους) ιε, Ἐπειφ [. .]. Βλ. και Bagnall και Derrow, 2004: 172-173. Austin, 2006: 554-555.

⁵⁸⁶ P.Tebt.III.2 1034 5: εἰς κέρ(κουρον) ἀχά(ρακτον) βασιλίσσης.

⁵⁸⁷ P.Hib.I 98 11-21: [ό]μολογεῖ Διονύσιος | ναύκληρος ἐμβεβλήσθα[ι εἰς] κέρ(κουρον) | Ξενοδόκου και Ἀλεξάνδρου ἐφ' [οὗ] κ[υ(βερνήτης)] | Ἐκτεῦρις Πάσιτος Μεμφίτης διὰ | εχθεμβέους τοῦ παρὰ τῶν βασιλικῶν | γραμματέων ὥστε εἰς Ἀλ[εξ]άνδρειαν | εἰς τὸ βασιλικὸν σὺν δείγματι [κριθῶν] | ἀρτάβας τετρακισχιλίας ὀκτ[ακοσίας] | σῖτον κα[θαρὸν ἄ]δ[ολο]ν \κεκοσκιν[ευμένον]/ μέτρῳι [καὶ σκυτά-] | λη οἷς α[ὐτὸς ἠ]νέγκατο ἐξ Ἀλεξ[ανδρείας] | μετρήσε[ι δικαίαι,] και οὐθ[ὲν ἐγκαλῶι.]. Βλ. και Préaux, 1979: 146-147. Austin, 2006: 548-549.

μας Χαίρε. Έτος εικοστό πρώτο και Θωύθ δέκατος». ⁵⁸⁸ Οι αποδείξεις δείχνουν μια σαφή επιθυμία για την προστασία των εμπορευμάτων εκ μέρους των Πτολεμαίων. Χωρίς αποδείξεις τα φορτία δεν θα έφταναν στον τελικό τους προορισμό μαζί με τα άλλα αγαθά που είχαν αποσταλεί, εφόσον ο αριθμός των προϊόντων δεν θα ήταν ελεγχόμενος.

Έτσι, ο βασιλιάς κατόρθωνε να γεμίσει τις βασιλικές του αποθήκες με άφθονη ποσότητα σιταριού. Ο Segre υπολόγισε ότι περίπου 10.000.000 αρτάβες ήταν το πλεόνασμα σιταριού που φυλασσόταν στις βασιλικές αποθήκες των Πτολεμαίων, παρόλο που προηγουμένως μοιραζόταν ένα μεγάλο μέρος του στην Αυλή και στον κόσμο της Αλεξάνδρειας. ⁵⁸⁹ Το σιτάρι από τις βασιλικές αποθήκες διανεμόταν στον στρατό ή εξαγόταν στο εξωτερικό. ⁵⁹⁰ Υπολογίζεται ότι 400.000 τόνοι σιτηρών ήταν στοιβαγμένες στις βασιλικές αποθήκες. Παράλληλα, η Αίγυπτος είχε την δυνατότητα να εξάγει σιτάρι σε διάφορες περιοχές της Μεσογείου. Οι Πτολεμαίοι με τον τρόπο αυτό κάλυπταν τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, εφόσον η ζήτηση όσο και η προσφορά ήταν αυξημένες στις εμπορικές αγορές της Αιγύπτου.

Ο σημαντικότερος φόρος του Πτολεμαϊκού κράτους ήταν η αρτάβεια. ⁵⁹¹ Σε μια επιγραφή από τον νομό της Θηβαΐδας αναγράφεται ο φόρος θερισμού. Πιο συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στην επιβολή φόρου στην καλλιεργήσιμη γη σύμφωνα με τη δεύτερη έρευνα που γινόταν μεταξύ Φεβρουαρίου - Μαρτίου και σχετιζόταν με την παραγωγή σιτηρών. Τέτοιους φόρους πλήρωναν τα ιερά, οι ιδιοκτήτες γης και οι κληρούχοι. Οι κληρούχοι πλήρωναν φόρο επιγραφής μίσση αρτάβα για κάθε αρούρα, ⁵⁹² αλλά μπορούσαν να πληρώσουν μέχρι και δύο αρτάβες ανά αρούρα. ⁵⁹³ Η συλλογή της

⁵⁸⁸ P.Hib.I 39: Ξάνθος Εὐφράνορι | χαίρειν. σύνταξον | μετρήσαι διὰ Κιλλέ- | [ο]υς ὄρωι εἰς κοντω- | [τὸ]ν βασιλικὸν/ ἐφ' οὗ ναύκληρος | καὶ κυβερνήτης αὐ- | τὸς ὄρος τὸν ἐπιτε- | ταγμένον σῖτον | [τ]ῶι Ἀλεξάνδρου | καὶ Βρομένου κλήρωι | καὶ Νικοστράτου καὶ | Πausανίου, σύμβολον | [δ]ὲ ὑμῖν γραψάσθω | [Κ]ιλλῆς ἢ ὁ ναύκληρος | [κ]αὶ δεῖγμα σφραγισά- | σ[θ]ω, καὶ ἡμ[ῖ]ν ἀνεπέγκατε. | ἔρρωσο. (ἔτους) κα | Θωύθ ι. Βλ. καὶ Bagnall καὶ Derrow, 2004: 178-179.

⁵⁸⁹ Segre, 1934: 234. Η Préaux τονίζει ότι είναι δύσκολο να εκτιμηθεί το εισόδημα του σιταριού του βασιλιά, επειδή κάθε χρόνο η παραγωγή μπορούσε να διαφέρει. Μερικοί από τους λόγους ήταν οι απαιτήσεις της διαγραφής σπόρου, το μέγεθος της πλημμυρίδας του Νείλου, η επιτυχία των μισθώσεων, όπως και οι φόροι που καταβλήθηκαν σε χρήμα αντί σε σιτάρι: Préaux, 1979: 137. Για την ετήσια πλημμυρίδα του Νείλου που καθόριζε τη γεωργική εξέλιξη της Αιγύπτου, βλ. Sandy, 1989: 6-7. Για την ετήσια σοδειά που υπολογιζόταν βάσει της διαγραφής, βλ. Crawford 1971: 96.

⁵⁹⁰ Préaux, 1978: 371.

⁵⁹¹ Για το φόρο της αρτάβειας, βλ. Vantorpe, 2000: 197. Von Reden, 2007: 89.

⁵⁹² SB.XVIII 13095.

⁵⁹³ BGU.XIV 2437.

επιγραφής στη συνέχεια μεταφέρονταν στις βασιλικές αποθήκες. Ο φόρος της επιγραφής δεν ήταν σταθερός και το κράτος των Πτολεμαίων αντλούσε μισή μέχρι δύο αρτάβες σιταριού για κάθε αρούρα.⁵⁹⁴

Η Von Reden επισημαίνει ότι η νέα οικονομική διαμόρφωση της Αιγύπτου επηρέαζε τις Μεσογειακές αγορές. Οι νέες πολιτιστικές, πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις επηρέασαν τον προσανατολισμό της αγοράς κατανάλωσης στην Αίγυπτο, αναπτύσσοντας με τον τρόπο αυτό τις Αιγυπτιακές αγορές και την ίδια στιγμή κατόρθωσαν να βελτιώνουν την εισροή των ξένων αγαθών στις τοπικές αγορές.⁵⁹⁵

Στην Αίγυπτο ποικίλλουσε η τιμή του σιταριού. Στον πάπυρο P.Cair.Zen.III 59363, το 242 π.Χ. στη Φιλαδέλφεια, ο Ζήνων ζητά επειγόντως να του στείλουν σιτάρι και κριθάρι αλλά και σιτομέτρα για να γίνει η παράδοση των αγαθών γρήγορη και αποτελεσματική. Οι τιμές υπόκεινται σε ημερήσιες διακυμάνσεις και ποικίλουν από περιοχή σε περιοχή και μερικές φορές η τιμή διαφέρει από έναν οβολό, μισό οβολό και $\frac{1}{4}$ του οβολού.⁵⁹⁶ Η Von Reden υποστηρίζει ότι η τιμή του σιταριού στην Αίγυπτο από τον 3^ο αι. π.Χ. έως τον 1^ο αι. π.Χ. αλλάζει ανά περίοδο. Συνεχίζει λέγοντας ότι τιμή του σιταριού ήταν διαφορετική πριν ή μετά τον θερισμό και διατυπώνει την άποψη ότι κάθε πόλη είχε το δικό της κόστος μεταφοράς. Μερικές πόλεις είχαν ψηλότερο κόστος μεταφοράς και άλλες μειωμένο. Παρατηρεί ότι οι τιμές στην Αλεξάνδρεια ήταν πιο αυξημένες από ό,τι σε άλλες περιοχές, παρότι υπήρχε αύξηση του πληθυσμού στην Αλεξάνδρεια. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η βελτίωση των γεωργικών μεθόδων και η άνθιση των εσωτερικών αγορών συνέβαλαν στη σταθεροποίηση της τιμής του σιταριού.⁵⁹⁷

Ο Πτολεμαίος μονάρχης κατάφερε με αυτό τον τρόπο, να εδραιώσει την απόλυτη κυριαρχία στην αγορά δημητριακών, προσφεύγοντας ελάχιστα στον απολυταρχισμό

⁵⁹⁴ Vandorpe, 2000: 197.

⁵⁹⁵ Von Reden, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen, 2011: 436.

⁵⁹⁶ P.Cair.Zen.III 59363 13-16: γίνωσκε δὲ τὰς | τιμὰς ἐπευωνιζοῦ | σας ἐκάστης ἡμέρας, | ὅτε μὲν (ἡμιωβέλιον), ὅτε δὲ (ὀβολοῦ τέταρτον).

⁵⁹⁷ Η συλλογή των πληροφοριών προήλθαν από τρεις κατηγορίες, τις τιμές του σιταριού που καταγράφηκαν σε λογαριασμούς και επιστολές, τη μετατροπή από σιτάρι σε ρευστό ή αντίστροφα και την πληρωμή προστίμων που μονάδα μέτρησης ήταν το σιτάρι και όχι το νόμισμα, βλ. Von Reden, 2010: 143-144.

καθώς είχε ως σκοπό η χώρα του να εξαρτάται όσο το δυνατό λιγότερο από εισαγωγές, φτάνοντας σε κάποιες περιπτώσεις σε επίπεδα αυταρχισμού.⁵⁹⁸

Η Αλεξάνδρεια στα χρόνια της βασιλείας του Πτολεμαίου Β΄ διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις εισαγωγές δημητριακών που κατέφθαναν από τις περιοχές του Βόσπορου. Η μεταφορά σιτηρών από τον Βόσπορο στην Αλεξάνδρεια γινόταν με μεγάλη προσοχή, επειδή υπήρχε φόβος πειρατικών επιδρομών. Η εξασφάλιση σιτηρών για τους Πτολεμαίους ήταν κυρίαρχη προτεραιότητα για δύο λόγους: α) εξασφάλιζαν αυτάρκεια στους κατοίκους τους σε δύσκολες εποχές και β) αποκτούσαν συμμαχίες στη Μεσόγειο θάλασσα και στον Βόσπορο. Η πολιτική τους απέβλεπε στη σταθερότητα ενός εμπορικού δικτύου που στόχευε στην αύξηση των εμπορικών δραστηριοτήτων με επίκεντρο την Αλεξάνδρεια.⁵⁹⁹ Ο Στράβων αναφέρει χαρακτηριστικά ότι οι εξαγωγές στην Αλεξάνδρεια ήταν περισσότερες από τις εισαγωγές. Το γεγονός αυτό σύμφωνα με τον Στράβωνα μπορεί να το διαπιστώσει κάποιος όταν σταθεί στην Αλεξάνδρεια ή στη Δικαιάρχεια και να παρατηρήσει πόσο ελαφρύτερα και πόσο βαρύτερα δείχνουν τα φορτηγά πλοία ανάλογα με την κατεύθυνση τους.⁶⁰⁰

Η δυναστεία των Λαγιδών εν μέρει διατήρησε παρόμοια μονοπωλιακή πολιτική και στη διάθεση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων σιτηρών. Το εμπόριο σιτηρών εκτός Αιγύπτου ήταν σημαντική πηγή εισοδήματος για το βασίλειο των Πτολεμαίων και για τον λόγο αυτό έλαβαν αυστηρά μέτρα αυξάνοντας τα έσοδα τους. Οι Πτολεμαίοι στη Συρία απέδωσαν αυστηρά μέτρα, όχι βεβαίως ανάλογα των διαστάσεων της Αιγύπτου, αλλά ικανά για την τήρηση συστηματικού ελέγχου στους ιδιωτικούς εμπόρους που αναμειγνύονταν με την εξαγωγή σιτηρών. Αντλούμε πληροφορίες από τον πάπυρο PSI.IV 324: Ο Απολλώνιος χαιρετά τον Απολλόδωρο. Εάν κάποιος έμπορος εξάγει σιτάρι από τη Συρία πρέπει να πληρώσει στον Απολλόδωρο την τιμή του σιταριού ή ένα σημαντικό ποσό. Η πληρωμή θα γίνει μέσω τράπεζας, όπου ο Απολλόδωρος ήταν υποχρεωμένος να στείλει στον Απολλώνιο την υπεγραμμένη απόδειξη πληρωμής,

⁵⁹⁸ Rostovtzeff, 1922: 89.

⁵⁹⁹ Ο Bouraselis τονίζει ότι η εξασφάλιση συμμαχιών ήταν θέμα ισορροπίας για τη δυναστεία των Πτολεμαίων σε πολιτικά, οικονομικά και εμπορικά θέματα, με μοναδικό σκοπό την ασφάλεια της Αιγύπτου: Bouraselis, στο Bouraselis, Stefanou και Thompson, 2013: 106-107.

⁶⁰⁰ Στράβων XVII.1.7 δι' ὧν τὰ εἰσκομιζόμενα πολλῶν πλείω τῶν ἀπὸ θαλάττης ἐστὶν ὥσθ' ὁ λιμὴν ὁ λιμναῖος ὑπῆρχε πλουσιώτερος τοῦ θαλαττίου· ταῦτη δὲ καὶ τὰ ἐκκομιζόμενα ἐξ Ἀλεξανδρείας πλείω τῶν εἰσκομιζομένων ἐστὶ· γνοίη δ' ἄν τις ἔν τε τῇ Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τῇ Δικαιαρχείᾳ γενόμενος.

αναφέροντας το όνομα του εμπόρου καθώς και το ποσό πληρωμής.⁶⁰¹

Ένα άλλο μονοπωλιακό αγαθό του κράτους των Πτολεμαίων ήταν το λάδι και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο, στην εξέλιξη της βασιλικής οικονομίας. Μεγάλη ποικιλία ελαιόδεντρων και ελαιωδών φυτών γέμιζε το αγροτικό τοπίο της Ελληνικής Αιγύπτου και σύμφωνα με τον Στράβωνα: «*Τον Αρσινοΐτη νομό, η διώρυγα είχε διπλή έξοδο στο ποτάμι, έτσι ένα μέρος παρεμβάλλεται ανάμεσά τους. Ο νομός αυτός είναι ο πιο σπουδαίος απ' όλους στην ομορφιά, στην ευφορία και στις κατασκευές. Είναι ο μοναδικός ελαιόφυτος με μεγάλα δέντρα που κάνουν καρπό και αν μαζευτεί σωστά βγάζει και καλό λάδι. Σε περίπτωση όμως που δεν το προσέχουν, μπορεί να κάνουν μεγάλη παραγωγή λαδιού αλλά με άσχημη οσμή*».⁶⁰²

Στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο συναντάμε τέσσερις ποικιλίες ελαίου, το καστορέλαιο, το σησαμέλαιο, το ελαιόλαδο και το καθαρέλαιο.⁶⁰³ Η πρώτη ποικιλία ελαίου στην Αίγυπτο των Πτολεμαίων είναι το καστορέλαιο. Η παραγωγή κροτωνέλαιου ήταν τεράστια κατά την πρώιμη περίοδο των Πτολεμαίων.⁶⁰⁴ Ο σπόρος του κρότωνα περιέχει λάδι περίπου 50%. Η καλλιέργεια του διαρκεί 160 ημέρες και στη συνέχεια, οι γεωργοί προχωρούσαν στη συγκομιδή του. Το προϊόν που παράγεται είναι καλής ποιότητας και αυτό οφείλεται στην υψηλή πυκνότητα του αγαθού.⁶⁰⁵ Η τιμή του σπόρου υπολογίζεται στις τέσσερις δραχμές για 30 χοίνικες.⁶⁰⁶

⁶⁰¹ PSI.IV 324: Ἀπολλώνιος Ἀπολλοδότῳ χαίρειν. ἐάντινες τῶν ἐξαγόντων | τὸν σίτον ἐξ Συρίας διαγράψωσιν ὑμῖν ἢ τὰς τιμὰς ἢ τὸ παραβόλιον, | παραλαμβάνετε παρ' αὐτῶν διὰ τῆς τραπέζης καὶ δίδοτε | μὴ πρὸς ἡμᾶς/ σύμβολα διπλᾶ σφραγισμένα, γράφοντες τὸ τε ὄνομα | τοῦ καταβαλόντος καὶ τὸ πλῆθος τοῦ ἀργυρίου καὶ ἐὰν | ὑπὲρ ἄλλου καταβάλημι. | ἔρρωσο. (ἔτους) κε, Ἀρτεμισίου ιβ.. Βλ. καὶ Bagnall καὶ Derrow, 2004: 115.

⁶⁰² Στράβων XVII.1.35 Ἀρσινοΐτην νομόν, ὥστε καὶ δίστομον εἶναι τὴν διώρυγα, μεταξὺ μέρους τινὸς τῆς νήσου παρεπίπτοντος. ἔστι δ' ὁ νομὸς οὗτος ἀξιολογώτατος τῶν ἀπάντων κατὰ τε τὴν ὄσιν καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κατασκευὴν· ἐλαιόφυτός τε γὰρ μόνος ἐστὶ μεγάλῳ καὶ τελείῳ δένδρεσι καὶ καλλικάρποις, εἰ δὲ συγκομίζοι καλῶς τις, καὶ εὐέλαιος· ὀλιγορῶντες δὲ τούτου πολὺ μὲν ποιοῦσιν ἔλαιον, μοχθηρὸν δὲ κατὰ τὴν ὁδμὴν·

⁶⁰³ Sandy, 1989: 3.

⁶⁰⁴ Monson 2012: 31.

⁶⁰⁵ Για την περιγραφή και απόδοση του φυτού και Sandy, 1989: 35-37.

⁶⁰⁶ P.Rev.XXXIX. P.Col.III 21 4: ἢ [τὸ] κίχ[ι] ἢ τὴν τιμὴν (δραχμὰς) δ. καὶ ἀποδότῳ Κρότῳ. P.Tebt.III.2 885 22-24: κίχι κο(τύλη) α κη, | καὶ τῷ ταπιδύφῳι κο(τύλης) ιδ, | (γίνονται) σοε, (γίνονται) τὸ αὐ(τὸ) ψοα. Για την τιμή του κρότωνα, βλ. Sandy, 1989: 52.

Οι φυτείες του κρότωνα⁶⁰⁷ ποικίλλουν και δεν συμπίπτουν με την πλημμυρίδα του Νείλου.⁶⁰⁸ Οκτώ νομοί παράγουν κροτωνέλαιο και εφοδιάζουν άλλους νομούς.⁶⁰⁹ Μεταξύ των νομών αυτών είναι ο Σαΐτης με τον Ναυκρατίτη, ο Προσωπίτης, ο Μπουσιρίτης, ο Αθριβίτης, ο Λετοπωλήτης και τρεις από τους νομούς δεν βρίσκονται στο Δέλτα του Νείλου. Οι νομοί αυτοί είναι ο Αρσινοΐτης, η Θηβαΐδα και ο Κυνοπολίτης. Διάφορες χρήσεις είχε το κροτωνέλαιο στην καθημερινότητα⁶¹⁰ του Αιγυπτιακού λαού. Χρήσεις είχε και στον φωτισμό⁶¹¹ και στην προσωπική υγιεινή.⁶¹²

Μια άλλη ποικιλία ελαίου που ευδοκίμωσε στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο ήταν το σησαμέλαιο. Το σησαμέλαιο προέρχεται από το φυτό σησάμι. Η πρώτη αναφορά του φυτού στην Αίγυπτο γίνεται το 264 π.Χ.⁶¹³ Το σησάμι αναπτύσσεται σε αμμώδες έδαφος, φυτρώνει καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου και ευδοκίμει σε ζεστά κλίματα. Ο καρπός του σησαμιού μπορεί να θεριστεί δύο φορές τον χρόνο και εντοπίζεται κυρίως στην περιοχή του Φαγιούμ. Οι καλλιεργητές μπορούσαν να θερίσουν το σπόρο, μεταξύ των μηνών Σεπτεμβρίου – Οκτωβρίου και Ιανουαρίου - Φεβρουαρίου. Ο Απολλώνιος σύμφωνα με τον πάπυρο P.Cair.Zen.V 59816 δίνει οδηγίες στους καλλιεργητές της ιδιοκτησίας του, για το πώς να φυτευθεί το σησάμι. Τους επισημαίνει ότι η γη πρέπει να ξυλοκοπηθεί, ώστε να είναι καθαρή για να ποτισθεί για να μπορούν να σπείρουν τον σπόρο.⁶¹⁴ Η καλλιέργεια του σησαμιού τον 3^ο αι. π.Χ. προέρχεται ολοκληρωτικά από

⁶⁰⁷ P.Cair.Zen.II 59243 14: ὥστε κίκι φυτεῦσαι. P.Lond.VII 1959 2: ἔχει Ἑρμιππος εἰς φυτεῖαν κίκιος. PSI.V 500 5: καὶ κίκιος φυτεῖα. PSI.V 499 5: ἔχομεν χορηγεῖν οὔτε εἰς τ]ὴν φυτε[ί]αν τοῦ κρότωνος καὶ τοῦ σησάμου.

⁶⁰⁸ Sandy, 1989: 44.

⁶⁰⁹ Sandy, 1989: 45. Pentland, 1896: 132.

⁶¹⁰ Για τους λόγους χρήσης του κρότωνα, βλ. Sandy, 1989: 53.

⁶¹¹ P.Cair.Zen.IV 59689 8: καὶ ἐπὶ λ[ύ]χρον κίκιος. SB.III 6796.

⁶¹² P.Cair.Zen.III 59304 7: καὶ μὴ οἱ λινεψοὶ ἀργῶσιν οὐκ ἔχοντες νίτρον εἰς τὴν ἔψησιν. P.Lille.I 58 19: χόρτος (ὀβολὸς) ἔλ(αιον) καὶ βα(λανεῖ).

⁶¹³ P.Tebt.III.2 845 55-56: ξαπτῆς Ἀρυώτου σησ(άμου) ε | Νεχθενίβις Ἀρμάιος ση(σάμου) γ. Βλ. καὶ Sandy, 1989: 31.

⁶¹⁴ P.Cair.Zen.V 59816.4-5: συνέτασεν οὖν ἀναγγέλλειν σοι ἵνα ξυλοκοπηθῆ | πᾶσα καὶ ποτίσθῃ | κ[αὶ μάλιστ]α μὲν ὅπως κατασπείρητε πᾶσαν αὐτὴν, εἰ δὲ μὴ, ὄσην ἂν μὴ | [-ca.?-] δύν[η]ι.

τον νομό Αρσινοΐτη.⁶¹⁵ Στη διαδικασία παραγωγής σησαμέλαιου εμπλέκονται επίσης και οι νομοί Οξυρυγχίτης,⁶¹⁶ Αφροδιτόπολης⁶¹⁷ και Φιλαδελφείας.⁶¹⁸

Το ελαιόλαδο ήταν ο τρίτος τύπου ελαίου που καλλιεργούσαν οι άνθρωποι την Πτολεμαϊκή περίοδο. Το δέντρο ευδοκίμει σε ζεστό κλίμα και αναπτύσσεται κυρίως στις Μεσογειακές χώρες με ελάχιστη βροχή, όμως για καλύτερη παραγωγή το δέντρο χρειάζεται νερό.⁶¹⁹ Καμία αναφορά δεν υπάρχει στους εισοδηματικούς νόμους του Πτολεμαίου Β΄ για την παραγωγή και τη συγκομιδή του. Η περιοχή της Μέμφιδας καθιέρωσε πολιτική δεντροφύτευσης ελαιόδεντρων. Πιθανόν, η καλλιέργεια των ελαιόδεντρων να μην ήταν τόσο διαδεδομένη και γι' αυτό οι πληροφορίες που έχουμε είναι ελάχιστες.⁶²⁰

Η τελευταία γνωστή ποικιλία ελαίου στην Αίγυπτο είναι αυτή του κάρθαμου. Στους εισοδηματικούς νόμους έχουμε ελάχιστες πληροφορίες και αυτές αφορούν την τιμή του σπόρου,⁶²¹ του ελαίου⁶²² και την επεξεργασία του στα εργοστάσια. Παρά τις λίγες αναφορές που υπάρχουν σχετικά με το αγαθό μερικοί πάπυροι φανερώνουν τις τεράστιες ποσότητες που διανεμήθηκαν και παραδόθηκαν στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο κατά τον 2^ο αι. π.Χ.⁶²³

Όσον αφορά την επεξεργασία του προϊόντος του ελαίου αντλούμε από τους εισοδηματικούς νόμους του Πτολεμαίου Β΄. Οι εισοδηματικοί νόμοι δίνουν

⁶¹⁵ Sandy, 1989: 63-65.

⁶¹⁶ P.Hib.1.43.1-9: Καλλικλῆς Ἀρσινοῦθι | χαίρειν. σύνταξον μετρήσ[αι] | τὸ σήσαμον τὸ ἐν Πέλαι | Πρωτομάχοι \και τῶι σιτολόγ[ωι,]/ οὐ γὰρ ἔστιν | ἐν τῇ πόλει σήσαμον. ἵνα οὖν | μηθὲν ὑστερήι τὰ ἐ[λ]αιουργεῖα | φρόντισον ἵνα μὴ αἰτίας ἔχῃς | καὶ τοῦ[ς] ἐ[λ]αιουργοὺς ἀπόσ- | τειλὸν μοι.

⁶¹⁷ P.Tebt.III.2 844 15-17: τῶν ἐκ τοῦ κθ (ἔτους) εἰς τὸν Μεχίρ | τοῦ λ (ἔτους) ἐλαίου σησαμί(νου) με(τρηται) πγ χό(εσ) ι, | [κ]α[ι] σησάμου τοῦ καταργασθέντος.

⁶¹⁸ SB.III 6818 7: ὅπως καὶ εἰς τὸ ἐλαιούργιον καταχρησθῆι τὸ σήσαμον.

⁶¹⁹ Sandy, 1989: 72-73

⁶²⁰ PSI.IV 430 1-2: τὰ γίγαρτα λαβεῖν | τῆς ἐλαίας.

⁶²¹ P.Rev.XXXIX 5-6: κνήκου καθα[ρὸν εἰς ὄλ]μον τὴν | ἀρτάβην (δραχμῆς) α (διωβόλου).

⁶²² P.Rev.XL 10-12: κν[ή]κινον \και τοῦ κίκιος καὶ τοῦ | κολυκυντίνου καὶ | ἐπελλυχνίου/ | πρὸς χαλκὸν | τὸν μετρητὴν τὸν [δωδε]κάχουν | (δραχμῶν) μη.

⁶²³ SB.III 6818 4: καὶ τῆς κνήκου τῶν ρε ἀ(ρταβῶν) ὧν ἐμέτρησας ἐν τωι λβ (ἔτους) τοῦ Ἐπειφ ι Το 254 π.Χ. 105 αρτάβες καρθάμου παραλήφθηκαν ἀπὸ το Θρασυμίδη. P.Tebt.III.2 829 41-42: (ῶν) ἐπεσπάρθαι κνή(κωι) ἄλλας | ἀρ(ο)ύ(ρας) ργ ἀν(ὰ) δ □ γ' ιβ' μη' φβ γ.

πληροφορίες, όπως τις ποικιλίες ελαίου που ευδοκιμούν στην Αίγυπτο, το κόστος των σπόρων,⁶²⁴ τη σπορά, τη συγκομιδή, την παραγωγή και την πώλησή του.

Η δυναστεία των Λαγιδών παρείχε τον σπόρο των ελαιωδών φυτών στους καλλιεργητές. Όταν ερχόταν η ώρα της συγκομιδής οι γεωργοί ειδοποιούσαν τους υπεύθυνους αξιωματούχους. Οι αξιωματούχοι επισκέπτονταν την περιοχή και προσπαθούσαν να υπολογίσουν βάσει της καλλιεργημένης γης το ποσό παραγωγής του αγαθού, την ίδια τακτική ακολουθούσαν και στην περίπτωση των σιτηρών. Η παραγωγή του ελαίου ξεκινάει, όταν ο γεωργός επιθυμεί να δώσει το αγαθό του για άλεση στα εργαστήρια. Τα εργαστήρια ήταν υπεύθυνα για την παραγωγή και τις ποικιλίες του ελαίου.⁶²⁵ Τα άτομα που φρόντιζαν για την παραγωγή του ελαίου ονομάζονται ελαιουργοί. Το Πτολεμαϊκό κράτος ήταν αυστηρό απέναντι στον έλεγχο των ελαιουργών, καθώς δεν επέτρεπε οι ελαιουργοί να πηγαίνουν σε άλλο νομό από τον καθορισμένο, εφόσον λάμβαναν μισθό από το κράτος.

Τα εργαστήρια ήταν υπεύθυνα για την άλεση του σπόρου με τη μέθοδο του κοσκινίσματος.⁶²⁶ Η διεργασία γινόταν πριν από την άλεση του σπόρου⁶²⁷ και υπεύθυνος για την εργασία αυτή ήταν ο κοσκινευτής.⁶²⁸ Οι Πτολεμαίοι, για καλύτερο και ποιοτικότερο έλεγχο, κοσκίνιζαν τους σπόρους σησαμιού και κρότωνα. Στο κοσκίνισμα, το σησάμι διαχωριζόταν σε τρεις κατηγορίες, καθαρό, άχρηστο και ακάθαρτο.⁶²⁹

Μετά την παραγωγή του ελαίου το προϊόν έπρεπε να πωληθεί, σε όλη την Αίγυπτο από εξουσιοδοτημένους εμπόρους που όριζε το κράτος. Οι έμποροι έπρεπε να παρέχουν ικανοποιητικές ποσότητες ελαίου για αγορά, πωλώντας το σε όλη τη χώρα και σε όλες τις πόλεις και τα χωριά, σύμφωνα με ελεγχόμενα μέτρα. Οι γεωργοί δεν είχαν το δικαίωμα πώλησης της παραγωγής τους στις εμπορικές αγορές της Αιγύπτου γι' αυτό

⁶²⁴ Η Sandy επισημαίνει ότι οι τιμές των σπόρων του ελαίου ανέρχονταν, οκτώ δραχμές ο σπόρος του σησαμιού, τέσσερις δραχμές του κρότωνα, του κάρθου μια δραχμή και δύο οβολοί, του νεροκολόκυθου τέσσερις οβολοί και του λιναρόσπορου τρεις οβολοί: Sandy, 1989: 4

⁶²⁵ Sandy, 1989: 17.

⁶²⁶ P.Rev.XXXIX 8-12: ἐὰν δ[ε] μὴ βούληται ὁ γεωργὸς δι[ιδό]ναι καθαρὸν | εἰς ὄλμον, παραμετρεῖται ἀπὸ τῆ[ς] ἄλλω καθαρὰς | κοσκινωὶ καὶ προσμετρεῖται εἰς τ]ὴν ἀποκάθαρσιν | εἰς ὄλμον τοῦ μὲν σησάμου ταῖς [έκα]τὸν ἀ(ρτάβας) ζ | καὶ τοῦ κρότωνος τὸ ἴσον, τῆς [δὲ κνήκ]ου ἀ(ρτάβας) η.

⁶²⁷ P.Rev.XXXIX 10: εἰς τ]ὴν ἀποκάθαρσιν.

⁶²⁸ P.Cair.Zen.III 59494 2: Πετσαρμῶτιος κοσκινευτοῦ.

⁶²⁹ P.Cair.Zen.IV 59732 1-5: λόγος Ζήνωνι τοῦ γενομέ- | νου σησάμου ἀρ παντὸς | ἀρ(τάβαι) Αφπ (ῶν) καθαροῦ ἀρ(τάβαι) Ατια γ' | ἀπὸ σκυβάλων ἀρ(τάβαι) σν | ἀπόσηστον ἀρ(τάβαι) ιη ζ' (ῶν).

και την πώληση αναλάμβαναν εξουσιοδοτημένα άτομα από το Πτολεμαϊκό κράτος, που ήταν υπεύθυνα να αγοράσουν την παραγωγή των καλλιεργητών υπό συγκεκριμένους όρους.⁶³⁰

Οι εξουσιοδοτημένοι έμποροι έδιναν στον Κωμάρχη σφραγισμένη απόδειξη που πιστοποιούσε τι είχε λάβει από τον καλλιεργητή. Σε περίπτωση που η απόδειξη δεν ήταν σφραγισμένη, τότε δεν επιτρεπόταν στον έμπορο να πωλήσει την παραγωγή.⁶³¹

Οι εξουσιοδοτημένοι έμποροι εξασφάλιζαν τα προϊόντα σε συγκεκριμένες τιμές. Κάθε αρτάβα σησαμιού περιείχε τριάντα χοίνικες καθαρή για άλεσμα στοίχιζε οκτώ δραχμές, ενώ κάθε αρτάβα κρουτονίου περιείχε 30 χοίνικες για άλεσμα και στοίχιζε τέσσερις δραχμές. Κάθε αρτάβα κνήκου καθαρή για άλεσμα στοίχιζε μια δραχμή και δύο οβολούς. Κάθε αρτάβα κολοκυνθέλαιου στοίχιζε τέσσερις οβολούς και η τιμή για το λιναρόσπορο ήταν τρεις οβολοί.⁶³²

Ο Πτολεμαίος Β΄ επιθυμώντας να μεγιστοποιήσει το κέρδος του έπρεπε να είχε καλές σχέσεις με τους εμπόρους και φρόντιζε να λάβει μέτρα που αποσκοπούσαν στην προστασία των κρατικών προσόδων. Σε περίπτωση που οι αξιωματούχοι εντόπιζαν κάποιον που παρήγε παράνομα σησαμέλαιο ή κροτωνέλαιο ή σιδήποτε άλλο ή αγόραζε σησαμέλαιο ή κνηκέλαιο ή κροτωνέλαιο από κάποιον άλλο εκτός από τον δικαιούχο του κρατικού μονοπωλίου, τότε ο βασιλιάς αποφάσιζε την τιμωρία του επιβάλλοντας του πρόστιμο 3.000 δραχμών, ενώ του στερούσε και τα φορτία ελαίου.⁶³³

⁶³⁰ P.Rev.XXXIX 19-20: ἄλλωι δὲ μηθενὶ ἐξουσιᾶν ἐχέτωσαν | οἱ γεωργ[οἶ] | πωλεῖν μ[ή]τε | σή[σα]μον μ[ή]τε κρότω[να].

⁶³¹ P.Rev.XL 1-8: [- ca.5 -] [-ca.?- τοῦ ἀν-] | [τιγρα]φέως παρ[ὰ τοῦ κωμά]ρ[χ]ου κ[αὶ ἀπο-] | σφράγισμα διδότη[ωσαν τῶι κ]ωμάρχηι ὧ[ν] | παρ' ἐκάστ[ου] γεω[ργοῦ] ἔλαβον. ἐὰν δὲ μὴ δῶσι | τὸ ἀποσφράγισμα, μὴ προῖέσθω ὁ κωμάρχης | ἐκ τῆς κώμης· εἰ δὲ μὴ, ἀποτινέτω | εἰς τὸ βασιλικὸν (δραχμᾶς) Α καὶ ὅ τι ἂν ἢ ὦν ἢ | διὰ ταῦτα καταβλαβῆ πεν[τ]απλοῦν.

⁶³² P.Rev.XXXIX 1-7: [-ca.?- τοῦ] | μὲν [σησάμου τ]ῆν ἀρ[τ]άβη[ν τὴν τριακον]ταχοί- | νικον καθαρόν | εἰς ὄλμον (δραχμῶν) [η, τοῦ δὲ κ]ρότωνος | τὴν ἀρτάβην τὴν τριακον[ταχοίνικ]ον καθαρὸν | εἰς ὄλμον (δραχμῶν) δ, κνήκου καθα[ρόν] εἰς ὄλμον τὴν | ἀρτάβην (δραχμῆς) α (διωβόλου), κολοκύνθου | τὴν ἀρτάβην (τετρωβόλου), | ἐκ τοῦ λίνου σπέρματος (τριωβόλου).

⁶³³ P.Rev.XLIX 16-24: ἐὰν δ[έ τι]ς εὐρεθῆ σήσαμον | ἢ κρότωνα ἢ κνήκον κατε[ργα]ζόμενος τρόπῳ | ὠιτινιοῦν <ἦ> τὸ ἔλαιον καὶ \τὸ σησάμιν[ον] ἢ | τὸ κνήκινον ἢ τὸ / κίκ[ι] ἢ ἄλλοθὲν ποθεν ὠνού- | μενος καὶ μὴ παρὰ τῶν τὴν ὠνήν ἐχόντων, περὶ μὲν | αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς διαγνώσεται, ἀποτινέτω δὲ τοῖς | τὴν ὠν<ἦν> ἔχουσι (δραχμᾶς) Γ καὶ τοῦ ἐλαίου καὶ τῶν φορτίων | στερέσθω, εἰσπρασέσθω δὲ ὑπὸ τοῦ οἰκονόμου καὶ τοῦ | [ἀν]τιγραφέως· ἐὰν δὲ ἄπρακτος ᾖ, παραδ[ότ]ω αὐτόν.

Το Αιγυπτιακό λάδι δεν ήταν κατώτερης ποιότητας, αλλά αν δεν πρόσεχαν τις μεθόδους παραγωγής τότε είχε πολύ άσχημη μυρωδιά.⁶³⁴ Οι Πτολεμαίοι πωλούσαν το λάδι κατώτερης ποιότητας στην ίδια τιμή με το λάδι που εισήγαγαν από τις περιοχές της Λαοδίκειας. Λάδι τέτοιου τύπου απέφερε μεγαλύτερα κέρδη στον κρατικό μηχανισμό από το λάδι ανώτερης ποιότητας. Η τιμή πώλησης του ελαίου ανώτερης και κατώτερης ποιότητας ήταν η ίδια.⁶³⁵

Οι Πτολεμαίοι εισήγαγαν λάδι από τη Συρία μέσω του Πηλούσιου για να ικανοποιήσουν τις μεγάλες ανάγκες της Αλεξάνδρειας.⁶³⁶ Ο Fraser τονίζει ότι το Πηλούσιο ήταν ο τόπος εισόδου αγαθών από την Παλαιστίνη, τη Συρία και το Αιγαίο.⁶³⁷ Το λάδι προς την Αλεξάνδρεια μεταφερόταν είτε από την θάλασσα είτε από τη ξηρά. Οι αντιγραφείς στη Συρία και την Αλεξάνδρεια έλεγχαν το λάδι που έφθανε από τη Συρία στο Πηλούσιο.⁶³⁸

Το Αιγυπτιακό κράτος επέτρεπε επίσης την εισαγωγή ελαίου αποκλειστικά και μόνο για προσωπική χρήση, ωστόσο αυτό έπρεπε να είχε δηλωθεί στο τελωνείο της Αλεξάνδρεια, καθώς και να πληρωθεί φόρος 12 δραχμών για κάθε μετρητή. Το Πτολεμαϊκό κράτος έδινε απόδειξη στον αγοραστή του ελαίου. Το άτομο που εισήγαγε λάδι από το Πηλούσιο υποχρεωνόταν να πληρώσει τα λιμενικά τέλη, ώστε να του δοθεί δελτίο απόδειξης πληρωμής τελωνειακών τελών.⁶³⁹ Παράλληλα, τα άτομα ήταν υποχρεωμένα να παρουσιάσουν και την απόδειξη παραλαβής από τον Λογευτή και τον

⁶³⁴ Στράβων XVII.1.35 εἰ δὲ συγκομίζοι καλῶς τις, καὶ εὐέλαιος· ὀλιγοροῦντες δὲ τούτου πολὺ μὲν ποιοῦσιν ἔλαιον, μοχθηρὸν δὲ κατὰ τὴν ὁδὸν·

⁶³⁵ P.Rev.XL 9-16: πωλήσουσι δὲ τὸ ἔλαι[ο]ν ἐν τῇ χώρῃ τοῦ μὲν | \τὸ τε/ σησαμιν[ο] καὶ το[υ] κν[η]κιν[ο] \καὶ τοῦ κίκιος καὶ τοῦ κολοκυνθίνου καὶ ἐπελλυχνίου/ πρὸς χαλκὸν | τὸν μετρητὴν τὸν [δωδε]κάχουν (δραχμῶν) μη, | τοῦ δὲ κίκιος καὶ κολοκ[υνθίνου] καὶ \ἐ/πελλυχνίου | τὸμ μετρητὴν (δραχμῶν) λ τὴν δὲ κοτύλην (διωβόλου), | ἐ[ν Α]λεξάνδρεια δὲ κ[αὶ] τῇ Λιβύηι πάση | τοῦ σησ[α]μίν[ου] \καὶ τοῦ κίκι[ος]/ τὸν με[τρη]τὴν (δραχμῶν) μη, \τὴν δὲ κοτύλην (διωβόλου)/, καὶ τοῦ κ[ί]κιος τὸμ με[τρη]τὴν | [(δραχμῶν)] μη \ τὴν / καὶ πα[ρέ]ξουσιν.

⁶³⁶ P.Rev.L 6: μηδεμιά μηδ' εἰς Ἀλε[ξάνδρ]ειαν εἰσάγεσθαι.

⁶³⁷ Fraser, 1972: 108.

⁶³⁸ P.Rev.LIV 16-18: καὶ ἀν[τιγ]ραφεῖς ἐν Ἀλεξάνδρεια καὶ Πηλουσίωι [τοῦ] ἐλαί- | ου τοῦ [ἐκ Σ]υρίας ἀποσ[τ]ελλομένου εἰς Πηλο[ύσιον] καὶ | Ἀλεξά[νδρ]ειαν καὶ πα[ρα]σφραγιζέσθωσαν. Préaux, 1979: 84.

⁶³⁹ P.Rev.LII 10-15: ἐὰν δέτινες ἀνάγωσιν, τοῦ τε ελαίου στερέσθωσαν καὶ προσ- | εισπρασέσθωσαν τοῦ με[τρη]τοῦ (δραχμᾶς) ρ καὶ τοῦ πλείονος καὶ ἐλάσσονος κατὰ λόγον. | - - | ἐὰν δέτινες εἰς τὴν ἰδίαν χρεῖαν ξενικὸν ἔλαιον κομί- | ζωσιν, οἱ μὲν ἐξ Ἀλεξάνδρεια ἀγοντες ἀπογραφέσθω- | σαν ἐν Ἀλεξάνδρεια καὶ | καταβαλλέτωσαν ἕκασ τοῦ με[τρη]τοῦ (δραχμᾶς) ιβ.

Οικονόμο⁶⁴⁰ διαφορετικά τους στερούσαν το λάδι.⁶⁴¹ Οι Λογευτές στην Αλεξάνδρεια και στο Πηλούσιο κατέγραφαν τον φόρο που πλήρωναν τα άτομα και ο φόρος πιστωνόταν στον Νομό που μεταφερόταν το λάδι.⁶⁴²

Ο οίκος των Λαγιδών θέλησε να προστατεύσει την εγχώρια παραγωγή θεσιίζοντας υψηλούς τελωνειακούς δασμούς. Προχώρησε στην απαγόρευση της εισαγωγής ελαίου και την πώλησή του στην Αίγυπτο από την Αλεξάνδρεια ή από το Πηλούσιο ή ακόμη και από οποιαδήποτε άλλη περιοχή εντός Αιγύπτου.

Ούτε τα ιερά απέφυγαν το Πτολεμαϊκό μονοπώλιο που επιβλήθηκε στο λάδι. Οι Πτολεμαίοι θέλησαν να ελέγξουν την παραγωγή και των ιερών. Αν οι υπεύθυνοι παραγωγής ελαίου των ιερών δεν έκαναν τη δήλωση ώστε να σφραγιστούν τα εργαλεία τους, τότε θεωρούνταν ένοχοι.⁶⁴³

Η τιμή του ελαίου οριζόταν στις 48 χάλκινες δραχμές για κάθε μετρητή σησαμέλαιου, κνηκέλαιου, ενώ για το κροτωνέλαιο, το κολοκυθέλαιο και το λάδι φωτισμού στοίχιζε 30 δραχμές.⁶⁴⁴ Η θέληση του βασιλιά ήταν αυτή που όριζε την τιμή πώλησης του ελαίου στην Αίγυπτο.⁶⁴⁵ Στον πάπυρο W.Chr.300 οι υπάλληλοι του Πτολεμαϊκού κράτους αντιδρούν σε οποιαδήποτε αύξηση της τιμής του ελαίου. Ο βασιλικός γραμματέας Ώρος ενημερώνει τον τοπογραμματέα Αρμάη ότι πολλά άτομα που ταξιδεύαν από τον Αρσινοΐτη νομό, παραπονούνταν επειδή το λάδι πωλείτο σε υψηλότερη τιμή από ότι ίσχυε στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο. Δεν δόθηκε καμία σχετική πληροφορία ούτε είχε πληροφορηθεί ο γιος του Ιμούθη που είναι εκεί. Για τον λόγο αυτό, ο Ώρος ζητά από τον Αρμάη να τον ενημερώσει για τα σχετικά με την πώληση του ελαίου στην περιοχή αρμοδιότητάς του για αποφυγή αδικίας. Ο Αρμαίς

⁶⁴⁰ P.Rev.LII 26-29: ἐκ Πηλουσίου ξενικὸν ἔλαιον ἢ Σύρον παρακομίζ[ω]σιν εἰς [Ἀλ]εξάνδ[ρ]ειαν ἀτελεῖς ἔστωσαν, σύμβ[ο]- | [λον δ]ὲ κομιζέ[τω]σ[αν] παρὰ [τ]οῦ ἐν Πηλουσίῳ καθεστ[η]κό[το]ς λογ[ε]υτ[οῦ] καὶ τοῦ οἰκ[ο]νόμ[ου] καθάπερ | [ἐν] τῷ νόμῳ γέγ[ρα]πται· ὡσαύτ[ω]ς δὲ καὶ τοῦ ἀπ[ο]- ca.13 -]ε[. . .] εἰς Ἀλεξάνδρειαν | [. . .] καὶ τοῦ[το]υ [σύμβο]λον κομιζέ[τω]σαν [παρὰ τ]οῦ - ca.15 -] ἀπ[ο] [. . .] ἐ[ὰ]ν δ[ὲ] μ[η].

⁶⁴¹ P.Rev.LII 1-2: [. . . μέ]γου συμβ[ο] | [. . . .] μένου συμβόλου τω[- ca.13 - τοῦ ἐλαίου] [στερέ]σθωσαν.

⁶⁴² P.Rev.LII 20-22: οἱ δὲ λογ[ε]ύοντες ἐν Ἀλε[ξ]ανδρείᾳ καὶ Πηλουσίῳ | καταχ[ω]ριζέτωσαν τὸ [τέ]λος εἰς ὃν ἄν νομὸν ἄγω[σι τ]ὸ | ἔλαιον.

⁶⁴³ P.Rev.LI 1-5: [καὶ ἰπω]τήρια καὶ ἐπιδε[ικνύ]τωσαν | τὰ ἐργαστ[η]ρή[ρ]ια, | [τοὺς δὲ ὄλ]μους καὶ τὰ ἰπ[ω]τήρια | παρεχέ[τω]σ[αν] εἰς πα[ρα]σφραγισμὸν. | [.] \θ/ωσαν δὲ ὅ τε [- ca.15 -] | καὶ [.] τοῦ ἐλαίου.

⁶⁴⁴ P.Rev.XL 10-11: τὸ τε/ σησαμινο[υ] | καὶ το[υ] κν[η]κίνο[υ] | \καὶ τοῦ κίκιος καὶ τοῦ κολοκυνθίνου καὶ ἐπελλυχνίου/ πρὸς χαλκὸν | τὸ μετρητὴν τὸν [δωδε]κάχουν (δραχμῶν) μη.

⁶⁴⁵ Préaux, 1979: 83.

επιβεβαιώνει την παραλαβή και ανάγνωση της επιστολής του Ώρου και του επισημαίνει ότι το λάδι πωλείται σε υψηλότερη τιμή σε σχέση με την τιμή του ελαίου που πωλείται στην υπόλοιπη Αίγυπτο.⁶⁴⁶

Η συλλογή του φόρου του ελαίου χρησίμευε για την πληρωμή κοινωφελών έργων. Στον πάπυρο P.Petr.III 43r ο Θεόδωρος προκάτοχος του μηχανικού Κλέωνα επισημαίνει ότι οι αξιωματούχοι του νομού είχαν την υποχρέωση να πληρώσουν τα μισά χρήματα για την ανασκαφή υδρευτικού έργου.⁶⁴⁷

Η σταθεροποίηση του ελαίου ως μονοπωλιακού προϊόντος από τους Πτολεμαίους υπήρξε σημαντική,⁶⁴⁸ αφού το ίδιο το κράτος κατόρθωσε να ρυθμίσει τη σταθερότητα στην αγορά αποκτώντας την εμπιστοσύνη των πολιτών. Ο Buraselis τονίζει ότι χαρακτηριστικό της πολιτικής των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο ήταν η παραγωγή και η εξαγωγή του προϊόντος, ώστε να αποφεύγουν περιόδους έλλειψης σιτηρών στο εσωτερικό και να ελέγχουν την πρόσβαση από το εξωτερικό.

Ένα άλλο προϊόν που από πού εντάσσεται εν μέρει στα μονοπωλιακά αγαθά των Πτολεμαίων ήταν το κρασί. Η οργάνωση και πώληση του κρασιού είναι γνωστή από τους εισοδηματικούς νομούς του Πτολεμαίου Β'. Σημαντική διαφορά αποτελεί το γεγονός ότι η πώληση του κρασιού δεν ελεγχόταν, αν και το κράτος ρύθμιζε τις τιμές πώλησης του.⁶⁴⁹

Το ντόπιο κρασί δεν ήταν καλής ποιότητας, αλλά αυτό δεν περιόριζε μια καθημερινή κατανάλωση.⁶⁵⁰ Ο Στράβων επισημαίνει: «*Η περιοχή της Λαοδίκειας έβγαζε πολύ κρασί και από εδώ ερχόταν το περισσότερο κρασί στους κατοίκους της Αλεξάνδρειας. Το βουνό,*

⁶⁴⁶ W.Chr.300. Bagnall και Derrow, 2004: 196-197.

⁶⁴⁷ P.Petr.III 43r Fr2,r,2 7-28: ἐ[ξ]εδόθη ἐκ [τοῦ βασι]λικοῦ | διὰ Ἐρμαφίλου τοῦ οἰκονόμου παρόντος Θεοδώρου | τοῦ ἀρχιτέκτονος [κ]αὶ Ἰμούθ[ου] τοῦ παρὰ Πετοσει[ριος] | βασιλικοῦ) γραμματέως) Πτολεμαίω[ι] - ca.17 -]ωι Δημη[. . .] | . . . ηνιαος καὶ . [. . .]θρωι Νι [. . .] λης . . . ι τῶν ει . . . | ἐργάσασθαι τὴν ἄμμον τοῦ ὑδραγωγοῦ ἐπὶ τῆς κατὰ Ἡφαιστιάδα | διώρυγος παρὰ τὴν πέτραν τῆς Τιμοθέου ν[ο] (μαρχίας) | πρὸς τὴν βροχὴν | τῆς τῶν κλη[ρουχι]κῶν ἰππέων γῆς μήκ[ος] ἐπὶ σχοινία ν | καὶ ἀπο . . . ἐπὶ τοῦ πρὸς ἀπηλιώτην μέρους τῶν . . . | [. .]ν μήκος ἐπὶ σχ[οι]ν[ία] .]ς καὶ ἐπὶ τοῦ πρὸς λίββα μέρους ὁμοίω[ς] | [-ca.-? - ὤ]στ' εἶναι τὰ πά[ν]τα σχοιν[ία] | Traces 7 lines [-ca.-? -] ἀφίλια . . εἰς π[-ca.-? -] | τῶν δ (δραχμῶν) (γίνονται) -ca.-? - ἐφ' ὧ] ἀποτείσουσι τὸ ἥμισυ τοῦ | παραδοθησομένου εἰς τὰ ἔργα ἐ]ν τῷ γ (ἔτει) ἀπὸ τιμῆς ἐλαικῶν | [φορτίων ὧν ἂν μετρήσωσι εἰς τὸ] βασιλικόν. Von Reden, 2007: 275.

⁶⁴⁸ Για το μονοπώλιο του ελαίου, βλ. Bingen, 1978: 24. Για την επιβολή του μονοπώλιου του λαδιού από την πλευρά των Πτολεμαίων, βλ. Préaux, 1979: 93.

⁶⁴⁹ Von Reden: 2007: 99.

⁶⁵⁰ Για το Αιγυπτιακό κρασί, βλ. Singer, Holmyard και Hall, V.I 1954: 284 και Lang, 2013: 42.

που βρισκόταν πάνω από την πόλη, ήταν κατάφυτο με αμπέλια, σχεδόν ως την κορυφή του...». ⁶⁵¹

Η Αίγυπτος εισήγαγε κρασί από περιοχές που φημιζόνταν για την παραγωγή τους, όπως η Θάσος, η Ρόδος, η Χίος, ⁶⁵² η Σάμος, η Κύπρος και η Λέσβος. ⁶⁵³ Ο Κύδιππος στο υπόμνημά του στον Ζήωνα του ζητά να του αποστείλει ένα κεράμιο κρασιού από τη Λέσβο ή τη Χίο. ⁶⁵⁴

Οι Πτολεμαίοι Α΄ και Β΄ ενθάρρυναν την καλλιέργεια αμπελώνων στην Αίγυπτο, ⁶⁵⁵ για να καλύψουν τη ζήτηση των αναγκών των Ελλήνων κατοίκων. Οι αξιωματούχοι του Πτολεμαϊκού κράτους με κρατικές δωρεές παρακινούσαν τους κατοίκους των νομών για την καλλιέργεια αμπελώνων. ⁶⁵⁶ Η πρωτοβουλία των Πτολεμαίων απέφερε έντεκα ποικιλίες κρασιών που φημιζόνταν για την ποιότητά τους. ⁶⁵⁷

Η δυναστεία των Λαγιδών με την καλλιέργεια των αμπελώνων προσπάθησε να προστατεύσει και να αναπτύξει την εγχώρια παραγωγή της, θεσπίζοντας υψηλούς τελωνειακούς δασμούς στα εισαγόμενα κρασιά και δίνοντας τη δυνατότητα αύξησης της εγχώριας αμπελοργίας έναντι του ξένου ανταγωνισμού. ⁶⁵⁸

Κατ' εξοχήν ρόλο στην καλλιέργεια, συγκομιδή και παραγωγή του κρασιού είχαν οι κρατικοί αξιωματούχοι, όπως ο Διοικόν της ώνης, ο Αντιγραφέας και ο Οικονόμος. Όταν έφτανε η στιγμή του τρύγου, οι γεωργοί καλούσαν τον Διοικούντα της ώνης για

⁶⁵¹ Στράβων XVI.2.9 Εἶτα Λαοδίκεια, ἐπὶ τῆι θαλάττῃ κάλλιστα ἐκτισμένη καὶ εὐλίμενος πόλις χώραν τε ἔχουσα πολύοινον πρὸς τῆι ἄλλῃ εὐκαρπία. τοῖς μὲν οὖν Ἀλεξανδρεῦσιν αὐτὴ παρέχει τὸ πλεῖστον τοῦ οἴνου, τὸ ὑπερκείμενον τῆς πόλεως ὄρος πᾶν κατάμπελον ἔχουσα μέχρι σχεδὸν τι τῶν κορυφῶν·

⁶⁵² P.Cair.Zen.I 59012 22: οἴνου Χῖ[α ξ]. P.Cair.Zen.I 59013 1-3: ἀνήλωμα ἐργάταις διὰ Ἡρακλείδου κυβερ(νήτου) | Χεῖα ξα ἀν(ὰ) (ἡμιοβέλιον) τούτων φόρετρον (δραχμαὶ) ε (ἡμιοβέλιον) | ισχάδων κε(ράμια) θ φόρετρον (ὀβολοὶ) δ. P.Cair.Zen.I 59110 28-29: οἴνον παλαι- | οὐ ἡδέος Χῖα β. PSI.IV.413 13-15: ἀπόστειλον ἡμῖν οἴνον τε | ἡ Λεσβίου ἢ Χίου κεράμιον | ὡς ἡδίστου. P.Lond. VII 1: οἴνον Χίου κ[ερ]() [-ca.?-]. P.Cair.Zen.IV 59548 43: οἴνου Χίου κερα(άμια) β. PSI.V.535 1-2: 10 Χῖα μέλιτος β.

⁶⁵³ PSI.V 535 1-2: [. . . . Λέ]σβια λευκά [-ca.?-] | [.] κερα(άμια) κβ .

⁶⁵⁴ PSI.IV 413 13-15: ἀπόστειλον ἡμῖν οἴνον τε | ἡ Λεσβίου ἢ Χίου κεράμιον | ὡς ἡδίστου.

⁶⁵⁵ Η Von Reden επισημαίνει ότι η Πτολεμαϊκή δυναστεία προσπάθησε να ενθαρρύνει την καλλιέργεια αμπελώνων, μειώνοντας τον φόρο που καλούνταν να πληρώσουν οι ιδιοκτήτες, που ασχολούνταν με την παραγωγή κρασιού: Von Reden, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2011: 427

⁶⁵⁶ PSI.VI 629 5-8: Σωστράτωι ὥστε εἰς | Μοιεθῦμιν σκαφεῖα ζ | καὶ ἄ\ς/ ἔδωκεν Ἐρμογένῃ | ἀξίνας ε. PSI.VI 629 20: καὶ δικέλλας Τύποι εργαλείων, που χρησιμοποιούσαν οι αμπελοουργοί κατά τη διαδικασία παραγωγῆς κρασιού όπως, σκαφεῖα, πελέκει, ἀξίνας, δικέλλας.

⁶⁵⁷ P.Cair.Zen.I 59033 13-15: καὶ ἀμπέλου καπνείου, Κιλικίας, Μενδαίου, | Εὐδαμίδειον, Μαρωνείου, κολοκυν[θίνης], φοινίσσης, καπνείου, Ἀλεξανδρείου, | βουμάστου, . . . ερμούλου, δρμίου.

⁶⁵⁸ Préaux, 1979: 186.

να του υποδείξουν τους αμπελώνες τους. Οι γεωργοί είχαν δικαίωμα να παράγουν κρασί⁶⁵⁹ σύμφωνα με ελεγχόμενα μέτρα που όριζαν οι αξιωματούχοι. Οι καλλιεργητές που επιθυμούσαν να παράγουν κρασί όφειλαν να κάνουν εγγραφή των οργάνων παραγωγής. Τα άτομα που δεν δήλωναν ή δεν σφράγιζαν τα όργανα καλούνταν να πληρώναν πρόστιμο. Κατά τη διαδικασία παραγωγής, οι καλλιεργητές ήταν υποχρεωμένοι να καλέσουν τον Διοικούντα την ώνης ώστε να ελέγχει την παραγωγή τους. Σε περίπτωση που δεν τον καλούσαν οι ίδιοι, έκαναν εγγραφή στη δημοπρασία της πόλης ή του χωριού εκθέτοντας το κρασί σε δοχεία και δείχνοντας τον τόπο συλλογής των σταφυλιών, ενώ προηγουμένως απέδιδαν τον φόρο της απόμοιρας στο Πτολεμαϊκό κράτος.

Ο εκκρηματισμός της Αιγύπτου οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στη συλλογή του φόρου της απόμοιρας.⁶⁶⁰ Στα ταμεία του κράτους εισέρεεαν μεγάλα ποσά από τον φόρο της απόμοιρας. Τα υπέρογκα ποσά που λάμβανε το κράτος εντοπίζεται στον πάπυρο P. Köln.V 221 που αποκαλύπτονται πληροφορίες σχετικά με τον φόρο της απόμοιρας για περίοδο έξι μηνών στον Αρσινοΐτη νομό. Η συνολική παραγωγή των αμπελώνων στον Αρσινοΐτη νομό υπολογίζεται στους 297.200 ½ μετρητές. Η παραγωγή της απόμοιρας ανερχόταν στους 37.965 ½ μετρητές. Το ποσό σε χάλκινες δραχμές υπολογίζεται στα 2.531 τάλαντα και 200 δραχμές ενώ, η απόμοιρα των παραδείσων σε χάλκινες δραχμές ανέρχεται στα 64 τάλαντα 3.626 δραχμές και τέσσερις οβολούς.⁶⁶¹

Ο όρος απόμοιρα περιλάμβανε τον φόρο της έκτης και της δεκάτης σύμφωνα με τους εισοδηματικούς νόμους του Πτολεμαίου Β'.⁶⁶² Αρχικά, ο φόρος της απόμοιρας χρησιμοποιήθηκε για τη λατρεία των Αιγύπτιων θεών, αλλά στη συνέχεια ο Πτολεμαίος Β' τον καθιέρωσε ως φόρο τιμής για τη λατρεία της αποθεωμένης

⁶⁵⁹ P.Rev.XXV 4: [ὄ]ταν δὲ οἱ γεωργοὶ οἰνοποιεῖν βούλωντ[αι].

⁶⁶⁰ P.Petr.II 46 Φίλιππον 7-12: τὸν ἐξείληφότα τὴν ἀπόμοιραν εἰς τὸ δεύτερον ἔτος τῶν περὶ Φιλαδελφείαν | τόπων ἀμπελώνων καὶ παραδείσων τάλαντου ἑνὸς καὶ δραχμῶν τρισχιλίων | καὶ τὸν αὐτὸν εἰς τὴν ἔγληψιν τῶν περὶ Βουβάστον ἀμπελώνων καὶ παραδείσων | δραχμῶν τρισχιλίων ὥστε εἶναι τὸ π[ᾶν] τάλαντα [β], πρὸς ᾧ ὑποτίθημι τὴν ὑπάρχουσάν | μοι οἰκίαν \καὶ αὐλήν/ καὶ τὰ συνκύροντα ἐν Εὐεργέτιδι κ[αὶ] ὁμόμοκα [τὸν] γεγραμμένον ὄρκον βασιλικὸν | κατὰ τὸ σύνβολον τοῦτο. Von Reden, 2007: 98.

⁶⁶¹ Οι Clarysse και Vandorpe εικάζουν ότι η ετήσια παραγωγή κρασιού ανερχόταν στις 220.000 λίτρα, εφόσον υπολογίστηκε το ποσό που έλαβε το κράτος, από τον φόρο της απόμοιρας: Clarysse και Vandorpe, 1997: 67-73.

⁶⁶² Clarysse και Vandorpe, 1998: 6-7.

βασίλισσας Αρσινόης Α'.⁶⁶³ Τα ιερά δεν πλήρωναν απόμοιρα για τη λατρεία της Αρσινόης Α', αλλά για τους Αιγύπτιους Θεούς.⁶⁶⁴ Οι ένοικοι ιερής γης πλήρωναν για τη λατρεία της Αρσινόης Φιλάδελφου και για την ευεργεσία των Θεών,⁶⁶⁵ ενώ οι φορολογούμενοι πλήρωναν την απόμοιρα στους ναούς.⁶⁶⁶

Οι αγρότες ήταν υποχρεωμένοι να δίνουν το 1/6 της παραγωγής τους στον βασιλιά. Ωστόσο, το κράτος των Λαγιδών δεν επέβαλε σε όλους τους κατοίκους της Αιγύπτου το ίδιο ποσό φόρου. Οι κληρούχοι πλήρωναν μειωμένη απόμοιρα που ανερχόταν στο 1/10 της παραγωγής⁶⁶⁷ και τα κτήματα των κληρούχων επιβαρύνονταν με λιγότερες εισφορές, σε σχέση με την καλλιεργήσιμη γη των βασιλικών γεωργών. Η Clarysse και η Vandorpe ισχυρίζονται ότι στον πάπυρο PSI VIII 976 ο κληρούχος Στράτιππος πλήρωνε απόμοιρα 1/6 και όχι 1/10 για τους αμπελώνες του στον Αφροδιτοπολίτη νομό. Πιθανόν να πλήρωσε ψηλότερο φόρο, επειδή το κτήμα που κατείχε δεν θεωρείτο κλήρος.⁶⁶⁸

Οι τιμές του κρασιού διέφεραν ανάλογα με την ποιότητά του. Το 254 π.Χ. η τιμή του κρασιού στη Φιλαδέλφεια ήταν επτά δραχμές,⁶⁶⁹ ενώ το 249 π.Χ. στον ίδιο νομό η τιμή του ανερχόταν στις έξι δραχμές.⁶⁷⁰ Στην Αίγυπτο κυκλοφορούσαν δύο ποικιλίες κρασιών το κρασί καλής ποιότητας, που μάλλον ήταν εισαγόμενο, και το κρασί κατώτερης ποιότητας που προερχόταν από την Αίγυπτο. Το κρασί αρίστης ποιότητας πωλείτο στις 11 δραχμές ενώ το κρασί κακής ποιότητας στη Φιλαδέλφεια τον 3^ο αι. π.Χ. ανερχόταν στις τρεις δραχμές.⁶⁷¹

⁶⁶³ P.Grenf.I 9 5-6: [με(τρητάς)] [-ca.?- απο]τισον δὲ ἀπὸ τοῦ συ[-ca.?-] | [-ca.?- τ]ήν ἀπόμοιραν τῆς Φιλ[αδέλφου -ca.?-]. Βλ. και Préaux, 1979: 171-172.

⁶⁶⁴ Clarysse και Vandorpe, 1998: 17.

⁶⁶⁵ Clarysse και Vandorpe, 1998: 11.

⁶⁶⁶ P.Koln.VII 314 χ [-ca.?-] vac. | (ἔτους) κθ Δαισίου ζ, Αἴγυπ[τίων] | δὲ Παχῶνς ις. ἀπογρά[φεται] | Νίκαιος Χαριζένου Ἀχαιὸς | τῆς ἐπιγονῆς ὑπάρχειν | αὐτῶι ἐν Ἡρακλέους π[ό-] | λει ἐντὸς τείχους πρὸς | τοῖς χηνοβοσκίοις ἐν τῆι | ἱεραῖ γῆι κῆπον ἀρουρῶν | τριῶν καὶ τετάρτου | ὀγδόου, ὡς βασιλικοὶ γραμ- | ματεῖς ἀναφέρουσιν. τού- | του συντελεφ τὴν δεκά- | τὴν εἰς τὸ Ἡρακλεῖον. τιμῶμαι τοὺς καρποὺς | δραχμῶν διακοσίων.

⁶⁶⁷ P.Rev.XXIV 5-10: παρὰ δὲ τῶν κ[ληρού-] | [χω]ν τῶν στρατευομένων καὶ τοῦ[ς | ἰδίους] | κλήρους πεφυτευκότων καὶ τῆ[ς ἐν | τῆι] | Θηβαῖδι ἐπαντλητῆς καὶ ὄσα δ[- | ca. 10] | διοικεῖται ἡ Σιμαρίστου πρότερο[ν δ]ιωκε[ῖτο, τὴν] | δεκάτην. Για τους κληρούχους στη γη της Θηβαΐδας, βλ. Clarysse και Vandorpe, 1998: 25

⁶⁶⁸ Clarysse και Vandorpe, 1998: 24.

⁶⁶⁹ P.Lond.VII 1974 36: οἴνου κερ(άμια) β ἀν(ὰ) (δραχμάς) ζ (γίνονται) ἰδ.

⁶⁷⁰ P.Cair.Zen.III 59327 44: οἴνου κερ(αμίου) α τοῦ παρὰ Περίτου χα(λκοῦ) (δραχμάς()) ε.

⁶⁷¹ P.Cair.Zen.V 59851 Fr2 2-9: ἔχεις οἴνου παλαιοῦ κε(ράμια) ζ | ἀνὰ (δραχμάς) ια (γίνονται) χαλκοῦ (δραχμαῖ) ξς | εἰς δὲ τοῦτο φέρεις διαγεγραφεῖναι | ἐπὶ τράπεζαν τιμὴν ὄξους τοῦ | δοθέντος εἰς οἶκον

Ένα άλλο μονοπωλιακό προϊόν που ενδυνάμωσε την οικονομία των Πτολεμαίων ήταν το λινάρι. Το μονοπάλιό του δεν ήταν τόσο αυστηρό αφού το κράτος επέτρεπε στους ναούς να παράγουν υφασμάτινα είδη και να λαμβάνουν εισοδήματα. Παρ’ όλα αυτά οι ναοί όφειλαν να πληρώνουν φόρο ανάλογα της παραγωγής τους.⁶⁷² Όσον αφορά τη διαδικασία της παραγωγής του λιναριού, οι εκτάσεις που έπρεπε να καλλιεργηθούν καθορίζονταν κάθε χρόνο με διάταξη, ακολούθως η συγκομιδή ελέγχονταν και στη συνέχεια εκμισθώνονταν.

Η παραγωγή λιναριού ήταν ένας από τους παραδοσιακότερους τομείς υφαντουργικής βιοτεχνίας στην Αίγυπτο. Το κράτος έδινε στους γεωργούς σπόρους λιναριού και απαιτούσε από αυτούς τον ανάλογο φόρο σύμφωνα με το δελτίο της διαγραφής. Η διανομή των σπόρων του λιναριού γινόταν από τους νομάρχες και τους τοπάρχες, οι οποίοι επέβλεπαν τη σπορά μέχρι και τη συγκομιδή του αγαθού.⁶⁷³

Οι κρατικοί αξιωματούχοι μετά τη συγκομιδή του αγαθού μετέφεραν το ακατέργαστο λινάρι στα εργαστήρια ύφανσης που βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο του κράτους. Ο έλεγχος των υφαντικών εργαστηρίων από το κράτος αποκαλύπτεται στον πάπυρο P.Tebt.III.1 703. Ο Διοικητής δίνει οδηγίες στον Οικονόμο και του επισημαίνει να επισκεφθεί τα υφαντουργεία τα οποία ύφαιναν λινά υφαντά και να κάνει ό, τι ήταν δυνατόν, ώστε να έχουν το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό αργαλειών σε λειτουργία. Οι υφάντριες προμήθευαν ποικιλία υφάντινων ειδών και σε περίπτωση που δεν ήταν έτοιμα κομμάτια που είχαν παραγγελθεί, τότε οι υφάντριες πλήρωναν πρόστιμο. Ο Διοικητής τονίζει στον Οικονόμο να προσέξει τα λινά υφαντά να είναι καλής ποιότητας και να έχουν τον προκαθορισμένο αριθμό σύμφωνα με το διάταγμα.⁶⁷⁴ Το Πτολεμαϊκό

κε(ράμια) δ και τοῦ | Κλειτορίωι κε(ράμια) ια και τοῦ Διω- | ξίππωι κε(ράμια) β τῶν αὐτῶν κε(ράμια) ιζ | ἀνά ἀργυρ(ίου) γ (δραχμάς).

⁶⁷² Manning, 2010: 118.

⁶⁷³ P.Rev.LXXXVII 2-5: [οἱ νομάρχ]χαι καὶ ο[ὶ] τοπάρχ[χαι] . . . [.] | [.] εἰστον λίνον κ[- ca.13 -]ηι ἐν . [.] | [- ca.9 -] τοπαρχία[. τοῦ | διαγ]ραφέντος σ[πα-] | ρῆναι λίνου ἐν τῷ γ[ομῶι - ca.13 -].

⁶⁷⁴ P.Tebt.III.1 703 87-117: ἐπιπορεύ- | ου δὲ καὶ ἐπὶ τὰ ὑφαντεῖα ἐν οἷς τὰ ὀ- | θόνια ὑφαίνετα[ι] καὶ τὴν πλείστην | σπουδὴν ποιῶν ἱ[α] πλείστα τῶν ἰσ- | τέων ἐνεργά ἦι, συντελούντων | κ[α]ι τῶν ὑφαντῶν τὴν διαγεγραμ- | μένην τῶι νομῶι ποικιλίαν. ἐὰν δὲ | τινες πρὸς τὰς συντεταγμένας | ἐκτομὰς ὀφείλωσι, πρασσέσθωσαν | καθ’ ἕκαστον γένος τὰς ἐκ τοῦ δια- | γράμμα[τ]ος τιμάς. ὅπως δὲ καὶ τὰ ὀθόνια | χρηστὰ κ[αὶ] τ[ὰ] ἀ[ρ]πεδόνας ἔχωσι κατὰ τὸ | διάγραμμα [μὴ] πα[ρ]έρῳ φρό[ντι]ζε. ἐ[πι]πο- | ρεύου δὲ καὶ [τὰ ἐνη]τήρια ἐν οἷς τ[ὰ] ὀμολ[ι]να | ἔψε[τ]αι καὶ τ[ο]ύς [. . .], μους καὶ [τ]ὸν χα. . ον | [κ]α[ι] ἀναγραφὴν π[οί]ησαι, καὶ ὅπ[ω]ς κί[α] τε | κ[α]ι νί[τρ]ον εἰς τ[ὴ]ν ἔ[ν]ησιν ὑπάρχ[η]ι μετάφε- | ρε. ὅπως δὲ καὶ εἰς τὸν[ν] τῶν προσόδ[ων] λόγ[ο]ν ἦ | εἰς τὸν τῆς ὀθον[ι]η[ρ]ῶς τ[ὸ] . [νδ] . [. . .], ον χ[. . .] | δε ἀεὶ τὴν κα[τ]ὰ μῆνα ἐκ[τ]ο[μ]ήν [. . .] | α. . . ἐν ἐν αὐτῷ τῶι μηνί, κ[α]ι [. . .] | [. . .], ἔσθω π[ἀ]λιν ἐν τῶι

κράτος είχε απαιτήσεις από τις λινούφάντριες, καθώς πληρώνονταν από τους αξιωματούχους των Πτολεμαίων,⁶⁷⁵ όπως και στην περίπτωση των ελαιουργών.

Στην ερώτηση εάν το λινάρι αποτελούσε μονοπωλιακό προϊόν, η Préaux πρεσβεύει ότι οι Πτολεμαίοι πιθανόν να μην ασκούσαν μονοπωλιακή πολιτική, αφού διαπιστώνει ότι σε πάπυρο του 3^{ου} αι. π.Χ. PSI.VI 599 οι υφάντριες από τη Φιλαδέλφεια απευθύνονταν στον Ζήνωνα για να τον πληροφορήσουν ότι ενδιαφέρονταν να έρθουν στη Φιλαδέλφεια για να υφάνουν λινά υφάσματα υπό προϋποθέσεις. Είχαν απαιτήσεις μισθολογικές και ζητούσαν και κάποιες δούλες για την αποπεράτωση της χειρωνακτικής εργασίας. Το γεγονός αυτό για την Préaux, ίσως να δείχνει, πως η λινούφαντουργία δεν ελεγχόταν εξολοκλήρου από τη δυναστεία των Λαγιδών, καθώς στο βασιλικό μονοπώλιο οι εργαζόμενοι δεν είχαν οποιεσδήποτε μισθολογικές ή άλλου είδους απαιτήσεις.

Από έναν άλλο μεταγενέστερο πάπυρο του 118 π.Χ., P.Tebt.I.5, εξάγεται το συμπέρασμα ότι ιδιοκτήτες λινούφαντουργικών μονάδων ήταν ιδιώτες. Το διάταγμα τονίζει ότι απαγορευόταν στους ιδιώτες πιστωτές να κατασχέσουν λινουφαντουργική περιουσία.⁶⁷⁶

Από τεχνική άποψη το λινάρι χρειάζεται να λευκανθεί για να γίνει καλής ποιότητας ύφασμα.⁶⁷⁷ Η σόδα ή το νάτριο ήταν απορρυπαντικά και χρησίμευαν στη λεύκανσή του, αφού η ομορφιά του αποσαφηνιζόταν στην εξαιρετική καθαριότητά του. Το προϊόν του νατρίου εκχυλίζεται στην έρημο Νιτριώτη, Δυτικά της Αλεξάνδρειας.⁶⁷⁸

Όσον αφορά τον ζύθο ο βασιλιάς έλεγχε τη διανομή και πώληση του προϊόντος στα καταστήματα και ο φόρος που επιβαλλόταν από το Πτολεμαϊκό κράτος ονομαζόταν

ἐχομένωι | τὸ [γ]ιγόμενον, ἔαν δὲ περιγένηται τι | ἀπὸ τοῦ μετενεχθέντος ἐν τῷ πρώ- | τῷ μηνί, προσανενεχθήτω ἐν τῷ | ἐχομένωι τὸ λοιπὸν εἰς τὴν ἐπιμήνιον | ἔκτομήν. ὅσα δὲ τῶν ἰστέων μὴ ἔστιν ἐ- | νεργά, μετενεχθήτω πάντα εἰς τὴν | μητρόπολιν τοῦ νομοῦ καὶ συντε- | θέντα ἐν τοῖς [τ]αμείοις παρασφρα- | γ[ι]σθήτω. Βλ. και Muhs, 2005: 81.

⁶⁷⁵ P.Lond.VII 1997 5: ἐκήρυξα τὸν βουλόμενον λίν[ον] τίλλειν παρ[αγε]νέσθαι πρὸς με κα[ὶ] μισθὸν λαμβάνειν.

⁶⁷⁶ P.Tebt.I.5 237-244: παρευρέσει μηδεμιᾶ, τὸν αὐτὸν δὲ | τρόπον μηδὲ λινουφαντεῖα μηδὲ τῶν | λινύφων καὶ βυσσουργῶν καὶ ἐριουφαντ[ῶν] | μηδὲ τῶν ἄλλων τῶν παραπλησ[ίω]ν | παρευρέσει μηδεμιᾶ μηδ' ἄλλους | κτᾶσθαι μηδὲ χρῆσθαι τοῖς τε λινυ- | φαντικοῖς καὶ βυσσουργικοῖς ἐργαλείοις | πλὴν αὐτῶν τῶν ὑποτελῶν κ[αὶ] τῶν | βυσσουργῶν τούτους δὲ χρῆσθαι ἐν αὐτοῖς | τοῖς ἱεροῖς πρὸς τὴν συντέλειαν τῶν βα[σιλέων] | καὶ τὸν στολισμὸν τῶν ἄλλων θεῶν.

⁶⁷⁷ Préaux, 1979: 115.

⁶⁷⁸ Στράβων XVII.1.23. Ὑπὲρ δὲ Μωμέμφεός εἰσι δύο νιτρίαι πλεῖστον νίτρον ἔχουσαι καὶ νομὸς Νιτριώτης.

«τέλος τῆς ζητηρᾶς».⁶⁷⁹ Ο ζύθος ήταν το εθνικό ποτό της Αιγύπτου και για τον λόγο αυτό η παραγωγή κρασιού ενδεχομένως να ήταν περιορισμένη.⁶⁸⁰ Στην πώληση και την παραγωγή ζύθου το κράτος ακολουθούσε μονοπωλιακή πολιτική. Η τιμή του ζύθου ανερχόταν στους τέσσερις οβολούς ανά κεράμιο.⁶⁸¹ Η πολιτεία πιθανόν να δημοπρατούσε στους ζυθοποιούς και στους πωλητές κάθε χωριού το δικαίωμα να παρασκευάζουν ποσότητες ζύθου. Οι ζυθοποιοί και οι πωλητές όφειλαν να παρέχουν εγγυήσεις για την ποσότητα του ζύθου που έπρεπε να πωλήσουν.⁶⁸²

Ο πάπυρος, P.Cair.Zen.II 59199, πληροφορεί ότι ένας από τους ζυθοποιούς στον Αρσινοΐτη νομό, είχε προσφερθεί να αναλάβει το ζυθοπωλείο στη Φιλαδέλφεια το 254 π.Χ., με την υποχρέωση της ζυθοποιίας. Το κατάστημα έπρεπε να είχε κέρδος για το Στέμμα, εφόσον του παρείχε 12 αρτάβες την ημέρα. Ως εκ τούτου, ο Ζήνωνας διέταξε να γραφτεί σύμβαση και να πάρει όρκο από τον ενδιαφερόμενο να αναλάβει το ζυθοποιείο. Ο ζυθοποιός Παής αναφέρει ότι είχε συμφωνήσει να αναλάβει το ζυθοποιείο στη Φιλαδέλφεια για ένα ορισμένο ποσό και διατύπωσε στον Ζήωνα ότι το ποσό ήταν χαμηλότερο από 11 αρτάβες κριθαριού την ημέρα. Το ποσό αυτό όφειλε να πληρώσει στον βασιλιά. Για τον λόγο αυτό ο Απολλώνιος λέει στον Ζήωνα να ελέγξει τους λογαριασμούς του ζυθοποιείου.⁶⁸³ Αφού παρασκεύαζαν το ποτό το πωλούσαν κατευθείαν στους πελάτες είτε στους εξουσιοδοτημένους πωλητές που είχε ορίσει το κράτος. Οριζόταν ακόμα κάποιο έμπιστο άτομο που είχε το δικαίωμα να ασκήσει έλεγχο και ο εξουσιοδοτημένος ζυθοποιός όφειλε να ήταν δίκαιος κατά την περίοδο που θα αναλάμβανε την επιχείρηση.⁶⁸⁴

Άλλο ένα σπουδαίο διαδεδομένο Αιγυπτιακό αγαθό ήταν ο πάπυρος και διατέλεσε σημαντικό προϊόν εκμετάλλευσης για την οικονομία του Πτολεμαϊκού κράτους. Το κράτος εξάσκησε μονοπωλιακά δικαιώματα κυρίως κατά τον 2^ο αι. π.Χ. Η βιοτεχνία του παπύρου αντιπροσώπευε μια μεγάλη πηγή πλούτου για την Αλεξάνδρεια. Το φυτό ήταν μια ειδική καλλιέργεια της Αιγύπτου και φύτευαν στο Δέλτα του Νείλου. Η

⁶⁷⁹ O.Stras.I 13 2: ἐφ' ἧς Ἡρακλείδης, ζητηρᾶς λ (ἔτους) Ἄρχ. . . . P.Tebt.I 40 4: τοῦ ἐξειληφότος τὴν ζητηρᾶν, p.gur.24, P.Petrie 3.121 5 ἐπωνίων ζητηρᾶς.

⁶⁸⁰ Για τον ζύθο στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο, βλ. Rostovtzeff, 1941: 308-309.

⁶⁸¹ P.Cair.Zen.II 59176 40: ζύτου κερ(άμιον) α (τετρώβολον).

⁶⁸² Muhs, 2005: 79.

⁶⁸³ P.Mich.I 36 6-10: σύσχεσ οὖν αὐτὸν μέχρι ἂν | ἡμεῖς παραγενόμεθα καὶ σύνταξον | ἀντιγράφεσθαι τὸ ζυτοπῶλιον[ν καὶ] | παρακολουθεῖν πᾶσι τοῖς κατὰ τὸ | ἐργαστήριον.

⁶⁸⁴ P.Cair.Zen.II 59199 9-11: ὄν δὲ νῦν ζυτοποιοῦντα | συνανάγκασον τὰ δίκαια ποιῆσαι ὧν χρόνων | πεπραγμάτευται.

παραγωγή του παπύρου ήταν σημαντική όχι μόνο για τους Αιγυπτίους αλλά και για τον υπόλοιπο αρχαίο κόσμο. Η ζήτησή του ήταν τεράστια τόσο στην Αίγυπτο, όσο και στο εξωτερικό. Πολλά κρατικά έγγραφα, γράμματα, βιβλία γράφονταν σε πάπυρο. Ο Πτολεμαίος Β΄ δημιούργησε μια τεράστια αγορά ζήτησης, με αποτέλεσμα οι τιμές του προϊόντος να αυξηθούν σημαντικά, αν και η τιμή του παπύρου ήταν μεταβλητή, αφού το μέγεθος και η ποιότητα των κυλίνδρων ήταν μεγάλη.⁶⁸⁵ Η Preaux επισημαίνει ότι η ποικιλία των τιμών του παπύρου δεν σήμαινε ότι το εμπόριο ήταν πραγματικά ελεύθερο.⁶⁸⁶

Οι Πτολεμαίοι ενοικίαζαν ή παραχωρούσαν βασιλική γη στους βασιλικούς γεωργούς και στους κληρούχους με αντίτιμο ένα μέρος της παραγωγής του παπύρου. Ιδιωτικά εργοστάσια με ειδικούς τεχνίτες επεξεργάζονταν τον πάπυρο, ώστε να πωληθεί στην εμπορική αγορά. Ένα έγγραφο το 159 π.Χ. δείχνει την παρουσία τμήματος υπευθύνου για την πώληση βασιλικού χαρτιού. Το τμήμα αυτό είχε την επιμέλεια και τον έλεγχο των πωλήσεων του προϊόντος του παπύρου. Οι πωλήσεις γίνονταν στην εμπορική αγορά μέσω εξουσιοδοτημένων κρατικών εμπόρων.⁶⁸⁷ Τον 2^ο αι. π.Χ. η παραγωγή και η πώληση παπύρου ουσιαστικά πέρασε στα χέρια του βασιλιά. Ο βασιλιάς πλέον είχε τα δικά του εργοστάσια παραγωγής και δικούς του ελεγχόμενους πωλητές και ο φόρος που επιβαλλόταν στον πάπυρο ονομαζόταν «χαρτηρά».⁶⁸⁸

Στην ευρωστία της Πτολεμαϊκής οικονομίας βοήθησε σημαντικά ο φόρος άλατος που εισήγαγε ο Πτολεμαίος Β΄⁶⁸⁹ και αποτέλεσε σημαντικό εισόδημα για τον κρατικό μηχανισμό.⁶⁹⁰ Ο Muhs επισημαίνει ότι ο φόρος αντικατέστησε τον φόρο που πλήρωναν για τα ζώα.⁶⁹¹

Κάθε κάτοικος στην Αίγυπτο όφειλε να πληρώσει φόρο αλατιού ανάλογα με την ετήσια κατανάλωση που πραγματοποιούσε. Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες ήταν

⁶⁸⁵ P.Cair.Zen.I 59054 46-47: χάρτας ἐγδοῦναι πεντηκοντα- κόλλους ν | καὶ τῶν νῦν γινομένων χρηστοῦς.

⁶⁸⁶ Για τον πάπυρο στην Αίγυπτο των Πτολεμαίων, βλ. Preaux, 1979: 195.

⁶⁸⁷ P.Tebt.III.1 709 5-11: Πετωῦς ὁ ἐπίδι [. . .] | ἡμῖν ἐξείληφεν πα[ρ' ἡ]μῶν τὴν διάθεσι[ν ὧν] | βασιλικῶν χαρτῶν Ταλὶ εἰς τὸ αὐτὸ (ἔτος), ἔν[εστι(?) δὲ] | αὐτῷ λαμβάνειν χειρογραφίας ὄρκου βασιλικῶν παρὰ τῶν | μονογράφων περὶ τοῦ μὴ χρῆσθαι ἰδιωτικοῖς φορτίοις | τῶν τῆ ὄνῃ συνκυρόντων μηδὲ παρὰ τῶν δ[ια-] | κολπιτευόντων συναγορᾶν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν βα[σ]ιλικῶν | πρατηρίων.

⁶⁸⁸ Preaux, 1979: 194.

⁶⁸⁹ Thompson, στο McKechnie και Guillaume, 2008: 31.

⁶⁹⁰ Για το άλάτι στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο, βλ. Von Reden, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen, 2011: 432.

⁶⁹¹ Muhs, 2005: 6.

υποχρεωμένοι να πληρώσουν τον φόρο και η πληρωμή του γινόταν σε χρήμα και όχι σε είδος.⁶⁹² Οι Clarysse και Thompson επισημαίνουν ότι ο ετήσιος φόρος που πλήρωναν οι άνδρες ήταν μια και μισή δραχμή, ενώ οι γυναίκες πλήρωναν μια δραχμή.⁶⁹³ Ωστόσο, διακρίνουν ότι ο φόρος δεν ήταν σταθερός και ανά περιόδους διέφερε. Το 254/3 π.Χ. – 231 π.Χ. παρατηρούν μείωση στο ποσό του φόρου που πλήρωναν οι γυναίκες.⁶⁹⁴

Η μείωση του φόρου βρίσκει τον Shipley σύμφωνο και αναφέρει ότι οι φορολογικές επιβαρύνσεις άρχισαν να περιορίζονται σταδιακά, αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι οι φόροι που συγκεντρώνονταν από τους κατοίκους ήταν λιγότεροι.⁶⁹⁵ Το κονδύλι που συγκεντρωνόταν από τον φόρο χρησίμευε για την αποπληρωμή και περάτωση κρατικών έργων. Συγκεκριμένα, στον πάπυρο P.Petr.II 4 ο Αλέξανδρος αναφέρει στον Κλέωνα ότι εξαιτίας της αποξήρανσης του καναλιού, το κανάλι χρειαζόταν συντήρηση.⁶⁹⁶

Η Von Reden εικάζει ότι η εισαγωγή χάλκινου νομίσματος στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο σχετίζεται με την πληρωμή φόρου άλατος και ο βασιλιάς χρησιμοποίησε ένα φθινό μετάλλο για νόμισμα, ένα νόμισμα ανέξοδο σε σχέση με τον χρυσό και το ασημένιο.

Το κράτος ήταν αυστηρό σε όσους γεωργούς δεν πλήρωναν τον φόρο άλατος και το ζήτημα αυτό αναδεικνύεται στην επιστολή του Απολλώνιου που γράφει στον Ζήωνα ότι κάποιος γεωργός συνελήφθηκε, επειδή δεν είχε πληρώσει τις υποχρεώσεις που του αναλογούσαν στον φόρο αλατιού.⁶⁹⁷ Ο Ζήων κάλεσε τον Βούβαλο και τον Σπενδάτη να τον απελευθερώσουν μέχρι να έρθουν οι φοροεισπράκτορες, ώστε να μπορέσει και να αποφέρει η γη τον φόρο που αναλογούσε στον βασιλιά.

⁶⁹² Lane Fox, 2006: 261.

⁶⁹³ Clarysse και Thompson, 2006: 45 (Πίνακας 3:1).

⁶⁹⁴ Clarysse και Thompson, 1995: 223.

⁶⁹⁵ Shipley, 2012: 369.

⁶⁹⁶ P.Petr.II 4 11,ctr,r Αλέξανδρος Κλέωνι χαίρειν. τῆς ἐξαγωγῶ τῆς φερούσης ἐκ Τεβέτνου | καὶ Σαμαρείας εἰς Κερκεῆσιν ἦν ἐσκάψαμεν πέρυσι ἐγκατάλειμμα γέγονεν. | καλῶς οὖν ποιήσεις συντάξας ὑπολογῆσαι εἰς τὰ ἀλικά τοῖς ἐκ Κερκεῆσιος | λαοῖς (δραχμᾶς) σὺν ἀοῖλια μετρήσουσιν εἰς ξ τῶν δ (δραχμῶν) ἵνα συντελεσθῆι καὶ ἡ γῆ μὴ κα- | τὰ βροχος γίνηται. ἀπόστειλον δ' ἡμῖν καὶ ξύλα τὰ λοιπὰ τῶν σ ὅτι εὐμηκέστατα καὶ | παχύτατα ἵν' ἔχωμεν εἰς διατὸν αἰα ταῖς γεφύραις. τούτοις γὰρ κατακωλυόμεθα. ὦσ- | αὐτῶς δὲ καὶ σχοινία ρ ἐὰν δὲ ὑπάρχη πλέω σ. | ἔρρωσο. (ἔτους) λα Παῦνι ις. Βλ. και Von Reden, 2007: 278.

⁶⁹⁷ P.Cair.Zen.I 59206 45-47: ἀπὸ τῶν ἐπωνίων λελόγευται | ἀπὸ ἐν[ν]ομίου σπε (διώβολον) | ἀλικῶν βγ/ε.

Ο Πτολεμαίος Β΄ εξαιρούσε από την πληρωμή του φόρου τους Διοικητές, τους Οικονόμους, τους νικητές αθλητικών αγώνων, τους παιδοτρίβες και τους δασκάλους των γραμμάτων, καθώς το κράτος παραχωρούσε απαλλαγή φόρου και στους ναούς.⁶⁹⁸ Στον πάπυρο P.Hal I ο Πτολεμαίος Β΄ με βασιλικό πρόσταγμα απάλλαξε τις τελευταίες τρεις κατηγορίες.⁶⁹⁹

Η πώληση του αλατιού γινόταν από εξουσιοδοτημένους εμπόρους, όπως και στην περίπτωση του ελαίου και του κρασιού,⁷⁰⁰ μετά από δημοπρασία που ενεργούσαν οι αξιωματούχοι των Πτολεμαίων. Συμπερασματικά, ότι οι Πτολεμαίοι έθεσαν υπό τον έλεγχο ένα σημαντικό αγαθό. Η ευρεία χρήση του αλατιού στον αρχαίο κόσμο κίνησε το ενδιαφέρον των Πτολεμαίων, όπου ανέπτυξαν μονοπωλιακή πολιτική έναντι στο προϊόν αυτό.

Ένα άλλο αγαθό που είχε σπουδαία χρήση στην καθημερινή ζωή της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου ήταν το μέλι. Το μέλι υπήρξε προϊόν ελέγχου από την Πτολεμαϊκή δυναστεία χωρίς να είναι μονοπωλιακό και διαδραμάτισε και αυτό με τη σειρά του σπουδαίο ρόλο στην οικονομική πρόοδο της Αιγύπτου των Πτολεμαίων. Η μελισσοκομία ήταν ένας σημαντικός τομέας της αιγυπτιακής οικονομίας που απέφερε τεράστια έσοδα στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο. Το κράτος προστάτευε το εγχώριο μέλι από το εισαγόμενο επιβάλλοντας υψηλούς τελωνειακούς δασμούς στο μέλι που εισαγόταν από περιοχές εκτός Αιγύπτου.⁷⁰¹ Το αττικό μέλι ήταν τρεις φορές ακριβότερο από το Ροδιακό, και το Θεαγγλικό μέλι, εξαιτίας της ιατρικής του χρήσης, ήταν πολύτιμο, όπως μαρτυρεί ένας πάπυρος.⁷⁰²

Οι παραγωγοί είχαν το δικαίωμα να πωλήσουν το μέλι στην τοπική αγορά και για τον λόγο αυτό δεν θεωρείται μονοπωλιακό προϊόν. Είχαν την ευκαιρία να το πωλήσουν σε οποιαδήποτε τιμή επιθυμούσαν. Ο πάπυρος PSI.V 512 επισημαίνει ότι ο Σωσίας δεν

⁶⁹⁸ Thompson, στο Erskine, 2005: 110.

⁶⁹⁹ P.Hal.I 260-265: Ἀπολλώνιος Ζωίλοι χαίρειν. ἀφείκαμ[εν] τού[ς] τε διδασκάλους | τῶν γραμμάτων καὶ τοὺς παιδοτρίβας [κ]αὶ τ[οὺς] - ca.14 - | τὰ περὶ τὸν Διόνυσον καὶ τοὺς ἐνικηκό[τ]ας τ[ὸν] πενθετηρικὸν Ἀλεξάνδρειον | ἀγῶνα καὶ τὰ Βασιλεία καὶ τὰ Πτολε[μ]α[τ]ία, κ[α]θάρπερ ὁ βασιλεὺς | προστέταχεν, τοῦ ἄλλος τὸ τέλος αὐτοῦς τ[ε] καὶ [οἰκείους] ἐκγόνους. | ἔρρω[σο]. (ἔτους) [- ca.9 -].

⁷⁰⁰ P.Tebt.III.1 732 1-5: Σαραπίωνι διοικη(τῆ)ι. τῆ δ τοῦ ἐνεστ[ῶ]τος | μηνὸς τῆς διαθέσεω[ς] τ[ο]ῦ ἐν τ[ῶ]ι νομῶι(?) | δαπανωμένου ἄλλος ἐπικεκηρυγμ[ένης] | δι' Ἀπολλωνίου τοῦ ἐπ(ι)μ(ελητοῦ) ἐκ τῶν παρὰ σοῦ [ἐπιστα-] | λέντων ἐν τῶι ἐπὶ τοῦ δρόμου θη[σαυρῶ]ι.

⁷⁰¹ Bingen, στο Bingen και Bagnall, 2007: 221-222.

⁷⁰² P.Cair.Zen.III 59426 6-7: ἀγοράσαι μέλιτος Ἀττικοῦ κοτύλην· | χρειάν γὰρ ἔχω πρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς κατὰ πρόσταγμα τοῦ θεοῦ.

μπόρεσε να βρει τον Θεόφιλο για να αγοράσει μέλι. Έτσι, πορεύθηκε στους μελισσοκόμους για να μάθει σε ποια τιμή πωλούσαν το μέλι. Η τιμή του ανερχόταν στις 37 δραχμές ανά μετρητή.⁷⁰³ Εξαιτίας αυτού του προνομίου να καθορίζουν οι ίδιοι την τιμή πώλησης του αγαθού και όχι το κράτος, οι μελισσοκόμοι πλήρωναν υψηλό φόρο που κυμαινόταν στο 25% όλης της παραγωγής τους και χρειάζονταν άδεια για την εξάσκηση του επαγγέλματος. Οι μελισσοκόμοι ανήκαν στην τάξη των Υποτελών πλήρωναν φόρο στο κράτος σύμφωνα με την ετήσια τους παραγωγή. Στον πάπυρο P.S.I. 510 ο Τέος, ο μελισσοκόμος το 254 π.Χ. στη Φιλαδέλφεια πλήρωσε στο κράτος φόρο εφτά μηνών, 66 δραχμές και τέσσερις οβολούς.⁷⁰⁴

Όταν οι μελισσοκόμοι επιθυμούσαν να μεταφέρουν τα σμήνη τους σε άλλες περιοχές, έκαναν δήλωση στο Πτολεμαϊκό κράτος διαφορετικά τιμωρούνταν. Στον ακόλουθο πάπυρο οι μελισσοκόμοι Κλεών και Σώστρατος δηλώνουν ότι κατέχουν χιλιάδες σμήνη που εκμισθώνουν σε διάφορους ιθαγενείς, στον Ηρακλεοπολίτη και Μεμφίτη νομό. Οι ιδιοκτήτες τιμωρήθηκαν με φυλάκιση και δίκη, επειδή μετέφεραν τα σμήνη μελισσών σε άλλο νομό χωρίς να λάβουν άδεια από τον Οικονόμο του νομού Αμμώνιο. Ο Σώστρατος παρεμβαίνει για να απελευθερώσει τους μελισσοκόμους και ο Οικονόμος Αμμώνιος τους αφήνει ελεύθερους.⁷⁰⁵

Από τον πάπυρο P.Heid.VI 362 στον Ηρακλεοπολίτη νομό του 226 π.Χ., πληροφορούμαστε ότι οι βασιλικοί υπάλληλοι του Ηρακλεοπολίτη νομού ειδοποιούν

⁷⁰³ PSI.V 512 1-10: Σωσίας Ζήνωνι χαίρειν. | ἔγραψάς μοι ἀγοράσαι | παραλαβόντα Θεόφιλον | μέλιτος μετρητὰς ε. | ὁ μὲν οὖν Θεόφιλος οὐκ ἔνε- | δήμει, ἐγὼ δὲ πρὸς τοὺς | μελισσοουργοὺς ἐπορεύθην | ὅπως ἂν εἰδήσω ὡς πω| λείται. εὐρίσκομεν οὖν ὄν | τὸν μετρητὴν (δραχμαὶ) λς.

⁷⁰⁴ PSI.V 510 10-14: διαλογισαμένων ἡμῶν Τεῶι | [τ]ῷ ἐκ Βουσίρεως μελισσοουργῶι προσωφεῖλῃσεν πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν | [τ]ὴν αὐτοῦ ζ μηνῶν ἀργυρίου (δραχμὰς) ζς (τριώβολον). καλῶς ἂν οὖν | ποιήσας <γράψας> Ζήνωνι τῷ | [πα]ρ' Ἀπολλωνίου ὅπως πράξας τὸν ἄνθρωπον κατατάξῃ εἰς τὸ βασιλικὸν | [ὑ]πὲρ ἡμῶν εἰς τὸν φόρον τῶν ζ μηνῶν. Βλ. και Rostovtzeff, 1922: 106.

⁷⁰⁵ P.Cair.Zen.III 59368 17-35: Ἀμμώνιος δ' ὁ οἰκονόμος | ἀπαγήοχεν αὐτοὺς καὶ τὰ σμήμη καταφθεῖρει ἐγκόπτων αὐτοῖς. | διὰ τό, ἀφαιρουμένου τῶν μελισσοουργῶν αὐτοῦ βίαι σμήμη ρ, | Σώστρατος παρεπιδημῶν, ὅτε ἐπὶ τὸν ὀπισμὸν ἀνέπλευσεν, | ἐντυχὼν Διονυσίῳ τῷ παρὰ Ζη[ν]οδώρου ἐνεφάνισεν, καὶ ἐκεῖνος φοβη- | θεὶς ἀφήκε τοὺς μελισσοουργοὺς. ὁ δ' αὐτὸς οὗτος καθ' ὃν χρόνον μετὰ τοῦ | βασιλέως ἐξεδημοῦμεν, ὑπαρχόντων ἡμῖν ἐν Βουσίρει τοῦ Ἡρακλε- | σπολίτου χόρτου μ(υριάδων) ιε , ἀπήγαγεν τὸν χορτοφύλακα Ῥόδωνα εἰς τὸ | δεσμοτήριον, ἔδησε πέδαις καὶ εἶχεν ἐν φυλακῇ μῆνας η, ἐν δὲ τοῦ- | τῷ διεφώνησαν ὑπὸ τῶν λαῶν μ(υριάδας) ιβ· περὶ ὧν καὶ ἀνάκρισις ὑπάρχει | καὶ ἀεὶ ποτ' ἔφη πράξας ἀποδώσειν τὴν τιμὴν. συνέβη δὲ καὶ ναῦλον | ἡμῖν προσάγεσθαι τοῦ Κρίτωνος πλοίου, ὃ ἐμισθώθη ἵνα εἰς Ἀλεξάν- | δρειαν καταχθῆι χόρτος (δραχμῶν) Ας· παραγενομένου γὰρ τοῦ πλ<οί>ου | ἐπὶ τὸν ὄρμον καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ κωλυσάντων κενὸν ἀπήλθεν. | ἀξιοῦμεν οὖν σε, ἐπειδὴ οὐθ' ἡμῖν ἐκποιεῖ ἀποδημεῖν | οὐτ' ἐκείνῳ ἐνθάδε παραγενέσθαι, γράψαι αὐτῷ ἀποστεῖλαι τοὺς | μελισσοουργοὺς καὶ τὸν κριθησόμενον ὑπὲρ αὐτοῦ, ὅπως | μὴ ἐκεῖ καταστασιασθῶμεν ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς | αἰσθήσει πῶς τοὺς λοιποὺς τοῦ<ς> ἐκ τοῦ νομοῦ διατίθῃσιν. Βλ. και Newberry, 1938: 31.

τους βασιλικούς υπαλλήλους του Αρσινοΐτη νόμου να μην μεταφέρουν τα σμήνη μελισσών, επειδή θα αναμιχθούν. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι Αιγύπτιοι διέθεταν μεγάλο αριθμό μελισσιών. Ο Ηρακλείδης έστειλε αντίγραφο εντολών από τον βασιλικό γραμματέα, στον αρχιφύλακα και στους υπαλλήλους του Πτολεμαϊκού βασιλείου, να μην επιτρέψουν στους μελισσοκόμους να εξάγουν τα σμήνη των μελισσών από τον νομό μέχρι να τους αποσταλεί νέα επιστολή. Σύμφωνα με τον πάπυρο: «Έτος εικοστό πρώτο, Χοιάχ εικοστός. Αντίγραφο εντολών. Ο Ηρακλείδης χαιρετά τους αρχιφυλακίτες και τους φυλακίτες στον Ηρακλεοπολίτη. Έχω επισυνάψει αντίγραφο της επιστολής του Πετειμούθου του βασιλικού γραμματέα. Μην επιτρέπετε σε κανένα από τους μελλισουργούς να εξάγουν κυψέλες από τον νομό μέχρι να λάβουν περαιτέρω οδηγίες από μένα. Χαίρε. Έτος εικοστό πρώτο, Χοιάχ δέκατος ένατος. Ο Πετειμούθης χαιρετά τον Ηρακλείδη επειδή συμβαίνει οι μελλισουργοί να μεταφέρουν τις κυψέλες μελισσών τους από τον Αρσινοΐτη (νομό) και να σμίγουν με τις κυψέλες μελισσών του Ηρακλεοπολίτη και αυτό δεν είναι δυνατό».⁷⁰⁶

Σύμφωνα με τον πάπυρο P.Cair.Zen.3.59467, του 3^{ου} αι. π.Χ. στη Φιλαδέλφεια, οι μελισσοκόμοι απειλούν τον βασιλιά πως δεν θα του αποδώσουν φόρο σε περίπτωση που ο κρατικός μηχανισμός αναλάβει τη μεταφορά των σμηνών⁷⁰⁷.

Τέλος, μια άλλη σημαντική λειτουργία που πρόσφεραν οι μελισσοκόμοι ήταν το κερδί της μέλισσας που το χρησιμοποιούσαν στην κατασκευή πλοίων.⁷⁰⁸ Το μέλι ήταν ένα σημαντικό αγαθό κατά την Ελληνιστική περίοδο, αφού ήταν το υποκατάστατο της ζάχαρης και η διαδεδομένη του χρήση διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην

⁷⁰⁶ P.Heid.VI 362,r1 1-15[(έτους) κα Χοι]άχ κ. αντίγραφον έντολών. | [Ηρα]κλείδης τοῖς ἐν τῶι Ἡρακλεοπολίτη | [ἀρχιφ]υλακίταις καὶ φυλακίταις χαίρειν. | [τῆς π]αρά Πετειμούθου τοῦ βασιλικοῦ | [γραμμ]ατέως ἐπιστολῆς ὑποτέθηκα | [ύμῖν] τὸ ἀντίγραφον. μηθένα οὖν τῶν | [μελισ]ουργῶν ἔατε ἐξάγειν ἐκ τοῦ | [νομο]ῦ σμήνη ἕως τοῦ παρ' ἡμῶν τι | [ἐπισ]ταλῆναι. | ἔρρωσθε. (έτους) κα Χοιάχ ιθ. vac. ? | [Πετ]ειμούθης Ἡρακλείδη χαίρειν. | [ἐπει]δὴ συμβαίνει τοὺς μελισ- | [σουρ]γοὺς μετάγοντας τὰ σμήνη εἰς τὸν | [Ἀρσι]νοίτην ἐπιμίσειν καὶ τὰ ἐκ τοῦ | [Ἡρα]κ[λ]εοπολίτου πρὸς τὸ μὴ δύνασθαι. Βλ. καὶ Bagnall καὶ Derrow, 2004: 155-156.

⁷⁰⁷ P.Cair.Zen.III 59467: Ζήνωνι χαίρειν οἱ μελλισουργοὶ οἱ ἐκ τοῦ Ἀρσινοίτου | νομοῦ. ἔγραψας περὶ τῶν ὑποζυγίων ἵνα παραγένηται | εἰς Φιλαδέλφειαν καὶ ἐργάσῃται ἡμέρας ι. ἤδη δε | ἔστιν αὐτοῖς ἡμέραι ἀφ' οὗ ἐργάζονται, τὰ δὲ μελίς- | σεια ἐν ἀγρῶι ἐριπται ἔρριπται καὶ ἔστιν ὁ καιρὸς τοῦ ἀνεγέγκαι | αὐτὰ καὶ οὐκ ἔχομεν ὑποζύγια ἀναγαγεῖν. οὐκ ὀ[λ]ίγον οὖν | φόρον φέρομεν τῶι βασιλεῖ. ἐὰν οὖν μὴ ὅτι τάχος ἀποστα- | λῆι τὰ ὑποζύγια, συμβήσεται τὰ τε μελίσεια ἀπολέσθαι | καὶ τὸν φόρον διαπυσεῖν. καὶ νῦν διαμαρτύρονται οἱ γεωργοὶ | διότι, τὸ ὕδωρ ἀφίομεν ἀφίεμεν καὶ τὰ ξύλα ἐμπυρίζομεν. ἐὰν οὖν | μὴ ἄρῃτε αὐτά, ἀπολεῖτε. δεόμεθα οὖν σου, εἴ σοι δοκεῖ, | ἡμῶν τὰ ὑποζύγια, ἵνα | ἄρωμεν. ὅταν δὲ | ἀράντων χρεῖαν ἔχης, παρεσόμεθα πάλιν. | εὐτύχει.

⁷⁰⁸ Rostovtzeff, 1922: 123.

καθημερινή ζωή του λαού της Αίγυπτου. Οι μελισσοκόμοι γνωρίζοντας ότι ο κλάδος της μελισσοκομίας απέφερε σημαντικά έσοδα στα ταμεία των Πτολεμαίων.

Το ψάρι, αν και ήταν σημαντικό αγαθό στη Μεσογειακή διατροφή, δεν κίνησε το συστηματικό ενδιαφέρον των Πτολεμαίων, παρόλο που ο ποταμός Νείλος, σύμφωνα με το Στράβωνα, είχε ποικιλία ψαριών. Τα πιο γνωστά είδη ψαριού που καταναλώνονταν στην Αίγυπτο ήταν ο οξύρυγχος, ο λεπιδωτός, ο λάτος, ο αλάβης, ο κορακίνος, ο χοίρος, ο φαγρώριος, ο σίλουρος, ο κιθαρός, η θρίσσα, ο κεστρεύς, ο λύχνος και η φύσα.⁷⁰⁹ Η πώληση του ψαριού οργανωνόταν είτε από το κράτος είτε από ιδιώτες. Τα κέρδη από την πώληση του ψαριού μοιράζονταν μεταξύ του βασιλιά και των ιδιωτών.⁷¹⁰ Από πάπυρο του 235 π.Χ. που βρέθηκε στο Τεπτούνις, πληροφορούμαστε για τον τρόπο διανομής και της πώλησης του ψαριού. Συγκεκριμένα, οι Τελώνες παραχωρούσαν άδεια ψαρέματος στους ψαράδες, αφού χωρίς κρατική άδεια κανένας δεν είχε το δικαίωμα να ψαρέψει. Οι Τελώνες φρόντιζαν να υπογράψουν το συμβόλαιο οι ψαράδες που τους επέτρεπε να ασκήσουν το επάγγελμα του ψαρά (*ίχθυική ώνη*). Οι ψαράδες έπρεπε να πληρώσουν στο βασιλικό στέμμα φόρο 25% απ' όλη τη συγκομιδή τους (*Τετάρτη αλιέων ή ίχθυικῶν*).⁷¹¹ Το έτος 138 π.Χ. στην πόλη του Διός, ο Ώρος και ο Σιεφμούς έδωσαν δύο τάλαντα, όπως και ο Τύβης, στη μεγάλη τράπεζα με σκοπό την αποπληρωμή του φόρου της τετάρτης.⁷¹²

Στη περίπτωση της παραγωγής μαλλιού αλλάζουν πάλι τα δεδομένα, καθώς δεν αποτελούσε βασιλικό μονοπώλιο, εφόσον η εκτροφή προβάτων δεν ελεγχόταν από το Πτολεμαϊκό κράτος. Οι ποιμένες είχαν τη δυνατότητα να πωλήσουν το ακατέργαστο

⁷⁰⁹ Στράβων XVII.2.4 *ίχθύες δ' ἐν τῷ Νείλῳ πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι χαρακτηῖρα ἔχοντες ἴδιον καὶ ἐπιχώριον, γνωριμώτατοι δὲ ὁ τε οξύρυγχος καὶ ὁ λεπιδωτός καὶ λάτος καὶ αλάβης καὶ κορακίνος καὶ χοῖρος καὶ φαγρώριος ὃν καὶ φάγρον καλοῦσιν, ἔτι σίλουρος κιθαρός θρίσσα κεστρεύς λύχνος φύσα βοῦς.*

⁷¹⁰ P.Tebt.III.1 701 86-91: *ια. Κόμων Ἀντισθένης Νικάνδρος Ἀρχιτίμοι. | δὸς τοῖς ἐκ Τέπτουος ἀλιεῦσι Πασῶτι | Παῶτος καὶ Πασῶτι Πάιτος εἰς δίκτυα | στατὰ (δραχμὰς) ν. τοῦτο δὲ ἀποδώσουσιν ἐκ τοῦ | α[ὐ]τῶν μέρους θρισσῶν εἰς σ τῶν κ (δραχμῶν). | Traces [Κόμων/ τὴν αὐτὴν.*

⁷¹¹ Rostovtzeff, 1941: 297.

⁷¹² BGU.VI 1313 (ἔτους) λγ Φαῶ(φι) τέ(τακται) ἐπὶ τὴν ἐν Διὸς [πό]λ(ει) τῆι | μεγ(άλῃ) τρά(πεζαν) (τετάρτης) ἀλιέων λγ (ἔτους) Ώρος καὶ | Σιεφμοῦς (τάλαντα) δύο Γωκε | (γίνονται) (τάλαντα) β Γωκε, Τῦβι (τάλαντα) δύο χ (γίνονται) (τάλαντα) β χ, Μεχ(εῖρ) (τάλαντον) ἐν | τετρακισ(χιλίας) (γίνονται) (τάλαντον) α Δ, Φαμε(νόθ) (τάλαντον) ἐν Ε[ωκ] | (γίνονται) (τάλαντον) α Εωκ, Παχῶν (τάλαντον) ἐν Γψ[νε] | (γίνονται) (τάλαντον) α Γψνε (γίνονται) (τάλαντα) ι. Κέφα(λος) τρα(πεζίτης) | (τάλαντα) ι Β.

μαλλί στην Αίγυπτο χωρίς κρατικούς περιορισμούς. Όμως, το κράτος επέβαλε στους ποιμένες την καταβολή δασμού 20% σε περίπτωση εισαγωγής μαλλιού.⁷¹³

Η παραγωγή μαλλιού δεν ελεγχόταν αυστηρά όπως φαίνεται και από το γράμμα μιας οικογένειας υφαντών που επιθυμούσε να εγκατασταθεί στη Φιλαδέλφεια τον 3^ο αι. π.Χ. για εξεύρεση εργασίας. Στον συγκεκριμένο πάπυρο η οικογένεια επισημαίνει, ότι μπορεί να κάνει χλαμύδες, χιτώνες, ζώνες και διάφορα γυναικεία ρούχα, ακόμη και να διδάξει το επάγγελμα σε άλλα άτομα που επιθυμούν.⁷¹⁴

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΩΝ

Το νομισματικό σύστημα που ακολούθησε η Πτολεμαϊκή δυναστεία διέφερε και ήταν μοναδικό σε σχέση με τα νομισματικά συστήματα των άλλων Ελληνιστικών Μοναρχιών και πόλεων. Οι Πτολεμαίοι δεν επιθυμούσαν μόνο να γίνουν μέλη του Ελληνιστικού κόσμου αλλά και να αποτελούν το κέντρο επιρροής του κόσμου αυτού.⁷¹⁵ Η επιβολή και η συλλογή φόρων και η δημιουργία κρατικών τραπεζών συνέβαλαν στον εκχρηματισμό της Αιγύπτου.⁷¹⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι η συλλογή των φόρων με τη χρήση του νομίσματος στις εμπορικές συναλλαγές, όπως και η δημιουργία τραπεζών ήταν άγνωστες ενέργειες για τους κατοίκους της Αιγύπτου πριν από την έλευση των Ελλήνων.

Η ευρεία χρήση του νομίσματος συνέβαλε στην αναβάθμιση των εμπορικών αγορών στην Αίγυπτο. Ο Manning τονίζει ότι η κοπή νομισμάτων δεν μπορεί να μην σχολιαστεί εφόσον ενσωματώνει την ιδέα του κόστους συναλλαγών και μέσω του νομίσματος μπορεί να υπολογιστεί το οποιοδήποτε κόστος. Η άνοδος της αγοράς ήταν στενά συνδεδεμένη με την κοπή νομισμάτων και αυτό οφείλεται στη διοικητική ιεραρχία που καθιέρωσαν οι Πτολεμαίοι.⁷¹⁷ Κύριο μέσο συναλλαγών στις Αιγυπτιακές αγορές ήταν το νόμισμα που εκδίδεται από το κράτος. Βέβαια ο Bingen θεωρεί ότι παρά την προσπάθεια των Πτολεμαίων, το νόμισμα δεν ήταν το μέσο που χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι της Αιγύπτου σε όλες τους τις συναλλαγές και δεν κατάφεραν να

⁷¹³ P.Hib.I 115 20: είκοστής έρεων Τρ[.]ν. [-ca.?- και -ca.?.

⁷¹⁴ PSI.IV 341 6-8: έργώμεθα δέ, έαντε βούληι, χλαμύδας, χιτώνας, ζώνας, ιμάτιον, ξιφιστήρα, | κირίας, γυναικεῖα σχιστούς, τεγίδια, συμμετρίαν, παραπήχη· και διδάσκειν δέ | τινας, έαν βουληι.

⁷¹⁵ Για την απόδοση των νομισμάτων των Πτολεμαίων, βλ. Nicolaou και Mørkholm, 1976: 26.

⁷¹⁶ Manning, 2010: 133.

⁷¹⁷ Manning, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2011: 301-302.

αντικαταστήσουν τις συναλλαγές σε είδος, ειδικά εντός των οικογενειακών δικτύων.⁷¹⁸ Η περιοχή της Θηβαΐδας δύσκολα προσαρμόστηκε στην εισαγωγή του νομίσματος στις συναλλαγές, επειδή οι ναοί κατείχαν μεγάλο μέρος κτηματικής γης.⁷¹⁹

Οι πλουσιότερες κοπές νομισμάτων στην Αίγυπτο έγιναν κατά τη βασιλεία των τεσσάρων πρώτων Πτολεμαίων. Οι κοπές νομισμάτων ήταν πλούσιες και περιλάμβαναν κοπές σε χρυσά, αργυρά και χάλκινα νομίσματα. Οι Πτολεμαίοι μέσα από τη νομισματοκοπεία θέλησαν να αυξήσουν τη δημόσια εικόνα τους και συνάμα να αυξήσουν την εξουσία τους. Το νομισματικό σύστημα ήταν μια ακόμα έκφανση του ελέγχου που ασκούσε ο βασιλιάς σε σχέση με τον έξω κόσμο.

Στην Αίγυπτο η παραγωγή χρυσών στατήρων και τετραδράχμων Αλεξανδρινού προτύπου άρχισαν είτε πριν είτε λίγο μετά την άφιξη του Πτολεμαίου ως Σατράπη της Αιγύπτου. Το νομισματοκοπείο της Αιγύπτου βρισκόταν στη Μέμφιδα, την αρχαία Αιγυπτιακή πρωτεύουσα, όπου διέμενε και ο Πτολεμαίος Α΄. Το 319 π.Χ. ο Πτολεμαίος Α΄ εισάγει αργυρό τετράδραχμο. Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται το κεφάλι του θεοποιημένου Αλέξανδρου με κέρας Άμμωνα, φορώντας δορά ελέφαντα και αιγίδα γύρω από τον λαιμό του. Στον οπισθότυπο του νομίσματος βρισκόταν ο ένθρονος Δίας και στο χέρι του να κρατά αετό. Την ίδια περίοδο κυκλοφορούσαν και Αλεξανδρινά τετράδραχμα. Από τη μια όψη ήταν το κεφάλι του Ηρακλή και από την άλλη όψη του Δία (**Παρ. II, Εικ. 23**), ωστόσο, ο τύπος αυτός σταμάτησε να παράγεται το 316 π.Χ.⁷²⁰

Μεγάλες αλλαγές στη νομισματική πολιτική του Πτολεμαίου Α΄ ως σατράπη πραγματοποιούνται μεταξύ των ετών 313 π.Χ. – 311 π.Χ. Κατά την πρώτη περίοδο 313/2 π.Χ. το κεφάλι του θεοποιημένου Αλέξανδρου γίνεται μεγαλύτερο, τα χαρακτηριστικά του προσώπου εξιδανικεύονται με περίτεχνο τρόπο και κλίμακα προστίθεται στην αιγίδα. Στον οπισθότυπο ο Δίας παραμένει, ωστόσο, στα τετράδραχμα της Αλεξάνδρειας εντοπίζεται ο Πτολεμαϊκός αετός πάνω σε κεραυνό. Το χάλκινο νόμισμα της περιόδου σχετίζεται με το αργυρό τετράδραχμο και εικάζεται ότι εισάγεται την ίδια περίοδο. Στη μια όψη απεικονίζεται ο θεοποιημένος κατακτητής Αλέξανδρος, με εξιδανικευμένα χαρακτηριστικά, με το κέρας του Άμμωνα, φορώντας

⁷¹⁸ Bingen, στο Maehler και Strocka, 1978: 212.

⁷¹⁹ Manning, 2010: 137.

⁷²⁰ Lorber I, 2018: 25.

μήτρα, ενώ από την άλλη όψη βρίσκεται ο ιστάμενος αετός με ανοικτά φτερά πάνω σε κεραυνό.

Η δεύτερη περίοδος νομισματικών αλλαγών του Πτολεμαίου Α΄ πραγματοποιείται το 312/1 π.Χ. Ο Πτολεμαίος Α΄ διατηρεί στη μπροστινή όψη του αργυρού τετραδράχμου το κεφάλι του Αλέξανδρου, αλλά στον εμπροσθότυπο εισάγει τη μορφή της Αθηνάς προμάχου με δόρυ και ασπίδα, με την επιγραφή ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΟΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ (Παρ. II, Εικ. 24). Η επιγραφή είναι σημαντική, ο Πτολεμαίος Α΄ γίνεται ο πρώτος διάδοχος που τοποθετεί το όνομά του σε νόμισμα. Μεταξύ των δύο περιόδων ο Πτολεμαίος Α΄ επέκτεινε το νομισματικό του σύστημα κόβοντας αργυρά και χάλκινα νομίσματα μικρότερης αξίας. Το σύστημα που καθιέρωσε ήταν κατάλληλο για την πληρωμή των μισθοφόρων. Τα νομίσματα των τριών και δύο οβολών εμφανίζονται μόνο τις χρονιές 312/1 π.Χ. Αντίθετα η παραγωγή ασημένιων δραχμών έπαυσε λίγα χρόνια αργότερα.⁷²¹

Οι χρυσοί στατήρες αποτελούν το πιο αιγιματικό νόμισμα της περιόδου που ήταν σατράπης ο Πτολεμαίος Α΄, εφόσον το εκδίδει σύμφωνα με τους αττικούς σταθμητικούς κανόνες. Στον χρυσό στατήρα στην εμπρόσθια όψη απεικονίζεται ο Αλέξανδρος, ως προστάτης του Πτολεμαϊκού στόλου με το κεφάλι του να παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά με αυτά του αργυρού τετραδράχμου και στο άλλο μέρος απεικονίζεται πλώρη πλοίου. Οι χρυσοί στατήρες εκδόθηκαν στην Αλεξάνδρεια μετά τη ναυτική εκστρατεία του 313 π.Χ., όταν ο Πτολεμαίος Α΄ κατέλαβε τη Σιδώνα.

Παρ' όλα αυτά ο Πτολεμαίος δεν επιθυμούσε να μνημονεύσει τις στρατιωτικές του νίκες, αλλά να τιμήσει τον Αλέξανδρο με την καθιέρωση της Αλεξάνδρειας ως νέας πρωτεύουσας του Πτολεμαϊκού κράτους.⁷²²

Το 310 π.Χ. μειώνεται το Πτολεμαϊκό αργυρό τετράδραχμο από 17.3 γραμμάρια σε 15.6 γραμμάρια.⁷²³ Η Lorber επισημαίνει ότι το βάρος του αργυρού νομίσματος ανερχόταν στα 15.7 γραμμάρια⁷²⁴ μια μείωση της τάξης του 9%.⁷²⁵ Το 294 π.Χ. το βάρος του αργυρού τετραδράχμου φτάνει τα 14.9 γραμμάρια. Η διαφορετικότητα του

⁷²¹ Lorber I, 2018: 25-26.

⁷²² Lorber I, 2018: 27.

⁷²³ Von Reden 2007: 38.

⁷²⁴ Lorber I, 2018: 27.

⁷²⁵ Mørkholm, 1991: 64.

νομίσματος του Πτολεμαίου καταδεικνύει μια συμβολική ενέργεια με τη νομιμότητα και την παρουσία του ίδιου του Βασιλιά επάνω στο νόμισμα. Ο Πτολεμαίος όταν ανέλαβε την εξουσία έθεσε ως προτεραιότητα να καταστήσει το νόμισμα της Αιγύπτου εμπορικά ευπρόσδεκτο στην περιοχή της Φοινίκης.⁷²⁶ Η κίνηση αυτή θεωρείτο πρωτοπόρα και σπουδαία, επειδή εφοδίασε την αγορά με χρήμα και βοήθησε το εμπόριο των караβανιών που βρισκόταν στα χέρια των Φοινίκων. Στο μπροστινό μέρος του νομίσματος απεικονιζόταν το κεφάλι του βασιλιά Πτολεμαίου Α΄ με διάδημα. Στο πίσω μέρος του νομίσματος έφερε τον Πτολεμαϊκό αετό, καθισμένος σε κεραυνό με ανοικτά τα φτερά και η κυκλική επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 25).⁷²⁷

Το 306 π.Χ., όταν ο Πτολεμαίος Α΄ ανακηρύχθηκε βασιλιάς εκδίδει μια σειρά χρυσών δίδραχμων και το νόμισμα αυτό από τη μια έφερε το κεφάλι του βασιλιά, φορώντας βασιλικό διάδημα, ενώ από στην άλλη όψη τον Αλέξανδρο σε άρμα τεσσάρων ελεφάντων, φέροντας την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 26). Το βάρος του ανερχόταν στα 7.15 γραμμάρια.⁷²⁸

Ο χρυσός στατήρας της Αθήνας ζύγιζε στα 8.6 γραμμάρια, μια μείωση της τάξης του 17%. Ο Πτολεμαίος Α΄ την ίδια περίοδο αύξησε την αξία του χρυσού και μείωσε την αξία του ασημένιου νομίσματος. Εισάγει το τρίχρυσο νόμισμα, όταν το ασημένιο μειώθηκε στα 3.57 γραμμάρια. Η αναλογία χρυσού και ασημένιου νομίσματος ήταν 1 προς 12.⁷²⁹ Σε αντίθεση με τον υπόλοιπο Ελληνιστικό κόσμο, όπου εξακολουθούσε η σχέση χρυσού και αργυρού να είναι 1 προς 10.⁷³⁰

Το 295 π.Χ. ο Πτολεμαίος Α΄ κόβει την πιο σπουδαία και πιο όμορφη σειρά των νομισμάτων της δυναστείας των Λαγιδών. Οι νέες κοπές νομισμάτων χρησίμευσαν ως το κύριο υπόδειγμα όλης της μεταγενέστερης νομισματοκοπίας των Πτολεμαίων. Παρουσιάζονται δέκα διαφορετικές κατηγορίες νομισμάτων, χρυσά πεντάδραχμα (Παρ. II, Εικ. 27), χρυσές ημίδραχμες (Παρ. II, Εικ. 28), αργυρά οκτάδραχμα (Παρ.

⁷²⁶ Σβορώνος, 1904: ρλ΄.

⁷²⁷ Σβορώνος, 1904: ριγ΄.

⁷²⁸ Για το διάδημα στο κεφάλι που έφεραν οι διάδοχοι μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας της Κύπρου, βλ. Von Reden 2007: 39.

⁷²⁹ Για τη νομισματική αλλαγή του χρυσού και αργυρού το 294 π.Χ., βλ. Lorber, I, 2018: 45. Mørkholm 1991: 65-67.

⁷³⁰ Le Rider, 1986: 41.

Π, Εικ. 29), αργυρά τετράδραχμα (**Παρ. Π, Εικ. 30**) και έξι κατηγορίες χάλκινων νομισμάτων ανάλογα με το μέγεθός τους, 32, 28, 20, 16, 14 και 11 χιλιοστών.⁷³¹ Τα χάλκινα νομίσματα της κατηγορίας 32, 28 και 20 χιλιοστών θεωρούνται τα σπουδαιότερα. Στη μια όψη από αποτυπώνουν το κεφάλι του Δία στεφανωμένο με δάφνη και στην άλλη όψη φέρουν αετό με ανοικτά φτερά με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (**Παρ. Π, Εικ. 31**).⁷³²

Ο Πτολεμαίος Β΄ Φιλάδελφος θεωρείται η σπουδαιότερη φυσιογνωμία του Ελληνιστικού κόσμου με τα οικονομικά μέτρα που έλαβε για την οικονομική ευμάρεια της Αιγύπτου και την εξαγγελία των εισοδηματικών νόμων. Ο Αππιανός χαρακτηρίζει τον Πτολεμαίο Β΄, ως τον πιο επιβλητικό και ευρηματικό βασιλιά του οίκου των Πτολεμαίων.⁷³³ Υπήρξε ο βασιλιάς που φρόντισε το όνομα της οικογένειάς του να παραμείνει άφθαρτο στους αιώνες. Φρόντισε να μετονομάσει τους γονείς του Θεούς Σωτήρες, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης. Ο πατέρας του Πτολεμαίος Α΄ λατρεύεται ως θεός στην Αίγυπτο λίγο μετά την άνοδο του Πτολεμαίου Β΄. Ο Πτολεμαίος Β΄ εισάγει το 279 π.Χ. γιορτή προς τιμή των γονιών του με την ονομασία Πτολεμαία. Τα Πτολεμαία ήταν γιορτή αντάξια των Ολυμπιακών αγώνων, στην οποία ο Πτολεμαίος Β΄ επιδείκνυε τα πλούτη του και την ισχυρή του δύναμη.

Ο ίδιος εξέδωσε αρχικά πανομοιότυπα νομίσματα με αυτά του Πτολεμαίου Α΄. Κατάργησε τα χρυσά τριώβολα, αργυρά οκτάδραχμα και τα χάλκινα των 32 και 14 χιλιοστών, διατηρώντας τα χρυσά πεντάδραχμα, αργυρά τετράδραχμα, όπως επίσης και τα χάλκινα νομίσματα των 28 και 22 χιλιοστών. Στα τέλη της δεκαετίας του 270 π.Χ., ο Πτολεμαίος Β΄ διέταξε σημαντική μεταρρύθμιση στο χρυσό νόμισμα, εισάγοντας το μναίειον αντίστοιχο του τρίχρυσου νομίσματος του Πτολεμαίου Α΄. Το νέο νόμισμα διέθετε μεγαλύτερη αξία από το τρίχρυσο νόμισμα, αφού ήταν ισοδύναμο με 100 δραχμές. Οι νέες μεταρρυθμίσεις της νομισματικής πολιτικής του Πτολεμαίου Β΄ είχε ως αποτέλεσμα την αναλογία του χρυσού νομίσματος προς το αργυρό να φτάσει στο 1:13, αφού κάθε δραχμή υπολογίζεται στα 3.57 γραμμάρια⁷³⁴.

⁷³¹ Σβορώνος 1904: ριδ΄-ριε΄. Mørkholm, 1991: 66.

⁷³² Σβορώνος 1904: ριε΄.

⁷³³ Αππιανός Praef.10.

⁷³⁴ Για την αναλογία χρυσού και αργυρού νομίσματος, βλ. Lorber I, 2018: 105. Η Von Reden τονίζει ότι οι Πτολεμαίοι προσπάθησαν να μειώσουν την αξία του αργυρού και να αυξήσουν την αξία του χρυσού. Η Αίγυπτος είχε αφθονία χρυσού, εξαιτίας των ορυχείων, που βρίσκονταν στη Νουβία κάτι αντίστοιχο δεν συνέβαινε και με το αργυρό, εφόσον τα αποθέματα ήταν ελάχιστα: Von Reden, 2007: 41.

Το 272/1 π.Χ., ο Πτολεμαίος Β΄ κυκλοφόρησε χρυσά και αργυρά νομίσματα που δήλωναν από τη μια τη λατρεία του πατέρα του Πτολεμαίου Α΄ και της μητέρας του Βερενίκης Α΄, ενώ από την άλλη τη λατρεία των αδελφών θεών. Τα νομίσματα έφεραν τις συζευγμένες κεφαλές του βασιλικού ζεύγους Πτολεμαίου Β΄ και Αρσινόης Β΄ με την επιγραφή ΑΔΕΛΦΩΝ, ενώ στην άλλη όψη απεικονίζονταν τα κεφάλια των γονιών τους με την επιγραφή ΘΕΩΝ (Παρ. ΙΙ, Εικ. 32-33). Την ίδια χρονική περίοδο εκδόθηκαν αργυρά τετράδραχμα σταθερών τύπων με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ.⁷³⁵

Το 270 π.Χ. ο Πτολεμαίος Β΄ έκοψε νομίσματα προς τιμή της με σκοπό να την αποθεώσει. Εκδίδει αργυρά δεκάδραχμα στο όνομα της Αρσινόης Φιλαδέλφου που είχαν από τη μια το κεφάλι της Αρσινόης Β΄ με καλύπτρα, στεφάνι και σκήπτρο, ενώ στον οπισθότυπο έφεραν το κέρασ της αμάλθειας με την επιγραφή ΑΡΣΙΝΟΗΣ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ (Παρ. ΙΙ, Εικ. 34-35). Το 261/0 π.Χ. προσθέτει σειρά χρυσών μναίων προς τιμή της θεοποιημένης βασίλισσας, τα οποία είναι όμοια με εκείνα των αργυρών δεκαδράχμων. Η εισαγωγή του χρυσού μναίου προς τιμή της Αρσινόης Β΄ μπορεί να συσχετιστεί με την απόφαση να αποσυρθεί από την κυκλοφορία το τρίχρυσο νόμισμα, κάτι που εντοπίζουμε στον πάπυρο P.Cair.Zen.I 59021.⁷³⁶

Το μναίειον που έχει κόψει ο Πτολεμαίος Β΄ αποδεικνύει τη νομισματική πολιτική που ακολουθούσαν οι Πτολεμαίοι. Το διάταγμα στο οποίο αναφέρεται ο Δημήτριος στο απόσπασμα παρακάτω, αφορά την υποχρεωτική ανταλλαγή των ξένων νομισμάτων τα οποία κουβαλούσαν οι ξένοι έμποροι και τα οποία ήταν σύμφωνα με τον αττικό σταθμητικό κανόνα. Οι Πτολεμαίοι υιοθέτησαν ένα σταθμητικό κανόνα ελαφρύτερο σε σχέση με τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στα άλλα βασίλεια των Ελληνιστικών χρόνων, καθιερώνοντας μια διαφορετική σχέση μεταξύ χρυσού-αργυρού. Η δυναστεία των Λαγιδών επέβαλλε την υποχρεωτική ανταλλαγή των ξένων νομισμάτων με δικά τους νομίσματα, όπως επίσης και την αποκλειστική κυκλοφορία του νομίσματος σε ολόκληρο το βασίλειό τους.

Σύμφωνα με τον πάπυρο: *«Ο Δημήτριος στέλνει χαιρετισμούς στον Απόλλωνα. Όλα είναι καλά, εάν είσαι σε καλή υγεία και τα υπόλοιπα βαίνουν καλώς. Και εγώ, ακριβώς όπως*

⁷³⁵ Σβορώνος 1904: σα΄-σβ΄. Για τα χρυσά πεντάδραχμα, βλ. Lorber I, 2018: 106.

⁷³⁶ Σβορώνος 1904: σα΄-σγ΄. Lorber I, 2018: 107-108.

σας έγγραφα για μένα να προσέχετε και έλαβα 57.000 χρυσά νομίσματα και τα οποία αφού έκοψα σε νόμισμα τα έδωσα πίσω. Θα δεχθούμε και μεγαλύτερη ποσότητα, αλλά όπως σου έγγραφα νωρίτερα, οι ξένοι που έρχονται με πλοία και οι έμποροι και οι άλλοι φέρνουν το τοπικό τους νόμισμα από καθαρό μέταλλο και τα χρυσά πεντάδραχμα προκειμένου να μετατραπούν σε νέο νόμισμα, σύμφωνα με το διάταγμα που μας προτρέπει να τα λαμβάνουμε και να τα κόβουμε σε νέο νόμισμα. Ωστόσο, καθώς αυτό ο Φιλάρετος δεν μου επιτρέπει να τα δέχομαι, επειδή δεν γνωρίζουμε σε ποιον να κάνουμε αναφορά σχετικά με αυτά και είμαστε υποχρεωμένοι να μην τα δεχόμαστε... Και οι άνθρωποι είναι αγανακτισμένοι, επειδή ούτε οι τράπεζες, αλλά ούτε και εμείς δεχόμαστε το χρυσό τους, αλλά ούτε μπορούν να το στείλουν στη χώρα, προκειμένου για την αγορά προϊόντων, αλλά υποστηρίζουν, ότι δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν το χρυσό τους και μένει ακρησιμοποίητος και υφίστανται όχι μικρή ζημιά, αφού έχουν ζητήσει να τους σταλεί και από το εξωτερικό δεν είναι σε θέση να το διαθέσουν εύκολα σε άλλους ακόμα και στη χαμηλότερη τιμή. Οι κάτοικοι της πόλης χρησιμοποιούν το φθαρμένο τους χρυσό με δυσκολία. Επειδή κανένας από αυτούς δεν γνωρίζει σε ποιον να αποταθεί και πληρώνοντας ελάχιστα τέλη να λάβει σε αντάλλαγμα είτε καλό χρυσό ή ασήμι. Τα πράγματα προς το παρόν είναι έτσι, βλέπω το εισόδημα του βασιλιά να παθαίνει ζημιά. Στα έχω γράψει λοιπόν αυτά για να τα γνωρίζεις και αν θεωρείς καλό να γράψεις στον βασιλιά σχετικά με το παρόν και σε εμένα σε ποιον να αναφερθώ σχετικά με αυτά. Επειδή θεωρώ ότι είναι ευεργετικό, αν όσο το δυνατόν περισσότερο χρυσό εισαχθεί από το εξωτερικό και το νόμισμα του βασιλιά να είναι πάντα καλό και καινούργιο, χωρίς να επιβαρύνεται ο ίδιος από οποιαδήποτε έξοδα. Τώρα, σε σχέση με τον τρόπο που αντιμετωπίζονται εδώ από ορισμένα άτομα, δεν θα ήθελα να σας γράψω, αλλά μόλις φτάσετε θα ακούσετε. Γράψε μου σχετικά με αυτά τα θέματα, για να ενεργήσω ανάλογα. 28^ο έτος, 15 Γορπιαίου. Προς τον Απολλώνιο. Από το Δημήτριο»

Το 258 π.Χ. ο Δημήτριος (υπεύθυνος του νομισματοκοπείου της Αλεξάνδρειας) απέστειλε γράμμα προς τον Διοικητή Απολλώνιο, επικεφαλή της οικονομικής διοίκησης, που είχε έδρα την Αλεξάνδρεια.⁷³⁷ Ο Δημήτριος πληροφορεί τον Απολλώνιο για τη σύγχυση που προκάλεσε η κοπή νέου νομίσματος από τον Πτολεμαίο Β' Φιλάδελο, του μναίειου, σε αντικατάσταση των Πτολεμαϊκών τρίχρυσων νομισμάτων. Ενώ έχει ήδη ξανά κόψει σε νόμισμα 57.000 χρυσά νομίσματα,

⁷³⁷ P.Cair.Zen.I 59021 (Παρ. I, αρ. 1). Βλ. και Austin, 2006: 535-536.

ένας αξιωματούχος ο Φιλάρετος, του απαγορεύει να συνεχίσει. Ο Φιλάρετος πιθανότατα να κατείχε ανώτερο αξίωμα από τον Δημήτριο, χωρίς να έχει επιβεβαιωθεί η ταυτότητά του. Αυτά που δεν είχε καταστεί δυνατόν να ανταλλαχθούν είναι το επιχώριον νόμισμα και τα τρίχρυσα που έφερναν μαζί τους οι ξένοι που έρχονταν στην Αλεξάνδρεια. Ωστόσο, προβλήματα στις εμπορικές συναλλαγές εκτός από τους ξένους εμπόρους και ναυκλήρους αντιμετώπισαν και οι κάτοικοι της Αλεξάνδρειας. Οι Αλεξανδρινοί είχαν στην κατοχή νομίσματα του παλαιότερου τύπου νομίσματος και διαμαρτύρονταν, επειδή δεν τους ήταν πλέον χρήσιμα. Τα νομίσματα παλαιού τύπου παραδίδονταν στο νομισματοκοπείο της Αλεξάνδρειας για να ανταλλαγούν με τα ναιμία. Οι συναλλαγές εντός των ορίων της Αιγύπτου γίνονταν αποκλειστικά με τις νέες κοπές νομίσματος και ταυτόχρονα απαγορευόταν η χρήση ξένων νομισμάτων.⁷³⁸

Οι ξένοι έμποροι που κατέφθαναν στην Αλεξάνδρεια αλλά και οι ξένοι ναυτικοί πράκτορες, έφερναν μαζί τους το τοπικό τους νόμισμα και Πτολεμαϊκά τρίχρυσα. Όσοι έρχονταν από περιοχές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των Πτολεμαίων ή αποτελούσαν εξωτερικές τους κτήσεις, στην κατοχή τους είχαν Πτολεμαϊκά νομίσματα και μεταξύ αυτών τα τρίχρυσα. Σύμφωνα με τον Le Rider οι έμποροι και οι ξένοι ναυτικοί πράκτορες δεν προέρχονταν μόνο από την Αίγυπτο και τις Πτολεμαϊκές κτήσεις αλλά και από άλλα μέρη του Ελληνιστικού κόσμου και για όλους αυτούς το επιχώριον νόμισμα είναι εκείνο που κυκλοφορούσε στην πατρίδα τους.⁷³⁹

Εκτός από το νομισματοκοπείο, ούτε οι τράπεζες αποδέχονταν το νόμισμα των ξένων με αποτέλεσμα αυτοί να μην μπορούν να κάνουν τις εμπορικές συναλλαγές που ήθελαν. Έτσι, οι άνθρωποι αγανακτούσαν, γιατί τόσο τα νομισματοκοπεία, όσο και οι τράπεζες, τηρούσαν σκληρή στάση απέναντι τους. Οι έμποροι μη έχοντας στα χέρια τους το τοπικό νόμισμα δεν θα μπορούσαν να στείλουν εμπορεύματα στην πατρίδα τους. Ο Πτολεμαίος Β΄ θεσπίζοντας τα παραπάνω ζημίωνε τους ξένους εμπόρους, καθώς τα Πτολεμαϊκά τρίχρυσα που έφερναν από το εξωτερικό δεν χρησιμοποιούνταν πια ως μέσο ανταλλαγής.

Ο εμπορικός κόσμος επέλεγε να κάνει τις εμπορικές συναλλαγές του στην Αίγυπτο, επειδή τα αγαθά εκεί ήταν πιο φθηνά. Ο βασιλιάς γνωρίζει ότι τα οφέλη που θα αποκομίσουν από την πώληση των Αιγυπτιακών προϊόντων στην πατρίδα τους ήταν

⁷³⁸ Στεφάνου, στο Ανεζίρη, 2009: 243-245.

⁷³⁹ Le Rider, 1986: 50-51.

περισσότερα από αυτά που έχαναν στην ισοτιμία. Οι έμποροι είχαν τη δυνατότητα να αγοράσουν περισσότερα αγαθά με ένα πολεμαϊκό τετράδραχμο παρά με ένα νόμισμα αττικού βάρους. Μπορεί οι έμποροι να ήταν χαμένοι στις συναλλαγές τους στην Αίγυπτο, ωστόσο παρουσίαζαν κέρδος στην πώληση των αγαθών τους στην πατρίδα τους.⁷⁴⁰

Αναμφίβολα, ο πάπυρος είναι κομβικός για την κατανόηση της πολιτικής της υποχρεωτικής μετατροπής των νομισμάτων που εφαρμόστηκε κατά τη βασιλεία του Πτολεμαίου Β΄. Η Παναγοπούλου πρεσβεύει ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μελετητών αποφεύγει να υπεισέλθει σε λεπτομέρειες επί της ουσίας και περιορίζεται σε γενικότητες. Η ανάγνωση του στίχου 16 του παπύρου είναι αμφιλεγόμενη και εικάζει ότι η σωστή ανάγνωση του παπύρου είναι «φιάλας τούδε» και όχι «Φιλάρετου δέ».⁷⁴¹

Είχαν κάνει την ανάγνωση από το 1919 ο Edgar⁷⁴² και ο Reinach⁷⁴³ διορθώνοντας σε «Φιλάρετου δέ», αλλά ο Richter το 1992 επαναπρότεινε τη φράση «φιάλας τούδε». Σε περίπτωση που η αποκατάσταση είναι «φιάλας δε» τότε εγείρεται ένα νέο ζήτημα, το ζήτημα έγκειται στο ότι ο Δημήτριος δεν μπορούσε να κάνει δεκτές τις φιάλες που έφερναν, αφού δεν υπήρχε κάποιο αρμόδιο γραφείο. Ο Δημήτριος τονίζει στον Απολλώνιο τη μη αποδοχή χρυσών φιάλων και θεωρεί ότι ήταν μεγάλες απώλειες για τα βασιλικά έσοδα. Έτσι, προτείνει την προσθήκη της συμπληρωματικής διάταξης στο βασιλικό πρόσταγμα και προβλέπει την αποδοχή χρυσών αγγείων, φιάλων και την ανταλλαγή τους με επιχώρια χρυσά νομίσματα, ωστόσο η πρόταση δεν έγινε καθολικά αποδεκτή. Όσον αφορά την ταυτότητα του Φιλάρετου δεν έχει διευκρινιστεί και δεν μπορεί να μην αναρωτηθεί κανείς τι αξίωμα είχε ο Φιλάρετος, ώστε να απαγορεύει την εφαρμογή του προστάγματος. Πιθανόν να μπορούσε να ταυτιστεί με τον διευθυντή ή είχε κάποιο άλλο οικονομικό αξίωμα. Από τους στίχους 40-46 καταλήγουμε ότι η απαγόρευση του Φιλάρετου για την εφαρμογή του προστάγματος ανακόπτει παρά να

⁷⁴⁰ Για τα οικονομικά οφέλη που είχαν οι έμποροι ανταλλάσσοντας το νόμισμα τους με το Πτολεμαϊκό, βλ. Le Rider και De Gallatay 2006: 146-148. Στεφάνου, στο Ανεζίρη, 2009: 247.

⁷⁴¹ Panagopoulou, 2016: 183.

⁷⁴² Edgar, 1919: 169-171. Edgar, 1925: 40-43.

⁷⁴³ Reinach, 1928.

εισάγει την καλή ποιότητα χρυσού στο βασίλειο των Πτολεμαίων, ώστε ο βασιλιάς να εκδίδει καλό νόμισμα.⁷⁴⁴

Δυο παράμετροι για την Παναγοπούλου, η οποία συμφωνεί με την αποκατάσταση «φιάλας τούδε», είναι ο εξαιρετικά περιορισμένος όγκος χρυσού που κόπηκε σε νόμισμα στον Ελληνιστικό κόσμο, ενώ οι αντίστοιχες κοπές των διαδόχων της Αθήνας, της Ρόδου και ακόμα της Ρώμης ήταν εξαιρετικά ευάριθμες. Οι κοπές χρυσών νομισμάτων των δύο πρώτων Πτολεμαίων ήταν περιορισμένες και επιθυμούσαν την εισαγωγή όσο το δυνατό περισσότερου χρυσού. Η αποδοχή χρυσών φιάλων θα επέτρεπε στην αύξηση και διασφάλιση του πολυτιμότερου μετάλλου των Πτολεμαίων, εξάλλου η χρήση φιάλων στην αρχαιότητα δεν αποτελεί ξένη πρακτική⁷⁴⁵. Δεν αποκλείεται η ανταλλαγή και αργυρών φιάλων με χρυσά Πτολεμαϊκά νομίσματα στο μέτρο που η ανταλλαγή αργύρου με χρυσό συνεπαγόταν κέρδος 4% για τους συναλλασσόμενους σε χρυσό.⁷⁴⁶

Η Παναγοπούλου επισημαίνει τις δύο εκδοχές του πατύρου: η πρώτη εκδοχή είναι ότι ο Φιλάρετος απαγορεύει στον υπάλληλο Δημήτριο την εφαρμογή του προστάγματος και γράφει στον Απολλώνιο γιατί φοβάται τον ανώτερο του. Η δεύτερη εκδοχή είναι ότι το πρόσταγμα δεν επιτρέπει στον υπάλληλο να κάνει αποδεικτές τις φιάλες και οι υπάλληλοι δεν έχουν σε ποιον να αποταθούν, επισημαίνοντας ο Δημητρίος ότι αυτή η πολιτική ήταν επιζήμια για τα βασιλικά έσοδα και προτρέπει τον Απολλώνιο να γράψει στο βασιλιά για το θέμα αυτό και να ορίσει κάποιο υπεύθυνο. Όσον αφορά τη δεύτερη εκδοχή είναι πιο ελκυστική και αποκτά η επιγραφή περισσότερο νόημα, αφού συμφέρει το κράτος να εισάγεται πολύς χρυσός από το εξωτερικό, ώστε το νόμισμα του βασιλιά να είναι πάντοτε καλής ποιότητας, χωρίς αυτός να προβαίνει σε κανένα έξοδο⁷⁴⁷.

Ο Πτολεμαίος Β΄ με το πιο πάνω διάταγμα εισήγαγε ένα αυστηρό σύστημα δημοσιονομικών ανταλλαγών, εφαρμόζοντας διάφορα επίπεδα των πράξεων ανταλλαγής. Δεν επέτρεπαν τη χρήση ξένων νομισμάτων εντός των ορίων της

⁷⁴⁴ P.Cair. Zen. I 59021 40-46: ἐπὶ τίνα τὴν ἀναφορὰν περὶ τούτων | ποιῶμαι. συμφέρειν γὰρ ὑπολαμβάνω | ἐὰ[ν] καὶ ἐκ τῆς ἔξοθεν χώρας χρυσίον | ὅτι πλείστον εἰσάγεται καὶ τὸ νό- | μισμα.τ[ὸ].τ[ο]ῦ [β]ασιλέως καλὸν καὶ | καινὸν ἢ διὰ παντός, ἀνηλώματ[ος] | μηθενὸς γινομένου αὐτῶι. Βλ. καὶ Panagoroulou, 2016: 183-184.

⁷⁴⁵ Panagoroulou, 2016: 185-187.

⁷⁴⁶ Οι Le Rider και De Gallatay υποστηρίζουν ότι οι συναλλαγές σε χρυσό αντι για αργυρό απέφεραν ένα κέρδος: Le Rider και De Gallatay, 2006: 144.

⁷⁴⁷ Panagoroulou, 2016: 188.

επικράτειάς τους παρά μόνο το δικό τους νόμισμα. Για τον λόγο αυτό οι έμποροι και οι ξένοι ναυτιλιακοί πράκτορες όταν έμπαιναν σε περιοχές ή κτήσεις που βρίσκονταν στη δικαιοδοσία των Πτολεμαίων έπρεπε να μετατρέψουν το νόμισμά τους σύμφωνα με τα Πτολεμαϊκά πρότυπα και σταθμά.

Το κράτος αντλούσε εύκολα χρυσό και άργυρο από τα κρατικά νομισματοκοπεία που ήταν υπεύθυνα για το λιώσιμο των ξένων νομισμάτων. Τα ξένα νομίσματα αποτελούνταν από μέταλλα όπως χρυσό και άργυρο, μέταλλα δυσεύρετα κατά την περίοδο αυτή. Η Αίγυπτος δεν διέθετε πηγές αργύρου σε σχέση με την Ανατολή και την κεντρική Ελλάδα, εξαιτίας του Λαυρίου. Τα αποθέματα στο Λαύριο εξαντλούνται στα τέλη του 1^{ου} αι. π.Χ.⁷⁴⁸ Το αργυρό νόμισμα είχε μεγάλη διάδοση στα περιβάλλοντα των πόλεων παρά σε αγροτικές περιοχές.⁷⁴⁹ Τα ορυχεία αργύρου ήταν στενά συνδεδεμένα με τη δύναμη και τον πλούτο των βασιλείων και η επεξεργασία του αργύρου σε νόμισμα συνέβαλε στην ανάπτυξη των εμπορικών αγορών του Ελληνιστικού κόσμου, όπως επίσης και για την πληρωμή των μισθών των στρατιωτών.⁷⁵⁰

Ο Πτολεμαίος Β΄ συνέχισε και έκοψε οκτώ διαφορετικές κατηγορίες χάλκινων νομισμάτων. Τα χάλκινα κέρματα ήταν 48 (Παρ. II, Εικ. 36), 42 (Παρ. II, Εικ. 37), 36 (Παρ. II, Εικ. 38), 30 (Παρ. II, Εικ. 39), 24 (Παρ. II, Εικ. 40) και 20 (Παρ. II, Εικ. 41), 18 (Παρ. II, Εικ. 42) και 16 χιλιοστών. Η πρώτη σειρά μόνο έφερε την επιγραφή στο πίσω μέρος ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ, ενώ οι υπόλοιπες σειρές ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Πέντε από τις οκτώ σειρές απεικόνιζαν το κεφάλι του Άμμωνα κερασοφόρου με στρόφιο και κάλυκα λωτού. Οι άλλες δυο κατηγορίες νομισμάτων ήταν πανομοιότυπες με τα σατραπικά νομίσματα του Πτολεμαίου Α΄. Στον οπισθότυπο των χάλκινων νομισμάτων απεικονιζόταν ο αετός πάνω σε κεραυνό, είτε τα φτερά του ήταν ανοικτά, είτε κλειστά.⁷⁵¹

Ο Πτολεμαίος Γ΄ Ευεργέτης κατάργησε δέκα κατηγορίες των κερμάτων του πατέρα του. Εξέδωσε χρυσά οκτάδραχμα που έφεραν τα δύο ζευγάρια των Πτολεμαίων με μόνη διαφορά από το νόμισμα του Πτολεμαίου Β΄ ήταν ότι το ζευγάρι των γονιών του

⁷⁴⁸ Panagoroulou, 2007: 318-319.

⁷⁴⁹ Panagoroulou, 2007: 331.

⁷⁵⁰ Panagoroulou, 2007: 334-335.

⁷⁵¹ Mørkholm 1991: 104-105. Von Reden, 2007: 64-65. Lorber I, 2018: 111.

είχε την επιγραφή ΘΕΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ και όχι ΑΔΕΛΦΩΝ (Παρ. II, Εικ. 42-43). Με το συγκεκριμένο νόμισμα ο Πτολεμαίος Γ΄ θέλησε να αποδώσει θεϊκές τιμές στους γονείς του.⁷⁵²

Η χαρακτηριστικότερη κατηγορία νομισμάτων που εξέδωσε ο Πτολεμαίος Γ΄ ήταν η σειρά που έφεραν το κεφάλι της γυναίκας του βασίλισσας Βερενίκης Β΄.⁷⁵³ Την κατηγορία αυτή αποτελούσαν χρυσά δεκάδραχμα, πεντάδραχμα και χρυσές δραχμές και ημίδραχμες, όπως επίσης και διάφορες σειρές αργυρών νομισμάτων. Τόσο στα χρυσά όσο και στα αργυρά νομίσματα στον εμπροσθότυπο έφεραν το κεφάλι της βασίλισσας Βερενίκης Β΄ και στον οπισθότυπο ήταν το κέρασ της αμάλθειας με καρπούς και ταινία με την επιγραφή ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ (Παρ. II, Εικ. 44).

Αξιοσημείωτο της σειράς αυτής είναι ότι οι κοπές των νομισμάτων έγιναν σύμφωνα με τους αττικούς σταθμητικούς κανόνες⁷⁵⁴. Ο Hazzard επισημαίνει ότι ο Πτολεμαίος Γ΄ χρησιμοποίησε τη σειρά αυτή για εξωτερικούς σκοπούς και μόνο⁷⁵⁵. Τα χάλκινα νομίσματα του Πτολεμαίου Γ΄ ανέρχονταν σε δέκα κατηγορίες των 43-5, 40, 35, 30, 27, 25, 20, 17, 16 και 13 χιλιοστών. Απεικόνιζαν στον εμπροσθότυπο το κεφάλι του Άμμωνα ή του Δία ή του Αλεξάνδρου. Στον οπισθότυπο έφεραν πάντοτε τον αετό άλλοτε με κλειστά και άλλοτε με ανοικτά τα φτερά. Μερικά από τα νομίσματα έφεραν το κέρασ της αμάλθειας στον ώμο του αετού (Παρ. II, Εικ. 45).⁷⁵⁶

Ο Πολύβιος προς τη σύνεση και τη δράση των τριών πρώτων βασιλέων αντιπαραβάλλει την πολιτική ολιγωρία, τη ραθυμία και τους απρεπείς έρωτες του Πτολεμαίου Δ΄ Φιλοπάτορα.⁷⁵⁷ Κατά τη βασιλεία του Πτολεμαίου Δ΄ νέοι τύποι νομισμάτων υιοθετούνται στην Αλεξάνδρεια. Κόβονται χρυσά οκτάδραχμα που πιθανόν να κυκλοφόρησαν από τον Πτολεμαίο Γ΄. Στον εμπροσθότυπο του νομίσματος απεικονιζόταν το κεφάλι του Πτολεμαίου Δ΄ με θεϊκά σύμβολα, ενώ στον οπισθότυπο

⁷⁵² Σβορώνος, 1904: σκη΄.

⁷⁵³ Για τις κοπές νομισμάτων προς τιμή της βασίλισσας Αρσινόης Β΄ Φιλάδελφου, βλ. Mørkholm, 1991: 54. Meadows και Shipton, 2001: 83.

⁷⁵⁴ Lorber I, 2018: 153.

⁷⁵⁵ Hazzard, 1995: 5.

⁷⁵⁶ Για την κοπή χάλκινων νομισμάτων στη βασιλεία του Πτολεμαίου Γ΄ Ευεργέτη, βλ. Mørkholm 1991: 106-107 και Von Reden: 2007: 67-69. Lorber I, 2018: 157.

⁷⁵⁷ Πολύβιος V.34.10-11 ό δέ προειρημένος βασιλεύς όλιγώρως έκαστα τούτων χειρίζων διά τούς απρεπείς έρωτας και τας άλόγους και συνεχείς μέθας, εικότως έν πάνυ βραχει χρόνω και της ψυχής άμα και της άρχης επιβούλους εύρε και πλείους.

έφερε το κέρασ της αμάλθειας περιτυλιγμένο με διάδημα (Παρ. II, Εικ. 46).⁷⁵⁸ Ο βασιλιάς εισήγαγε νέους τύπους αργυρών τετραδράχμων με συζευγμένες τις κεφαλές του Σαράπιδος και της Ίσιδας. Στον οπισθότυπο του νομίσματος απεικονιζόταν ο αετός με κλειστά φτερά το κέρασ της αμάλθειας με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 47).⁷⁵⁹ Οι μορφές του Σαραπίδος και της Ίσιδας αποτελούν νομισματική καινοτομία, εφόσον δεν τους συναντάμε στις κοπές των πρώτων Πτολεμαίων. Ωστόσο, αρκετοί μελετητές υποστηρίζουν ότι ο Πτολεμαίος Δ΄ δεν συνδεόταν μόνο με μια θεότητα, αλλά με περισσότερες.⁷⁶⁰

Ο Πτολεμαίος Δ΄ κυκλοφόρησε διαφόρων τύπων χάλκινων νομισμάτων, 40, 30 και 25 χιλιοστών. Στην εμπρόσθια όψη των κερμάτων των 40 και 30 χιλιοστών απεικονίζεται το κεφάλι του Άμμωνα. Στην πίσω όψη του νομίσματος των 40 χιλιοστών είναι ο αετός με ανοικτά φτερά, ενώ στο κέρμα των 30 χιλιοστών βρίσκεται αετός με κλειστά φτερά και δύο κέρατα στον ώμο. Τα δύο νομίσματα φέρουν την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 48). Το νόμισμα 25 χιλιοστών έφερε το κεφάλι του Πτολεμαίου Α΄ στον εμπροσθότυπο, ενώ στον οπισθότυπο εντοπίζεται το κεφάλι της Λιβύης μετά κλάδου συλφίου και δυο κέρατα με την επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ (Παρ. II, Εικ. 49-50).⁷⁶¹

Στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ. παρατηρείται μια σημαντική νομισματική αλλαγή στην Αίγυπτο σχετικά με την αξία των χάλκινων δραχμών. Άξιο προσοχής αποτελεί το γεγονός ότι οι αναφορές σε αργυρά νομίσματα είναι ελάχιστες. Στον πάπυρο UPZ.I 149⁷⁶² σε εμπορικό ιδιωτικό λογαριασμό η αγορά ενός ασημένιου στατήρα (τετραδράχμου) ισούται με 16 χάλκινες δραχμές, δηλαδή η αξία του χαλκού μειώνεται σε σχέση με την αξία που είχε τον 3^ο αι. π.Χ.

Ο πάπυρος BGU VII 1532⁷⁶³ έχει ερμηνευτεί από μερικούς μελετητές ότι το χρυσό μναίειον άξιζε πάνω από 7.200 χάλκινες δραχμές, η οποία είναι μία αυξημένη ισοτιμία σε σχέση με τις 100 ασημένιες δραχμές που άξιζε τον 3^ο αι. π.Χ. Η Lorber, επισημαίνει

⁷⁵⁸ Mørkholm, 1991: 108-109. Von Reden, 2007: 55.

⁷⁵⁹ Σβορώνος, 1904: σοα΄. Mørkholm, 1991: 109.

⁷⁶⁰ Σβορώνος, 1904: σπθ΄. Mørkholm, 1991: 109.

⁷⁶¹ Σβορώνος, 1904: σγα΄.

⁷⁶² UPZ.I 149 32: καὶ ἄργυρ<ι>ου στατήρα (γίνονται) ις.

⁷⁶³ BGU VII 1532.

ότι η αξία του χαλκού μειώνεται στη βασιλεία του Πτολεμαίου Δ'.⁷⁶⁴ Η αλλαγή των νομισματικών μέτρων από αργυρό σε χάλκινο είχε ως αποτέλεσμα να διπλασιαστούν οι τιμές στο σιτάρι, στο κρασί και στους μισθούς.⁷⁶⁵ Οι μισθοί που υπολογίζονταν βάσει του χάλκινου νομίσματος αυξήθηκαν σε ορισμένα μέρη της Αιγύπτου, ενώ αυτοί που υπολογίζονταν με βάση του αργυρού νομίσματος παρέμειναν σταθεροί. Η εισόδος στα δημόσια λουτρά κόστιζε $\frac{1}{4}$ του οβολού ή μισή δραχμή στο δεύτερο μισό του 3^{ου} αι. π.Χ., ενώ από στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ. με αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. η τιμή εισόδου ανέρχεται στον ένα ή δύο ή ακόμη και τρεις οβολούς και αυτό δείχνει δωδεκαπλάσια αύξηση έναντι του ημιόβλου.⁷⁶⁶

Δεδομένης αυτής της κατάστασης στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο το αργυρό νόμισμα σταμάτησε να είναι το μοναδικό μέσο αξίας και υιοθετείται ένα νέο μέσο αξίας για το χάλκινο νόμισμα. Στο νέο σύστημα η χάλκινη δραχμή μπορούσε να μετρηθεί και σε μικρότερες αξίες, όπου τα προηγούμενα χρόνια δεν μπορούσε να εφαρμοστεί στην πράξη παρά μόνο στην έννοια. Έτσι, το νέο σύστημα νομισματικής αξίας που στηρίζεται σε μικρές νομισματικές μονάδες της δραχμής αντικαθιστά το παλαιό σύστημα αξιών, της δραχμής, των οβολών και του χαλκού. Το χάλκινο νόμισμα προμηθεύει η εκτοπίζει το αργυρό νόμισμα.⁷⁶⁷

Η νομισματική μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ. στην Αίγυπτο από τον Πτολεμαίο Δ' Φιλοπάτορα αποσκοπούσε στη μείωση των προμηθειών του χάλκινου νομίσματος στην Αίγυπτο. Η Lorber τοποθετεί την εφαρμογή του νέου νομισματικού συστήματος για τα χάλκινα νομίσματα το 210 π.Χ. ή το 207/6 π.Χ.⁷⁶⁸ Το χάλκινο νόμισμα έγινε μια νέα μονάδα μέτρησης μικρότερης αξίας του ασημένιου νομίσματος. Τα χάλκινα μέτρα δεν εφαρμόστηκαν σε όλη την Αίγυπτο, εφόσον στη Θηβαΐδα τα ασημένια νομίσματα χρησιμοποιούνται και μετά το 210 π.Χ.⁷⁶⁹ Ο Muhs υποστηρίζει ότι το νέο σύστημα δεν αντικαθιστούσε εξ'

⁷⁶⁴ Lorber I, 2018: 215.

⁷⁶⁵ Clarysse και Eddy, 1989: 117. Για τις τιμές βασικών αγαθών σύμφωνα με την νέα νομισματική μεταρρύθμιση έναντι της παλαιάς, βλ. Lorber I, 2018: 226.

⁷⁶⁶ P.Lille.I.58 r3 6-7: βαλανείον (διώβολον) | βαλανείον (δραχμή 1) P.Tebt.III.2.889 34: βαλανείον α (1 δραχμή), Tebt.III.2.889 41: βαλανείον (τριώβολον).

⁷⁶⁷ Lorber I, 2018: 216.

⁷⁶⁸ Lorber I, 2018: 224-225. Για τις χρονολογίες των μελετητών σχετικά με την εισαγωγή του νέου νομισματικού συστήματος στην Αίγυπτο, βλ. Lorber I, 2018: 216-218.

⁷⁶⁹ Clarysse και Eddy, 1989: 119.

ολοκλήρου το παλαιό σύστημα⁷⁷⁰. Η Lorber υποστηρίζει την άποψη αυτή, αφού στον πάπυρο SB.VI 9419/1, του 206 π.Χ. - 189 π.Χ., γίνεται κατάθεση σε δραχμές και οβολούς σε αργύριο,⁷⁷¹ όπως επίσης στον πάπυρο του 198/7 π.Χ C.Ptol.Sklav 5 οι τιμές καταγράφονται σε αργύριο.⁷⁷²

Ο Πτολεμαίος Ε΄ Επιφανής άργησε να αναλάβει τον θρόνο, εξαιτίας της μικρής του ηλικίας. Μετά τον θάνατο του πατέρα του και τη δολοφονία της μητέρας του ο Σώσιβος και ο Αγαθοκλής ανέλαβαν την εξουσία μέχρι την ενηλικίωσή του. Ο Σώσιβος κυκλοφόρησε νόμισμα που έφεραν τα πρώτα δύο αρχικά γράμματα του ονόματός του ΣΩ. Τέτοια νομίσματα κόπηκαν και στις πόλεις της Φοινίκης, Κυρήνη και Κύπρο. Η σειρά περιλάμβανε χρυσά οκτάδραχμα, με την ακτινοστέφανη προτομή του Πτολεμαίου Γ΄ και την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ (Παρ. II, Εικ. 51). Στα αργυρά τετράδραχμα απεικονιζόταν το κεφάλι του Πτολεμαίου Δ΄ με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ (Παρ. II, Εικ. 52-54) ή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 55).⁷⁷³

Τα αργυρά νομίσματα των τύπων του Σωτήρα συνεχίζονται να κυκλοφορούν και στη βασιλεία του Πτολεμαίου Ε΄. Ο Πτολεμαίος Ε΄ εξέδωσε μια πανέμορφη σειρά νομισμάτων της Πτολεμαϊκής περιόδου. Η σειρά περιλάμβανε αργυρά οκτάδραχμα και τετράδραχμα σταθερούς τύπους Σωτήρα, όπως επίσης και αργυρά νομίσματα με το κεφάλι της Ίσιδας. Την ίδια περίοδο κόπηκαν οκτώ κατηγορίες χάλκινων νομισμάτων στον εμπροσθότυπο έφεραν το κεφάλι είτε της Ίσιδας, είτε της Αλεξάνδρειας, είτε της Αιγύπτου σε δορά ελέφαντα. Τα χάλκινα κέρματα διακοσμούσε η επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Ο νέος τύπου κεφαλιού της Ίσιδας θεωρείται μια νέα και σπουδαία τεχνοτροπία.⁷⁷⁴

Ο Πτολεμαίος Ε΄ κυκλοφόρησε χρυσά οκτάδραχμα, τύπου Αρσινόης με προτομή της βασίλισσας στη μία όψη και στην άλλη το κέρασ της αμάλθειας, με την επιγραφή

⁷⁷⁰ Muhs, 2005: 24.

⁷⁷¹ SB.VI.9419/1(ἔτους) ις Ἀθῶρ κε τέ(τακται) ἐπὶ τὴν ἐν Συ[ήνηι] | τρά(πεζαν) ἐφ' ἧς Ἀκε. . στος εἰς τὸν τῆ[ς] | οἰκονομίας λόγον τοῦ ις (ἔτους) ἀκρο- | δρῶν Ἰποθίας χα(λκοῦ) πρὸς ἀρ(γύριον) (δραχμᾶς) τέσσα- | ρας ὀβολ(όν) (γίνονται) δ (ὀβολός). δι' Ἐρμίου (δραχμαὶ) τέσσαρε[ς] (ὀβολός) | (γίνονται) (δραχμαὶ) δ [(ὀβολός)].

⁷⁷² C.Ptol.Sklav.5 4-5: καταγράφονται | τῆς τιμῆς ἧς ἂν καταγράφονται πρὸς ἀργύριον.

⁷⁷³ Σβορώνος, 1904: τγ'.

⁷⁷⁴ Σβορώνος, 1904: τλγ'-τλδ' (Σβορώνος, 1904: τλγ' Πίνακας, XL, 1-18).

ΑΡΣΙΝΟΗΣ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ (Παρ. ΙΙ, Εικ. 56).⁷⁷⁵ Κυκλοφόρησε χρυσά οκτάδραχμα των γνωστών τύπων θεών και αδελφών με τη διαφορά ότι στο διάδημα υπήρχε κεραυνός (Παρ. ΙΙ, Εικ. 57).⁷⁷⁶ Ο κεραυνός αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του Πτολεμαίου Ε΄, εντοπίζοντας τον και στα αργυρά τετράδραχμα. Τα αργυρά τετράδραχμα έφεραν την προτομή του νεαρού βασιλιά με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ (Παρ. ΙΙ, Εικ. 58).⁷⁷⁷

Ο Πτολεμαίος ΣΤ΄ ανέλαβε την εξουσία το 172 π.Χ. και την εποπτεία της βασιλείας είχε στα χέρια της μητέρας του Κλεοπάτρα Α΄. Η Κλεοπάτρα Α΄ εξέδωσε χρυσά οκτάδραχμα, σταθερών τύπων με την επιγραφή ΑΡΣΙΝΟΗΣ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ (Παρ. ΙΙ, Εικ. 59). Έκοψε πέντε σειρές διαφορετικών ειδών χάλκινων νομισμάτων με κεφάλι Άμμωνα στη μια όψη, ενώ στην άλλη όψη ήταν ο Πτολεμαϊκός αετός. Το νόμισμα κοσμούσε η επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. ΙΙ, Εικ. 60-61).⁷⁷⁸

Όταν πεθαίνει η Κλεοπάτρα Α΄, το 176 π.Χ., η εξουσία πέρασε στα χέρια του Ευλαίου και του Ληναίου. Αυτοί εκδώσαν αργυρά τετράδραχμα, σταθερού τύπου Σωτήρα με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, φέροντας το γράμμα Ε αρχικό του ονόματός του Ευλαίου (Παρ. ΙΙ, Εικ. 62). Τα χάλκινα νομίσματα απεικόνιζαν το κεφάλι του Άμμωνα και στην πίσω όψη αετό να στέκεται σε κεραυνό με την κυκλική επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ και τα γράμματα ΕΥΛ, για τον Εύλαιο (Παρ. ΙΙ, Εικ. 63). Ο βασιλιάς με την ενηλικίωσή του, το 172 π.Χ. συνεχίζει την κοπή των νομισμάτων της κατηγορίας του Ευλαίου, ωστόσο δεν φέρουν τα αρχικά του (Παρ. ΙΙ, Εικ. 64).⁷⁷⁹

Συμπερασματικά, οι Πτολεμαίοι εισήγαγαν στο νομισματικό τους σύστημα νέες νομισματικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες συνέβαλαν στην εξέλιξη της Πτολεμαϊκής οικονομίας, αλλά και της διάδοσης των νομισμάτων τους στο Πτολεμαϊκό βασίλειο. Σύμφωνα με το διάταγμα του Πτολεμαίου Β΄. P.Cair.Zen.59021 γινόταν αυστηρός νομισματικός έλεγχος και επιβαλλόταν η αποκλειστική χρήση του Πτολεμαϊκού νομίσματος εντός των εδαφικών ορίων του κράτους. Ωστόσο, η διάδοση των

⁷⁷⁵ Σβορώνος, 1904: τλε΄.

⁷⁷⁶ Σβορώνος, 1904: τμ΄.

⁷⁷⁷ Σβορώνος, 1904: τμ΄-τμα΄.

⁷⁷⁸ Σβορώνος, 1904: τξδ΄.

⁷⁷⁹ Σβορώνος, 1904: τξθ΄.

νομισμάτων και συνάμα η εξέλιξη της Πτολεμαϊκής οικονομίας δεν θα γνώριζε πρόοδο χωρίς την καθιέρωση των τραπεζών.

ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΩΝ

Το τραπεζικό σύστημα της Αιγύπτου ήταν στενά συνδεδεμένο με τις οικονομικές παραδόσεις που ήταν ήδη ανεπτυγμένες στην Ελλάδα του 4^{ου} αι.⁷⁸⁰ Οι πρώτοι επαγγελματίες ιδιώτες τραπεζίτες εμφανίστηκαν στην Αθήνα τον 5^ο αι. π.Χ. και στη συνέχεια εξαπλώθηκαν στις Ελληνικές αποικίες και στην Αίγυπτο.⁷⁸¹

Οι τράπεζες είχαν καθοριστικό ρόλο στην ενδυνάμωση της βασιλικής οικονομίας. Οι Πτολεμαίοι προσπάθησαν να εξελίξουν το τραπεζικό σύστημα που επικρατούσε ως τότε στην Αίγυπτο. Οι Πτολεμαίοι προσπάθησαν μέσω των τραπεζών να προμηθεύσουν με ρευστό την τοπική διοίκηση. Μεγάλο μέρος των φόρων που συγκέντρωναν οι αξιωματούχοι αξιοποιόταν για την πληρωμή των τοπικών αξιωματούχων, τη μεταφορά των στρατιωτών, των γιορτών, όπως επίσης και για την πληρωμή εργασιών κοινής ωφέλειας.⁷⁸²

Η πρώτη τράπεζα λειτούργησε στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο τον 3^ο αι. π.Χ. και ήταν ιδιωτική.⁷⁸³ Μαρτυρούνται τρεις τύποι τραπεζών των οποίων οι εργασίες τους βασίζονταν σε κάποιες κοινές συνισταμένες. Οι τύποι τραπεζών που συναντάμε στην Αίγυπτο ήταν αρχικά οι βασιλικές, που ήταν και οι πιο σημαντικές και υπεύθυνες για τη λειτουργία των λογευτηρίων. Οι άλλοι τύποι τραπεζών ήταν οι μισθωμένες και οι ιδιωτικές.

Κάθε μητρόπολη είχε βασιλική τράπεζα, που ενισχυόταν με ένα υποκατάστημα ή ένα λογευτήριο στην κάθε τοπαρχία.⁷⁸⁴ Ο Bogaert αναφέρει ότι σημαντικοί νομοί είχαν τέτοιου είδους τράπεζες. Ο Αρσινοΐτης νομός δεν είχε τοπαρχίες, είχε όμως μερίδες,⁷⁸⁵ που διεκπεραιώναν τις ίδιες εργασίες με τις βασιλικές.

⁷⁸⁰ Bingen, 1978: 30-31.

⁷⁸¹ Bogaert, 1998: 165.

⁷⁸² Von Reden, 2007: 257.

⁷⁸³ Bogaert, 1994: 34-35.

⁷⁸⁴ Για τη λειτουργία των λογευτηρίων, βλ. Bogaert, 1998: 167. Von Reden, 2007: 254.

⁷⁸⁵ Bogaert, 1998: 166. Von Reden, 2007: 267.

Οι βασιλικές τράπεζες εισάγονται από τον Πτολεμαίο Β΄, μετά το 265 π.Χ. και πριν το 259 π.Χ., χωρίς όμως να γνωρίζουμε επακριβώς το έτος εισαγωγής τους. Κεντρική βασιλική τράπεζα δεν υπήρχε ούτε στην Αλεξάνδρεια, αλλά ούτε και σε κάποιο άλλο μέρος της Αιγύπτου. Ο Wilcken⁷⁸⁶ υποστήριζε την ύπαρξη κεντρικής τράπεζας στην Αλεξάνδρεια, άποψη που παλαιότερα απέρριψε ο Bogaert.⁷⁸⁷

Οι αξιωματούχοι του κράτους μέσα από τις βασιλικές τράπεζες ήταν υπεύθυνοι για να ελέγχουν τις φορολογικές πληρωμές από και προς το κράτος.⁷⁸⁸ Το πρώτο τμήμα των εισοδηματικών νόμων εξέταζε λεπτομερέστατα την εξισορρόπηση των λογαριασμών κατά φορολογικό έτος.⁷⁸⁹ Επιπλέον, η πρόοδος του τραπεζικού συστήματος είχε ως αποτέλεσμα τη θέσπιση του αξιώματος του δοκιμαστή από τον Πτολεμαίο Β΄ Φιλάδελο.⁷⁹⁰ Ο φόρος καταβαλλόταν για την πληρωμή του αξιώματος του δοκιμαστή.⁷⁹¹ Το αξίωμα του δοκιμαστή παραπέμπει στην Αθήνα της Κλασικής περιόδου και συγκεκριμένα την περίοδο του 375/4 π.Χ. στον νόμο του Νικοφώντα.⁷⁹²

Άλλη σημαντική λειτουργία των τραπεζών για το βασίλειο των Πτολεμαίων ήταν η πληρωμή φόρων. Ο οίκος των Λαγιδών μέσα από τις βασιλικές τράπεζες αντλούσε τεράστια έσοδα φορολογιών. Οι υπήκοοι του στέμματος μπορούσαν να πληρώσουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις μέσω των τραπεζών. Ο πάπυρος P.Cair.Zen.II 59297 στους στίχους 13-28, από τη Φιλαδέλφεια του 250 π.Χ., πληροφορεί ότι ο Ζήνωνας

⁷⁸⁶ Wilcken, 1928: 233.

⁷⁸⁷ Bogaert, 1998: 166.

⁷⁸⁸ Bogaert, 1994: 6.

⁷⁸⁹ P.Rev.I-XXII.

⁷⁹⁰ Von Reden, 2007: 255.

⁷⁹¹ P.Hib.I 29 24-25: δοκιμαστικῶν ἐνὸς τούτου τ[ο]ῦ τέλους τῶι [. . .] | [- ca.9 - ὁ τελώνης τῶι βασιλεῖ πρασσε[τ]ῶ P.hib.I.36 Νικόλαος τρ(απεζίτης), Στοτοήτις δοκιμαστής) P.Hib.I 36 Πάσων τραπεζίτης, Στοτοήτις δοκιμαστής. Για τις αρμοδιότητες του αξιώματος του δοκιμαστή στην Αίγυπτο των Πτολεμαίων, βλ. Preaux, 1979: 297.

⁷⁹² SEG XXVI:72 4-18: ὁ δὲ | δοκιμαστής ὁ δημόσιος καθήμενος με[ταξὺ τῶν τρ] | απεζῶν δοκιμαζέτω κατὰ ταῦτα ὅσαι ἡμέραι πλην | ὅταν ἦ[ι] χρημάτων καταβολή, τότε δὲ ἐ[ν τῶι βουλευτ] | ηρίωι. ἐὰν δὲ τις προσενέγκῃ ξ[ε]ν[ικὸν ἀργύριον] | ἔχον τὸν αὐτὸν χαρακτηῖρα τῶι Αττι[κῶ]ι, ἐ[ὰν καλόν], ἐ[κ τὸ νόμο] | ἀποδιδῶ τῶ προσενεγκόντι. ἐὰν δὲ ὑπόχαλκον | ἢ ὑπομόλυβδον ἢ κίβδηλον, διακοπτέτω πα[ραυτίκ] | α πα[ραχρήμ] | α καὶ ἔστω ἱερὸν τῆς Μητρὸς [τ]ῶν θεῶν καὶ κ[αταβαλ] | λέτω ἐς τὴν βολήν. ἐὰν δὲ μὴ καθήτ[α]ι ὁ δοκιμαστής | ἢ μὴ δοκιμάζῃ κατὰ τὸν νόμον, τυπ[τ]όντων [αὐτὸν ο] | ι τὸ δῆμο συλλογῆς πενήκοντα πληγὰς τ[ῆ]ι μάστι | γι. ἐὰν δὲ τις μὴ δέχῃται τὸ ἀ[ρ]γ[ύριον] ὃ τ[ι] ἂν ὁ δοκι | μαστής δοκιμάσῃ, στερέσθω ὧν ἄμ [π]ωλητ[α]ι ἐκεῖν | ηι τῆ ἡμέρα.

πλήρωσε στο Στέμμα φόρους «αλυκών και φυλακιδών», διά μέσου της τράπεζας για λογαριασμό άλλων ατόμων.⁷⁹³

Οι γεωργοί αναγκάζονταν να πληρώσουν τον φόρο της απόμοιρας μέσω της τράπεζας.⁷⁹⁴ Το 161 π.Χ. στη Θηβαΐδα ο Αριστομένης πληρώνει για τέλος οίνου 1.114 δραχμές στη μεγάλη τράπεζα, «Διόσπολης», της οποίας υπεύθυνος ήταν ο Αμμώνιος.⁷⁹⁵ Ο Αριστομένης πληρώνει 568 δραχμές, τέλος οίνου στην ίδια τράπεζα.⁷⁹⁶ Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός, ότι οι βασιλικές τράπεζες συνεργάζονταν με τους ναούς για τη συλλογή φόρων. Η Vandorpe συμπεραίνει ότι οι μεγάλοι ναοί στη Θηβαΐδα διατηρούσαν ισχυρά νομισματικά δικαιώματα, ελέγχοντας μεγάλο μέρος της γης, αλλά και των ανθρώπων.⁷⁹⁷

Οι τράπεζες ήταν αρμόδιες για τη συλλογή του φόρου μεταβίβασης από την πώληση οικίας ή γης και του εγκυκλίου. Η πληρωμή των φόρων γινόταν μέσα από τις τράπεζες των Λαγιδών. Το «εγκύκλιον» ήταν ένας σταθερός φόρος και υπολογιζόταν στο 5%, σύμφωνα με τον πάπυρο P.Freib.III 38:⁷⁹⁸ «Ο Νικόμαχος χαιρετά τον Δαίππο. Βρίσκεται στην τράπεζα της Φιλαδέλφειας, ο Ώρος του Αθομμέου, ο βασιλικός γεωργός, για να πληρώσει το τέλος της οικοδομής, στο Ανατολικό μέρος, που αγόρασε από κάποιον της τάξης των κληρούχων, για 100 δραχμές». Μετά το 139 π.Χ. ο φόρος του «εγκυκλίου» αυξήθηκε στο 10%.⁷⁹⁹ Όταν πραγματοποιούνταν οι πληρωμές του εγκυκλίου ο φορολογούμενος λάμβανε απόδειξη είσπραξης, τόσο από τον τραπεζίτη όσο και από τον Αγορανόμο.⁸⁰⁰

⁷⁹³ P.Cair.Zen.II 59297 18-20: ὑπὲρ Νικηράτου ἀλικῶν \χαλ(κοῦς)/υλς (διώβολον) | καὶ τοῦ Χοίαχ . χ(οίνικες) ς χαλ(κοῦ) οβ | ὑπὲρ τῶν φυλακιδῶν \ἐν Φιλαδελφείαι/.

⁷⁹⁴ P.Rev.XXXIV 16-17: κατὰ τὴν ὄνην | \μ[ετ]ο/χ[ῆ]ν ἐπ[ι]- | βάλλον διὰ τῆς βασιλικῆς τραπεζῆς.

⁷⁹⁵ O.Stras.I 10: ἔτους κ Φαρμοῦθι δ τέ(τακται) | ἐπὶ τὴν ἐν Διὸς πό(λει) τῆι με(γάλη) τρά(πεζαν), ἐφ' ἧς | Ἀμ(μῶ)νιος, τέλος οἴνου | κ (ἔτους) Ἀριστομένης χα(λκοῦ) ἰσο(νόμου) | χειλίας ἑκατὸν τεσσαρά- | κοντα (γίνονται) ἰσο(νόμου) Ἀρμ. Ἀμ(μῶ)νιος. | Πτολεμαῖος τέ(τακται) (δραχμὰς) Ἀρμ. | (hand 2?) Ἀσ.
⁷⁹⁶ O.Stras.I 11 ἔτους κ Ἐπειφ ι [τέ(τακται) ἐπὶ τὴν ἐν] | Διὸς πό(λει) τῆι με(γάλη) τρά(πεζαν), ἐφ' [ἧς - ca.?-] | τέλος οἴνου κ (ἔτους) [-ca.?-] | χα(λκοῦ) ἰσο(νόμου) [π]εντακοσίας [ἐξήκοντα] | ὀκτώ (γίνονται) φξη. | . τέ(τακται) [φξη.]

⁷⁹⁷ Vandorpe, 2000.

⁷⁹⁸ P.Freib.III 38 1-10: Νικόμαχο[ς Δαίππω] χαιρείν[.] | τέτακται ἐπὶ τ[ὴν ἐν Φιλ(αδελφείαι) τρ(άπεζαν)] | Ώρος Αθομμέω[ς βασιλικός(?)] | γεωργός τέλος [. φ-] | κοδομημένου [ἐκ τοῦ πρὸς] | ἀπηλιώτην μ[έρους, τοῦ] | ὄντος ἐν τῆ διπ[- ca.9 -] | οὔ ἐπρίατο παρ[ὰ] | Κρητὸς τῶν Ἀρ[.] | τακτομίσθου κλη[ρούχου δραχμῶν] Α. | ἔρρωσο.

⁷⁹⁹ Westermann, 1929: 43.

⁸⁰⁰ P.Tebt.III.1 812 6-10: ἐφ' ὧι λαμβάνων | τὰ καθήκοντ[α] σύμβολα | πρὸς τε τὸν τραπεζίτην καὶ | τὸν ἀγο[ρα(νόμον) μετ' αὐτῶν] πραγματεύσομαι \[. . .].

Ο δανεισμός αποτελούσε άλλη εργασία του τραπεζικού συστήματος των Λαγιδών και ήταν αρκετά διαδεδομένος. Τα απρόσωπα δάνεια πριν από το 411 π.Χ. διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση της εμπορικής αγοράς.⁸⁰¹ Ο τόκος στην Αλεξάνδρεια αλλά και στα άλλα λιμάνια της Μεσογείου ανερχόταν περίπου στο 10-12%. Βασιλικό διάταγμα του 3^{ου} αι. π.Χ. καθόρισε τον τόκο του δανείου στο 24% κυρίως για την επαρχία. Το διάταγμα αυτό βρισκόταν σε εφαρμογή μέχρι και τον 2^ο αι. π.Χ.⁸⁰² Ο τοκισμός ανήκε στη χρηματιστική οικονομία και οριζόταν ως ο δανεισμός χρημάτων επί τόκο. Ο Αριστοτέλης γράφει ότι ο τοκισμός ήταν αντίθετος προς τη φύση και «Γι' αυτό δικαιοτάτα μισείται η τοκογλυφία επειδή το κέρδος γεννάται απ' αυτό το ίδιο νόμισμα και όχι από τη χρήση, χάρη της οποίας εφευρέθει το νόμισμα».⁸⁰³ Ο Λιανός παρουσίασε τη δραστηριότητα του τοκισμού με τους συμβολισμούς $X \rightarrow X'$. Το χρήμα δηλαδή παράγει χρήμα και το X' είναι ο τόκος που εισπράττει ο δανειστής.⁸⁰⁴ Ο Αριστοτέλης στα «Ηθικά Νικομάχεια» αποδεικνύει ότι οι δανειστές δάνειζαν χρήματα με πολύ υψηλούς τόκους στην Αθήνα της Κλασικής περιόδου.⁸⁰⁵

Ο πάπυρος P.Mich.I.32 μαρτυρεί την παραχώρηση δανείου. Ο Φιλώτας, ένας από τους διαχειριστές της κτηματικής περιουσίας του Ζήνωνα στη Μέμφιδα, ενημερώνει τον ίδιο ότι έχει δώσει χρήματα στους στρατιώτες για να αγοράσουν σιτηρέσια και στη συνέχεια, αφού έδωσε όλα τα χρήματά του στον φοροεισπράκτορα, χρειάζεται να δανειστεί χρήματα από την τράπεζα στη Μέμφιδα.⁸⁰⁶

Στην Αίγυπτο συχνά γίνονταν δάνεια με ενέχυρο. Τέτοιοι τύποι δανείων εμφανίστηκαν στα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. Παρείχαν ασφάλεια στους πιστωτές, όταν παραχωρούσαν δάνειο στους χρεώστες. Ο χρεώστης, για να πάρει το δάνειο από τον πιστωτή όφειλε να υποθηκεύσει προσωρινά κάποιο μέρος της προσωπικής του περιουσίας, η οποία θα κάλυπτε τα έξοδα του δανείου σε περίπτωση που αδυνατούσε να το αποπληρώσει.

⁸⁰¹ Για το υψηλό επιτόκιο, βλ. Bogaert, 1968: 61. Bogaert, 1994: 211.

⁸⁰² P.Col.Zen.IV 83 1-2: βασιλεῖ Πτολεμαίωι χαίρειν | Ἀντίπατρος τῶν ἐκ Φιλαδελφείας. | ἀδικοῦμαι ὑπὸ Ν[ί]κωνος. | δανείσας μου τῆι γυναικί Σίμωι | ἀργυρίου (δραχμᾶς) ο, τόκου ὡς τὴν | μνᾶν τὸμ μῆνα ἕκαστον (δραχμῶν) | ἔξ. P.Col.Zen.IV 83 15-16: περὶ τε τῶν τόκων ὧν | συνγέγραπται παρὰ τὸ διάγραμμα. Preaux, 1978: 377.

⁸⁰³ Αριστοτέλης Πολιτικά 1258b 2-3 εὐλογώτατα μισείται ἡ ὀβολοστατικὴ διὰ τὸ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ νομίσματος εἶναι τὴν κτήσιν καὶ οὐκ ἐφ' ὅπερ ἐπορίσθη.

⁸⁰⁴ Λιανός, 2012: 80-81.

⁸⁰⁵ Ηθικά Νικομάχεια 1121b34 καὶ τοκισταὶ κατὰ μικρὰ καὶ ἐπὶ πολλῶν.

⁸⁰⁶ P.Mich.I.32: Φιλώτας Ζήνωνι | χαίρειν. γινώριζε ἡμᾶς | παραγεγενημένους | νυνὶ ἐκ Μέμφεως, τὰ μὲν | τοὺς στρατιώτας σεσι | ταρχηκότας, τὰ δὲ καὶ | τῶν φορολόγων συντε- | θεικότας συντε | θεικότας ὅσα ποτὲ ὑπῆρχεν, | ἔτι δὲ καὶ προσδανείσα| μένους ἀπὸ τῆς ἐν Μέμφει | τραπεζῆς.

Αναμφίβολα, ο θεσμός του Αγορανόμου είχε ενεργό ρόλο στο τραπεζικό Αιγυπτιακό σύστημα, εφόσον ήταν ο συνδετικός κρίκος για εξασφάλιση τέτοιων δανείων.

Άλλη εργασία που διεκπεραίωναν οι τράπεζες ήταν οι ατομικές πληρωμές. Στον πάπυρο P.Tebt.III.1 720, το 238 π.Χ. κάποιο πρόσωπο είχε λάβει από τον τραπεζίτη Πύθωνα στον νομό της Κροκοδειλόπολη χρηματικό ποσό για την κατασκευή 20 αξινών. Το ποσό αυτό θα αξιοποιόταν σε έργα συντήρησης σε αμπελώνα της Βερενίκης, η οποία ήταν κόρη του βασιλιά. Η κάθε αξίνα στοίχιζε τέσσερις δραχμές. Το συνολικό κόστος των αξινών ανερχόταν στις 80 δραχμές.⁸⁰⁷

Συμπερασματικά, οι τράπεζες διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο ως πιστωτικά ιδρύματα, στο πλαίσιο των προσωπικών δικτύων υποστηρίζοντας την εμπορική δραστηριότητα. Συγκεκριμένα, στον πάπυρο PSI.IV 325 ο Απολλώνιος αναφέρει στον Ικέσιο ότι τα άτομα που θα εξάγουν σιτάρι από τη Συρία πρέπει να διαγράψουν τις τιμές του ή το παραβόλιο για να τα λάβουν χρήματα μέσω της τράπεζας. Στη συνέχεια θα δοθούν στον Απολλώνιο διπλές σφραγισμένες αποδείξεις με το όνομα του πληρωτή, όπως και το ποσό που έχει πληρώσει.⁸⁰⁸ Ο Ψενχώσης του Πατήμιου πληρώνει 1.000 δραχμές για τα υφασμάτινα είδη στην τράπεζα του Διός πόλη. Ο πάπυρος χρονολογείται στη Θηβαΐδα, το 150-139 π.Χ.⁸⁰⁹

Ο άλλος τύπος τραπεζών που λειτουργούσε στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο ήταν οι μισθωμένες, αλλά μετά το 243 π.Χ. δεν υπάρχουν ενδείξεις για αυτές τις τράπεζες.⁸¹⁰ Οι μισθωμένες ήταν εξαρτημένες από τις βασιλικές τράπεζες. Δίπλα στον ιεραρχημένο δίκτυο των βασιλικών τραπεζών υπήρχε αριθμός μισθωμένων τραπεζών, που είχαν το

⁸⁰⁷ P.Tebt.III.1 720 τ[-ca.?-] | [. Πύθ]ωνος | τρ[απε]ζίτουέν Κρο- | κοδύλων πόλει εις κατα- | σκευήν δικελλών κ | τῶν εις τὰ ἔργα ἀμπε- | λῶνος τοῦ Βερενίκης | θυγατρὸς τοῦ περι | Ἡφαιστιάδα τῆς Τι- | μοθέου νο(μαρχίας) ἐκ δραχ[μῶν] | τεσσάρων δραχμ[ᾶς] | ὀγδοήκ[ον]τα .

⁸⁰⁸ PSI.IV 325 Ἀπολλώνιος Ἰκεσίωι χαίρειν. ἐάντιν\ε/ς τῶν ἐξαγόντων | τὸν σῖτον ἐξ Συρίας διαγράψωσιν ὑμῖν ἢ τὰς τιμὰς ἢ τὸ | παραβόλιον, παραλαμβάνετε παρ' αὐτῶν διὰ τῆς τραπεζῆς | καὶ δίδοτε πρὸς ἡμᾶς σύμβολα διπλᾶ ἐσφραγισμένα, γράφοντες | τὸ τε ὄνομα τοῦ καταβάλλοντος καὶ τὸ πλῆθος τοῦ ἀργυρίου ἰβ.

⁸⁰⁹ O.Stras.I 16: ἔτους λα Παῦνι λ τέ(τακται) ἐπὶ τὴν | ἐν Διὸς πό(λει) τῆι με(γάλη) τρά(πεζαν), ἐφ' ἧς Ἑρμό(φιλος) | καὶ Ἀπολλόδω(ρος) ἀπὸ τιμῆς ὀθονί(ων) | Ψενχῶνσις Πατήμιο(ς) | χιλίας (γίνονται) Α. | Ἑρμόφιλος | καὶ | [Ἀπολλόδω(ρος)] Α .

⁸¹⁰ P.Lond.VII 2013: Δημήτριος Ζήνωνι χαίρειν. Δημέ[ας] | μέ[ν ἄ]ποπέτωκεν ἀπὸ τῆς τραπεζῆ[ς], | τ[ὸν δ]ὲ λόγον λαμβάνομεν παρὰ Πει[σι]στρ[ά-]|ν[του] τοῦ Χελλῶνος οἰκειοῦ ὃς ἀντι[γ]ρά- | [φ]εται τὴν *monogr.* παρὰ τοῦ οἰκονόμου. ὡς ἂν | νοῦν λάβω τὰ πτώματα καὶ τὴν διάπρα- | σιν τὴν γεγενημένην, ἀποστελῶ σοι | \ἐν/ [[τὸ] ταχ[ος]]] ἕως Ἐπαγομένων. τὰ δὲ λ[οι]πὰ | κατὰ λόγον προχωρεῖ. ἔρρωσο. (ἔτους) δ, Θωὸθ ζ. Bogaert, 1994: 73. P.Cair.Zen.I 59022 11-12: [ἐν] Διὸς πόλει θέμα ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπεζῆς ἐφ' ἧς Στρατοκλῆς. Bogaert, 1998: 169.

μονοπώλιο ξένου συναλλάγματος.⁸¹¹ Οι μισθωμένες τράπεζες χορηγούσαν και δάνεια σύμφωνα βέβαια με ορισμένες προϋποθέσεις.⁸¹²

Οι κρατικοί αξιωματούχοι του Πτολεμαϊκού κράτους φρόντιζαν για τον έλεγχο των μισθωμένων τραπεζών.⁸¹³ Παρόλο που ήταν υπεύθυνες για την αλλαγή των νομισμάτων, δεν φαίνεται ότι απαγορευόταν στις βασιλικές τράπεζες να εκτελούν άλλη συναλλαγή.⁸¹⁴ Ο Bogaert επισημαίνει ότι είναι δύσκολο να ξεχωρίσουμε στις πηγές του 3^{ου} αι. πληροφορίες για τις μισθωμένες τράπεζες, αφού η ορολογία και για τα δύο είδη τραπεζών ήταν η ίδια πριν γίνει η διάκριση μεταξύ τους.⁸¹⁵

Τελευταίος τύπος τραπεζών ήταν οι ιδιωτικές.⁸¹⁶ Οι πρώτοι ιδιώτες τραπεζίτες στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο προέρχονταν από τον Ελληνιστικό κόσμο. Αρμοδιότητά τους ήταν η αλλαγή νομισμάτων. Μετά το 259 π.Χ. οι ιδιωτικές τράπεζες που είχαν το μονοπώλιο της αλλαγής συναλλάγματος εξαφανίζονται.⁸¹⁷ Ο όρος ιδιωτική τράπεζα εμφανίζεται και πάλι τον 1^ο αι. π.Χ. Η χρονολογία του σχετικού παπύρου δεν είναι ακριβής, αφού χρονολογείται είτε το 73 π.Χ. είτε το 44 π.Χ. στην Αίγυπτο, στον νομό Οξυρυγχίτη.⁸¹⁸ Ο Bogaert αργότερα αναθεώρησε την άποψή του και υποστήριξε ότι οι ιδιωτικές τράπεζες εμφανίζονται στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ.⁸¹⁹ Η θέσπιση των ιδιωτικών τραπεζών είχε ως αποτέλεσμα την αφαίρεση του δικαιώματος της αλλαγής νομισμάτων από τις μισθωμένες τράπεζες.⁸²⁰

Στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο συναντάμε και την κολλυβιστική τράπεζα, η οποία είναι μετεξέλιξη της ιδιωτικής. Ο όρος «κολλυβιστής τραπεζίτης» επιβεβαιώνεται στην

⁸¹¹ Bogaert, 1998: 169-170.

⁸¹² Bogaert, 1998: 169.

⁸¹³ Bogaert, 1998: 169.

⁸¹⁴ P.Rev.LXXVI [-]ατα· παρασφραγιζέσθω δὲ ὁ ἡγορακὼς τὴν | [τράπεζαν καὶ δό]κιμον παρεχέτω. ὅταν δ' ἐπιπαραριθμεῖν | [προαιρηῖται(?) ὁ] τὴν τράπεζαν ἀγοράσας καὶ τὸν χαλκὸν παρα- | [ριθμεῖτω λα]μβάνων ἐπὶ τῷ στατη[ρι ἀλλ]αγὴν ὀβολοῦς | [. . . ἄλλωι δὲ μη]θενὶ ἐξέστω ἐγδέ[χεσθαι ἀλλαγὴν], ἐὰν μὴ συντά- | [ξηται πρὸς τὸ]ν ἡγορακό[τα τὴν τράπεζαν. ἐὰν δὲ ἀλί]σκηται, | [τῆς τε ἀλλαγῆ]ς στερέσ[θω καὶ προσαποτινέτω τῷ . . .]φι τὴν | [τράπεζαν(?). . .] (δραχμὰς) β[.] τι | [- ca.10 δ]ιδότω γ[- ca.25 -] | [- ca.10 -] πρὸς α[- ca.?-] | - - - - - |. Von Reden, 2007: 259.

⁸¹⁵ Bogaert, 1994: 336.

⁸¹⁶ Bogaert, 1994: 34-35.

⁸¹⁷ Bogaert, 1998: 170.

⁸¹⁸ P.Oxy.XIV 1639 5: διὰ τῆς Ἡρα[κλε]ίδου ιδιωτικῆς τραπεζῆς. Bogaert, 1994: 52

⁸¹⁹ Bogaert, 1998/99: 131.

⁸²⁰ Bogaert, 1998/99: 57.

Αθήνα του 4^{ου} αι. π.Χ.⁸²¹ Οι κολλυβιστικές τράπεζες ήταν μονοπωλιακές επιχειρήσεις. Πιθανόν ήταν ιδιωτικές τράπεζες που τα έσοδά τους δεν μονοπωλούνταν από το κράτος.⁸²² Οι εργασίες που εκτελούσαν πιθανόν να αφορούσαν την αλλαγή νομισμάτων.⁸²³ Ο πάπυρος O.Stras.1.9, του 3^{ου} αι. π.Χ. μαρτυρεί την ύπαρξη κολλυβιστικής τράπεζας στην Αίγυπτο. Σύμφωνα με τον πάπυρο πραγματοποιείται πληρωμή 2.960 δραχμών από τον Ψενμέγχι, στην πόλη του Απόλλωνα στη μεγάλη Ουρανίου κολλυβιστική τράπεζα. Τραπεζίτης ήταν ο Χαρίδημος.⁸²⁴

Εν κατακλείδι, οι τράπεζες που καθιέρωσαν οι Πτολεμαίοι ενδυνάμωσαν συστηματικά την ενίσχυση της βασιλικής οικονομίας και την αύξηση της δύναμης του βασιλιά μέσω της συσσώρευσης πλούτου από τους φόρους. Η πληθώρα των συναλλαγών που διεκπεραίωναν ήταν η τήρηση λογαριασμών, η πληρωμή μισθών δημοσίων αξιωματούχων, η είσπραξη φόρων, η αλλαγή νομισμάτων, η παροχή δανείων και άλλες λειτουργίες που ακόμη δεν έχουν έρθει στο φως. Όλα αυτά αποδεικνύουν τον σημαίνοντα ρόλο που είχαν στην οικονομία των Πτολεμαίων. Με αυτό τον τρόπο διασφαλιζόταν η σταθερότητα του χρηματοοικονομικού συστήματος των Πτολεμαίων. Η Preaux θεωρεί ότι είναι δύσκολο να εκτιμήσουμε τη σημασία των τραπεζών στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο, εφόσον ένα βασικό στοιχείο που απουσιάζει είναι ο όγκος των επιχειρήσεων.⁸²⁵ Την άποψη αυτή συμμαρτίζει και ο Bogaert, επισημαίνοντας ότι είναι πρόωρο να εκτιμηθεί η οικονομική σημασία των τραπεζών στην Αίγυπτο, στηριγμένη σε μια μελέτη που δεν είναι πλήρης. Μόνο η μελέτη και η ανάλυση επί των τραπεζών σε κάθε περίοδο της αρχαιότητας, μπορεί να βγάλει αξιόλογα συμπεράσματα, σχετικά με τον ρόλο τους.⁸²⁶ Από την άλλη, η Von Reden πρεσβεύει ότι ο ρόλος των τραπεζών στον εκχρηματισμό της Πτολεμαϊκής οικονομίας ήταν σημαντικός αν και η προμήθεια χρήματος ήταν περιορισμένη.⁸²⁷ Η συλλογή φόρων γινόταν δια μέσου των τραπεζών και εξυπηρετούσαν τα κρατικά συμφέροντα, όπως η τήρηση λογαριασμών από την πλευρά των κρατικών αξιωματούχων στις τράπεζες, που

⁸²¹ Bogaert, 1994: 95.

⁸²² Von Reden, 2007: 254

⁸²³ P.Rev.LXIII 4: ἀρ- | [γυραμο(?)]ιβικὴν τρά[πεζαν - ca.19 -]. Bogaert, 1994: 96.

⁸²⁴ O.Stras.I 9 (ἔτους) γ Παχὼν τέ(τακται) ἐπὶ τὴν | ἐν Απόλλωνος πό(λει) τῆι | μεγ(άλῃ) Οὐρα(νίου) κολλυ(βιστικὴν) τρά(πεζαν) | Ψενμεγχιῆς | Παλεῦτος | δισχιλίας ἑνα- | κοσίας ἐξήκοντα | (γίνονται) Βᾶξ. | Χαρίδ(ημος) τρα(πεζίτης).

⁸²⁵ Preaux, 1979: 292.

⁸²⁶ Bogaert, 1994: 361.

⁸²⁷ Von Reden, 2007: 278.

σχετίζονταν με το κρατικό εισόδημα. Παράλληλα παρείχαν ασφάλεια στις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές, πληρωμές δανείων και πληρωμές σε τρίτα πρόσωπα και λειτουργούσαν ως δεξαμενή χρήματος και δανεισμού.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ

Ο Manning επιχειρεί να αναλύσει την Πτολεμαϊκή οικονομία με βάση τη σχέση των κοινωνικών δικτύων, την κρατική ιεραρχία και την εξέλιξη των αγορών στην Αίγυπτο. Τα κοινωνικά δίκτυα είναι σημαντικά για τη βελτίωση της εμπιστοσύνης μεταξύ των ατόμων επιβάλλοντας κανόνες, οι οποίοι αποβλέπουν στην ανάπτυξη των διαπροσωπικών σχέσεων. Τα κοινωνικά δίκτυα βοηθούν στην κατανόηση της σύνδεσης της κρατικής οικονομίας και των τοπικών δικτύων, ώστε να γίνει μια προσπάθεια ανάλυσης της οικονομίας του Ελληνιστικού κόσμου μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα. Για τον λόγο αυτό, ο ιστορικός, ο οποίος επιθυμεί να εξάγει συμπεράσματα σχετικά με την Πτολεμαϊκή οικονομία, οφείλει να τα μελετήσει.

Ένα κοινωνικό δίκτυο σύμφωνα με τον Crone είναι η μεταβίβαση της γης των κληρούχων σε τρίτα άτομα, υπογράφοντας συμβόλαια. Τα συμβόλαια ήταν ένας συνδυασμός Ελληνικού κεφαλαίου και Αιγυπτιακού εργατικού δυναμικού. Ένα άλλο δίκτυο είναι η αγορά υφασμάτων. Ο Πτολεμαίος εκμεταλλεύτηκε το προσωπικό του δίκτυο, κατορθώνοντας να συνδυάσει το Ελληνικό κεφάλαιο και την Αιγυπτιακή εργασία, αναπτύσσοντας ένα εργατικό δίκτυο πέραν των 90 χιλιομέτρων. Στο κοινωνικό δίκτυο του Πτολεμαίου εμπλέκονται όλα τα στάδια της σποράς, της παραγωγής, αλλά και της πώλησης υφασμάτων ειδών.

Αναμφίβολα, το κυνήγι ελεφάντων ήταν αποτέλεσμα του δικτύου που αναπτύχθηκε από την κρατική ιεραρχία. Η μεταφορά ελεφάντων αποδεικνύει τη σπουδαία δύναμη και την ικανότητα να μεταφέρουν μεγάλο αριθμό ελεφάντων από μεγάλες αποστάσεις.⁸²⁸ Το δίκτυο που ανέπτυξαν οι Πτολεμαίοι ήταν εντυπωσιακό, αφού ενσωμάτωσαν κοινωνικές δομές και σχέσεις της κεντρικής εξουσίας βοηθώντας στην ανάπτυξη του κράτους του κράτους. Τα δίκτυα δημιουργούν διοικητική ιεραρχία, πόρους για κρατικά έργα και έχουν γεωγραφικούς σκοπούς. Μέσα από αυτά οι Πτολεμαίοι πέτυχαν να παρουσιάσουν μια σταθερότητα στην Αιγυπτιακή κοινωνία.⁸²⁹

⁸²⁸ Crone, 2003: 57.

⁸²⁹ Manning, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2011: 315-317.

Ένα άλλο κοινωνικό δίκτυο που αναπτύχθηκε την Ελληνιστική περίοδο ήταν στην Κύπρο και συγκεκριμένα στην περιοχή του Καφίζιν. Το Καφίζιν βρίσκεται περίπου τεσσεράμισι μίλια Βορειοδυτικά της Μεσαιωνικής Λευκωσίας και οκτώ μίλια βόρεια του Ιδαλίου. Στην περιοχή βρέθηκε ένα ιστορικός χώρος με σπήλαιο λατρείας νύμφης, όπου βρέθηκαν σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα.⁸³⁰ Η λατρεία της νύμφης δεν γνώρισε μεγάλη απήχηση στην Κύπρο, αν και υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι λατρευόταν στην περιοχή των Χύτρων, των Τρούλλων και της Ταμασσού.⁸³¹

Ο Mitford χρονολογεί το Νυμφαίου μεταξύ του 225 π.Χ. – 218 π.Χ..⁸³² Τα έτη αυτά δεν βρίσκουν σύμφωνη την Lejeune,⁸³³ εφόσον η ίδια στηρίζει την υπόθεσή της σε γλωσσικά ζητήματα, αποδίδοντας νέα ημερομηνία εξαιτίας του σχήματος των γραμμάτων.⁸³⁴ Η Lejeune όρισε ως ημερομηνία το τελευταίο τέταρτο του 2^{ου} αι. π.Χ., δηλαδή μεταξύ του τέλους της βασιλείας του Πτολεμαίου Ε΄ και της αρχής της βασιλείας του Πτολεμαίου ΣΤ΄ (183 π.Χ. – 177 π.Χ.)⁸³⁵

Η γραφή των επιγραφών του Καφίζιν ήταν Κυπριακή συλλαβική κατά 95%, ενώ υπόλοιπο ήταν κοινή. Αυτό δείχνει την έλλειψη κύρους αν και δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα ότι το συλλαβάριο ήταν υποβιβασμένο ή ότι ο Ονησαγόρας καταγόταν από χαμηλή κοινωνική τάξη.⁸³⁶

Ο οίκος του Ανδρόκλου⁸³⁷ ήταν χωριό στο Ιδάλιον, όπου έδρευε η ένωση του Ζήνωνα, η οποία ήταν εμπορική και θρησκευτική οργάνωση.⁸³⁸ Η ένωση αποτελείται από: α) τον Επώνυμο Ζήνωνα, β) τους συνεργάτες με επικεφαλή τον Ονησαγόρα και γ) τους Αγγειοπλάστες. Τα άτομα συνδέονται μεταξύ τους και δουλεύουν για την ένωση του Ζήνωνα που βρίσκεται στο χωριό Ανδρόκλου,⁸³⁹ αναπτύσσοντας ένα σημαντικό κοινωνικό δίκτυο. Οι συνεργάτες της ένωσης ήταν κοινωνοί,⁸⁴⁰ είχαν κοινές

⁸³⁰ Lejeune, 2015: 252-256.

⁸³¹ Jim, 2012: 14.

⁸³² Mitfrod, 1980: 266.

⁸³³ Lejeune, 2015: 263.

⁸³⁴ Lejeune, 2015: 258-266.

⁸³⁵ Lejeune, 2015: 270.

⁸³⁶ Lejeune, 2015: 272-275.

⁸³⁷ Nymph. Kaf. 251 6: ἐκ κόμης Ἀνδρόκλου Οἴκου. Nymph. Kaf. 255 3-4: κώ[μης] | Ἀνδ[ρό]κλου Οἴκου. Mitford, 1980: 254.

⁸³⁸ Jim, 2012: 15-16.

⁸³⁹ Mitfrod, 1980: 255.

⁸⁴⁰ Nymph. Kaf. 291 1-2: κλῦθε ἕλωε [κ]α[ἰ] ἄσμενῶς?, Ν]ύμφη, οἶκ[ου τοῦδε τῶν κοιν]οῶν Ἀνδρόκλου κόμη[ς ἐν]θα ἐμὶ [ἐγὼ καὶ ἐνθ' Ὀνησαγόρας Φιλουνίου ὁ δεκατηφόρος ἐργαζόμενος] | [δ]ιετελί·

εργασίες,⁸⁴¹ κοινές συνόδους,⁸⁴² ιδιωτικό κέντρο με ιδιωτική λατρεία καθιερώνοντας αγώνες.⁸⁴³ Η ένωση πραγματοποιούσε γιορτές και αγώνες προς τιμή της Νύμφης στην οποία έφθαναν άτομα από διάφορες περιοχές της Κύπρου, τη Λήδρα, τους Χύτρους, την Ταμασσό και το Ιδάλιον.⁸⁴⁴

Η ένωση ήταν υπεύθυνη για τη συλλογή του δεκατισμού με επικεφαλής τον Ονησαγόρα. Ο ίδιος πρόσφερε το 1/10 των κερδών της επιχείρησης στη λατρεία της Νύμφης. Η πολιτική του ήταν να φυλάει αποθέματα τροφίμων για δύσκολες περιόδους, ώστε όταν τα πωλούσε να είχε κέρδος. Σημαντικό αποτελεί το γεγονός ότι η ένωση είχε τη δυνατότητα να μεταφέρει ένα αγαθό σε μακρινές αποστάσεις (δυτική και κεντρική Μεσαορία - ανατολικές περιοχές).⁸⁴⁵ Ωστόσο, η Lejeune αμφιβάλλει ότι ο Ονησαγόρας ήταν μέλος και επικεφαλής της ένωσης που δραστηριοποιείτο στον τομέα των λινών και εικάζει ότι ήταν ο ιδιοκτήτης των εδαφών που εκμεταλλευόταν η ένωση. Όσον αφορά τη δεκάτη ήταν τα ενοίκια και ο φόρος που όφειλε η ένωση στο πρόσωπο του. Ο Ονησαγόρας προσέφερε τα χρήματα που λάμβανε από τη δεκάτη στη Νύμφη ως ένδειξη λατρείας.⁸⁴⁶ Σε περίπτωση που ο Ονησαγόρας συνέλεγε τον φόρο της δεκάτης αντιλαμβανόμαστε ότι οι Λαγίδες εφάρμοσαν την ίδια φορολογική πολιτική που ασκούσαν στην Αίγυπτο και στις κτήσεις τους.⁸⁴⁷ Η συλλογή της δεκάτης από τον Ονησαγόρα πιθανόν να σχετίζεται με τη λατρεία της Αρσινόης Φιλάδελφου στο Ιδάλιον.⁸⁴⁸

Η ένωση του Ζήνωνα επένδυε τα κέρδη της από τη συλλογή της δεκάτης του λινού και του λιναρόσπορου στην παραγωγή αγγείων σε ευρεία κλίμακα, επιθυμώντας να δραστηριοποιείται καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου.⁸⁴⁹ Τα 310 αγγεία και σκεύη που βρέθηκαν στο σπήλαιο της Νύμφης για τον Mitford είναι σημάδι ότι το σπήλαιο

⁸⁴¹ Nymph. Kaf. 145 4: [ὕπερ κοινῆς] ἐρ[γα]σίας.

⁸⁴² Nymph. Kaf. 228 ἀγαθῆι τύχηι | Νύμφηι τῆι ἐν τοῖ στρόφ<ι>γγι Ὀνησαγόρας Φιλουνίου κουρ- | εὐς ὁ δεκατηφόρος ὁ ἀπ' Ἀνδρόκ[λου Οἴ]κου οἰνοφόρον τόδε ἰς τὰς κοιν- | ἄς συνόδους· ἐγὼ [καὶ ἄλλ]α πολλὰ [τῆι Νύμ]φῃι εὐχάριστα [ἔ]στω

⁸⁴³ Nymph. Kaf. 227 1-3: [Ὀν]ησαγόρ[ου ἐν τοῖ προ] εστε[κότι ε' καὶ κ'] (ἔτει) | [ἔορτην] ἄγοντ[ος τῆς Νύμφης τ]ῆς vac. ἐν τοῖ σ<τ>ρ[όφιγγι ὁ] οἶκος ὁ [κοινός] | [Ἀνδρόκ]λο]υ, εἰς τὸ τέλος τ[οῦ ἀγῶ]νος.

⁸⁴⁴ Mitfrod, 1980: 260.

⁸⁴⁵ Mitfrod, 1980: 256-258.

⁸⁴⁶ Η Lejeune εικάζει ότι η λατρεία της νύμφης στάματησε μετά το θάνατο του Ονησαγόρα, βλ. Lejeune, 2015: 290-291.

⁸⁴⁷ Lejeune, 2015: 296.

⁸⁴⁸ Lejeune, 2015: 298-299.

⁸⁴⁹ Ο Mitfrod πιστεύει ότι το σπήλαιο ήταν εκθεσιακός χώρος για το σπήλαιο, βλ. Mitfrod, 1980: 259.

αποτελέσει χώρο προβολής της εργασίας της ένωσης του Ζήνωνα.⁸⁵⁰ Οι αγγειοπλάστες αν και κατάγονταν από διάφορες περιοχές της Κύπρου ωστόσο συνεργάζονταν μεταξύ τους. Ο Δημήτριος και ο πατέρας του Καλλίκλης κατάγονταν από την Ταμασσό, ο Φιλοίτος από το Ιδάλιον,⁸⁵¹ ο αγγειοπλάστης Ολύμπιος από την Κερύνεια,⁸⁵² ο Σόλων από τους Χύτρους,⁸⁵³ ο Πνυτίλος από τη Σολιά⁸⁵⁴ και ανώνυμος αγγειοπλάστης από το χωριό της Γύψου.⁸⁵⁵

Οι αγγειοπλάστες ανήκαν στο ίδιο δίκτυο εργαστηρίων και μπορούσαν να εργαστούν σε διάφορες της Κύπρου φτάνει να υπήρχαν εργαστήρια που ανήκαν στον ίδιο ιδιοκτήτη. Ο Mitford υποστήριξε ότι ο Ονησαγόρας ήταν ο επικεφαλής των εργαστηρίων.⁸⁵⁶ Η συμμετοχή των αγγειοπλαστών στη λατρεία της Νύμφης αντιπροσώπευε τη θρησκευτική πτυχή μιας επαγγελματικής ένωσης που αποτελούσε ένα είδος συνεργατισμού.⁸⁵⁷

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι 269 αντικείμενα από τα 310 αντικείμενα που είχαν βρεθεί στο σπήλαιο της Νύμφης είχαν αφιερωθεί από τον Ονησαγόρα.⁸⁵⁸ Ο Ονησαγόρας έκανε τις προσφορές στο σπήλαιο της Νύμφης, επειδή ήταν «κουρεύς»,⁸⁵⁹ ή ήταν «μαντιάρχος».⁸⁶⁰ Ο Mitford πρεσβεύει ότι ο Ονησαγόρας ήταν ο διαμεσολαβητής μεταξύ της Νύμφης και της ένωσης,⁸⁶¹ θέση που απορρίπτει η Lejeune.⁸⁶²

Εν κατακλείδι, στην περίπτωση των κοινωνικών δικτύων το Καφίζιν προσφέρει μια πολύτιμη εικόνα της αγροτικής οικονομίας της Ελληνιστικής περιόδου στην Κύπρο και επεξηγεί τον τρόπο ζωής των γεωργών που δραστηριοποιούνταν στην αγροτική Κύπρο.

⁸⁵⁰ Nymph. Kaf. 45 1-2: [ἀγα]θῆι τύ[χηι]· | [τι]μῆς ξ'. Nymph. Kaf. 43 1-2: [ἀγα]θῆι τύ[χηι]· | [τι]μῆς ξ'. Nymph. Kaf. 247 9: τιμῆς [.]·

⁸⁵¹ Nymph Kaf. 49 [Νύμφηι Ἀδελφῆι]? | Δημήτριος Καλλικλεῦς Ταμάσσιος ἀπὸ Φιλοῖτου τεῦ Ἰδαλιακεῦ | τὸ τρ[ύβ]λιον vac. τό[δ]ε vac. εὐχρεστον.

⁸⁵² Nymph. Kaf. 307 6: Ὀλύ[μπιος? Κερυ]νήτης?.

⁸⁵³ Nymph. Kaf. 46 4: κη[ραμε]ῦς Σόλ[ων? τοῦ δεῖνα] Χύ[τρι]ος.

⁸⁵⁴ Nymph. Kaf. 97 1-2: ἀπὸ τ]ῆς Σολία[ς] | [κεραμεῦ]ς Πνυ[τίλο]ς.

⁸⁵⁵ Nymph. Kaf. 119 2: κεραμίως κόμης Γύ[ψου].

⁸⁵⁶ Lejeune, 2015: 317.

⁸⁵⁷ Lejeune, 2015: 321.

⁸⁵⁸ Jim, 2012: 10.

⁸⁵⁹ Nymph. Kaf. 227 3-4: χρέμασι [συμπά]ροντος [Ον]ησαγό[ρου] | [τοῦ Φιλου]νίου κουρίος το[ῦ δεκατηφόρ] <ου>.

⁸⁶⁰ Nymph. Kaf. 258 2: Ὀνεσα[γόρου]· ἀγαθῆι vac. τύχηι· μαντιαρχήσαντος.

⁸⁶¹ Mitford, 1980, 262.

⁸⁶² Lejeune, 2015: 283-287.

Τα άτομα της Κυπριακής κοινωνίας ζούσαν και εργάζονταν σε συνεταιρισμούς.⁸⁶³ Οι επιγραφές του Καφίζιν αποτελούν εκφραστή της Κυπριακής κληρονομιάς και του Κυπριακού πολιτισμού, δίνοντας σημαντικές πληροφορίες για το πότε και σε ποιο μέρος κατασκευάστηκαν, αλλά και για το όνομα του αγγειοπλάστη. Το σπήλαιο παρέχει σημαντικό αριθμό τοπωνυμίων και χωριών που σχετίζονται με τη σύντομη λατρεία στη Νύμφη.⁸⁶⁴

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Καταλήγοντας, η Πτολεμαϊκή οικονομία γνώρισε ανάπτυξη και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του πλούτου στην Αίγυπτο προέρχεται από τη γη, της οποίας ο βασιλιάς κατείχε το μεγαλύτερο ποσοστό και εκμίσθωνε τη βασιλική γη σε βασιλικούς γεωργούς, οι οποίοι καλλιεργούσαν τη γη αντί ενοικίου. Ο μονάρχης Πτολεμαίος κατάφερε να εκμεταλλευτεί και να οργανώσει την αγροτική παραγωγή της Αιγύπτου, ώστε να τη φτάσει στις μέγιστες δυνατότητές της. Εξαιτίας των αξιωματούχων που θέσπισε κατάφερε να αυξήσει τη σοδειά σημαντικών βιοποριστικών αγαθών. Αυστηρό έλεγχο οι αξιωματούχοι επέβαλλαν στα προϊόντα που άσκησαν μονοπωλιακή πολιτική, κυρίως στο σιτάρι. Το σιτάρι ήταν το αγαθό που βρισκόταν σε έλλειψη στον Ελληνιστικό κόσμο και η εξασφάλισή του ήταν απαραίτητη για τη διατροφή των κατοίκων της Αιγύπτου. Οι Πτολεμαίοι με την πολιτική που εφάρμοσαν όσον αφορά την παραγωγή σιταριού κατάφεραν όχι μόνο να γίνουν αυτάρκειες, αλλά την ίδια στιγμή είχαν τη δυνατότητα να το εξάγουν σε περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου. Οι Πτολεμαίοι επιθυμούσαν να ήταν αυτάρκειες, ώστε να αποφύγουν δύσκολες καταστάσεις κάτι όμως που δεν απέφυγαν το 239/8 π.Χ., σύμφωνα με το Κανωβικό διάταγμα. Το Κανωβικό Διάταγμα ήταν πρόσταγμα από τους Αιγύπτιους ιερείς για τον Πτολεμαίο Γ' και τη Βερενίκη Β'. Ο Πτολεμαίος Γ' σε αυτές τις δύσκολες συνθήκες κλήθηκε να εισάγει σιτάρι, από τις κτήσεις του στη Συρία, Φοινίκη και Κύπρο, πλούσιες περιοχές στην παραγωγή σιτηρών. Σύμφωνα με το διάταγμα: *«Όταν η άνοδος του ποταμού ήταν ελλειπής και όλοι οι κάτοικοι της χώρας ήταν τρομοκρατημένοι απ' αυτό που συνέβηκε και θυμήθηκαν την καταστροφή που έγινε στους προηγούμενους που είχαν βασιλέψει κάτω από τους οποίους συνέβη ότι όλοι οι*

⁸⁶³ Lejeune, 2015: 327.

⁸⁶⁴ Mitfrod, 1980: 266.

άνθρωποι που ζούσαν στη χώρα υπέφεραν από ξηρασία, έδειξαν τη φροντίδα τους για τους κατοίκους στους ναούς και τους άλλους κατοίκους της χώρας και έδειξαν την πρόνοια τους και θυσίασαν ένα μεγάλο μέρος των εσόδων τους για τη σωτηρία του πληθυσμού και εισήγαγαν σιτάρι στη χώρα από τη Συρία, τη Φοινίκη και την Κύπρο και από άλλα μέρη με μεγάλα έξοδα και έσωσαν τους κατοίκους της Αιγύπτου».⁸⁶⁵

Η εξαγωγή σιτηρών βοήθησε στην εξασφάλιση πολύτιμων μετάλλων, χρυσού και αργυρού, μέταλλα τα οποία δεν συναντούνταν σε μεγάλες ποσότητες στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο. Οι Πτολεμαίοι εκτός από το προϊόν του σιταριού έλεγχαν και άλλα σημαντικά βιοποριστικά αγαθά, όπως το λάδι, το κρασί, τα οποία διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της οικονομίας των Λαγιδών. Εκτός βέβαια από τα μονοπωλιακά προϊόντα ο οίκος των Λαγιδών λάμβανε φόρους και από άλλα αγαθά.

Αναμφίβολα, οι κοπές μεγάλου αριθμού νομισμάτων βοήθησε στον εκχρηματισμό της Αιγύπτου. Ο Πτολεμαίος Β΄ προσπάθησε να επιβάλλει το Αιγυπτιακό νόμισμα ως το κυρίαρχο νόμισμα στις εμπορικές συναλλαγές (P.Cair.Zen.I 59021), καθώς δεν επέτρεπε τη χρήση ξένων νομισμάτων εντός των ορίων της επικράτειάς της Αιγύπτου. Για τον λόγο αυτό, οι έμποροι και οι ξένοι ναυτιλιακοί πράκτορες, όταν έμπαιναν σε περιοχές ή κτήσεις που βρίσκονταν στη δικαιοδοσία των Πτολεμαίων, έπρεπε να μετατρέψουν το νόμισμά τους σύμφωνα με τα Πτολεμαϊκά πρότυπα και σταθμά γεγονός που απέφερε τεράστια έσοδα στο κράτος. Από την άλλη όχθη, οι κρατικές τράπεζες που ίδρυσαν οι Λαγίδες εκμίσθωναν το μονοπώλιο, εφόσον ο βασιλιάς νοίκιαζε τη μεγάλη κτηματική περιουσία που είχε στα χέρια του. Οι κρατικές τράπεζες εκτελούσαν και άλλες λειτουργίες, όπως καταθέσεις, εμβάσματα, πιστώσεις και πληρωμές.

Οι Πτολεμαίοι μέσα από τη νομισματική πολιτική που ακολούθησαν και τη διαφορετική λειτουργία των τραπεζών τους κατάφεραν να αναπτύξουν μια ιδιαίτερη οικονομία με μερκαντιστικά στοιχεία. Το νομισματικό σύστημα στο εμποροκρατικό

⁸⁶⁵ OGIS I.56A 13-17: τοῦ τε ποταμοῦ ποτε ἔλλιπέστερον ἀνα- | βάντος καὶ πάντων τῶν ἐν τῇ χώρᾳ καταπεπληγμένων ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι καὶ ἐνθυμουμένων τὴν γεγεννημένην καταφθορὰν | ἐπὶ τινῶν τῶν πρότερον βεβασιλευκότων, ἐφ' ὧν συνέβη ἀβροχίαις περιπεπωκέναι τοὺς τὴν χώραν κατοικοῦντας, προστάντες κηδεμο- | νικῶς τῶν τε ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ τῶν ἄλλων τῶν τὴν χώραν κατοικοῦντων, πολλὰ μὲν προνοηθέντες, οὐκ ὀλίγα δὲ τῶν προσόδων ὑπερ- | ιδόντες ἔνεκα τῆς τῶν ἀνθρώπων [σ]ωτηρίας, ἐκ τε Συρίας καὶ Φοινίκης καὶ Κύπρου καὶ ἐξ ἄλλων πλειόνων <τόπ>ων σίτον μετα- | πεμψάμενοι εἰς τὴν χώραν τιμῶν μειζόνων διέσωσαν τοὺς τὴν Αἴγυπτον κατοικοῦντας. Βλ. και Austin, 2006: 470-471. Για το Κανωβικό διάταγμα, βλ. και Bouraselis, στο Bouraselis, Stefanou και Thompson, 2013: 100-101.

σύστημα, δεν είναι η μετατροπή της εμπορευματικής αξίας σε χρήμα, αλλά η παραγωγή υπεραξίας που παριστάνεται με τη μορφή περισσευούμενου χρήματος στο πλεόνασμα του εμπορικού ισοζυγίου.⁸⁶⁶ Η εξέλιξη ενός εμποροκρατικού συστήματος εξαρτάται από την εξέλιξη του εμπορικού τομέα ενός κράτους μέσα από τις εισαγωγές και τις εξαγωγές. Η μονοπωλιακή πολιτική που επέβαλαν οι Πτολεμαίοι σε αρκετά αγαθά είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των εξαγωγών των προϊόντων σε άλλες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου. Οι εξαγωγές σημαίνουν πλούτη τα οποία είναι ένδειξη ύπαρξης καπιταλιστικών στοιχείων.

Εν κατακλείδι, η ανάλυση της οικονομίας της Αιγυπτιακής οικονομίας και γενικότερα του Ελληνιστικού κόσμου χρήζουν μελέτης συστηματικής, και ίσως η προσπάθεια ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων, να είναι οι πρόδρομοι διεξοδικής εξήγησης για το πώς λειτουργούσε η οικονομία της Αιγύπτου, αλλά και γενικότερα του αρχαίου κόσμου.

⁸⁶⁶ Μαρξ III, 1978: 964.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΡΟΔΟΣ ΚΑΙ ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΕΣ ΚΤΗΣΕΙΣ

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα αναλύσω τη σημαντική θέση της Ρόδου στον εμπορικό χάρτη του Ελληνιστικού κόσμου και τους τρόπους με τους οποίους κατάφερε να μετατραπεί σε σημαίνοντα εμπορικό συνέταιρο για την Πτολεμαϊκή Αίγυπτο και τη Μαύρη θάλασσα, που ήταν και οι σπουδαιότερες σιτοπαραγωγικές περιοχές της Ανατολής. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τις σημαντικότερες κτήσεις των Πτολεμαίων (Κύπρος, Κυρήνη και Κοίλη Συρία) και τον τρόπο με τον οποίο αυτές συνεισέφεραν στην οικονομική πρόοδο του Πτολεμαϊκού βασιλείου. Συγκεκριμένα θα αναλυθεί ο ρόλος που οι κτήσεις αυτές διαδραμάτισαν στη διατήρηση της Πτολεμαϊκής ισχύος, ο ρόλος τους ως παροχείς προϊόντων που δεν αφθονούσαν στην Αίγυπτο και τη νομισματοκοπία των κτήσεων. Τα παραπάνω ερωτήματα θα δώσουν σαφή εικόνα στην κατανόηση του κομβικού ρόλου που είχαν οι κτήσεις των Πτολεμαίων, για τη διατήρησή τους στην εξουσία.

Οι περιοχές που βρίσκονταν κάτω από την επιρροή των Πτολεμαίων διαχωρίζονται σε τρεις κατηγορίες με την κάθε μια να έχει ιδιαίτερο ρόλο για την προστασία και ταυτόχρονα την ενδυνάμωση του Πτολεμαϊκού βασιλείου. Η πρώτη κατηγορία περιλάμβανε σχετικά εγγύς περιοχές με την Αίγυπτο, όπως ήταν η Κοίλη Συρία και η Κύπρος. Οι περιοχές αυτές προστάτευαν την Αίγυπτο και από θάλασσα και από ξηρά σε περιόδους που οι Σελευκίδες ήταν απειλητικοί. Η δεύτερη κατηγορία περιλάμβανε περιοχές που τη συνεισέφεραν στη μετατροπή της σε σημαντική δύναμη που θα κυριαρχούσε στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο. Σε αυτές συγκαταλέγονται τα νησιά του Αιγαίου και κυρίως η Ρόδος, η οποία ήταν πιστή σύμμαχος τους⁸⁶⁷ που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επίτευξη του παραπάνω στόχου. Στη θαλασσοκρατία της Αιγύπτου συνεισέφεραν και οι σχέσεις των Πτολεμαίων με πόλεις του Ελλησπόντου. Η τρίτη κατηγορία αφορούσε περιοχές που βρίσκονταν στη Θράκη και τη Μακεδονία, παρόλο που η επιρροή των Πτολεμαίων σε αυτές τις περιοχές ήταν δύσκολο εγχείρημα. Η κάθε περιοχή είχε την ιδιαιτερότητά της και χρειάζονταν λεπτοί χειρισμοί για τη διατήρηση των σχέσεων εξουσίας ή επιρροής με τις περιοχές αυτές. Κύριο μέλημα των Πτολεμαίων για τη διαφύλαξη των σχέσεων αυτών ήταν οι

⁸⁶⁷ Στράβων XVII.1.9 ούτοις δ' ὑπόκειται ὁ τε ὄρυκτος λιμὴν καὶ κλειστός, ἴδιος τῶν βασιλέων, καὶ ἡ Ἀντίρροδος νησίον προκείμενον τοῦ ὄρυκτοῦ λιμένος, βασιλείον ἅμα καὶ λιμένιον ἔχον· ἐκάλεσαν δ' οὕτως ὡς ἂν τῇ Ῥόδῳ ἐνάμιλλον.

διαφορετικοί τύποι εξουσίας καθώς και η διατήρηση φιλικών σχέσεων με τους πολιτικούς άρχοντες της κάθε περιοχής.⁸⁶⁸

Οι κτήσεις των Πτολεμαίων διοικούνταν με βάση το δικό τους σύστημα οργάνωσης. Οι επικεφαλείς διοικητές ήταν διορισμένοι από τους Πτολεμαίους και επικοινωνούσαν απευθείας μαζί τους. Η κάθε κτήση διοικούνταν από έναν Στρατηγό, ο οποίος συγκέντρωνε στα χέρια του τη στρατιωτική, δικαστική και διοικητική εξουσία. Το σύστημα διοίκησης και οικονομίας των κτήσεων ήταν παρόμοιο με αυτό της Αιγύπτου. Η εξωτερική πολιτική των Πτολεμαίων αποτέλεσε ένδειξη ικανής τακτικής και διπλωματίας. Αυτό που επιθυμούσαν ήταν η εκμετάλλευση των διάφορων περιοχών, ανώδυνα και με ειρηνικά μέσα. Κάθε περιοχή εξυπηρετούσε έναν ρόλο που ενδυνάμωνε την επεκτατική της πολιτική.

ΡΟΔΟΣ

Η σπουδαία γεωγραφική θέση της Ρόδου και οι οικονομικοί της πόροι τη βοήθησαν να γίνει το σπουδαιότερο κέντρο εμπορίου κυρίως τον 3^ο αι. π.Χ. Βρισκόταν ανάμεσα στα μεγαλύτερα κέντρα παραγωγής σιταριού, όπως ήταν η Μαύρη Θάλασσα και η Αίγυπτος, καθώς και η Κυρήνη, η Κύπρος και η Σικελία. Η Ρόδος ήταν πολύ καλά οργανωμένη, τόσο στη στεριά όσο και στη θάλασσα. Στη στεριά διέθεταν λιμάνια και οδούς, κατασκευές που διέφεραν από τις άλλες πόλεις, ενώ η ευνομία και η ευταξία της πόλης ήταν χαρακτηριστική.⁸⁶⁹

Το ναυτικό της Ρόδου υπήρξε το σημαντικότερο της όπλο και η ασπίδα του νησιού. Η καταπολέμηση της πειρατείας από την πλευρά των Ροδίων, βοήθησε την ένταξη ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού της στο ναυτικό. Για τον λόγο αυτό το νησί ακολούθησε μια πολιτική ανηλεούς πολέμου με σκοπό την εξάλειψη της πειρατείας.⁸⁷⁰

Η μεγαλύτερη πηγή συνεχών ενοχλήσεων προς τη Ρόδο υπήρξαν οι πειρατές της Κρήτης⁸⁷¹. Οι Ρόδιοι ήταν πρακτικοί άνθρωποι, που διακρίνονταν για την οικονομική

⁸⁶⁸ Marquaille, στο McKechine και Guillaume, 2008: 40.

⁸⁶⁹ Στράβων XIV.2.5 Ἡ δὲ τῶν Ῥοδίων πόλις κεῖται μὲν ἐπὶ τοῦ ἑωθινοῦ ἀκρωτηρίου, λιμέσι δὲ καὶ ὁδοῖς καὶ τείχεσι καὶ τῇ ἄλλῃ κατασκευῇ τοσοῦτον διαφέρει τῶν ἄλλων ὥστ' οὐκ ἔχομεν εἰπεῖν ἑτέραν ἄλλ' οὐδὲ πᾶρισον, μὴ τί γε κρείττω ταύτης τῆς πόλεως. θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ εὐνομία καὶ ἡ ἐπιμέλεια πρὸς τὴν ἄλλην πολιτείαν καὶ τὴν περὶ τὰ ναυτικά, ἀφ' ἧς ἔθαλαττοκράτησε πολὺν χρόνον.

⁸⁷⁰ Berthold, 2010: 119.

⁸⁷¹ Στράβων X.4.9. Ταῦτα μὲν οὖν ὁπότερος ἔχει, χαλεπὸν εἰπεῖν ἔστι δὲ καὶ ἄλλος λόγος οὐχ ὁμολογούμενος, τῶν μὲν ξένων τῆς νήσου τὸν Μίνω λεγόντων, τῶν δ' ἐπιχώριον. ὁ μὲντοι ποιητὴς τῇ Δευτέρᾳ δοκεῖ μᾶλλον συνηγορεῖν ἀποφάσει, ὅταν φῆ ὅτι πρῶτον Μίνωα τέκε Κρήτη ἐπιουρον. ὑπὲρ

και κοινωνική πολιτική τους και ουσιαστικά αυτοί οι οποίοι κινούσαν τα νήματα της οικονομίας του Ελληνιστικού κόσμου κατά τον 3^ο αι. π.Χ. Τα κίνητρά τους δεν ήταν η κατάκτηση εδαφών με τη χρήση όπλων, αλλά καθαρά εμπορικά και οικονομικά. Το εμπόριο της Ρόδου κατά τον 3^ο αι. π.Χ. ήταν το πιο ενεργό του Ελληνιστικού κόσμου.⁸⁷² Το νησί της Ρόδου έγινε το σημαντικότερο εμπορικό κέντρο αποθήκευσης σιταριού στον Ελληνιστικό κόσμο τον 3^ο αι. π.Χ.⁸⁷³

Η οικονομική της ευημερία και το κεφάλαιο που εισέρρεε κατά την Ελληνιστική περίοδο, οφειλόταν στα πέντε λιμάνια της.⁸⁷⁴ Το νησί είχε τεράστια έσοδα από δασμούς που επιβάλλονταν στα αγαθά που κατέκλυζαν τα λιμάνια της, αλλά και τέλη που πλήρωναν τα εμπορικά πλοία.⁸⁷⁵ Ο γνωστότερος φόρος εισαγωγής που μαρτυρείται στη Ρόδο ήταν η πεντηκοστή. Από την άλλη, τα εμπορικά πλοία πλήρωναν στο νησί της Ρόδου τέλη ελλιμενισμού. Ο φόρος αυτός ονομαζόταν ελλιμένιον και σύμφωνα με τον Πολύβιο απέφερε μεγάλα έσοδα στο νησί.⁸⁷⁶ Υπήρχαν υποδομές που μπορούσαν να φιλοξενήσουν μεγάλο αριθμό εμπορικών ή πολεμικών πλοίων. Η υποδοχή μεγάλου αριθμού εμπορικών πλοίων φανερώνει την ταχεία οικονομική εξέλιξη μέσω του κλάδου του εμπορίου, ενώ η φιλοξενία πολεμικών πλοίων εξυπηρετούσε και αμυντικούς σκοπούς, όχι μόνο της ίδιας αλλά και των συμμάχων της. Το 305 π.Χ. ο Δημήτριος Πολιορκητής εξαιτίας των σημαντικών υποδομών που διέθεταν τα λιμάνια της Ρόδου, ζήτησε από τους Ροδίους να ανεφοδιάσει τον στόλο του για να αντιμετωπίσει τον Πτολεμαίο Α΄. Ωστόσο, το αίτημά του δεν έγινε αποδεκτό από τους

δότης Κρήτης όμολογείται, διότι κατά τούς παλαιούς χρόνους ἐτύγχανεν εὐνομούμεν καὶ ζηλώτας ἑαυτῆς τούς ἀρίστους τῶν Ἑλλήνων ἀπεφίνεν, ἐν δέτοις πρώτοις Λακεδαιμονίους, καθάπερ Πλάτων τε ἐν τοῖς Νόμοις δηλοῖ καὶ Ἔφορος ὅς ἐν τῇ Εὐρώπῃ τὴν πολιτείαν ἀναγέγραφεν· ὕστερον δὲ πρὸς τὸ χεῖρον μετέβαλεν ἐπὶ πλείστον, μετὰ γὰρ τούς Τυρρηνοὺς, οἱ μάλιστα ἐδήωσαν τὴν καθ' ἡμᾶς θάλατταν, οὗτοι εἰσιν οἱ διαδεξάμενοι τὰ ληστήρια· τούτους δ' ἐπόρθησαν ὕστερον οἱ Κίλικες· κατέλυσαν δὲ πάντας Ῥωμαῖοι, τὴν τε Κρήτην ἐκπολιμήσαντες καὶ τὰ πειρατικά τῶν Κιλικῶν φρούρια. Βλ. και Gabrielsen, 1997: 44-46.

⁸⁷² Για τις εμπορικές τραπεζικές συναλλαγές, βλ. Préaux, 1978: 494.

⁸⁷³ Για το διαμετακομιστικό ρόλο της Ρόδου, στον Ελληνιστικό κόσμο, βλ. Préaux, 1978: 490-493.

⁸⁷⁴ Για τα λιμάνια της Ρόδου, βλ. Gabrielsen, 1997: 38-39.

⁸⁷⁵ Ο Gabrielsen θεωρεί ότι το εμπορικό δρομολόγιο Αλεξάνδρειας – Ρόδου ήταν χρυσοφόρο, επειδή και οι δυο λάμβαναν από την εισαγωγή τεράστια έσοδα, πώληση των προϊόντων και φορολογίες που επέβαλλαν στους έμπορους και στα εμπορικά πλοία: Gabrielsen, στο Bouraselis, Stefanou και Thompson 2013: 68-69, 77.

⁸⁷⁶ Πολύβιος XXX.31.12 του γὰρ ἐλλιμενίου κατὰ τούς ἀνώτερον χρόνους εὐρίσκοντος ἑκατὸν μυριάδας δραχμῶν, νῦν ἀφηρήκατε πεντεκαὶ δέκα μυριάδας, ὥστε καὶ λίαν, ὃ ἄνδρες Ῥωμαῖοι, τὴν ὑμετέραν ὀργὴν ἦφθαι τῶν κυρίων πόρων τῆς πόλεως. Gabrielsen, στο Bouraselis, Stefanou και Thompson, 2013: 71.

Ροδίου⁸⁷⁷, εφόσον στο πρόσωπο των Πτολεμαίων, οι Ρόδιοι είχαν βρει έναν σπουδαίο σύμμαχο. Επίσης, όπως μας πληροφορεί ο ιστορικός Διόδωρος, πολλοί έμποροι Ρόδιοι βρίσκονταν στην Αίγυπτο⁸⁷⁸.

Η σύμμαχος της Ρόδου την περίοδο ακμής της ήταν η Αίγυπτος⁸⁷⁹. Η Αίγυπτος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διάδοση του Ροδιακού εμπορίου, καθώς μαρτυρούνται σημαντικές εμπορικές συναλλαγές ανάμεσα στις δύο περιοχές. Ροδιακά εμπορικά πλοία φορτωμένα με διάφορα προϊόντα, όπως κρασί, ελιές, σύκα και άλλα φαγώσιμα, ταξίδευαν στην Αίγυπτο, για να ανταλλαχθούν με ντόπια προϊόντα.⁸⁸⁰ Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα⁸⁸¹ στην Αλεξάνδρεια βρέθηκε σημαντικός αριθμός Ροδιακών αμφορέων, γεγονός που μαρτυρεί το μεγάλο δίκτυο εμπορικών σχέσεων που ανέπτυξαν οι δύο περιοχές. Το νησί της Ρόδου παρήγαγε κυρίως κρασί και το εξήγαγε μέσω των αμφορέων σε όλο τον Ελληνιστικό κόσμο. Η αμπελοκαλλιέργεια ήταν σημαντική δραστηριότητα στο νησί, γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στα Ροδιακά νομίσματα που απεικονίζουν τσαμπιά σταφυλιού.⁸⁸²

Ως αντάλλαγμα η Ρόδος λάμβανε μεγάλες ποσότητες σιτηρών από την Αλεξάνδρεια. Το δρομολόγιο ήταν ασφαλές σε σχέση με άλλα εμπορικά δρομολόγια και χρειαζόταν περίπου τρεις μέρες.⁸⁸³ Έτσι, η Ρόδος βρισκόταν πολύ κοντά σε έναν μεγάλο προμηθευτή σιτηρών. Η Ρόδος λάμβανε τεράστιες ποσότητες σιτηρών από την κοιλάδα του Νείλου, για δικούς της σκοπούς αλλά και για σκοπούς εξαγωγής. Οι αναρίθμητες

⁸⁷⁷ Διόδωρος Σικελιώτης XX.82.1-3. πόλιν ἀπὸ ταύτης τῆς βασιλείας, ὃ δὴ συνορῶν ὁ Ἀντίγονος καὶ σπεύδων αὐτοὺς ἀποσπάσαι τῆς πρὸς ἐκεῖνον ἐπιπλοκῆς τὸ μὲν πρῶτον πρεσβευτὰς ἀπέστειλε καθ' ὄν καιρὸν ὑπὲρ τῆς Κύπρου διεπολέμει πρὸς Πτολεμαῖον, ἀξιῶν αὐτῶ συμμαχεῖν καὶ ναῦς συναποστεῖλαι τῷ Δημητρίῳ· οὐ προσεχόντων δ' αὐτῶν ἀπέστειλέ τινα τῶν στρατηγῶν μετὰ νεῶν, συντάξας τοὺς πλείοντας εἰς Αἴγυπτον ἐκ τῆς Ῥόδου κατάγειν καὶ περαιοῦσθαι τὰ φορτία. τούτου δ' ἐκβλήθέντος ὑπὸ τῶν Ῥοδίων φήσας αὐτοὺς ἀδίκου κατήρχθαι πολέμου διηπειλήσατο πολιορκήσειν δυνάμεσιν ἀδραῖς τὴν πόλιν. οἱ δὲ Ῥόδιοι τὸ μὲν πρῶτον ἐνηφίσαντο μεγάλας αὐτῶ τιμὰς καὶ πέμψαντες πρέσβεις ἤξιουν μὴ βιάσασθαι τὴν πόλιν προπεσεῖν παρὰ τὰς συνθήκας εἰς τὸν πόλεμον πρὸς Πτολεμαῖον.

⁸⁷⁸ Διόδωρος Σικελιώτης XX.81.4 Οἱ δ' οὖν Ῥόδιοι πρὸς πάντας τοὺς δυνάστας συντεθειμένοι τὴν φιλίαν διετήρουν μὲν ἑαυτοὺς ἐκτὸς ἐγκλήματος δικαίου, ταῖς δ' εὐνοίαις ἔρεπον μάλιστα πρὸς Πτολεμαῖον· συνέβαινε γὰρ αὐτοῖς τῶν τε προσόδων τὰς πλείστας εἶναι διὰ τοὺς εἰς Αἴγυπτον πλείοντας ἐμπόρους καὶ τὸ σύνολον τρέφεσθαι τὴν πόλιν ἀπὸ ταύτης τῆς βασιλείας.

⁸⁷⁹ Διόδωρος Σικελιώτης XX.100.3 τὸν δὲ Πτολεμαῖον ἐν ἀνταποδόσει μείζονος χάριτος ὑπερβάλλεσθαι βουλόμενοι θεωροὺς ἀπέστειλαν εἰς Λιβύην τοὺς ἐπερωτήσοντας τὸ παρ' Ἀμμωνι μαντεῖον εἰ συμβουλευεῖ Ῥοδίους Πτολεμαῖον ὡς θεὸν τιμῆσαι. Βλ. καὶ Gréaux, 1978: 248.

⁸⁸⁰ Berthold, 2010: 58.

⁸⁸¹ Berthold, 2010: 62.

⁸⁸² Franke καὶ Marathaki, 1999: 92-93.

⁸⁸³ Gabrielsen, στο Boursalis, Stefanou καὶ Thompson 2013: 68-69, 77.

λαβές ροδιακών αμφορέων που βρέθηκαν στην Αλεξάνδρεια δείχνουν επίσης ότι η διάθεση της τεράστιας παραγωγής δημητριακών από την Αίγυπτο και τις κτήσεις της είχε γίνει κυριολεκτικά Ροδιακό μονοπώλιο κατά την Ελληνιστική περίοδο. Εκτός από την Πτολεμαϊκή Αίγυπτο σημαντικές ποσότητες δημητριακών εισάγονταν και από τις περιοχές της Μαύρης θάλασσας.⁸⁸⁴

Το νησί της Ρόδου εκτός από την Αίγυπτο συνδεόταν και με το βασίλειο των Σελευκιδών, όπου διατηρούσε άριστους δεσμούς με τη Ρόδο. Οι βασιλείς Σέλευκος Β΄ και Σέλευκος Γ΄ συνδέονταν στενά με το νησί. Οι καλές σχέσεις, που είχε η Ρόδος με τους Σελευκίδες φαίνεται και στο κείμενο του Πολυβίου. Ο Σέλευκος Β΄ παραχώρησε το προνόμιο της ατέλειας σε όλους τους Ρόδιους εμπόρους και στα λιμάνια που βρίσκονταν κάτω από την κυριαρχία του. Το ίδιο προνόμιο οι Ρόδιοι εξασφάλισαν και από άλλες πόλεις και βασιλείς.⁸⁸⁵ Εκτός από τη δυναστεία των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών, η Ρόδος συνδεόταν στενά με τις περιοχές του Εύξεινου Πόντου. Συγκεκριμένα, διατηρούσε στενούς δεσμούς φιλίας με την περιοχή της Σινώπης στη Μαύρη θάλασσα. Η περιοχή φημιζόταν για τις μεγάλες ποσότητες ξυλείας που διέθετε, αλλά και για τις διαφορετικές ποικιλίες ξύλου. Σύμφωνα με τον Θεόφραστο⁸⁸⁶ η Σινώπη και η Αμισός ήταν οι δύο πόλεις της Νότιας Μαύρης θάλασσας, που τα λιμάνια

⁸⁸⁴ Για τις εμπορικές δραστηριότητες της Ρόδου και το διαμετακομιστικό της ρόλο στο εμπόριο σιτηρών, βλ. Berthold, 2010: 62-63.

⁸⁸⁵ Πολύβιος V.88.7 και μὴν ἀτέλειαν τοῖς πρὸς αὐτοὺς πλοῖζομένοις ἔδοσαν καὶ πεντήκοντα καταπέλας τριπήχεις. Πολύβιος V.89.8. Χρυσῆς δ' ἡ γυνὴ δέκα μὲν σίτου μυριάδας, τρισχίλια δὲ μολίβδου τάλαντα.

⁸⁸⁶ Θεόφραστος Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας V.7.1-3 Ὅλωσ δὲπρὸς ποῖα τῆς ὕλης ἐκάστη χρήσιμη καὶ ποῖα ναυπηγίσιμος καὶ οἰκοδομική, πλείστη γὰρ αὕτη ἡ χρειὰ καὶ ἐν μεγίστοις, πειρατέον εἰπεῖν, ἀφορίζοντα καθ' ἕκαστον τὸ χρήσιμον. Ἐλάτη μὲν οὖν καὶ πεύκη καὶ κέδρος ὡς ἀπλῶς εἰπεῖν ναυπηγίσιμα· τὰς μὲν γὰρ τριήρεις καὶ τὰ μακρὰ πλοῖα ἐλάτινα ποιούσι διὰ κουφότητα, τὰ δὲ στρογγύλα πεύκινα διὰ τὸ ἀσαπέσ· ἔνιοι δὲ καὶ τὰς τριήρεις διὰ τὸ μὴ εὐπορεῖν ἐλάτης. οἱ δὲ κατὰ Συρίαν καὶ Φοινίκην ἐκ κέδρου· σπανίζουσι γὰρ καὶ πεύκης. οἱ δ' ἐν Κύπρῳ πίτυος· ταύτην γὰρ ἡ νῆσος ἔχει καὶ δοκεῖ κρείττων εἶναι τῆς πεύκης. καὶ τὰ μὲν ἄλλα ἐκ τούτων· τὴν δὲ τρόπιν τριήρει μὲν δρυῖνην, ἵνα ἀντέχη πρὸς τὰς νεωλκίας, ταῖς δὲ δόλκασιν πεύκινην· ὑποτιθέασιν δ' ἔτι καὶ δρυῖνην ἐπὶ νεωλκῶσιν, ταῖς δ' ἐλλάττωσιν ὀξύνην· καὶ ὅλωσ ἐκ τούτου τὸ χέλυσμα. Οὐχ ἅπτεται δεῦρ δὲ κατὰ τὴν κόλλησιν ὁμοίως τὸ δρυῖνον τῶν πευκίων καὶ ἐλατίνων· τὰ μὲν γὰρ πυκνὰ τὰ δέμανά, καὶ τὰ μὲν ὅμοια τὰ δ' οὐ. δεῖ δὲ ὁμοιοπαθῆ εἶναι τὰ μέλλοντα συμφέσθαι καὶ μὴ ἐναντία, καθαπερὰν εἰ λίθον καὶ ξύλον. Ἡ δὲ τρονεία τοῖς μὲν πλοίοις γίνεται συκαμίνου μελίας πτελέας πλατάνου· γλισχρότητα γὰρ ἔχειν δεῖ καὶ ἰσχύ. Χείριστη δὲ τῆς πλατάνου· ταχύ γὰρ σήπεται. Ταῖς δὲ τριήρεσιν ἔνιοι καὶ πιτυῖνας ποιούσιν διὰ τὸ ἐλαφρόν. Τὸ δὲ στερέωμα, πρὸς ᾧ τὸ χέλυσμα, καὶ τὰς ἐπωτίδας, μελίας καὶ συκαμίνου καὶ πτελέας· ἰσχυρὰ γὰρ δεῖ ταῦτ' εἶναι. Ναυπηγίσιμος μὲν οὖν ὅλη σχεδὸν αὕτη.

τους έκαναν εξαγωγή μεγάλης ποσότητας ξύλου για την κατασκευή πλοίων.⁸⁸⁷ Το ξύλο αλλά και τα ξύλινα προϊόντα πολυτελείας,⁸⁸⁸ που εξάγονταν από τη Σινώπη κατέφθαναν στη Ρόδο, που ως διαμετακομιστικός σταθμός τα εξήγαγε στον Ελληνιστικό κόσμο. Οι Ρόδιοι εξήγαγαν μεγάλες ποσότητες ξύλου στην Αίγυπτο, αν και ξυλεία παρείχαν σε αυτήν τόσο η Κύπρος όσο και η Κοίλη Συρία.⁸⁸⁹ Οι μεταφορές ξύλου γίνονταν μέσω της θάλασσας σε ευρεία κλίμακα. Εκτός βέβαια από τη ξυλεία, η Σινώπη φημιζόταν και για τα σιτηρά της.

Συμπερασματικά, η Ρόδος αποτελούσε τη γέφυρα μεταξύ Ανατολής και Δύσης τον 3^ο αι. π.Χ. Η διανομή προϊόντων πρώτης ανάγκης ή προϊόντων πολυτελείας κατέφθαναν στη Ρόδο και οι Ρόδιοι φρόντιζαν για τη διανομή τους σε διάφορες περιοχές. Ήταν πεπεισμένοι, ότι ο Ελληνιστικός κόσμος εξαρτιόταν από αυτούς και αν ξεσπούσε οποιαδήποτε καταστροφή ή κρίση στο νησί, τότε το δίκτυο των συμμαχιών που ανέπτυξαν θα καθιστούσε τη Ρόδο όχι πιο αποδυναμωμένη, αλλά αντίθετα πιο δυνατή και πιο ικανή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο καταστροφικός σεισμός που έγινε στο νησί το 227 π.Χ.⁸⁹⁰ Αν και ο σεισμός ήταν καταστρεπτικότερος και ενώ όλοι περίμεναν ότι το νησί θα χανόταν από τον Ελληνιστικό χάρτη, κάτι τέτοιο δεν έγινε. Ο Πολύβιος αναφέρει ότι οι Ρόδιοι εκμεταλλεύτηκαν τον σεισμό του 227 π.Χ. για να βελτιώσουν και να διορθώσουν τις αδυναμίες και τα προβλήματα. Σύμφωνα με τον Πολύβιο: *«Στην περίοδο που έχει προαναφερθεί οι Ρόδιοι έχοντας βρει αφορμή το σεισμό που έγινε λίγο καιρό πρωτότερα στον τόπο τους, στον οποίο έπεσε και ο μεγάλος κολοσσός, το μεγαλύτερο μέρος των τειχών και των ναυστάθμων, χειρίζονταν με τόση περίσκεψη και αποτελεσματικότητα ότι είχε γίνει σαν μην έγινε οποιαδήποτε βλάβη αλλά μάλλον αιτία για διόρθωση»*.⁸⁹¹ Αρκετά Ελληνιστικά βασίλεια μετά τον σεισμό του 227

⁸⁸⁷ Θεόφραστος Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας IV.5.5 Βραχὺς δ' ἐστὶ τόπος ὃς ἔχει καὶ ὄλως τὴν ναυπηγίσιμον ὕλην· τῆς μὲν γὰρ Εὐρώπης δοκεῖ τὰ περὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ ὅσα τῆς Θράκης καὶ περὶ τὴν Ἰταλίαν τῆς δὲ Ἀσίας τὰ τε ἐν Κιλικίᾳ καὶ τὰ ἐν Σινώπῃ καὶ Ἄμισῳ.

⁸⁸⁸ Στράβων XII.3.12 ἔχει δὲ καὶ ἡ Σινωπίτις καὶ πᾶσα ἡ μέχρι Βιθυνίας ὄρεινὴ ἢ ὑπερκειμένη τῆς λεχθείσης παραλίας ναυπηγίσιμον ὕλην ἀγαθὴν καὶ εὐκατακόμιστον· ἡ δὲ Σινωπίτις καὶ σφένδαμνον φύει καὶ ὀροκάρυον, ἐξ ὧν τὰς τραπέζας τέμνουσιν· ἅπαντα δὲ καὶ ἐλαιόφυτὸς ἐστὶν ἡ μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης γεωργουμένη. Για τη ξυλεία που κατάφθανε στη Μεσόγειο θάλασσα από τις περιοχές της Μαύρης θάλασσας, βλ. Hannestad, στο Gabrielsen και Lund, 2007: 96.

⁸⁸⁹ Westerman, 1938: 280.

⁸⁹⁰ Για τον καταστροφικό σεισμό στη Ρόδο, βλ. Berthold, 2010: 114-115.

⁸⁹¹ Πολύβιος V.88.1-3 Ρόδιοι δὲ κατὰ τοὺς προειρημένους καιροὺς ἐπειλημμένοι τῆς ἀφορμῆς τῆς κατὰ τὸν σεισμὸν τὸν γενόμενον παρ' αὐτοῖς βραχέϊ χρόνῳ πρότερον, ἐν ᾧ συνέβη τὸν τε κολοσσὸν τὸν μέγαν πεσεῖν καὶ τὰ πλείστα τῶν τειχῶν καὶ τῶν νεωρίων, οὕτως ἐχείριζον νουνεχῶς καὶ πραγματικῶς τὸ γεγονός ὡς μὴ βλάβης, διορθώσεως δὲ μᾶλλον, αὐτοῖς αἴτιον γενέσθαι τὸ σύμπτωμα.

π.Χ. έστειλαν σημαντική βοήθεια φοβούμενα το ξέσπασμα εκτεταμένης οικονομικής κρίσης. Οι βοήθειες και οι ευεργεσίες από διάφορους βασιλείς ήταν σημαντικές. Ο Ιέρων και ο Γέλων όχι μόνο έδωσαν σε αυτούς 75 ασημένια τάλαντα με σκοπό την αγορά ελαίου που χρησιμοποιούνταν στα γυμναστήρια, αλλά και σε σύντομο χρονικό διάστημα τους αφιέρωσαν ασημένιους λέβητες και υδρίες. Ο Πτολεμαίος Γ΄ τους έδωσε ένα εκατομμύριο αρτάβες σιτηρών και 300 ασημένια τάλαντα και ξύλα για τη ναυπήγηση δέκα πεντηρών και δέκα τριηρών και άλλα υλικά που χρησίμευαν για την κατασκευή των πλοίων, όπως επίσης και 3.000 χάλκινα τάλαντα για την κατασκευή του κολοσσού μαζί με 100 οικοδόμους και τριακόσιους πενήντα βοηθούς και 14 τάλαντα κάθε χρόνο για τη συντήρησή τους, καθώς και 12.000 αρτάβες σιτηρών για αγώνες και θυσίες και 20.000 αρτάβες σιτηρών για την τροφοδοσία των πλοίων. Επίσης, ο Αντίγονος έδωσε ξυλεία για την κατασκευή πασσάλων, 5.000 στρωτήρες, 1.000 τάλαντα πίσσας και τους υποσχέθηκε και 100 ασημένια τάλαντα, ενώ η γυναίκα του Χρυσίδα έδωσε 100.000 μετρητές σιτηρών και 3.000 τάλαντα μόλυβδου. Από την άλλη ο Σέλευκος απάλλαξε από τη φορολογία τους Ροδίους ναυτικούς που ταξίδευαν στο βασίλειό του και τους έδωσε 200.000 μετρητές σιτηρών και δέκα εξοπλισμένα πλοία, καθώς και ξυλεία, ρητίνη και τρίχινο ύφασμα και χιλιάδες ταλάντων. Παρόμοια έδωσαν ο Προυσίας και ο Μιθριδάτης, καθώς και άλλες πόλεις, που όπως αναφέρει ο Πολύβιος, δεν μπορεί να αριθμήσει.⁸⁹²

⁸⁹² Πολύβιος V.88.5-90.3 'Ιέρων γάρ και Γέλων ού μόνον έδωκαν έβδομήκοντα και πέντ' άργυρίου τάλαντα προς την εις τὸ ἔλαιον τοῖς ἐν τῷ γυμνασίῳ χορηγίαν, τὰ μὲν παραχρήμα, τὰ δ' ἐν χρόνῳ βραχεῖ παντελῶς, ἀλλὰ και λέβητας ἀργυροῦς και βάσεις τούτων και τινας ὑδρίας ἀνέθεσαν, προς δὲ τούτοις εις τὰς θυσίας δέκα τάλαντα και τὴν ἐπαύξησιν τῶν πολιτῶν ἄλλα δέκα, χάριν τοῦ τὴν πᾶσαν εις ἑκατὸν τάλαντα γενέσθαι δωρεάν. και μὴν ἀτέλειαν τοῖς προς αὐτοὺς πλοῖζομένοις ἔδωσαν και πεντήκοντα καταπέλας τριπήχεις. και τελευταῖον τοσαῦτα δόντες, ὡς προσοφείλοντες χάριν, ἔστησαν ἀνδριάντας ἐν τῷ τῶν Ροδίων δείγματι, στεφανούμενον τὸν δῆμον τῶν Ροδίων ὑπὸ τοῦ δήμου τοῦ Συρακοσίων. ἐπηγγείλατο δὲ και Πτολεμαῖος αὐτοῖς ἀργυρίου τάλαντα τριακόσια και σίτου μυριάδας ἀρταβῶν ἑκατὸν, ξύλα δὲ ναυπηγίσιμα δέκα πεντήρων και δέκα τριηρων, πευκίνων τετραγώνων πήχεις ἐμμέτρους τετρακισμυρίους, και χαλκοῦ νομίσματος τάλαντα χίλια, στυππίου τρισχίλι, ὀθονίων ἰστοὺς τρισχιλίους, εις τὴν τοῦ κολοσσοῦ κατασκευὴν τάλαντα τρισχίλι, οικοδόμους ἑκατὸν, ὑπουργοὺς τριακοσίους και πεντήκοντα, και τούτοις καθ' ἕκαστον ἔτος εις ὀψώνιον τάλαντα δεκατέτταρα, προς δὲ τούτοις εις τοὺς ἀγῶνας και τὰς θυσίας ἀρτάβας σίτου μυρίας δισχιλίας, και μὴν εις σιτομετρίαν δέκα τριήρων ἀρτάβας δισμυρίας. και τούτων ἔδωκε τὰ μὲν πλεῖστα παραχρήμα, τοῦ δ' ἀργυρίου παντὸς τὸ τρίτον μέρος. παραπλησίως Ἀντίγονος ξύλ' ἀφ' ἑκκαϊδεκαπήχους ἕως ὀκταπήχους εις σφηκίσκων λόγον μύρια, στρωτήρας ἑπταπήχεις πεντακισχιλίους, σιδήρου τάλαντα τρισχίλια, πίττης τάλαντα χίλι, ἄλλης ὠμῆς μετρητὰς χιλίους, ἀργυρίου προς τούτοις ἑκατὸν ἐπηγγείλατο τάλαντα, Χρυσῆς δ' ἡ γυνὴ δέκα μὲν σίτου μυριάδας, τρισχίλια δὲ μολίβδου τάλαντα. Σέλευκος δ' ὁ πατήρ Ἀντιόχου χωρὶς μὲν ἀτέλειαν τοῖς εις τὴν αὐτοῦ βασιλείαν πλοῖζομένοις, χωρὶς δὲ πενήτεις μὲν δέκα κατηρητισμένας, σίτου δ' εἴκοσι μυριάδας, και μὴν ξύλων και ρητίνης και τριχὸς μυριάδας πηχῶν και ταλάντων χιλιάδας. παραπλησία δὲ τούτοις Προυσίας και Μιθριδάτης, ἔτι δ' οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ὄντες δυνάσται τότε, λέγω δὲ Λυσανίαν,

Η Ρόδος είχε γνωρίσει και μεγάλη ευρωστία στις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ., με τον Αντιοχικό πόλεμο (192 π.Χ. - 189 π.Χ.), μεταξύ Ρώμης και Αντίοχου Γ'. Το 189 π.Χ. μετά τη μάχη της Μαγνησίας και τη μεγάλη πανωλεθρία του Αντίοχου Γ', κατέλαβε τις περιοχές τις Λυκίας και της Καρίας ως ένδειξη καλής στάσης στον πόλεμο υπέρ των Ρωμαίων. Σύμφωνα με τον Πολύβιο: «Από την άλλη, ο Θεαίδητος και οι δικοί του ανάγγειλαν στην πατρίδα τους ότι η Λυκία και οι περιοχές της Καρίας ως τον ποταμό Μαϊάνδρο έχουν δοθεί ως δώρο στους Ροδίους».⁸⁹³ Την περίοδο αυτή το νησί βρισκόταν στο απόγειο της ακμής του. Η απόσυρση των Σελευκιδών από την Ευρώπη, η ταπείνωση της Μακεδονίας μετά τη βαριά ήττα του 197 π.Χ. που δέχθηκε ο Φίλιππος Ε' στη Μαγνησία, αλλά και η αναβίωση της Νησιώτικης Συμμαχίας κάτω από την κυριαρχία της Ρόδου, συντέλεσαν περαιτέρω στη σπουδαία θέση που απέκτησε το νησί κατά την Ελληνιστική περίοδο.

Η περίοδος ευδαιμονίας της Ρόδου έφθασε στο τέλος της όταν οι Ρωμαίοι είχαν κατέστησαν τη Δήλο το 167 π.Χ. σε ελεύθερο λιμάνι με την απαλλαγή καταβολής τελών στα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα. Καθοριστικό ρόλο έπαιξε και η αναγκαστική συμμαχία του νησιού με τους Ρωμαίους το 164 π.Χ. Με την πράξη αυτή η Ρόδος εγκαταλείπει την ουδετερότητά της και προχωρεί σε συμμαχία με τη Ρώμη που ως τότε απέφευγε. Η πολιτική της ουδετερότητας που ακολουθούσαν στη διατήρηση δυνάμεων ανάμεσα στις μεγάλες μοναρχίες του Ελληνιστικού κόσμου εγκαταλείπεται. Το εισόδημα της Ρόδου δέχτηκε σημαντική μείωση, όταν οι Ρωμαίοι κατέστησαν τη Δήλο ελεύθερο λιμάνι το 166 π.Χ.⁸⁹⁴ Εντούτοις η Ρόδος φαίνεται να γνώρισε κάποια οικονομική ανάπτυξη, όχι όμως βέβαια στον βαθμό των προηγούμενων χρόνων. Σύμφωνα με τον Lund το εμπόριο του κρασιού που διεξήγε το νησί της Ρόδου συνεχίζει να γνωρίζει μεγάλη άνθιση και μετά το 166 π.Χ. Δυσκολεύεται μάλιστα ο Lund να αντιληφθεί, ότι η εισαγωγή του κρασιού μειώθηκε μετά το τέλος της Ροδιακής

Όλυμπιχον, Λιμναϊον. τὰς γε μὴν πόλεις τὰς συνεπιλαμβανομένας αὐτοῖς κατὰ δύναμιν οὐδ' ἂν ἐξαριθμήσαιτο ῥαδίως οὐδεὶς·

⁸⁹³ Πολύβιος XXII.5.7-10 οἱ δὲ περὶ τὸν Θεαίδητον ἐποίησαντο τὴν ἀγγελίαν ἐν τῇ πατρίδι, φάσκοντες Λυκίαν καὶ Καρίας τὰ μέχρι τοῦ Μαϊάνδρου δεδόσθαι Ῥοδίοις ὑπὸ Ῥωμαίων ἐν δωρεᾷ.

⁸⁹⁴ Πολύβιος XXX.31.8-12 ἐξ ὧν μείζονα φόρον ἐπιτεθείκατε τοῖς Ῥοδίοις τῆς ἀγνοίας ἢ Μακεδόσι τοῖς διὰ παντὸς πολεμίοις ὑμῶν ὑπάρξασι. τὸ δὲ μέγιστον σύμπτωμα τῆς πόλεως· καταλέλυται γὰρ ἡ τοῦ λιμένος πρόσοδος ὑμῶν, Δήλον μὲν ἀτελεῖ πεποιηκότων, ἀφηρημένων δὲ τὴν τοῦ δήμου παρρησίαν, δι' ἧς καὶ τὰ κατὰ τὸν λιμένα καὶ τᾶλλα πάντα τῆς πόλεως ἐτύγγανε τῆς ἀρμοζούσης προστασίας. ὅτι δὲ τοῦτ' ἔστιν ἀληθὲς οὐ δυσχερὲς καταμαθεῖν· τοῦ γὰρ ἐλλιμενίου κατὰ τοὺς ἀνώτερον χρόνους εὐρίσκοντος ἑκατὸν μυριάδας δραχμῶν, νῦν ἀφηρήκατε πεντεκαίδεκα μυριάδας, ὥστε καὶ λίαν, ὧ ἄνδρες Ῥωμαῖοι, τὴν ὑμετέραν ὀργὴν ἦφθαι τῶν κυρίων πόρων τῆς πόλεως.

ανεξαρτησίας. Οι σφραγίδες των αμφορέων μας δείχνουν ότι η Ρόδος συνέχισε ακατάπαυστα την εξαγωγή του κρασιού και η περίοδος από το 150 π.Χ. μέχρι και το 120 π.Χ. θεωρείται η πιο ανθοφόρα περίοδος, για το νησί.⁸⁹⁵ Έτσι η οικονομική πρόοδος της Ρόδου συνεχίζει ακόμη και αφού είχε γίνει σύμμαχος με τη Ρώμη.

ΚΥΠΡΟΣ

Ο ορυκτός πλούτος της Κύπρου και η σημαντική γεωγραφική της θέση δεν άφησαν καθόλου αδιάφορους τους Στρατηγούς του Αλεξάνδρου για διεκδίκηση και εκμετάλλευσή της. Η Κύπρος βρισκόταν σε μικρή απόσταση από σπουδαία εμπορικά κέντρα της Ελληνιστικής περιόδου. Νότια του νησιού και σε απόσταση τετρακοσίων χιλιομέτρων ήταν η Αίγυπτος, ενώ Δυτικά στην ίδια περίπου απόσταση βρισκόταν το νησί της Ρόδου. Η θέση της βοηθούσε τον οποιονδήποτε κατακτητή να εποπτεύσει την ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως ένα είδος προκεχωρημένου αμυντικού φυλακίου. Ο Ακάμας είναι ακρωτήριο, που βρίσκεται στα βορειοδυτικά του νησιού και βλέπει τον βορρά, πολύ κοντά στον Σελινούντα της Τραχείας Κιλικίας. Η απόστασή του είναι χίλια στάδια, ενώ από τη Σίδη της Παμφυλίας απέχει χίλια εξακόσια και από τους Χελιδονίους νήσους χίλια εννιακόσια στάδια.⁸⁹⁶

Ο Πτολεμαίος Α΄ Σωτήρ, όταν κατέλαβε για πρώτη φορά την Κύπρο το 312 π.Χ. κατήγγησε τα τοπικά βασίλεια. Κατέστησε Στρατηγό τον βασιλιά της Σαλαμίνας Νικοκρέοντα.⁸⁹⁷ Το αξίωμα του Στρατηγού ήταν σημαντικό στην Πτολεμαϊκή διοίκηση, γεγονός που εξετάσαμε και στο κεφάλαιο της Πτολεμαϊκής οικονομίας. Οι Πτολεμαίοι χρησιμοποιούσαν τον θεσμό του Στρατηγού στην Αίγυπτο και στις κτήσεις τους. Ο Στρατηγός είχε ευρείες αρμοδιότητες, εφόσον λάμβανε αποφάσεις για στρατιωτικά και οικονομικά ζητήματα. Όταν το 311 π.Χ. ο Νικοκρέων πεθαίνει, τότε ο Πτολεμαίος Α΄ ανέλαβε τα ηνία του νησιού.⁸⁹⁸ Ο Μενέλαος αδελφός του Πτολεμαίου

⁸⁹⁵ Lund, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen, 2011: 288-289.

⁸⁹⁶ Στράβων XIV.6.2 ὁ δ' Ακάμας ἐστὶν ἄκρα δύο μαστοῦς ἔχουσα καὶ ὕλην πολλήν, κείμενος μὲν ἐπὶ τῶν ἐσπερίων τῆς νήσου μερῶν, ἀνατείνων δὲ πρὸς ἄρκτους, ἐγγυτάτω μὲν πρὸς Σελινούντα τῆς Τραχείας Κιλικίας ἐν διάρματι χιλίων σταδίων, πρὸς Σίδην δὲ τῆς Παμφυλίας χιλίων καὶ ἑξακοσίων, πρὸς δὲ Χελιδονίας χιλίων ἑνακοσίων.

⁸⁹⁷ Διόδωρος Σικελιώτης XIX.79.5 τῆς μὲν Κύπρου κατέστησε στρατηγὸν Νικοκρέοντα.

⁸⁹⁸ Bagnall, 1976: 39-40.

Α΄ σύμφωνα με τον Διόδωρο διορίστηκε Στρατηγός της Κύπρου⁸⁹⁹ μέχρι το 306 π.Χ. χρονολογία κατάληψης της Κύπρου από τον Δημήτριο Πολιορκητή.

Η Κύπρος κατά την περίοδο 306 π.Χ. – 294 π.Χ., πέρασε στην κυριαρχία του Δημήτριου Πολιορκητή.⁹⁰⁰ Ο Δημήτριος Πολιορκητής πέτυχε σπουδαία νίκη έναντι του Πτολεμαίου στη ναυμαχία της Σαλαμίνας, το 306 π.Χ. Ο Αντίγονος Μονόφθαλμος, όταν πληροφορήθηκε το μέγεθος της νίκης ανακηρύχτηκε βασιλιάς από τη συνέλευση των στρατευμάτων και παρέλαβε το Περσικό σύμβολο εξουσίας, το διάδημα. Διάδημα έστειλε και στον γιο του Δημήτριο Πολιορκητή, δίνοντάς του και τον τίτλο του βασιλιά.⁹⁰¹ Η κίνηση του Αντίγονου Μονόφθαλμου να ανακηρύξει τον εαυτό του βασιλιά μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας αποδεικνύει και τη γεωπολιτική θέση της Κύπρου στην Ανατολική Μεσόγειο. Η ανακήρυξη υπήρξε ορόσημο και για τους άλλους διαδόχους. Το παράδειγμα του Αντίγονου ακολούθησε αρχικά ο Πτολεμαίος και στη συνέχεια ο Σέλευκος, ο Λυσίμαχος και ο Κάσσανδρος, χωρίς να γνωρίζουμε τη σειρά εφαρμογής.⁹⁰²

Σαφέστατα, η ανακήρυξη αυτή δεν είχε μόνο πολιτικές προεκτάσεις, αλλά και οικονομικές. Από τη μια, οι πολιτικές προεκτάσεις είναι ο ιδεολογικός προσανατολισμός, που περικλείει η ο τίτλος του βασιλέως. Ο τίτλος αυτός για τους διαδόχους ήταν η θεμελίωση του νέου δικού τους κόσμου, που περιστρεφόταν γύρω απ' αυτούς. Οι οικονομικές προεκτάσεις της ναυμαχίας της Σαλαμίνας αποτελούν σημαντικό ζήτημα και ο κατακτητής της Κύπρου με την εξέχουσα γεωγραφική θέση του νησιού έλεγχε την Ανατολική Μεσόγειο και ήταν ο τόπος εξόρμησης για την

⁸⁹⁹ Διόδωρος Σικελιώτης XX.47.3 ὁ δὲ τεταγμένος ὑπὸ Πτολεμαίου τῆς νήσου στρατηγὸς Μενέλαος συναγαγὼν

⁹⁰⁰ Διόδωρος XX.53.1 μετὰ δὲ ταῦτα Πτολεμαῖος ἀπογνοὺς τὰ κατὰ τὴν Κύπρον ἀπῆρεν εἰς Αἴγυπτον. Δημήτριος δὲ πάσας τὰς ἐν τῇ νήσῳ πόλεις παραλαβὼν καὶ τοὺς φρουροῦντας στρατιώτας, τούτους μὲν εἰς τάξεις κατεχώρισεν, ὄντας πεζοὺς μὲν μυρίους ἑξακισχιλίους συντεταγμένους, ἵππεις δὲ περὶ ἑξακοσίους, πρὸς δὲ τὸν πατέρα ταχέως ἐμβιβάσας εἰς τὴν μεγίστην ναῦν τοὺς δηλώσοντας περὶ τῶν κατορθωθέντων ἐξαπέστειλεν.

⁹⁰¹ Διόδωρος XX.53.2 ὁ δ' Ἀντίγονος πυθόμενος τὴν γεγενημένην νίκην καὶ μετεωρισθεὶς ἐπὶ τῷ μεγέθει τοῦ προτερήματος διάδημα περέθτο καὶ τὸ λοιπὸν ἐχρημάτιζε βασιλεύς, συγχωρήσας καὶ τῷ Δημητρίῳ τῆς αὐτῆς τυγχάνειν προσηγορίας καὶ τιμῆς. Πλούταρχος Δημήτριος Βίοι Παράλληλοι 18 ἐκ τούτου πρῶτον ἀνεφώνησε τὸ πλῆθος Ἀντίγονον καὶ Δημήτριον βασιλέας. Ἀντίγονον μὲν οὖν εὐθὺς ἀνέδησαν οἱ φίλοι, Δημητρίῳ δ' ὁ πατὴρ ἔπεμψε διάδημα καὶ γράφων ἐπιστολὴν βασιλέα προσεῖπεν. οἱ δ' ἐν Αἰγύπτῳ τούτων ἀπαγγελλομένων καὶ αὐτοὶ βασιλέα τὸν Πτολεμαῖον ἀνηγόρευσαν, ὡς μὴ δοκεῖν τοῦ φρονήματος ὑφέσθαι διὰ τὴν ἦτταν. ἐπενείματο δ' οὕτως τὸ πρᾶγμα τῷ ζήλῳ τοὺς <ἄλλους> διαδόχους· καὶ γὰρ Λυσίμαχος ἤρξατο φορεῖν διάδημα, καὶ Σέλευκος ἐντυγάνων τοῖς Ἕλλησιν. Για την ιδεολογία της Ελληνιστικής Μοναρχίας, βλ. Austin, 2006: 94-96.

⁹⁰² Gherke, 2009: 68.

κατάκτηση των Φοινικικών λιμανιών. Δεν θεωρείται τυχαίο το γεγονός, που και ο Πτολεμαίος και οι Αντιγονίδες, μπήκαν σε ένα πόλεμο με λάφυρο την κατάκτηση της Κύπρου. Το ενδεχόμενο αυτό μπορεί να επιβεβαιώσει την άποψη, ότι η Κύπρος στα Ελληνιστικά χρόνια μετείχε ενεργά στην πρόοδο της Ελληνιστικής οικονομίας, εξαιτίας της σπουδαίας γεωγραφικής της θέσης, του ορυκτού της πλούτου και των προϊόντων που παρήγαγε. Ο διάδοχος του θρόνου που θα κατακτούσε την Κύπρο γνώριζε καλά ότι πλεονεκτούσε στη μάχη διεκδίκησης του θρόνου εξαιτίας των χαρακτηριστικών που διέκριναν την Κύπρο.

Μετά από μια περίοδο δωδεκαετούς κατοχής του νησιού από τον Δημήτριο Πολιορκητή το νησί καταλήφθηκε από τον Πτολεμαίο Α΄ το 294 π.Χ. Η Πτολεμαϊκή κυριαρχία στην Κύπρο κράτησε δύομισι αιώνες από το 294 π.Χ. – 58 π.Χ. και 48/7 π.Χ. – 30 π.Χ. Η κυριαρχία αυτή έφερε σημαντικές μεταβολές και ανακατατάξεις σε πολιτικό, κοινωνικό, διοικητικό και οικονομικό επίπεδο. Οι άνθρωποι του νησιού βρέθηκαν σε ένα νέο πρωτόγνωρο κλίμα με νέους προσανατολισμούς.

Για τους Πτολεμαίους η Κύπρος ήταν η κτήση που τους εξασφάλιζε την εμπορική γέφυρα μεταξύ Ρόδου και Αιγύπτου. Το νησί βρισκόταν σχετικά κοντά στο νησί της Ρόδου και απέναντι στα Φοινικικά λιμάνια, που αποτελούσαν σπουδαία εμπορικά κέντρα του Ελληνιστικού κόσμου. Η εμπορική σχέση μεταξύ Αιγαίου και Αιγύπτου είναι πασιφανής, αφού η σύνδεση της Ρόδου με την Αίγυπτο είναι σημαντική αυτή την περίοδο. Οι Πτολεμαίοι είχαν πολιτικά και οικονομικά ενδιαφέροντα στο Αιγαίο, γι' αυτό τον λόγο ανέπτυξαν ηγεμονικό χαρακτήρα στην περιοχή αυτή με τη βοήθεια της Ρόδου. Ωστόσο, αυτός ο ηγεμονικός χαρακτήρας που επιτεύχθηκε στο Αιγαίο από την πλευρά των Πτολεμαίων, απορρέει από τον ρόλο κλειδί που διαδραμάτισε η Κύπρος.

Ο Πτολεμαίος Α΄ μετέφερε την πρωτεύουσα του νησιού από τη Σαλαμίνα στη Νέα Πάφο, κυρίως για στρατιωτικούς, οικονομικούς και πολιτικούς λόγους. Η Πάφος ήταν η πόλη που φιλοξένησε τον Πτολεμαϊκό στρατό και το ναυτικό, που στρατοπέδευε στην Κύπρο. Τα αίτια μεταφοράς της πρωτεύουσας του νησιού από τη Σαλαμίνα στην Πάφο μπορούν να συνοψιστούν στους εξής λόγους. Η κατάργηση των Κυπριακών βασιλείων και η ενοποίηση του νησιού πρόβαλλε την Πάφο σε εξέχουσα θέση την περίοδο των Πτολεμαίων εξαιτίας του ναού της Αφροδίτης. Ο Στρατηγός, ως Αρχιερέας, ιδιότητα που δόθηκε επί βασιλείας Πτολεμαίου Ε΄, έπρεπε να βρίσκεται στην Πάφο για να ελέγχει τα τεράστια έσοδα του ναού της Αφροδίτης, που προέρχονταν από τους

προσκυνητές. Η Πάφος, επίσης, γειτνιάζε με περιοχές που αφθονούσε η ξυλεία η οποία χρησίμευε για την κατασκευή πλοίων, καθιστώντας έτσι την πόλη σε σημαντικό ναυπηγικό κέντρο.⁹⁰³ Ένας άλλος λόγος για τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Πάφο, ήταν το γεγονός ότι βρισκόταν πιο κοντά στην Αλεξάνδρεια, απ' ό,τι η Σαλαμίνα.

Πέραν από τη στρατηγική θέση της Κύπρου για την Αίγυπτο, το νησί εξυπηρετούσε και τα οικονομικά συμφέροντα των Πτολεμαίων για την κάλυψη αναγκών και προμήθεια προϊόντων που δεν αφθονούσαν στην Αίγυπτο. Η Κύπρος φημιζόταν για την καλή ποιότητα των προϊόντων της. Παρήγαγε προϊόντα που δεν συναντιούνταν στην Αίγυπτο σε επαρκείς ποσότητες, αλλά και προϊόντα που διέθετε η Αίγυπτος, όμως δεν φημιζόνταν για την καλή τους ποιότητα. Οι Πτολεμαίοι εισήγαγαν αγαθά από την Κύπρο και τα φύλασσαν στις βασιλικές τους αποθήκες. Τα προϊόντα, που ήταν σε πλεόνασμα, οι Πτολεμαίοι είτε τα χρησιμοποιούσαν σε περιόδους έκτακτης ανάγκης, είτε τα έκαναν εξαγωγή σε άλλες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου με απώτερο σκοπό την εξασφάλιση κέρδους.

Η Αίγυπτος δεν διέθετε τα γόνιμα εδάφη, που θα της απέφεραν πάντοτε τεράστιες ποσότητες σιταριού για κάλυψη των διατροφικών της αναγκών. Η Κύπρος ήταν πολύ εύφορο νησί και με το σιτάρι που παρήγε κάλυπτε τις ανάγκες όλων των κατοίκων της. Το 238 π.Χ. επί βασιλείας του Πτολεμαίου Γ' Ευεργέτη η Αίγυπτος ταλανιζόταν από την έλλειψη σιτηρών, ένεκα των τραγικών συνεπειών που δημιούργησε στο εσωτερικό η υπερχειλίση του Νείλου. Η εισαγωγή σιταριού από τις Πτολεμαϊκές κτήσεις υπήρξε επιτακτική ανάγκη. Η Αίγυπτος προμηθεύτηκε σιτάρι από την Κύπρο, τη Συρία και τη Φοινίκη, σύμφωνα με το Κανωβικό διάταγμα του 239/8 π.Χ.⁹⁰⁴ Η Κύπρος ήταν επίσης ξακουστή και για την καλή ποιότητα τόσο του κρασιού, όσο και του ελαίου της.⁹⁰⁵ Οι Πτολεμαίοι εξαιτίας της άριστης γεύσης του Κυπριακού νάματος κάλυψαν τις ανάγκες της Αιγύπτου με κρασί από την Κύπρο. Το Κυπριακό κρασί ήταν ελαφρύ και εύγεστο και για τον λόγο αυτό χαρακτηρίζεται ως Κύπριο νάμα.⁹⁰⁶ Το λάδι της Κύπρου ήταν επίσης πολύ καλής ποιότητας και οι Λαγίδες εισήγαγαν μεγάλες ποσότητες για τον λαό τους.

⁹⁰³ Βράχας, 1984: 61.

⁹⁰⁴ Austin, 2006: 470-471.

⁹⁰⁵ Στράβων XIV.6.5 και γὰρ εὐοινός ἐστί καὶ εὐέλαιος σίτω τε αὐτάρκει χρῆται.

⁹⁰⁶ Χατζηιωάννου II, 1996: 354.

Επιπλέον, το νησί της Κύπρου παρήγε αλάτι,⁹⁰⁷ αφού το αλάτι στη διατροφή των κατοίκων της Μεσογείου κατείχε σημαντική θέση. Ακόμη ένα προϊόν πολυτελείας ήταν το μέλι, που διέθετε το νησί. Στην αρχαιότητα το μέλι θεωρείτο το υποκατάστατο της ζάχαρης.

Αγαθά που δεν συναντάμε σε μεγάλες ποσότητες σε διάφορες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου ευδοκίμουν στην Κύπρο. Ένα απ' αυτά τα αγαθά ήταν το σύκο που παραγόταν σε μεγάλη ποσότητα.⁹⁰⁸

Η άφθονη ξυλεία του νησιού αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στον έλεγχο της Κύπρου από τους Πτολεμαίους. Τα δάση της κάλυπταν το μεγαλύτερο μέρος του νησιού και βοήθησαν στην εξέλιξη της ναυπηγικής τέχνης. Οι κάτοικοι του νησιού ήταν σπουδαίοι ναυπηγοί και διέθεταν την ικανότητα να καθελκύουν εμπορικά και πολεμικά πλοία σε μικρό χρονικό διάστημα και να τα επανδρώνουν με επιδέξιους ναύτες. Ο Θεόφραστος αναφέρει ότι τα δέντρα των δασών της Κύπρου ήταν τεράστια και σε μήκος και σε πλάτος και έφθαναν μέχρι δεκατριες οργιές.⁹⁰⁹ Η αφθονία της κυπριακής ξυλείας επέτρεψε στους Πτολεμαίους να κατασκευάσουν εμπορικό και πολεμικό στόλο, αφού το νησί μπορούσε να παρέχει κάθε είδους ναυπηγήσιμη ξυλεία, την οποία στερείτο η Αίγυπτος παντελώς.⁹¹⁰ Τα εμπορικά πλοία κατασκευάζονταν κυρίως από πεύκινο ξύλο, επειδή το ξύλο αυτό δεν σάπιζε εύκολα, ενώ τα πολεμικά πλοία για να είναι γρηγορότερα και πιο ευέλικτα φτιάχνονταν από έλατο, που ήταν ελαφρύτερο. Οι Κύπριοι, κατασκεύαζαν εμπορικά πλοία από πεύκα κουκουναριάς, τα οποία ήταν καλύτερα και ανθεκτικότερα από τα άλλα κοινά πεύκα.⁹¹¹ Το ξύλο βέβαια, εκτός από πολεμικά και εμπορικά πλοία μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και για την κατασκευή πολεμικών μηχανών.

⁹⁰⁷ Χατζηιωάννου II, 1996: 423.

⁹⁰⁸ Θεόφραστος Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας IV.2.3. καὶ γὰρ ἐκεῖνη φέρει τὸν καπρὸν ἐκ τοῦ στελέγγου καὶ ἐκ τῶν παχυτάτων ἀκερμόνων, πλὴν ὅτι βλαστὸν τινα ἀφήισι μικρὸν ἄφυλον ὡσπερ ῥίζιον, πρὸς ᾧ γε ὁ καρπός.

⁹⁰⁹ Θεόφραστος Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας V.8.1. μῆκος μὲν ἦν τῶν εἰς τὴν ἑνδεκκῆρη τὴν Δημητρίου τμηθέντων τρισκαιδεκαόργυιον, αὐτὰ δὲ τὰ ξύλα τῷ μήκει θαυμαστά καὶ ἄοζα καὶ λεῖτα.

⁹¹⁰ Droysen I, 1903: 74.

⁹¹¹ Θεόφραστος Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας V.7.1. Ἐλάτη μὲν οὖν καὶ πεύκη καὶ κέδρος ὡς ἀπλῶς ἐπιεῖν ναυπηγίσμα· τὰς μὲν γὰρ τριήρεις καὶ τὰ μακρὰ πλοῖα ἐλάτινα ποιοῦσι διὰ κουφότητα, τὰ δὲ στρουγγιλά πεύκινα διὰ τὸ ἄσαπες.

Το σημαντικότερο ορυκτό που παρήγε το νησί της Κύπρου ήταν ο χαλκός. Ο Rostovtzeff τονίζει ότι η Κύπρος μαζί με τη Συρία ήταν οι κυριότερες πηγές χαλκού της περιόδου που εξετάζουμε.⁹¹² Ο χαλκός βρισκόταν σε αφθονία στο υπέδαφος του νησιού, αγαθό δυσεύρετο στην περιοχή της Αιγύπτου. Ο χαλκός χρησιμοποιήθηκε για την κοπή χάλκινων νομισμάτων, σε περίοδο, που το χρυσό και το ασήμι δεν ήταν διαθέσιμο σε μεγάλες ποσότητες. Ήταν το μέταλλο που εισχώρησε στην Ελληνιστική οικονομία, με σκοπό την κοπή μεγάλου αριθμού νομισμάτων και θεωρείται το ίδιο χρήσιμο με το χρυσό και το ασήμι.

Ο Πτολεμαίος Α΄ όταν έγινε κυρίαρχος του νησιού το 312 π.Χ. – 310 π.Χ. κατήργησε τα Κυπριακά βασίλεια και δημιούργησε ένα ενιαίο νησιώτικο κράτος με κοινό νόμισμα που εκδιδόταν σε κυπριακά νομισματοκοπεία. Αρχικά δεν κυκλοφόρησαν στην Κύπρο χρυσά ή αργυρά νομίσματα, όπως συνηθιζόταν αυτή την περίοδο από τους διαδόχους. Τα πρώτα νομίσματα που έκοψε ο Πτολεμαίος Α΄ στην Κύπρο ήταν χάλκινα.⁹¹³ Προέβη στην κίνηση αυτή, εξαιτίας της αφθονίας των κοιτασμάτων χαλκού που διέθετε το υπέδαφος της Κύπρου.

Ο οίκος των Λαγιδών προσπάθησε να συνδέσει τη λατρεία της θεάς Αφροδίτης με την Πτολεμαϊκή δυναστεία μέσα από την απεικόνιση των νομισμάτων που κόβονταν στο νησί. Τα πρώτα χάλκινα νομίσματα που έκοψε ο Πτολεμαίος Α΄ στην Κύπρο όταν ανέλαβε την εξουσία το 312 π.Χ. αποδεικνύουν τη θεϊκή σύνδεση με την Αφροδίτη. Τα νομίσματα στον εμπροσθότυπο έφεραν το κεφάλι της Αφροδίτης προς τα δεξιά. Το κεφάλι της Αφροδίτης ήταν στολισμένο με στεφάνι και ενώτιο. Στον οπισθότυπο του νομίσματος εντοπίζεται ο Πτολεμαϊκός αετός με κλειστές φτερούγες, όρθιος πάνω σε κεραυνό και δεξιά του νομίσματος η επιγραφή είτε ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ, είτε ΠΤΟΛΕ

⁹¹² Στράβων XIV.6.5 Διάκειται μὲν οὕτως ἡ Κύπρος τῇ θέσει. κατ' ἀρετὴν δ' οὐδεμιᾶς τῶν νήσων λείπεται· καὶ γὰρ εὐοινός ἐστι καὶ εὐέλαιος σίτωι τε αὐτάρκει χρῆται· μέταλλά τε χαλκοῦ ἐστὶν ἄφθονα τὰ ἐν Ταμασσῶ, ἐν οἷς τὸ χαλκανθές γίνεται καὶ ὁ ἴδς τοῦ χαλκοῦ, πρὸς τὰς ἰατρικὰς δυνάμεις χρήσιμα. φησὶ δ' Ἐρατοσθένης τὸ παλαιὸν ὕλομανούντων τῶν πεδίων ὥστε κατέχεσθαι δρυμοῖς καὶ μὴ γεωργεῖσθαι, μικρὰ μὲν ἐπωφελεῖν πρὸς τοῦτο τὰ μέταλλα δὲν δροτομούντων πρὸς τὴν καῦσιν τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, προσγενέσθαι δὲ καὶ τὴν ναυπηγίαν τῶν στόλων ἤδη πλεομένης ἀδεῶς τῆς θαλάττης καὶ μετὰ δυνάμεων· ὡς δ' οὐκ ἐξενίκων, ἐπιτρέψαι τοῖς βουλομένοις καὶ δυναμένοις ἐκκόπτειν καὶ ἔχειν ιδιόκτητον καὶ ἀτελεῖ τὴν διακαθαρθεῖσαν γῆν.

⁹¹³ Mørkholm, 1991: 4.

(Παρ. ΙΙ, Εικ. 65).⁹¹⁴ Ο κεραυνός ήταν το σύμβολο που έδειχνε τη σχέση του Πτολεμαίου με τους θεούς, προβάλλοντας με αυτό τον τρόπο τη θεϊκή καταγωγή του.

Όταν ο Πτολεμαίος Α΄ Σωτήρ έχασε την κυριαρχία στο νησί και πέρασε στα χέρια του Δημήτριου Πολιορκητή μέχρι και το 294 π.Χ. Το μοναδικό νομισματοκοπείο που λειτουργούσε αυτό το διάστημα στο νησί υπήρξε αυτό της Σαλαμίνας. Ο Δημήτριος Πολιορκητής έκοψε στη Σαλαμίνα νέα χάλκινα νομίσματα αντικαθιστώντας τα νομίσματα που έκοψε ο Πτολεμαίος Α΄ το 310 π.Χ. Στον εμπροσθότυπο του νομίσματος εντοπίζεται η Μακεδονική ασπίδα, με το γοργόνειο, ενώ στον οπισθότυπο το Μακεδονικό κράνος. Αριστερά του κράνους εμφανίζεται το γράμμα Β και στα δεξιά το γράμμα Α. Στο κάτω μέρος του νομίσματος και αριστερά εικονίζεται ένα κηρύκειο.⁹¹⁵ Επιπρόσθετα, ο Δημήτριος Πολιορκητής έκοψε και μια σειρά αργυρών τετράδραχμων και απεικόνιζαν στην μια όψη την περωτή Νίκη κρατώντας στο δεξί της χέρι σάλπιγγα και ιστάμενη πάνω στην πλήρη πολεμικού πλοίου. Στην άλλη όψη εικονίζεται ο Ποσειδώνας κρατώντας στο δεξί του χέρι τρίαινα και στο αριστερό τυλιγμένη γλαμύδα. Τη μορφή του Ποσειδώνα στο νόμισμα χρησιμοποίησε ο Δημήτριος Πολιορκητής για να δείξει τη ναυτική ισχύ των Αντιγονιδών. Τη ναυτική του υπεροχή στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο την πέτυχε ουσιαστικά με την κατάκτηση της Κύπρου το 306 π.Χ. μετά από χρόνια διαμάχη με τους Πτολεμαίους. Στο κάτω μέρος του νομίσματος υπήρχε η επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ και στα δεξιά το όνομα του ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, καθώς και ένας διπλός πέλεκυς (Παρ. ΙΙ, Εικ. 66).⁹¹⁶ Η επιγραφή στο νόμισμα ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ήταν σημαντική, γιατί μετά τη σπουδαία νίκη που πέτυχε στη ναυμαχία της Σαλαμίνας ενάντια στον Πτολεμαίο το 306 π.Χ. και την εκδίωξη του τελευταίου από την Κύπρο σηματοδότησε την ανακήρυξη του Δημητρίου μαζί με τον πατέρα του Αντίγονο Μονόφθαλμο σε βασιλείς. Ήταν η πρώτη φορά που ένας διάδοχος αυτοανακηρύσσεται βασιλιάς, τίτλος που έφερε προηγουμένως μόνο ο Αλέξανδρος.

Μετά την ανακατάληψη της Κύπρου από τους Πτολεμαίους (294 π.Χ.), ο Πτολεμαίος Α΄ έκδωσε αργυρά νομίσματα που στην εμπρόσθια όψη έφεραν την κεφαλή του Αλεξάνδρου με ταινία και κέρασ και στην πίσω όψη απεικονιζόταν ο Πτολεμαϊκός

⁹¹⁴ Iakovou, στο Iakovou και Pitsillides, 1994: 44. Ζαπίτη και Μιχαηλίδου, 2010: 116.

⁹¹⁵ Price, 1991: 394.

⁹¹⁶ Mørkholm, 1991: 77-78.

αετός σε όρθια στάση, με ανοικτές τις φτερούγες να στέκεται πάνω σε κεραυνό με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 67).⁹¹⁷

Στα χρόνια της βασιλείας του Πτολεμαίου Β΄ και της Αρσινόης Β΄, η θεά Αφροδίτη είχε μεγάλη απήχηση. Η σύνδεση του βασιλικού ζεύγους με τη θεά Αφροδίτη θεωρείται συμβολική. Με την κίνηση αυτή οι Πτολεμαίοι εξασφαλίζουν αίγλη και κύρος και πετυχαίνουν κάτι που ίσως από μόνοι τους να μην το εξασφάλιζαν. Η Πτολεμαϊκή ισχύς στην Κύπρο προβλήθηκε και ενισχύθηκε μέσα από τη συσχέτιση του βασιλικού ζεύγους και τη θεάς Αφροδίτη. Επομένως, η Κύπρος για τη δυναστεία των Πτολεμαίων δεν ήταν μόνο εμπορικό, αλλά και θρησκευτικό κέντρο στο οποίο καλλιεργήθηκε η βασιλική λατρεία. Τη θεϊκή σύνδεση με τη θεά Αφροδίτη ο Πτολεμαίος Β΄ Φιλάδελφος φρόντισε να τη διαδώσει μέσω της νομισματοκοπίας του κόβοντας χρυσά νομίσματα με τη θεοποιημένη γυναίκα του Αρσινόη Β΄ Φιλάδελο στον εμπροσθότυπο. Στην πίσω όψη του νομίσματος απεικονιζόταν το διπλό κέρασ της αφθονίας, το έτος βασιλείας και τα αρχικά των πόλεων, ΠΑ για την Πάφο (Παρ. II, Εικ. 68) ΣΑ για τη Σαλαμίνα (Παρ. II, Εικ. 69) και Κ για το Κίτιο (Παρ. II, Εικ. 70).⁹¹⁸ Η βασίλισσα κατείχε σημαντική θέση στη θρησκευτική τελετουργία στην Κύπρο. Ο αδελφός της Πτολεμαίος Β΄ είχε οικοδομήσει προς τιμή της τρεις νέες πόλεις στο νησί. Η μια πόλη κτίστηκε στη θέση του Μαρίου γνωρίζοντας μεγάλη και ραγδαία ανάπτυξη. Η άλλη πόλη βρισκόταν ανάμεσα στην Παλαιά και τη Νέα Πάφο και εξυπηρετούσε στην προβολή της βασιλικής λατρείας της Αρσινόης, δίπλα στον ναό της Αφροδίτης και η τελευταία ήταν κοντά στη Σαλαμίνα και στόχευε στη διακίνηση των γεωργικών και άλλων αγαθών μέσω θάλασσας με τη δημιουργία λιμανιού.⁹¹⁹

Αργότερα, ο βασιλιάς Πτολεμαίος Β΄ κυκλοφόρησε πέντε τύπους αργυρών τετράδραχμων. Ο πρώτος τύπος έφερε στην εμπρόσθια όψη την κεφαλή του Πτολεμαίου Α΄ φορώντας διάδημα και αιγίδα, ενώ στην πίσω όψη ήταν ο Πτολεμαϊκός αετός με κλειστές φτερούγες σε όρθια στάση προς στα αριστερά πάνω σε κεραυνό. Στο πεδίο αριστερά εντοπίζονται τα γράμματα ΕΥ, ενώ γύρω από το νόμισμα η επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ.⁹²⁰ Για πρώτη φορά στην Κύπρο, η δυναστεία έκοψε

⁹¹⁷ Ιακωνου, στο Ιακωνου και Pitsillides, 1994: 36.

⁹¹⁸ Davesne, 1994: 15. Ζαπίτη και Μιχαηλίδου, 2010: 120.

⁹¹⁹ Στράβων XIV.6.3 εἶτα Τρήτα καὶ Βοόσουρα καὶ Παλαίπαφος, ὅσον ἐν δέκα σταδίοις ὑπὲρ τῆς θαλάττης ἰδρυμένη, ὕφορμον ἔχουσα καὶ ἱερὸν ἀρχαῖον τῆς Παφίας Ἀφροδίτης·

⁹²⁰ Davesne, στο Davesne και Le Rider, 1989: 205.

νομίσματα, που έφεραν τον τίτλο του βασιλέως. Ο δεύτερος τύπος τετράδραχμου είχε στο μπροστινό μέρος τον Πτολεμαίο Α΄, όπως στον προηγούμενο τύπο και στην πίσω όψη του νομίσματος απεικονίζεται ο αετός πάνω σε κεραυνό. Με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ.⁹²¹ Ο τρίτος τύπος τετράδραχμου ήταν παρόμοιος με τον προηγούμενο, αλλά στο πεδίο αριστερά υπήρχαν τα γράμματα ΣΤ και από κάτω το μονόγραμμα των Πτολεμαίων.⁹²² Ο τέταρτος τύπος αργυρού τετράδραχμου που έκοψε είχε τη μια όψη παρόμοια με τα προαναφερθέντα αργυρά τετράδραχμα και στην άλλη όψη στο πεδίο αριστερά τα γράμματα ΠΤ και από κάτω τα μονογράμματα των Πτολεμαίων. Γύρω από το νόμισμα συναντάμε την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ. Ο τελευταίος τύπος που έκδωσε ήταν παρόμοιος με τον προηγούμενο. Στον οπισθότυπο του νομίσματος μεταξύ των ποδιών του αετού υπήρχε το μονόγραμμα και στο πεδίο αριστερά τα γράμματα ΠΤ, με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ.⁹²³ Στα τελευταία δύο τετράδραχμα ο εμπροσθότυπος ήταν ο ίδιος με τα προηγούμενα, αλλά στην πίσω όψη διέφερε η επιγραφή στα δεξιά που ήταν ΣΩΤΗΡΟΣ και όχι ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Συμπερασματικά, τα αργυρά τετράδραχμα του Πτολεμαίου Β΄ Φιλάδελφου, έφεραν στην μπροστινή τους όψη το κεφάλι του θεοποιημένου πατέρα του. Ο αετός που απεικονιζόταν σε όλα τα τετράδραχμα στον οπισθότυπο του νομίσματος αποτελούσε το σύμβολο της δυναστείας των Πτολεμαίων. Το άλλο χαρακτηριστικό που βλέπουμε ήταν η εισαγωγή του τίτλου βασιλέως, τίτλο που δεν το συναντάμε παλαιότερα και ειδικότερα πριν τη ναυμαχία της Σαλαμίνας.

Επιπρόσθετα, ο Πτολεμαίος Β΄ προχώρησε και έκοψε επτά τύπους χάλκινων νομισμάτων που παρουσίαζαν αρκετές ομοιότητες μεταξύ τους. Όσον αφορά τα νομίσματα αυτά, η μπροστινή όψη απεικόνιζε το κεφάλι του Δία με δάφνινο στεφάνι και η πίσω όψη παρίστανε τον Πτολεμαϊκό αετό με ανοικτές φτερούγες ιστάμενο πάνω σε κεραυνό. Υπήρχε η κυκλική επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ με ένα υστερόσημο σε σχήμα τριάνας (**Παρ. II, Εικ. 71**). Επίσης, ο ίδιος έκδωσε ακόμη ένα χάλκινο νόμισμα που ο εμπροσθότυπος απέδιδε το κεφάλι του Δία Άμμωνα φορώντας ταινία.⁹²⁴ Στην πίσω όψη απεικονιζόταν ο αετός με κλειστές φτερούγες, όρθιος προς τα αριστερά πάνω σε κεραυνό. Στο πεδίο αριστερά υπήρχε ανθός λωτού και γύρω η

⁹²¹ Davesne, στο Davesne και Le Rider, 1989: 207.

⁹²² Davesne, στο Davesne και Le Rider, 1989: 211.

⁹²³ Ζαπίτη και Μιχαηλίδου, 2010: 124-125.

⁹²⁴ Ιακωνου, στο Ιακωνου και Pitsillides, 1994: 46. Davesne, στο Davesne και Lemaire, 1996: 74-75.

επιγραφή που συναντάμε στα προηγούμενα χάλκινα νομίσματα. Ο Schulze επισήμανε ότι οι κοπές των χάλκινων νομισμάτων με το υστερόσημο, σε σχήμα τρίαυγωνα υποδήλωναν μια νομισματική μεταρρύθμιση, εξαιτίας του ότι τα παλαιότερα νομίσματα είχαν υπερτιμημένη αξία έναντι των παλαιότερων νομισμάτων που ήδη κυκλοφορούσαν στην αγορά.⁹²⁵

Στην βασιλεία του Πτολεμαίου Γ΄ Ευεργέτη κόπηκαν μόνο χάλκινα νομίσματα στην Κύπρο και κυκλοφόρησαν τέσσερα νομίσματα, τα οποία ήταν όμοια μεταξύ τους. Στη μπροστινή όψη τα νομίσματα έφεραν την κεφαλή του Δία Άμμωνα, να φέρει ταινία. Τον οπισθότυπο κοσμούσε η θεά Αφροδίτη, σε όρθια στάση επάνω σε πλώρη πλοίου, φορώντας μακρύ χιτώνα και στο δεξί της χέρι να φέρει λουλούδι λωτού. Στα αριστερά του νομίσματος υπήρχε η κυκλική επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ, ενώ στα αριστερά η επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Ευκ. 72).⁹²⁶

Η κοπή των χάλκινων νομισμάτων του Πτολεμαίου Δ΄, στην μπροστινή όψη έφεραν την προτομή της συζύγου του Αρσινόης Γ΄, φορώντας στεφάνι, περιδέραιο και ενώτιο. Στο πίσω μέρος υπήρχε το διπλό κέρασ της αφθονίας με ταινίες. Στο περίγυρο του νομίσματος συναντάμε την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ.⁹²⁷

Η βασιλεία του Πτολεμαίου Ε΄, αποτελεί ορόσημο στη νομισματική πολιτική του νησιού με την κοπή χρυσών οκτάδραχμων νομισμάτων. Ο τελευταίος βασιλιάς, που έκοψε χρυσά νομίσματα ήταν ο Πτολεμαίος Β΄. Τα οκτάδραχμα απεικονίζαν στον εμπροσθότυπο το κεφάλι της θεοποιημένης βασίλισσας Αρσινόης Β΄ που φορούσε πέπλο, στεφάνι και διάδημα. Στην άλλη όψη απεικονιζόταν το διπλό κέρασ της αφθονίας γεμάτο με καρπούς και διακοσμημένο με ταινίες, καθώς και το έτος χρονολογίας της κοπής. Αριστερά περιμετρικά βρισκόταν η επιγραφή ΑΡΣΙΝΟΗΣ και δεξιά η επιγραφή ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ (Παρ. II, Ευκ. 73).⁹²⁸ Σημαντική σειρά αποτελεί η κοπή τριών αργυρών τετράδραχμων. Τα τετράδραχμα αυτά προς τα δεξιά κοσμούσε το κεφάλι του Πτολεμαίου Α΄. Έφερε ταινία στα μαλλιά και αιγίδα γύρω από τον τράχηλο. Στην πίσω πλευρά του νομίσματος, αναπαρίστατο στα αριστερά ο αετός με κλειστές φτερούγες, σε όρθια στάση επάνω σε κεραυνό. Δεξιά και αριστερά του αετού

⁹²⁵ Schulze, 2001: 363-65.

⁹²⁶ Mørkholm, 1991: 108. Ιακονου, στο Ιακονου και Pitsillides, 1994: 47. Ζαπίτη και Μιχαηλίδου, 2010: 126-127.

⁹²⁷ Ιακονου, στο Ιακονου και Pitsillides, 1994: 47. Ζαπίτη και Μιχαηλίδου, 2010: 127.

⁹²⁸ Σβορώνος, 1904: στή.

εντοπίζονται οι σκούφοι των Διοσκούρων. Στο νόμισμα αναγραφόταν το έτος βασιλείας και τα αρχικά των τριών νομισματοκοπειών, ως ένδειξη προέλευσης, καθώς και η κυκλική επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 74).⁹²⁹ Επιπρόσθετα, βρέθηκε και σειρά τεσσάρων δίδραχμων, που έφεραν στο εμπροσθότυπο το κεφάλι του Πτολεμαίου ως θεού Διονύσου να φέρει στεφάνι από κισσό και ταινία, μιάτιο γύρω από τον τράχηλο και θύρσο στον ώμο. Στον οπισθότυπο απεικονιζόταν ο αετός όρθιος με ανοιχτές φτερούγες και η κυκλική επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 75). Η δραχμή που κόπηκε από τον Πτολεμαίο Ε΄ Επιφανή, εμφάνιζε τα ίδια χαρακτηριστικά και στις δυο πλευρές του νομίσματος. Τόσο τα αργυρά δίδραχμα, όσο και οι δραχμές προέβαλαν τη συγγενική σχέση που είχε η δυναστεία των Λαγιδών, με τον θεό Διόνυσο. Την περίοδο αυτή η λατρεία του θεού Διονύσου, βρισκόταν στο αποκορύφωμά της.⁹³⁰

Ο Πτολεμαίος ΣΤ΄ Φιλομήτωρ βασίλευσε με τη μητέρα του Κλεοπάτρα Α΄ για δέκα χρόνια και στη συνέχεια συμβασίλευσε με τον αδελφό του Πτολεμαίο Η΄ Ευεργέτη Β΄ 170-164/3 π.Χ. Η βασιλεία του Πτολεμαίου ΣΤ΄ κράτησε μέχρι το 146 π.Χ. Αρχικά, έκδωσε νόμισμα με το κεφάλι της μητέρας του Κλεοπάτρας Α΄ ως θεά Ίσιδα⁹³¹ στον εμπροσθότυπο, ενώ στον οπισθότυπο υπήρχε όρθιος αετός με ανοιχτές φτερούγες πάνω σε κεραυνό με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 76).⁹³² Την περίοδο που συμβασίλευσε με τον αδελφό του Πτολεμαίο Η΄ Ευεργέτη Β΄ κυκλοφόρησε σειρά αργυρών τετράδραχμων που έφεραν την κεφαλή του Πτολεμαίου Α΄, να φέρει ταινία και αιγίδα γύρω από τον τράχηλο. Στην άλλη όψη εντοπίζεται ο αετός σε όρθια στάση πάνω σε κεραυνό με το έτος βασιλείας και η επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Σε μερικά από τα αργυρά τετράδραχμα απεικονιζόταν το στέμμα της θεάς Ίσιδας και ενίοτε το ρόπαλο του Ηρακλή.⁹³³ Τα χάλκινα νομίσματα κοσμούσαν τον εμπροσθότυπο με το κεφάλι του Δία Άμμωνα να φέρει ταινία και στην άλλη όψη βρισκόταν ο όρθιος αετός με κλειστές φτερούγες πάνω σε κεραυνό και η κυκλική επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 77).⁹³⁴

⁹²⁹ Σβορώνος, 1904: σιζ΄-σκ΄. Ιακονου, στο Ιακονου και Pitsillides, 1994: 47. Ζαπίτη και Μιχαηλίδου, 2010: 128.

⁹³⁰ Ιακονου, στο Ιακονου και Pitsillides, 1994: 47, 49. Ζαπίτη και Μιχαηλίδου, 2010: 128-129.

⁹³¹ Για τη λατρεία της θεάς Ίσιδας στην Αίγυπτο, βλ. Gehrke, 2009: 119.

⁹³² Ιακονου, στο Ιακονου και Pitsillides, 1994: 49. Ζαπίτη και Μιχαηλίδου, 2010: 129.

⁹³³ Ιακονου, στο Ιακονου και Pitsillides, 1994: 49. Ζαπίτη και Μιχαηλίδου, 2010: 130.

⁹³⁴ Ιακονου, στο Ιακονου και Pitsillides, 1994: 49. Ζαπίτη και Μιχαηλίδου, 2010: 130-131.

Η κυπριακή νομισματοκοπία των Πτολεμαίων παραγόταν ουσιαστικά στα νομισματοκοπεία του Κιτίου, της Πάφου και της Σαλαμίνας. Οι Πτολεμαίοι δεν έκοψαν στο νησί μεγάλες σειρές χρυσών νομισμάτων. Μόνο ο Πτολεμαίος Β΄ και ο Πτολεμαίος Ε΄ εκδώσαν χρυσά νομίσματα. Αυτοί, όπως και οι υπόλοιποι Πτολεμαίοι, μέχρι το 164 π.Χ. έκοβαν αργυρά και χάλκινα νομίσματα. Πράγματι, η εισαγωγή του χαλκού στη νομισματική τους πολιτική έδωσε μεγάλη οικονομική ώθηση, εφόσον ο χαλκός υπήρχε σε τεράστιες ποσότητες και δεν ήταν δυσεύρετος, όπως ο χρυσός και ο αργυρός. Η καινοτομία που εισήγαγε η δυναστεία των Λαγιδών από τον Πτολεμαίο Α΄ ήταν τα νέα σταθμητικά πρότυπα, τα οποία ήταν ελαφρύτερα από τα αττικά. Το βάρος του Πτολεμαϊκού νομίσματος ήταν ελαφρύτερο, συγκριτικά με τα υπόλοιπα νομίσματα, που κυκλοφορούσαν την περίοδο αυτή. Αναμφίβολα, οι απεικονίσεις των Πτολεμαϊκών νομισμάτων που κυκλοφορούσαν στο νησί ενσωμάτωσαν τοπικά στοιχεία, όπως η λατρεία της θεάς Αφροδίτης.⁹³⁵ Στα χρόνια της βασιλείας του Πτολεμαίου Β΄ και της Αρσινόης Β΄ η θεά Αφροδίτη είχε μεγάλη απήχηση και ειδικά η σύνδεσή της με το βασιλικό ζεύγος.

Οι πλούσιες κοπές νομισμάτων στην Κύπρο από την πλευρά των Πτολεμαίων τεκμηριώνουν την εμπορική άνθιση, που είχε το νησί στους Ελληνιστικούς χρόνους. Η Κύπρος κατέστη σημαντικό κέντρο διανομής εγχώριων αγαθών, αλλά και διαμετακομιστικός σταθμός προϊόντων που διακινούνταν στην Ανατολική Μεσόγειο. Η σημαντική της θέση στον εμπορικό χάρτη αποτέλεσε ισχυρό όπλο για την επιβολή της Πτολεμαϊκής πολιτικής στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου.

ΚΥΡΗΝΗ

Η στενή παραλιακή λωρίδα και το ανθισμένο οροπέδιο της Κυρήνης ανάμεσα σε έρημο και θάλασσα μοιάζει από άποψη κλίματος και βλάστησης με ένα κομμάτι από μεσογειακό νησί, το οποίο βρέθηκε στην ήπειρο της Αφρικής.⁹³⁶ Η περιοχή της Κυρήνης υπήρξε σιτοβολώνας κατά την Ελληνιστική περίοδο, αν και η απόστασή της από την κοιλάδα του Νείλου την καθιστά εύκολη λεία για τους τυχοδιώκτες.⁹³⁷ Η Κυρήνη αποτέλεσε σπουδαίο διαμετακομιστικό κέντρο ξένων αγαθών.⁹³⁸ Τον 4^ο αι. π.Χ. δε, η Κυρήνη υπολογίζεται ότι δώρισε 805.000 μεδίμνους σιτηρών σε περιοχές

⁹³⁵ Βράχας, 1984: 77.

⁹³⁶ Σταινχάουερ, 2009: 396.

⁹³⁷ Leveque, 2003: 50.

⁹³⁸ Lorber, στο Asolati και Gorini, 2016: 105.

του Αιγαίου που μαστίζονταν από έλλειψη δημητριακών δείχνοντας την σιτοπαραγωγική της ικανότητά.⁹³⁹

Το νομισματικό σύστημα της Κυρήνης ήταν παρόμοιο με το ασιατικό νομισματικό σύστημα. Το σύστημα αυτό προνοούσε το χρυσό στατήρα να ζυγίζει 8.6 γραμμάρια. Το ασιατικό τετράδραχμο ανερχόταν στα 13.08 γραμμάρια, το δίδραχμο στα 8.6 γραμμάρια, η δραχμή στα 3.18 γραμμάρια και το ημίδραχμο στα 1.58 γραμμάρια. Οι Κυρηναίοι επιθυμούσαν να κόψουν ελαφρύτερο νόμισμα από άλλες περιοχές, ώστε να αποκτήσουν αργυρό νόμισμα μέσα από την πώληση των γεωργικών τους αγαθών.⁹⁴⁰

Το 331 π.Χ. – 323 π.Χ. έκοψαν χρυσούς στατήρες αττικού βάρους, που στην εμπρόσθια όψη απεικόνιζαν έναν ηνίοχος σε τέθριππο και στην πίσω όψη τον ένθρονο Δία (**Παρ. II, Εικ. 78**). Την ίδια περίοδο στην Κυρήνη κυκλοφόρησε δραχμή, ημίδραχμη και δέκατο της δραχμής. Τα τετράδραχμα είναι ασιατικού προτύπου και το βάρος τους ανερχόταν στα 4/5 του αττικού τετράδραχμου. Στο τετράδραχμο απεικονίζεται η κεφαλή του γενειοφόρου Δία Άμμωνα (**Παρ. II, Εικ. 79**) και στη δραχμή ο γενειοφόρος Ερμής (**Παρ. II, Εικ. 80**), ενώ στην πίσω όψη και των δύο νομισμάτων ήταν το αρωματικό φυτό σύλφιο, το οποίο συναντάται μόνο στην Κυρήνη.⁹⁴¹

Η πολιτική οργάνωση της Κυρήνης το 322 π.Χ. βασίστηκε σε μια περίπλοκη μεταρρύθμιση και έδωσε στον Πτολεμαίο ρόλο εποπτείας που ουσιαστικά τον καθιστούσε θεματοφύλακα του ολιγαρχικού συστήματος. Ο Πτολεμαίος Α΄ μετά από παρότρυνση της αριστοκρατικής τάξης της Κυρήνης εγκατέστησε Στρατηγό στην περιοχή τον Οφέλλα. Οι Κυρηναίοι αντέδρασαν και εξεγέρθηκαν ενάντια στον Οφέλλα το 313 π.Χ., ωστόσο η εξέγερση καταστάληκε με την βοήθεια στρατιωτικών δυνάμεων που ήρθαν από την Αίγυπτο.

Το αυτόνομο νομισματικό σύστημα παρέμεινε αμετάβλητο μέχρι το 315/4 π.Χ., αφού βρέθηκαν χρυσοί αττικοί στατήρες (**Παρ. II, Εικ. 81**) και ημισατήρες Αλεξανδρινού τύπου με την επιγραφή ΚΥΡΗΝΑΙΟΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΩ ή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ. Επίσης, ανακαλύφθηκαν ασημένια δίδραχμα (**Παρ. II, Εικ. 82**) με την επιγραφή ΚΥΡΑΝ ΠΤΟΛΕΜ. Μεταξύ του 313 π.Χ. – 312 π.Χ. συναντάμε μερικά αργυρά και χάλκινα

⁹³⁹ Van Alfen, στο Asolati και Gorini, 2016: 22.

⁹⁴⁰ Laronde, 1987: 233-236. Για το νομισματικό σύστημα της Κυρήνης, βλ. Van Alfen, στο Asolati και Gorini, 2016: 17.

⁹⁴¹ Mørkholm, 1991: 67. Για το σύλφιο, βλ. Wartenberg και Kagan, στο Asolati και Gorini, 2016: 47.

νομίσματα με την επιγραφή ΚΥΡΑΝΑ ΔΑΜΩ, τεκμηριώνοντας την ύπαρξη του θεσμού του Δήμου.⁹⁴²

Το 312 π.Χ. ο Οφέλλας επαναφέρεται στην Κυρήνη και συνεχίζουν να κυκλοφορούν χρυσά και αργυρά νομίσματα αττικού τύπου μαζί με κάποιες χάλκινες κοπές. Η εξουσία που παραχώρησε ο Πτολεμαίος Α΄ στον Οφέλλα τον ώθησαν να εκδώσει χρυσό ημιστατήρα (**Παρ. II, Εικ. 83**) που στον εμπροσθότυπο απεικονιζόταν ένας ιππείας με στρατιωτική ενδυμασία, που έχει ταυτιστεί με τον ίδιο τον Οφέλλα και στον οπισθότυπο το φυτό σύλφιο, με την ίδια παράσταση που επικρατούσε και σε κάποια αργυρά νομίσματα. Μετά τον θάνατο του Οφέλλα ο Πτολεμαίος Α΄ εκδίδει μικρά χρυσά νομίσματα με βάρος 1/11 του αττικού στατήρα και νέα σειρά αργυρών δίδραχμων (**Παρ. II, Εικ. 84**), με το κεφάλι του Ερμή στη μια όψη και το φυτό σύλφιο στην άλλη. Το δίδραχμο είχε βάρος 7.70 γραμμάρια και ήταν σύμφωνο με το Ροδιακό κανόνα. Το τετράδραχμο της περιόδου αυτής στη μπροστινή αναπαρίστανε το κεφάλι του Δία και στην πίσω όψη το σύλφιο (**Παρ. II, Εικ. 85**). Το 305 π.Χ. οι Κυρηναίοι ανεξαρτητοποιούνται από τους Πτολεμαίους και διατηρούν την αυτονομία τους μέχρι το 300 π.Χ. Την περίοδο αυτή η Κυρήνη έκοψε αργυρά νομίσματα αττικού τύπου, γεγονός που δείχνει ότι οι Κυρηναίοι επιδίωξαν να υιοθετήσουν ένα διεθνές νομισματικό κανόνα για να εξυπηρετούν τις εμπορικές τους δραστηριότητες.

Η κατάσταση στην Κυρήνη παρέμεινε έκρυθμη μέχρι τη μάχη της Ιγού, το 301 π.Χ., οπότε επενέβη με προσωπικούς χειρισμούς ο Πτολεμαίος Α΄. Μετά τη μάχη της Ιγού το βασιλικό τίτλο του Στρατηγού στην Κυρήνη πήρε ο Μάγας⁹⁴³. Δεν γνωρίζουμε την κοινωνική τάξη που προερχόταν και ούτε γνωρίζουμε την πολιτική που ακολούθησε την περίοδο που διετέλεσε Στρατηγός.⁹⁴⁴ Το 300 π.Χ. κυκλοφόρησαν χρυσοί στατήρες, ίδιοι με αυτούς που εκδόθηκαν στην Αλεξάνδρεια, δηλαδή με το κεφάλι του Πτολεμαίου Α΄ στη μια όψη και στην άλλη όψη τον Αλέξανδρο να στέκεται σε άρμα ελέφαντα με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Μεταξύ του 295 π.Χ. – 290 π.Χ. μειώθηκε το βάρος των αργυρών διδράχμων που υπολογίζεται ότι είχαν βάρος μεταξύ 6.70 – 6.90 γραμμάρια, ενώ την ίδια περίοδο το αργυρό τετράδραχμο στην Αίγυπτο ανερχόταν στο 14.25 γραμμάρια. Στο νέο δίδραχμο που κόπηκε από τον Μάγα

⁹⁴² Laronde, 1987: 239. Mørkholm, 1991: 68.

⁹⁴³ SEG IX:112 [— — β]ωλος Ἰάσο[νος][βασιλέ]ως Μάγα ἰαριτ[εύων][τοῖς θεοῖς τ]οῖς ἐν ταῖ ἀγοραῖ ἀνέθ[ηκε].

⁹⁴⁴ Bagnall, 1976: 26.

κυριαρχεί στον εμπροσθότυπο το κεφάλι του Ερμή και στην πίσω όψη απεικονίζεται το σύλφιο (**Παρ. ΙΙ, Εικ. 86**).⁹⁴⁵ Από το 295 π.Χ. – 280 π.Χ. εκδόθηκαν δύο κοπές χάλκινων νομισμάτων: Στη μια απεικονίζεται το κεφάλι του Άμμωνα, με δέντρο φοινικιάς φέροντας καρπούς (**Παρ. ΙΙ, Εικ. 87**) και στην άλλη ο θεός Απόλλωνας και η λύρα (**Παρ. ΙΙ, Εικ. 88**).⁹⁴⁶

Το 283 π.Χ. ο Μάγας επαναστάτησε εναντίον του αδελφού του Πτολεμαίου Β΄ και αφού κατέλαβε την εξουσία στην Κυρήνη έκδωσε αργυρό τετράδραχμο χαμηλής ποιότητας με το κεφάλι της μητέρας του Βερενίκης Α΄ στον εμπροσθότυπο και στεφάνι με την επιγραφή ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ στον οπισθότυπο (**Παρ. ΙΙ, Εικ. 89**). Έκοψε επίσης χάλκινα νομίσματα με το πιο γνωστό να φέρει το κεφάλι του Πτολεμαίου Α΄ στον εμπροσθότυπο και στον οπισθότυπο το κεφάλι της Λιβύης (**Παρ. ΙΙ, Εικ. 90**). Τρία χρόνια αργότερα ο Μάγας σύναψε ειρήνη με τον Πτολεμαίο Β΄ και από τότε μέχρι τον θάνατό του, η Κυρήνη δεν απασχόλησε τον Πτολεμαίο.

Μετά τον θάνατο του Μάγα, η Κυρήνη οργανώνεται σε συμπολιτεία με επικεφαλείς τον Δημοφάνη και τον Έκδημο, οι οποίοι κόβουν ασημένια και χάλκινα νομίσματα με την επιγραφή ΚΟΙΝΟΝ. Το δίδραχμο ήταν σύμφωνα με σταθμά της Χίου και το βάρος του ήταν 7.60 γραμμάρια (**Παρ. ΙΙ, Εικ. 91**).⁹⁴⁷ Η κόρη του Μάγα και της Απάμης Βερενίκη δόθηκε ως σύζυγος του ετεροθαλούς αδελφού του Αντιγόνου Γονατά, Δημήτριου. Ο Μάγας, ωστόσο, επιθυμούσε να δοθεί η κόρη του ως σύζυγος του Πτολεμαίου Γ΄. Εξαιτίας του γεγονότος αυτού η Κυρήνη περιέρχεται σε Μακεδονική επιρροή. Κάτω από αυτές τις περιστάσεις ο Πτολεμαίος Γ΄ σε συνωμοσία με τη Βερενίκη οργάνωσε το 247 π.Χ. επιχείρηση ανακατάληψης της Κυρήνης. Οι συνωμότες σκότωσαν τον Δημήτριο και ο Πτολεμαίος Γ΄ έγινε κύριος της χώρας. Η Κυρήνη ενώθηκε με την Αίγυπτο, μετά τον γάμο του Πτολεμαίου Γ΄ με τη Βερενίκη. Η επαρχία της Κυρήνης στη βασιλεία του Πτολεμαίου Γ΄ έκδωσε χάλκινο νόμισμα και διατήρησε το νομισματικό κανόνα του Πτολεμαίου Α΄, συνεχίζοντας για τα επόμενα ογδόντα χρόνια την κοπή των νομισμάτων τύπου Πτολεμαίου και Λιβύης.⁹⁴⁸ Από τις

⁹⁴⁵ Mørkholm, 1991: 69. Για το δίδραχμο του Μάγα, βλ. Fischer-Bossert, στο Asolati και Gorini, 2016: 57-64.

⁹⁴⁶ Mørkholm, 1991: 69-70.

⁹⁴⁷ Mørkholm, 1991: 102.

⁹⁴⁸ Lorber I, 2018: 171, 235. Για τη σημασία της κοπής χάλκινων νομισμάτων από τον Πτολεμαίο Γ΄ με κεφάλι Λιβύης, βλ. Picard και Faucher, στο Asolati και Gorini, 2016: 139.

τέσσερις κοπές του Μάγα με μικρότερη νομισματική αξία διατηρείται μόνο το νόμισμα του οβολού και του δίχαλκου.⁹⁴⁹

Ο Πτολεμαίος Δ΄ κατά τη βασιλεία του εξέδωσε χάλκινα νομίσματα, όπου στην μπροστινή όψη απεικονίζεται το κεφάλι του Πτολεμαίου Α΄ και από στην πίσω όψη η κεφαλή της Λιβύης μετά κλάδου συλφίου και δικέρατος και με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. ΙΙ, Εικ. 92).⁹⁵⁰ Ο Πτολεμαίος Ε΄ το 199/8 π.Χ. κυκλοφόρησε χάλκινο νόμισμα δύο οβολών με τη μια όψη του νομίσματος να παρουσιάζονται συζευγμένες οι προτομές του θεού Απόλλωνα και της θεάς Άρτεμις και στην άλλη όψη η κεφαλή του Πτολεμαίου Α΄ (Παρ. ΙΙ, Εικ. 93). Στο δίχαλκο νόμισμα που κόπηκε την ίδια περίοδο στον εμπροσθότυπο εντοπίζεται ο θεός Απόλλωνας και στον οπισθότυπο η θεά Άρτεμις (Παρ. ΙΙ, Εικ. 94).⁹⁵¹ Η επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ κοσμούσε και τα δύο νομίσματα.

Άξιο προσοχής αποτελεί το γεγονός ότι τα χάλκινα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στην Κυρήνη δεν έχουν βρεθεί σε άλλες περιοχές του Πτολεμαϊκού βασιλείου, αλλά ούτε και στην Κυρήνη έχουν ανακαλυφθεί χάλκινα νομίσματα που κοπήκαν σε άλλες περιοχές.⁹⁵² Η νομισματική απομόνωση των χάλκινων νομισμάτων της Κυρήνης είναι ένα ζήτημα που ακόμη δεν έχει απαντηθεί. Παρά ταύτα το χάλκινο νόμισμα της Κυρήνης ενίσχυσε την οικονομία της και δημιούργησε ένα κλίμα ευδαιμονίας και ανάπτυξης κυρίως κατά τη βασιλεία του Πτολεμαίου Η΄ Ευεργέτη Β΄.⁹⁵³

Το 163 π.Χ. μετά από συμφωνία που πραγματοποιήθηκε για τον διαχωρισμό του βασιλείου, ο Πτολεμαίος ΣΤ΄ κατέστη ο απόλυτος κυρίαρχος στην Αίγυπτο και στις κτήσεις της, ενώ ο αδελφός του Πτολεμαίος Φύσκων (μετέπειτα Η΄ Ευεργέτης Β΄) έγινε βασιλιάς στην Κυρήνη. Το 145 π.Χ. μετά τον θάνατο του Φιλομήτορα, ο Πτολεμαίος Η΄ κυριάρχησε και στην Αίγυπτο μέχρι τον θάνατό του (115 π.Χ.). Η περιοχή της Κυρήνης παρέμεινε στους Πτολεμαίους μέχρι το 96 π.Χ. οπότε και πέρασε στα χέρια των Ρωμαίων μετά την παραχώρησή της από τον Πτολεμαίο Απίωνα, γιο του Πτολεμαίου Η΄ και αδελφό του Πτολεμαίου Θ΄ Σωτήρα Β΄ Λάθυρου.

⁹⁴⁹ Lorber I, 2018: 171.

⁹⁵⁰ Σβορώνος, 1904: σκα΄. Lorber, στο Asolati και Gorini, 2016: 107.

⁹⁵¹ Lorber, στο Asolati και Gorini, 2016: 109.

⁹⁵² Lorber, στο Asolati και Gorini, 2016: 107.

⁹⁵³ Lorber, στο Asolati και Gorini, 2016: 115.

ΚΟΙΛΗ ΣΥΡΙΑ

Η Κοίλη Συρία ήταν περιοχή που σήμερα ταυτίζεται με τη Νότια Συρία.⁹⁵⁴ Στα Ελληνιστικά χρόνια, η περιοχή αποτέλεσε μήλο της έριδος ανάμεσα στη δυναστεία των Πτολεμαίων και τη δυναστεία των Σελευκιδών, οι οποίοι την κατέλαβαν εντέλει στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ.

Κατά τους πολέμους των διαδόχων ο Πτολεμαίος αρκέστηκε σε ρόλο παρατηρητή αποκομίζοντας ανά διαστήματα κάποια οφέλη. Φρόντιζε ο ίδιος να βρίσκει τις κατάλληλες ευκαιρίες με σκοπό την ενσωμάτωση εδαφών που είχαν σημαντικό οικονομικό πλεονέκτημα και στρατηγική σημασία. Το 319 π.Χ. κατέλαβε την Κοίλη Συρία και στη συνέχεια μετά από επακόλουθες ανακαταλήψεις την απώλεσε το 301 π.Χ. μετά τη μάχη της Ιψού, που παραδόθηκε στον Σέλευκο. Παρ' όλα αυτά, ο οίκος των Λαγιδών προσπάθησε να θέσει και να διατηρήσει την Κοίλη Συρία κάτω από τον έλεγχό του, πράγμα που φαντάζει παράξενο αν θεωρήσουμε την Αίγυπτο μια γεωγραφική οντότητα περιορισμένη στα ασφαλή φυσικά της σύνορα.⁹⁵⁵

Η περιοχή της Κοίλης Συρίας συνέβαλε στην πρόοδο της οικονομίας των Πτολεμαίων, αφού προμήθευε την Αίγυπτο με αγαθά πρώτης ανάγκης, όπως κρασί και λάδι, αλλά και ορυκτό πλούτο, όπως χαλκό. Σημαντική ωστόσο ήταν και η ξυλεία που οι Πτολεμαίοι θα πρέπει να εκμεταλλεύτηκαν καθώς ήταν αγαθό που δεν αφθονούσε στην Αίγυπτο. Η περιοχή φημιζόταν επίσης για το σταφύλι, το κρασί, τα φρούτα, τα λαχανικά, τα όσπρια, τα γαϊδούρια, τις καμήλες, τα πρόβατα και τα ντόπια αρωματικά φυτά.⁹⁵⁶

Η Αίγυπτος έχασε τον έλεγχο της Κοίλης Συρίας με τον πέμπτο Συριακό πόλεμο το 202 π.Χ. Η κατάσταση προμηνυόταν ότι θα ήταν δύσκολη για την Αίγυπτο, όταν το 204 π.Χ. ο Πτολεμαίος Δ' πέθανε. Τότε ένα κύμα δολοφονιών και ταραχών είχε ξεσπάσει στην Αλεξάνδρεια. Αυτή την αδυναμία της Αιγύπτου εκμεταλλεύτηκαν ο Φίλιππος Ε' της Μακεδονίας και ο Αντίοχος Γ', που έθεσαν σε δεύτερη μοίρα τις διαφωνίες που τους χώριζαν και κατέληξαν σε μυστική συμφωνία εις βάρος των

⁹⁵⁴ Στράβων XVI.2.2 μέρη δ' αὐτῆς τίθεμεν ἀπὸ τῆς Κιλικίας ἀρξάμενοι καὶ τοῦ Ἄμανοῦ τὴν τε Κομμαγηνὴν καὶ τὴν Σελευκίδα καλουμένην τῆς Συρίας, ἔπειτα τὴν Κοίλην Συρίαν, τελευταίαν δ' ἐν μὲν τῇ παραλία τὴν Φοινίκην, ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ τὴν Ἰουδαίαν.

⁹⁵⁵ Shipley, 2012: 332.

⁹⁵⁶ Σταινχάουερ, 2009: 498.

Πτολεμαίων. Η συμφωνία είχε ως αποτέλεσμα, ο Φίλιππος Ε΄ να συνεχίσει τις επιχειρήσεις του στο Αιγαίο και ο Αντίοχος Γ΄ με επίθεσή του να θέσει υπό τον έλεγχό του την Κοίλη Συρία. Ο οίκος των Λαγιδών απώλεσε την Κοίλη Συρία και στερήθηκε σημαντικό τμήμα των εξωτερικών του κτήσεων.⁹⁵⁷

Όσον αφορά το νομισματικό σύστημα της Κοίλης Συρίας κυκλοφορούσαν ταυτόχρονα τόσο Πτολεμαϊκά όσο και Σελευκιδικά νομίσματα που ακολουθούσαν τον αττικό κανόνα. Ωστόσο, οι Σελευκίδες έκοψαν και μερικά νομίσματα που ακολουθούσαν τον Πτολεμαϊκό κανόνα.⁹⁵⁸ Η περιοχή έγινε αφορμή μεγάλων και επανειλημμένων πολέμων μεταξύ των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών. Ο Σβορώνος εικάζει ότι εξαιτίας της αστάθειας που είχε παρατηρηθεί στην περιοχή, ο Πτολεμαίος Α΄ δεν εξέδωσε νόμισμα.⁹⁵⁹

Ο Πτολεμαίος Γ΄ κυκλοφόρησε στη Δαμασκό σειρά χρυσών οκταδράχμων, χρυσών τετραδράχμων και δραχμών. Τα χρυσά νομίσματα έφεραν στον εμπροσθότυπο το πορτραίτο του Πτολεμαίου Γ΄ με ακτινοστέφανο ηλιακό διάδημα να φέρει τρίαίνα. Στην πίσω όψη απεικονίζεται το κέρασ της αμάλθειας περιβαλλόμενο με ακτινωτό στεφάνι και την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (**Παρ. II, Ευκ. 95**). Τα αργυρά τετράδραχμα ήταν σταθεροί τύποι του Πτολεμαίου Α΄ και τα νομίσματα άλλοτε έφεραν την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ και άλλοτε την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (**Παρ. II, Ευκ. 96-97**).⁹⁶⁰

Η δεύτερη σειρά που κόπηκε στη Δαμασκό χρονολογείται στα πρώτα έτη της βασιλείας του Πτολεμαίου Δ΄ και αποτελείται από χρυσά οκτάδραχμα σταθερών τύπων της Αρσινόης Φιλαδέλφου. Η μορφή της, ωστόσο, υποκαθίσταται από την Αρσινόη Γ΄, αδελφή και σύζυγο του Πτολεμαίου Δ΄ με την επιγραφή ΑΡΣΙΝΟΗΣ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ (**Παρ. II, Ευκ. 98**). Τα αργυρά τετράδραχμα που κυκλοφόρησαν ήταν οι τύποι που εξέδωσε ο Πτολεμαίος Δ΄ και στην Αίγυπτο, όπου στον εμπροσθότυπο ήταν τα κεφάλια του Δία Σεράπιδος και της Ίσιδας συζευγμένες και στον οπισθότυπο απεικονιζόταν ο αετός να στέκεται πάνω σε κεραυνό με κλειστά φτερά και την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (**Παρ. II, Ευκ. 99**).⁹⁶¹

⁹⁵⁷ Préaux, 1978: 383.

⁹⁵⁸ Shipley, 2012: 78-79.

⁹⁵⁹ Σβορώνος, 1904: ρκθ⁷-ρλ⁷.

⁹⁶⁰ Σβορώνος, 1904: σοα⁷.

⁹⁶¹ Σβορώνος, 1904: σοα⁷.

Τα χάλκινα νομίσματα και των δύο σειρών έφεραν τους συνήθεις τύπους των χάλκινων κερμάτων των Πτολεμαίων: Στον εμπροσθότυπο το κεφάλι του Δία Άμμωνα και στον οπισθότυπο τον αετό πάνω σε κεραυνό και μικρό κέρασ με την επιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Παρ. II, Εικ. 100). Εντούτοις, κυκλοφόρησαν και μερικά χάλκινα νομίσματα που στη θέση του κέρατος εντοπίζεται ρόπαλο (Παρ. II, Εικ. 101), πράγμα που τεκμηριώνει ότι οι Πτολεμαίοι στην βασιλική τους ιδεολογία εμπεριείχαν και πρόβαλλαν την καταγωγή τους από τον Ηρακλή.⁹⁶² Οι δύο σειρές νομισμάτων κυκλοφόρησαν όταν Στρατηγός της Δαμασκού ήταν ο Δίων, ο οποίος διορίστηκε το 240/39 π.Χ. από τον Πτολεμαίο Γ' και παρέμεινε μέχρι και το 219 π.Χ., τρίτο έτος της βασιλείας του Πτολεμαίου Δ'.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Εν κατακλείδι, η Ρόδος είχε καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη του εμπορίου των Ελληνιστικών χρόνων και δεδομένης της θέσης της και των οικονομικών πόρων της ήταν φυσικό να εμπορεύεται διάφορα είδη και να τροφοδοτεί το Αιγαίο με σιτάρι, εφόσον διατηρούσε καλές σχέσεις με την Πτολεμαϊκή Αίγυπτο. Όσον αφορά τις κτήσεις των Πτολεμαίων, Κύπρος, Κυρήνη και Κοίλη Συρία είχαν καταλυτικό ρόλο στη διατήρηση της Πτολεμαϊκής ισχύος. Και οι τρεις κτήσεις διοικούνταν με παρόμοιο τρόπο και από στρατιωτική άποψη της παρείχαν προστασία και λειτουργούσαν ως προκεχωρημένες θέσεις. Ήταν μια ομπρέλα ασπίδας για την Αίγυπτο που την διαφύλαττε από την εχθρική πολιτική των Αντιγονιδών, που δρούσαν στη θάλασσα του Αιγαίου και είχαν φιλοδοξίες στην Ελλάδα και στις πόλεις της Μικράς Ασίας. Οι περιοχές ήταν οχυρά και μπορούσαν να αποκρούσουν, οποιονδήποτε κίνδυνο που προερχόταν και από το βασίλειο των Σελευκιδών, αφού σύμφωνα με τον Πολύβιο: *«Απειλούσαν όλους τους βασιλείς της Συρίας, επειδή είχαν στην κατοχή τους την Κοίλη Συρία και την Κύπρο και ήταν δίπλα στους ηγεμόνες της Ασίας, επίσης και στα νησιά, επειδή εξουσίαζαν τις πόλεις, τους τόπους και τα λιμάνια που ήταν τα πιο ονομαστά σε όλη την παραλιακή περιοχή από την Παμφυλία μέχρι τον Ελλήσποντο και την περιοχή της Λυσιμαχείας. Επόπτευαν και όσα γίνονταν στη Θράκη και στη Μακεδονία, επειδή κατείχαν τις πόλεις στον Αίνο, στη Μαρωνεία και ακόμη μακρύτερα. Επειδή είχαν επεκτείνει με αυτό τον τρόπο σε μακρινές περιοχές την επιρροή τους και επειδή είχαν σε*

⁹⁶² Σβορώνος, 1904: σοα'-σοβ'.

*μεγάλη απόσταση ως προπύργια της κτήσεις τους, ποτέ δεν ανησυχούσαν για την εξουσία τους στην Αίγυπτο».*⁹⁶³

Οι Πτολεμαίοι εξασφάλισαν τη συνεχή ροή αγαθών που ευδοκίμουςαν στις κτήσεις, αλλά που δεν αφθονούσαν στην Αίγυπτο, καθιστώντας το βασίλειο όσο το δυνατόν περισσότερο αυτόαρκες. Άξια αναφοράς αποτελεί η σιτοπαραγωγική ικανότητα της Αιγύπτου που μαζί με τους συμπληρωματικούς σιτοβολώνες της Κύπρου και της Κυρήνης, οι Πτολεμαίοι ήταν σε θέση να εξάγουν σημαντικές ποσότητες δημητριακών και να εξασφαλίζουν έτσι την εισαγωγή αργυρού νομίσματος που είχαν τόση ανάγκη. Τέλος, η νομισματική κυκλοφορία της Κύπρου, της Κυρήνης και λιγότερο της Κοίλης Συρίας αποδεικνύουν ότι οι τύποι και η εικονογραφία των νομισμάτων ανήκε στη σφαίρα επιρροής των Πτολεμαίων, με προσωποποιήσεις κυρίως του Πτολεμαίου Α΄ και κατά βάσει με σταθμητικούς κανόνες που κυριαρχούσαν στην Αίγυπτο.

Η Πτολεμαϊκή ισχύς χάρη των κτήσεών της εκτεινόταν πέρα από την Αίγυπτο. Τα πράγματα όμως δεν έμελλε να παραμένουν έτσι. Η Αίγυπτος με την άνοδο της Ρώμης έχασε ένα σημαντικό αριθμό κτήσεων αφού δεν μπορούσε πλέον να βρει πλέον φθηνά ακατέργαστα υλικά και έτσι ξεκίνησε μια μακρά περίοδος παρακμής. Σταδιακά η Αίγυπτος απώλεσε τον 2^ο αι. π.Χ. την Κοίλη Συρία. Σοβαρά πλήγματα στο βασίλειο των Πτολεμαίων και στη διατήρηση της Πτολεμαϊκής ισχύος, τόσο από άποψη πολιτικής επιβίωσης όσο και άποψη οικονομικού πλεονεκτήματος, αποτέλεσαν η οριστική απώλεια της Κυρήνης και κατόπιν της Κύπρου τον 1^ο αι. π.Χ.

⁹⁶³ Πολύβιος V.34.6-9. τοιγαροῦν ἐπέκειντο μὲν τοῖς τῆς Συρίας βασιλεῦσι καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν, Κοίλης Συρίας καὶ Κύπρου κυριεύοντες· παρέκειντο δὲ τοῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν δυνάσταις, ὁμοίως δὲ καὶ ταῖς νήσοις, δεσπόζοντες τῶν ἐπιφανεστάτων πόλεων καὶ τόπων καὶ λιμένων κατὰ πᾶσαν τὴν παραλίαν ἀπὸ Παμφυλίας ἕως Ἑλλησπόντου καὶ τῶν κατὰ Λυσιμάχειαν τόπων· ἐφῆδρευον δὲ τοῖς ἐν τῇ Θράκῃ καὶ τοῖς ἐν Μακεδονίᾳ πράγμασι, τῶν κατ' Αἴνον καὶ Μαρώνειαν καὶ πορρώτερον ἔτι πόλεων κυριεύοντες. καὶ τῷ τοιοῦτῳ τρόπῳ μακρὰν ἐκτετακότες τὰς χεῖρας, καὶ προβεβλημένοι πρὸ αὐτῶν ἐκ πολλοῦ τὰς δυναστείας, οὐδέποτε περὶ τῆς κατ' Αἴγυπτον ἡγωνίων ἀρχῆς.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η οικονομική άνθιση του Ελληνιστικού κόσμου δεν θα έφτανε σε υψηλά επίπεδα, εάν τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη δεν ήξεραν σε ποιους τομείς έπρεπε να δώσουν περισσότερη έμφαση για να αναθερμανθεί η οικονομία τους. Αν και δεν είχαν σαφή αντίληψη της έννοιας της οικονομίας, όπως είναι σήμερα, αντιλαμβάνονταν ότι για να εισρεύσει χρήμα στην οικονομία του βασιλείου και της πόλης όφειλαν να καινοτομήσουν.

Ο τομέας της γεωργίας είχε καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη της οικονομίας των Ελληνιστικών χρόνων. Το εισόδημα που προερχόταν από τη γεωργία θεωρείται το σημαντικότερο για τα βασίλεια και τις πόλεις του Ελληνιστικού κόσμου.⁹⁶⁴ Η σωστή οργάνωση της γεωργικής παραγωγής των Ελληνιστικών βασιλείων, κυρίως από την πλευρά των Πτολεμαίων, αλλά και των πόλεων-κρατών συνέβαλε στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής. Οι νέες μέθοδοι καλλιέργειας, αλλά και η εισαγωγή νέων ποικιλιών σιτηρών αύξησαν τα επίπεδα της παραγωγικότητας. Η δυναστεία των Λαγιδών επιδίωκε διαρκώς τη συνεχή αύξηση της καλλιεργήσιμης γης. Αυτό σήμαινε αύξηση της συλλογής φόρων και μεγαλύτερα έσοδα για το κράτος, με τελικό σκοπό τον αποθησαυρισμό τους στα βασιλικά ταμεία. Οι βασιλείς της Αιγύπτου επέβαλλαν αυστηρή μονοπωλιακή πολιτική στην καλλιέργεια βιοποριστικών αγαθών, όπως ήταν το σιτάρι, το λάδι και το κρασί, ελέγχοντας με τον τρόπο αυτό την παραγωγή από τη σπορά μέχρι και τη συγκομιδή.

Η δυναστεία των Σελευκιδών επίσης στήριζε την οικονομία της στη γεωργία. Ο κλάδος της γεωργίας σύμφωνα με το πρότυπο του Aperghis αντλούσε 10.000 τάλαντα, από τα οποία υποθέτει, ότι τα 4.000 τάλαντα κατέληγαν στον Σελευκίδη ηγεμόνα. Διέθετε εύφορες περιοχές και άφθονα ποτάμια στη Μικρά Ασία, που κατέληγαν στο Αιγαίο. Η Μεσοποταμία παρήγε υψηλές ποσότητες σιτηρών σε σχέση με άλλες περιοχές του Σελευκιδικού βασιλείου, ενώ οι Μεσογειακές επαρχίες πρόσφεραν ελαιόλαδο και σταφύλι.

Ο κλάδος της γεωργίας των Ελληνιστικών χρόνων δεν θα γνώριζε μεγάλη ανάπτυξη, εάν δεν θα υφίστατο πρόοδος και σε τεχνολογικό επίπεδο. Η δημιουργία εργαλείων,

⁹⁶⁴ Rostovtzeff, 1941: 1159-1161, 1180-1190.

μηχανών και τεχνικών υποδομών έκαναν τη ζωή των ανθρώπων πιο εύκολη και την οικονομία πιο παραγωγική. Η δυναστεία των Πτολεμαίων με την οικοδόμηση υδρευτικών και αρδευτικών έργων εκμεταλλεύτηκε τις ευεργετικές πλημμύρες του Νείλου, που σε περίπτωση που δεν υπήρχε σύστημα διοχέτευσης και άντλησης του νερού, δεν θα ήταν ευεργετικές. Οι Πτολεμαίοι επένδυσαν τεράστια ποσά σε προγράμματα αποξήρανσης στο Φαγιούμ, κάνοντας αρδευτικά έργα, στην προσπάθειά τους να αντλήσουν το νερό από τους βάλτους και να δημιουργήσουν νέες καλλιεργήσιμες εκτάσεις γης. Τα σπουδαία αρδευτικά συστήματα που εισήγαγαν οι Πτολεμαίοι διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του γεωργικού τομέα.⁹⁶⁵

Τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη με τα προϊόντα που παρήγαγαν δεν εξυπηρετούσαν μόνο τις δικές τους ανάγκες, αλλά μπορούσαν να εξαχθούν και ταυτόχρονα να εξασφαλίσουν αγαθά που δεν ευδοκίμούσαν στις περιοχές τους. Ως εκ τούτου, η βαρύτητα έπεσε και στην ανάπτυξη του εμπορίου. Γι' αυτό και βλέπουμε τα Ελληνιστικά βασίλεια να δημιουργούν τεράστιες λιμενικές εγκαταστάσεις, για να φιλοξενήσουν μεγάλο αριθμό εμπορικών πλοίων. Το εμπόριο αποτέλεσε τον τομέα που έθεσε τις βάσεις την περαιτέρω ανάπτυξη της Ελληνιστικής οικονομίας. Ο τρόπος διεξαγωγής του εκείνη την περίοδο είχε τη μορφή εμπορίου εισαγωγής και εξαγωγής πολυτελών κυρίως ειδών, αναπτύσσοντας έτσι έναν αξιόπαινο και αξιοζήλευτο εμπορικό δίκτυο, που καθόλου δεν διέφερε από το σημερινό, παρά μόνο στην τεχνολογική καινοτομία⁹⁶⁶. Ωστόσο, ο Finley πρεσβεύει ότι το εμπόριο δεν αναπτύχθηκε συστηματικά επειδή ήταν ελεύθερο και το κράτος δεν είχε τον έλεγχο.⁹⁶⁷

Η δυναμική της αύξησης του Ελληνιστικού εμπορίου σημειώνεται μετά τον τρομερό σεισμό της Ρόδου το 228 π.Χ., που προκάλεσε τεράστιες καταστροφές στο νησί. Ο Ελληνιστικός κόσμος φαίνεται να αντιλήφθηκε τις συνέπειες και γι' αυτό έστειλε ανθρωπιστική βοήθεια στο νησί για να δοθεί στη Ρόδο η δυνατότητα να ανάκαμψη από την καταστροφή. Η μεγάλη ανθρωπιστική και οικονομική βοήθεια που στάλθηκε τότε στη Ρόδο προφανώς είχε οικονομικά κίνητρα και δεν είχε σχέση με δεσμούς φιλίας που είχαν μαζί της οι εμπορικοί της συνέταιροι. Αυτό δηλώνει ότι η μία οικονομία ήταν στενά συνδεδεμένη με την άλλη και υπήρχε αλληλεξάρτηση.

⁹⁶⁵ Bresson, 2010: 243-247. Thompson, στο Walbank και Austin, 1984: 363-370. Sandy, 1989: 7.

⁹⁶⁶ Για τις εμπορικές σχέσεις μεταξύ Ανατολής και Δύσης, βλ. Rostovtzeff, 1936: 249.

⁹⁶⁷ Finley, 1999: 159.

Η δυναμική πορεία ανάπτυξης της οικονομίας γενικότερα και ιδιαίτερα του κλάδου του εμπορίου οφείλεται κυρίως στην ανάπτυξη της εμπορικής αγοράς, αλλά και στη θέσπιση εμπορικών αξιωματούχων, που εμφανίζονται στην εμπορική αγορά. Από την μία η εμπορική αγορά στα Ελληνιστικά χρόνια άρχισε να διαμορφώνεται τοπογραφικά, αν και το υλικό που διαθέτουμε δεν αρκεί για να συνάγουμε βέβαια συμπεράσματα. Όμως, η περίπτωση της εμπορικής αγοράς της Ελληνιστικής Πέλλας αποδεικνύει ξεκάθαρα την ύπαρξη καταστημάτων που λειτουργούσαν εντός του τετράγωνου που διαμορφωνόταν από τις τέσσερις στοές. Η στοά είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα των Ελληνιστικών χρόνων και δημιουργήθηκε, για να εξυπηρετεί τόσο εμπορικές ανάγκες, όσο και πολιτικές και θρησκευτικές. Την ίδια εποχή η θέσπιση εμπορικών θεσμών αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση της ιστορικής αλλαγής. Εκτός από την εμπορική αγορά της Πέλλας, την Ελληνιστική περίοδο σημαντικό ρόλο διατέλεσαν οι εμπορικές αγορές με μεγάλο κύρος, όπως αυτή της Θάσου, της Δήλου, της Περγάμου, της Εφέσου, αλλά και του Πειραιά. Οι εμπορικές αγορές των Ελληνιστικών χρόνων εξυπηρετούσαν τις ανάγκες του ντόπιου πληθυσμού, αλλά και των ξένων που έρχονταν για να πωλήσουν τα αγαθά τους. Συμπερασματικά, το εμπόριο ευνοήθηκε εξαιτίας της ύπαρξης εμπορικής αγοράς καθιστώντας τα βασίλεια και τις πόλεις-κράτη σπουδαία εμπορικά κέντρα του Ελληνιστικού κόσμου, απορρίπτοντας έτσι τη θεωρία της ιδιοκατανάλωσης του Weber, ο οποίος αποδυναμώνει τον ρόλο της εμπορικής αγοράς και θεωρεί ότι αυτή δεν υφίσταται.

Η συστηματική οργάνωση των τραπεζών στον Ελληνιστικό κόσμο δεν μπορεί παρά να σχετίζεται με την ανάπτυξη του κλάδου του εμπορίου και με την αύξηση των δραστηριοτήτων στους τομείς της γεωργίας και της βιοτεχνίας. Οι τράπεζες της Ελληνιστικής περιόδου, τόσο οι ιδιωτικές όσο και αυτές των ιερών, είχαν μεγάλη συνεισφορά σε θέματα παραχώρησης πίστωσης και στην εξασφάλιση κεφαλαίων για ανάπτυξη της αγοράς. Η εισαγωγή του θεσμού της κρατικής τράπεζας με την ταυτόχρονη λειτουργία του παλαιού τύπου τραπεζών με τους μη επαγγελματίες χρηματοδανειστές ήταν ακόμη ένας παράγοντας ανάπτυξης του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η ύπαρξη μεγάλης ποικιλίας πιστωτικού κεφαλαίου το έκανε ανταγωνιστικό με αποτέλεσμα τη δημιουργία μίας ισχυρής και πολύπλοκης αλυσίδας

πίστωσης.⁹⁶⁸ Οι τράπεζες της Αιγύπτου διέφεραν από τις άλλες τράπεζες που υφίστανται στα Ελληνιστικά χρόνια, αφού ασκούσαν δημοσιονομική πολιτική και εξυπηρετούσαν τις μονοπωλιακές καταστάσεις που εφάρμοσαν οι Πτολεμαίοι, εφόσον ο βασιλιάς στην Αίγυπτο νοίκιαζε τη μεγάλη κτηματική περιουσία που είχε στα χέρια του.

Οι πόλεμοι διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στη ραγδαία αύξηση της Ελληνιστικής οικονομίας. Οι μονάρχες και οι πόλεις για να παραμείνουν στην εξουσία χρειάζονταν πόρους με σκοπό την δημιουργία ισχυρής πεζικής, ιππικής και ναυτικής δύναμης. Οι Σελευκίδες και οι Πτολεμαίοι είχαν μεγάλο ενδιαφέρον για την απόκτηση ελεφάντων, παρόλο που ξόδευαν τεράστια ποσά για την εκτροφή και τη χρησιμοποίησή τους στον πόλεμο.⁹⁶⁹ Μεγάλο κόστος αποτελούσε και η απόκτησή τους, δεδομένου ότι οι βασιλείς πλήρωναν πλουσιοπάροχα τους κυνηγούς ελεφάντων.⁹⁷⁰ Οι πόλεμοι επίσης ανέπτυξαν την οικονομία, επειδή δημιούργησαν συνθήκες ζήτησης που σχετιζόνταν με το ανθρώπινο δυναμικό, το φαγητό και τον εξοπλισμό. Ένα βασίλειο ή μία πόλη είχε ανάγκη μεγαλύτερου αριθμού ανδρών κατά τη διάρκεια ενός πολέμου, παρά σε περίοδο ειρήνης. Η επάνδρωση δε του στρατού με μισθοφόρους δημιουργούσε μεγαλύτερες ανάγκες σε ρευστό. Θα ήταν παράλειψη να μην τονίσουμε ότι σε περίοδο πολέμων η έλλειψη βασικών αγαθών είχε σημαντικό αντίκτυπο στην Ελληνιστική οικονομία. Οι τιμές των προϊόντων αυξάνονταν, επειδή η ζήτηση ήταν τεράστια σε αντίθεση με την παραγωγή που ήταν περιορισμένη.

Καταλήγοντας, οι πόλεμοι δεν γίνονταν μόνο για σκοπούς κύρους και δόξας στα Ελληνιστικά χρόνια. Αν δεν υπήρχε οικονομικό όφελος, η διεξαγωγή ενός πολέμου ήταν ασύμφορη. Μπορεί τα βασίλεια να μην γνώριζαν τον ακριβή ορισμό της έννοιας της οικονομίας, όπως τον γνωρίζουμε σήμερα, αλλά γνώριζαν αρκετά καλά ότι για να αποκτήσουν ισχυρό στρατό, χρειάζονταν κεφάλαιο και πρώτες ύλες για την κατασκευή στρατιωτικού εξοπλισμού και τη δημιουργία ικανού στρατεύματος.

⁹⁶⁸ Gabrielsen, στο Archibald, Davies και Gabrielsen, 2005: 140-141.

⁹⁶⁹ Δίοδωρος III.36.3 ό γάρ δεύτερος Πτολεμαῖος, περι τε τήν τῶν ἐλεφάντων κυνηγίαν φιλοτιμηθεῖς καὶ τοῖς τὰς παραδόξους θήρας τῶν ἀλκιμωτάτων ζῴων ποιούμενοι μεγάλας ἀπονέμων δωρεάς, πολλὰ δὲ χρήματα δαπανήσας εἰς ταύτην τὴν ἐπιθυμίαν, ἐλέφαντὰς τε συχνοὺς πολεμιστὰς περιποίησατο καὶ τῶν ἄλλων ζῴων ἀθεωρήτους καὶ παραδόξους φύσεις ἐποίησεν εἰς γνῶσιν ἔλθεῖν τοῖς Ἕλλησι. Βλ. και Austin, 2006: 460-461.

⁹⁷⁰ P. Eleph.XXVII. Βλ. και Bagnall και Derrow. 2004: 201-202.

Ένας άλλος τομέας οικονομικής ανάπτυξης του Ελληνιστικού κόσμου αποτέλεσε το εμπόριο δούλων. Η αύξηση και η εξέλιξή του οφειλόταν στην πειρατεία και στους εξανδραποδισμούς που προέκυπταν από τους συνεχείς πολέμους.⁹⁷¹ Το νησί της Δήλου φιλοξενούσε στην εμπορική του αγορά δεκάδες χιλιάδες δούλους, για να πωληθούν.⁹⁷² Οι δούλοι δεν θεωρούνταν εμπόδιο στην οικονομική ανάπτυξη του Ελληνιστικού κόσμου, αλλά αντίθετα αποτελούσε μια από τις αφορμές της. Η θέσπιση της δουλείας στα νέα βασίλεια και στις νέες πόλεις είχε οικονομικά οφέλη και συνέβαλε στην ανάπτυξη του εμπορίου, αφού το νησί της Δήλου δεχόταν καθημερινά δεκάδες χιλιάδες δούλους.

Δίχως άλλο, το εμπόριο δε θα γνώριζε ευρεία διάδοση, εάν τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη δεν εφαρμόζαν εμπορικούς θεσμούς με σκοπό τον έλεγχο της εσωτερικής εμπορικής αγοράς. Η εξάπλωση του εμπορίου στα Ελληνιστικά χρόνια στηρίχθηκε στους παραγωγικούς τομείς. Η αύξηση της παραγωγής είχε ως αποτέλεσμα η υιοθέτηση ισχυρών εμπορικών θεσμών να καταστεί επιτακτική ανάγκη. Οι θεσμοί λειτουργούσαν ως εργαλεία διαμόρφωσης ενός πλέγματος κινήτρων που απέβλεπαν στην οικονομική ευμάρεια και με το δικό τους τρόπο βοηθούσαν στην ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου. Η νέο-θεσμική θεωρία που επικρατεί στις ημέρες μας είναι αρκετά πειστική και με βάση αυτή θα μπορούσε να διερευνηθεί πιο αναλυτικά το πρότυπο των αρχαίων οικονομιών. Ως θεωρία είναι η επικρατέστερη γιατί οι θεσμοί παρέχουν ασφάλεια στις εμπορικές συναλλαγές και το κόστος των συναλλαγών μειώνεται. Η γέννηση των θεσμών συνδέεται με την ανάπτυξη του χρήματος. Χωρίς χρήμα οι θεσμοί δεν υφίστανται γιατί υπάρχει στενή σχέση μεταξύ κράτους και αγοράς μέσα από την

⁹⁷¹ Ο Gehrke τονίζει ότι στα Ελληνιστικά χρόνια οι πόλεμοι, που είχαν ξεσπάσει υπήρξαν μερικές δεκάδες. Αρχικά ήταν οι τέσσερις πόλεμοι που διεξήχθησαν μεταξύ των στρατηγών του Αλεξάνδρου, με σκοπό τη διαδοχή του. Στη συνέχεια η Μάχη της Ιψού, όπου πεθαίνει ο Αντίγονος Γονατάς, ο μόνος που μπορούσε να ενώσει την άλλοτε αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου. Ακολουθεί η Μάχη του Κουροπεδίου μεταξύ Σελεύκου και Λυσιμάχου. Ο Σέλευκος δολοφονείται από τον Πτολεμαίο Κεραυνό και ο Λυσιμάχος πεθαίνει στη μάχη, βλ. Gehrke, 2009: 61-77. Επίσης, οι έξι Συριακοί πόλεμοι μεταξύ των τριών βασιλείων, που παρέμειναν, των Πτολεμαίων, των Σελευκιδών και των Αντιγονιδών. Κατά τη διάρκεια των Συριακών πολέμων, ξεσπούν οι δύο Ιλλυρικοί πόλεμοι και ο πρώτος Μακεδονικός. Οι Μακεδονικοί πόλεμοι είχαν ολέθριες συνέπειες, για το βασίλειο των Αντιγονιδών, επειδή πλέον χάνουν τις βάσεις τους στην Ελλάδα και περιορίζονται στη Μακεδονία. Μετέπειτα, ο Αντιοχικός πόλεμος έφερε καταστροφικούς όρους, για τον Αντίοχο Γ'. Ο Μακεδονικός στρατός εξοντώθηκε ολοκληρωτικά στη μάχη της Πύδνας, βλ. Gehrke, 149-182.

⁹⁷² Στράβων XIV.5.2 και γάρ ήλίσκοντο ραιδίως, και τὸ ἐμπόριον οὐ παντελῶς ἄπωθεν ἦν μέγα και πολυχρήματον, ἡ Δήλος, δυναμένη μυριάδας ἀνδραπόδων αὐθημερὸν και δέξασθαι και ἀποπέμψαι.

κυκλοφορία του χρήματος.⁹⁷³ Ο ρόλος των θεσμών στη λειτουργία της εμπορικής αγοράς υπήρξε σημαντικός επειδή οι θεσμοί προωθούν τις συναλλαγές με συμφωνίες νόμιμες και κατοχυρωμένες και όχι απλά προφορικές. Η παρουσία των θεσμών στις εμπορικές αγορές είχε θεσμοθετήσει ένα λεπτομερές σύστημα σχετικά με την τήρηση των συμφωνιών. Οι θεσμοί αποτελούν τον κεντρικό πυρήνα των εμπορικών συναλλαγών και η επιβολή τους είναι αναγκαία, τόσο για τα σημερινά όσο και τα αρχαία κράτη, εφόσον με την παρουσία τους εφαρμόζουν τους κρατικούς νόμους και εγγυώνται την αξία του προϊόντος και του χρήματος.

Η εξέλιξη των θεσμών από τα βασίλεια και τις πόλεις-κράτη παρείχε εγγύηση στην αξία του προϊόντος και του χρήματος, δημιουργώντας κατάλληλες συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης. Η ενσωμάτωση των θεσμών στην οικονομική πολιτική από τα βασίλεια και τις πόλεις κατάφεραν να διαμορφώσουν ένα περιβάλλον εμπιστοσύνης εντός της κοινωνίας, όπου τα άτομα ενέτασαν στους σχεδιασμούς τους για το καλό των συνανθρώπων τους.⁹⁷⁴ Το αρχαίο κράτος με τη θέσπιση των θεσμών κατόρθωνε να μην είναι ποτέ παθητικός διαμεσολαβητής, αλλά προσπαθούσε να ανακατανείμει και να ρευστοποιεί τις πηγές του δίνοντας ενθάρρυνση στη ρύθμιση των εμπορικών δραστηριοτήτων. Μέσα από τις εμπορικές δραστηριότητες το κράτος μπορούσε να πετύχει τους δικούς του εμπορικούς σκοπούς. Η ανάπτυξη του χρήματος επιτάχυνε δυναμικά τη δημιουργία θεσμών στις πόλεις και η αυξημένη παρουσία του εντός της αγοράς αφενός μείωνε το κόστος συναλλαγής των προϊόντων και αφετέρου προώθησε τις συναλλαγές μεταξύ των συναλλασσομένων. Οι θεσμικοί αξιωματούχοι εφαρμόζαν νόμους και εγγυούνταν την αξία των οικονομικών αγαθών και του χρήματος. Βοηθούσαν στην οικονομική ανάπτυξη μέσα από το εμπόριο και μέσα από τα κίνητρα που έδιναν. Ο Finley, ωστόσο, πίστευε ότι οι εμπορικές συναλλαγές πραγματοποιούνταν κυρίως μέσω αντιπραγματισμού και όχι μέσω εμπορικής αγοράς. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι υπήρχαν χώροι όπου συναντιούνταν οι χωρικοί για να ανταλλάξουν προϊόντα, που είχαν σε πλεόνασμα, χωρίς τη χρήση νομίσματος⁹⁷⁵.

Ο θεσμός της Αγορανομίας επιτέλεσε σημαντικό ρόλο στην εμπορική αγορά του Ελληνιστικού κόσμου, αν και ο Van Alfen πρεσβεύει, ότι η Αγορανομία δεν είχε

⁹⁷³ Για το ρόλο της αγοράς στην ανάπτυξη της κοπής νομισμάτων βλ. Von Reden, 2010: 18-19.

⁹⁷⁴ Μπήτρος, στο Λιανός και Μπήτρος, 2015: 99.

⁹⁷⁵ Για τη μη ύπαρξη εμπορικής αγοράς βλ. Finley, 1999: 107.

σπουδαία θέση στη λειτουργία της αγοράς, επειδή ανήκε στην κατηγορία κρατικών θεσμών. Επίσης, υποστηρίζει ότι οι κρατικοί θεσμοί δημιουργήθηκαν χωρίς σχεδιασμό, σε αντίθεση με τους ιδιωτικούς θεσμούς που είχαν μεγάλη αναγνώριση και που με τη λειτουργία τους επίλυαν προβλήματα της αγοράς με αποτέλεσμα ο ρόλος του Αγορανόμου να είναι περιορισμένος.⁹⁷⁶ Ωστόσο, ο συγγραφέας στηρίζει το επιχειρήμα του στο γεγονός ότι οι συναλλαγές μεταξύ εμπόρων και αγοραστών ήταν φιλικές χωρίς να παρατηρούνται φαινόμενα απάτης⁹⁷⁷ και στο ότι οι εμπορικές σχέσεις βασιζόνταν σε προσωπικά δίκτυα, όπου δεν υπήρχε ομοιογένεια και κανονισμοί.

Ο Αθηναίος Αγορανόμος την Κλασική περίοδο ορίζονταν με κλήρο, ενώ στα Ελληνιστικά χρόνια στις πόλεις-κράτη εκλέγονταν με ψήφο. Την ίδια περίοδο στην Αθήνα πιθανόν να εξακολουθούσε να ορίζεται με κλήρο, αλλά δεν υπάρχουν στοιχεία που να επιβεβαιώνουν το επιχειρήμα αυτό. Τα καθήκοντα του Αγορανόμου κατά την Κλασική περίοδο ήταν να ελέγχει τη γνησιότητα των προϊόντων που πωλούνταν στην αγορά και να φροντίζει για τη διατήρηση χαμηλών τιμών σε σημαντικά βιοποριστικά αγαθά. Οι λειτουργίες αυτές διατηρούνται και στα Ελληνιστικά χρόνια, όπως επίσης και η συλλογή φόρων και η επιβολή προστίμων στους παραβάτες που δεν συμμορφώνονταν με τους Αγορανομικούς νόμους. Ο Αγορανόμος της Ελληνιστικής Αθήνας επιφορτιζόταν και με άλλα καθήκοντα και είχε την ευθύνη να επιμελείται την ευκοσμία και την ευταξία της αγοράς, αρμοδιότητες που ενέπιπταν στο πεδίο του θεσμού του Αστυνόμου, ο οποίος συμμετείχε και σε θρησκευτικές λειτουργίες. Σε περιοχές του βασιλείου των Σελευκιδών ο Αγορανόμος ήταν πιθανόν υπεύθυνος για τη συλλογή των φόρων στο όνομα του βασιλιά, ενώ ο ρόλος της Αγορανομίας στις περιοχές του βασιλείου των Αντιγονιδών ήταν περισσότερο πολιτικός παρά η διασφάλιση της ομαλής διεξαγωγής εμπορικών συναλλαγών. Όμως δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για το ποιοι ήταν οι ρυθμιστές της εμπορικής αγοράς στη Μακεδονία και ποιος ο ακριβής ρόλος των Αγορανόμων. Οι επιγραφές που έχουν ανακαλυφθεί δεν μπορούν να οδηγήσουν σε ασφαλή συμπεράσματα για τον πραγματικό ρόλο των Αγορανόμων. Από την άλλη, ο Αγορανόμος των Πτολεμαίων είχε ένα εντελώς διαφορετικό ρόλο από τους Αγορανόμους των άλλων περιοχών του Ελληνιστικού κόσμου. Οι Πτολεμαίοι δημιούργησαν έναν πολύπλοκο σύστημα οικονομικών θεσμών, που συνέβαλε στη συλλογή των φόρων με στόχο την αύξηση των εσόδων του βασιλιά.

⁹⁷⁶ Van Alfen, 2010: 221-223.

⁹⁷⁷ Van Alfen, 2010: 206-207.

Ήταν ένας θεσμός ιδανικός για την εφαρμογή της μονοπωλιακής πολιτικής που ήθελαν να εφαρμόσουν. Η καθιέρωση του θεσμού του Αγορανόμου αποδεικνύει την υπέρτατη προσπάθεια των Πτολεμαίων να δημιουργήσουν ικανούς οικονομικούς θεσμούς, που θα απέφεραν σημαντικά κέρδη στα βασιλικά θησαυροφυλάκια. Ήταν ο κύριος αρμόδιος για την καταγραφή της κρατικής και ιδιωτικής περιουσίας του Πτολεμαϊκού κράτους. Εκτός από την καταγραφή γης ο Αγορανόμος των Λαγιδών κατέγραφε και τους δούλους και ακόμη ασχολείτο με την πώληση των δούλων επιβάλλοντας το ποσό πώλησης και τη φορολογία που όφειλαν να πληρώσουν ο πωλητής και ο αγοραστής. Σε μεταγενέστερη φάση τα πεδία δραστηριότητας του αυξάνονται και αποκτά ρόλο γενικού συμβολαιογράφου καταγραφής δανείων, αγοραπωλησιών, ομολογιών και υποθηκών κληρονομιάς. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι τον Αγορανόμο των Πτολεμαίων δεν το συναντάμε στις μεγάλες πόλεις της Αιγύπτου, όπως η Αλεξάνδρεια, η Πτολεμαΐδα και η Ναύκρατις, τρεις πόλεις αυτοδύναμες και αυτοδιοικούμενες κατά το πρότυπο των Ελληνικών πόλεων-κρατών, παρά μόνο τον εντοπίζουμε σε παπύρους που προέρχονται από την επαρχία, όπως η Παθυρίτη, η Αρσινοΐτη και η Θηβαΐς. Η δυναστεία των Λαγιδών δεν υιοθέτησε τον θεσμό της Αγορανομίας ως επίσημο κρατικό αξιωματούχο, όπως τους άλλους κρατικούς αξιωματούχους που φρόντιζαν για την επιβολή της μονοπωλιακής πολιτικής. Οι Αγορανόμοι που εντοπίζονται στην επαρχία ορίζονταν επιλεκτικά από την διοίκηση του κάθε νομού, καθώς το Πτολεμαϊκό βασίλειο δεν προέβλεπε την υποχρεωτική εφαρμογή του Αγορανόμου στο σύστημα διοίκησής του. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση των βασιλείων των Σελευκιδών και των Αντιγονιδών, όπου οι Αγορανόμοι δεν ήταν αξιωματούχοι που διορίζονταν από τον βασιλιά, καθώς η κάθε πόλη που είχε τη δική της αυτόνομη διοίκηση είχε τη δυνατότητα να υιοθετήσει τον θεσμό αυτό. Ίσως, η υιοθέτηση του θεσμού της Αγορανομίας στις πόλεις-κράτη των Ελληνιστικών χρόνων να μην ήταν υποχρεωτική στο διοικητικό τους μηχανισμό. Ωστόσο, η έλλειψη σιτηρών με τους συνεχείς πολέμους από την πλευρά των διαδόχων τον καθιέρωσε στις εμπορικές αγορές ως έναν αναγκαίο και αναντικατάστατο εμπορικό θεσμό.

Ο θεσμός του Αστυνόμου στην Αθήνα διατήρησε τα καθήκοντα που είχε και στην Κλασική περίοδο, δηλαδή την ευκοσμία και την ευταξία της αγοράς και το δικαίωμα να επιβάλλει ποινή στους παραβάτες που δεν συμμορφώνονταν με τους νόμους. Ο Ευμένης Β' εισήγαγε τον θεσμό του Αστυνόμου στην Πέργαμο εξαιτίας της νέας οικονομικής μεταρρύθμισης με την κυκλοφορία του κιστοφορικού νομίσματος

δημιουργώντας ένα κλειστό συναλλαγματικό σύστημα, όμοιο με αυτό που εφάρμοσαν οι Πτολεμαίοι στην Αίγυπτο. Ο βασιλιάς των Ατταλιδών διέκρινε τον σπουδαίο ρόλο του Αστυνόμου και τον καθιέρωσε ως θεσμό που θα φρόντιζε για την συντήρηση των οδών, την ευκοσμία και την ευταξία σε αυτές, την καθαριότητα και τη συλλογή των σκουπιδιών και την εφαρμογή αυστηρής πολιτικής για την οικοδόμηση κτηρίων εντός της αγοράς. Απώτερος σκοπός του βασιλιά Ευμένη Β΄ ήταν η προσέλκυση εμπόρων στην εμπορική αγορά της Περγάμου, καθώς και ο καλλωπισμός και η ευταξία της αγοράς μέσα από τον θεσμό του Αστυνόμου. Στη Δήλο το αξίωμα του Αστυνόμου αφορούσε την προστασία και επιτήρηση της περιουσίας των πολιτών του νησιού, ενώ στην Τήνο ο Αστυνόμος ήταν υπεύθυνος για την καταγραφή των πωλήσεων σπιτιών και οικοπέδων. Ο θεσμός του Αστυνόμου δεν φαίνεται να ήταν διαδεδομένος στις άλλες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου.

Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι στα Ελληνιστικά χρόνια, ο θεσμός της Μετρονομίας εμφανίζεται μόνο στην πόλη της Αθήνας και τον Πειραιά και ο αριθμός τους μειώθηκε σε οκτώ σε σχέση με τους δέκα των κλασικών χρόνων. Η παρουσία τους στην αγορά σύμφωνα με την επιγραφή IG II² 1013 τους καθιστά σημαντικούς εμπορικούς θεσμούς. Απέβλεπαν στην οικονομική ανάπτυξη της Αθήνας με την τήρηση των νέων μέτρων και των σταθμών. Η εισαγωγή των νέων μέτρων εμπόδιζε τους εμπόρους να ξεγελάσουν τους καταναλωτές. Προηγουμένως, οι έμποροι δεν χρησιμοποιούσαν έγκυρες μονάδες βάρους με αποτέλεσμα ο καταναλωτής να αγοράζει λιγότερη ποσότητα αγαθών από αυτή που είχε πληρώσει. Συνάμα ο θεσμός των Σιτοφυλάκων απαντάται στην Αθήνα της Ελληνιστικής περιόδου με μειωμένο αριθμό, μόνο έξι από τους τριάντα πέντε της Κλασικής περιόδου. Διατηρεί όμως τις ίδιες αρμοδιότητες. Το ίδιο ισχύει και για τους Σιτοφύλακες της Μικράς Ασίας.

Η έλλειψη σιτηρών στην Ελληνιστική περίοδο είχε ως αποτέλεσμα την εισαγωγή του θεσμού των Σιτώνων και του ειδικού κονδυλίου, για την αγορά σιτηρών της σιτωνίας. Αρχικά ο Σιτώνης διοριζόταν, αλλά στη συνέχεια οι φυλές της Αθήνας είχαν το δικαίωμα είτε να τον διορίσουν είτε να τον εκλέξουν. Το αξίωμα του Σιτώνη μαρτυρείται και στο βασίλειο των Αντιγονιδών, ο οποίος δραστηριοποιείται στο νησί της Δήλου για να εισάγει σιτάρι στη Μακεδονία. Οι δύσκολες συνθήκες των Ελληνιστικών χρόνων ανάγκασαν και το νησί της Σάμου να εφαρμόσει τον θεσμό των Σιτώνων με σκοπό την αγορά σιτηρών σε χαμηλές τιμές. Δεν γνωρίζουμε άλλες

περιοχές που να θέσπισαν τον θεσμό των Σιτώνων και τη σιτωνία. Τέλος, το αξίωμα των Πεντηκοστολόγων διατηρείτο στη Δήλο και αφορούσε τη συλλογή του φόρου της πεντηκοστής, λειτούργημα που ίσχυε και την Κλασική περίοδο. Στη Δήλο οι Πεντηκοστολόγοι δρούσαν στην αγορά και ήταν συνεργάτες των Αγορανόμων, αφού ο έμπορος για να πωλήσει ξύλα ή κάρβουνα πήγαινε πρώτα στον Πεντηκοστολόγο και στη συνέχεια στον Αγορανόμο. Στην Ολυμπία το αξίωμα του Πεντηκοστολόγου φρόντιζε για τον έλεγχο των πανηγύρεων και διακρινόταν για τα οικονομικά του καθήκοντα.

Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης ήταν συνδεδεμένος με τους εμπορικούς θεσμούς που αναπτύχθηκαν στα Ελληνιστικά χρόνια. Η εδραίωσή τους βοήθησε στην ανάπτυξη και την εύρυθμη λειτουργία της εμπορικής αγοράς, όπως και των σχέσεων μεταξύ πωλητή και αγοραστή. Η αγορά ήταν ο δημόσιος χώρος, όπου αναπτύσσονταν οι διαπροσωπικές σχέσεις. Μια εμπορική αγορά για να γίνει ανταγωνιστική έπρεπε να είχε πολλούς πωλητές και πολλούς καταναλωτές. Ο μεγάλος αριθμός των δυο κατηγοριών δημιουργούσε τις ευνοϊκές συνθήκες ώστε να υπάρχει επίδραση από τον καθένα πάνω στην τιμή των προϊόντων. Ο τέλειος ανταγωνισμός εντός της εμπορικής αγοράς είχε καθοριστικό ρόλο στην οικονομική ευρωστία και ευημερία του κράτους. Η ύπαρξη τέλειου ανταγωνισμού όμως χρειαζόταν κάποιες προϋποθέσεις λειτουργίας. Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η ύπαρξη μεγάλου αριθμού αγοραστών και πωλητών, που να αποδέχονται τις τιμές και να μην υπάρχει το αίσθημα του φόβου και της απάτης από την πλευρά των εμπόρων, ώστε να επικρατεί ένα κλίμα ιδανικό, για να προσελκύσει τους συναλλασσόμενους να έρθουν στην αγορά. Οι θεσμοί που υιοθετούνται στην εμπορική αγορά δημιουργούσαν τις κατάλληλες συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης θέτοντας σε ισχύ τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης και δημιουργώντας ένα ιδανικό κλίμα στην ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών.

Το αξίωμα του Αγορανόμου με την παρουσία του στην αγορά παρείχε ασφάλεια και προστασία, τόσο στον έμπορο, όσο και στον αγοραστή. Η ύπαρξη των Αγορανόμων ενδυνάμωνε τη ψυχολογία των συναλλασσομένων ώστε όλοι να είναι αποφασισμένοι να πραγματοποιήσουν με θετική ψυχολογία την εμπορική πράξη, χωρίς να κυριαρχεί το αίσθημα του φόβου. Η παρουσία του Αγορανόμου ήταν καθοριστική ειδικά στην πώληση των σιτηρών για να διασφαλιστούν οι χαμηλές τιμές.

Ένας άλλος θεσμός, ο οποίος ήταν στενά συνδεδεμένος με την εφαρμογή του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης ήταν ο θεσμός του Αστυνόμου, που συνδεόταν άμεσα με τις θρησκευτικές πομπές. Οι υπηρεσίες που εκτελούσαν οι Αστυνόμοι ήταν συνδεδεμένες, με τη διεξαγωγή μεγάλων θρησκευτικών εορτών και είχαν οικονομικά κίνητρα. Οι θρησκευτικές εορτές για τα βασίλεια και τις πόλεις είχαν σημαντικό οικονομικό όφελος, καθώς οι πανηγύρεις που διοργανώνονταν είχαν εμπορικό χαρακτήρα. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι τα βασίλεια και οι πόλεις ασχολούνταν με την ευπρέπεια και τον καλλωπισμό των δημοσίων χώρων και ειδικότερα της εμπορικής αγοράς. Η ευπρέπεια της εμπορικής αγοράς ήταν πόλος έλξης για μεγάλο αριθμό επισκεπτών που κατέφθαναν στις πόλεις. Η συσσώρευση μεγάλου αριθμού ατόμων είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της προσφοράς και την ίδια στιγμή της ζήτησης των αγαθών. Σύμφωνα με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης όταν η προσφορά του ζητούμενου προϊόντος υπερκαλύπτει τη ζήτηση, τότε η τιμή του προϊόντος κινείται σε χαμηλά επίπεδα.

Το αξίωμα του Μετρονόμου βοήθησε και αυτό με τη σειρά του στο να τεθεί σε εφαρμογή ο νόμος της προσφοράς και ζήτησης. Το αξίωμα του Μετρονόμου εξασφάλιζε την εμπιστοσύνη, των αγοραστών, καθώς ήταν υπεύθυνος για την σωστή εφαρμογή των μέτρων και σταθμών. Το αίσθημα εμπιστοσύνης ανάμεσα στους συναλλασσομένους τόνωνε τη ζήτηση που με τη σειρά της αύξανε την προσφορά και σε τελική ανάλυση και την εμπορική δραστηριότητα.

Η παρουσία των εμπορικών θεσμών εντός αγοράς παρείχε ασφάλεια και σιγουριά στους καταναλωτές. Οι έμποροι ήταν ευχαριστημένοι να πωλήσουν το εμπόρευσμά τους στις εμπορικές αγορές που ελέγχονταν από τους εμπορικούς θεσμούς. Ήταν διατεθειμένοι να συμβιβαστούν με τις υποδείξεις των θεσμών, ώστε να πωλήσουν τα εμπορεύματά τους σε καλές και συμφέρουσες τιμές για τους ιδίους. Οι ίδιοι έθεταν σε ισχύ τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Οι φυσιογνωμίες τους βοήθησαν στη λειτουργία του νόμου, ώστε η τιμή όλων των πραγμάτων που πωλούνταν και αγοράζονταν εντός των ορίων της εμπορικής αγοράς να αυξάνεται και να μειώνεται ανάλογα με τον αριθμό των αγοραστών και των πωλητών. Η φήμη που απόκτησαν σημαντικά εμπορικά κέντρα στα Ελληνιστικά χρόνια οφειλόταν στην εισαγωγή των εμπορικών θεσμών. Η νέα τάξη πραγμάτων που διαμορφώθηκε ήταν αυτή που προσέλκυσε πωλητές και αγοραστές από διάφορες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου

δημιουργώντας έτσι τις απαραίτητες δομές για να πραγματοποιηθεί μία εμπορική συναλλαγή που εξυπηρετούσε τα συμφέροντα και των δυο συναλλασσομένων. Η παρουσία τους συνέβαλε στη μείωση του κόστους συναλλαγής και στην αύξηση πληροφοριών από την πλευρά των εμπόρων. Το περιβάλλον πλέον στην εμπορική αγορά δεν ήταν απαγορευτικό και οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ εμπόρου και καταναλωτή βρίσκονταν σε ισορροπία. Η αλληλεπίδραση των συναλλασσομένων στο οικονομικό περιβάλλον αποτελούσε ευκαιρία που παρείχαν οι θεσμοί για την ανάπτυξη της οικονομίας και την εφαρμογή του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης.

Στα Ελληνιστικά χρόνια η οικονομία της Αιγύπτου γνώρισε σημάδια «καπιταλιστικής»⁹⁷⁸ ανάπτυξης. Η Πτολεμαϊκή οικονομία είναι ένα πολύπλοκο και μεταβαλλόμενο σύστημα αλληλεπιδράσεων μεταξύ κρατικής ζήτησης και τοπικής ανταπόκρισης. Οι Πτολεμαίοι καθιέρωσαν ένα νέο πολιτικό πλαίσιο ξεφεύγοντας από το παραδοσιακό σύστημα και έτσι ισχυροποίησαν την θέση τους, αναπτύσσοντας την οικονομία τους και θέτοντας τις βάσεις μιας πρώιμης καπιταλιστικής οικονομίας. Η δυναστεία των Λαγιδών γνώριζε ότι ο πλούτος προέρχονταν από τη γεωργική γη και θέσπισαν ικανούς κρατικούς αξιωματούχους, οι οποίοι έλεγχαν την καλλιεργήσιμη γη. Στην περίπτωση του σιταριού οι Πτολεμαίοι γνώριζαν την έκταση της καλλιεργήσιμης γης που είχαν σπείρει οι γεωργοί και μπορούσαν να αξιολογήσουν τη σοδειά, αλλά και τους εισπράξιμους φόρους. Οι Πτολεμαίοι επέβαλλαν στους βασιλικούς γεωργούς φορολογία σε είδος. Οι καλλιεργητές ανανέωναν κάθε χρόνο την άδειά τους για την καλλιέργεια της βασιλικής γης, που τους είχε παραχωρηθεί σύμφωνα με συγκεκριμένους όρους.⁹⁷⁹

Ανάλογη πολιτική εφάρμοσαν και στα προϊόντα του ελαίου και του κρασιού. Στην περίπτωση του ελαίου το κράτος έλεγχε την παραγωγή από την σπορά μέχρι και τη συγκομιδή μέσω των κρατικών αξιωματούχων. Το αγαθό επεξεργαζόταν στις εργαστηριακές μονάδες που έλεγχε το κράτος και στη συνέχεια το έπαιρναν οι εξουσιοδοτημένοι έμποροι του κράτους για να το πωλήσουν. Το κράτος των Λαγιδών λάμβανε φορολογία ανάλογα με την ποσότητα που έχει παράγει ο κάθε γεωργός. Όσον

⁹⁷⁸ Με τον όρο «καπιταλιστική» εννοώ έναν ιδιαίτερο τύπο καπιταλισμού που ναι μεν βασιζόταν στην ελεύθερη αγορά μέσα από την προσφορά και τη ζήτηση, αλλά ταυτόχρονα προνοούσε και ευρεία κρατική παρέμβαση, όσον αφορά το μέγεθος της παραγωγής και τη νομισματική ισοτιμία με ξένα νομίσματα.

⁹⁷⁹ Rowlandson 1985: 331.

αφορά το κρασί δεν ήταν αυστηρά ελεγχόμενο μονοπωλιακό προϊόν, αφού οι γεωργοί είχαν το δικαίωμα να παράγουν και οι ίδιοι, αν και πωλείτο στις εμπορικές αγορές της Αιγύπτου από εξουσιοδοτημένους εμπόρους, όπως και στην περίπτωση του σιταριού και του ελαίου. Το λινάρι επίσης ήταν μονοπωλιακό αγαθό για την οικονομία της Αιγύπτου, αλλά οι Πτολεμαίοι είχαν αφήσει τα ιερά να παράγουν υφασμάτινα είδη, κατάλοιπα του Φαραωνικού συστήματος, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα και την εύνοιά τους. Άλλα σημαντικά μονοπωλιακά προϊόντα ήταν ο ζύθος και ο πάπυρος, όμως η μονοπωλιακή πολιτική σε αυτά τα είδη υιοθετήθηκε μετά τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. Ακόμη το κράτος έλεγχε με την ίδια αυστηρότητα το εμπόριο των ειδών που δεν υπάγονταν σε μονοπωλιακούς περιορισμούς και επενέβαινε άμεσα και έμμεσα με την επιβολή δασμών και φορολογιών τόσο στο κόστος της παραγωγής τους, όσο και στις τιμές χονδρικής διάθεσής τους. Ωστόσο, η επιβολή μονοπωλίων σε σημαντικά αγαθά από τους Πτολεμαίους είχε ως αποτέλεσμα οι μεταρρυθμίσεις που επέφεραν να επηρεάσουν τον προσανατολισμό της αγοράς στην κατανάλωση αυξάνοντας έτσι την εμπορική δραστηριότητα των Αιγυπτιακών αγορών, αφού οι βασιλικές αποθήκες εξαιτίας των φόρων ν ήταν στοιβαγμένες με μεγάλες ποσότητες προϊόντων που ήταν σπάνια στα Ελληνιστικά χρόνια. Βελτίωσαν ταυτόχρονα και την εισαγωγή ξένων αγαθών και κατόρθωσαν να μεταφέρουν στους εμπόρους του Ελληνιστικού κόσμου τη δυνατότητα να εξάγουν στις περιοχές τους μεγάλο αριθμό προϊόντων καλύπτοντας με αυτό τον τρόπο τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Η βελτίωση της εισαγωγής ξένων αγαθών είχε ως αποτέλεσμα η Αίγυπτος να προσελκύσει πολλούς εμπόρους για αγορά αγαθά που δεν υπήρχαν στην πατρίδα τους, γεγονός που ενδυνάμωσε την Αιγυπτιακή οικονομία. Η βελτίωση και ο έλεγχος της αγοράς ήταν παράγοντες που συνέβαλαν στην αύξηση της κυκλοφορίας του χρήματος⁹⁸⁰ και η αυξημένη παραγωγή και η διανομή των αγαθών με τη σειρά της αύξησε τα επίπεδα ζήτησης δημιουργώντας τις κατάλληλες συνθήκες κυκλοφορίας του νομίσματος στις αγορές.

Η κυκλοφορία του νομίσματος στην Αίγυπτο και στις κτήσεις της διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην ενδυνάμωση της Αιγυπτιακής οικονομίας. Οι Λαγίδες εφάρμοσαν ένα κλειστό συναλλαγματικό σύστημα στην Αίγυπτο και στις κτήσεις τους και δεν

⁹⁸⁰ Η Von Reden υποστηρίζει ότι η αύξηση του πληθυσμού συνδέεται άρρηκτα, με τη μεγάλη κατανάλωση και την αύξηση της ζήτησης των αγαθών, που είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη της εμπορικής αγοράς. Η ανάπτυξη αυτή προήλθε από διανομή και ρευστοποίηση του χρήματος και το κράτος πλέον είχε καθοριστικό ρόλο στα δημοσιονομικά μέτρα: Von Reden, στο Archibald, Davies, και Gabrielsen, 2011: 437-438

επέτρεπαν την κυκλοφορία άλλων νομισμάτων εκτός από τα δικά τους. Το βάρος του Αιγυπτιακού τετράδραχμου ανερχόταν στα 14.26 γραμμάρια και ήταν ελαφρύτερο συγκριτικά με τα άλλα νομίσματα των Ελληνιστικών βασιλείων και πόλεων-κρατών. Το κράτος των Πτολεμαίων υποχρέωνε τους ξένους εμπόρους να αλλάζουν ισότιμα τα βαρύτερα τους νομίσματα με το ελαφρύτερο Αιγυπτιακό νόμισμα, με αποτέλεσμα το κράτος να ωφελείται από αυτή τη διαφορά και να αυξάνει την πλεονάσματα του σε άργυρο. Παρόμοια πολιτική στα Ελληνιστικά χρόνια ακολούθησε και η δυναστεία των Ατταλιδών, αφού ο Ευμένης Β΄ υποχρέωσε κάθε έμπορο να κάνει τις εμπορικές του συναλλαγές εντός του βασιλείου των Ατταλιδών με το κιστοφορικό νόμισμα, το οποίο είχε την ίδια αξία με το αττικό τετράδραχμο. Ο κιστοφόρος ζύγιζε 12.6 γραμμάρια, ενώ το αττικό τετράδραχμο 16.8 γραμμάρια, με αποτέλεσμα το κράτος των Ατταλιδών πωλούσε ένα ελαφρύτερο νόμισμα στους έμπορους, αφού ο κιστοφόρος ζύγιζε περίπου τα $\frac{3}{4}$ του αττικού τετράδραχμου. Αντίθετα, τα υπόλοιπα βασίλεια και πόλεις-κράτη του Ελληνιστικού κόσμου δεν θεωρούνταν κλειστά συναλλαγματικά συστήματα.

Η οικονομική πολιτική που εφάρμοσαν οι Πτολεμαίοι για να συγκεντρώσουν τον πλούτο χαρακτηρίζεται ως «μερκαντιλιστική», αφού η ευημερία και η ανάπτυξη του κράτους βασιζόταν σε ένα εμποροκρατικό σύστημα, όπου η βασική επιδίωξη ήταν ο αποθησαυρισμός πολύτιμου μετάλλου. Η Αθήνα ήδη από την Κλασική περίοδο χαρακτηρίζεται από εμποροκρατικά στοιχεία, σύμφωνα με τα ψηφίσματα IG I³ 1453 και SEG 26:72. Εντούτοις, το οικονομικό της σύστημα δεν θεωρείται κλειστό συναλλαγματικό, όπως αυτό της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου, αφού στις συναλλαγές το κράτος αποδεχόταν τις καλές απομιμήσεις των ξένων νομισμάτων. Επιπλέον, η εξαγωγή μεγάλων ποσοτήτων αγαθών, όπως ήταν το σιτάρι, το λάδι και το κρασί κυρίως φανερώνουν την πολιτική που υιοθέτησαν οι Πτολεμαίοι, που δεν ήταν άλλη από την αύξηση των εξαγωγών σε περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου που δεν υπήρχαν τα αγαθά που παρήγαγε η Αίγυπτος σε μεγάλες ποσότητες και στοιβάζονταν στις βασιλικές αποθήκες. Η εξαγωγή προϊόντων σήμαινε και κέρδη σε αργυρό ή χρυσό, που τόσο επιδίωκαν οι Πτολεμαίοι να λάβουν.

Ο οίκος των Λαγιδών παρόλο που ακολούθησε μονοπωλιακή πολιτική σε σημαντικά αγαθά και επέβαλλε αυστηρό νομισματικό έλεγχο γνώριζε ότι αυτά δεν ήταν αρκετά αν επιθυμούσε να κερδίσει ολόκληρη την αυτοκρατορία που είχε δημιουργήσει ο Αλέξανδρος. Γι' αυτό έστρεψε την προσοχή του στη σύναψη συμμαχίας με το

σπουδαιότερο εμπορικό κέντρο του Ελληνιστικού κόσμου του 3^{ου} αι. π.Χ., τη Ρόδο, και ενίσχυσε τις υπερπόντιες κτήσεις του (Κύπρο, Κυρήνη και Κοίλη Συρία) για να επιτύχει αυτή την ιδιαίτερη «καπιταλιστική» ανάπτυξη της Πτολεμαϊκής οικονομίας.

Η Ρόδος ήταν ο διαμεσολαβητής πώλησης των Αιγυπτιακών σιτηρών σε όλο τον Ελληνιστικό κόσμο.⁹⁸¹ Τροφοδοτούσε το Αιγαίο με σιτάρι, εφόσον οι κύριες εμπορικές της δραστηριότητες προέρχονταν από την Πτολεμαϊκή Αίγυπτο⁹⁸² και από τη Μαύρη θάλασσα. Η εμπορική σχέση μεταξύ Ρόδου και Αιγύπτου υπήρξε σημαντική την περίοδο αυτή. Οι Πτολεμαίοι είχαν πολιτικά και οικονομικά ενδιαφέροντα στο Αιγαίο γι' αυτό τον λόγο ανέπτυξαν ηγεμονικό χαρακτήρα στην περιοχή αυτή με τη βοήθεια της Ρόδου.

Οι λιμενικές εγκαταστάσεις της Ρόδου της επέτρεψαν να γίνει μεγάλη εμπορική δύναμη κατά την Ελληνιστική περίοδο.⁹⁸³ Ο Casson σημειώνει ότι η Δήλος δεν γνώρισε την εμπορική ανάπτυξη της Ρόδου.⁹⁸⁴ Οι καλές σχέσεις που σύναψε η Ρόδος με την Αίγυπτο και το δίκτυο σχέσεων που ανέπτυξαν αποδεικνύεται και από τον μεγάλο αριθμό Ροδιακών αμφορέων που βρέθηκαν στην Αλεξάνδρεια. Το εμπορικό δρομολόγιο Αλεξάνδρειας – Ρόδου ήταν χρυσοφόρο επειδή και οι δυο λάμβαναν τεράστια έσοδα από την εισαγωγή και την πώληση των προϊόντων καθώς και από τις φορολογίες που επέβαλλαν στους εμπόρους και στα εμπορικά πλοία. Τα εμπορικά δρομολόγια μεταξύ Αιγύπτου και Ρόδου ήταν ασφαλή και διαρκούσαν περίπου τρεις ημέρες. Το νησί της Ρόδου βρισκόταν πολύ κοντά σε έναν μεγάλο προμηθευτή σιτηρών και τα λιμάνια της συνέδεαν εμπορικά τις περιοχές της Συρίας, της Φοινίκης, της Μικράς Ασίας και της Ελλάδας.

Οι κτήσεις των Πτολεμαίων εκτός από τις πλούσιες κοπές νομισμάτων που εξέδωσαν ακολουθώντας τους σταθμητικούς κανόνες των Πτολεμαίων, παράλληλα πρόσφεραν

⁹⁸¹ Για την περιοχή της Νουμίδειας, βλ. Momigliano, 1975: 357-358.

⁹⁸² Διόδωρος XX.82.4 οἱ δ' οὖν Ῥοδῖοι πρὸς πάντας τοὺς δυνάστας συντεθειμένοι τὴν φιλίαν διετήρουν μὲν ἑαυτοὺς ἐκτὸς ἐγκλήματος δικαίου, ταῖς δ' εὐνοίαις ἔρεπον μάλιστα πρὸς Πτολεμαῖον· συνέβαινε γὰρ αὐτοῖς τῶν τε προσόδων τὰς πλείστας εἶναι διὰ τοὺς εἰς Αἴγυπτον πλέοντας ἐμπόρους καὶ τὸ σύνολον τρέφεσθαι τὴν πόλιν ἀπὸ ταύτης τῆς βασιλείας.

⁹⁸³ Ο Berthold επισημαίνει ότι οι λιμενικές της εγκαταστάσεις δεν της επέτρεπαν να φιλοξενήσουν τα μεγάλα μεταγωγικά που κουβαλούσαν σιτηρά και η γεωγραφική της θέση δεν ήταν κατάλληλη για τη διακίνηση των προμηθειών του Πόντου, στο Βόρειο Αιγαίο και των περιοχών της Ανατολής: Berthold, 2010: 64-65.

⁹⁸⁴ Casson, 1954: 169.

ποικιλία αγαθών και ορυκτών μετάλλων, κυρίως χαλκού, με σκοπό την κοπή χάλκινων νομισμάτων, που βοηθούσε στην αναθέρμανση και ταυτόχρονα στην ενδυνάμωση της Πτολεμαϊκής οικονομίας. Επιπρόσθετα, διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο από στρατηγική άποψη στη διατήρηση της Πτολεμαϊκής ισχύος. Για τον λόγο αυτό η επιρροή των Πτολεμαίων στις περιοχές αυτές θεωρείτο δύσκολο εγχείρημα μιας και η κάθε κτήση είχε τη δική της ιδιαιτερότητα.

Η γεωγραφική θέση της Κύπρου εξυπηρετούσε άριστα τα οικονομικά συμφέροντα που έθεσαν οι Πτολεμαίοι. Το νησί της Κύπρου φημιζόταν για την καλή ποιότητα των προϊόντων του, όπως είναι το σιτάρι, το κρασί και το λάδι. Διέθετε ακόμη άφθονη ξυλεία, για την κατασκευή εμπορικών και πολεμικών πλοίων. Είναι βέβαιο, ότι η Κύπρος εξαιτίας των πλούσιων κοιτασμάτων χαλκού που είχε βοήθησε ουσιαστικά στην κοπή των χάλκινων Πτολεμαϊκών νομισμάτων. Τα είδη των νομισμάτων που βρέθηκαν στο νησί επιβεβαιώνουν την ισχυρή θέση που διαδραμάτισε η Κύπρος στα εμπορικά δρώμενα των Ελληνιστικών χρόνων.⁹⁸⁵ Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι σε πολλά Πτολεμαϊκά νομίσματα απεικονιζόταν η μορφή και η λατρεία της Αφροδίτης και η ταυτόχρονη σύνδεσή της με τη δυναστεία των Πτολεμαίων. Η Κύπρος για τη δυναστεία των Πτολεμαίων δεν ήταν μόνο εμπορικό αλλά και θρησκευτικό κέντρο. Τη θεϊκή σύνδεση με τη θεά Αφροδίτη, ο Πτολεμαίος Β΄ φρόντισε να τη διαδώσει με τα νομίσματα που είχε κόψει κοσμώντας τα με τη μορφή της θεοποιημένης γυναίκας του Αρσινόης Β΄.

Εκτός από την Κύπρο σημαντική κτήση για τους Πτολεμαίους ήταν και η Κυρήνη. Οι Πτολεμαίοι εκμεταλλεύτηκαν την περιοχή της Κυρήνης, που υπήρξε μεγάλος σιτοβολώνας των Ελληνιστικών χρόνων, αλλά και προπύργιο της επεκτατικής πολιτικής του οίκου των Λαγιδών.⁹⁸⁶ Άλλη σημαντική κτήση των Πτολεμαίων που ενίσχυσε την Αιγυπτιακή οικονομία ήταν η Κοίλη Συρία. Οι Πτολεμαίοι μέσω της περιοχής μπορούσαν να ελέγξουν τα αγαθά που κατέφθαναν από την Ανατολή. Τα λιμάνια της Συρίας ήταν ναύσταθμοι για τα προϊόντα, που κατέφθαναν, από την Ανατολή και την Αφρική, όπως, ελεφαντόδοντο, αρώματα, μαργαριτάρι, σπάνια ξύλα, βαμβάκι, βότανα, βελούδο, αλλά και μπαχαρικά κανέλα, βάλσαμο και πιπέρι. Η περιοχή ήταν ξακουστή, για την καλή της ποιότητα στο κρασί, όπως επίσης και στο λάδι. Το υπέδαφος της διέθετε πλούσια κοιτάσματα χαλκού. Άλλο σημαντικό αγαθό

⁹⁸⁵ Howgego, 2009: 53.

⁹⁸⁶ Shipley, 2012: 181.

ήταν η ξυλεία. Όταν η Αίγυπτος έχασε τον έλεγχο της Κοίλης Συρίας κατά τον πέμπτο Συριακό πόλεμο το 202 π.Χ. στερήθηκε το μεγαλύτερο μέρος της εξωτερικής της πολιτικής, που σταδιακά οδηγήθηκε στην παρακμή.⁹⁸⁷

Ο οίκος των Πτολεμαίων με τη Ροδιακή συμμαχία και σε συνδυασμό με την κυριαρχία σε Κύπρο, Κυρήνη και Κοίλη Συρία εξασφάλισε μια ομπρέλα προστασίας. Οι Πτολεμαίοι διατήρησαν τη ναυτική ισχύ σε Ανατολική Μεσόγειο και Αιγαίο και επέδειξαν ισχύ σε περιοχές της Ελλάδας που τελούσαν υπό Μακεδονική επιρροή.

Η σύγκριση και η ομοιότητα της Ελληνιστικής οικονομίας με την καπιταλιστική οικονομία έγκειται στην άποψη που διατυπώνεται την σημερινή εποχή, ότι η οικονομία μιας κοινωνίας, για να γνωρίσει ρυθμούς ανάπτυξης χρειάζεται δυο επίπεδα, το μικροοικονομικό και το μακροοικονομικό. Η διάκριση της οικονομικής ανάλυσης σε μακροοικονομία και μικροοικονομία είναι σχετικά πρόσφατη. Στο μικροοικονομικό επίπεδο, η οικονομία πρέπει να έχει συνοχή με την τεχνολογική καινοτομία, με την αναδιοργάνωση των παραγωγικών συστημάτων και τη θέσπιση θεσμών, που βοηθούν στην αποτελεσματικότητα της παραγωγής.⁹⁸⁸ Η τεχνολογική καινοτομία κατά την Ελληνιστική περίοδο ήταν σε μικρότερη κλίμακα από ότι είναι βέβαια σήμερα. Ωστόσο, τα αρδευτικά και υδρευτικά έργα και η κατασκευή βοηθητικών γεωργικών εργαλείων προσέφεραν αύξηση στην γεωργική παραγωγή. Τα μεγαλύτερα κέρδη που εξασφαλιζόνταν στην αρχαιότητα ήταν βραχυπρόθεσμα, χωρίς να είναι ζωτικής σημασίας, εφόσον η όλη παραγωγή προερχόταν μόνο από τη γη και το εργατικό δυναμικό χωρίς τα κράτη να έχουν στη διάθεσή άλλους παραγωγικούς πόρους. Εν τούτοις, η τεχνολογία γνώρισε σχετικά μεγάλη ανάπτυξη την περίοδο αυτή και τα άλματα προόδου ήταν τεράστια. Η αυξημένη παραγωγή είχε ως αντίκτυπο στην ανάπτυξη βιοτεχνικών εργαστηρίων που βοήθησαν στην εξέλιξη του εμπορίου, εφόσον παρήγαν περισσότερα προϊόντα για τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας, με αποτέλεσμα το πλεόνασμα να εξάγεται σε περιοχές που δεν ευδοκίμοιούσαν ή δεν υπήρχαν οι πρώτες ύλες. Συνάμα η θέσπιση εμπορικών θεσμών στην Ελληνιστική περίοδο είναι εμφανής και τα βασίλεια και οι πόλεις-κράτη που τους υιοθέτησαν απέβλεπαν στην ανάπτυξη του εμπορικού τομέα που θα οδηγούσε στην οικονομική τους ευρωστία. Ο Bresson επισημαίνει ότι οι θεσμοί της αγοράς στην Ελληνιστική περίοδο μπορεί να μην ήταν

⁹⁸⁷ Préaux, 1978: 383.

⁹⁸⁸ Για το μικροοικονομικό και μακροοικονομικό επίπεδο, βλ. Bresson, 2010: 291-294.

όμοιοι με αυτούς που υπάρχουν στις σύγχρονες καπιταλιστικές οικονομίες. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η αγορά στον Ελληνιστικό κόσμο ήταν ένα είδος ατελούς και αμελητέας οργάνωσης και απλά μία κοινωνία ανακατανομής του πλούτου.⁹⁸⁹ Άρα, το μικροοικονομικό επίπεδο εντοπίζεται στην Ελληνιστική οικονομία και θεωρείται μια καλή αρχή απόδειξης ότι η οικονομία των Ελληνιστικών χρόνων μπορεί να ήταν μεν ένα απλό οικονομικό σύστημα, αλλά παρουσίαζε στοιχεία της σημερινής εποχής.

Όσον αφορά το μακροοικονομικό επίπεδο, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης στην ανάπτυξη των αγορών με τους ίδιους ρυθμούς.⁹⁹⁰ Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης εξυπηρετείται από την εφαρμογή των εμπορικών θεσμών που λειτουργούσαν μέσα στην εμπορική αγορά. Οι εμπορικοί θεσμοί προσπαθούσαν να κάνουν τη συναλλαγή ασφαλή και υποχρέωναν τους εμπόρους να δώσουν αληθείς πληροφορίες σχετικά με την ποιότητα των αγαθών τους δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο ιδανικές συνθήκες πώλησης αγαθών και συσσώρευσης εμπορικού κόσμου. Ο μεγάλος αριθμός καταναλωτών και η σωρεία αγαθών που κατέκλυζε την εμπορική αγορά είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης και τον καθορισμό μιας μέσης τιμής. Τόσο οι έμποροι, όσοι και οι αγοραστές ήταν ευχαριστημένοι, αφού οι μεν έβλεπαν τα αγαθά τους να πωλούνται και οι δε να αγοράζουν τα προϊόντα σε προσιτές τιμές. Το μειωμένο κόστος βοήθησε στη μείωση της αβεβαιότητας μέσα στην αγορά και την εδραίωση σταθερής βάσης για την ανθρώπινη αλληλεπίδραση δημιουργώντας τις κατάλληλες συνθήκες ανάπτυξης των σχέσεων μεταξύ του πωλητή και του αγοραστή. Δίχως άλλο, ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης δεν θα υφίστατο εάν δεν υπήρχαν εμπορικές αγορές στην Ελληνιστική περίοδο. Οι αγορές της Πέλλας, της Θάσου, της Δήλου, της Περγάμου και της Εφέσου πρωτίστως μαρτυρούν την εξέλιξη της εμπορικής αγοράς που γνώρισε ο Ελληνιστικός κόσμος. Η Αιγυπτιακή οικονομία φανερώνει σημάδια οικονομίας καπιταλιστικών προτύπων εφόσον με το οικονομικό σύστημα που επιβλήθηκε να μεν εξυπηρετείτο η αρχή της προσφοράς και της ζήτησης, αλλά ταυτόχρονα ελέγχονταν και βασικά βιοποριστικά αγαθά, δημιουργώντας μια οικονομία με ταχεία ανάπτυξη. Η δυναστεία των Λαγιδών κατάφερε να γίνει αυτάρκης σε σημαντικά βιοποριστικά αγαθά, όπως ήταν το σιτάρι, το λάδι και το κρασί και είχε τη δυνατότητα όχι μόνο να ικανοποιήσει τις καταναλωτικές ανάγκες των κατοίκων της,

⁹⁸⁹ Bresson, 2010: 163.

⁹⁹⁰ Bresson, 2010: 294-298.

αλλά ταυτόχρονα μπορούσε να τα εξάγει εισπράττοντας χρήμα με τη μορφή πολύτιμων μετάλλων, χρυσό και κυρίως άργυρο.

Εν κατακλείδι, στην περίπτωση της Ελληνιστικής οικονομίας παρατηρούμε συνδυασμό στοιχείων από τη μικροοικονομία και τη μακροοικονομία, θέτοντας τις κατάλληλες βάσεις για την ανάπτυξη της οικονομίας. Πράγματι, τα πεδία της μικροοικονομίας, η τεχνολογική καινοτομία, η αναδιοργάνωση των παραγωγικών συστημάτων και η θέσπιση θεσμών, συνδυάζονται με αυτά της μακροοικονομίας, του νόμος προσφοράς και ζήτησης και την ανάπτυξη των αγορών. Με άλλα λόγια αυτά αποκαλύπτουν ότι η οικονομία του Ελληνιστικού κόσμου είχε και κάποια καπιταλιστικά στοιχεία. Εξάλλου, μια παράμετρος των σημερινών κεφαλαιοκρατικών κρατών είναι το κεφάλαιο, το οποίο στα Ελληνιστικά βασίλεια αφθονούσε και αυτό φαίνεται από την συντήρηση του στρατού του Πτολεμαίων και των Σελευκιδών. Ο στρατός ήταν το μέσο διατήρησης των μοναρχών στην εξουσία και χωρίς ισχυρό στρατό δεν θα διατηρούνταν στον θρόνο.

Αναμφίβολα, όλα αυτά αποτελούν κάποιες νέες προτάσεις βασιζόμενοι στους εμπορικούς θεσμούς και την Πτολεμαϊκή οικονομία, τοποθετούμενοι στην προοπτική της νέο-θεσμικής προσέγγισης, με την ισχύ του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης. Εντούτοις, η Ελληνιστική οικονομία χρήζει περισσότερης μελέτης και πρέπει πρώτα να ορίσουμε τι εννοούμε με τον όρο οικονομία στον αρχαίο κόσμο και να προσπαθήσουμε να μην συγκρίνουμε την οικονομία του Ελληνιστικού κόσμου με τη σύγχρονη οικονομία, επειδή διαφέρει κατά πολύ, εξαιτίας της απουσίας της σύγχρονης τεχνολογίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ

- Appian. 1912. *Roman History v: I*, μτφ. McGing, B. H. Loeb Classical Library 2. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Aristophanes. 1998. *Acharnians, Knights, v: I*, μτφ. Henderson, J. Loeb Classical Library 178. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Aristophanes. 1998. *Clouds, Wasps, Peace, v: II*, μτφ. Henderson, J. Loeb Classical Library 488. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Aristophanes. 2000. *Birds, Lysistrata, Women at the Thesmophoria, v: III* μτφ. Henderson, J. Loeb Classical Library 179. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Aristophanes. 2002. *Frogs, Assemblywomen, Wealth, v: IV*, μτφ. Henderson, J. Loeb Classical Library 180. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Arrian. 1976. *Anabasis of Alexander, v: I (Books 1-4)*, μτφ. Brunt, P.A. Loeb Classical Library 236. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Aristotle. 1926. *Nicomachean Ethic, v: XIX*, μτφ. Rackham, H. Classical Library 73. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Aristotle. 1926. *Art of Rhetoric, v. XXII*, μτφ. Freese, J.H. Loeb Classical Library 193. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Aristotle. 1932. *Politics, v. XXI*, μτφ. Rackham, H. Loeb Classical Library 264. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Aristotle. 1935. *Athenian Constitution, Eudemian Ethics, Virtues and Vices v: XX*, μτφ. Rackham, H. Loeb Classical Library 285. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Diodorus Siculus. 1954. *Library of History, v: X (Books 19.66-20)*, μτφ. Geer, R.M. Loeb Classical Library 390. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Diodorus Siculus. 1957. *Library of History, v: XI (Fragments of Books 21-32)*, μτφ. Walton, F.R. Loeb Classical Library 409. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Diodorus Siculus. 1963. *Library of History, v: VIII (Books 16.66-17)*, μτφ. Welles, C.B. Loeb Classical Library 422. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lysias: 1970. *Lysias: selected speeches XII, XVI, XIX, XXII, XXIV, XXV, XXXII, XXXIV*, μτφ. Adams, C.D. Norman: University of Oklahoma Press.
- Pausanias. 1918. *Description of Greece v: I (Books 1-2 Attica and Corinth)*, μτφ. Jones, W.H.S. Loeb Classical Library 93. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Plato. 1914. *Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus*, μτφ. Fowler, H.N. Loeb Classical Library 36. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plato. 1926. *Laws, v. II (Books 7-12)*, μτφ. Bury, R.G. Loeb Classical Library 192. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plato. 2013. *Republic, v: I (Books 1-5)*, μτφ. Emily-Jones, C. και Preddy, W. Loeb Classical Library 237. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plutarch. 1920. *Lives, v: IX Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, μτφ. Bernadotte, P. Loeb Classical Library 101. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Πολύβιος. 1996. *Ιστοριών ΚΔ', ΚΕ', ΚΣΤ', ΚΗ', ΚΘ', Λ', ΛΑ'* τ. 10 μτφ.. Θ. Μαυρόπουλος. Οι Έλληνες 384. Κάκτος: Αθήνα.
- Polybius. 2010. *The Histories, v: II (Books 3-4)*, μτφ. Paton, W.R. Επιμέλεια Walbank, W και Habicht, C. Loeb Classical Library 137. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Polybius. 2011. *The Histories, v: III (Books 5-8)*, μτφ. Paton, W.R. Επιμέλεια Walbank, W και Habicht, C. Loeb Classical Library 138. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Polybius. 2011. *The Histories, v: IV (Books 9-15)*, μτφ. Paton, W.R. Επιμέλεια Walbank, W και Habicht, C. Loeb Classical Library 159. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Polybius. 2012. *The Histories, v: V (Books 16-27)*, μτφ. Paton, W.R. Επιμέλεια Walbank, W και Habicht, C. Loeb Classical Library 160. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Strabo. 1927. *Geography, v: V (Books 8-9)*, μτφ. Jones, H.L. Loeb Classical Library 196. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Strabo. 1928. *Geography, v: V (Books 10-12)*, μτφ. Jones, H.L. Loeb Classical Library 211. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Strabo. 1929. *Geography, v: VI (Books 13-14)*, μτφ. Jones, H.L. Loeb Classical Library 223. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Strabo. 1930. *Geography, v: VII (Books 15-16)*, μτφ. Jones, H.L. Loeb Classical Library 241. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Strabo. 1932. *Geography, v: VIII (Books 17)*, μτφ. Jones, H.L. Loeb Classical Library 267. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Theophrastus. 1916. *Enquiry into Plants, v: I (Books 1-5)*, μτφ. Hort, A.F. Loeb Classical Library 70. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Theophrastus. 1916. *Enquiry into Plants, v: II (Books 6-9) O Odours. Weather Signs*, μτφ. Hort, A.F. Loeb Classical Library 70. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Theophrastus. 2003. *Characters, Herodas: Mimes, Sophron and other Mime Fragments*, μτφ. Rusten, J. Loeb Classical Library 225. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Xenophon. 1914. *Xenophon v: V Cyropaedia, v: I (Books 1-4)*, μτφ. Miller, W. Loeb Classical Library 51. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Xenophon. 1918. *Xenophon v: I Hellenica, v: I (Books 1-4)*, μτφ. Brownson, C.L. Loeb Classical Library 51. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Xenophon. 2002. *Memorabilia, Oeconomicus, Symposium, Apology v: IV*, μτφ. Henderson, J. Loeb Classical Library 168. Cambridge, MA: Harvard University Press.

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

- Ακαμάτης, Ι.Μ. 1990. Αγορά Πέλλας 1989. *Εγνατία 2*: 423-434.
- Ακαμάτης, Ι.Μ. 1995-2000. Αγορά Πέλλας 1994 – 1999. *Εγνατία 5*: 257 – 281.
- Ακαμάτης, Ι.Μ. 2002. Αγορά Πέλλας, Γνωριμία με την Γη του Αλεξάνδρου. Από τα Προϊστορικά μέχρι τα Νεότερα Χρόνια. *Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας, 15-16 Ιουνίου 2002*: 39-62.
- Ακαμάτης, Ι.Μ. 2006. Πανεπιστημιακή Ανασκαφή Αγοράς Πέλλας: Ανασκαφικές περίοδοι 2002-2004”, *Εγνατία. 10*: 239-270.
- Ακαμάτης, Ι.Μ. 2006. Πανεπιστημιακή ανασκαφή Αγοράς Πέλλας 2006. *ΑΕΜΘ 20*: 615-626.
- Amemiya, T. 2007. *Economy and Economics of Ancient Greece*. London and New York: Routledge.
- Ανεζίρη, Σ. 2009. *Ανθολόγιο. Επιγραφές και πάπυροι της μετακλασικής αρχαιότητας*. Αθήνα.
- Ανεζίρη, Σ. 2014. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Επιγραφικό Μουσείο και Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών – Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. *Εορτές και αγώνες στην αρχαία Αθήνα*. Αθήνα.
- Aperghis, G.G. 2004. *The Seleucid Royal Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Archibald, Z.H., Davies, J., Gabrielsen, V. και Oliver, G.J. 2001. *Hellenistic Economies*. London and New York: Routledge.
- Archibald, A.H., Davies, J.K. και Gabrielsen, V. 2005. *Making, Moving and Managing: The New World of Ancient Economies 323 – 31 BC*. Oxford: Oxbow Books.
- Archibald, Z.H. Davies, J. και Gabrielsen, V. 2011. *The Economies of the Hellenistic Societies, Third to First centuries BC*. Oxford New York: Oxford University Press.
- Asolati, M. και Gorini, G. 2016. *Le monete di Cirene e della Cirenaica nel Mediterraneo. Problemi e prospettive*. Padova: Esedra.
- Austin, M.M. και Vidal-Naquet, P. 1977. *Economic and Social History of Ancient Greece: An Introduction*. Berkley Los Angeles: University of California Press.
- Austin, M.M. 1986. Hellenistic Kings, War, and the Economy. *CQ* 36(2): 450-466.
- Austin, M.M. 2006. *The Hellenistic world from Alexander to the Roman conquest: a selection of ancient sources in translation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bagnall, S.R. 1976. *The administration of the Ptolemaic possession outside Egypt*. Leiden: Brill.
- Bagnall, S.R. και Derrow, P. 2004. *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation*. Blackwell.
- Ballet, P. 2006. *Η καθημερινή ζωή στην Αλεξάνδρεια 331-30 π.Χ.* Αθήνα: Παπαδήμας.
- Bang, P.F. 2009. *The Ancient Economy and New Institutional Economics*. *Journal of Roman Studies* 99: 194-206.
- Bayraktar, V. 1990. *Pergamon*. Net Turistik Yayinlar. A.S.
- Berthold, M.R. 2010. *Η Ρόδος στην Ελληνιστική εποχή*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Bingen, J. 1978. *Le Papyrus Revenue Laws – Tradition greque et adaptation hellenistique*. Westdeutscher Verlag.
- Bingen, J. και Bagnall, R.S. 2007. *Hellenistic Egypt, Monarchy, Society, Economy, Culture*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bogaert, R. 1968. *Banques et banquiers dans les cites greques*. Leiden.
- Bogaert, R. 1994. *Trapezitica Aegyptica V.XXV*. Connelli: Firenze.
- Bogaert, R. 1998. *Liste Géographique Des Banques Et Des Banquiers De l'Egypte Ptolémaïque*. *Zeitschrift Fur Papyrologie Und Epigraphik* 120: 165–202.
- Boswinkel, E. και Pestman, W. 1982. *Les Archives privees de Dionysios, fils de Kephala (P.L.Bat.22)*. Textes Grecs et Demotiques. Brill.
- Bouraselis, K., Stefanou, M. και Thompson, J.D. 2013. *The Ptolemies, the Sea and the Nile*. Gambridge: Gambridge University Press.

- Bowman, A.K. και Rogan, E. 1999. *Agriculture in Egypt from Pharaonic to Modern Times*. Oxford: British Academy.
- Βράχας, Π.Φ. 1984. *Ελληνιστική Κύπρος*. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Breitenberger, B. Aphrodite and Eros. 2007. *The Development of Erotic Mythology in Early Greek Poetry and Cult*. New York and Abingdon: Routledge.
- Bresson, A. 2006. The Athenian mint in the second century BC and the Amphictionic decree. *Annali dell'Istituto di numismatica* 52 12: 45-85.
- Bresson, A. 2010. *Η Οικονομία στις Ελληνικές Πόλεις-Κράτη (τέλη 6^{ου} – 1^{ος} αι. π.Χ.). 1. Οι δομές και η παραγωγή*. Αθήνα: Πατάκη.
- Bresson, A. 2016. *The Making of the Ancient Greek Economy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Bücher, K. 1893. *Die Entstehung der Volkswirtschaft. Sechs Vorträge*. Tübingen.
- Bugh, G.R. 2006. *The Cambridge Companion to the Hellenistic World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burns, A. 1976. Hippodamus and the Planned City. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 25(4): 414-428.
- Camp, M.J. 2005. *Η Αρχαία Αγορά της Αθήνας: Οι ανασκαφές στην καρδιά της κλασικής πόλης*. Αθήνα: MIET.
- Camp, M.J. 2013. *Η αγορά της αρχαίας Αθήνας: οδηγός*. Αθήνα: MIET.
- Capdetrey, L. και Hasenohr, C. 2012. *Agoranomes et ediles. Institutions des marches antiques*. Bordeaux: Ausonius.
- Casson, L. 1954. The grain trade of the Hellenistic world. *TAPA* 85: 168-187.
- Casson, L. 1993. Ptolemy II and the Hunting of African Elephants. *Transactions of the American Philological Association*: 123: 247-260.
- Cavalier, L., Descat, R. και Des Courtils, J. 2012. *Basiliques et Agoras de Grèce et d'Asie Mineure* Bordeaux: Ausonius.
- Chankowski, V. και Karvonis, P. 2012. Tout vendre, tout acheter. Structures et équipements des marchés antiques. Bordeaux: Ausonius Éditions.
- Chankowski, V. και Hasenohr, C. 2014. Étalons et tables de mesure à Délos hellénistique: Évolutions et ruptures. *Dialogues d'histoire ancienne supplement* 12: 21-39.
- CIG. 1977. *Corpus Inscriptionum Graecarum*. Hildesheim: Olms-Weidmann.
- Clarysse, W. και Eddy L. 1989. Currency and the dating of demotic and Greek papyri from the Ptolemaic period. *Ancient Society* 20: 117– 132.

- Clarysse, W. και Thomposn, D.J. 1995. The Salt-Tax Rate once again. *Chronique d' Egypte* 70: 223-229.
- Clarysse, W. και Vandorpe, K. 1997. Viticulture and Wine Consumption in the Arsinoite Nome (*P. Koln V 221*) *AnSoc* 28: 67-73.
- Clarysse, W. και Vandorpe, K. 1998. The Ptolemaic Apomoira. In *Le Culte du Souverain dans l' Egypte ptolemaïque au IIIe Siede avant notre Ere*, Actes du colloque international, Bruxelles 10 mai 1995. Henri Melaerts. *Studia Hellenistica* 34 5-42.
- Clarysse, W. και Thompson, J. 2006. *Counting the People in Hellenistic Egypt* τ. I-II. Cambridge: Cambridge University Press.
- Γκιρτζή, Μ. 2008. Κέντρα εμπορικής δραστηριότητας στο πέρασμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. *Αρχαιολογία & Τέχνες* 107: 71-78.
- Γουναροπούλου, Μ. και Χατζοπούλου, Β. 1998. *Επιγραφές κάτω Μακεδονίας = Inscriptiones Inferioris: μεταξύ του Βερμίου Όρους και του Αζιού ποταμού*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού Εθνικό ίδρυμα Ερευνών.
- Cox, C.A. 2007. The "Astynomoi", Private Wills and Street Activity. *The Classical Quarterly*, 57(2):769-775.
- Crone, P. 2003. *Pre-Industrial societies: Anatomy of the premodern world*. Oxford: Oneworld Publications.
- Crawford, D.J. 1971. *Kerkeosiris: An Egyptian Village in the Ptolemaic Period*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davesne, A. 1994. Production et Circulation des monnaies des Premiers Ptolemees a Chypre. *CCEC* 22: 13-18.
- Davesne, A. και Le Rider, G. 1989. *Le tresor de Meydancikkale Cilicie Trachee, 1980*. Paris.
- Davesne, A. και Lemaire, A. 1996. Tresors hellenistiques du Proche-Orient. *RN* 151: 51-76.
- David W. J. G. 2006. Hippodamus and the Piraeus. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 55(1): 1-15.
- Dickenson, C.P. 2016. *On the Agora: Power and Public Space in Hellenistic and Roman Greece*. Leiden/Boston: Brill.
- Doria, B.G.L 1985. Per la storia di Atene alla fine del II sec. a. C. *Il decreto sui pesi e misure: IG II² 1013. 97 :1 : 411-430*.
- Droysen, G.J. 1903. *Ιστορία των Επιγόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου τ. I-II*. Αθήνα: Σακελλαρίου.

- Dumont, A. 1872. “Σήκωμα découvert à Panidon en Thrace”. *RA*, 24: 229-231.
- Edgar, C.C. 1919. Select Papyri from the Archives of Zenon. *ASAE* 18: 169-171.
- Edgar, C.C. 1925. Zenon Papyri. Catalogue general des antiquite egyptiennes au Musee du Caire=PCZI I. *Le Caire, Nr. 59021*: 40-43.
- Erskine, A. 2005. *A Companion to the Hellenistic World*. Oxford: Blackwell.
- Ευαγγελίδης, Β.Κ. 2007. *Η αγορά των πόλεων της Ελλάδας από την ρωμαϊκή κατάκτηση ως τον 3ο αι. μ.Χ.* Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Figueira, T.J. 1998. *The power of money: coinage and politics in the Athenian Empire*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Finley, M.I. 1996. Οικονομία και Κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα Ι - ΙΙ. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Finley, M.I. 1999. *Ancient Economy*. Berkley – Los Angeles - London: University of California Press.
- Fischer-Bovet, C. 2014. *Army and Society in Ptolemaic Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Forbes, R.J. 1955-1964. *Studies in Ancient technology*. Vols ΙΙΧ. Leiden: Brill.
- Foster, B.R. 1970. Agoranomos and Muhtasib. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 13(2): 128-144.
- Fraser, P.M. 1972. *Ptolemaic Alexandria τ. I-III*. Oxford: Clarendon Press.
- Franke, P.M. και Marathaki, I. 1999. *Wine and Coins in Ancient Greece*. Athens.
- Garland, R. 2001. *The Piraeus*. Paperbacks: Bristol Classic Press.
- Garlan, Y. 1988. *Η Δουλεία στην Αρχαία Αθήνα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Gabrielsen, V. 1997. *The naval aristocracy of Hellenistic Rhodes*. Aarhus University Press.
- Gabrielsen, V. και Lund, V. 2007. *The Black Sea in Antiquity: Regional and Interregional Economic exchanges*. Aarhus University Press.
- Garnsey, P. 1988. *Famine and food supply in the Greco-Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gehrke, H.J. 2009. *Ιστορία του Ελληνιστικού κόσμου*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Geller, M.J. 1985. New Information on Antiochus IV from Babylonian Astronomical Diaries, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*. 54 1: 1-4.
- Glantz, G. 1987. *Ancient Greece at work: an economic history of Greece from the Homeric period to the Roman conquest*. Hildesheim: Georg Olms.

- Grandjean, Y. και Salviat, F. 2012. *Οδηγός της Θάσου*. Αθήνα: Γαλλική Σχολή Αθηνών.
- Grandjean, Y. 1988. *Recherches sur l'habitat Thasien à l'époque grecque I-II. Études Thasiennes XII*. Athènes-Paris.
- Habicht, C. 1997. *Athens from Alexander to Antony*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Habicht, C. 1998. *Ελληνιστική Αθήνα*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Hadji, A και Kontes, Z. 2003. The Athenian Coinage decree: Inscriptions, Coins and Athenian politics. *Congreso Internacional de Numismatica*: 263-268.
- Harper, G. M. Jr. 1934. Tax Contractors and Their Relation to Tax Collection in Ptolemaic Egypt. *Aegyptus*, XIV: 49-61.
- Hatzopoulos, M.B. 1996. *Macedonian institutions under the kings*. Athens: Kentron Hellēnikēs kai Rōmaikēs Archaioitētos.
- Hazard, 1995. *Ptolemaic Coins: An introduction for Collectors*. Toronto.
- Heichelheim, F. 1930. *Wirtschaftliche Schwankungen der Zeit von Alexander bis Augustus*. Jena.
- Hellmann, M-C. 1998. *L' Architecture grecque*. Le Livre de Poche.
- Hoepfner, W. και Lehmann, L. 2006. *Die griechischen Agorai*. Berlin.
- Holbl, G. 2001. *A History of the Ptolemaic Empire*. London.
- Howgego, G. 2009. *Η αρχαία ιστορία μέσα από τα νομίσματα*. Αθήνα: MIET.
- Huth, M, και Van Alfen, P. 2010. Coinage of the Caravan Kingdoms: Studies in the Monetization of Ancient Arabia. New York: *ANS Numismatic Studies*: 25.
- Iakovou, M. και Pitsillides, A. 1994. *Monnaies de Chypre d' Evelthon a Marc Antonio Bragadinol/Cypriote Coinage from Evelthon to Marc Antonio Bragadino*. Nicosia: BCCF.
- Jenkins, G.K. 1972. *Ancient Greek Coins*. London: Barrie and Jenkins.
- Jim, T.S.F. 2012. Seized by the Nymph: Onesagoras the 'dekatephoros' in the Nymphaeum at Kafizin in Cyprus. *Kernos* 25:9-26.
- Jonnes, L. and M. Riel. 1997. A new royal inscription from Phrygia Paroreios: Eumenes II grants Tyriaion the status of a polis. *EA* 29: 1–30.
- Karvonis, P. 2008. Les installations commerciales dans la ville de Delos a l' époque hellenistique. *Bulletin de correspondance hellenique* 132(1): 153-219.
- Kloner, A., Esher, E., Korzakova, A. και Finkielsztejn, G. 2010. *Maresha Excavations Final Report III. Epigraphic finds from the 1989-2000 Seasons, 193-203*. Jerusalem.

- Κουμανούδης, Σ. και Ματθαίου, Α. 1986 *Αρχαίες Ελληνικές επιγραφές*. Αθήνα: Τυπογραφείο κείμενα.
- Λαζαρίδης, Δ.Ι. 1971α. Thasos and its Peraia, *Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις* 5: 64-77. Αθήνα.
- Λάζος, Χ. 1999. *Υδραυλικά όργανα και μηχανισμοί στην Αίγυπτο των Πτολεμαίων*. Αθήνα: Αίολος.
- Lampela, A. 1998. *Rome and the Ptolemies of Egypt: the development of their political relations 273-80 B.C.* Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Lane Fox, R. 2006. *The Classical World*. New York: Basic Books.
- Lang, M. και Crosby, M. 1964. *The Athenian Agora, vol. X: Weights, Measures and Tokens*. Princeton: American School of Classical Studies at Athens.
- Lang, M. 2009. *Ο Αθηναίος Πολίτης: Η δημοκρατία στην Αγορά της Αθήνας*. Αθήνα: Αμερικάνικη Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα.
- Lang, P. 2013. *Medicine and Society in Ptolemaic Egypt*. Brill: Leiden - Boston.
- Laronde, A. 1987. *Cyrene et la Libye Hellenistique. Libykai Historiai*. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
- Larsen, J.A.O. 1941. The price of tile at Delos from 210 to 180 B.C. *Classical Philology* 36: 2.
- Le Rider, G. 1986. Les Alexandres d' argent en Asie Mineure et dans l' Orient Seleucide au II siècle av. J.-C (c.275-c.225). Remarques le systeme monetaire des Seleucides et des Ptolemes. *JSav*: 3-51.
- Le Rider, G. 1991. "Ephese et Arados au IIe siècle avant notre ere". *QT* 20: 193-212.
- Le Rider, G. και de Gallataÿ F. 2006. *Les Seleucides et les Ptolemes. L' heritage monetaire et financier d' Alexandre le Grand*. Monaco: Editions du Rocher.
- Lejeune, S. 2015. Bulletin de correspondance hellénique (BCH): Le sanctuaire de Kafizin, nouvelles perspectives. *V. 138*: 245-327.
- Leveque, P. 2003. *Ο Ελληνιστικός Κόσμος*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Lewis, D.M. 1962. Attic New Style Coinage. *Classical Review*, 12(3): 290-292.
- Lewis, N. 2001. *Greeks in Ptolemaic Egypt: Case studies in the social history of the Hellenistic world*. Oxford: Clarendon Press.
- Λιανός, Θ. 2012. *Η πολιτική Οικονομία του Αριστοτέλη*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Λιανός, Θ. και Μπήτρος Γ. 2015. *Οικονομικά φαινόμενα στην Αρχαιότητα*. Αθήνα: Gutenberg.

- Λιανός, Θ. και Ψειρίδου, Α. 2015. *Οικονομική Ανάλυση και Πολιτική: Μικροοικονομική*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., Ακαμάτης, Ι.Μ., Χρυσοστόμου, Α. και Χρυσοστόμου, Π. 2011. *Το Αρχαιολογικό Μουσείο της Πέλλας*. Αθήνα: ΟΛΚΟΣ.
- Lorber, C.C. 2018. *Coins of the Ptoemaic Empire τ. I-II*. New York: The American Numismatic Society.
- Maehler, H.G.T. και Strocka, V.M. 1978. *Das Ptolemäische Ägypten: Akten des internationalen Symposions, 27-29 September 1976*. Berlin: Conference.
- Malkin, I. Constantakopoulou, C. και Panagopoulou, K. 2009. *Greek and Roman Networkd in the Mediterranean*. London: Routledge.
- Mankiw, N. G. 2002. *Αρχές της Οικονομικής τ. II*. Τυπωθήτω / Δάρδανος.
- Manning, J.G. 2003. *Land and Power in Ptolemaic Egypt: The structure of land tenure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Manning, J.G. 2010. *The Last Pharaohs*. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Μαρξ, Κ. 1978. *Το Κεφάλαιο: Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας τ. III*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Martin, R. 1959. *L'Agora, Etudes Thassiennes VI*.
- Mattingly, H.B. 1966. The Beginning of Athenian New Style Silver Coinage. *Numismatic Chronicle 150*: 67-78.
- Mavrojiannis, T. 2002. Italiens et Orientaux a Delos considerations sur l' "Absence" des Negotiatores Romains dans la Mediterranee Orientale. *BCH 41*: 163-172.
- McKechine, P. και Guillaume, P. 2008. *Ptolemy II Philadelphus and his World*. Boston: Brill – Leiden.
- Meadows, A. και Shipton, K. 2001. *Money and its uses in the ancient Greek world*. Oxford: Oxford University Press.
- Meiggs, R. και Lewis, D. 1989. *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C*. Oxford: Clarendon Press.
- Meyer, E. 1895. *Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums*. Frankfurt: Fischer.
- Migeotte, L. 1984. *L' Emprunt public dans les cites greques*. Paris.
- Migeotte, L. 2009. *The economy of the Greek cities from the archaic period to the early Roman Empire*. Berkeley: University of California.
- Mitford, T.B. 1971. *The inscriptions of Kourion*. Philadelphia: American Philosophical Society.

- Mitford, T. B. 1980. *The nymphaeum of Kafizin: the inscribed pottery*. Berlin and New York: de Gruyter.
- Mikalson, J. 1998. *Religion in Hellenistic Athens (Hellenistic culture and society 29)*. Berkley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Molina, M.E.P. 1990. *Index verborum in inscriptiones Corinthi et coloniarum*. Hildesheim: Olms – Weidmann.
- Momigliano, A. 1975. *Quinto contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico: tomo primo*. Roma: Edizioni di storia e letteratura.
- Monson, P.A. 2012. *From the Ptolemies to the Romans: Political and Change in Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Monson, A. 2012. *Agriculture and Taxation in Early Ptolemaic Egypt: Demotic Land Surveys and Accounts*. Bonn: Habelt Verlag.
- Moreno, A. 2007. *Feeding the democracy. The Athenian grain supply in the fifth and fourth centuries BC*. Oxford: Oxford University Press.
- Morley, N. 2007. *Trade in classical antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mørkholm, O. 1991. *Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-186)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mueller, K. 2006. *Settlements of the Ptolemies: City foundations and new settlement in the Hellenistic world*. Peeters: Leuven - Paris – Dudley.
- Muhs, B. 2005. *Taxes, Taxpayers and Tax Receipts in Early Ptolemaic Thebes*. Chicago: Univeraity of Chicago Oriental Institute Publication.
- Newberry, E.P. 1938. Bee-Hives in Upper Egypt. *Man*, 38: 31-32.
- Nicolaou, I. και Mørkholm.O. 1976. *A Ptolemaic Coin Hoard Paphos I*. Nicosia.
- North, C.D. 1990. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, C.D. 2006. *Θεσμοί, Θεσμική αλλαγή και οικονομική επίδοση*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Ober, J. 2008. *Democracy and knowledge: innovation and learning in classical Athens*. Princeton: Princeton University Press.
- Οικονομίδου, Μ. 1996. *Ελληνική Τέχνη: Αρχαία νομίσματα*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Oliver, J.H. 1955. The Date of the Pergamene Astynomic Law. *Hesperia*, 24(1): 88-92.
- Oliver, G. 2007. *War, Food, and Politics in Early Hellenistic Athens*. Oxford: Oxford University Press.
- Osborne, R. και Rhodes, J.P. 2017. *Greek Historical Inscriptions 478-404 BC*. Oxford: Oxford University Press.

- Panagopoulou, K. 2007. Between Necessity and Extravagance: Silver as a commodity in the Hellenistic Period. *The Annual of British School at Athens*: 102: 315-343.
- Panagopoulou, K. 2016. Gold in Ptolemaic Egypt exchange practices in light of P.Cair.Zen. I 59021. *Zeitschrift fur Papyrologie und Epigraphik* 197: 179-190.
- Πανάγος, Θ.Χ. 1995. *Ο Πειραιεύς: οικονομική και ιστορική έρευνα από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του τέλους της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Πειραιάς: Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Πειραιώς.*
- Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, Α. 2014. *Η Θάσος στην τροχιά των αιώνων.* Αθήνα: Μεδεών.
- Parish, D. 2001. *Urbanism in Western Asia Minor – New studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos.* Portsmouth: Rhode Island.
- Parkins, H. και Smith, C.J. 1998. Trade, traders, and the ancient city. London and New York: Routledge.
- Pentland, J.M. 1896. *Revenue Laws of Ptolemy Philadelphus.* Oxford: Clarendon Press.
- Pestman, P.W. 1985. *Textes et etudes de papyrologie Grecque, Demotique et Copte (P.L.Bat.23). Textes Grecs et Demotiques.* Leiden: Brill.
- Pirson, F. και Scholl, A. 2014. *Pergamon. A Hellenistic Capital in Anatolia.* Istanbul: Yapi Kredi Yayinlari.
- Pleket, H.W. 1964. *Epigraphica.* Leyden.
- Pojakov, B.F. 1989. *Die Inschriften Von Tralleis.* Bonn: Habelt.
- Préaux, C. 1979. *L' economie royale des Lagides.* New York: Arno Press.
- Préaux, C. 1978. *Le Monde hellenistique.* Paris.
- Price, M.J. 1991. *The coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus, A British Museum Catalogue.* Λονδίνο-Ζυρίχη.
- Radt, W. 2011. *Pergamon. Geschichte und Bauten einer antiken Metropole.* Darmstadt: WBG.
- Rauh, K.N. 1993. *The sacred bonds of commerce: religion, economy and trade society of Hellenistic and Roman Delos, 166-87 B.C.* Amsterdam: Gieben.
- Reger, G. 1994. *Regionalism and change in the economy of independent Delos.* Berkley: University of California Press.
- Reinach, T. 1928. Du rapport de valeur des metaux monetaires dans l' Egypte au temps des Ptolemees. *REG* 41: 121-196.

- Rheidt, K. 1992. *Die Obere Agora. Zur Entwicklung des hellenistischen Stadtzentrums von Pergamon*. Mit einer Beitrag von C. Meyer-Schlichtmann. 1st Mitt, 42: 235-277. Tubingen: Ernst Wasmuth Verlag.
- Rhodes, P.J. 1981. *A commentary on the Aristotolian "Athenaion politeia"*. Oxford: Clarendon Press.
- Rizzi, M. 2015. Metrological Harmonization and Commercial Exchange on the Mediterranean at the end of the 2nd century B.C.: The Athenian Decree on Weights and Measures. *Revista Internacional de Derecho Romano* 14: 271-296.
- Roberts, K. 2011. *The Origins of Business, Money and Markets*. Columbia Business School: Columbia University Press.
- Robinson, D.M. 1933. A New Greek Inscription from Macedonia. *American Journal of Archaeology*, 37(4): 602-604.
- Rodriquez, P. 2009. La creation de l'agoranomie sous Ptolemee I^{er} (P.Med.Bar 16). *Revue des etudes Grecques*, 122:2: 281-291.
- Roussel, P. 1916. *Delos, colonie athenienne*. Paris: Fontemoing. E. de Boccard, succ.
- Rowlandson, J. 1985. Freedom and subordination in ancient agriculture: The case of the Basilikoi Georgoi of Ptolemaic Egypt. *History of the Political Thought* 6: 327-347.
- Rostovtzeff, M.I. 1922. *A Large estate in Egypt in the Third Century B.C.* Madison.
- Rostovtzeff, M.I. 1936. *The Hellenistic World and its Economic Development*. *American Historical Review* 41:2: 231-252.
- Rostovzeff, M.I. 1941. *The social and economic history of the Hellenistic world I-III*. Oxford: Clarendon Press.
- Σακελλαρίου, Β.Μ. 2000. *Αθηναϊκή Δημοκρατία*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Sandy, D.B. 1989. *The production and use of vegetable oils in Ptolemaic Egypt*. *BASP*, Supplement vol. 6.
- Kuhrt, A. και Sherwin-White, S. *Hellenism in the East: The Interaction of Greek and Non-Greek Civilizations from Syria to Central Asia after Alexander*. London: Duckworth.
- Salmon, J. 1999. The Economic Role of the Greek City. *Greece & Rome*, 46(2): 147-167.
- Salviat, F. 1956. Le monument de Théogénès sur l'agora de Thasos. *BCH* 80(1): 147-160

- Σβορώνος, Ι. 1904. *Τα νομίσματα του κράτους των Πτολεμαίων τ. Ι-ΙΙΙ*. Αθήνα: Πελεκάνος.
- Scheidel, W., Morris, I. και Saller, R.P. 2007. *The Cambridge economic history of the Greco-Roman world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scherrer, P. 2000. *Ephesus: The new guide*. Ege Yayinlari.
- Segre. 1934. Note Sull' economia. *BSAA*: 59.
- Σιγανίδου, Μ. και Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Μ. 1997. *Πέλλα Πρωτεύουσα των Μακεδόνων*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.
- Sielhorst, B. 2015. *Hellenistische Agorai: Gestaltung, Rezeption und Semantik eines urbanen Raumes*. Berlin: De Gruyter.
- Singer, C., Holmyard, E.J. και Hall, R.A. 1954. *A history of technology τ. Ι-ΙΙ*. Oxford: Clarendon Press.
- Shipley, G. 2012. *Ο Ελληνικός Κόσμος*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Smith, A. 2000. *Έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του Πλούτου των Εθνών τ. Ι – ΙΙ*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Sokolowski, F. 1964. Aphrodite as Guardian of Greek Magistrates. *HThR* 57: 1-8.
- Sosin, J.D. 2004. Alexanders and "Stephanephoroi" at Delphi. *Classical Philology*, 99(3): 191-208.
- Σταινχάουερ, Γ. 1998. *Τα μνημεία και το Αρχαιολογικό Μουσείο του Πειραιά*. Αθήνα: Μιχάλης Τουμπής.
- Σταινχάουερ, Γ. 2009. *Ιστορική Γεωγραφία του Αρχαίου κόσμου Ελλάδα- Ρώμη*. Αθήνα: Παπαδημας.
- Stanley, P.V. 1979. Agoranomoi and Metronomoi. *Ancient World II*: 13-19.
- Stroud, R.S. 1974. An Athenian Law on Silver Coinage. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 43(2): 157-188.
- Swedberg, R. 1998. *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*. Princeton: Princeton University Press.
- Temporini, H. και Haase, W. 1980. *Aufstieg und Niedergang der romischen Welt*. Walter de Gruyter.
- Thonemann, P. 2013. *Attalid Asia Minor: Money, International Relations, and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Torok, L. 1997. *The kingdom of Kush. Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization*. Leiden: Brill.

- Τουρατσόγλου, Ι. 2004. *Μακεδονία: Ιστορία - Μνήμη – Μουεία – Πλήρης οδηγός με χάρτες και σχέδια*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Vanderpool, E. 1968. Metronomoi. *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 37(1): 73-76.
- Vandorpe, K. 2000. The Ptolemaic epigraphe or harvest tax (shemu). *Archiv* 46: 169-232.
- Van Alfen, P. 2002. The ‘owls’ from the 1989 Syria hoard, with a review of pre-Macedonian coinage in Egypt. *AJN* 14: 1-57.
- Van Alfen, P. 2004-2005. A New Athenian “Owl” and Bullion Hoard from the Near East. *AJN* 16-17: 47-61.
- Van Alfen, P. 2010. Social controls, institutions and the regulation of commodities in classical Aegean markets. *Marburger Beiträge zur Antiken Handels, Wirtschafts- und Sozialgeschichte* 28.
- Van Alfen, P. 2011. Mechanisms for the imitation of Athenian coinage: Dekeleia and mercenaries reconsidered. *Revue belge de numismatique* 157: 57-95.
- Von Reden, S. 2007. *Money in Ptolemaic Egypt: from the Macedonian Conquest to the end of the third century BC*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Von Reden, S. 2010. *Money in Classical Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wace, A. J. B. 1903. Recent Excavations in Asia Minor. *JHS*: 23: 335-355.
- Walbank, F.W. 1999. *Ο Ελληνιστικός Κόσμος*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Walbank, F.W., Astin, A.E., Frederiksen, R.M. και Ogilvie, M.W. 2008. *The Cambridge Ancient History τ. VIII*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, M. 1924. *Agrarverhältnisse im Altertum, Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. Tübingen: Mohr-Siebeck.
- Weber, M. 1956. *Wirtschaft und Gesellschaft*. J Winckelmann, Tübingen: Mohr-Siebeck.
- Westermann, L.W. 1919. The Development of the Irrigation System of Egypt. *Classical Philology*, 14(2): 158-164.
- Westermann, L.W. 1929. *Upon Slavery in Ptolemaic Egypt*. Columbia: Columbia University Press.
- Wilcken, U. 1928. *Archiv Fur Papyrusforschung und verwandte Gebiete*.
- Wilhelm, D. 1982. *Sylloge inscriptionum graecarum*. Hildesheim: George Olms.

- Wolff, H.J. 1978. *Das Recht der griechischen Papyri Agyptens in der Zeit der Ptolemaeer und des Prinzipats*. Munchen: Beck C.H.
- Wycherley, E.R. 1942. The Ionian Agora. *JHS*: 62: 21-32.
- Wycherley, R. 1964. Hippodamus and Rhodes. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 13(2): 135-139.
- Χατζιωάννου, Κ. 1996. *Η Αρχαία Κύπρος εις τας Ελληνικάς πηγάς I-VIII*. Λευκωσία: Επιφανίου.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 2013. *Δήλος Τα μνημεία και το Μουσείο*. Αθήνα: Κρήνη.
- Ζαπίτη, Ε. και Μιχαηλίδου, Λ. 2010. *Νομίσματα της Κύπρου: Από τη συλλογή του Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου*. Λευκωσία: Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου.
- Zarmakoupi, M. 2012. *The Quartier Du Stade on Late Hellenistic Delos: A Case Study of Rapid Urbanization (fieldwork Seasons 2009-2010)*. ISAW Papers 6. Institute for the Study of the Ancient World.
- Zarmakoupi, M. 2015. Hellenistic and Roman Delos: the city and its emporion. *Archaeological Reports*, 61: 115-132.

ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

BE Bulletin épigraphique (Paris).

CIG Corpus inscriptionum graecarum. 4 vols. Berlin 1828-1877.

ID *Inscriptions de Délos*. 7 vols. Paris 1926-1972. Vol. 6 [1], Nos. 1-88, ed. André Plassart (1950); vol. 7 [2], nos. 89-104³³, ed. Jacques Coupry (1972); vol. 1 [3], nos. 290-371, ed. Félix Durrbach (1926); vol. 2 [4], nos. 372-509, ed. Félix Durrbach (1929); vol. 3 [5], nos. 1400-1496, ed. Félix Durrbach and Pierre Roussel (1935); vol. 4 [6], nos. 1497-2219, eds. Pierre Roussel and Marcel Launey (1937); vol. 5 [7], nos. 2220-2879, eds. Pierre Roussel and Marcel Launey (1937).

IG II² *Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, 2nd edn., Parts I-III, ed. Johannes Kirchner. Berlin 1913-1940. — Part I, 1-2 (1913-1916) = Decrees and Sacred Laws (Nos. 1-1369); Part II, 1-2 (1927-1931) = Records of Magistrates and Catalogues (Nos. 1370-2788); Part III, 1 (1935) = Dedications and Honorary Inscriptions (Nos. 2789-5219); Part III, 2 (1940) = Funerary Inscriptions (Nos. 5220-13247). — Part V, *Inscriptiones Atticae aetatis quae est inter Herulorum incursionem et Imp. Mauricii tempora*, ed. Ericus Sironen. Berlin 2008. (Nos. 13248-13690) [Texts in part V adapted from an electronic copy kindly provided by Prof. Dr. Klaus Hallof, director of the *Inscriptiones Graecae* program.]

IG V,1 *Inscriptiones Graecae, V,1. Inscriptiones Laconiae et Messeniae*, ed. Walter Kolbe. Berlin 1913.

IG IX, 1² 2 *Inscriptiones Graecae IX,1*. 2nd edn., ed. Günther Klaffenbach. Berlin 1932-1968. — Fasc. 1, *Inscriptiones Aetoliae* (1932); fasc. 2, *Inscriptiones Acarnaniae* (1957); fasc. 3, *Inscriptiones Locridis occidentalis* (1968).

IG XI,2 *Inscriptiones Graecae XI. Inscriptiones Deli*, fasc. 2, ed. Félix Durrbach. Berlin 1912. Nos. 105-289.

IG XIV *Inscriptiones Graecae, XIV. Inscriptiones Siciliae et Italiae, additis Galliae, Hispaniae, Britanniae, Germaniae inscriptionibus*, ed. Georg Kaibel. Berlin 1890.

IG XII,3 *Inscriptiones Graecae, XII. Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum, 3. Inscriptiones Symes, Teutlussae, Teli, Nisyri, Astypalaeae, Anaphes, Therae et Therasiae, Pholegandri, Meli, Cimoli*, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen. Berlin 1898. — With: *Inscriptiones Graecae, XII,3. Supplementum*, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen. Berlin 1904.

IG XII,5 *Inscriptiones Graecae XII,5. Inscriptiones Cycladum*, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen. 2 vols. Berlin 1903-1909. — Ios, Sikinos, Naxos, Paros, OIiaros, Siphnos, Seriphos, Kythnos, Keos, Gyaros, Syros, Andros and Tenos.

IK Kyme Engelmann, Helmut. *Die Inschriften von Kyme*. «Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien», 5. Bonn 1976.

IK Rhod. Peraia Blümel, Wolfgang. *Die Inschriften der Rhodischen Peraia*. «Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien», 38. Bonn 1991.

SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vols. 1-11, ed. Jacob E. Hondius, Leiden 1923-1954. Vols. 12-25, ed. Arthur G. Woodhead. Leiden 1955-1971. Vols. 26-41, eds. Henry W. Pleket and Ronald S. Stroud. Amsterdam 1979-1994. Vols. 42-44, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe. Amsterdam 1995-1997. Vols. 45-49, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud, Angelos Chaniotis and Johan H.M. Strubbe. Amsterdam 1998-2002. Vols. 50- , eds. Angelos Chaniotis, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe. Amsterdam 2003- .

Tralles McCabe, Donald F. *Tralles Inscriptions. Texts and List*. «The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia», The Institute for Advanced Study, Princeton. Packard Humanities Institute CD #6, 1991. — Includes (Tralleis): Fjodor B. Poljakov. *Die Inschriften von Tralleis und Nysa. Teil I: Die Inschriften von Tralleis*. «Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien», 36,1. Bonn 1989.

Syll.³ *Sylloge inscriptionum graecarum*, ed. Wilhelm Dittenberger. 3rd edn., eds. Friedrich Hiller von Gaertringen, Johannes Kirchner, Hans Rudolf Pomtow and Erich Ziebarth. 4 vols. Leipzig 1915-1924.

ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΠΑΠΥΡΩΝ

BGU

III, 1903. Nos. 697—1012. [MF 1.3; rp. CG] bgu;3

VI, Papyri und Ostraka der Ptolemäerzeit, ed. W. Schubart and E. Kühn. 1922. Nos. 1211—1303 are papyri; nos. 1304—1499 ostraca. [MF 1.6; rp. CG] bgu;6

XIV, Ptolemäische Urkunden aus Mumienkartonage, ed. W.M. Brashear. 1981. Nos. 2367—2450 are papyri; nos. 2451—2457 ostraca. [BAM] bgu;14

CPR

= *Corpus Papyrorum Raineri*. Vienna. cpr

I, Griechische Texte I, Rechtsurkunden, ed. C. Wessely. 1895. Nos. 1—247. [MF 1.85; rp. CG] cpr;1

P.Amh.

= *The Amherst Papyri, Being an Account of the Greek Papyri in the Collection of the Right Hon. Lord Amherst of Hackney, F.S.A. at Diddlington Hall, Norfolk*, ed. B.P. Grenfell and A.S. Hunt. London. p.amh

II, Classical Fragments and Documents of the Ptolemaic, Roman and Byzantine Periods. 1901. Nos. 10—201. No. 145 has a Coptic greeting at the end. [MF 1.44; rp. CG] p.amh;2

P.Cair.Zen.

= *Zenon Papyri, Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire*, ed. C.C. Edgar. Cairo. p.cair.zen

I, 1925. (Cat. 79). Nos. 59001—59139. [MF 1.46; rp. GO] p.cair.zen;1

II, 1926. (Cat. 82). Nos. 59140—59297. [MF 1.47; rp. GO] p.cair.zen;2

III, 1928. (Cat. 85). Nos. 59298—59531. [MF 1.48; rp.GO] p.cair.zen;3

IV, 1931. (Cat. 90). Nos. 59532—59800. [MF 1.49; rp. GO] p.cair.zen;4

V, ed. from Edgar's notes posthumously by O. Guéraud and P. Jouguet. 1940. (Publ.Soc.Fouad V). Nos. 59801—59853. [MF 1.50; rp. GO] p.cair.zen;5

P.Col.

= *Columbia Papyri*. p.col

III, Zenon Papyri: Business Papers of the Third Century B.C. dealing with Palestine and Egypt I, ed

P.Enteux.

= *ENTEYΞEΙΣ: Requêtes et plaintes adressées au Roi d'Égypte au IIIe siècle avant J.-C.*, ed. O. Guéraud. Cairo 1931—32. (Publ.Soc.Fouad I). Nos. 1—113 and appendix of 4 texts. [MF 1.52]

P.Freib.

= *Mitteilungen aus der Freiburger Papyrussammlung*. p.freib

III, Juristische Urkunden der Ptolemäerzeit, ed. J. Partsch. Heidelberg 1927. (AbhHeidelberg 1927, Abh. 7). Nos. 12—38. [MF 1.82; rp. CG] p.freib;3

P.Grenf.

I, An Alexandrian Erotic Fragment and other Greek Papyri chiefly Ptolemaic, ed. B.P. Grenfell. Oxford 1896. Nos. 1—70. [MF 2.105; rp. CG] p.grenf;1

II, New Classical Fragments and Other Greek and Latin Papyri, ed. B.P. Grenfell and A.S. Hunt. Oxford 1897. Nos. 1—113. [MF 2.110; rp. CG] p.grenf;2

P.Heid.

= *Veröffentlichungen aus der Heidelberger Papyrussammlung*. See also Pap.Heid. p.heid

VI (= Pap.Heid. N.F. VII), Ptolemäische Urkunden aus der Heidelberger Papyrussammlung, ed. R. Duttonhöfer. Heidelberg 1994. Nos. 362—386. [CWV] p.heid;6

P.Hib.

= *The Hibeh Papyri*. London. p.hib

I, ed. B.P. Grenfell and A.S. Hunt. 1906. (Egypt Exploration Society, Graeco-Roman Memoirs 7). Nos. 1—171. There is a Demotic docket at no. 80 and no. 164 (descriptum) is a Demotic document. The receipts, nos. 105—107 and (in the descripta) nos. 136—142 have one line each of Demotic at the bottom of the Greek text. [EES] [p.hib;1](#)

P.Köln

= *Kölner Papyri*. p.koeln

VII, ed. M. Gronewald and K. Maresch. Opladen 1991. (Pap.Colon. VII/7). Nos. 282—326. [FS] [p.koeln;7](#)

P.Lille

= *Papyrus grecs* (Institut Papyrologique de l'Université de Lille). p.lille

I, ed. P. Jouguet, P. Collart, J. Lesquier and M. Xoual in 4 fasc., 1907, 1908, 1923 and 1928. (Vol. I appeared all together [with Fasc. I and II reprinted] in 1929 as part of the Travaux et mémoires de l'Université de Lille, hors série). Nos. 1—60. [Rp. CG] [p.lille;1](#)

P.Lond.

= *Greek Papyri in the British Museum*. London. At present 7 vols. (Vol. VI continues the numerical sequence of the London papyri, but forms a separate publication regarded as vol. VI only retroactively. Up to the end of vol. III, texts are usually cited by volume no., serial no., and page.) There are separate atlases of plates to vols. I—III. [Atlases, MF 2.111, 2.112, and 2.113] [p.lond](#)

II, ed. F.G. Kenyon. 1898. Nos. 139—484. [MF 1.55; rp. CG] [p.lond;2](#) Online: [archive.org](#)

VII, The Zenon Archive, ed. T.C. Skeat. 1974. Nos. 1930—2193. [BMP] [p.lond;7](#)

P.Oxy.

= *The Oxyrhynchus Papyri*. Published by the Egypt Exploration Society in Graeco-Roman Memoirs. London. The number in parentheses at the end of each entry is the number in this series. Earlier vols. carry the heading of Egypt Exploration Fund,

Graeco-Roman Branch; even after the title change numbers were not assigned to the volumes until the 1950s. The system followed here is that adopted retroactively by the EES. [all vols. EES]

XIV, Nos. 1626—1777, ed. B.P. Grenfell and A.S. Hunt. 1920. (17) p.oxy;14

P.Petr.

= *The Flinders Petrie Papyri*. Dublin. (Royal Irish Academy, Cunningham Memoirs). p.petr

II, ed. J.P. Mahaffy. 1893. (Memoirs IX), and plates. Nos. 1—50. [MF 1.30; rp. CG] p.petr;2

III, ed. J.P. Mahaffy and J.G. Smyly. 1905. (Memoirs XI), and plates. Nos. 1—146. There are notices of Demotic material at no. 59(c) on p. 175; at no. 69(b) on p. 195 and at no. 110 on p. 275. [MF 1.31] p.petr;3

P.Rev.

= *Revenue Laws of Ptolemy Philadelphus*, ed. B.P. Grenfell. Oxford 1896. Reed. J. Bingen in SB Beiheft 1, 1952. [MF 1.51; Bh. MF 2.75] p.rev;;2nded

PSI

= *Papiri greci e latini*. (Pubblicazioni della Società Italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto). Florence. The first eleven volumes were edited by a number of persons under the general direction of G. Vitelli and M. Norsa. A list of reeditions of documentary texts is given by P. Pruneti in *Pap.Flor.* XIX.2, pp. 475—502. Volumes 16- are published under the title *Papiri della Società Italiana* in the series Edizioni dell'Istituto papirologico G. Vitelli.

IV, 1917. Nos. 280—445. [MF 1.68]] psi;4

V, 1917. Nos. 446—550. No. 460 is an ostracon. [MF 1.69] psi;5

VI, 1920. Nos. 551—730. [MF 1.70] psi;6

VIII, 1927. Nos. 871—1000. Nos. 983—1000 are ostraca. [MF 1.72] psi;8

IX, 1929. Nos. 1001—1096. [MF 1.74; rp. Bd'E] psi;9

P.Stras.

= *Griechische Papyrus der Kaiserlichen Universitäts- und Landesbibliothek zu Strassburg*, ed. F. Preisigke. Leipzig.

II, 1920. Nos. 81—125. [See I] p.stras;2

P.Tebt.

= *The Tebtunis Papyri*. London.

I, ed. B.P. Grenfell, A.S. Hunt and J.G. Smyly. 1902. (Univ. of California Publications, Graeco-Roman Archaeology I; Egypt Exploration Society, Graeco-Roman Memoirs 4). Nos. 1—264. [EES]

III, pt. I, ed. A.S. Hunt and J.G. Smyly, assisted by B.P. Grenfell, E. Lobel and M. Rostovtzeff. 1933. (Univ. of California Publications, Graeco-Roman Archaeology III; Egypt Exploration Society, Graeco-Roman Memoirs 23). Nos. 690—825. [EES]

III, pt. II, ed. A.S. Hunt, J.G. Smyly and C.C. Edgar. 1938. (Univ. of California Publications, Graeco-Roman Archaeology IV; Egypt Exploration Society, Graeco-Roman Memoirs 25). Nos. 826—1093. [EES]

P.Yale.

= *Yale Papyri in the Beinecke Rare Book and Manuscript Library*.

I, ed. J.F. Oates, A.E. Samuel and C.B. Welles. New Haven and Toronto 1967. (Am.Stud.Pap. II). Nos. 1—85. [Oxbow]

SB

= *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Aegypten*. (A collection of documentary papyri, ostraca, inscriptions, mummy tablets and related texts published in journals or unindexed catalogues. Begun by F. Preisigke in 1915, continued by F. Bilabel, E. Kiessling, and H.-A. Rupprecht). In progress.

III, Berlin and Leipzig 1926—1927. Nos. 6001—7269. [MF 1.35; rp. WdG]

VI, Wiesbaden 1958—1963. Nos. 8964—9641. [OH]

XIV, Wiesbaden 1981—1983. Nos. 11264—12219. [OH]

XVI, Wiesbaden 1985-1988. Nos. 12220—13084. [OH]

XVIII, Wiesbaden 1993. Nos. 13085—14068. Nos. 13370—13562 reprint the Greek texts of O. Sarga. Some of these contain Coptic; see P.Sarga. There are other texts containing Coptic at nos. 13249 and 13716, Coptic is noted at 13323. There is Demotic at nos. 13565—13575, 13579, 13581, 13606, 13629, 13630, 13724, 13725, 13727, 13794, 13910, 14065 and 14066. Demotic is noted at 13183, 13731 and 13733. [OH]

Ostraca

O.Stras.

I, Griechische und griechisch-demotische Ostraka der Universitäts- und Landesbibliothek zu Strassburg im Elsass, ed. P. Viereck. Berlin 1923. Nos. 1—812; a few are Demotic or bilingual. There is an index to the Demotic material. [MF 1.79]

Corpora

Chrest.Wilck. (or W.Chr.)

= L. Mitteis and U. Wilcken, Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde, I Bd. Historischer Teil, II Hälfte Chrestomathie. Leipzig-Berlin 1912. Nos. 1—382. [MF 2.120—121 (with Grundzüge); rp. GO, see Chrest.Mitt.]

C.Ptol.Sklav.

= *Corpus der ptolemäischen Sklaventexte*, ed. R. Scholl. Stuttgart 1990. (Forschungen zur antiken Sklaverei, Beiheft 1). In three parts: I, Nos. 1—114; II, Nos. 115—260; III, Indices.

κατεσκευασ[μένα] | σύμβολα σηκώματα ποι[η]σάμεναι πρὸς τε τὰ ὑγρά καὶ τὰ ξηρὰ καὶ τὰ σταθμὰ ἀν[αγκ]αζέτω[σαν] | [τοῦ]ς πωλοῦν[τ]άς τι ἐν τῇ ἀγορᾷ ἢ ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις ἢ τοῖς καπηλείοις ἢ οἰνώσιν ἢ ἀπο[θή]καις | [χ]ρῆσθαι τοῖς μέτροις καὶ τοῖς σταθμοῖς τούτοις μετροῦντας πάντα [τ]ὰ ὑγ[ρ]ὰ τῷ αὐτῷ[ι] | [μέτ]ρωι, καὶ μη[κ]έτι ἐξέστω μηδεμιᾷ ἀρχῇ π[οι]ήσασεαι μήτε μέτρα μήτε στάθμια [μείζ]- | [ω μ]ηδὲ ἐλ[άτ]τω τούτων· ἐὰν δέ τις ποιήσῃ τῶν ἀρχόντων ἢ μὴ ἐπαναγκ[ά]ζη[ι] τοὺς πωλοῦντας | [τοῦ]τοις πωλεῖν, ὀ[φ]ειλέτω ἱεράς τῇ Δήμητρι [κ]αὶ τῇ Κόρῃ δραχμὰς χιλίας καὶ ἐξέ[στω] | [αὐ]τοῦ ἀπογραφὴ τῆς οὐσίας πρὸς τοῦτο τὸ ἀργύριον Ἀθηναίων τῷ βουλομένῳ. ὁ[μοίως δέ] | [αὐ]τοῦ[ς] ἐπα[ν]ισοῦν [δ]εῖ[ν] καὶ ἐξετάζειν τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ καὶ εἰς τὸν λοιπὸν χρό[νον], | [κ]αὶ ἐπιμελεῖσθαι τὴν βουλήν τοὺς ἐξακοσίους τὴν ἀεὶ βουλευούσαν ἐν τῷ Ἐκα[τ]- | [ομ]βαιῶνι μηνί, ὅπως μηθεὶς τῶν πωλούντων τι ἢ ὠνούμενων ἀσυμβλήτῳ μέτρῳ | [μη]δὲ σταθμῷ χρῆται, ἀλλὰ δικαίως. (3) τοὺς δὲ πωλοῦντας Περσικὰς ξηρὰς καὶ ἀμυ[γ]- | [δ]άλας καὶ Ἑρακλεωτικὰ [κά]ρρυα καὶ κόνους καὶ καστάναια καὶ κυάμους Αἰγύπτου | [κ]αὶ φοινικοβαλάνους καὶ εἴ τινα ἄλλα τραγήματα μετὰ τούτων πωλεῖται, καὶ θέρμους | [κα]ὶ [ἐ]λάας καὶ πυρῆνας πωλεῖν μέτρῳ χωροῦν[τ]ι ἀπο[ψ]ηστὰ σιτηρὰ ἡμιχ[ο]ινίκια τρία, πωλοῦ[ντ]- | [α]ς τῇ χοίνικι ταύτη κορυστῇ ἐχούσῃ τὸ μὲν [β]ά[θος] δακτύλων πέντε, τὸ δὲ πλάτος το[ῦ] χ[εῖλ]- | [ο]υς δακτύλου· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς πωλοῦντας τὰς τε ἀμυγδάλας τὰς χλωρὰς καὶ τὰς [ἐ]λ[ά]σας | [τὰς προσ]φάτους καὶ τὰς ἰσχάδας πωλεῖν χοίνικι κ[ορ]υστῇ διπλασίονι τῆς προγεγρ[αμμένης] | [ἐχούσῃ τὸ] χεῖλος τριῶν ἡμιδακτυλίων, καὶ χρῆσθαι αὐτοὺς χοίνικι ξυλίναις· ἐὰν [δέ τις] | [ἐτέρως? πω]λῆι ἢ ἐτέρῳ ἀγγεῖῳ ἀμυγδάλας χλωρὰς ἢ ἐλάας προσφάτους ἢ ἰσχάδ[ας, μὴ πω]- | [λεῖν ἔλαττ]ον ἢ μέδιμον σιτηρόν· ἐὰν δὲ ἐν ἐλάττονι π[ω]λῆι ἀγγεῖῳ, ἢ ἀρχὴ ὑφ' ἣν ἂν τ[εταγ]- | [μένος ἦ] τὰ τε ἐνόνητα παραχρῆμα [ἀ]ποκηρυ[τ]τέτω καὶ τὴν [τι]μὴν εἰσαγέτω ἐπὶ τὴν [δημο]- | [σίαν τράπε]ζαν καὶ τὸ ἀγγεῖον κατακοπέ[τ]ω. (4) ἀγέτω δὲ καὶ ἡ μνᾶ ἢ ἐμπορικὴ Στε[φανηφ]- | [όρου δραχ]μὰς ἑκατὸν τριάκοντα κ[αὶ] ὀκτώ πρὸ[ς] τὰ στάθμια τὰ ἐν τῷ ἀργυροκοπίῳ [κ]αὶ | [ρόπ]ῃν Σ[τε]φανηφόρου δραχμὰς δεκαδύο, καὶ πωλε[ίτ]ωσαν πάντες τᾶλλα πάντα ταύ- | [τη] τῇ μνᾷ πλὴν ὅσα πρὸς ἀργύριον διαρρήδην εἴρηται πωλεῖν, ἰστάντες τὸν πῆχυν τοῦ ζυγ[οῦ] | [ἰσόρ]ροπον ἄγοντα τὰς ἑκατὸν πενήκοντα δραχ[μ]ὰς τοῦ Σ[τε]φανηφ[όρου]· τὸ δὲ πεντάμουν [τὸ] | ἐμπορικὸν ἐχέτω ῥοπῆν Στεφανηφόρου δραχμὰς ἐξήκοντα, ὅπως ἰσορρόπου τοῦ πῆχεως | γινομέ- | [νου ἄ]γι πεντάμουν ἐμπορικὸν καὶ ἐξήκοντα δραχμὰς τοῦ Στεφανηφόρου· τὸ δὲ δωδεκάμουν τὸ | [ἐμ]πορικὸν ἐχέτω [ρό]πῃν ἐμπορικὴν μνᾶν, ὅπως ἰσορρόπου τοῦ πῆχεως γινομένου ἄγι ἐμπορ[ικ]- | [ὰς μ]νᾶς ἕξ· τὸ δὲ τάλαντον τὸ ἐ[μ]πορικὸν [ἐχέτ]ω ῥοπ[ῆ]ν μ[ν]ᾶς ἐμπορικὰς πέντε, ὅπως καὶ τοῦ[το] | [ἰσ]ορρόπου τοῦ π[ῆ]χεως γινομένου ἄγι ἐμπο[ρικ]ὸν τάλαντον καὶ μ[ν]ᾶς ἐμπορικὰς πέντε· [εἶναι] | [δὲ σύ]νφ[ω]να πάντα τοῖς ἐν τῷ ἐμπορίῳ μ[έ]τρ[οις] καὶ στ[αθ]μ[οῖς]. [ὅπως] δὲ διαμένῃ εἰς τὸ[ν] λοιπὸν | χρόνον τὰ τε μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ, παραδο[ῦναι] αὐτὰ τὸν κ[α]θεσταμένον ἐπὶ [τὴν] κατασκε- | [υ]ὴν τῶν μέτρων καὶ τῶν σταθμῶν Διόδωρο[ν] Θεο[φί]λο[ν] Ἀλ[αῖ]α τ[ῶ]ν τε ἐν τῇ σκιάδι καθ[ε]σταμέ- | [νοι] δημοσίῳ καὶ τῷ ἐμ Πειραιε[ῖ] μετὰ τοῦ [ἐπιμελητ]οῦ? [καὶ τῷ ἐν] Ἐλευσῖν[ι]· οὗτοι δὲ [αὐτὰ] | συν[ν]ηρέϊτωσαν διδόντες σηκώματα τῶν τε [μέτ]ρων κ[αὶ τῶν σταθ]μῶν ταῖς τε ἀρχαῖ[ς] καὶ το[ῖς] ἄλ- | [λοῖς] πᾶσι τ[οῖς] δεομ[έ]νοις, μὴ ἐξουσίαν ἔχοντες μήτ[ε] μετ[α]ποε[ῖ]ν? μήτε ἕξω ἐ[κ]φέρειν [μηθὲν ἐκ τ]- | [ῶ]ν [κα]τεσκευασμένων οἰκῶν

πλὴν τῶν μολυβδῶ[ν καὶ χαλκῶν ση]κωμ[ά]των γε[γον]ότων — — ἐὰν δέ τινα ἀργύριον πράττωντα[ι16.....]ησα.ι.ωω ...ων ...ομαω..5..τη | ..ιν ἐξε...οι τοῖς χρεῖαν ἔχουσιν λα[.....20..... τ]ὸν μὲν ἐν τε[ῖ] σ[κιάδι καθεστ]αμ[ένον] | [κολα]ζόντω[ν] ο[ἴ] τε ἀεὶ πρυτάνεις καὶ ὁ στρατη[γ]ὸς ὃς [ἄν ἦ] ὁ ἐπὶ [τὰ] ὄπλα μαστιγοῦντες καὶ κολ[άζ]- | [οντ]ες κατὰ τ[ῆ]ν ἀξίαν τοῦ ἀδική[μα]τος, τὸν [δ'] ἐμ Πειραιεῖ ὁ καθεσταμένος ἐπιμελη[τῆ]ς τοῦ λιμέ- | [νο]ς, τὸν δ' ἐν Ἐλευσίῃ ὁ τε ἱεροφάντης [καὶ οἱ κα]θ[εσ]ταμένο[ι] ἄ[ν]δρες καθ' ἕκαστον [τὸν ἐνιαυτὸ]- | [ν] ἐπὶ τὴν πανήγυριν. μετα[π]αρ[αδ]ιδότω[σαν] δ[ὲ] οἱ δη[μ]όσι[οι] ἀεὶ τοῖς [με]θ' [ἐ]α[ν]τοὺς καθ[ισ]ταμέ- | νοις δημοσίοις μετ' ἀναγραφῆς πάν[τα] τὰ [μέ]τρα καὶ σταθμὰ· ἐὰν δέ τι μὴ πα[ρα]δῶσι[ν], ἐ[πανα]καζέ- | [σ]θωσαν ὑπὸ τῶν τεταγμένων ἐπ' αὐτοὺς κατὰ τὸ ψήφισμα, καὶ [ἐ]άν τινά τις ἀπολέσει, ἀνακαζ- | [έ]σθω ἀντὶ τῶν ἀπολομένων [ἔ]τ[ε]ρα [δι]δόναι· καταβα]λλέσθωσαν δὲ καὶ χειρόγραφον [εἰ]ς τὸ [μητ]- | [ρῶ]ιον ὧν ἂν παραλάβωσι καὶ πα[ρ]α[δῶ]σιν· ἐὰν δέ τοῦτο μὴ κ[α]ταβάλλωνται, μὴ ἐξέ[στ]ω αὐ[τ]ο[ῖ]ς ἐ- | [τ]έραν λειτουργίαν θητων[εῖν]. [ἀ]νατιθέσθω δὲ εἰς ἀ[κ]ρόπολιν σηκώματα τοῦ τ[ε] ἐμπορικ[οῦ] [ταλάντο]- | υ καὶ δεκάμνου καὶ δίμνου [καὶ τῆς μνᾶς καὶ τοῦ] ἡμιμναίου καὶ τα[ρ]τημόρου καὶ χοῶς [καὶ χοίνικος?] | [ἐ]άν δέ τις ἀλίσκεται κακουργῶν περὶ τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ τὰ κε[ί]με[να] ἐν τε τῇ σκι- | [άδ]ι καὶ ἐν Ἐλευσίῃ καὶ ἐν ἀκροπόλει, ἐὰν τε ἄρχων ἐάν τε [ιδιότη]ς ἐ- | ἀν τε δημόσιος, [ἐ]νο[χ]ος ἔστω τῷ ν[ό]μῳ τῷ κε[ι]μένῳ περὶ τῆς τ[ῶ]ν κακούργων [ζημίας]· ἐπιμελείσθω δὲ καὶ [ἡ β]ου[λῆ] ἐξ Ἀρείου πάγου καὶ τὸν κακουργοῦντά τι περὶ ταῦτα κο- | λαζέτω μετὰ τοὺς ἐπὶ τῶ[ν] κακούργων κειμένους νόμους. ἀναγράψαι δὲ τό[δε] τό [ψή]- | [φισμ]α [εἰ]ς στήλας λιθ[ί]να[ς] τὸν καθε]σταμένον ἄνδρα ἐπὶ τὴν κατασκευὴν τῶν [μέτρων] | [καὶ τῶν σ]ταθμῶν καὶ στήσαι ἐν τοῖς οἴκοις ἐν οἷς καὶ τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ κεῖται· ἐκ τοῦ αὐτοῦ· [τοῦ]- | ς δὲ ἄρχοντας χρῆσθ[αι] τῷ αὐτῷ μέτρῳ κεχ[α]ραγμένῳ τῷ χαρακτηρ[ῶ]ν μολυ[βδίν]- | ωι πρὸς τὸν ἐν τῇ σκιά[δι, μ]ὴ πλεῖον πραττομένους τριωβόλου· χρῆσθαι δὲ κα[ὶ] τ- | ἄς ἀρχὰς τοῖς προεσφραγισμένοις μέτρο[ι]ς, ἐὰν μὴ τις τῶ[ν] πωλούντων ἢ ὠνούμενων | σφραγιστῶι μέτρῳ χρῆται.

3. ID 509 (230-220 π.Χ.)

ἄνθρακας μὴδὲ ῥυμοὺς μὴ[δὲ] ζύλα ὃς ἂν μὴ χρῆ]- | ται τοῖς σταθμοῖς τοῖς ξυληροῖ[ς], μὴ πωλεῖν· μὴ | πριάμενον ἐν Δήλῳ πωλεῖν, μὴδὲ ὄ[ν]τα ἐν τῷ | πλοίῳ, τούτων μὴθὲν πριάμενον· εἰς αὐτὸ[ν] | τὴν ἀπογραφὴν ποιησάμενον πωλεῖν· μὴδὲ | ἐπικηρυσσόμενα καθισάμενον πωλεῖν, μὴ- | δὲ τὰ ἀλλότρια ζύλα μὴδὲ ῥυμοὺς μὴδὲ ἄν- | θρακας· μὴδὲ ἐξέστω πωλεῖν ἀλλ' αὐτοῖς τοῖς | εἰσάγουσιν, μὴδὲ πλείονος πωλεῖν ἢ ὅσου ἂν | ἀπογράψωνται πρὸς τοὺς πεντηκοστολό- | γους μὴδὲ ἐλάσονος· ἀπογραφέσθωσαν | δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἀγορανόμους οἱ εἰσαγόν- | τες πρὸ τοῦ πωλεῖν ὅσου ἂν ἀπογράψωνται | πρὸς τοὺς πεντηκοστ[ο]λόγους· ἐὰν δέ τις | παρὰ τὰ γεγραμμένα πωλεῖ, πεντήκοντα | δραχμὰς ὀφειλέτω, καὶ ἐξέστω εἰσαγγέλ- | λειν τῷ βουλομένῳ τῷμ πολιτῶν πρό- | ς τοὺς ἀγορανόμους· οἱ δὲ ἀγορανόμοι εἰσα- | γόντων τὰς εἰσαγγελίας ταῦτα [—] ς {²⁶ταύτας}²⁶ εἰς τοὺς | τριάκοντα καὶ ἕνα ἐν τῷ μηνὶ ἐν ᾧ ἂν εἰσαγ- | γελθεῖ· τὸν δὲ μισθὸν τῷ δικαστηρίῳ παρα- | βαλλέσθω ὁ εἰσαγγεῖλας· ἐὰν δὲ ὀφλεῖ, | τὸν τε μισθὸν

ἀποτεισάτω τῶι παραβαλομέ- | νωι καὶ τοῦ γεγραμμένου ἐπιτιμίου τὰ δύο | μέρη, τὸ δὲ
 τρίτον μέρος τῶι <δ>ημοσίωι, καὶ οἱ ἀγ[ο]- | ρανόμοι πραξάτωσαν αὐτὸν δέκα ἡμερῶν
 ἀφ' ἧ[ς] | ἂν ὄφλει, ἀνεύθυνοι ὄντες· ἐ[ὰ]ν δὲ μὴ δύνωνται, | ἐξομόσαντες, προσθέντων
 αὐτὸν καὶ τὰ αὐ- | τοῦ τῶι εἰσαγγείλαντι, καὶ ἀναγράψαντες εἰ- | ς τὴν σανίδα οὗ καὶ τὰ
 λοιπὰ γράμματα παραδό- | [τ]ωσαν εἰς τὸ δημόσιον τῆι βουλῆι. vac. | οἱ δὲ ἀτελεῖς ὄντες
 εἰσάγουσιν ξύλα ἢ ῥυμοῦ[ς] | ἢ ἄνθρακας τὰ πωλούμενα τῶι ξυληρῶι στα- | θμῶι
 ἀπογραφέσθωσαν πρὸς τοὺς ἀγορανό- | μους πρὸ τοῦ πωλεῖν ὅσου ἂν μέλλωσι πωλεῖν,
 | καὶ μὴ ἐξέστω αὐτοῖς μήτε πλείονος μήτε ἐ- | λάσσονος πωλεῖν ἢ ὅσου ἀπεγράψαντο·
 ἐὰν δέ τι- | νες μὴ πειθαρχῶσιν τοῖς γεγραμμένοις, οἱ ἀγο- | ρανόμοι αὐτοῖς μὴ
 διδόντωσαν μήτε τὰ ζυγὰ μήτε | τὰ μέτρα τὰ ἄνθρακηρά, καὶ τοῦ τόπου οὗ ἂν αὐ- | τοῖς
 κείμενα ἦι τὰ ξύλα ἢ οἱ ἄνθρακες ἢ οἱ ῥυμοὶ | φερέτωσαν τῆι πόλει μισθὸν τῆς ἡμέρας
 δρα- | χμὴν ἕως ἂν ἄρωσιν, καὶ οἱ ἀγορανόμοι πραξάτω- | σαν αὐτούς, ἀνεύθυνοι ὄντες.
 vac.

4. IG II² 380 (320/19 π.Χ.)

ἀναγραφεὺς Ἀρχέδ[ι]κος Ναυκρίτου Λαμπτ[ρεύ]ς. | ἐπὶ Νεαίχμου ἄρχοντος ἐπὶ τῆς
 Ἐρεχθη- | ἴδος δευτέρας πρυτανείας εἴ Θηρα[μ]έν- | ης Κηφισιεύς ἐγρα[μμ]άτευε·
 Βοηδρ[ομ]ιῶ- | νος ἑνδεκ[ά]τει, [μ]ιῶι καὶ τ[ρ]ιακοστῆ τῆ- | ς πρυτ[α]νείας· τῶν
 προέ[δρ]ω[ν] ἐπεψήφ[ις]ε | Διόδοτος Ἰκαριεύ[ς]· ἔδ[οξ]εν [τ]ῶι δήμωι· Δ- |
 ημάδη[ς] Δημέου Παιανιεύς εἶπεν· ὅπως ἄ- | ν ἢ ἀγορὰ ἢ
 ἐ[μ] Πειραεῖ[τι] κ[α]τασ[κε]υασθ[εῖ] κ- | αὶ ὀμαλισθεῖ ὡς κάλλιστα κ[α]ὶ τὰ ἐν τῶι |
 ἀγορανο[μ]ίωι ἐπι[σ]κευασθεῖ ὅσων προσ- | δεῖται ἅπαν[τ]α, ἀγαθῆ[ι] τ[ύ]χηι δεδό[χ]θαι
 | τῶι δήμωι τοὺς ἀγορανό[μ]ους τοὺς ἐμ Π[ε]- | ραιεῖ ἐπι[μ]εληθῆν[α]ι ἀπάντων
 τούτων, τ- | ὃ δὲ ἀνάλωμα εἶναι εἰς ταῦτα [ἐκ] τοῦ ἀργ- | υρίου οὗ οἱ ἀγορανόμοι
 διαχειρίζουσ- | ιν· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ τῶν ἀστυνόμων ἐπιμέ- | λεια προστέτακται τοῖς
 ἀγορ[α]νόμοις, | ἐπιμεληθῆναι τοὺς ἀγορανόμους τῶν ὀ- | δῶν τῶν πλατειῶ[ν], ἧ ἢ
 πομπῆ πορεύεται | τῶι Διὶ τῶι Σωτῆ[ρι] καὶ τῶι Διονύσῳι, ὅπ- | ως ἂν ὀμαλισθῶσιν καὶ
 κατασ[κε]υασθῶσ- | ιν ὡς βέλτιστα, τ[ὰ] δὲ ἀν[αλ]ώματα εἶν[α]ι ε- | ἰς ταῦτα
 ἐ[κ] τοῦ[δ] ἀργυρ[ί]ου οὗ οἱ ἀγορανό- | μοι διαχειρίζουσιν. ἐπανακαζόντων | δὲ καὶ
 τοὺς τὸν [χ]οῦν κατα[βε]βληκότας ε- | ἰς τὰς ὁδ[ο]ὺς ταύτας [ἀ]ναι[ρ]εῖν τ[ρ]όπῳ ὀ- |
 τῶι ἂν ἐπίστων[τα]ι. ἐπε[ιδά]ν δ' ἐπισκευα- | σθεῖ το[ῦ] ἀγορανομ[ί]ου ἂ ἐνδεῖται καὶ
 τ- | ῆς ἀγορ[ᾶ]ς καὶ τῶν ὁδῶν [δι' ὧν] ἢ πομπῆ τῶι | τε Διὶ τῶι Σωτῆρι καὶ
 τῶι Διονύσῳι πέμ- | πεται, τὰ λο[ι]πὰ χρήμ[ατα] κατ[α]βάλλειν α- | ὑτοὺς
 πρὸς [το]ὺς [ἀθ]λοθ[έτας] κατὰ τὸν νό- | μον. ὅπως δ' ἂν καὶ εἰς τὸ[ν] λο[ι]πὸν χρόνον
 | ὡς βέλτισ[τα] ἦι [κα]τ[ε]σκευασμ[έ]να τὰ τ' ἐν | τῆι ἀγορ[ᾶ]ι τῆι ἐμ Π[ε]ι[ρα]εῖ καὶ
 τὰ [ἐ]ν ταῖ- | ς ὁδοῖς, μὴ ἐξεῖναι [μ]ηδενὶ μήτε] χοῦν κα- | [τα]βάλλειν μήτε ἄλλ[ο] μὴδὲν
 μήτε] κοπρῶ- | [να ... ἐ]ν τῆι ἀγορᾶι [μ]ητ' ἐν ταῖ[ς] ὁδοῖς | [μ]ηδαμοῦ· ἐὰν δὲ
 τις] τ[ο]ύτων τι π[ο]εῖ, ἔαμ μ- | [ἐ]ν δοῦλος ἦ ἢ μέτοικος λ[α]μβαν[έ]τω □ πλ- | [ηγὰς
16..... ἐὰν] δ' [ἐ]λε[υ]θερ- | [ος20.....]#7ΣΛΥΤΩΙΕ. | — — — — —
 — — — — — ΣΛΣΛ.. | — — — — —
 — #7N..

5. BGU.III 996 (107 π.Χ.)

βασιλευόντων Κλεοπάτρας καὶ βασιλέως Πτολεμαίου θεῶν Φιλομητόρων Σωτήρων |
ἔτους ια ἐφ' ἱερέως βασιλέως Πτολεμαίου θεοῦ Φιλομήτορος Σωτήρος Ἀλεξάνδρου |
καὶ θεῶν Σωτήρων καὶ θεῶν Ἀδελφῶν καὶ θεῶν Εὐεργετῶν καὶ θεῶν Φιλοπατόρων |
καὶ θεῶν Ἐπιφανῶν καὶ θεοῦ Εὐπάτορος καὶ θεοῦ Φιλομήτορος <καὶ θεοῦ
Φιλοπάτορος> νέου καὶ θεοῦ Εὐεργέτου | καὶ θεῶν Φιλομητόρων Σωτήρων
ἱερουπόλου Ἰσιδος θεᾶς μεγίστης μητρὸς θεῶν | ἀθλοφόρου Βερενίκης Εὐεργέτιδος
κανηφόρου Ἀρσινόης Φιλαδέλφου ἱερείας Ἀρσινόης | Φιλοπάτορος τῶν ὄντων ἐν
Ἀλεξανδρείαι, ἐν δὲ Πτολεμαίδι τῆς Θηβαίδος ἐφ' ἱερέων | καὶ ἱερισσῶν καὶ
κανηφόρου τῶν ὄντων καὶ οὐσῶν ἐν Πτολεμαίδι μηνὸς Φαῶφι ε | ἐν Παθύρει ἐφ'
Ἡλιοδώρου ἀγορανόμου. ἀπέδοντο Σαλῆς Πατσεοῦτος Πέρσης τῆς | ἐπιγονῆς ὡς
(ἐτῶν) ιη μελίχρως τετανὸς μακροπρόσωπος εὐθύριν καὶ Τανεμιεὺς | Πατσεοῦτος
Περσίνη ὡς (ἐτῶν) κε μέση μελίχρως μακροπρόσωπος εὐθύριν μετὰ κυρίου |
ἀμφοτέρων Πααμήνιος τοῦ Ψεννήσιος Πέρσου τῆς ἐπιγονῆς ὡς (ἐτῶν) λ μέσου | 3
μελιχρόου ὑποκλάστου στρογγυλοπροσώπου εὐθυρινὸς τὴν | ἐπιβάλλουσαν
αὐτοῖς μερίδα οἰκίας ὠκοδομημένης κα[ι] ἔστε- | γασμένης καὶ τεθυρωμένης καὶ τῆς
προσουσης αὐλῆς τῆς | οὔσης ἐν τῷ ἀπὸ λιβὸς μέρει Παθύρεως, γείτονες· νότου οἰκία
Πετο- | σίριος τοῦ ἱερέως καὶ Νεχούτου ἀδελφοῦ βορρᾶ οἰκία Πατοῦτος | τοῦ Ἐριέως
ἀπηλιώτου οἰκία Πατῆτος τοῦ Πελαίου λιβὸς οἰκία | Παοῦτος τοῦ Πελαίου ἢ οἱ ἂν ὄσι
γείτονες πάντοθεν. | ἐπρίατο Ναμοσησις Σπεμμίνιος Περσίνη ὡς (ἐτῶν) λ μέση
μελάνχρω(ς) | εὐθύριν χαλκοῦ ταλάντων δύο. προπωληταὶ καὶ βεβαιωταὶ | τῶν κατὰ
τὴν ὠνήν ταύτην πάντων Σαλῆς καὶ Τανεμιεὺς | οἱ ἀποδόμειοι, οὓς ἐδέξατο
[N]ημεσησις ἢ πριαμένη. | Ἡλιόδωρος κεχρη(μάτικα).

6. P.Col.I (Inv 480) (198-197 π.Χ.)

ἐκ τοῦ διαγράμματος τοῦ π[ῶ]ν ἀνδραπό[δ]ω[ν] | ὁ πραγματευόμενος τὴν ὠνήν τῶν
ἀνδραπόδων | καὶ ὁ ἀντιγραφεὺς πράξονται τῶν σωμάτων | ὧν ἂν αἰ ὠναὶ ἐπὶ τῶν
ἀγοραγόμενων καταγράφονται | τῆς τιμῆς ἧς ἂν καταγράφονται πρὸς ἀργύριον | παρὰ
τοῦ ἀποδ[ο]μένου σὺν τῆι ἐ[κα]τοστῆ[ι] πρ[ό]- | τερον λογευομένηι εἰς τὴν Δικαιάρχου
δωρεάν | τῆς μνᾶς (δραχμᾶς) θ (ὀβολοῦς) β □ καὶ παρὰ τοῦ ἀ[γορ]άσαντος
(δραχμᾶς) η (ὀβολοῦς) β [□] | ὥστε γίνεσθαι τῆς μνᾶς (δραχμᾶς) ιζ (πεντῶβολον) [καὶ]
τῆι πόλει προ- | πωλητικὸν παρὰ τοῦ ἀποδομέν[ο]ν τοῦ σώματο[ς]
(δραχμᾶς) δ (ὀβολόν). | — ἐὰν δὲ τις ἀγοράσῃ ἐφ' ὧ τὰ τέλη πάντα καταβ[α]λεῖ |
πράξονται τῆι μνᾷ (δραχμᾶς) κ (ὀβολόν 1(?)) καὶ τῆι πόλ[ει] τοῦ σ[ῶ]ματο[ς]
(δραχμᾶς) δ [(ὀβολόν).] | — ἐὰν δὲ τις ἐξ ὑπερβολῆς ἢ ἀνθυπερβολῆς κατάσχ[η] |
προσκαταβαλεῖ τῆι πόλει ἄλλο προπρατι[κ]όν | [—] τῶν δὲ πωλουμένων διὰ ξενικῶν
πράκτο[ρος] |πραχθήσονται οἱ ἀγοράσαντες τῆς μ[νᾶς] (δραχμᾶς) ιθ καὶ | κηρ[ύ]κειον
ἐ[κα]τοστὴν (δραχμῆν) α καὶ εἰς [τὴν] δωρεάν | γραφεῖον τοῦ σώματος (δραχμῆν) α. |
— τῶν δὲ πρὸς βασιρικὰ πωλουμένων π[ρα]χθήσονται[ι] οἱ | ἀγοράσ[α]ντες τῆς μνᾶς

(δραχμάς) ις (όβολους 5(?)) κα[ι κ]ηρύκειον έ- | κατοστὴν (δραχμὴν) α και γραφεῖον εἰς τὴν Δικαιάρχ[ο]ν | δωρεάν τοῦ σώματος (δραχμὴν) α. | — [τ]ῶν δὲ ὑποχρέων σωμάτων ὅσα ἂν ἐλεύ[θε]ρα ὄντα ἔαυ- | [τα - ca.10 -] τὸ χρέος πράξονται τὸν δα[ν]εῖζον- | [τα τῆς μνᾶς] (δραχμάς) ε (όβολόν) καὶ τὸν δανειζόμε[ν]ον (δραχμάς) ε (όβολόν) | [ῶστ' εἶναι τῆ] μνᾶι (δραχμάς).ι (όβολους 2(?)) καὶ γραφεῖον τοῦ σ[ώ]ματ[ο]ς (δραχμὴν) α. | [—] [-ca.14 -]αι πρὸς τὸ χρέος πρ[ά]ξονται τὸν [-ca.?-] | [-ca.?- τῆς μνᾶς (δραχμάς)]. (πεντάβολον) κα[ι] ἑκατ[οστ]ῆν [(δραχμὴν) α και] | [γραφεῖον τοῦ σώματος δραχμὴν μίαν (?)] | -- -- -- -- -- -- -- -- -- --2 [ό] δ' ἀναπ. [-ca.?- ἦ ἂν ἡμέραι ἀπο-] | γράψητ[αι -ca.?-] | αὐθήμερον [-ca.?-] | [-ca.?-]. ..ια [-ca.?-] | -- -- -- -- -- -- -- -- -- --

7. SB.XVIII 13168 (123 π.Χ.)

ἔτους μζ Φ[αμ]ενῶθ β, ἐν Παθύρει ἐφ' Ἡλιοδώρου ἀγορανόμου τῆς ἄνω τοπαρχίας τοῦ Παθυρίτου. | τάδε δι[έ]θετο Παχνοῦβις Τασκοῦ· εἴη μὲν μοι ὑγιαίνοντι τῶν ἐμαυτοῦ κύριον εἶναι, | ἐὰν δὲ τ[ι ἀ]νθρώπινον πάθω, καταλείπω καὶ δίδωμι τὰ ὑπάρχοντά μοι ἔγγαία τε | καὶ ἔπ[ιπλ]α καὶ κτήνη κ[α]ὶ ὅσα ἂν προσε[π]ικτήσωμαι Ταθώτη Ἀρυώτου Περσίνη | ἧ σύ[ν]ειμι] γυναικὶ κατὰ νόμους, πλὴν στρώματος ἐνὸς καὶ κλείνης τορυνευτῆς α | Πατ[. . .]ει καὶ Πετεσοράθηι τῶν Παχνούβιος τοῖς ἐμοῖς υἱοῖς τοῖς ἐξ ἐμοῦ καὶ ἄλλης | γυνα[κός], τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ὧν τὸ καθ' [ἐ]ν σήμερον ὑπόκειται τῶν τε ἐγγαίων | καὶ κτη[ν]ῶν τῆι προκειμένη Ταθώτει, πρόβατα μὲν ὀκτῶ βόες δύο καὶ τὰ | ἐπεσόμ[εν]α τούτοις καὶ οἰκ[ί]αν ὠκοδημημένην καὶ | ἐστεγασμένην καὶ τεθυρω- | μένην [τῆ]ν οὔσαν ἐν Ταύ[μει] τοῦ Λατο[πολί]του, γείτονες νότου οἰκία Ψεννήσιος τοῦ | Παοῦτο[ς, β]ορρᾶ ῥύμη βασιλ[ικῆ, ἀ]πηλ[ιώτ]ου οἰκία Θαήσιος τῆς Παοῦτος, λιβὸς | οἰκία Πατκόρμιος, καὶ γῆς ἠ[πείρ]ου σιτ[οφόρο]ν (ἀρούρας) δεκαδύο τῆν ἐν τῶι ἀπὸ λιβὸς μέρει | κώμη[ς Ταύ]μεως, ἐν ἧ λα[. . .]μη συμφ[. . .]ει φρέαρ καὶ ἀνωτερείου ἐξ ὀπτῆς | πλί[νθου,] γείτονες τῆς ὄλ[ης γῆς νό]του [οἶκος] Ψεμμίνιος τοῦ Καλλίου βορρᾶ ὁ αὐτὸς | ἀπη[λιώτο]ν βουνοὶ τῆς κώ[μης] λιβὸς κ[α]λουμένη Ἄμμωνος, καὶ ἀπ' ἄλλης | σφρ[αγῖδος] Καλεβελλέους τοῦ [-ca.12 -]ι τρίτον μέρος, γείτονες τῆς ὄλης | [νότου Ἀρ]ενδώτου βορρᾶ [-ca.12 - ἀ]πηλιώτου ὁδὸς λι(βὸς) ὄρος ἦ οἱ ἂν ὧσι γείτονες | [πάντοθεν· μ]ὴ ἐξέστω δὲ [τῶ καθόλου ἐπὶ τῆ]ν διαθήκην ταύτην ἄλλω τινὶ | [ἐπέρχεσθ]αι, εἰ δὲ μὴ ἄκ[υρον] ἔστω καὶ πρ[ο]σαποτεισάτω ὁ ἐπιφέρων ὕστερον | [.] ἄλλον τῆς αυ[-ca.13 -] ἐπιτί(μου) παραχρῆμα χαλκοῦ τάλαντα | [.] καὶ ἱεράς βα(σιλεῦσι) ἀργυρί[ου] ἐπισήμου δρα[χ]μάς Ασ. ἦν δὲ ὁ διατιθέμενος | [Παχνοῦβ]ις ὡς (ἐτῶν) ν εὐμ[εγέθ]ης μελίχρ(ως) τετανὸς ἀναφάλανθος μακροπρόσωπος | [εὐθύριν ο]ὐλή. | [μάρτυρες] Ἐρμίας Ἀσκλ[ηπ]ιάδου Πέρσης τῶν μισθοφ[ό]ρων ἰπ(πέων) ὡς (ἐτῶν) κε | [εὐμεγέθ]ης μελίχρως κλ[αστ]ὸς μακροπρόσωπος εὐθύ[ριν] οὐλή(ῆ) οὗ δεξι(ὸν) τετρη(μένον), | [καὶ Ἀμμώ]νιος Ἀρείου Πέρσης[ς] τῶν μι(σθοφόρων) ἰπ(πέων) ὡς (ἐτῶν) λ μέσος [μελί]χρως κλαστὸς μακροπρ(όσωπος) | [εὐθύριν ο]ὐλή μετώπω, καὶ Ἐσθλάδας Δρύτωνος Πτολεμαιοῦς ὡς (ἐτῶν) λε | [εὐμεγέθ]ης μελίχρως κλα[στ]ὸς μακροπρόσωπος εὐθύριν, καὶ Πτολεμαῖος Ἀσκλη- | [πιάδου Π]έρσης τῶν μι(σθοφόρων) ἰπ(πέων) ὡς (ἐτῶν) λε μέσος μελίχρως

μακροπρόσωπος εὐθύριν, | [καὶ . . .]ητος Μενεκλέους Πέρσης τῶν πεζῶν ὡς
(ἐτῶν) λε μέσος μελάνχρος κλασ(τὸς) | [μακροπρ(όσωπος)] εὐθύρ(ιν), οἱ ἕξ
τακ[τ]όμι(σθοι). [Ἄρειος ὁ π]αρ' Ἡλ[ι(οδώρου)] κεχρη(μάτικα).

8. SEG XIII 521 (160-150 π.Χ.)

— — —c.38— — — ἄστυνόμων τὸν βασιλικὸν νόμον ἐκ τῶν ἰδίων ἀνέθηκεν. | col.
I {²propter fracturam deficiunt 33 versus.}² [— — — ἐπισκοπεῖωσαν καὶ
ἐπικρυνέτ]ω- | [σαν, καθ' ἃ ἂν αὐτοῖς φαίνηται] δίκαιον | [εἶναι. καὶ ἔαν] μῆδ' οὕτως
πείθονται, | [οἱ μὲν] στρατηγοὶ ζημιώσαντες αὐτοὺς | [τῆ]ι ἐκ τοῦ νόμου ζημίαι
παραδότησαν | τῷ πράκτορι πράσσειν. οἱ δὲ ἄστυνόμοι | ἔκδοσιν ποιησάμενοι τῆς
ἀποκαταστά- | σεως {εως} τοῦ τόπου εἰς τὰ ἐξ ἀρχῆς ἐ- | ν ἡμέραις δέκα, τὸ διάφορον
πράξαν- | τες ἡμιόλιον παρὰ τῶν ἀπειθούτων | ἀποκαταστησάτωσαν τοῖς μὲν ἡργο- |
λαβηκόσιν τὸ ἐπιβάλλον, τὸ δὲ λοιπὸν | τοῖς ταμίαις. ἔαν δὲ μὴ ποιήσωσιν οἱ |
ἄστυνόμοι καθάπερ ὁ νόμος προστάσ- | σει, τὴν μὲν ἔκδοσιν ποιείσθωσαν οἱ |
στρατηγοί, τὸ δὲ {λοιπὸν} διάφορον τῆς | ἐκδόσεως πραχθήτωσαν οἱ ἄστυνό- |
μοι καὶ ἐκτὸς ἀποτεινέτωσαν ζημί- | ας δραχμὰς ἑκατόν. πραξάτωσαν δὲ | αὐτοὺς οἱ
νομοφύλακες παραχρήμα. | κατὰ ταῦτα δὲ γεινέσθω καὶ ἐπὶ τῶν | ἄλλων τῶν
ἀπειθούτων. ἔστωσαν | δὲ τῶν κατὰ τὴν χώραν ὁδῶν αἱ μὲν | λεωφόροι μὴ ἐλάσσους
τὸ πλάτος πη- | χῶν εἴκοσιν, αἱ δὲ ἄλλαι μὴ ἐλάσσους | πηχῶν ὀκτώ, ἔαν μὴ τινες κατὰ
τὰς □ | γεινιάσειεν ἕνεκεν τῆς πρὸς ἀλλήλους | διόδου ἀτραποῖς χρῶνται.
παρεχέσθωσαν | δὲ καθαρὰς καὶ πορευσίμους τὰς ὁδοὺς | [οἱ τ]ὰ κτήματα κεκτημένοι
παρὰ τὰς ὁ- | [δοὺς καὶ] τὴν γεινιάσιν ἕως σταδίων | [... συνει]σφέροντες καὶ
συνεπισκευ- | [άζοντες, καὶ] ἔαν ἀπε[ιθῶσιν, ἐν]εχυραζέτ[ω]- | [σαν αὐτοὺς οἱ — —
—] | col. Π.36 ————— ΩNH | —————
————— ΩNAA | —————
—EYME | ————— #7TΩI | —————
————— ENOY | —————
—YΠA | ————— #7AP | —————
————— IEΣ | —————
Y | ————— ΠAP | —————
————— | ————— EPA... | [—
————— ————— τοὺς δ' ἐ]κβεβλη- | [κότας ..c.7.. οἱ ἀμφοδάρχα] ἀναγκα-
| [ζέτωσαν ἀνακαθαίρειν τὸν τ]όπον, καθ' ἃ | [ὁ νόμος προστάσσει. εἰ δὲ μ]ή,
προσαγγελ- | [λέτωσαν τοῖς ἄστυνόμοις]. οἱ δὲ ἄστυνό- | [μοι ἐκδότησαν μετὰ τοῦ
ἀ]μφοδάρχου καὶ | [τὸ γενόμενον ἀνάλωμα] πραξάτωσαν | [τοὺς ἀπειθοῦντας
παραχρ]ῆμα καὶ ζημι- | [ούτωσαν δραχμαῖς δέκα(?). ἔ]αν δὲ τις τῶν ἀμ- | [φοδαρχῶν
μὴ ποιήσῃ τι τ]ῶν προγεγραμμέ- | [νων, ζημιούσθω ὑπὸ τ]ῶν ἄστυνόμων κα- | [θ'
ἕ]καστον ἀτάκτημα δ]ραχμαῖς εἴκοσιν. τὰ | [δὲ αἰεὶ γεινόμενα δ]ιάφορα ἐκ τῶν ἐπιτί- |
[μων ἀποδιδόσθω]σαν ἐκ μηνὸς εἰς μῆ- | [να τοῖς ταμίαις κ]αὶ ὑπαρχέτω[σ]αν, ἔαν |
[χρεία γείνηται(?)], εἰς τὴν ἀνακάθαρσ[τ]ιν | [τῶν ὁδῶν(?), εἰ]ς δὲ ἄλλο μῆθὲν μεταναφε-
| [ρέσθω. τῆ]ς δὲ πράξεως καὶ τῶν ἄλλων | [πάντ]ων ἐπιμε[λ]είσθωσαν οἱ ἄστυνόμοι. |
[ἐὰ]ν δὲ τι μὴ ποιήσωσιν οὗτοι τῶν γεγραμ- | μένων, ζημιούσθωσαν ὑπὸ τῶν στρατη- |

γῶν καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς πόλεως καθ' ἕκαστον | ἀτάκτημα δραγμαῖς πεντήκοντα καὶ κα- |
 τατασθέντων καὶ αὐτῆ ἢ ζημία εἰς τὰ προγε- | γραμμένα. ννν χόος ννν ἕαν τινες ἐν ταῖς
 | ὁδοῖς χροῦν ὀρύσσωσιν ἢ λίθους ἢ πηλὸν ποι- | ῶσιν ἢ πλίνθους ἔλκωσιν ἢ μετεώρους
 | ὄχετους ποιῶσιν, κωλυέτωσαν αὐτοὺς | οἱ ἀμφοδάρχει. ἕαν δὲ μὴ πείθονται, ἐ [σ] -
 | παν<γ>ελλέτωσαν {²⁶ἐπανγελλέτωσαν}²⁶ τοῖς ἀστυνόμοις. οὗτοι | δὲ ζημιούτωσαν τὸν
 ἀπειθοῦντα καθ' ἕ- | καστον ἀτάκτημα δραγμαῖς πέντε καὶ | ἀναγκαζέτωσαν τὰ τε ἄλλα
 ἀποκαθιστά- | ναι εἰς τὰ ἐξ ἀρχῆς καὶ τοὺς ὄχετους κρυ- | πτοὺς ποιεῖν. ἕαν δὲ μηδ'
 οὕτω πειθαρχῶ- | σιν οἱ ἰδιῶται, ἕκδοσιν ποιείσθωσαν ἐν ἡ- | μέραις δέκα καὶ τὸ
 γενόμενον ἀνάλωμα | πραξάτωσαν παρὰ τῶν ἀπειθούτων ἡμιό- | λιον. ὁμοίως δὲ καὶ
 τοὺς προὔπαρχοντας ὄχε- | τοὺς ἐπαναγκαζέτωσαν κρυπτοὺς ποι- | εῖν. ἕαν δὲ τι τούτων
 μὴ ποιήσωσιν οἱ ἀ- | στυνόμοι, αὐτοὶ ἔνοχοι ἕστωσαν ταῖς ἴσαις | ζημίαις. νννν
 πράξεως νννν ἕαν τινες | μὴ ἀποδιδῶσιν τῶν κοινῆ ἀνακαθαρθ<έ>ν- | των ἀμφοδῶν τὸ
 γεινόμενον μέρος τῆς | ἐκδόσεως τῶν κοπρίων ἢ τῶν ἐπιτίμων, | λαμβανέτωσαν αὐτῶν
 οἱ ἀμφοδάρχει | ἐνέχυρα καὶ τιθέσθωσαν ἐνεχυρασίαν | πρὸς τοὺς ἀστυνόμους
 αὐθημερὸν ἢ τῆι ὑ- | στεραίαι καί, ἕαν μηθεὶς ἐξομότηται τὰ ἐ- | νεχυρασθέντα ἐν
 ἡμέραις πέντε, πωλεί- | τωσαν αὐτὰ ἢ ἐν φράτρηι ἢ ἐν τῆι ἀγορᾷ πλη- | θουσίῃ
 συναρρόντων τῶν ἀστυνόμων | καὶ τὸ μὲν γεινόμενον κομι<ζ>έσθωσαν | — — —
 ἀπο.2-3.ΟΣΜ— — — | — — — | **col. III.103** ἐπισκοπεῖτωσα[ν κ]αί, ἕαν
 φαίνωντα[ι] | αὐτοῖς ἐπισκευά[σι]μοι εἶναι, ἐπισκευ- | αζέτωσαν οἱ κεκτημένοι. ἕαν δὲ
 τι- | νες αὐτῶν μὴ βούλωνται, ἐκδότησαν | οἱ ἀστυνόμοι μετὰ τοῦ προαιρουμένου τῶν
 | βλαπτομένων. τοῦ δὲ γενομένου[ν ἀ]ναλώ- | ματος πραξάτωσαν παραχρηῖμα παρὰ | μὲν
 τοῦ ἀπειθοῦντος τὰ τρία μέρη, παρὰ | δὲ τοῦ ἄλλου τὰ δύο καὶ ἀποκα[τ]ασησά- | τωσαν
 τοῖς ἡργολαβηκόσι[ν]. τῶν δὲ δε- | ομένων ἐπισκευῆς κοινῶ[ν] τοίχων | ἢ
 καταπεσόντων, ἕαν μὲν ὅλοις τοῖς τοί- | χοις ὁμοίως οἱ γείτονες χροῦνται, τὸ ἴσον |
 εἰσφ[ε]ρέτωσαν εἰς τὴν οἰκοδομίαν. ἐ- | ἂν δὲ ὁ μὲν προσοικῆ πρὸς τῶι τοίχῳ, ὁ | δὲ
 ὑπαίθρῳ χρῆται, εἰσφερέτωσαν | εἰς τῆ[ν] οἰκοδομίαν ὁ μὲν προσοικῶν | τὰ δύο μέρη,
 ὁ δὲ ὑπαίθρῳ χροῦμενος τὸ | τρίτον. ὁμοίως δὲ ἀποτινέτωσαν καὶ | ἕαν ὁ μὲν ὑπερῶιον
 οἶκημα πρὸς αὐτῶι | ἔχη, ὁ [δ]ὲ ἀπλοῦν. ἕστω δὲ περὶ μὲν τ<ῶ>ν | κοινῶν τοίχων ὑπὲρ
 τοῦ καταφθει- | ροντος πρόσκλησις πρὸς τοὺς ἀστυνό- | μους καί, ἕαν φαίν<ω>νται
 ἔνοχοι ὄντες | κρίσει νικηθέντες, ἀποτινέτωσαν | τὴν βλάβην αὐτῶν. μὴ ἐξουσία δὲ
 ἕστω | ἐπὶ τοὺς κοινούς τοίχους μήτε ἐποικο- | δομεῖν μήτε διορύσσειν μήτε ἄλλο κα- |
 ταβλάπτειν μηθέν, ἕαν μὴ πείσωσιν | τ[οὺς] κυρίους. ὅσοι δὲ τοῖχοι πρόσχωροι ὄν- | τες
 [β]λάπτουσιν τοὺς ἐνοικοῦντας, ἕαν βού- | λω[ν]ται αὐτοῖς οἱ κύριοι ὑπαίθροις οὕσιν
 τὰ | πρὸς τοὺς γείτονας περιστάσεις ποιεῖν, | μηθὲν βλάπτοντες τοὺς γείτονας μὴ κω- |
 λυέ[σθωσα]ν πο[ι]εῖν τὸ πλάτος μὴ πλεῖον | πῆχεως καὶ στεγάζοντες αὐτὰς παραχρηῖ- |
 μα γείσεσιν λιθίνοις, τοῦ ἐκτὸς τοίχου τῆς | περιστάσεως οἰκοδομηθέντος ἀσφα- | λῶς,
 ἕαν μὴ πέτραι ἦ, οὗ τὰ γείση ἐπιτεθήσε- | ται. μὴ ποιείτωσαν δὲ στεγά[ζον]τες ὑψη- |
 λότερον τὸ ἕδαφος τοῦ λοιποῦ ὑπαίθρου | πλην ὅσον ὕδατι ἀπόρρουν. κύριοι δὲ ἕστω- |
 | σαν τῶν μὲν περιστάσεων οἱ ποιήσαντες, | τῶν δὲ ἐπ' αὐτῶν τόπων, ὅταν στεγασθῶ- |
 σιν, οἱ γείτονες εἰς μηθὲν χροῦμενοι, ἐξ οὗ | καταβλάψουσιν τοὺς ἀλλοτρίους τοίχους. |
 ποιείτωσαν δὲ τὰς εἰσόδους τῶν περιστά- | σεων ἐκ τῶν ἰδίων οἰκιῶν. ἕαν δὲ ἀδύνα- |
 τον ἦ κρείνοντος τοῦ ἀρχιτέκτονος μετὰ | τῶν ἀστυνόμων, δίδότησαν οἱ γείτονες | τὴν
 εἴσοδον τοῖς εἰσπορευομένοις ἕνεκεν | ἀνακαθάρσε<ω>ς, ὁμοίως δὲ καὶ ἕαν πτώμα- |

9. P.Tebt.III.1.703 (123 π.Χ.)

2 γ[- ca.9 -]μα, τούς τε διὰ τ[ῶν πε]δίων | ἡγμέν[ους ὑδρ]αγωγούς, εἰ τὰ συν[τ]αχ[θ]έντα
| βάθη ἔχου[σιν] αἰ εἰς αὐτοὺς ἐπιρρύσεις τοῦ ὕδα- | τος καὶ ἐκ[ποιουῦ]σα ὑποδοχὴ ἐν
αὐτοῖς ὑπάρ- | χει ἀφ' ὧν εἰσάγειν εἰώθασιν οἱ γεωργοὶ τὸ ὕδωρ | εἰς ἣν γῆν ἔ[κα]στος
κατασπείρει· ὁμοίως | δὲ καὶ τὰς [δηλ]οιμένας διώρυγας ἀφ' ὧν | εἰς τοὺς
προγεγραμμένους ὑδραγωγούς | αἰ ἐπιρρύσεις γίνονται, εἰ αὐταὶ τε ὠχύρων- | ται καὶ εἰ
ἀπὸ τοῦ βελτίστου αἰ ἐμβολαὶ | ἀπὸ τοῦ ποταμ[οῦ καθ]αριῶνται <καὶ> εἰ ἄλλως | πως
ἐν ἀσφαλεία[ι εἰσί]ν. ἅμα δὲ ἐν τῷ ἐφο- | δεύειν πειρῶ πε[ριερχ]όμενος ἕκαστον |
παρακαλεῖν καὶ εὐθαρσεστέρους παρα- | σκευάζειν, καὶ τοῦτο μὴ μόνον λόγῳ |
γίνεσθαι ἀλλὰ καί, ἐάν τινες αὐτῶν | τοῖς κωμογραμματεῦσι ἢ κωμάρχαις | ἐγκαλῶσι
περὶ τινος τῶν εἰς τὴν γεωρ- | γίαν ἀνηκόντων, ἐπισκοπεῖν, καὶ ἐφ' ὅ- | σον ἂν
ἐκποιῆ εἰς ἐπίστασ[ε]ῖν τοιαῦ- | τα ἀγέσθω. ὅταν δὲ διεξαχθῇ ὁ σπόρος, | οὐ χεῖρον ἂν
γίνοιτο εἰ ἐπιμελῶς ἐφοδεύ- | οῖς· οὕτως γὰρ τὴν [τ] ἀνατολὴν ἀκριβῶς | ἐπόψει, καὶ
τὰ μὴ καλῶς ἐσπαρμένα | ἢ τὸ ὄλον ἄσπορα ῥαδίως κατανοή- | σεις, καὶ τοὺς
ὠλιγορηκότας εἴ[σει ἐκ] τούτου καὶ σοὶ γνώριμον ἔσται [.] [εἴ τινες] | τοῖς σπέρμασι
εἰς ἄλλα κατα[κ]έ- | χρηται. ἵνα δὲ καὶ τ[οῖς] κατὰ τὴν δια- | γραφὴν τοῦ σπόρου
γένεσιν ὁ νομὸς | κατασπείρηται κείσθω σοι ἐν τοῖς | ἀναγκαιοτάτοις· καὶ ἂν τινες ᾧσι
| κατατεταμένο[ι] τοῖς ἐκφορίοις ἢ | καὶ παντ[ελῶς ἀ]γνευμένοι, μὴ ἀ- | νεπίσκεπτ[ον
ἐά]σθω. ἀναγραφὴν δὲ 3 | ποιήσαι καὶ τῶ[ν ἐν τ]ῇ γεωργίᾳ ὑπαρ- | χόντων βασιλικῶν
τ]ε καὶ ιδιωτικῶν | κτηνῶν, καὶ τὴν ἐνδεχομένην ἐπιμέ- | λειαν ποιήσαι ὅπως ἢ ἐκ τῶν
βασιλι- | κῶν ἐπ[ιγο]νῆ, ὅταν εἰς τὸ χορτ[ο]φαγεῖν | ἔλθῃ, π[αρ]αδίδωτ[αι] εἰς τὰ
μ[οσχο]τρο- | φῖα. ἐπι[μελ]ῆς δὲ σοι γινέσθω | καὶ ὅπως [καὶ] | ὁ ὑπάρχων σῖτος ἐν
τοῖς νομοῖς πλὴν | τοῦ ἐν αὐτοῖς τοῖς τ[ό]ποις δαπαν[ου]μενου [εἰς τὰ σ]πέρ[μ]ατα [κ]αὶ
τοῦ ἀπλώ- | του . . . [.] κατάγεται· οὕτω δὲ | ἐμβλα[λεῖν εἰς τὰ] πρῶτα παριστά-
| μενα [πλοῖα [ῥάδιο]ν, καὶ πρὸς τὸ τοι- | οῦτον [μήποτε] παρ[έ]ργως σαυτὸν δί- | δου.
εἰ[. . .] γὰρ οἱ ναύκληροι τὰς ἰδί- | ας ολ. [.]οῖς ἐφ' ἐκάστων τῶν |
τόπ[ων . . .] διατριβόντων. ἐπιμελῆς | δὲ σοι ἔστω καὶ ἵνα αἰ διαγεγραμμέ- | ναι ἀγοραὶ
κατάγ[ωντ]αι εἰς Ἀλεξάν- | δρειαν ὧν σοὶ καὶ [τ]ὴν γραφὴν ἐπιστέλ- | λομε[ν
ἀπ]οστέλλων κα[ὶ] κατὰ τοὺς | καιρο[ύς, μὴ μ]όνον ἀριθμὸν ἔχουσαι | ἀλλὰ κα[ὶ
δ]ε[δο]κιμασμέναι καὶ ἐπι- | τήδειοι πρὸς τὰς χρείας. ἐπιπορεύ- ου δὲ καὶ ἐπὶ τὰ
ὕφαντεῖα ἐν οἷς τὰ ὀ- | θόνια ὑφαίνετα[ι] καὶ τὴν πλείστην | σπουδὴν ποιοῦ ἵνα πλεῖσ[τα
τῶν ἰσ- | τέων ἐνεργᾷ ἦ, συντελούντων | κ[α]ὶ τῶν ὕφαντῶν τὴν διαγεγραμ- | μένην τῷ
νομῷ ποικιλίαν. ἐὰν δὲ | τινες πρὸς τὰς συντεταγμένας | ἐκτομὰς ὀφείλωσι,
πρασσέσθωσαν | καθ' ἕκαστον γένος τὰς ἐκ τοῦ δια- 4 | γράμμα[τ]ος τιμάς, ὅπως δὲ καὶ
τὰ ὀθόνια | χρηστὰ ἦ κ[αὶ τ]ὰς ἀ[ρ]πεδόνας ἔχουσι κατὰ τὸ | διάγραμμα [μὴ πα]ρέργως
φρό[ντι]ζε. ἐπι[π]ο- | ρεύου δὲ καὶ [τὰ ἐψη]τήρια ἐν οἷς τ[ὰ] ὠμόλ[ινα] ἔψε[τ]αι καὶ
τ[ο]ύς [. . .] μους καὶ [τ]ὸν χα. . . ον | [κ]α[ὶ] ἀναγραφὴν π[οί]ησαι, καὶ ὅπ[ω]ς κῆκί τε |
κα[ὶ] νίτρον εἰς τὴν ἔψησιν ὑπάρχ[η]ι μετάφε- | ρε. ὅπως δὲ καὶ εἰς τὸ[ν] τῶν
προσόδ[ων] λόγο[ν] ἢ | εἰς τὸν τῆς ὀθον[η]ρ[ῶ]ς τ[ὸ] .]νδ[. . .] ον χ[. . .] | δε ἀεὶ
τὴν κα[τὰ] μῆνα ἐκ[το]μὴν [. . .] | α. . . ἐν ἐν αὐτῶ[ι] τῷ μηνί, κα[ὶ] . . . [. . .]
|] ἔσθω π[ά]λιν ἐν τῷ ἐχομένῳ | τὸ [γ]ινόμενον, ἐὰν δὲ περιγένηται τι | ἀπὸ

τοῦ μετενεχθέντος ἐν τῷ πρώ- | τωι μηνί, προσανεχθήτω ἐν τῷ | ἐχομένωι τὸ λοιπὸν
εἰς τὴν ἐπιμήνιον | ἐκτομήν. ὅσα δὲ τῶν ἰστέων μὴ ἔστιν ἐ- | νεργά, μετενεχθήτω πάντα
εἰς τὴν | μητρόπολιν τοῦ νομοῦ καὶ συντε- | θέντα ἐν τοῖς [τ]αμείοις παρασφρα- |
γ[ι]σθήτω. δ[ι]αλογίζου δὲ καὶ τὰς | προσόδους, ἐὰν μὲν ἐνδεχόμενον | ἦι καὶ κατὰ
κώμην, δοκεῖ δὲ [ο]ὐκ ἄ- | δύνατον εἶν[αι] ὑμῶν προθύμως | ἑαυτοὺς εἰς [τ]ὰ πράγματα
ἐπιδι- | δόντων, εἰ δὲ [μ]ή γε, κατὰ τοπαρχί- | αν, παραδεχόμενοι ἐν τοῖς διαλογισ- |
μοῖς τῶν μὲν ἀργυρικῶν φόρων | μηθὲν ἄλλο ἢ τὰ ἐπὶ [τ]ράπεζαν | πίπτοντα, τῶν δὲ σιτικῶν
καὶ | ἐλαικῶν φορτίων τὰ π[α]ραμεμε- | τρημένα τοῖς σιτολόγ[οις] ἐὰν δέ | 5 τι
ἀπολείπη ἐν τούτο[ις], συνανάγκ[αζε] | τοὺς τοπάρχας καὶ τοὺς τὰς προσό[δο]ν[ς] |
ἐξειληφότας καταβάλλειν ἐπὶ τὰς τράπ[ε-] | ζας τῶν (hand 2) \μὲν/ (hand 1) σιτικῶν
ὀφειλ ημάτων τὰς ἐκ [τοῦ] | διαγράμματος τιμάς, τῶν δὲ ἐλαικῶ[ν] | φορτίων ἐξ ὑγροῦ
καθ' ἕκαστον γένος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ









44.

45.

46.



47.

48.

49-50.



51.

52-54.

55.



56.

57.

58.

